Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

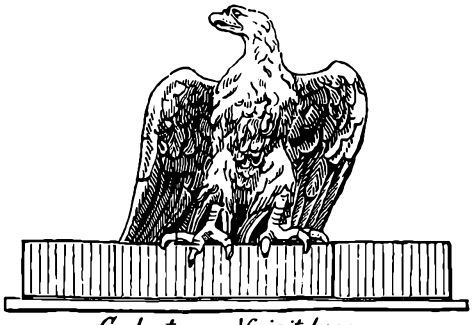

Coelestem adspicit lucem.

KØBENHAVNS

BIND I-XIV

Udgivet af Københavns Universitet

ved 500 års jubilæet

Hovedredaktion

Svend Ellehøj under medvirken af

Leif Grane · Knud Waaben

Johannes C. Melchior

Povl Johs. Jensen

Mogens Pihl · Torben Wolff

G·E·C GADS FORLAG

KØBENHAVN

UNIVERSITET 1479-1979

BIND X

Det filosofiske Fakultet

3. del

Redaktion

Povl Johs. Jensen

G·E·C GADS FORLAG
KØBENHAVN 1980

KØBENHAVNS UNIVERSITET 1479-1979 · BIND X
© 1980 by Københavns Universitet
I kommission hos G·E·C Gads Forlag

I Almindelig historie 1479-1788
II Almindelig historie 1788-1936
III Almindelig historie 1936-1979. Befolkning. Foreninger
IV Gods. Bygninger. Biblioteker, 1980
V Det teologiske Fakultet, 1980
VI Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet
VII Det lægevidenskabelige Fakultet, 1979
VIII Det filosofiske Fakultet 1
IX Det filosofiske Fakultet 2, 1979
X Det filosofiske Fakultet 3
XI Det filosofiske Fakultet 4, 1979
XII Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet 1
XIII Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet 2, 1979
XIV Universitets- og videnskabshistorisk bibliografi

Om tegningerne på titelbladene:

Ørnen, der fra portalen på Københavns Universitets hovedbygning skuer mod det himmelske lys, blev opsat efter forslag af professor i teologi M. H. Hohlenberg, som i ørnens høje flugt og skarpe blik, der tåler og stræber imod solens lys, så et symbol på tanken og granskningen. For at angive betydningen af det usædvanlige universitetssymbol affattede han den ledsagende indskrift. Træsnit efter original blok. KU.

Københavns Universitets ældste segl, der kun kendes fra et brev af 8. juni 1531, viser Skt. Peder med nøgle og bog under en gotisk baldakin. Omskriften lyder: s(igillum) v(n)iuersitatis studii haffnensis. Tegning af Th. Bergh i Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886. Naturlig størrelse.

ISBN 87-87848-09-0

Trykt af Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S
Reproarbejdet udført af F. Hendriksens Eftf.

Forord

Det filosofiske Fakultet er behandlet i fire af jubilæumsskriftets bind. I det første af disse, hele værkets bind VIII, skildres – efter en almindelig historisk indledning om fakultetet – den klassiske og den orientalske filologi. I bind IX omhandles nordisk filologi, eskimologi, almindelig litteraturvidenskab, de moderne europæiske sprog, almindelig sprogvidenskab og teater- og filmvidenskab. I nærværende bind X filosofi, psykologi og pædagogik, historie og samfundsfag. Og endelig i bind XI en række fag, hvis systematiske stilling ikke er ganske klar: religionshistorie, folkeminder, etnologi, arkæologi, kunsthistorie og musikvidenskab.

Det er naturligvis noget bagvendt, at det første af de fire bind om Det filosofiske Fakultet (bind VIII) med den almindelige indledning vil udkomme sidst; men at rækkefølgen for publikationen er blevet, som den er (bind IX redaktionelt afsluttet sept. 1979, bind XI okt. 1979 og nu bind X), skyldes i det hele forhold, som redaktionen ikke har været herre over. En kort karakteristik af arbejdet med Det filosofiske Fakultets område findes i bind IX.

Til udgivelsen af værket har Københavns Universitet modtaget støtte fra Amagerbanken, Andelsbanken, Arbejdernes Landsbank, Bikuben, Danmarks Nationalbank, Den Danske Bank, Handelsbanken, Privatbanken og Sparekassen SDS samt Reinh. W. Jorck og Hustrus Fond. Registrering af arkivalier og billedmateriale er udført med støtte af Carlsbergfondet, Ny Carlsbergfondet og Statens humanistiske og samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Fremskaffelsen af billedmaterialet er sket med beredvillig hjælp fra Danmarks pædagogiske Bibliotek, Dansk psykologisk Forlag, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Det kgl. Bibliotek, ikke mindst bibliotekets Kort- og Billedafdeling, Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Folketingets Bibliotek og Oplysningstjeneste, Københavns Bymuseum, Medicinsk-historisk Museum, Rigsarkivet, Universitetsbibliotekets 1. afd. og en række universitetsinstitutter.

Til de nævnte institutioner og en lang række unævnte enkeltpersoner, som har vist projektet velvilje, retter værkets redaktion sin ærbødige tak.

Haastrup og København i november 1980.

Redaktionen

Indhold

Filosofi. *Af Svend Erik Stybe* 1
Skolastik og renæssance 1
Dansk filosofi i middelalderen 1
Filosofien ved Københavns Universitet i den katolske tid 4
Humanistisk, luthersk og philippistisk indflydelse 5
Den nye filosofis og naturvidenskabs indflydelse 11
Filosofikum 15
Holberg-tiden 15
Naturret, videnskabsfilosofi m.m. 15
Religionsfilosofi 25
Rationalisme, empirisme og kriticisme 26
Oplysningsfilosofien 26
Filosofiundervisningen ændres 32
Børge Riisbrigh og Anders Gamborg 33
Kantianismen i Danmark 36
Romantik, systemdannelse og personlighedsfilosofi 40
Romantisk inspiration 40
Niels Treschow 44
F.C. Sibbern 49
Poul Møller 55
Udfordringen fra Kierkegaard 58
Kierkegaards eksistentialisme 58
Rasmus Nielsen 61
Filosofikum reformeres 65
Debatten om tro og viden – Hans Brøchner 66
Positivisme, naturalisme og udviklingslære 72
Sophus Heegaard 72
Harald Høffding 75
Kristian Kroman – erkendelsesteori og naturfilosofi 82
To samfundsfilosoffer 86
Kulturpsykologi, logisk empirisme og erkendelsens relativitet 91
Victor Kuhr – filosofikumprofessoren par excellence 91
Frithiof Brandt. Humanist og Kierkegaard-forsker 98
Jørgen Jørgensen. Logisk empirisme 100
Bent Schultzer. Relativitet og direktiv idealisme 106
De seneste år 111
Filosofisk Institut 111
Nye studieordninger 112
Professorerne i dag 115
Ikke-professorale lærere 121
Filosofikum afskaffes 125
Afsluttende bemærkninger 129

Psykologi. *Af Franz From, Ib Kr. Moustgaard, Arne Friemuth Petersen og Rolf Willanger* 133
Indledning 133
Psykologiens filosofiske periode 136
Johan Nicolai Tetens – vor første eksperimentalpsykolog 138
Niels Treschow – den »enslige« persons psykolog 140
Frederik Christian Sibbern – personlighedens psykolog 143
Lehmann-perioden i dansk psykologi 147
Lehmann opretter »Psykofysisk Laboratorium« 148
Universitetet overtager laboratoriet 152
Psykofysikernes ansættelses- og arbejdsforhold 153
Psykofysisk Laboratorium flytter til Studiegaarden 156
Videnskabelige interesser og produktion 158
Træk af Alfred Lehmanns personlighed 164
Psykologisk Laboratorium under Rubins ledelse 167
Edgar Rubin bliver professor 167
Rubins biografiske og faglige baggrund 170
Rubins videnskabelige interesser og produktion 172
Laboratoriets udvikling under Rubins ledelse 179
Fagstudier i psykologi 183
Konferensen i teoretisk og anvendt psykologi 184
Psykologisk-pædagogisk Eksamen 186
Studieordningen fra 1960 189
To-professor perioden 195
Laboratoriet i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne 196
Professorernes videnskabelige interesser og produktion 199
Psykologiens anvendelser 206
Psykologiens tidligste anvendelser 206
Den anvendte psykologi ved Psykologisk Laboratorium 212
De seneste års udvikling af faget 217
Styringsproblemer 218
Oversigt over de senere års forskning 220
Udflytning af psykologien til Amagerkomplekset 225

Pædagogik. *Af Sven Erik Nordenbo* 227
Indledning 227
1600- og 1700-tallet 228
Den universalmetodiske bestræbelse 228
Den dannelsesteoretiske bestræbelse 231
Pædagogikkens videnskabelige etablering 241
Anders Gamborg – den første forelæser over teoretisk pædagogik 243
Nordens første professor i pædagogik og Seminarium Pædagogicum 250
1800-tallet 259
Frederik Lange – en hegeliansk pædagog 266
K. Kroman – »midlertidig docent i pædagogik« 273
»Pædagogisk skandinavisme« og pædagogicum-reform 278
1900-tallet 281
En pædagogisk disputats 282

»Den moderne opdragelse« og pædagogik som psykologi 286
Pædagogikken etableres som fag 290
Knud Grue Sørensen – professor i pædagogik 291
Det pædagogiske studium og Institut for teoretisk pædagogik 297
Universitetspædagogik og Institut for anvendt universitetspædagogik 298
Institut for pædagogik 305
Pædagogisk forskning andre steder 306
Afsluttende bemærkninger 308

Historie. *Af Harald Ilsøe og Kai Hørby* 309
Historie bliver lærefag 311
Fra 1539 til historieprofessoratet 1635 311
Fra Peder Spormand til Thomas Bartholin 315
Fædrelandshistorie 321
Fagets stilling o. 1690 324
Faget får mening 325
Hans Bircherod og Arne Magnusson. Strid om Saxo 325
Studieøvelser og studieliv 331
Pufendorf. Holberg og Andreas Hojer 333
1732: eksamensfag. Holberg som lærer 336
Holberg og danmarkshistorien 341
Kritisk historie. Hans Gram 345
Faget på vej til studium 349
Intermezzo. Langebek og Pontoppidan 349
Prægtige vildfarelser? Bernhard Møllmann 351
Nye undervisningstilbud. Wadskiær og Schlegel 355
Studieordningen o. 1780. Guldberg 360
Historieforskning. Langebek og Suhm 364
Studiet differentieres 369
Rammerne udvides 1788. Kall og Sneedorff 369
To-tre professorer. Undervisningsforhold o. 1800-1830 374
Europæer og københavner. Engelstoft og Werlauff 380
Miljø og historiografi efter ca. 1830 386
Det professionelle miljø 386
Historiografi, metode, erkendelsesteori 388
Fremstillingens karakter og disposition 391
Udviklingens hovedfaser 394
Historien blandt de gamle videnskaber 397
En romantisk antikvarisk bevægelse 400
Historiefilosofi 403
Nationalhistorien 406
Danmark og historismen 415
Fagets profil under C. Paludan-Müller 418
Det kritisk-videnskabelige gennembrud 426
Kr. Erslev 427
Kontinuiteten. Johannes Steenstrup og Edvard Holm 441
J.A. Fridericia 446

Nye studieformer ... 449
Udgaverne, udgiverne og historieskrivningen ... 452
Realismen og nykritikken ... 458
Striden om Erslevs arv. Aage Friis og Erik Arup ... 459
Arups Danmarkshistorie ... 466
Den økonomiske historie ... 470
Den nationale linje i historieforskningen ... 474
Professorkonkurrencen 1936 ... 479
Krigs- og efterkrigstiden ... 483
Den folkelige udfordring ... 483
Arups elever og udsoningen ... 485
Syntese af økonomi, kultur og politik. Povl Bagge ... 497
Uddannelseseksplosionen ... 504
Nye faggrene og forskningsprojekter ... 504
Den metodisk-teoretiske bevidsthed ... 514
Status for faget ved slutningen af 1970'erne ... 517

Samfundsfag. *Af Ole Karup Pedersen* ... 527
Studiet af politik grundlægges ... 527
Den spinkle tradition ... 528
Ydre stimulanser ... 529
Indførelsen ... 532
Fagets oprettelse og organisering ... 532
De ydre rammer gennem 15 år ... 535
Tilgang af studenter og lærere ... 535
Institutudbygningen ... 537
Fakultetsskift ... 541
Nationale og internationale kontakter ... 544
Studiets form og indhold ... 546
Den oprindelige studieordning ... 547
Ny studieordning ... 549
Pensumdrøftelser ... 553
Eksamensformer ... 554
Den nye uddannelse ... 554
Licentiatstudiet ... 556
Forskning ... 557
Rekruttering ... 557
Forskningspolitik ... 562
Forskningsindsats ... 565

Personregister ... 569

Filosofi

Af Svend Erik Stybe

SKOLASTIK OG RENÆSSANCE

Dansk filosofi i middelalderen

Længe før vi fik et universitet, har der været filosofisk kyndige danskere.

Da Danmark kom ind i den internationale græsk-romersk-kristne kulturkreds, var det nødvendigt, at der blev uddannet prælater, som kunne undervise i den rette lære og udøve prædikenvirksomhed, og som gennem sakramenter og ritualer kunne formidle menneskenes forhold til det guddommelige. Endvidere skulle der uddannes ledende kirkelige embedsmænd, der kunne administrere efter den kirkelige ret.

Den grundlæggende lærdom i latin og teologi erhvervedes på vore hjemlige kloster- og domskoler, mens den videre uddannelse foregik ved de store lærdomssæder i udlandet.

I den senere kansler og ærkebiskop *Anders Sunesens* (o. 1160-1228) løbebane kan vi få et eksempel på, hvordan den videre uddannelse foregik.[1]

Efter al sandsynlighed begyndte han sin uddannelse på domskolen i Roskilde og kom derefter i ca. 15-årsalderen til Paris. Han har her fortsat sine i domskolen påbegyndte artesstudier. Disse studier bestod af Trivium (trevejen): grammatik, dialektik og retorik, og Quadrivium (firevejen): geometri, aritmetik, musik og astronomi. Kronen på studierne var naturligvis teologi, derunder filosofi, der var en uomgængelig forudsætning for at kunne analysere teologiens begreber.

Da Anders Sunesen studerede i Paris, var der endnu ikke oprettet et egentligt universitet med et studium generale, dvs. med et udbud af højere undervisning i alle den tids fag. Der fandtes imidlertid skoler ved Sct. Geneviève-klostret, Sct. Victoire-klostret og en domskole med videregående undervisning ved Notre Dame-kirken; det var denne skole, der i 1200-tallet udviklede sig til et egentligt universitet.[2]

Sct. Victoire-klostret var hjemsted for en mystisk præget teologi, som var blevet udformet af *Hugo af Sct. Victoire* (d. 1141). Den rationalistiske

1. Se Fr. Hammerich: *En Skolastiker og en Bibeltheolog i Norden,* 1865, s. 4-150.
2. Se bl.a. Olaf Pedersen: *Studium generale,* 1979.

indflydelse gjorde sig gældende ved Sct. Geneviève-klostret, hvor Abélards forelæsninger havde fundet sted. Ved katedralskolen på Île de la Cité blev der undervist i den dialektiske teologi, et studium, der krævede betydelige forudsætninger i skolastisk filosofi.

Anders Sunesen har sikkert fået blivende impulser fra alle tre skoler, hvilket blandt andet kan spores i hans store læredigt *Hexaëmeron,* som er det første teologisk-filosofiske skrift, forfattet af en dansker.[3]

I »Hexaëmeron« skildres inden for rammerne af Skabelsens syv dage en omfattende oversigt over højmiddelalderens skolastiske teologi og dens syn på Gud, verden og menneskene som led i den guddommelige plan. I læren om de sidste tider og om dommens dag følger Anders kirkefaderen Augustin. De mennesker, der dømmes til at blive salige, vil herefter få del i det evige liv, hvor de skuer Gud, og de vil da prise Ham, der friede dem for de evigt brændende, men ikke lysende luer, som piner de fordømte.

Anders blev også en kyndig kender af den kanoniske retsfilosofi. Vi har fra hans hånd en parafrase over Skånske Lov på latin.[4] Dette arbejde er forsynet med kommentarer, hvor begreber og ord bliver defineret, samtidig med at der gives historiske oplysninger om lovgivningens motiver og udvikling. Værket har sikkert tjent til at indføre gejstlige i den verdslige ret, hvor de ofte måtte virke som øverste autoritet.

Nogle danske skolarer i Paris ydede i sidste halvdel af 1200-tallet en betydelig indsats inden for grammatikken, eller hvad vi i vore dage ville kalde semantisk og logisk begrebsanalyse. Det var *Boëthius de Dacia, Martinus de Dacia og Johannes de Dacia.*[5]

De tre danske filosoffer gjorde sig gældende i debatten om det såkaldte modus-significandi problem, som i sidste ende var en udløber af det helt afgørende problem i højmiddelalderens teologiske filosofi, problemet om forholdet mellem fornuft og åbenbaring.

Dette problem havde fået sin foreløbige løsning i *Thomas Aquinas'* filosofi. Ifølge Thomas er formålet med både teologi og filosofi at erkende Gud. Men

3. *Andreae Svnonis filii Hexaëmeron,* ed. M.Cl. Gertz, Hauniae MDCCCXII.

4. Udg. af Svend Aakjær og Erik Kroman i *Danmarks gamle Landskabslove,* ved J. Brøndum Nielsen, I, 2, 1933.

5. Jan Pinborg: *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter,* 1966. – H. Roos: *Boëthius af Danmark,* Catholica, 18. årg., 1961. – Samme: *Die Modi significandi des Martinus de Dacia* (Diss.), 1952. – Boëthius' og Martinus' skrifter er udg. i *Corpus philosophorum Danicum medii aevi,* Vol. 2 & 4, 1969.

ligesom det er forundt mennesket at møde Gud umiddelbart i den kristne åbenbaring, kan det også gradvist ved hjælp af fornuften nå til at erkende det guddommelige. Gennem vor iagttagelse af tingene i verden og ved hjælp af vor bearbejdende forstand (intellectus agens) kan vi sammenfatte og ordne iagttagelserne og danne almenbegreber – for på den måde at erhverve forståelse af Guds plan med mennesket i verden. Den bearbejdende forstand er en *form,* Gud har nedlagt i os, for at vi kan få del i guddommelige sandheder. – Ifølge Thomas' livs- og verdensopfattelse havde alt i verden sin ganske bestemte plads og udviklede sig efter den plan, Gud havde med det.

Thomas byggede i stor udstrækning sin lære på Aristoteles' filosofi, hvis tænkning af skolastiske filosoffer blev bekæmpet fra to sider, dels fra en konservativ retning, der ligesom Anders Sunesen var inspireret af Platons filosofi og Augustins teologi, og dels fra en mere radikal retning, hvor man var indstillet på at følge Aristoteles langt videre, end Thomas gjorde. Det fremgår af nogle af de skrifter, der polemiserede mod den radikale aristotelisme, at blandt andet Boëthius blev betragtet som en betydelig repræsentant for denne retning.

Modus-significandi begrebet, som de tre danskere – især Boëthius – beskæftigede sig med, hang nøje sammen med den middelalderlige filosofiske strid mellem *begrebsrealister* og *nominalister.* Denne strid drejede sig om, hvorvidt almenbegreberne havde en selvstændig eksistens, idet de var tingenes væsen, som var den form, Gud havde lagt i dem, eller om de blot var abstraktioner, som vi danner på grundlag af vore enkelterfaringer, og som vi derefter giver et navn.

Et nøglebegreb i denne debat var *modus-significandi begrebet.* Til ordenes modi significandi (betegnelsesmåder) svarer begreberne modi intelligendi (forståelsesmåder) og tingenes modi essendi (væsens- og væremåder). Problemet var så, om der var en nøje overensstemmelse mellem disse tre begreber eller ej. Hvis der var det, var det et argument for begrebsrealismen, dvs. den teori, der gik ud på, at almenbegreberne havde en selvstændig eksistens. Var det derimod vanskeligt eller umuligt at fastslå denne overensstemmelse, var det et argument for nominalismen, dvs. den opfattelse, at ordene var ufuldkomne betegnelser for vore begreber, der igen var mere eller mindre ufuldkomne abstraktioner af enkelterfaringerne, der alene var afspejlinger af virkeligheden.

Medens vi næsten intet ved om Boëthius og Johannes som personer, ved vi om Martinus, der på dansk hed Morten Mogensen, at han efter sin hjemkomst fra Paris blev kongelig kansler hos Erik Menved og senere domprovst i Lund.

Filosofien ved Københavns Universitet i den katolske tid

Da København fik sit eget universitet i 1479 blev det et Studium Generale med forbillede i de middelalderlige universiteter, især universitetet i Köln. Det vil sige, at det fik fire fakulteter: et artistisk eller filosofisk, et medicinsk, et juridisk og et teologisk. De filosofiske fag blev ligesom andre fag betragtet som et slags redskabsfag for et videre studium inden for de andre fag, især teologien.[6]

Blandt de første lærere, som magister Peder Albertsen blev udsendt for at finde i Köln, kender vi navnene på to, der begge var magistre i filosofi: skotten *Peder Davidsen* fra Aberdeen – i regelen omtalt om *Petrus Scotus,* og *Tileman Slect* fra Roermond i Geldern.[7]

Kilderne siger kun lidt om undervisningens indhold og form på universitetet i denne epoke. Kun for Det juridiske Fakultet, hvor der studeredes kanonistik og romerret, er statutterne bevaret. Men vi kan trygt gå ud fra, at studiet af Aristoteles' metafysik og logik har spillet en dominerende rolle ved Det filosofiske Fakultet.

Ingen af universitetets første lærere har gjort sig bemærket ved nogen videnskabelig indsats. Humanistiske strømninger, som på den tid gjorde sig gældende ved de mere progressive universiteter og akademier i Europa, fik først indflydelse her i Danmark i slutningen af den katolske tid.

Indfaldsporten for humanismen i Danmark var, som for næsten alle åndsstrømninger før og efter den tid, Tyskland. Intet tyder på, at undervisningen ved universitetet var humanistisk påvirket før ind i 1520erne. Nogle studenter, der efter deres studietid herhjemme drog til fremmede lærdomssæder, kom her i berøring med humanistiske strømninger. De danske humanister Christiern Pedersen og Petrus Parvus var indskrevet ved den tyske studenternation i Paris. Ved universitetet i Leuven (Louvain), hvor den store Erasmus af Rotterdams indflydelse i særlig grad gjorde sig gældende, træffer vi også flere danske studerende, der senere fik betydning herhjemme. Det gælder f.eks. Hans Tausen og den senere rektor for universitetet Christen Thorkelsen Morsing. Vi kan dog først spore humanistisk indflydelse på den filosofiske tænkning ved vort eget universitet i sidste halvdel af 1500-tallet.[8]

6. E.C. Werlauff: *Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse til Reformationen,* 1850. – William Norvin: *Københavns Universitet i Middelalderen,* 1929. – Svend Erik Stybe: *Universitet og åndsliv i 500 år,* 1979, s. 16-23.

7. *Povl Helgesens Skibykrønike,* 1967, s. 27.

8. Se bl.a. Vilh. Andersen: *Tider og Typer af Dansk Aands Historie,* 1. Rk.: *Humanisme,* 1. Del: *Erasmus,* 1907.

Humanistisk, luthersk og philippistisk indflydelse

Den lutherske rekonstruktion af universitetet, efter dets genetablering i 1537, kom ikke til at ændre på dets studiestruktur.[9] Det kom til at bestå af de samme fire fakulteter som tidligere, blot skulle der nu undervises i evangelisk-luthersk teologi, hvortil de filosofiske discipliner skulle anvendes som redskabsfag.

De filosofiske professorer var de ringest gagerede, idet de kun oppebar 80 daler årligt, medens en teologisk professor fik næsten dobbelt så meget. Det var dog så viseligt indrettet, at professorerne, hvis de var dygtige nok og havde forbindelserne i orden, kunne avancere til et af de andre fakulteter, der kastede mere af sig.

De filosofiske fag omfattede ligesom tidligere de egentlige artesfag og dannede som sådan et supplement til og udvidelse af latinskolekundskaberne. *Grammatikken* (dvs. sprogkundskab) var en forudsætning for videre studier i forbindelse med tolkning af de hellige skrifter på originalsproget. *Dialektikken* var den begrebsanalytiske metode, der skulle anvendes til tolkning af Skriften, og endelig var *retorikken* faget om prædikenernes udarbejdelse og form. *Matematikken* omfattede også astronomien, og det var under dette fag, Tycho Brahe docerede, da han holdt sine gæsteforelæsninger ved universitetet.

I det luthersk-evangeliske universitets første periode var Philipp Melanchtons teologi (philippismen) fremherskende. Melanchton havde ligesom Thomas i stor udstrækning bygget på Aristoteles' filosofi i begrundelsen af sine teologiske doktriner. Imidlertid kom også renæssancens platoniske og nyplatoniske strømninger på forskellig måde til at gøre sig gældende i vor lærde republik, f.eks. kan platonisk indflydelse spores hos astronomen Tycho Brahe, lægen Peder Sørensen, logikeren Anders Krag og teologen og naturretsteoretikeren Niels Hemmingsen.

Tycho Brahes platonisme fremgår klart af hans latinske indledningstale til en forelæsningsrække i vinteren 1574-75.[10] Han begynder her med at prise geometrien og hævder, at den er den mest grundlæggende af alle videnskaber. Dette var allerede Platon klar over, da han i »Staten« udelukkede alle dem fra undervisningen, der var ukyndige i geometri, og som derfor heller ikke kunne bringes til at forstå noget af filosofien. Denne udtalelse var sikkert et hib til

9. H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621* I-IV, 1868-74. – William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder* I-II, 1937-40.
10. Tycho Brahe: *Opera omnia* I, 1913, s. 145-173. – Rørdam: *K.U.* II, s. 171-175. – Troels Lund: *Dagligt Liv i Norden* XIII, 1908, s. 109-113.

universitetet, hvor man spildte de bedste studieår med latinsk grammatik og sprogfærdighed. – Den geometriske disciplin: trigonometrien – såvel den plane som den sfæriske – var grundlaget for astronomien og en række andre videnskaber. Også aritmetikken, som ganske vist ingen dødelig fuldt ud kunne beherske, rummede nøglen til tilværelsens mysterier; i den forbindelse berører Tycho Brahe den pytagoræiske talmystik. Astronomien var den videnskab, der var nået længst ved matematikkens hjælp, den var også en meget gammel videnskab, som ifølge den jødiske historieskriver Josephos kunne føres tilbage til Adams søn Seth. Tycho Brahe kom derefter ind på Hipparchos', Ptolemæus' og også Copernicus' indsatser inden for astronomiens udvikling. Copernicus havde, ved at fremhæve jordens tredobbelte bevægelse om solen som universets centrum, forsyndet sig mod de fysiske, men ikke mod de matematiske principper.

Astronomien var nyttig for kalenderberegninger, uden hvilke ingen ordnet stat kunne bestå. Endvidere udgik der fra astronomien »en mere skjult og for de ydre sanser mere fjern videnskab, astrologien«, og hvis man frakendte himmellegemerne al kraft og indflydelse, fornægtede man dels Guds visdom og dels den menneskelige erfaring. En astrologisk videnskab har dog efter Tychos mening mange usikkerhedsmomenter, blandt andet er mennesker i besiddelse af en fri vilje og behøver ikke at give efter for stjernernes indflydelse.

Bag hele foredraget lå Tycho Brahes platonisk prægede opfattelse af tilværelsen som et fuldendt kunstværk og Gud som den store arkitekt: »Næst efter den sande og rette erkendelse af Gud, som er os åbenbaret i Guddomsordet, finder jeg intet mere samstemmende med menneskets natur og dets mål – hvorfor det er hensat her på jorden, verdens midte – end at det fra dette midtpunkt kan skue de ting, der stråler i hele verdensbygningen, men i særdeleshed hin himmelske med så mange stjerner funklende borg, og således med sødhed tilbringe sit liv i denne nydelsesrige og begejstrede beskuelse, og idet man erkender Gud som mesteren (opificem) i disse hans viseste og mangfoldige værker, dyrke ham med skyldig ærefrygt og taksigelse. Thi skønt der i denne lavere natur er vidunderlige vidnesbyrd om hans guddommelige forsyn, skinner hans visdom og vælde intetsteds mere frem end på denne uforanderlige og umådelige himmelens og alle stjerners skueplads«.

Peder Sørensen (Petrus Severinus) (1542-1602), der en kort tid var professor pædagogicus og derefter kongelig livlæge, havde under sine omfattende medicinske studier i Wittenberg, Köln og ved italienske universiteter stiftet bekendtskab med den paracelsiske lære, og denne lære gav han sin udformning i skriftet *Idea medicinae,* som han fuldendte i Firenze i 1570. Denne

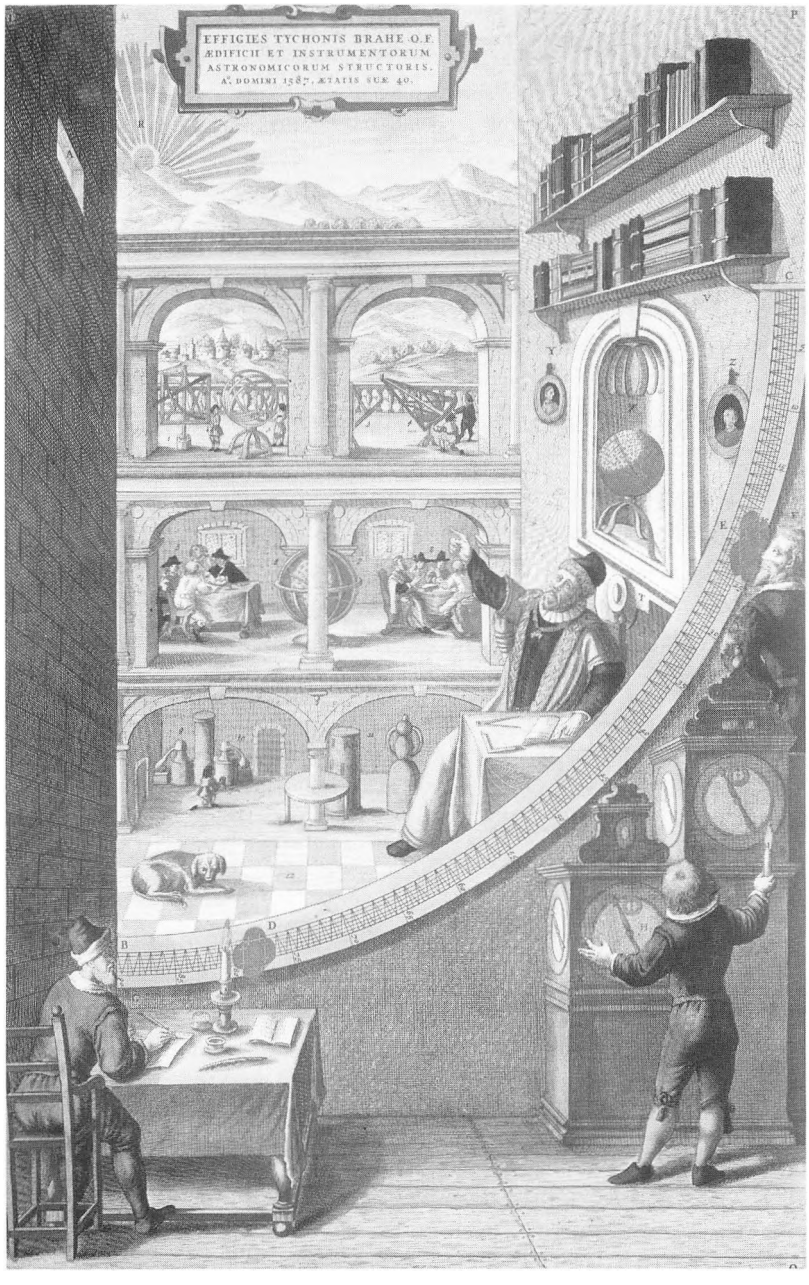

Fig. 1. Tycho Brahe bekendte sig i en forelæsningsrække på Københavns Universitet til den platonisk-pytagoræiske filosofi. Han ses her ved sin murkvadrant på Uraniborg. Efter Brahes »Astronomiæ instauratæ mechanica«, 1598. Kobberstik i Willem Blaeus »Novus Atlas«, 1659.

bog, som han dedicerede til Frederik den 2., gjorde ham europæisk kendt i lærde kredse, og den blev ca. 100 år frem i tiden anvendt som lærebog ved den medicinske undervisning på mange universiteter.[11]

Paracelsus var en af de store renæssanceskikkelser, der søgte at omstyrte middelalderens autoriteter, i dette tilfælde Aristoteles' metafysik og Galenos' humoralpatologi. Grundlaget for hans medicinske teorier var Platons lære om mennesket som mikrokosmos (den lille verden), der var en miniature af makrokosmos (den store verden). I overensstemmelse med alkymistiske teorier hævdede Paracelsus, at både mikrokosmos og makrokosmos består af samme grundstoffer, nemlig svovl (det brændbare), kviksølv (det røgformede) og salt (asken). Alt hvad der påvirker makrokosmos, påvirker derfor også mikrokosmos. Sygdomme stammer ikke, som den hidtil store medicinske autoritet Galenos havde hævdet, fra forandringer i de fire kardinalvæskers sammensætning. For det første mente Paracelsus, at der er mange flere væsker end de fire galenske (blod, slim, gul og sort galde), og for det andet har sygdomme ikke noget med væskerne at gøre, men er foranlediget af de tre grundstoffers forandring ved destillation og andre kemiske processer.

Umiddelbart kan det undre, at en mand som den store engelske erfaringsfilosof *Francis Bacon,* der var stærkt antimetafysisk, i sine skrifter giver udtryk for sin anerkendelse af Peder Sørensen; han kritiserer ellers Paracelsus meget stærkt. Dette skyldes formentlig, at Peder Sørensen kunne påvise, at hans kure erfaringsmæssigt var bedre end Galenos'. Hvor forkerte de paracelsiske teoretiske overbygninger var, kunne Bacon med sin tids forudsætninger ikke vurdere.

Den platonistiske reaktion imod aristotelismen gjorde sig også gældende hos *Anders Krag* (1533-1600). Han blev, efter at have foretaget mange studierejser, først professor i pædagogik, senere i matematik og sidst i fysik. Som grundbog til sine forelæsninger fik han trykt en latinsk oversættelse af Platons »Parmenides«, der skulle være en modvægt til Aristoteles' »Metafysik«, som han også selv havde forelæst over.

Anders Krag har desuden fortjenesten af, at studiet af logik, retorik og dialektik i hvert fald for en tid blev fornyet under inspiration af den lære, der var fremsat af den franske huguenot *Petrus Ramus* (Pierre de la Ramée).[12] Ramus var forfatter til en række bøger om logik, retorik og dialektik. De fik

11. Rørdam: *K.U.* II, s. 328-332. – *Petrus Severinus og hans Idea medicinæ Philosophicæ,* oversat af Hans Skov, indledning og kommentar ved E. Bastholm, Odense 1979.
12. Rørdam: *K.U.* II, s. 508-22 og 608-15. – Walther J. Ong: *Ramus. Method and the Decay of Dialogue,* Harvard 1958.

stor betydning i undervisningen af logik og dialektik ved Europas lærdomssæder, ikke blot for logisk analyse og systematisering, men også for systematisk indlæring og for interessen for udvikling af nationalsprogene. Ramus' fornyelse gik bl.a. ud på, at han kvantificerede logikken, dvs. han anskueliggjorde de logiske principper og slutningsregler ved hjælp af figurer og diagrammer og overflødiggjorde derved de tidligere anvendte sprogligt formulerede logiske huskeregler. Endvidere udviskede han grænserne mellem logik og dialektik. Ordet dialektik blev tidligere anvendt som betegnelse for sandsynlig argumentation, og det var som sådant forskelligt fra ordet logik, der betød nødvendig følgerigtighed. Hos Ramus blev logik/dialektik en almindelig lære om argumentation, og han sprængte dermed den aristoteliske logiks stive former, der indsnævrede mulighederne for tankeudviklingen. Endelig betonede han nationalsprogenes anvendelighed som redskab for tænkningen.

Også i *Niels Hemmingsens* (1513-1600) naturretslære ser man spor af platonisk påvirkning; hans religiøse opfattelse leder mere tanken hen på humanisten Erasmus' holdning end på Luthers.

Niels Hemmingsen var fra midten af 1550erne og til hans afsættelse på grund af kryptocalvinisme i 1579 den dominerende teolog ved universitetet. I sin teologi og filosofi var han stærkt påvirket af Melanchton. Hans betydeligste filosofiske skrift er sikkert *De lege naturæ* fra 1562, hvor han tilstræber at opstille en naturrets- og morallære, der var i overensstemmelse med Bibelen, og som man kunne indse ved filosofiens hjælp.[13] – Naturretten går tilbage til oldtidens filosofi, især til stoicismen. Grundtanken er, at vi alle har en kim af den guddommelige fornuft i os, hvilket medfører, at vi har indbygget nogle grundlæggende moralprincipper i vort sind, hvor ud fra vi er i stand til at udlede de positive love for samfundet og reglerne for vor moralske adfærd. Denne grundtanke blev taget op af protestantiske – især af calvinske – teologer, som hævdede, at Bibelen skulle være norm for alle menneskelige anliggender, men den kunne ikke uden videre give utvetydige svar på alle moralske, politiske og juridiske problemer. Melanchton og andre reformatorer tog da tilflugt til, ud fra Paulus' ord i Romerbrevet om loven, der er skrevet i menneskers hjerte, at indskærpe, at mennesket med fornuften er udstyret med et *naturligt lys,* som skal være dets rettesnor i livet.

13. Erik Munch Madsen: *Niels Hemmingsens Etik,* 1946. – Harald Høffding : *Den nyere Filosofis Historie* I, 1903, s. 34-55. – Knud Fabricius: *Kongeloven,* 1920, s. 23 f. – Svend Erik Stybe: *Fra folkevækkelse til enevælde af Guds nåde,* 1976, s. 98-112. – Jens Glebe Møller: *Socialetiske aspekter af Niels Hemmingsens forfatterskab,* RUC 1978.

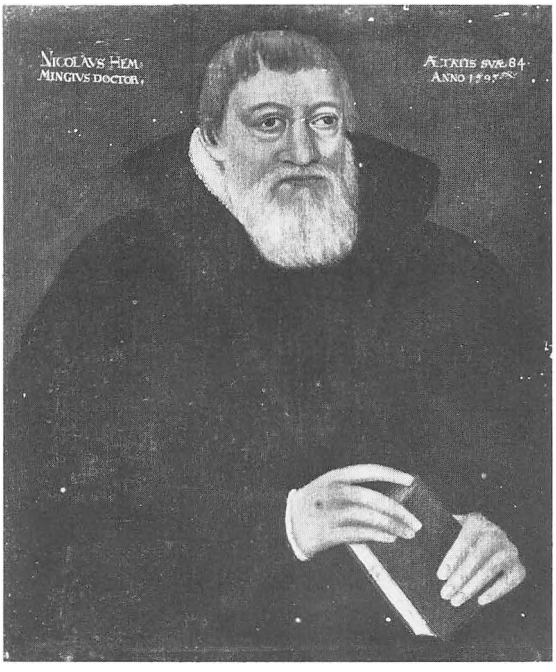

Fig. 2. Niels Hemmingsen (1513-1600). Fra 1553 professor i teologi ved Københavns Universitet, hvor han hurtigt blev den dominerende skikkelse og vandt betegnelsen »Danmarks almindelige præceptor«. Hans moralfilosofiske, naturretsfilosofiske og eksegetiske lærebøger blev anvendt både ved calvinske og lutherske universiteter overalt i Europa. Maleri af Tobias Gemperle 1595. Frederiksborg.

Paulus' ord var også udgangspunktet for Niels Hemmingsens naturretsfilosofi. I modsætning til dyrene, som kun er i stand til at sanse, men ikke til at tænke, har menneskene en fornuft, der hæver det over sansernes verden. Fornuften, det naturlige lys (naturæ lumen), er kilden til alt, hvad vi med sikkerhed kan erkende som ret og uret. Hvad lyset i øjet er for synet, er fornuftens naturlige lys for moralopfattelsen, som alle sunde mennesker er i besiddelse af. Ud fra den fornuftsmæssige indsigt i menneskenes mål og i de foranstaltninger, der skal til for at nå dette mål, kan dyderne afledes.

Hemmingsen følger Platons inddeling af sjælelivet i tre sjælekræfter: fornuft, mod og begær. Af disse opstår de højeste menneskelige livsytringer, de kardinale dyder: visdom, mod (eller styrke) og besindighed (begæret, der bøjer sig under fornuften). Hvor disse tre kræfter virker sammen efter naturen, kommer retfærdigheden. Denne inddeling overfører Hemmingsen ligesom Platon til statslivet. Retfærdigheden (justitia) opstår og skaber fredelige og rolige tilstande og den rette harmoni mellem ægtefæller, mellem medlemmerne i husstanden, mellem stænderne i samfundet og i staten, hvis enhver gør sin pligt, såvel fyrsten som undersåtterne. Ligesom Melanchton betragter Niels Hemmingsen de ti bud som indbegrebet af naturretten.

Niels Hemmingsens interesse for juridiske spørgsmål var en følge af hans position som ledende teolog ved universitetet, hvor han ofte som øverste

autoritet måtte tage stilling til juridiske spørgsmål, når de havde forbindelse med religiøse anliggender, hvad mange havde. Især måtte de teologiske professorer ofte tage sig af ægteskabssager, fordi ægteskaber er indstiftet for Gud.

Såvel platonismen og paracelcismen som ramismen gav anledning til modstand fra universitetets side, efterhånden som det udviklede sig i mere ortodoks luthersk retning. Det var sikkert som et modtræk til platonisme og ramisme, at man i 1619 indførte faget metafysik, hvormed man i virkeligheden mente Aristoteles' metafysik, der i århundreder var blevet doceret ved de middelalderlige universiteter.[14] Spørgsmålet om forholdet mellem sjæl og legeme, om den frie vilje, om hvorvidt der kan føres bevis for Guds eksistens og sjælens udødelighed hørte herunder. De lærebøger, man anvendte, var især Caspar Bartholins *Metaphysica minor* fra 1611 og *Metaphysica major* fra 1629.[15] Metafysik var lejlighedsvis blevet doceret ved universitetet af professorerne i logik og dialektik, men nu blev det et selvstændigt fag, som først blev overdraget *Jens Dinesen Jersin* (1588-1634), der var lærer for Christian den 4.'s sønner Christian Ulrik og Hans Ulrik Gyldenløve. Forudsætningerne til dette professorat havde han især fået under sine studier i Wittenberg. – Logikundervisningen førtes tilbage til Aristoteles' stive syllogistik, og i den lutherske ortodoksis tidsalder hører vi ikke mere om ramismen.

Den nye filosofis og naturvidenskabs indflydelse

Den nyere tids filosofi, repræsenteret især ved Descartes, Spinoza og Hobbes, og den nye naturvidenskab repræsenteret bl.a. ved Galileis mekaniske fysik og Keplers astronomi, fik ingen eller kun ringe indpas i den egentlige filosofiundervisning ved universitetet.

Derimod kom Descartes' matematiske tænkning til at spille en rolle gennem professoren i matematik *Erasmus Bartholin* (1625-1698). Bartholin havde, efter at have taget sin magistergrad herhjemme, studeret fire år i Leiden og derefter ved lærdomssæder i Frankrig og Italien. I 1654 blev han dr. med. i Padua. I 1657 blev han, efter sin hjemkomst, professor i geometri og allerede året efter i medicin ved Københavns Universitet.[16]

I Leiden var Bartholin kommet til at færdes i de kredse, der var påvirket af

14. Rørdam: *K.U.* III, s. 306 og IV, s. 687.
15. Jul. Petersen: *Bartholinerne og Kredsen om dem,* 1898, s. 5-16.
16. Kirstine Meyer: *Erasmus Bartholin. Et Tidsbillede,* 1933.

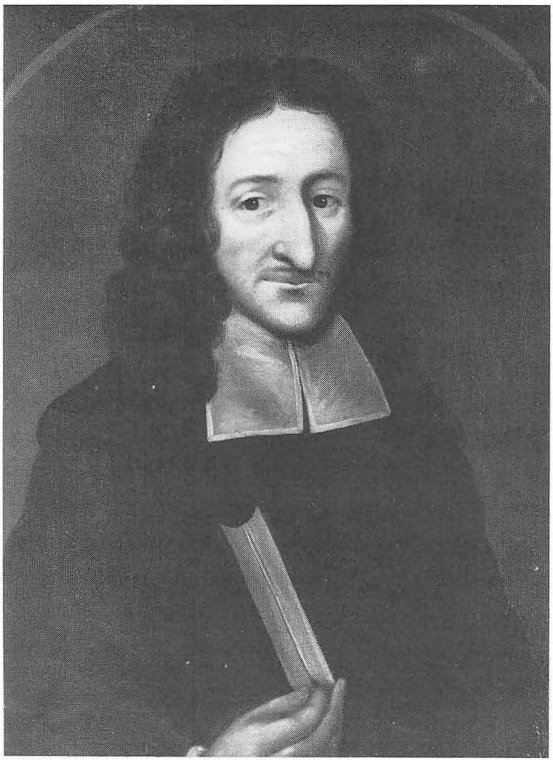

Fig. 3. Niels Stensen (1638-1686). Sin tids betydeligste danske naturvidenskabelige forsker. Hans virksomhed foregik i det væsentlige uden for Danmark, især i Holland og Firenze. Allerede tidligt bekendte han sig til de nye naturfilosofiske metoder, som var blevet indført af Galilei, Descartes m.fl. Skønt han blev religiøst vakt og konverterede til katolicismen, oplevede han dog ikke nogen modsætning mellem videnskab og religion. Maleri af ukendt kunstner på Medicinsk-Historisk Museum.

de nye matematiske opdagelser, som var en følge af Descartes' analytiske geometri. En elev af Descartes, Fr. van Scooten, holdt forelæsninger over hans matematik. Det blev betroet Erasmus Bartholin at udgive disse forelæsninger med egne kommentarer. Også på anden vis gjorde Bartholin en indsats for Descartes' matematik. I Blois i Frankrig blev han ven med cartesianeren de Beaune, der havde videreført Descartes' analytiske geometri. En tiltagende blindhed havde dog hindret ham i at gøre sine afhandlinger færdige, og Bartholin hjalp ham derfor dermed. De Beaune døde imidlertid under arbejdet, men Bartholin var så godt inde i hans tanker, at han kunne udgive en sammenhængende afhandling i 1659.

En grund til at den nye matematisk prægede filosofi ikke fik den betydning for Københavns Universitet, som den for eksempel fik for Universitetet i Uppsala, kan have været, at den naturvidenskabelige forskning her mere var præget af den empiriske tradition, som Francis Bacon havde indledet i England, end af den rationalistiske tradition, som Descartes havde indledet. Den empiriske tradition gør sig gældende i dansk videnskab hos skikkelser som *Ole Worm, Simon Paulli, Thomas Bartholin, Ole Borch* og flere. Det vil ikke

sige, at man i denne periode var teorifjendtlig, men som oftest holdt man sig til de gamle teorier, når man skulle forklare de nye erfaringer, og der er i det hele taget sjældent nogen videre forbindelse mellem disse forskeres teoretiske spekulationer og deres empiriske forskning. Der er dog to store undtagelser, nemlig *Niels Stensen* (1638-1686) og Erasmus Bartholins discipel, assistent og senere svigersøn, *Ole Rømer* (1644-1710).

Niels Stensens udvikling foregik i det væsentlige uden for Danmark, især i Holland og Firenze. Han opholdt sig dog i Danmark i 1664, hvor han fik lejlighed til at »fremlægge frugter af sit arbejde i Holland« i form af nogle anatomiske og fysiologiske afhandlinger. Da udsigterne til at få et professorat ved universitetet glippede, rejste han ud igen og fik ansættelse hos storhertugen af Toscana.

I Firenze blev Stensen opfordret til at komme hjem til Danmark som kgl. anatom. Han tøvede med at tage mod tilbuddet og rejste først nogle år efter, da han på Griffenfeldts foranledning fik en ny henvendelse. Hans ophold i København kom dog kun til at vare to år; i 1674 tog han igen tilbage til Firenze, hvor han i 1675 blev katolsk præsteviet.[17]

Allerede under sit studium i København bekendte Stensen sig til de nye videnskabelige metoder, som var blevet indført af Galilei o.fl., hvilket han fastslår i vendingen: »I naturvidenskaben kender vi kun eksperimenter og iagttagelser, og hvad vi kan aflede af dem ved hjælp af metafysiske og mekaniske principper«. Også Descartes' mekaniske og matematiske naturopfattelse inspirerede ham, omend han var skeptisk med hensyn til, om man ved hjælp af den matematisk deduktive metode alene kunne opnå sand naturvidenskabelig erkendelse. Han udtrykte senere, at han var blevet befriet for forgudelsen af den menneskelige tanke ved at opdage hjertets og musklernes sande bygning, »som uden ord, blot ved selvsyn endevendte alle skarpsindige tankespind«.[18]

Stensen fulgte dog Descartes' berømte principper for deduktiv videnskab. Dette fremgår især af hans berømte afhandling fra 1669 *De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodomus* (Foreløbig meddelelse til en afhandling om faste legemer, der findes indlejrede i andre faste legemer).[19] Stensens tankegang går kort ud på følgende: Det fremgår af undersøgelser, at nogle legemer i jorden ligner dyr eller dele af dyr, der lever i havet, de må derfor

17. A. Aggebo: *Danmarks store Søn Niels Stensen,* 1937. – A.D. Jørgensen: *Nils Stensen,* 1884, 2. udg. 1958. – Knud Larsen: *Stenos Forhold til Filosofi og Religion* I, Kirkehist. Saml. 6. Rk. II, 1938, s. 511-553. – Gustav Scherz: *Vom Wege Niels Stensens,* 1956.

18. A.D. Jørgensen: *N.S.,* s. 68 f.

19. Udg. i oversættelse af Aug. Krogh og Vilh. Maar, 1902.

være rester af tidligere havdyr, der ligger som bundfaldsaflejringer i et tidligere hav. De aflejringer, der indeholder fossiler, må oprindelig have været vandrette og må have haft plane over- og underflader, dannet på naturlig vis efter den måde, de blev aflejret på. En undtagelse fra denne regel danner kun det ældste og dybeste fossile lag, hvor undersiden har den form, som svarer til den oprindelige urgrund. Ganske vist viser det sig, at mange af disse lag ikke er vandrette i dag, men det skyldes en række indtrufne omstændigheder, f.eks. påvirkninger af vand eller ild, eller fordi de måske er blevet forskudt ved vulkanske udbrud. Dette kan også forklare, at man kan finde fossile havdyr langt over havets nuværende overflade.

I modsætning til Blaise Pascal, oplevede Stensen ikke nogen disharmoni og modsætning mellem videnskab og religion. Han følte sig som Guds redskab, der gennem sin erkendelse af naturen skal nå til indsigt i Guds skaberværk. I en indledningsforelæsning på Københavns Universitet hedder det: »Skønt er det, som uden dissektion er tilgængeligt for sanserne, skønnere, hvad dissektionen fremdrager fra skjulte helligdomme, men langt det skønneste det, som undflyr sanserne og dog ved sansede tings hjælp erkendes gennem fornuften . . . Og dette er anatomiens sande formål, at tilskueren gennem legemets kunstfærdige bygning løftes op til at fatte sjælens værdighed og følgelig gennem legemets og sjælens undere lærer at kende og elske skaberen . . . Derved løftes fornuften af betragtningen af de enkelte dele og fra den indbyrdes sammenligning af de forskellige dele til at søge ophavet til så store undere, og man erhverver desto større kundskaber om dette, jo mindre man er forudindtaget, og jo mere man udrydder fordomme under gennemsøgningen af denne vide erfaringernes skov«.[20]

Selv om Stensen her faktisk kommer ind på det teleologiske bevis for Guds eksistens, tager han dog afstand fra enhver form for fornuftreligion, hvilket fremgår af et brev til den berømte Spinoza i anledning af dennes bog »Tractatus theologicus politicus« (1670). Han skriver her, at hvis man som Spinoza henfører sjælens omsorg til filosofien, så overlader man den til et system af usikre antagelser, hvilket bringer spinozister »i en forfatning, som om de var maskiner, blottede for sjæl og kun født med legeme«.

Stensens brev til Spinoza ramte på mange måder den konflikt mellem kravet til religiøs inderlighed eller fastholden af den overleverede ortodoksi og de nye rationelle forsøg på at opstille en naturlig religion, som kom til at præge det næste århundrede. Denne konflikt kom også til at præge den filosofiske tænkning ved Københavns Universitet.

20. *Stenoniana,* udg. af Vald. Meisen og Knud Larsen, I, 1933, s. 102 ff.

Filosofikum

Ved Det filosofiske Fakultet kunne dygtige studenter erhverve en baccalaurgrad og endnu bedre en magistergrad; doktorgraden var derimod forbeholdt de tre andre »højere« fakulteter. Det var dog stort set kun de relativt få, der ønskede en videre karriere i den lærde republik, der absolverede disse grader. Nogen egentlig forberedelseseksamen eller videregående eksamen eksisterede ikke ved de filosofiske fag. Det blev der imidlertid rådet bod på, da Christian den 5. på Griffenfeldts foranledning indstiftede den såkaldte *examen philosophicum.* – Baggrunden for denne anordning var utilfredsheden med, at studenter ofte mødte op på universitetet med for få forudsætninger. Man indså, at det var nødvendigt at gøre noget for at sikre, at folk, der forlod universitetet, i hvert fald havde en nødtørftigt kendskab til de filosofiske fag. I 1646 var disse blevet forøget med et docentur i etik (philosophia practica) foruden de øvrige artesfag. Det blev derfor forordnet, at »ingen efter denne dag maa anbetroes enten hørers eller Rectoris plads udi store eller smaa Scholer, eller tilladis at komme til Attestationen eller examen Theologicum, førend de in examine Philosophico ere kiendt dychtige at niude priman in Philosophia lauream, och ere bleffne promoti Baccalaurei«.[21] Filosofikum afløste den særlige kundskabsprøve, som de, der indstillede sig til baccalaurgraden, tidligere skulle aflægge for de filosofiske professorer.[22]

Filosofikum blev en slags anden del af examen artium, dvs. den adgangseksamen, der ved forordningen af 1629 var blevet indført, og som først i 1850 blev overført til de lærde skoler og til de private skoler, der fik bemyndigelse dertil.[23]

HOLBERG-TIDEN

Naturret, videnskabsfilosofi m.m.

Undervisningen i de filosofiske fag undergik i lang tid ikke nogen egentlig forandring. Det nye syn på videnskab og de nye filosofiske systemer synes først at gøre sig gældende i den filosofiske undervisning og debat i 1700-tallet.

Den ændring, der i 1700-tallet kom til at præge den filosofiske holdning og

21. Kbh. Univ. Journal 1793, s. 49. – Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes universitet* I, 1975, s. 184 ff. – Mogens Blegvad: *Filosofikum,* i *Dansk Filosofi og Psykologi* II, 1977, s. 11 ff.
22. Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879* II, 1879, s. 163 f.
23. Blegvad: anf. arb. s. 14 f.

synet på videnskabernes metode og formål, blev naturligvis forberedt af mange, men her som på så mange af åndslivets områder var *Ludvig Holberg* den store formidler. Dette beroede ikke på hans originalitet, men på at han gennem sin mangesidige og enorme litterære produktion, der nåede ud til vide kredse af den dansk-norske befolkning, opnåede at blive et brændpunkt for de nye åndelige brydninger, som gjorde sig gældende i Europa i den tidlige oplysningstid.

Holberg har da også fået sin plads i de fleste fremstillinger af dansk filosofihistorie, skønt det i mange henseender næppe er berettiget at hefte betegnelsen filosof på ham. Det er ikke muligt i Holbergs enorme litterære produktion at finde frem til en sammenhængende filosofisk lære – for slet ikke at tale om et filosofisk system. Skønt han i sine epistler, epigrammer og moralske tanker bestandig berører emner, man kunne kalde filosofiske, er der som oftest kun tale om strøbemærkninger og kun i ringe grad om egentlig filosofisk analyse. Man finder heller ikke originale filosofiske tanker og synspunkter hos ham, han nøjes med at referere essensen af, hvilke tanker og betragtninger, der rørte sig i tiden. Det gør han til gengæld så fremragende, at han appellerer til en langt større læserskare end nogen anden dansk forfatter hidtil havde formået.

Det var skæbnens ironi, at Holberg indledte sin universitetskarriere med at blive professor i metafysik. Allerede i sine første værker var Holberg gået ind for den opfattelse, at videnskaberne havde til formål at være til gavn for staten, næringslivet og religionen (hvilket for ham ville sige moralen); metafysikken lå så langt som muligt fra dette formål.

Metafysik var et af fagene ved Det filosofiske Fakultet, og fagets professorer skulle forelæse til filosofikum, der dengang omfattede følgende discipliner: cathecesis, loci communes (luthersk dogmatik), hebraisk, græsk, latin, logik, metafysik, etik, historie, geografi, geometri, aritmetik og astronomi. Der var dog langt fra tale om strenge eksamenskrav; især matematikfagene kunne studenterne slippe let fra – eksamensprotokollerne viser mange nuller i disse discipliner.[24]

De fornødne kundskaber blev bibragt ved forelæsninger, hvor studenterne på latin fik dikteret nøjagtigt det stof, som de skulle kunne til eksamen. Foruden kundskaber skulle de opøves i videnskabelig metode gennem disputereøvelser eller disputationer. Det egentlige formål med disse øvelser var at nå til begrebsafklaring. Man valgte et diskussionsemne, der skulle godkendes af dekanen, en professor fungerede som præses, ved sin side havde han en respondent, dvs. en ældre student, der skulle forsvare den tese, der var opstillet om emnet.

24. Th. A. Müller: *Den unge Ludvig Holberg,* 1943, s. 244 ff.

Fig. 4. Ludvig Holberg (1684-1754) formåede gennem sin mangesidige litterære produktion at blive et brændpunkt for de nye åndelige brydninger, derunder også de filosofiske, som gjorde sig gældende i Europa i den tidlige oplysningstid. Hans virksomhed kom til at spille en rolle for udviklingen af videnskabsfilosofien, naturretstænkningen, moralfilosofien og religionsfilosofien ved universitetet. Voksrelief udført 1755 af M. G. Arbien. Københavns Bymuseum.

Holberg indrømmede selv i sine levnedsbreve sit manglende kendskab til logik, et af de fag, der hørte ind under hans professorat: »Hvis jeg gik op til filosofikum ville jeg dumpe med et brag. Jeg kunne nok stille en syllogisme op, men jeg ville ikke ane, hvilken type den tilhørte. Jeg har ganske vist hørt, at der findes noget, som hedder instrumentalfilosofi, og at logik og metafysik dér regerer som pedanternes skytsgudinder; men dem har jeg aldrig stået i noget som helst forhold til. Jeg må ærligt tilstå, at jeg endnu den dag i dag ikke ved hvor mange prædikamenter og hvor mange prædicabilier fru Logica kan bringe i felten i krigstilfælde, hvad slags krigslist og maskiner man bruger til at nedkæmpe katedre, og hvilket skyts man bruger til at nedlægge en præses. Jeg har tit tænkt på at ofre et par dage på disse problemer, men Vorherre har ikke undet mig tid til det. Men lad det blive mellem os. Jeg er bange for at blive til grin for pedanterne, hvis de får at vide i hvilket vankundighedens mørke, jeg befinder mig«. (Christopher Maaløes oversættelse fra latin).[25]

Til alt held for studenterne kom Holberg aldrig til at docere logik, skønt det hørte under hans fag. Hans kollega, den lærde islænding Árni Magnússon, der hidtil havde holdt disse forelæsninger, fortsatte dermed.

25. Holbergs 1. Levnedsbrev, *Ludvig Holbergs værker* XII, 1971, s. 61 f.

I sine levnedsbreve og mange andre steder, lufter Holberg også sin foragt for den udvandede aristoteliske metafysik, som han skulle undervise i: »jeg støder nemlig på mysterier, som trods al anvendt flid til evig tid vil blive ved med at være mysterier for mig . . . Det ville være rart, hvis dyrkerne af det fornemste filosofiske fag ville efterligne den beskedenhed og forsigtighed, som Newton udviser i matematikken, det vil sige, at de skulle afholde sig fra demonstrationer a priori og lade være med at definere sjælenes og åndernes natur. Gid de ville holde op med at undersøge åndernes egenskaber og spekulere over, hvordan sjæle er formet, hvordan de fungerer, hvordan de opretholdes, om de forplantes ved børneavl, hvordan de tænker, når de er uden for legemet . . . Gid de ville holde sig fra disse spekulationer, som plager sindet, og som bevæger sig på områder, hvor vi famler i blinde, og ville holde sig til kendsgerninger og konkrete ting. Gid de ville udtale sig mere beskedent om de mest indviklede sager, hvis natur det ikke gavner mennesker at efterforske, og som menneskehjerner ikke kan fatte«. (Christopher Maaløes oversættelse).[26]

Holberg satiriserede dog ikke alene over det fag, han først blev professor i, men også over den videnskabelige metode (disputationerne, som anvendtes i forbindelse med akademiske studier).

Denne metode har sit udgangspunkt i middelalderlig skolastik, hvor hovedformålet var at afklare teologiske begreber. Efter naturvidenskabernes, de humanistiske videnskabers og den mekaniske naturfilosofis udvikling i 1600-tallet blev den udsat for megen kritik, hån og spot. Dybest set hænger dette sammen med en helt anden målsætning for videnskab og filosofi. På de gamle universiteter gjaldt det om at foretage en teologisk belysning og behandling af de livs- og verdensanskuelsesproblemer, der var fastlagt i Bibelen og hos de klassiske filosofiske autoriteter, og i bestræbelserne på at afklare begreberne og problemerne kunne disputationerne være hensigtsmæssige. Videnskabernes formål var imidlertid nu blevet et andet. Nu drejede det sig om at erhverve *ny* – helst nyttig – naturvidenskabelig, historisk og samfundsvidenskabelig erkendelse, og den kan ikke erhverves gennem disputationer, men gennem iagttagelser, eksperimenter og efterprøven, samt gennem beskrivelse, ordning og teori- eller syntesedannelse. På denne baggrund virker disputationerne latterlige, så meget mere som man kunne henvise til, at de ofte udartede til komiske spilfægterier om besynderlige unyttige emner, som man øvede for at demonstrere elegant latinsk retorik.

Holbergs videnskabsideal svarede til det, der var opstillet af den engelske erfaringsfilosof *Francis Bacon,* som havde lært, at de induktive erfaringsviden-

26. 2. Levnedsbrev, smst. s. 219 f.

skaber kan være til gavn for menneskehedens trivsel og udvikling. Gang på gang i sin produktion udtrykker Holberg beundring for dygtige landmænd, der kan finde frem til nye og mere velegnede metoder for agerbruget. At han selv har kunnet anvende de almindelige regler for empirisk bevisførelse fremgår af en afhandling, der blev udgivet af det i 1746 oprettede »Det kgl. danske Videnskabernes Selskab«, hvor Holberg var blevet æresmedlem. Formålet med afhandlingen var at finde ud af årsagen til en kvægpest, som på den tid hjemsøgte den danske kreaturbestand. Han undersøgte de hidtidige teorier og påviste deres usandsynlighed. Derefter opstillede han sin egen teori, der gik ud på, at pest forårsages af flyvende insekter, som er usynlige for det menneskelige øje, og sluttelig prøvede han at imødegå de indvendinger, der kunne opstilles mod insekthypotesen. I afhandlingen afviser han ganske den udbredte tro, at kvægsygen var varslet af en stor komet, hvilket bl.a. H.A. Brorson havde udtrykt i en salme fra 1745.[27]

Foruden studiet af de empiriske videnskaber gik Holberg også ind for, at studiet af naturret, moralfilosofi og moderne historie skulle fremmes. Disse videnskaber var bl.a. vigtige for de studenter, der skulle uddannes til dygtige embedsmænd i den oplyst enevældige stat. I den forbindelse var det af overordentlig stor betydning for Holberg, at han i sine unge år kom ind i kredsen omkring den juridiske professor *Chr. Reitzer* (1665-1736), hvor man drøftede de nye politisk-filosofiske tanker, som havde vundet indpas især gennem Samuel Pufendorf og Chr. Thomasius. De gik bl.a. ud på, at videnskaberne skulle frigøres fra teologien og alene bygge på fornuften; ved hjælp af den mente man at kunne opbygge en »naturlig« ret, moral og religion.[28]

Med sit ungdomsværk *Den moralske Kierne eller Introduction til Naturens og Folkerettens Kundskab. Uddragen af de fornemste Juristers besynderlig Grotii, Pufendorfs, og Thomasii Skrifter* (1716), slog han til lyd for de nye statsretslige teorier. Bogen er i virkeligheden et letfatteligt sammendrag af Pufendorfs bog om samme emne, bearbejdet efter danske forhold, og der er ikke tale om nye og selvstændige tanker fra Holbergs side.

I sin naturret indleder Holberg med et afsnit om den menneskelige natur, og han følger her en opfattelse, der kan spores tilbage til Aristoteles og de stoiske filosoffer. Den menneskelige sjæl har to evner: forstand og vilje. Forstanden har igen to funktioner: evnen til at forestille sig noget og evnen til

27. *Kort Betænkning over den nu regierende Quæg-Syge* er udgivet i facsimile med indledning af F.J. Billeskov Jansen, 1972.
28. Th.A. Müller: anf. værk, s. 133 ff.

at dømme og overveje. Forstanden har vi fået af Gud, og hvis vi bruger den rigtigt, kan vi også dømme rigtigt. »Forstandens Skiønsomhed saa vidt den er *oplyst ved Lovene,* og veed, hvad som skal giøres og lades, kaldes med et besynderligt Navn *Samvittighed*«.[29] Samvittigheden kan dog være tvivlrådig, fordi den er uoplyst, og den kan være helt vildfarende på grund af dårlige påvirkninger og slette lidenskaber.

Problemet om muligheden for at handle i overensstemmelse med sin samvittighed fører tanken hen på problemet om viljens frihed, hvilket igen vil sige, om mennesket kan gøres ansvarlig for sine handlinger. Holberg mente, at vi har en fri vilje, men den er udsat for andre pres end forstandens; stærke lidenskaber truer med at drive mennesket til tåbelige og onde handlinger, og forstand og vilje må derfor tilsammen operere som en skipper, der styrer i storm.

Mennesker har levet i en naturtilstand, før de sluttede sig sammen i et ordnet statssamfund med regering og love. I en sådan tilstand kan mennesker i kraft af deres fornuft indse, hvilke grundlæggende regler der må gælde i samfundet, hvis det skal fungere gnidningsfrit og harmonisk. Disse regler er de naturretslige love. Den grundlæggende naturretslige lov er den såkaldte *gyldne regel,* at *man ikke må gøre mod andre, hvad man ikke vil have, andre skal gøre mod en selv.* Det er endvidere en naturlig pligt for mennesket at tage vare på sig selv, både sit legeme og sin sjæl, der repræsenterer en stor værdi for samfundet, som mennesket selv er nærmest til at værne om. Naturen har derfor indplantet egenkærlighed i mennesket. Pligten til at bevare sit legeme indskrænkes dog af en anden pligt: enhver bør altid være til tjeneste for andre og ikke blive en unyttig jordens byrde.

Ligesom enhver har naturlige pligter over for sig selv, er det samme også tilfældet mennesker imellem. Det skyldes, at alle er lige, fordi de er fornuftsvæsener. Der er ganske vist en gradsforskel mellem de enkelte menneskers fornuft, men ingen væsensforskel, som mellem mennesker og dyr. Ingen må gøre andre mennesker uret, selv om han har mere af »Sindets og Legemets Gaver«, fordi vi alle er »de Menneskelige Vilkaar og Skrøbeligheder undergiven«. Derfor er slaveri ikke i overensstemmelse med den naturlige ret, »og alleene Menneskets Paafund tilskrives den Forskiæl mellem Trælle og Frie«.[30]

Det går som et gennemgående træk i Holbergs udredning, hvilke pligter mennesker har mod hinanden, og at de moralregler, der gælder mellem individer, også gælder mellem stater – der er da tale om folkeret.

29. Holberg: *Værker* I, s. 60.
30. Smst. s. 114 f.

Holberg mener ligesom næsten alle naturretsteoretikere, at ejendomsretten er naturretslig betinget, og han gør i en række kapitler rede for de principper, der er en følge deraf. Lige så lidt som andre naturretsteoretikere før Rousseau kommer Holberg ind på de store sociale og politiske problemer, der opstår, hvis ejendomsretsprincippet medfører store uligheder i fordelingen af goderne; kommunismen forkaster han som utopisk.

I anden del af Natur- og Folkeretten kommer Holberg ind på de fire forskellige slags samfund, mennesker har oprettet: ægteskaber, forholdet mellem forældre og børn, mellem tyende og herskab og staten. Familierne har deres udspring i ægteskaberne, og disse er igen udgangspunkt for stater og regeringer. Det monogame ægteskab er det naturlige. Pebersvenden Holberg mener dog ikke, at ethvert menneske har pligt til at gifte sig, i hvert fald ikke den, der er begavet med »en synderlig Indgetogenhed, og seer, at han kan tiene sit Fædreland udi eenlig Stand . . .«.[31] Manden er familiens overhovede, og derfor har han større ret over børnene end kvinden, »omendskiønt Børnene ere pligtige til at lade see Taknemmelighed og Ærbødighed mod Moderen«.[32]

Med hensyn til herrers forhold til deres tjenere er grundlaget en – eventuelt stiltiende – overenskomst, og forholdet ligner suverænens forhold til undersåtterne; tjenere har ret til at forlade deres herrer, hvis disse er hårde og tyranniske.

I sin teori om, hvordan stater (republiquer) oprettes, følger Holberg samfundspagtteorien, ifølge hvilken staten oprindelig anses for at være oprettet gennem en overenskomst mellem samfundsmedlemmerne og en suveræn for at sikre tryghed, fred og retfærdighed. Derved mister mennesket sin naturlige frihed og »maa giøre meget, som han ellers havde Afskye for, og lade meget, som han gierne ønskede«.

Den suveræn, der vælges, må have tilstrækkelige magtmidler til at udøve sit herredømme. Mennesker er nemlig ikke »samdrægtige« som bierne; når de ikke er underkastet noget herredømme, er de ærgerrige, misundelige og hadefulde, og i kraft af talens brug, kan de ophidse hinanden til oprør og ondskab.

Suverænen er altså indsat af folket, og ikke, som forudsat i Kongeloven, hersker af Guds nåde. I større lande er det fordelagtigt, at suverænen bliver en monark, fordi han hurtigt kan træffe en afgørelse og skride ind og »fuldbyrde det som er Riget tienligt«. I det hele taget skal den højeste magt findes hos én person. Hvis f.eks. den dømmende magt og den magt, der råder

31. Smst. s. 252 f.
32. Smst. s. 313.

for krig og fred, er fordelt på to instanser, er det ifølge Holberg »en uordentlig Regiering«, og der vil bestandig være mulighed for indre splid.[33]

Statens vel forudsætter, at suverænen skal sørge for fred, og borgerkrige er værre end krige mod fremmede nationer. Han skal også sørge for borgernes økonomiske velvære, da fattigdom skaber misfornøjelse og partidannelser; han må skaffe sig dygtige mænd i sin tjeneste og må selv sætte sig grundigt ind i statens anliggender. Endelig må han have omsorg for, at borgerne får oplysning om kristendommen, fordi den foruden at sikre dem den evige salighed »opbygger det Borgerlige Levnet mere end alle civile Love«.[34]

Hvis statens velfærd gør det nødvendigt, og hvis han skal forsvare landet og straffe forbrydere, har suverænen ret til at disponere over undersåtternes liv og gods – også selv om de har oprettet staten for at bevare disse ting.

Undersåtterne har ifølge Holberg ingen ret over suverænen, som står over lovene, og de må ikke gøre oprør mod ham. Regenten må dog rette sig efter de guddommelige og naturlige love, men, hvis han overtræder dem, kan han ikke straffes af mennesker. I en senere epistel tager Holberg dog ikke parti for Karl den 1. af England, som man gjorde oprør mod og dømte til halshugning. Det havde efter Holbergs mening været let for kong Karl at regere englænderne og få det største parti med sig ved at overholde forfatningen.

Trods sin opfattelse af at alle mennesker på forhånd er lige, går Holberg ud fra, at der i statstilstanden opstår rang- og standsforskel, men han mener ikke, at et fødselsaristokrati kan gøre krav på særlig ære, thi »mange Adelsmænd have vanslægted fra deres berømmelige Forfædre; Andre derimod af ringe Herkomst ved deres Dyd at have naaet den høyeste Æres Spidse«. Det sidste nåede Holberg selv. I sine komedier, især i »Don Ranudo«, i »Niels Klim« og mange andre steder i sin produktion latterliggør Holberg fødselsaristokratiets standshovmod og fremhæver den sunde dømmekraft, man finder hos jævne mennesker.

Når først staten er oprettet, må den ved hjælp af *borgerlige love* ordne folks indbyrdes pligter og rettigheder. Disse borgerlige love må harmonere med naturrettens grundlæggende bestemmelser; de betegnes også som relative naturlove. Eftersom mennesker ikke frivilligt vil overholde de borgerlige love, må der opstilles en straffelov, der skal anvendes, hvis nogen overtræder samfundets love og derved skader andre mennesker på legeme, ære og ejendom.

Faktisk er Holbergs naturret modelleret over det danske statsstyre, forstået som oplyst enevælde. Hans læggen vægt på dyder som stræbsomhed, nøjsomhed, flid og foretagsomhed, hans stærke betoning af, at statens

33. Holberg: *Værker* I, s. 297 f.
34. Smst. s. 313.

målsætning må være etablering af fred, orden og retfærdighed, og hans stærke interesse for næringslivet, var i høj grad noget, der appellerede til tidens mennesker. Hans angreb på fødselsadelen har næppe generet kongen eller hans høje embedsmænd, der for manges vedkommende var borgerlige eller hørte til den nye adel.

Holbergs natur- og folkeret afhjalp virkelig et føleligt savn ved universitetet. Efter at den juridiske embedseksamen blev indført i 1736, blev bogen brugt som lærebog og kom i talrige udgaver, endvidere blev den oversat til tysk og svensk.[35]

Medens Holberg mente, at empirisk naturvidenskabelig forskning på samme måde som naturret og moderne historie kan være til gavn for staten, næringslivet og moralen, betragtede han den moderne matematiske naturvidenskab som en næsten lige så ørkesløs beskæftigelse som metafysikken.[36] Hans modstykke ved Københavns universitet i den henseende var professoren i astronomi *Peder Horrebow* (1679-1764), der havde været assistent hos Rømer og hjulpet ham med at foretage de observationer, der skulle eftervise, at vinklen mellem synslinjerne til Vega og Sirius ændrede sig i årets løb. Det ville nemlig sige, at man kunne konstatere den parallaxe for fiksstjernerne, som Tycho Brahe mente måtte være en betingelse for det kopernikanske systems rigtighed. – Horrebow fortsatte disse observationer efter Rømers død og kom til det resultat, at parallaxen kunne påvises, og at det kopernikanske heliocentriske system måtte være rigtigt. Det har dog senere vist sig, at Horrebows målinger ikke var til at stole på, fordi de ændringer han havde konstateret, beroede på forandringer i urets gang som følge af temperaturforandringerne.

Horrebow var i modsætning til Holberg en storartet forelæser; han blev søgt, foruden af studenter, også af mange astronomiske interesserede tilhørere, og han opnåede, at Copernicus' teori blev accepteret af den dannede almenhed her i landet. Holbergs irritation over den opmærksomhed, Horrebows efter hans mening unyttige teori vakte, afspejler sig klart i hans komedie »Erasmus Montanus«.

I denne komedie drejer diskussionen sig først og fremmest om, hvorvidt jorden er rund og drejer sig om solen, men også et andet astronomisk emne, som havde en virkelig baggrund, berøres. Jacob spørger sin broder om, hvad han disputerer om på universitetet, og Montanus svarer: »Jeg disputerer om

35. Holbergs naturret er behandlet i Edvard Holm: *Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade,* 1879 (genoptrykt 1975) og Kåre Foss: *Ludvig Holbergs naturrett på idehistorisk baggrund,* Oslo 1934.
36. Se Ebbe Spang-Hanssen: *Erasmus og naturvidenskaben,* 1965 og Sv.E. Stybe: *Ludvig Holbergs videnskabsfilosofi,* i *Festskr. til Johs. Witt-Hansen,* 1978, s. 363-379.

Fig. 5. Peder Horrebow (1679-1764). Han var professor i astronomi, og hans videnskabsfilosofiske grundsyn satiriserer Holberg over i flere af sine komedier. Horrebow, der havde været assistent hos Ole Rømer, førtes gennem sine observationer af fiksstjernernes parallaxe til at forkaste Tycho Brahes geocentriske system til fordel for Copernicus' heliocentriske. Han nød stor agtelse i udlandet og var medlem af Videnskabernes Selskaber i Paris og Berlin. Stik af Chevillet 1759 efter maleri af Joh. Hørner fra 1736 i familieeje. KB. Billedsamlingen.

vigtige og lærde Sager, for Exempel: Om Englene ere skabte før Menneskene; om Jorden er rund eller oval; om Maane, Soel, Stjerner, deres Størrelse og Distance fra Jorden, og andet dislige«. – Det er værd at lægge mærke til, at Holberg ligestiller metafysiske emner med astronomiske. – Problemet om, hvorvidt jorden var rund eller oval, var også blevet diskuteret af Horrebow og hans studenter. En konsekvens af Newtons nye gravitationsteori var nemlig, at jorden måtte være fladtrykt ved polerne. En kendt fransk astronom *Jacques Cassini* havde imidlertid i 1720 opstillet den teori, at jorden – i modsætning til Newtons antagelse – var aflang i retning af polerne, og det er dette problem, Holberg henviser til. Horrebow ville ikke selv tage endelig stilling til problemet, og først i 1736 lykkedes det for en fransk videnskabelig ekspedition i Lapland med sikre målinger at påvise, at jorden var en sfæroide, let fladtrykt ved polerne.

De tre videnskabsfilosofiske grundsyn, som vi her har set Holberg tage stilling til: det dialektiske, det empiriske og det matematiske bliver i dag diskuteret ligesom på Holbergs tid. Også problemet om, hvorvidt videnskabens formål i sidste ende bør være pragmatisk – til nytte for samfundet eller teoretisk, dvs. at man søger sandheden for sandhedens egen skyld – er under debat, og grundproblemstillingen er stadig den samme.

Religionsfilosofi

Holberg kom også gang på gang til at tage stilling til religionsfilosofiske problemer. – På hans tid blev det klart, at lærde teologers bestræbelser på at udforme en entydig luthersk ortodoksi, der kunne give mennesker klare retningslinjer for deres tros- og handlingsliv, var brudt sammen. Dette beroede på, at den lutherske teologi, ligesom den katolske, i sidste ende er fornuftstridig og ubegribelig.

Filosoffer har gennem tiderne reageret på dette forhold ved at begrunde en naturlig religion og moral ved hjælp af fornuften. Derved kunne man udelukke de troslærdomme, som var fornuftstridige, man kunne helt forkaste dem eller erklære dem for mindre væsentlige. Konsekvensen deraf er religiøs tolerance, eftersom mennesker med denne indstilling må erkende, at religiøs tro i sidste ende er noget subjektivt, og man har ingen mulighed for at afgøre, hvilken tro der er den rigtige. Denne grundindstilling var Holbergs.[37]

Holberg troede på Guds eksistens, men han mente, at disputationer om Gud og den himmelske verden var uden formål og mening. Det måtte derfor være rimeligt ikke at være skråsikker på egne religiøse meninger. Holberg tror, at Gud dømmer mildere om religiøse vildfarelser, »som flyde af en bekymmerlig Eftersøgning, end visse magelige, fede og veltrivende *Conformister,* hvilke med Frækhed fordømmer alle dem, som ikke blindt følge deres Meeninger, hvilke de selv aldrig i Grund have ransaget«.[38]

Medens man nok kan diskutere med mennesker af en anden observans, kan man ikke diskutere med sværmere, fordi de bygger deres tro på lidenskab, »thi ingen kand indlemmes udi et Societet, som veigre sig ved at underskrive Societetets Love uden *conditionaliter«,* hvilket vil sige, at de kræver, at alle skal have samme mening om religionen som de selv.[39] Holberg sigter her til samtidens fanatiske pietister.

I Holbergs idealstat Potu i »Niels Klim« er den religiøse dogmatik ganske enkel. Man er enig om at dyrke et højeste væsen, der har skabt alle ting, men hvorledes man nærmere vil tænke sig dette, overlades til hver enkelt. I Potu er der tankefrihed og ingen forfølges på grund af religiøse anskuelser.

Man kunne af det ovenstående godt tro, at Holberg selv var deist, dvs. tilhænger af en naturlig religion alene baseret på fornuften, en religion, hvor al kristelig dogmatik var fejet bort. Dette er dog ikke tilfældet. Det fremgår af hans store kirkehistorie, at hans opfattelse går ud på, at man kan stole på

37. Se bl.a. Søren Holm: *Holberg og Religionen,* 1954.
38. Holbergs 25. epistel.
39. Holbergs 303. epistel.

Bibelens beretninger bortset fra detaljer, som f.eks. barnemordet i Bethlehem, Jesu nøjagtige fødselsår m.m. I modsætning til rationalistiske teologer forsøger han ikke at bortforklare miraklerne, som han anser for kendsgerninger, når de tillægges Jesus, hvorimod han tvivler på de mirakler, der tillægges helgener eller andre personer. Imidlertid ser han Jesu moralske eksempel som det vigtigste, og han anfører en rigdom af Jesu-ord, der kan illustrere den kristne etik.

Dogmet om arvesynd hører man ikke noget om hos Holberg. Han anser menneskenaturen for at være ganske god og sund på bunden, og ligesom legemet klarer sig fortræffeligt, blot man ikke ødelægger det med medicin, således er sjælen sund, hvis den ikke skades ved ødelæggende og fornuftstridige lærdomme. Modsætningen er ikke som hos Luther synd og nåde, men dyd og last, og mennesket har i kraft af sin samvittighed mulighed for at dømme om, hvad der er godt og ondt, og det har en vilje, der er i stand til at handle derefter.[40]

Holberg ligger i sin religionsfilosofi meget på linje med den engelske filosof John Locke, der nok kunne godtage trossætninger, der ligger over fornuften, men ikke trossætninger, der strider mod fornuften. Han overensstemmer også på mange måder med synspunkter i Leibniz' »Theodicée«, men han går – i modsætning til Leibniz – ind for den menneskelige viljes frihed, da mennesket ellers vil blive reduceret til en maskine i naturens sammenhæng. – I modsætning til Pierre Bayle, hvis »Dictionnaire historique et critique« (1696) ellers var en af Holbergs vigtigste filosofiske inspirationskilder, går han ikke ind for den manikæiske opfattelse, at det gode og det onde er to væsensforskellige principper, der må have deres ophav i en gud og en modgud (djævel). Holberg er tilhænger af den aristoteliske filosofs teori om et aktivt princip (Gud) og et passivt (materien). Ligesom Aristoteles betragter han Gud som en bygmester (demiurg), der af en oprindelig, passiv og uformet materie har konstrueret verden. Gud kan derfor ikke kritiseres for det dårlige i verden, thi han kan ikke udforme den bedre, end materialet tillader.[41]

RATIONALISME, EMPIRISME OG KRITICISME

Oplysningsfilosofien

Holbergs målsætning for de højere studier: at de skulle uddanne borgere, der var nyttige for staten, moralen og erhvervslivet, blev i nogen grad virkelig-

40. Sv.E. Stybe: *John Locke,* 1965, s. 81 f.

41. Holbergs 225. epistel.

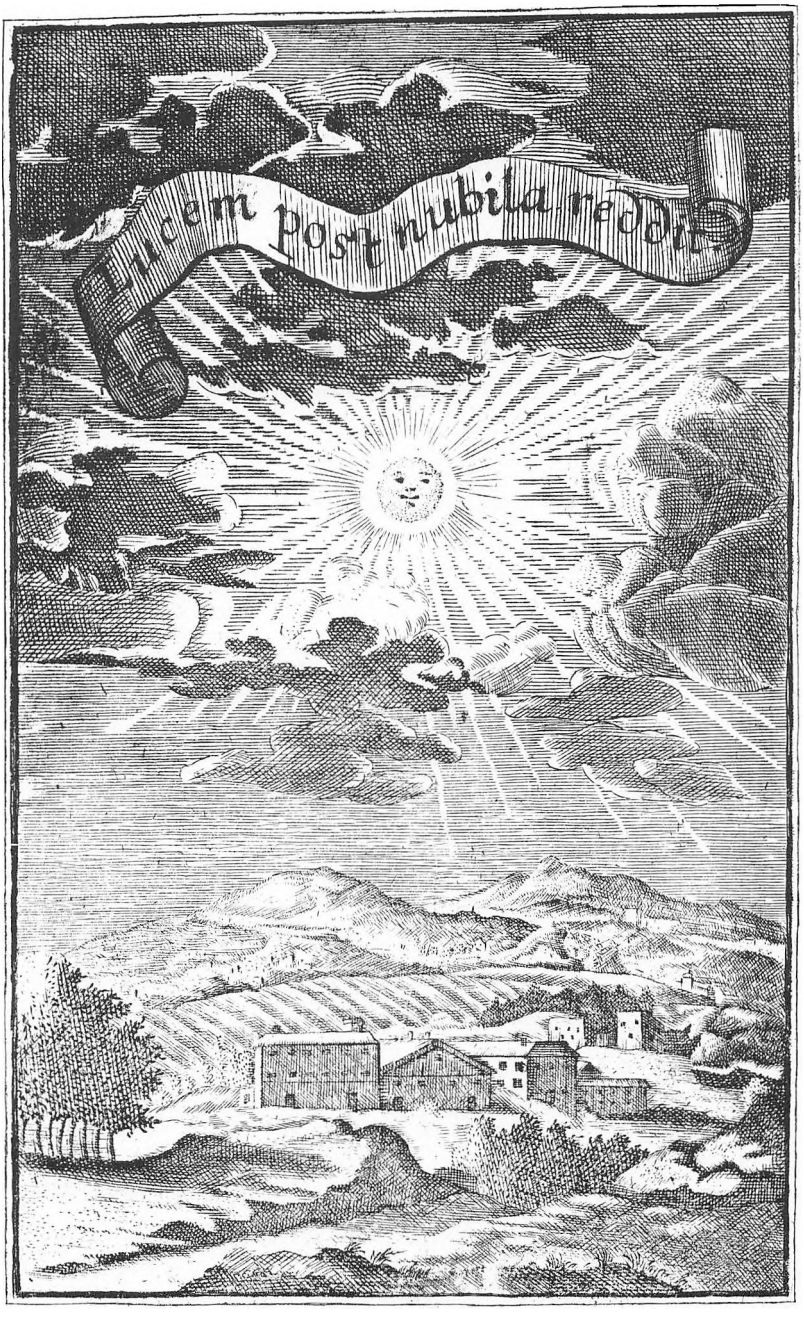

Fig. 6. Titelkobber til Chr. Wolffs »Vernünftige Gedanken über Gott...« (1720). Oplysningens sol spreder skyer og tåger og bringer lyset tilbage. - Chr. Wolff (1679-1754), der i mange år var professor i filosofi i Halle, var den betydeligste skikkelse inden for tysk oplysningsfilosofi. I talrige værker fremstillede han en sammenhængende livs- og verdensanskuelsesfilosofi, som fik stor indflydelse i Danmark. Det kgl. Bibliotek.

gjort i Sorø ridderlige Akademi, der blev genoprettet i 1747. Her blev undervist i moderne historie, politisk teori og moderne sprog. Både her og ved Københavns Universitet var det nu især tyskeren Christian Wolffs filosofi, der blev dyrket.

Chr. Wolff (1679-1754), der i mange år var professor i filosofi i Halle, var den betydeligste og mest repræsentative skikkelse inden for tysk oplysningsfilosofi. I talrige værker fremstillede han en sammenhængende livs- og verdensanskuelsesfilosofi, hvori han gav svar på praktisk talt alle menneskelige spørgsmål, teoretiske som praktiske. Hans system kan nærmest karakteriseres som en bearbejdning af Leibniz's filosofi, uden at han nåede denne i dybsindighed, og det kom til at omfatte både religionsfilosofi, naturfilosofi, psykologi og naturret. Ud fra naturretten kunne man udlede, hvordan man skulle give love, hvordan de politiske institutioner skulle opbygges og fungere, og hvordan mennesker fra forskellige samfundslag burde forholde sig i det politiske, sociale og kulturelle liv.

Ligesom det var tilfældet hos de store rationalister som f.eks. Descartes, Hobbes, Spinoza og Leibniz forsøgte Wolff at opbygge sin filosofi deduktivt, men samtidig søgte han ligesom Locke og andre britiske erfaringsfilosoffer at udbygge og eksemplificere sine resultater med iagttagelser, således at de forskellige områder af filosofien både fik en rationel og en empirisk del. Wolff nedfældede først sine tanker i en række lærebøger på tysk, som senere blev oversat til latin. Hans fremstillinger på nationalsproget gjorde ham på mange måder til en forbedrer og fornyer af det tyske sprog.

Wolffs filosofi blev ligefrem en slags skolefilosofi for tyske og skandinaviske universiteter, og den blev et væsentligt indslag i det almindelige åndsliv i sidste halvdel af 1700-tallet. Han tilstræbte at blive »Lehrer der Menschheit«, et formål, som illustreres meget godt ved et dengang almindeligt anvendt billede, der viser oplysningens sol, der spreder skyer og tåger. Menneskenes fejl hang sammen med deres vankundighed, og den kunne afhjælpes ved den rigtige oplysning om dem selv og den verden, de levede i. – To af Wolffs hovedværker blev oversat til dansk af Andreas Lundhoff, »Fornuftige Tanker om den menneskelige Forstands Kraft« (1742) og »Fornuftige Tanker om det som Menneskene have at giøre og lade til deres Lyksaligheds Befordring« (1744). I den første af disse bøger findes en liste over en række danske filosofiske kunstord, af hvilke en del senere blev optaget i Eilschovs samling.[42]

På Sorø Akademi kom Wolffs filosofi især til at spille en rolle for professoren

42. Se bl.a. Oscar Hansen: *Filosofien i Danmark i det 18. og 19. Aarhundrede* I, *Indledningsperioden 1700-1765,* 1897. – Søren Holm: *Oplysningstiden,* 1959. – Ernst Cassirer: *Philosophie der Aufklärung,* Tübingen 1932.

i matematik *Jens Kraft* (1720-65), der ligesom sit forbillede i flere bøger opstillede et helt rationelt filosofisk system, hvor han forsøgte at give en naturlig forklaring på alle foreteelser. I modsætning til Wolff var Kraft tilhænger af Newtons fysik, mens han forkastede Descartes' kosmologi. Han ville heller ikke som Wolff skelne mellem spekulativ og empirisk psykologi, han ville helt udelukke metafysiske spekulationer fra psykologien og kun anerkende teorier, der var baseret på observationer og eksperimenter.

Også *J.S. Sneedorff* (1724-64), der en tid var professor i retsvidenskab og politik ved Sorø Akademi, var påvirket af Wolff. Han blev senere lærer for arveprins Frederik og udgav tidsskriftet »Den patriotiske Tilskuer« (1761-63). Heri lod han nogle fingerede idealskikkelser: en adelsmand, en lærd mand, en købmand og en bonde give deres meninger til kende om tidens moralske, politiske og erhvervsøkonomiske problemer.[43]

Ved Københavns universitet blev Wolffs filosofi doceret bl.a. af *Henrik Stampe* (1713-1789), der senere gjorde sig stærkt gældende som retslærd, embedsmand og minister. Stampe, der begyndte som teolog, havde studeret filosofi hos Wolff i Halle – foruden jura, matematik og fysik. I 1741 blev han professor i filosofi, og i 1753 blev han juridisk professor. Stampe har ikke efterladt sig noget filosofisk forfatterskab, men hans filosofiske forelæsninger har efter alt at dømme inspireret mange begavede studenter, der kom til at deltage i den filosofiske debat i den næste menneskealder.

Den betydeligste af disse studenter var uden tvivl *Frederik Eilschov* (1725-50), hvis tidlige død afskar ham fra en karriere ved universitetet. Som alumnus på Borchs kollegium nåede han, foruden at skrive en række afhandlinger, også at forelæse i filosofi. Han skrev en række artikler, især i det månedlige tidsskrift »Philosophiske, historiske og oeconomiske Skrifter«, redigeret af den juridiske professor Kofoed Ancher. Der udkom fem hefter, hvor alle artiklerne, bortset fra Kofoed Anchers forord, var skrevet af Eilschov. De handlede om emner som: kødspise contra planteføde (E. gik ind for det sidste), forsynstroen, Pythagoras' liv og lære, tanker over tiden og om tidsfordriv og tidsspilde. Artiklerne blev senere, suppleret med andre, udgivet i *Philosophiske Breve* (1748) og i *Forsøg på en Fruentimmerphilosophie* (1749). Med disse skrifter søgte Eilschov at sprede tidens nye tanker til alle dannede mænd og kvinder, ikke blot til nogle få lærde. I en disputats i to bind: *Cogitationes de scientiis vernacula lingva docendis cum specimine terminologiæ vernaculæ* (Betænkninger over undervisning i videnskaberne på modersmålet med en prøve på en kunstordbog på modersmålet) argumenterede Eilschov ligesom Wolff for modersmålets anvendelse i videnskabelige afhandlinger, og han opstillede i

43. K.F. Plesner: *Jens Schelderup Sneedorff* (disp.), 1930.

den forbindelse en liste over 897 danske betegnelser for begreber, hvor man hidtil havde brugt ord fra latin eller andre fremmedsprog. Af disse nydannelser er en del blevet stående som f.eks.: eftertanke, enkelthed, indbildningskraft, omkreds, overflade, personlighed, sjælelære, sædelighed m.fl.

Eilschov fulgte også – ligesom tidens rationalistiske teologer – Wolff i hans bevis for Guds eksistens: alle muligheder har deres grund i Guds mulighed, som atter har sin grund i sig selv. Tingenes mulighed skyldes ikke Guds vilje, men ligger i hans evige tanke, og kun overgang fra mulighed ril virkelighed beror på Guds vilje. Eftersom Gud er fuldkommen, må han have sørget for at realisere mulighederne på den mest fuldkomne måde. Derfor kan det onde ikke have nogen selvstændig eksistens, men må bero på en mangel, der dog kun er tilsyneladende, thi hvis vi havde overblik over Guds plan med tilværelsen som helhed, ville vi erkende, at det, vi anså for ondt, var nødvendigt, for at helheden kunne blive så velindrettet som muligt. Når mennesker synder beror det på manglende erkendelse og ikke på arvesynd. – Eilschov tvivlede iøvrigt lige så lidt som Wolff på, at der i sidste ende var en overensstemmelse mellem den kristne åbenbaringslærdom og den rationelle gudserkendelse. Først senere i århundredet begyndte tvivlen om dette for alvor at opstå i Danmark.

Eilschov deltog ligesom den ovenfor omtalte juridiske professor *P. Kofoed Ancher* (1710-88) i en debat om dyrenes fornuft, og de videreførte derved en side af Wolffs naturret.[44]

Wolff havde fulgt Leibniz i hans teori om, at dyrene har sjæle, men at der er en gradsforskel i menneskesjælene og dyresjælene med hensyn til klar opfattelses- og reflektionsevne. Wolff mente, at dyrene kan føle smerte og lyst og danne sig visse forestillinger, men de kan ikke reflektere. Derfor forklarede han dyrenes tilsyneladende fornuftmæssige handlinger ikke ved en fornuft, som den mennesker kender hos sig selv, men ved et fornuftlignende instinkt (analogium rationis), som ikke forudsætter, at dyr kan danne slutninger.

Kofoed Ancher vender sig imod denne opfattelse.[45] Hvis f.eks. en hund løber i det øjeblik, den bliver truet af en stok, må det bero på en forestilling om det fremtidigt onde, som igen må forudsætte, at hunden kan drage en slutning. I det hele taget må al forventning forudsætte evne til logisk slutning og i nogen grad abstraktionsevne. – Eilschov gik ind på Kofoed Anchers opfattelse, og mente ligesom denne, at man derfor kunne gå ud fra, at dyrene

44. C.H. Koch: *Man's Duties to Animals,* Danish Yearbook of Philosophy, Vol. 13, 1976, s. 11-25. – Harald Høffding: *Danske Filosofer,* 1909, s. 21 ff.

45. Fortalen til *Philosophiske, historiske og oeconomiske Skrifter,* 1746.

Fig. 7. Peder Kofoed Ancher (1710-88), der var juridisk professor ved universitetet, udgav det månedlige tidsskrift »Philosophiske, historiske og oeconomiske Skrifter«. Han deltog sammen med bl.a. den unge filosof Frederik Eilschov (1725-50) i en debat om dyrenes fornuft, og de videreførte derved en side af Wolffs naturret. I modsætning til Wolff mente Eilschov og Kofoed Ancher, at dyrene havde en fornuftssjæl og derfor måtte gå ind under naturretssystemet. Raderet silhouet fra 1792 af Fridrich. KU.

ligesom menneskene havde en sjæl.[46] Dyrene måtte derfor gå ind under naturretssystemet. Et socialt fællesskab beror på, at dette består af en samling fornuftige individer, der stræber efter samme mål. Der må derfor i samfundet være enighed om at underkaste sig fællesskabets love. Da mennesker og dyr stræber efter at opretholde deres eksistens og efter lyst og lykke, og da det er klart, at det bedst kan opnås i et samfund, følger det, at de har sand interesse i at følge dette samfunds love.

Menneskene kan ikke opnå lyksalighed i samfundet, hvis dyrene er udelukket fra samfundsfællesskabet, idet de har brug for dyrenes kræfter i deres stræben efter lykke og velfærd. Dyrene (Eilschov kan her kun mene husdyr) vil også opnå fordele ved at være i et arbejdsfællesskab med mennesker, idet de derved kan opnå tryghed og sikres føde.

Det er klart, at der ikke mellem mennesker og dyr kan være tale om en eksplicit formuleret samfundskontrakt, idet mennesker og dyr ikke kan kommunikere verbalt. Der kan heller ikke foreligge et stiltiende samtykke, der viser sig ved indforståethed. En overenskomst mellem dyr og mennesker kan kun etableres af mennesker ud fra den forudsætning, at disse går ud fra, at hvis dyrene kunne tale og tænke tilstrækkeligt, ville de mene det samme som vi, og de ville give deres samtykke til at indtræde i et almindeligt fællesskab. Mennesker må naturligvis være de rådende i et sådant samfund, fordi de har den største indsigt i, hvad der tjener samfundet bedst. Den grundlæggende

46. *Philosophiske Breve,* 1748, s. 50 ff.

regel i samfundskontrakten mellem dyr og mennesker må lyde således: »Ethvert medlem skal gøre alt, hvad der tjener helheden, forudsat at dets eget velfærd ikke beskæres«.

Den filosofiske debat om dyrenes sjæl og det naturretslige forhold mellem dyr og mennesker, virker i dag naiv, men det afslører en dyrevenlig indstilling, der er usædvanlig for den tid.

Filosofiundervisningen ændres

I den sidste fjerdedel af 1700-tallet blev filosofikum to gange ændret, dels i 1775 ved Guldbergs reform af eksamensvæsenet og dels gennem den nye universitetsfundats af 1788. 1775-bestemmelsen medførte for filosofikum, at en del fag overførtes til examen artium (1. eksamen), så der kun blev fagene matematik, fysik, teoretisk og praktisk filosofi tilbage. Forberedelsen til prøven udvidedes fra otte til ni måneder. Samtidig afskaffedes den gamle baccalaurgrad. Undervisningen omfattede to-tre forelæsninger dagligt, men ifølge adskillige vidnesbyrd blev de ikke fulgt særligt flittigt.[47] Dengang som senere nøjedes mange studenter med en nødtørftig manuduktion. Den senere rektor J.H. Tauber omtaler i sin dagbog manuduktørerne som »Videnskabernes Gangvogne og mægtige Sjæleskabere, der sætter Omløb i Hovederne og indokulere dem de Stumper af Videnskaberne, som Examinatorerne mest løbe paa uden Sammenhæng og Grundighed«.[48] I sine erindringer fortæller Steffens, at manuduktionen på hans tid, i begyndelsen af 1790erne, var blevet et væsentligt led i de fleste studier; selv havde han dog ikke taget manuduktion.[49]

Ved fundatsen af 1788, der medførte betydelige fornyelser i universitetets forhold, blandt andet ved indførelse af embedseksaminer for læger og latinskolelærere, bibeholdtes filosofikum. Ifølge §§ 8 og 9 i fundatsens 3. kapitel skal filosofikumeksamen afholdes »tvende Gange om Aaret, strax naar Cursus lectionum er endt, og ansættes der til de første 14ten Dage i April og October Maaned . . . Efter denne Examens egentlige Hensigt, og, fordi den er almindelig, skal ved samme giøres Reede for de Kundskaber, der kan være nødvendige og nyttige for alle, hvad Hoved-Studium end een eller anden have bestemt sig til; og da disse ere dels Philosophie og Matematik, deels Sprogkyndighed og Historie, saa skal og de Studerende til den Philosophiske

47. Blegvad: *Filosofikum,* s. 13. – Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes universitet* I, s. 194 f.

48. *Blade af Rector Joh. Henr. Tauber's Dagbøger,* Clausen og Rist: *Memoirer og Breve,* XXXVIII, 1922, s. 79.

49. Henrich Steffens: *Was ich erlebte* II, Breslau 1840, s. 12 ff.

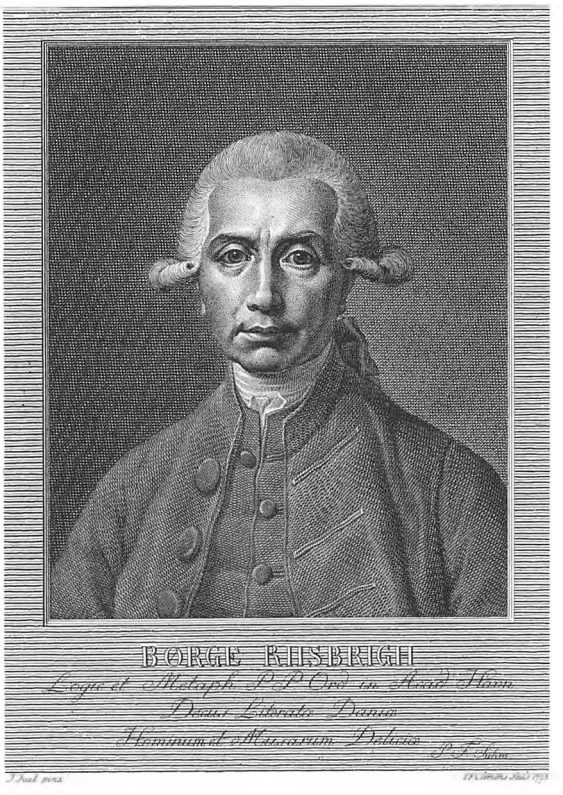

Fig. 8. Børge Riisbrigh (1731-1809), professor i logik og metafysik fra 1767 til 1803. Han oversatte Diogenes Laertius' filosofihistorie til dansk og deltog på sine ældre dage i diskussionen om Kants filosofi, hvor han stillede sig kritisk over for læren om de aprioriske kategorier. Han opfordrede til mere dybtgående studier af vor erfaringserkendelse. Stik af I. F. Clemens 1798 efter maleri af Jens Juel. KB. Billedsamlingen.

Examen prøves udi begge Deele«. I § 12 foreskrives, at samtlige filosofiske professorer skal indrette deres forelæsninger således, at man på de normerede ni måneder skal gennemgå eksamenspensummet. Om filosofien hedder det i § 10, at de studerende ved »den egentlige Philosophiske Prøve« skal »giøre Reede for den Indsigt, de have erhvervet sig i den Theoretiske og Practiske Philosophie«. Det bestemmes endvidere i fundatsen, at der skal være »een Professor Philosophiae« og en ekstraordinær professor, der især skal forelæse over »Philosophiam practicam universalem, Moralen og Politiken«.[50]

Børge Riisbrigh og Anders Gamborg

De egentlige filosofiske fag blev i tiden lige efter den nye universitetsfundats varetaget af *Børge Riisbrigh* (1731-1809) og *Anders Gamborg* (1753-1833).[51]

Riisbrigh, der var teologisk kandidat, var bl.a. under påvirkning af den

50. Hele fundatsen er optrykt i Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes universitet* II, s. 704 ff.
51. P.E. Müller: *Københavnske lærde Efterretninger,* 1809. Høffding: *Danske Filosofer,* s. 24-36.

Fig. 9. Anders Gamborg (1753-1833), professor i moralfilosofi fra 1788 til 1803. Han havde i højere grad end tidligere danske filosoffer sin baggrund i engelsk og fransk filosofi, især var han i gæld til Hutcheson og Adam Smith. To år før Kant udtrykte han den etiske autonomis princip. Hans afhandling »Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove« (1800) vakte i samtiden almindelig moro. Maleri af C. A. Lorentzen 1790. Privateje.

teologiske professor *J. E. Gunnerus* (1718-73), den senere biskop i Trondheim, blevet ført ind på videregående studier. Det lykkedes Riisbrigh at få støtte til en studierejse, som han i årene 1762-65 foretog til universiteterne i Leipzig, Tübingen og Paris; i Leipzig studerede han filosofi hos *C.A. Crusius,* som på mange områder kritiserede den dominerende wolffiske filosofi. Foruden filosofien studerede Riisbrigh også græsk, nygræsk, arabisk og syrisk.

Efter sin hjemkomst til København disputerede han for magistergraden og fortsatte sine filosofiske forelæsninger ved kommunitetet eller »klostret«. I 1767 blev han professor extraordinarius i logik og metafysik og i 1773 professor ordinarius. Hans forfatterskab var ikke stort, i 1775 udkom en lærebog *Praenotiones philosophicae* (filosofiens grundbegreber), der indeholdt en metafysisk og en logisk oversigt over Wolffs filosofi. I 1801 udsendte han en afhandling med titlen: »Undersøgelse om, og hvorvidt deres Mening er begrundet, som holde for at sand Filosofi og et fuldstændigt Begreb om sand Filosofi først i vore Tider er blevne til«.[52] Hans betydeligste arbejde er sikkert hans oversættelse af *Diogenes Laërtses filosofiske Historie* I-II (1811-12). Manuskriptet til dette arbejde blev reddet, da hans bolig kom i brand under Københavns bombardement, hvorimod en afhandling om Lucretius' filosofi

52. Videnskabernes Selskabs Skrifter II, 1803. Udk. på tysk s.å.

gik til grunde. – Riisbrigh skildres som en omstændelig, klar og stringent forelæser, der dog virkede meget tør på de fleste, hans dvælen ved »definition af definitionen« var især ikke inspirerende.

Riisbrigh måtte tage sin afsked i 1803 på grund af en overhåndtagende tunghørhed.

Anders Gamborg foretog efter teologisk embedseksamen i 1777 en toårig studierejse til Tyskland, Italien, Frankrig og England, hvor han blandt andet studerede de deistiske filosoffers skrifter. Han blev i 1788 ekstraordinær og i 1796 ordinær professor i moralfilosofi ved universitetet, samtidig med at han virkede som assessor og sekretær ved konsistoriet.

Gamborg førtes ind på filosofien på grund af religiøse konflikter, og han skriver selv, at hans filosofiske spekulationer var en frugt af sort melankoli. Han var på ingen måde overbevist om, at gudsbeviserne kunne holde for en nærmere prøvelse, og han mente, at det var nødvendigt at foretage en grundig sproglig og historisk undersøgelse af de bibelhistoriske skrifter. Han forsøgte selv, vist nok som den første dansker, at foretage en sådan undersøgelse af dele af Genesis, som han udgav anonymt.[53] Skriftet blev stærkt angrebet af ortodokse teologer, og i et »Anhang« navngav Gamborg sig som forfatteren og svarede sine kritikere. Blandt andet hævdede han den senere almindeligt accepterede opfattelse, at Genesis ikke kan være skrevet af Moses, men må være samlet og nedskrevet efter Kongetiden.

Gamborg skrev også flere mindre afhandlinger såsom: »Forskiel imellem Dyd og gode Handlinger« (1783), »Undersøgelser om Hvad er Pligt« (1794), »Jesu Moral« (1799) m.fl. Hans humanistiske indstilling fremgår af en lille afhandling »Om Selvmord og Selvmordere« (1796). – Almindelig moro vakte hans afhandling »Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove« (1800), hvor han foreslog at lade spurveæg udruge af kanariefugle, som kunne lære spurveungerne at synge.[54]

Gamborg havde i højere grad end tidligere danske filosoffer sin baggrund i engelsk og fransk filosofi, især var han i gæld til Hutcheson og Adam Smith. I sin afhandling om dyd og gode handlinger udtrykte han to år før Kant den etiske autonomis princip, idet han skrev, at Guds vilje ikke gør nogen handling til dyd eller pligt, tværtimod, fordi den er dyd og pligt, følger det, at det må være Guds vilje.

Gamborg, der desuden forelæste over pædagogik, måtte allerede afslutte sin universitetskarriere i 1803. Han følte sig tilsidesat, havde økonomiske bekymringer og var blevet stærkt nervesvækket. Hans senere virksomhed

53. P. Rønning: *Rationalismens Tidsalder* III a, 1896, s. 335 ff.
54. Smst. III b, s. 106.

uden for universitetet kom imidlertid til at spille en større rolle end hans tidligere indenfor. Hans pædagogiske tanker fik betydning for den store skolekommission, der udarbejdede skoleloven af 1814. I bogen *Hvori bør Almenungdommen undervises i Skolen?* (1814) foreslog han en række nye fag såsom hjemstavnslære, sundhedslære og for pigernes vedkommende spædbørnspleje. Han arbejdede endvidere på en didaktik, hvor han prøvede at finde frem til en metode, der skulle lære børnene at læse, uden at de begyndte med at lære at stave.[55]

Kantianismen i Danmark[56]

Tilhængerne af Wolffs filosofi havde nærmest ment, at der ingen grænser var for, hvad vi kunne erkende gennem vor fornuft. Vi kunne ikke alene danne os en sikker naturvidenskabelig erkendelse, således som Descartes og senere Newton syntes at have vist, men også en sikker erkendelse af metafysiske, moralske og religiøse spørgsmål.

Denne tro på fornuftens almagt havde især skotten *David Hume* betvivlet. Han havde påvist, at vor opfattelse af, at der findes en uomgængelig orden og lovmæssighed i naturen, ikke fornuftmæssigt kan begrundes. Den beror alene på, at vore hidtidige erfaringer synes at vise os, at det forholder sig sådan, men det tillader os ikke at slutte, at det *nødvendigvis* må være sådan i fremtiden; troen på, at bestemte fænomener nødvendigvis altid må følge efter andre bestemte fænomener, beror alene på vanen. – Følgen heraf bliver da, at de naturvidenskabelige love er opstillet ud fra et princip, hvis absolutte gyldighed aldrig kan bevises, men kun sandsynliggøres gennem mange iagttagelser.

Den østpreussiske filosof *Immanuel Kant* tog dette problem op i sit hovedværk *Kritik der reinen Vernunft* (1781) og foretog en dybtgående undersøgelse af, hvad mennesket er i stand til at erkende, og hvad der ligger uden for den menneskelige erkendelses grænser. Resultatet af analysen var, at vi kun kan danne os almengyldig erkendelse på grundlag af vore erfaringer, anskuet i tid og rum og ved hjælp af visse aprioriske forstandsformer eller kategorier (f.eks. substans- og årsagskategorien). Vi kan derimod ikke opstille nogen almengyldig og nødvendig erkendelse, der går *udover,* hvad vore erfaringer viser os. Det vil sige, at den erkendelse, vi opstiller, er en erkendelse

55. Joakim Larsen: *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie. 1784-1818,* 1893, s. 129, 133, 152, 164 f.

56. Se Anders Thuborg: *Den kantiske Periode i dansk Filosofi,* 1951.

af verden, som den fremtræder *for os;* hvordan verden er *i sig selv* (Ding an sich) kan vi ikke danne os nogen erkendelse af. – Vi kan heller ikke danne os nogen erkendelse om Gud, og alle hidtidige forsøg på at bevise hans eksistens falder til jorden. Lige så lidt kan vi danne os en metafysisk erkendelse om sjælens natur og udødelighed eller om verdens endelighed eller uendelighed. I forsøgene derpå må vor forstand støde på uoverstigelige paradokser. I ideerne om Gud, sjælen og verden ligger vor erkendelses grænser, men her ligger også målene for vor erkendelses stræben; vi kan nærme os disse mål og dermed danne os en stadig større og mere sammenhængende viden, men vi kan aldrig nå dem. Disse ideer er dermed direktive for vor erkendelse, men ikke konstitutive.

Teoretisk eller videnskabelig erkendelse kan altså ikke føre os til en moralsk og religiøs erkendelse. Men ligesom vi har nogle aprioriske kategorier eller forstandsformer, der gør os i stand til at sætte vore erfaringer ind i en almengyldig sammenhæng, således har vi også aprioriske etiske principper i os, der kan vise os vejen til den rette moralske handlen. Kant formulerede den moralske grundlov – *det kategoriske imperativ* – således: »Du skal handle således, at retningslinjen for din handling skal kunne opstilles som en regel for alle.« Drives man af sine lyster og tilbøjeligheder til at foretage en eller anden handling, bør man derfor spørge sig selv, om man kan tillade alle mennesker i samfundet at foretage noget lignende. Bliver svaret benægtende, bør man afstå fra handlingen. – Det karakteristiske ved Kants etik er, at etisk handlen uvægerligt altid medfører en strid mellem pligt og tilbøjelighed. Man har lyst til at gøre dette eller hint, men man er klar over, at det er ens pligt at lade være. Ved hjælp af den moralske vilje søger man derefter at overvinde sine lyster. – Sat på spidsen vil det sige, at jo mere dydig man er, des mere har man bekæmpet sine lyster og tilbøjeligheder, og des mere ulykkelig er man. – Omvendt, jo mere man søger at tilfredsstille sine tilbøjeligheder, des mere lykkelig er man, men des mere umoralsk er man også.

Her i livet er der altså ifølge Kant en uovervindelig modsætning mellem dyd og lykke, en modsætning, som kun kan overvindes ved at forudsætte, at der er et liv efter døden og en Gud, der kan mage det således, at det moralske menneske i det hinsidige liv kan få sin belønning og den umoralske sin straf. Guds eksistens og sjælens udødelighed kan altså ikke bevises ved hjælp af fornuften, men disse ting må forudsættes som en garanti og forudsætning for de moralske handlinger.

Kants filosofi gav anledning til en betydelig debat blandt danske filosoffer og videnskabsmænd. Især førte den til skepsis med hensyn til de forudsætninger og det grundlag – den dogmatisme – som den wolffiske filosofi hvilede på. Vor senere store retslærde *A.S. Ørsteds* holdning er sikkert typisk for den tids

Fig. 10. Niels Iversen Schow (1754-1830), professor i arkæologi, senere i græsk filologi og lærer for prins Christian Frederik (senere Christian den 8.). Han deltog ligesom andre i debatten om Kants filosofi og skrev bl.a., at »Kant forekom manges Kritik, skrev meget som maaskee adskillige allerede havde tænkt; og dette især bidrog meget til det Bifald og den Enthusiasmus, med hvilken denne Philosophie blev modtagen«. Maleri af C. A. Lorentzen 1815. Privateje.

unge filosofiske gemytter, når han bemærker: »Jeg tabte min Tro paa gennem Speculationen at komme til den sikkre og klare Erkjendelse af de Høieste Sandheder, som jeg deri havde søgt.«[57]

Niels Schow (1754-1830), professor i arkæologi og senere i græsk filologi og lærer for prins Christian Frederik (senere Christian d. 8), skriver ligeledes om Wolffs filosofi: »Mange Lærere følte selv at den ej længere passede til Tiderne; og Lærlingen fik i Grunden intet uden en forkonstlet Logik og et philosophisk Konstsprog under Navn af Metaphysik. Endelig kom Kant, og da man allerede længe havde ønsket noget Nyt i dette Fag, modtog man hans Philosophie med Begjerlighed . . . Kant forekom manges Kritik, skrev meget som maaskee adskillige allerede havde tænkt; og dette især bidrog meget til det Bifald og den Enthusiasmus, med hvilken denne Philosophie blev modtagen.«[58]

Den betydeligste skikkelse blandt de unge danske kantianere var uden tvivl *Christian Hornemann* (1759-93). Han havde studeret filosofi hos kantianeren K.L. Reinold i Jena, og efter sin hjemkomst fra studieopholdet begyndte han at forelæse over Kants filosofi, som havde grebet ham dybt. Efter hans tidlige død i 1793 udkom i 1795 hans *Efterladte philosophiske Skrifter,* som året efter udkom på tysk med et forord af hans svoger, den senere juridiske professor

57. A.S. Ørsted: *Af mit Livs og min Tids Historie* I, 1851, s. 39 f.
58. Videnskabernes Selskabs Skrifter, 3. Rk. II, 1803, s. 215.

J.F.W. Schlegel. Bogen indeholdt 16 forelæsninger omhandlende begyndelsen af Kants »Kritik der reinen Vernunft«. Hornemann får her gennemgået den transcendentale æstetik, dvs. læren om rum- og tidsformerne. Endvidere indeholder den nogle etiske og religionsfilosofiske afhandlinger, ligeledes inspireret af Kant. Værket tyder i det hele taget på en for den tid dybtgående indtrængen i og forståelse af Kants tankeverden, og det var uden tvivl et betydeligt tab for dansk filosofisk forskning, at Hornemann blev revet bort så tidligt i sin løbebane.

Den gamle professor Riisbrigh tog også Kants filosofi op i sine forelæsninger, og i hans tidligere omtalte afhandling fra 1801 tog han stilling til, om man virkelig først nu med Kant var nået frem til sand filosofisk tænkning. Bogen var tydeligt rettet mod de mange unge entusiastiske kantianere i tiden, der uforbeholdent godtog alt, hvad Kant havde skrevet, og som mente, at Kant overflødiggjorde tidligere filosofi. For det første gør Riisbrigh opmærksom på, at Kants filosofi er en fortsættelse af og på mange måder forudsætter tidligere filosofi, og på den anden side mener han, at især Kants lære om de aprioriske kategorier (forerfaringerne) kan diskuteres. Riisbrigh advarede mod at bygge for meget på aprioriske former i vor erkendelse, man kunne jo ikke være sikker på, at de var så faste og uforanderlige, som Kant lærte, og han opfordrede til endnu dyberegående undersøgelser af vor erfaringserkendelse. Medens Kant havde udarbejdet en kritik af den rene fornuft, kunne Riisbrigh tænke sig en undersøgelse af den empiriske fornuft, thi en sådan ville igen vise os, hvilke betydelige indsatser tænkere som Sokrates, Aristoteles, Bacon og Locke havde gjort i erkendelsesteorien. Erfaringsvidenskaberne må ikke undervurderes, fordi tanken er rettet mod andet end sine egne former. Hvis man skal tale om »sand filosofi«, må det være en filosofi, der forener den aprioriske og empiriske erkendelse, »dog i mange Ting med den speculerende Fornufts tilbørlige Underordning under den moralsk-practiske«. Der er dog ikke fra Riisbrighs side tale om en stillingtagen til den »kopernikanske vending« af erkendelsesteorien, som Kant selv mente at have foretaget ved at lade den verden, der er genstand for vor erkendelse være en »Ding für uns« verden og ikke en »Ding an sich« verden.

Modstandere af Kants filosofi var bl.a. også embedsmanden og forfatteren *Tyge Rothe* (1731-95) og rektor *Johannes Boye* (1756-1830). – For Tyge Rothe var al tænkning i sidste instans religiøs, og kristendommen var et omfattende rationelt udformet moralsystem, der passede til mennesker overalt og til alle tider. Kants filosofi hørte til »de mørke filosofisystemer«, og Rothe kunne ikke anerkende Kants grænser for vor videns omfang, de spærrede mennesket inde i en mørk labyrint, og hindrede dem i at »arbejde sig ud i den umiddelbare Forvisnings klare Dagslys«.

Johannes Boye gik i sit værk *Statens Ven* I-III (1792-1814) ind for en eudaimonistisk etik, der kan lede tanken hen på Adam Smiths lære om frikonkurrencen og Jeremy Benthams lykke- og nytteetik. Hans etik var en formålsetik, hvor kendetegnet på den gode handling ikke som hos Kant var den handlendes sindelag, men hvorvidt den tilstræbte et godt formål, nemlig som lykke for en selv og andre. Boye stemplede Kants etik og den kristne lære om arvesynden som »uhøfligheder mod den menneskelige natur«. Religionen er overhovedet ikke nogen erkendelse, men blot angst for naturen. I lighed med Locke benægtede Boye, at mennesker har medfødte principper af religiøs, moralsk eller logisk natur, der hindrer menneskelig udvikling og udfoldelse. De varigste glæder, mennesket kan stræbe efter, er knyttet til »mental kultur«, dvs. glæden ved at hævde sig som fornuftvæsen og glæden ved at hjælpe andre til større livsmuligheder. Dette er en erfaring, mennesket har gjort sig i kampen for tilværelsen, og det er den, der har fjernet det fra dyrestadiet. Kun hvor opdragelse og oplysning går hånd i hånd, når mennesket frem til »forstandens og hjertets kultur«, der er al menneskelig udviklings mål. Denne udvikling kan kun nås gennem frihed, og staten skal drage omsorg for, at den enkeltes frihed ikke indskrænkes, uden at det er nødvendigt for andre.

Boyes tanker lå helt uden for rammerne af den tids traditionelle danske filosofiske debat. De blev naturligvis stærkt fordømt af ortodokse teologer, og også fra kantiansk side afvistes Boyes moralfilosofi. I tidsskriftet »Lærde Efterretninger« benægtedes det, at man kunne udlede en moral ud fra stræben efter lykke. Hvis man ikke ville give slip på begreber om tilregnelighed, skyld, retfærdighed og straf, måtte man antage, at der gaves et apriorisk pligtprincip, »et absolut og ubetinget bør«. Det tjente imidlertid til ære for tidens frisind, som blev begrænset ved trykkefrihedsloven af 1799, at Boye nød almindelig agtelse i og udenfor universitetskredse og ikke blev udsat for nogen form for forfølgelse.

ROMANTIK, SYSTEMDANNELSE OG PERSONLIGHEDSFILOSOFI

Romantisk inspiration

Kants filosofi dannede herhjemme ligesom i Tyskland en overgang til den *romantiske filosofi,* der er *idealistisk.* Verden er til syvende og sidst identisk med de ideer, som fremtræder for den menneskelige bevidsthed. Der er altså ikke,

hvad Kant hævdede, nogen »Ding an sich«-verden, der eksisterer uafhængigt af os, og som på mærkelig vis påvirker vore erkendeformer.

Denne opfattelse gør sig måske mest typisk gældende hos *J.G. Fichte,* der satte det rene og absolutte jeg som udgangspunkt for sin filosofi, og herud fra udviklede hele sit tilværelsessystem. At erkende tilværelsen ville sige, at jeg'et ved en slags bevidstheds- eller tankeudvikling og -udvidelse gennemgik en række tilsyneladende modsigelser, som det søgte at ophæve (tysk aufheben, som betyder både at ophæve og ophøje), hvorved det udvider sin horisont inklusive sin indsigt i den moralske verdensorden; denne *dialektiske* bevidsthedsudvikling findes også hos andre romantikere og blev især grundigt udarbejdet af *G.W. Hegel* i hans fænomenologi og historiefilosofi.

Fichtes tilhænger *F.W.J. Schelling* gik endnu videre ad denne bane end sin forgænger og bliver ofte betegnet som romantikkens egentlige filosof. For Schelling repræsenterede udviklingen i naturen, gennem plante- og dyreverdenen frem til mennesket, åndens selvudvikling fra den slumrende intelligens frem til den bevidste ånd eller sjæl. Denne tankegang søgte Schelling at gennemføre i enkeltheder, og han søgte at påvise de trin i naturen, gennem hvilke den åndelige urkraft udvikler sig til bevidst sjæl. Schelling og andre romantikere delte oplysningsfilosoffernes tro på en udvikling fra det lavere til det højere, fra det dårligere til det bedre. Under hele udviklingen er der tale om en stadig større frigørelse af muligheder og kræfter, som styrer mod et guddommeligt mål.

Tysk romantisk filosofi fik især via den dansk-norsk-tyske filosof *Henrich Steffens* (1773-1845) stærk indflydelse på dansk åndsliv.[59] Han var begyndt at studere filosofi hos Riisbrigh, der opmuntrede ham til at arbejde videre med faget »som om han skulle være professor«. Han studerede naturret og etik hos Anders Gamborg, naturvidenskab hos professoren i fysik ved det medicinske fakultet *C.G. Kratzenstein* og historie hos den unge historieprofessor *Frederik Sneedorf.* Han tilstræbte i første omgang at blive naturforsker med mineralogi som speciale; men under et studieophold i Tyskland blev han stærkt påvirket af Schelling og fik også kontakt med Fichte og andre tyske romantikere som Tieck, Novalis og brødrene Schlegel. I denne periode satte han sig endvidere ind i Spinozas filosofi.

Steffens byggede ligesom Schelling på intuitionen, som lader os forstå »was die Welt im Innersten zusammenhält«, en forståelse, som vi ikke kan nå blot gennem empirisk forskning. Intuitionens genstand er til syvende og sidst det uendelige, som får sit udtryk både gennem filosofien og poesien. Denne

59. Henrich Steffens: *Was ich erlebte.* Oversat til dansk af Fr. Schaldemose: *Hvad jeg oplevede. Nedskrevet efter Hukommelsen,* 1840-45. – Richard Petersen: *Henrik Steffens. Et Livsbillede,* 1881.

Fig. 11. Henrich Steffens (1773-1845) var den romantiske filosofis betydeligste talerør herhjemme, og hans tænkning blev inspirationskilde både for forskning, lærervirksomhed og studenterliv. Han havde dog ikke myndighedernes bevågenhed og kom ikke i betragtning ved det ledige professorat efter Riisbrigh. De sidste fyrre år af sit liv virkede Steffens ved forskellige universiteter i Tyskland. Maleri af C. A. Lorentzen. Frederiksborg.

intuition lader os erkende en udvikling af ånden, som strækker sig gennem hele naturen inklusive dyreverdenen. Mod slutningsfasen vågner ånden til fornuft, hvilket fremgår af den menneskelige åndshistorie. – Den menneskelige udvikling begyndte med en guldalder, dvs. en mytologisk tidsalder, hvor livet udsprang nyt og friskt fra den guddommelige ånd, således at enhver handling umiddelbart prægedes af det, som vi nu middelbart søger at udtrykke i ord, nemlig naturens vælde og religionens mysterier. Som det fremgår af myterne, var verden besjælet, og alle menneskelige handlinger havde en umiddelbar forankring i den. Menneskeheden er senere gennem sin udvikling kommet på afstand af denne besjælede natur, og derved er livet blevet fattigere end før; Steffens opfordrer til at søge tilbage til denne oprindelige og gyldne tid. Som vi ved fra litteraturhistorien, var det især denne tanke, der inspirerede den unge Oehlenschläger til at digte »Guldhornene« om den tid, da »himlen var på jorden«.[60]

Steffens sprængte tidligere danske filosoffers krav om at holde sig til sansernes vidnesbyrd og til logikkens former. Han fik dog kun en rolle som

60. Henrich Steffens: *Indledning til philosophiske Forelæsninger,* 1803 (genoptrykt 1968).

Fig. 12. H. C. Ørsted (1777-1851), elektromagnetismens opdager. Professor i fysik i 44 år. Han var ligesom sin broder, den retslærde A. S. Ørsted, begyndt som kantianer, men stiftede under sine studier i slutningen af 1790'erne bekendtskab med romantisk filosofi. I sit hovedværk »Aanden i Naturen« søger han at vise, at Gud og verden kun er forskellige, når vi betragter verden brudstykkevist og som noget endeligt. Naturlovene må betragtes som led i en guddommelig helhedsplan. Maleri af C. A. Jensen 1842. Frederiksborg.

igangsætter, hans system som sådan fik ikke nogen blivende betydning for danske filosoffer, dertil var det for højtsvævende og fantastisk.

Inspirationen fra Steffens fik nok størst betydning ved universitetet gennem *H.C. Ørsted* (1777-1851). Ligesom sin broder A.S. Ørsted var han begyndt som kantianer, men havde allerede under sine studier i slutningen af 1790erne stiftet bekendtskab med romantisk filosofi, som han fik uddybet dels gennem et nært bekendtskab med Steffens og dels gennem studierejser i Tyskland. De romantiske filosoffers tanke om en enhedskraft eller en ånd, der gennemstrømmer naturen og manifesterer sig på forskellig vis, bevarede han. Han førtes dog til en stigende kritik af romantikernes nærmere udformning af denne tankegang, fordi de helt ukritisk sammenblandede det aprioriske og det empiriske, og fordi de hævdede, at poesi og myter havde erkendelsesværdi, hvilket efter Ørsteds mening befordrede overtro og lettroenhed og bidrog til et antropomorfistisk syn på naturen. I hans filosofiske hovedværk *Aanden i Naturen,* som han for de fleste afsnits vedkommende havde udarbejdet i sin ungdom, men som først blev udgivet i 1850, gav han udtryk for en panteistisk livsholdning. Han prøver her at vise, at Gud og verden kun er forskellige, når vi betragter verden brudstykkevist og som noget endeligt. De naturlove, vi

opdager i vor videnskabelige forskning, og som Ørsted synes at mene, at vi med den moderne fysik stort set er nået til en klar erkendelse af, viser sig at være led i en guddommelig helhedsplan. Det er således muligt for os gennem forskning og filosofisk reflektion at hæve os op over sansernes enkelte vidnesbyrd, så vi kan skue guddommen som en struktur af uomgængelige naturlove, der samtidig er de guddommelige naturtanker.

Niels Treschow

Trods Steffens' stærke indslag i dansk åndsliv havde han ikke myndighedernes eller det officielle universitets bevågenhed. Steffens blev betragtet som en vindbeutel; han kom ikke i betragtning ved det ledige professorat i filosofi efter Riisbrigh, et professorat han selv og mange af hans beundrere anså ham for selvskreven til. Kronprinsregenten, den senere Frederik d. 6, nægtede ham at holde forelæsninger, fordi som han sagde: »De gør mine undersåtter forrykte«. De sidste fyrre år af sit liv virkede Steffens ved forskellige universiteter i Tyskland.

Riisbrighs efterfølger som professor i filosofi blev altså ikke Steffens, men dennes tidligere rektor ved Helsingør latinskole, nordmanden *Niels Treschow* (1751-1833), som i højere grad var i stand til at fortsætte den rationalistiske og empiriske tradition.[61]

At Treschow blev foretrukket som professor kan måske befæste det indtryk, at han som filosof var mere jordbundet, forsigtig og analytisk indstillet end Steffens. Dette var dog ikke helt tilfældet. Ligesom Steffens opbyggede han et livs- og verdensanskuelsessystem omfattende alle filosofiens områder, men han adskilte sig fra Steffens med hensyn til filosofisk baggrund. Foruden at være præget af den leibniz-wolffske tradition havde han også en baggrund i britisk filosofi fra Locke og fremefter. Især havde de skotske filosoffer Hutcheson, Hume og Adam Smith m.fl. spillet en rolle for ham. Hans tænkning var ikke, som Steffens' og andre romantikeres, en videreførelse af Kants dialektik, idet han ligesom Riisbrigh og andre danskere kritiserede Kants erkendelseslære. Schellings og Steffens' systemer forkastede han til fordel for sin »enhedslære«, hvor han ganske vist gik ud fra, at tilværelsen var under stadig udvikling; men han byggede ikke på »intuitionen«, derimod

61. H.O. Christophersen: *Niels Treschow,* Oslo 1977. – Sv.E. Stybe: *Niels Treschow (1751-1833). A Danish Neoplatonist,* Danish Yearbook of Philosophy, Vol. 13, 1976, s. 29-48. – A.H. Winsnes: *Niels Treschow,* Oslo 1927.

hentede han argumenter fra videnskaberne og fra tidligere tiders rationalistiske og empiriske filosofi. Han virkede ikke som en profet, der forkyndte en ny lære, men som en lærer og vejleder, der redegjorde for sine indsamlede resultater og de tanker, han havde gjort sig derover.

Treschow anså selv sit filosofiske system som kristent. Hans metafysiske grundtanke var nyplatonisk, og talrige gange udtalte han sin beundring for Plotin på trods af dennes »sværmeri«. Ligesom nyplatonikerne gik han ud fra, at hele tilværelsen har sit grundlag og sit udgangspunkt i »det ene«. I al religion og filosofi er der en stræben efter at formidle det endelige og det uendelige, jorden og himlen, ved gennem den umiddelbart givne sanseverden at trænge frem til guddomsideen.

I denne enhedslære modtog Treschow stærke impulser fra Spinoza, og han delte dennes opfattelse af, at det åndelige og det legemlige er to aspekter ved samme substans. Men Treschows enhedssubstans er ikke som Spinozas et statisk maskineri, det kan snarere lignes ved en dynamisk organisme. Denne opfattelse ligger bag ved hans *udviklingsfilosofi,* som omfattede verdens, inklusive de levende organismers, og menneskehedens udvikling.

Skønt Treschow fremkom med en udviklings- og nedstamningsteori halvtreds år før Darwin, var han dog ikke på dette punkt original. Mange, også danskere, havde både før og samtidig med ham fremsat en udviklingslære. Treschow har især haft kendskab til udviklingslæren hos Buffon og hos Erasmus Darwin, Charles Darwins farfader. Hans bedste empiriske argumenter for udviklingsteorien var de fysiologiske observationer af menneskefostrets udvikling, der gennemgik de samme stadier, som man kendte fra dyrenes udvikling fra de lavere til de højere arter. Endvidere henviste han til nye palæontologiske og geologiske opdagelser, som viste stadig højere udviklingsformer i yngre jordlag.

Ligesom mange af oplysningstidens og den romantiske epokes filosoffer mente Treschow, at der ikke var nogen uoverstigelig kløft mellem den uorganiske og den organiske verden. Begge verdener besjæledes af den samme guddommelige sjæl eller kraft; der var kun tale om forskellige organisationstrin. Ganske vist var de uorganiske legemer meget passive, men de var alligevel ikke alene påvirkede af ydre vilkår, også de stræbte efter at antage deres mest passende form.

Grænserne mellem det organiske og uorganiske er flydende, og det samme gælder grænserne mellem arterne, hvilket viser hen til et indbyrdes slægtskab. Hvordan udviklingen af de levende organismer foregår, skitserede han kortfattet sine forskellige skrifter om emnet. Mest gjorde han naturligvis ud af menneskets udvikling, hvis bestemmelse ligger i centrum for hele hans filosofi. I sin bog *Elementer til Historiens Philosophie* (1811) gættede han på, at

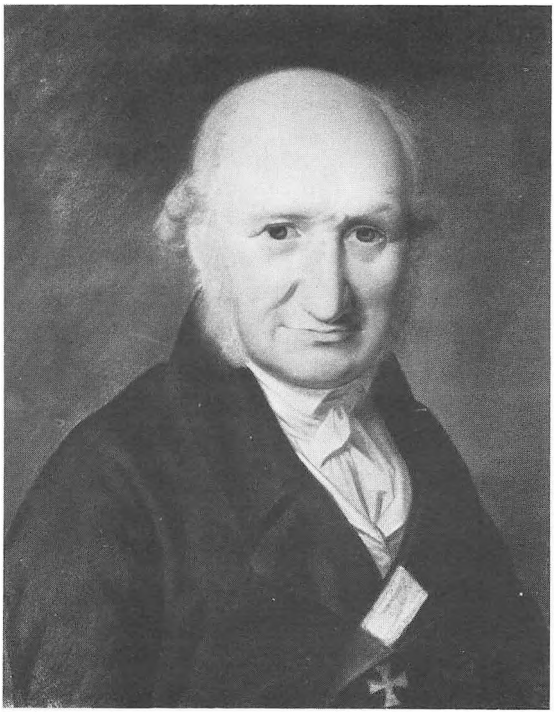

Fig. 13. Niels Treschow (1751-1833), professor i filosofi ved Københavns Universitet fra 1803 til 1813. Treschow, der var norsk af fødsel, blev foretrukket for Steffens som Riisbrighs efterfølger. Ligesom Steffens opbyggede han et livs- og verdensanskuelsessystem omfattende alle filosofiens områder; men han havde sin baggrund i højere grad i oplysningstidens tænkning end i romantikkens. I 1813 blev han professor ved det nyoprettede universitet i Kristiania. Pastel af C. Hornemann. KU.

mennesket nedstammede fra søkoen; i senere bøger ville han ikke afvise, at de nuværende aber og de nuværende mennesker har fælles forfædre.

Menneskeheden må have haft et fælles ophavssted, og det er ikke usandsynligt, at det har været Centralasien. I menneskehedens barndomsperiode har det i væsentlig grad rettet sig efter instinkterne, der ikke har ledet det på vildspor. Det lå i menneskets væsen at spise af Kundskabens Træ, dvs. det måtte i kraft af sin fornuftmæssige indsigt tage skæbnen i sin egen hånd. Dermed indledtes ungdoms- og kulturstadiet. Dette stadium gik over i manddommens stadium, dvs. det stadium i den historiske udvikling, som karakteriseres ved udvikling af arbejdsdeling, handel, industri og fri konkurrence i erhvervslivet. Det var denne periode, Treschow mente, at hans samtid var nået til. Han mente dog, at der måtte findes et højere stadium, alderdommens tidsalder, hvor menneskeheden ville sætte sig mål som fred, sikkerhed, velstand og oplysning.

Det fremgår af ovenstående, at Treschow i modsætning til Kant og de romantiske filosoffer var erkendelsesteoretisk realist. Den verden i tid og rum, som vi med vore sanser afspejler, er den virkelige verden, hvis ikke sanserne da af en eller anden grund bedrager os. Han forkastede derfor allerede i nogle

afhandlinger i 1790erne Kants lære.[62] Vore oplevelser er ikke, som Kant lærte, formet af anskuelses- og forstandsformer, de er afspejlinger af den virkelige verden.

Hvordan kan vi så vide, at vor erkendelse er indrettet til at afspejle virkeligheden? I sit svar på dette spørgsmål, går Treschow ud fra den platoniske opfattelse, ifølge hvilken menneskets vågnende erkendelse er en erindring om det, det tidligere har oplevet. Ofte brugte han betegnelsen »indvortes Sans«, hvormed han dels mente en intuitiv evne til indsigt i vor erkendelses første principper, og dels den evne, hvormed vi oplever vort jeg som et åndeligt, et ved sig selv bestående væsen, og ikke som et tomt begreb, således som det fremgår af »paralogismerne« i Kants »Kritik der reinen Vernunft«.

Treschow fremtrådte som en spekulativ filosof i metafysikken, udviklingslæren og historiefilosofien, og han stod som sådan stort set på linje med samtidens romantiske filosoffer. På ét område afveg hans grundholdning fra de samtidige romantikeres, nemlig i hans sans for det individuelle eller det »enslige«, som han kaldte det. Han fremholdt her et træk, som var typisk for dansk filosofi siden Holberg, og som hos senere danske filosoffer skulle blive betonet endnu mere.

Hans syn på »det enslige« fornemmer man i hele hans filosofiske produktion; men det udfoldes først og fremmest i en mindre afhandling: *Gives der noget Begreb eller Idee om enslige Ting. Besvaret med Hensyn til Menneskeværd og Menneskevel* (1810).[63] Treschow gør her op med begrebsrealismen i platonismen og i hans samtids romantiske filosofi. Han slår fast, at det er de enkelte ting, der er genstand for sansningen, og som konstituerer den ydre virkelighed. Ved hjælp af forstanden undersøger vi det materiale af enkeltting, som vi modtager gennem vore sanser. Derefter opstiller vi almene regler og principper ved at abstrahere de individuelle træk. Disse almene begreber er altså noget, vi danner, men de er ikke, som f.eks. hos de skolastiske begrebsrealister, eller som romantiske filosoffer hævdede, den egentlige virkelighed.

I det praktiske liv kan troen på det almenes højere realitet gøre sig så stærkt gældende, at f.eks. en revolutionær fanatiker ofrer individet til fordel for »det heles Vel«. Begreberne ret og uret vil da blive forflygtiget, fordi disse begreber

62. *Forsøg om Guds Tilværelse af Theoretiske Grunde, i Anledning af den Kantinske Philosophie,* 1794. – *Aphorismer til Forelæsninger over den Kantinske Philosophie,* 1798. Udg. på tysk 1798-99.

63. Genoptrykt i Niels Treschows *Philosophiske Forsøg og andre Skrifter,* ved A.H. Winsnes, Oslo 1966. – Se også Sv.E. Stybe: *Det »enslige« og »den enkelte«,* i *Festskrift til Søren Holm,* 1971, s. 13-31.

er udsprunget af bestræbelserne på at sikre de enkelte individer i samfundet. Hvis man derimod kun tillægger ideen om det abstrakte almenmenneske realitet, og betragter individerne blot som »Skygger der komme og forgaae«, uden realitet og værdi i sig selv, kan det have skæbnesvangre følger: »Paa ingen Altre ryger Menneskeblod tiere end paa dem, som ere indviede til Menneskeheden«.

Som et led i sin argumentation imod, at arter og slægter skulle være faste og afgrænsede, kom Treschow ind på sin udviklingsteori, hvoraf det fremgik, at der er glidende overgange mellem arterne, og at der er mange afarter. Klassifikationer af arter og slægter er midlertidige og må ændres efterhånden som individerne ændrer sig i udviklingen, og efterhånden som det måske viser sig hensigtsmæssigt at opstille nye inddelingskriterier.

Det fremgår klart af Treschows tanker om det »enslige«, at hans dybeste anliggende var af moralsk karakter. Han ville ligesom i sin historiefilosofi vise, hvordan udviklingen går i retning af større differentation og stadig større individualitet af de enkelte organismer. Især menneskene udvikles mere og mere forskelligt, og deres udvikling går i retning af stadig større modenhed og fornuftmæssig erkendelse af deres højeste bestemmelse og indsigt i deres egen situation set i sammenhæng med samfundslivet og den øvrige tilværelse. Det enkelte menneske vil nå til at indse, hvordan det bør handle, således at dets handlinger kan være i harmoni med helheden.

Kernen i Treschows moralfilosofi var en slags rationel egoisme, der dog ikke, som hos Bentham og andre samtidige britiske filosoffer, førte ham til at blive økonomisk liberalist; han var en stærk modstander af et økonomisk laissez-faire system med fri konkurrence inden for produktion og handel, hvilket han mente kunne føre til et nyt barbari. For at undgå dette burde staten derfor overtage al handel. Han var imidlertid ikke blind for, at dette kunne blive en fare for åndslivets frihed, en frihed, som var en forudsætning for det enkelte individs udfoldelse. Han mente dog, at man kunne undgå denne fare, hvis man indsatte myndighedspersoner, der var gennemtrængt af den kristne ide og derfor altid havde det enkelte menneskes værdighed for øje, således at »Menneskenes høieste Bestemmelse« ikke blev underordnet »Borgernes meget lavere«.

Treschows tanke om det enkelte menneskes »individualitetsidé« førte ham til at udforme en personlighedspsykologi i bogen *Om den menneskelige Natur i Almindelighed, især dens aandelige Side* (1812). Dette er den første egentlige lærebog i psykologi på dansk. Han havde oprindeligt tænkt at behandle den menneskelige natur også fra den legemlige side, men da det blev gjort af professoren i fysiologi *Michael Skjelderup,* begrænsede han sig til »den åndeligt-dynamiske side«. Ligesom Spinoza gik han ud fra, at det sjælelige og det

legemlige var to sider af samme sag.[64] Treschows dynamiske personlighedspsykologi blev en grundsten, som senere danske filosofiske psykologer har bygget på.

I 1811 blev Treschow udpeget som medlem af den kommission, der skulle planlægge og forberede et universitet i Norge, og da dette blev oprettet i Kristiania i 1813, blev han dets første professor i filosofi. Efter Norges løsrivelse fra Danmark blev han norsk kirke- og undervisningsminister. I sine sidste leveår (han døde i en alder af 82 år) nåede han at få afsluttet en række værker, der tilsammen gav en udførlig fremstilling af hans livs- og verdensanskuelsesfilosofi.

F.C. Sibbern

Treschows efterfølger som filosofiprofessor ved Københavns universitet blev den unge *Frederik Christian Sibbern* (1785-1872), der kom til at beklæde sit embede i ikke mindre end 57 år. Digteren Jens Baggesen, der i disse år søgte at udvikle begrebet om Gud »som alle Sandheders Sandhed, paa én Gang aabenbaret i vor Samvittighed, i Stjernehimlens Glans og i det nye Testamente«, blev forbigået ved besættelsen; han blev såre harmfuld over at være blevet vraget for en »uvittig Dreng«.[65]

Sibbern var kommet ind på den filosofiske bane gennem sit juridiske studium, der medførte, at han måtte sætte sig ind i Kants og Fichtes moral- og retsfilosofi. I 1805 opnåede han at få medalje for besvarelse af en prisopgave om sanddruhedspligten, som vakte Treschows interesse. Treschows sans for det individuelle og hans personlighedspsykologiske interesse fik blivende betydning for Sibbern.

Under en flereårig studierejse til Tyskland blev Sibbern nært knyttet til Steffens, som han besøgte først i Halle og senere i Breslau. På samme rejse stiftede han også bekendtskab med Goethe, Schelling og flere af tidens tyske romantiske filosoffer.

Sibberns egen filosofi blev i væsentlig grad bestemt af hans stillingtagen til og kritik af Hegels filosofi, som i 1830erne kom på mode i Danmark, især gennem *J.L. Heiberg,* der bl.a. udformede sine æstetiske teorier på grund af hegelianismen, og gennem *H.L. Martensen,* der gjorde det samme med hensyn til sin teologisk-filosofiske tænkning. Sibberns kritik af Hegel kom tydeligt

64. Se Sv.E. Stybe: *Filosoffernes psykologi,* i *Dansk Filosofi og Psykologi* I, 1976, s. 123 ff.
65. J. Himmelstrup: *Sibbern. En Monografi,* 1934. – Poul Kallmoes: *Frederik Christian Sibbern,* 1946.

frem i hans skrifter: *Bemærkninger og Undersøgelser betreffende Hegels Philosophie, betragtet i Forhold til vor Tid* (1838) og *Om Philosophiens Begreb, Natur og Væsen* (1843). Både i sin naturfilosofi – især i *Speculativ Kosmologie med Grundlag til en speculativ Theologie* (1846) – og i sin psykologi søgte han at opstille en metafysik som et alternativ til Hegels.

Et par citater fra »Speculativ Kosmologie«, hvor han opstillede en lære om Gud og tilværelsens grundforhold illustrerer hans filosofiske grundholdning og kan også tjene som prøve på hans knudrede og særprægede stil: »At Ideefylden, som saadan, oplader sig for os gjennem Det, som Vi hos os pleie at kalde Fornuft, og ei kan oplade sig for os på anden Maade, fører naturligen til, at det Grundværende paa dette Punct, hvori vi her befinde os, viser sig for os som en altomfattende Fornuft, men det er dog Mere, og maa dog nu siges mere at være en fornuftgyldig Magt, end en mægtig Fornuftfylde . . . Det vil her ogsaa sees, hvorledes hos Hegel Overgangen fra den af ham saakaldte absolute Idee, hvorved menes Ideen i hele sin Fylde eller Ideetotaliteten skulde være tagen. Det hedder i hans Logiks Slutning (i Begyndelsen af sidste Capitel): »Die Idee allein ist Seyn, unvergängliches Leben, sich wissende Wahrheit, und ist alles Wahrheit«. Men det skulde have heddet, at alt skulde have gaaet en saadan Gang, at det havde kundet hedde: »Die Idee ist noch nicht alles Seyn, sie ist noch nicht Leben«.«[66] Sibbern forkaster altså Hegels lære om tilværelsen som identisk med den absolutte ånd til fordel for læren om en materiel virkelighed, som den enkelte menneskelige ånd efterhånden kan opnå en mere eller mindre fyldig og tilnærmelsesvis erkendelse af. Erkendelsen fremkommer ved, at det erkendende individ stræber efter at »indorganisere« sig i helheden. Denne »indorganisering« eller søgen efter erkendelse er underkastet udviklingens lov, eftersom tilværelsen for de erkendende individer stadig vil »aabne mere af sin Fylde«, hvilket medfører, at de bestandig må tage deres foreløbige anskuelser op til fornyet debat. I sin verdensanskuelsesfilosofi hentede Sibbern iøvrigt tanker og teorier bl.a. fra Kant, Laplace, Treschow og H.C. Ørsted.

I sin udviklingslære gik Sibbern, ligesom Treschow, ind for tanken om en stadig større differentiation i retning af det individuelle; men en sådan teori kan ikke, som hos Hegel, opstilles ved hjælp af en apriorisk dialektisk logik. Det ville for det første være absurd, og for det andet kan man ikke rent logisk udlede begrebet »Werden« (hos Sibbern »Vordelse«), sådan som Hegel gør. »Vordelse« er et vitalt begreb og ikke et logisk, og ifølge Sibbern kommer den egentlige dialektik i stand ved, at alt i tilværelsen opstår »sporadisk«, hvilket vil sige, at mange forskellige enkelte ting mødes og indgår i en sam- og

66. *Speculativ Kosmologie,* s. 7 ff.

Fig. 14. Frederik Christian Sibbern (1785-1872), filosofiprofessor gennem 57 år. Sibbern kom især inden for personlighedspsykologien til at gøre en indsats, der fik varig betydning for dansk filosofisk og psykologisk tænkning. Han kom også med mange indlæg i tidens politisk-filosofiske debat. Hans virksomhed som filosofilærer spillede sikkert en ikke ringe rolle for hans berømteste elev Søren Kierkegaard. Litografi fra Tegner & Kittendorff 1861 efter maleri af Johs. Jensen. KU.

vekselvirkning, hvorved udviklingen skrider frem. Den menneskelige udvikling begynder allerede i fosterstadiet en organisationsproces, idet delene udgår fra forskellige steder og efterhånden sluttes sammen til en helhed. – Det samme er tilfældet med udviklingen af sjælelivet, hvor mange forskellige drifter, affekter og tanker skydes sammen og kæmper sig frem til en helhed, der efterhånden udvikles til en harmoni. Også samfundsdannelser fremkommer ved, at mennesker efterhånden konstituerer sig i samfund.

Dette grundsyn var utvivlsomt et væsentligt udgangspunkt for Sibberns interesse for sjælelivet og dets mange aspekter, som han behandlede i sine psykologiske værker: *Menneskets aandelige Natur og Væsen* (1819) og *Psychologisk Pathologie* (1829).[67] I indledningen til det første værk anførte han, at hele menneskelivet er psykologernes arbejdsmark, og kilderne er vore iagttagelser af os selv og andre. En psykolog må være lidt af en digter og være i stand til at fatte menneskenes indre tilstande og sindsbevægelser på en individuel måde: »For at forstaa sig selv maa man henvende Øjet paa andres Liv og Færd, ligesom man for at forstaa Andre, maa skue i sit eget Hierte«. Med psykopatologi mente Sibbern ikke sjælesygdomme, men læren om følelser, drifter og lidenskaber. Hans fremstilling af disse sider af sjælelivet er noget af det ypperligste i hans forfatterskab, og det kan være svært i den psykologiske litteratur at finde behandlinger, der kan måle sig med Sibberns.

67. Sibberns psykologi behandles i afsnittet om psykologi i dette bind og i Sv.E. Stybes tidl. anførte artikel *Filosoffernes psykologi*, s. 125 ff.

I sin psykologiske filosofi foregreb Sibbern senere teorier om forholdet mellem det bevidste og ubevidste. Det indgik i hans metafysik, at det ubevidste skyldes det »totales«, »allivets« eller det »universelles« virken i det enkelte individ. Det ubevidstes virken kalder Sibbern »det biurgiske« i os. Sibberns biurgiske princip kan føre tanken hen på Schopenhauers livsvilje, dog med den afgørende forskel, at Schopenhauers livsvilje er irrationel, blind, ubændig og uberegnelig, og den har kun til formål at videreføre livet på trods af den disharmoni og fortvivlelse, det kan føre til for det enkelte menneske. Sibberns livsvilje tilstræber derimod ved hjælp af den vågnende erkendelse og bevidstgørelse at føre sjælelivets mange elementer sammen i en individuel personligheds harmoniske totalitet eller struktur.

Sibberns »personlighedsprincip« kom også til at spille en rolle for hans religiøse og politiske tænkning.

I begyndelsen af sin lange filosofiske karriere fremtrådte Sibbern som en positiv kristen, hvilket ikke mindst fremgår af *Gabrielis Breve* (1825), det eneste af hans mange skrifter, der blev læst i videre kredse. Men allerede dengang tog han sine forbehold over for den kirkelige ortodoksi, der bl.a. betragtede djævletroen og den evige fordømmelse som nødvendige bestanddele af kristendommen. Senere fjernede Sibbern sig dog mere og mere fra den kirkelige kristendom og søgte at tolke de kristne dogmer spekulativt. Samtidig gik han i stadig højere grad ind for tolerance i religiøse anliggender. Religionen var intet værd, med mindre den byggede på selvstændig tilegnelse og personligt engagement, og dette kunne ikke opnås ved at gå »Anmasselsens Veje« og ved »udvortes Foranstaltninger«, thi derved opnåedes blot, at sandheden blev rykket bort fra dens levende rod og gjort til en mumie.[68]

I Sibberns utopiske værk: *Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135,* der udkom i hefter 1858-1872, blev kirken stærkt kritiseret for at have været årsag til undertrykkelse og grusomheder og for at have skabt had mellem menneskene, og det gælder både for »Eneraadighedskirken« (den katolske kirke) og for »Indsigelseskirkerne« (de protestantiske kirker). Fremtidens mennesker vil derfor ikke være egentlig kristne, de vil læse i naturens og livets store bog, og de vil også i Biblen finde noget, der kan kvæge ånd og hjerte. Sibbern ville dog ikke med sin utopi skabe usikkerhed hos de mennesker, der havde fundet fred i deres tro, og han skrev i begyndelsen af værket, at hvis nogen mærker, at de forvirres i noget, hvori de har deres »gode og trygge Tilhold«, skal de ikke læse videre.

68. Se især to artikler i universitetsprogrammerne fra 1846 og 1847: *Om den christelige Ytringsfrihed i kirkelig Henseende* og *Bidrag til at opklare den christelige og kirkelige Frihed.* – Endvidere to artikler i Philosophische Archiv og Repertorium 1830-1832: *Bidrag til Bestemmelse af Philosophiens Forhold til Theologien* og *Hvad er Dogmatik.*

Sibbern fulgte med interesse den politiske udvikling i Danmark og kom med vægtige indlæg i den politiske debat, indlæg der dog ikke kunne tages til indtægt for tidens politiske strømninger. På det politiske – som på andre områder – indtog han en særstilling.[69] Han stod f.eks. i stærk modsætning til de nationalliberale i sit syn på betydningen af en stærk central statsmagt og i sin opfattelse af, at man først skulle løse de sociale spørgsmål, før man kunne gå i gang med oprettelsen af en fri statsforfatning. Lighed forudsatte efter hans mening frihed og ikke omvendt. – For at forstå Sibberns synspunkter i den henseende må man erindre sig, at den politiske debat indtil martsdagene 1848 gik ud på, hvorvidt de rådgivende stænderforsamlinger, hvor kun ejendomsbesiddere havde valgret, skulle have den øverste lovgivende magt. I modsætning til de nationalliberale mente Sibbern, at folkestyre først skulle indføres i de mindre politiske enheder, såsom sogne og kommuner. Når folket derved var blevet politisk modnet gennem deltagelse i styret af de nærliggende sager, kunne selvstyret udstrækkes til at omfatte de højere enheder, for til sidst også at gælde for rigsdagen. Men indtil denne udvikling af demokratiet fra neden var gennemført, var den patriarkalske konge og hans rådgivere, der var uhildet af parti- og andre interesser, mere velegnet til at regere til hele folkets vel, end en klasse af ejendomsbesiddere. Sibbern henviste bl.a. til den oplyste enevældes bondereformer, hvor mænd »med oplyst og lutret Villie stode for Bondesagen«.

Ligesom Treschow så Sibbern faren ved det økonomiske laisse-faire system, der skaber »rovdyrmennesker«. Dette system går ud over de fattige, og det virker også nervesvækkende og tærende på de rige. Alle burde derfor være enige om at indsætte en magt, der skulle organisere produktion og fordeling retfærdigt. Socialisme og kommunisme har ganske vist mørke bag sig og mørke foran sig, men er dog ikke som tankerne om politisk og økonomisk liberalisme det rene blændværk.

Sibbern uddybede sine socialistiske tanker mere i skriftet Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135«. Han profeterer her, at Europas samfund omkring år 1900 vil komme ind i en voldsom krise, hvilket vil medføre et vendepunkt omkring 1905, hvor »de forrige Aarhundreders Raahed, Falskhed og dybe Ulyksalighed« endelig forsvinder for at afløses af en slags forfalds- og dvaletilstand, der efterhånden fører til en radikal ændring af de åndelige samlivsforhold. Derefter var »Alt fælles for Alle. Ingen tænkte paa, at det kunde være anderledes. Egennytte, Ærgjærrighed, Harme, Forivrelse, Forbitrelse og hvad de videre monne hedde, disse det nittende Aarhundredes

69. Behandlet i artikler i 1830erne og 1840erne i Patriotiske Intelligensblade og i *Dikaiosyne eller Bidrag til Politik og politisk Jurisprudens,* 1843.

aandelige Herrer og Afguder, maatte forsvinde reent, dels fordi Sjælen ikke holdt af at lade sig pine og pirre, men tog Livet let og frit, deels fordi al Anledning og Leilighed dertil faldt bort . . . Og til denne Frihed kom en anden af ei mindre Vigtighed. Friheden for alt Det, der havde gjort de forrige Aarhundreders Ulyksalighed. Den store Alopløsning havde omfattet Alt. Statsforfatning, Lovgivning, Kirkeforfatning, Skolevæsen, Pengevæsen, Handel og Omsætning. Eiendom og Eiendomsret, Forbryder og Straffevæsen, Haandteringsfordeling, Menneskeforskjelle og Menneskeuligheder, Herre og Tjenerskab: Alt var forsvundet for ikke mere at vende tilbage . . .«. Arbejdet blev organiseret således, at alle tog del i legemligt arbejde og alle gik op i ånds- og kulturliv. »Sjælevelstand« for alle var den højeste målsætning. Der var offentlige forrådshuse, hvor de færdige produkter blev opbevaret, og hvorfra alle kunne hente, hvad de behøvede. Ingen tog mere end de havde brug for, for hvad skulle de dog med det. Der behøvedes nu ikke mere nogen statsmagt, ingen havde mere nogen interesse i at forbryde sig mod lov og orden. Ligesom Marx mente Sibbern, at det sidste stadium i den sociale udvikling måtte blive kommunistisk-anarkistisk.

Sibberns knudrede og tunge stil med de mange noget komiske hjemmelavede udtryk medførte, at han hverken i samtid eller eftertid er blevet studeret så meget, som han fortjener. Hans »personlighedspsykologi« har dog her i Danmark spillet en betydelig rolle for såvel filosofi som psykologi, og ligesom sin yngre kollega Poul Møller var han sikkert igangsætter for sin geniale elev Søren Kierkegaard.

Som universitetslærer havde Sibbern sin største tid i 1820erne og 30erne, da han efter en halv snes år som professor havde opnået faglig sikkerhed. Han skal i den periode have været en storartet forelæser, der ikke var bundet af et manuskript. Det, der gjaldt for ham, var – som han udtrykte sig – at »komme ind i varmen«, så kunne han foredrage let og ubesværet. Historikeren Frederik Hammerich, der dengang hørte ham, fortæller i sine erindringer: »Tit bares det mig for, som Tankerne fødtes paa Stedet, mens han dér stod for os og drejede paa en lille Lap Papir, fordybet i sin indre verden. Han talte med os i al aandelig Fortrolighed«.[70]

Helt anderledes bliver han karakteriseret i sine seneste år, bl.a. af Troels-Lund og Harald Høffding.[71] Det vakte jubel, når han på grund af varmen i auditoriet afførte sig først sin kalot og derefter parykken, ligeledes når han forelæste over årsagerne til, at Frue Kirkes fire ure ikke gik ens, eller når han

70. Frederik Hammerich: *Et Levnetsløb,* 1882, s. 144.

71. Harald Høffding: *Erindringer,* 1927, s. 39 ff. – Troels Lund: *Et Liv,* 1924, s. 312 ff.

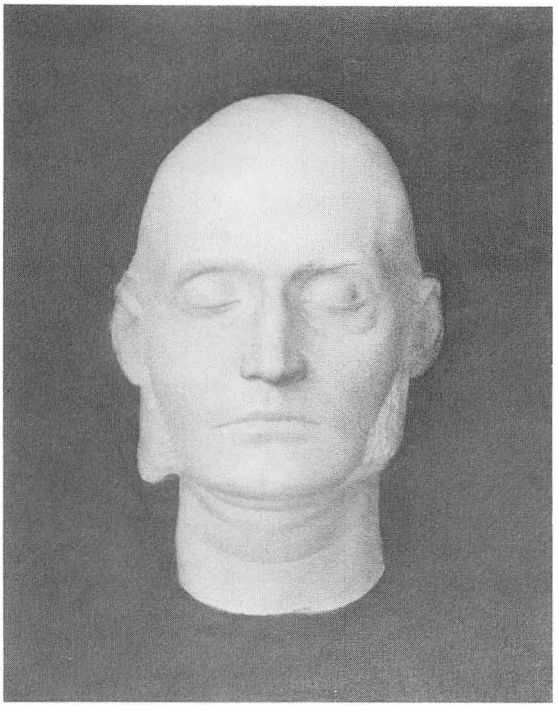

Fig. 15. Poul Martin Møller (1794-1838) blev i 1831 efter at have været professor i filosofi ved universitetet i Kristiania professor i København. I højere grad end Sibbern havde han Hegels filosofi som udgangspunkt; men han blev mere og mere klar over, at et sådant fasttømret system ikke kan hjælpe individet i dets livsanliggender. I sine posthume strøtanker »Om Affektation« foregriber han såvel Kierkegaards som dette århundredes eksistentialistiske tænkning. Der findes intet portræt af Poul Møller, kun en dødsmaske af gips, som her gengives efter tegning af E. Fortling. KB. Billedsamlingen.

under eksamen for at hindre uro fra kommende og gående indtog spærrestilling ved at sætte sig lige foran døren, så ad- og udgang var umuliggjort. Efterhånden som han blev ældre, blev hans forelæsninger mere og mere verdensfjerne og hans stemmeføring mere og mere ensformig. Man må dog retfærdigvis tage i betragtning, at Sibbern vedblev at forelæse til han var oppe i firserne.

Poul Møller[72]

Anders Gamborgs professorat i filosofi, som havde været vacant siden 1803, blev i 1831 overtaget af digteren *Poul Martin Møller* (1794-1838). Han havde fra 1826 været lektor og senere professor i filosofi ved det nyoprettede universitet i Kristiania.

Poul Møller havde, i endnu højere grad end Sibbern, Hegels filosofi som

72. Vilh. Andersen: *Poul Møller: Hans Liv og Skrifter,* 1894 (3. Udg. 1944). - Sv.E. Stybe: *Det »enslige«* . . ., s. 22-29. - Poul Møllers få filosofiske skrifter findes i *Efterladte Skrifter* I-III, 1839 og senere udgaver.

udgangspunkt. I mange af sine »Strøtanker« gav han klart udtryk for sin beundring for Hegel, hvis system han mener, man må tilegne sig, før man overhovedet begynder at filosofere; dette var nemlig det mest gennemførte forsøg på en klar og konsekvent systematisering af erkendelsens aprioriske principper, uden hvilke al filosoferen er umulig. Der findes ingen genveje, hvis man vil tilegne sig Hegels tekster, hans filosofi kan ikke omskrives i en mere populær terminologi, uden at man øver vold på tankerne.

Det synes dog, som om det er blevet mere og mere klart for Poul Møller, at et sådant fasttømret filosofisk system ikke kan hjælpe individet i dets livsanliggender. Ligesom Treschow og Sibbern mente han, at et alment system forflygtigede erkendelsen af den enkelte i sin egenart. En sådan erkendelse kan kun opnås gennem en slags digterisk intuition, der bedst kan gives videre som tankelyn i poesi og strøtanker: »Strøtanker, som Frugter af Øieblikkets klarere Anskuelse, ere poetiske ved deres aphoristiske Form, ikke videnskabelige. De ere Tænkningens Culminationspuncter – en Slags Hermaphroditter, halv Poesi, halv Prosa«. Hans egne strøtanker blev først udgivet efter hans død.

At filosofiske systemer ikke kan bruges som livsfilosofi eller grundlag for livsholdning eller tro, viste Poul Møller i sin eneste filosofiske afhandling, der udkom i hans levetid: *Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed* (1837). Han fastslog her, at den filosofiske teisme er en opfattelse, som må karakteriseres som et forstenet mindesmærke for en begrebsverden, der forlængst er forældet. Kun panteisme er forenelig med moderne tænkning, og hvis der gives et bevis for menneskets udødelighed, må det ske gennem en panteistisk filosofi. Det ligger imidlertid uden for en sådan filosofis område at kunne give et sådant bevis. Et apodiktisk bevis, som man f.eks. kender det i matematikken, kan aldrig give os erkendelse af en oversanselig virkelighed, thi sådanne beviser er kun formelle og sikrer ikke de grundsætningers sandhed, man går ud fra. Heller ikke Hegels dialektiske logik kan give os meget bevis, og begreber som himmel og udødelighed forekommer slet ikke i hans system. Heller ikke andre hegelianere havde søgt at bevise sjælens udødelighed.

Det er i det hele taget umuligt at opnå absolut viden. Den kan ikke opnås apriorisk, og det er ikke muligt på grundlag af erfaringsvidenskaberne at nå frem til et fuldkomment afsluttet begrebssystem. Selv om det skulle være muligt for et vist område (jordkloden, menneskeslægten o.s.v.), så kan en sådan sammenfatten kun ske ved hjælp af almenbegreber, men derved går vor erkendelse af de uendelige mange bestemmelser ved de individuelle genstande tabt.

Den moderne videnskab og filosofi fører os som anført i sin konsekvens til

buddhismes lære om Nirvana, således som det fremgår af Schopenhauers bog »Die Welt als Wille und Vorstellung«.[73]

Poul Møller mente ikke desto mindre, at der måtte kunne gives bevis for Gud og sjælens udødelighed. Hvis et sådant bevis skulle kunne gennemføres, måtte det ske dels på grundlag af vore konkrete erfaringer, dels ud fra vor kristne tradition og endelig ved en slags højere erfaring, hvori det oversanselige møder os på en bestemt tid og et bestemt sted. Med dette som udgangspunkt gik Poul Møllers elev Søren Kierkegaard, videre og stødte på det absolutte paradoks.

For Poul Møller var det imidlertid afgørende, at et sådant bevis blev ført, thi ellers overlades vi til nihilismen, hvilket strider mod menneskelige følelser. En sådan lære tilintetgør vor sande selvfølelse, gør os håbløse, fører i sidste instans til selvmord og berøver os den ideale drift, som er en forudsætning for vor stræben efter at frembringe videnskab, kunst og religion. Poul Møller var dog godt klar over, at han her var inde på et argumentum ad hominen, og han synes at ane, at han var stødt mod en uoverstigelig mur.

Afhandlingen om udødelighed kan i høj grad kritiseres fra et fagfilosofisk synspunkt. Den er dårligt disponeret og uklar, og der er mange lakuner og løse ender i argumentationen, men den er et originalt udtryk for en livsholdning, der mere digterisk end filosofisk angriber filosoffernes bestræbelser på at sætte hele tilværelsen på en formel, hvilket forflygtiger det eksistenstielle.

Poul Møller foregreb også den eksistentialistiske tænkning i en anmeldelse af fru Gyllembourgs novelle »Extremerne« og i sine posthumt udgivne strøtanker *Om Affektation.* I anmeldelsen angreb han epigonlitteraturen, fordi den tabte den friskhed og originalitet, der fremgår af det virkelige liv. Den blotte tillæring af litteratur og filosofi er ikke bare ligegyldig, men i værste fald ødelæggende for personlighedens »selvudvikling«.

Denne indstilling er udgangspunktet for hans strøtanker om affektation.[74] At være affekteret er det modsatte af at have sandhed i sit liv. Affektation er på en gang sandhed og selvbedrag. Bevidst løgn er ikke affektation, og det uforskyldte selvbedrag er det heller ikke. Affektation er med andre ord en stræben efter at være det, man ikke er, hvilket kun kan lade sig gøre, hvis man for sig selv skjuler, at man ikke er, hvad man vil være, og bilder sig ind at være, hvad man ikke er. »Det Menneske, der har Affektation i sit Liv,

73. Arthur Schopenhauer, der havde svært ved at blive anerkendt i sit hjemland, indsendte anonymt en prisafhandling til Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, som bl.a. Sibbern var med til at afvise i 1840.

74. Optrykt i Poul Martin Møller: *Filosofiske essays og strøtanker,* ved Børge Madsen, 1965, s. 141-161.

bestemmer sig forsaavidt ikke med fuldkommen moralsk Frihed; dets Handlinger have ej deres Udspring af det sande Selv, som er dets frie sædelige Villie. Dets Villie bestemmes af et eller andet blot naturligt Øjemed, hvorved det bringes til at forestille en fremmed Person eller paatage sig en falsk Rolle, som er det anvist i Livet.«

Der er forskellige former for affektation. Man kan af vanvare overskride sin personligheds grænser. Det kan ske, når man i stærk begejstring har tilsluttet sig noget, man ikke for alvor har tilegnet sig og forstået; denne form for affektation er særlig karakteristisk for ungdommen, og den betegnes som *den momentane affektation.* Den har den positive side, at den er tegn på, at man ikke egoistisk indeslutter sig i sig selv, og den kan, når den bliver erkendt som usandhed give anledning til større selvforståelse. Men den kan også gå over til at blive *fast affektation,* hvis den påtagne rolle fortsætter og konsekvent behersker ens tilbøjeligheder og handlinger. I så fald består personen af et tilbagetrængt virkeligt jeg og et tilsyneladende jeg, som ønsker at gælde for det virkelige jeg, både for en selv og andre. – Under denne form for affektation kan man dog bevare et skin af sammenhæng i personligheden; men den kan afløses af den *vekslende affektation.* »Det finder Sted, hvor Mennesket ikke har et eller andet skrømtet Træk i sin Karakter, men har Færdighed i Affektation i Almindelighed, som snart antager denne, snart hin bestemte Skikkelse«. Også filosoffen kan være affekteret, i en strøtanke hedder det: »Affektation er Symmetri i filosofiske Systemer«. Det sammenhængende og tilsyneladende harmoniske i systemet kan narre en til at tro, at det giver et sandt billede af tilværelsen.

Hvis Poul Møller havde nået at gennemføre sin afhandling om affektation, var han måske blevet verdensberømt. Hans tanker er helt originale for den tid, og de foregriber såvel Kierkegaards som vort århundredes – ikke mindst Sartres – eksistentialistiske tænkning.

UDFORDRINGEN FRA KIERKEGAARD

Kierkegaards eksistentialisme

Temaet om »den enkelte« blev i Søren Kierkegaards særprægede, paradoksale og geniale tænkning ført ud i sin yderste konsekvens i hans opgør med det hegelske system. Dette opgør kunne forsåvidt ligeså godt være vendt mod et hvilket som helst andet filosofisk system, der rummer den absolutte sandhed om kristendommen og livets mening. Vort engagement i livet, hævder Kierkegaard, er til syvende og sidst noget *eksistentielt* (»det er vor eksistens om

Fig. 16. Søren Kierkegaard (1813-1875). Danmarks mest geniale og originale tænker havde under sine studier ved universitetet, hvor han selv aldrig søgte eller fik nogen stilling, fået impulser bl.a. af Sibbern og Poul Møller. Hans omfattende teologisk-filosofiske produktion kom til at influere, ikke alene på dansk filosofi, men også på teologi og litteraturforskning. Han er i dag mere aktuel end nogensinde. Træsnit efter en konturtegning fra ca. 1840 af en ukendt kunstner. Billedet menes at være det mest vellignende af samtlige Kierkegaard-portrætter, og det analyseres grundigt af Frithiof Brandt i »Syv Kierkegaard studier«, 1962. Privateje.

at gøre«), dvs. det kan ikke være bestemt af viden eller tænkning, men af et dybereliggende forhold mellem vor personlighed og tilværelsen. At klare vor eksistens ved at rette os slavisk efter regler, opstillet i et filosofisk system eller givet af en kirke eller et politisk parti, hvis vi ikke inderligt har engageret os i sagen, er simpelthen »pjat«, i så fald handler man »uoprindeligt«, man er ikke »i sandheden«.

Søren Kierkegaard (1813-1855) – ubestridt vor mest geniale og originale tænker – fik aldrig nogen post ved universitetet; men hans tænkning kom til at influere ikke alene på filosofien, men også på teologien og litteraturforskningen. Sin gæld til Poul Møller gav Kierkegaard et markant udtryk for i sin dedikation i *Begrebet Angst,* hvor han blandt andet betegner sin gamle lærer som sin »Opvaagnens mægtige Basune«.

I sine værker opregner Kierkegaard eksempler på tre principielt forskellige livsholdninger: den æstetiske, den etiske og den religiøse. Mellem disse forskellige livsholdninger er der ingen mulighed for mediation, men overgangen fra den ene til den anden må foregå i et »spring«.

Æstetikerens formål er at få mest mulig nydelse ud af livet. Han betragter tilværelsen som et festligt arrangement, der blot er til for at more ham, og som han kan fornøje sig med efter forgodtbefindende. I skikkelsen Johannes Forføreren fra *Enten-Eller* skildrer Kierkegaard en æstetisk erotiker, der i sin forførelse af en ung pige søger at opnå den størst mulige spænding ved at strække forførelsesprocessen ud i alle tænkelige faser, for til sidst, da han har nået sit mål, og ansvaret melder sig, at forlade pigen og gå videre til nye

eventyr. Livet er for ham en række øjeblikke, der skal nydes hver især, og der er ikke tale om nogen højere stræben for hans liv som helhed.

Etikeren ser livets formål i pligtopfyldende arbejde, der kræver tid og trofasthed. I modsætning til æstetikeren indgår han som et aktivt led i samfundet og løser samvittighedsfuldt de opgaver, der kræves af ham, og han påtager sig sin del af ansvaret for samfundslivets trivsel. I sit forhold til kvinden hylder han ægteskabet, hvor ægtefællerne trofast og kærligt støtter hinanden gennem et langt liv. I modsætning til æstetikeren ser han værdien i gentagelsen.

Men der kan komme et tidspunkt, da æstetikeren eller etikeren bliver *religiøs*. Det kommer, når han indser det timelige livs meningsløshed. Han indser, hvor forsvindende lille en del af universet han selv og hans omgivelser er. Stillet over for dette synes hans handlinger i livet latterlige og meningsløse. Han føler sig, som lå han midt ude på havet på 70.000 favne vand uden noget at støtte sig til og uendelig langt fra hjælp. Han føler en svimlende angst, og tilværelsen synes nu at være et kaos og en kæde af modsætninger. Han bliver mere og mere klar over modsætningen mellem evigheden og timeligheden, mellem det guddommelige og det menneskelige. Disse uovervindelige modsætninger er kendetegnene på den menneskelige grundskade. Mennesket er en afmægtig synder og kan aldrig blive andet.

Den religiøse tro har intet med en objektiv sandhed, der kan erhverves gennem historien eller filosofien, at gøre. Kristendommen kan ikke bevises historisk, thi hvad vi ud fra historiske grunde kan sige om Jesu liv og forkyndelse må bygge på overleverede tekster, hvis troværdighed man kun kan påvise med mere eller mindre sikkerhed; desuden kan forståelsen af dem aldrig være helt udtømmende. – Heller ikke et spekulativt-filosofisk forsøg som Hegels kan hjælpe os. Dette skyldes, at tilværelsen aldrig kan fremstilles som et afsluttet system, fordi intet eksisterende menneske nogen sinde er færdigt med det. Et system må opbygges på grundlag af den viden, man har om fortiden, men det kan ikke give noget menneske utvetydige rettesnore for en fremtid, som det selv skal være med til at skabe og eventuelt ændre. Derfor har Kierkegaard kun bidende hån tilovers for Hegel og andre »professorer«, der skriver systemer over det, der først og fremmest skulle leves. De har nemlig i hvert fald overset én ting, nemlig »det lille bitte dingeldangel, den eksisterende hr. professor, der skriver systemet«.[75]

Vi kan altså ikke nå til den sande kristentro ved tankens hjælp. Vi er ikke, således som Platon og andre idealistiske filosoffer har villet vise, udstyret med en medfødt slumrende erkendelse, en erkendelse som eventuelt kan vækkes

75. Søren Kierkegaard: *Samlede Værker* VII, 1925, s. 110.

ved en god læremester, der i så fald er den tilfældige anledning til forløsningen. Vi er »i usandhed«. Sandheden kan vi kun modtage som en betingelse fra »Guden«, som findes uden for os. Den kristne tro bliver derfor et uovervindeligt og fornuftstridigt paradoks, som er en følge af mødet i »øjeblikket« mellem det timelige og det evige. Troen vil altid medføre lidelser for den troende, og den kan kun fastholdes gennem en inderlig lidenskab. I så fald gælder det, at »subjektiviteten er sandheden«, dvs. at troens inderlighed betinger den sandhed, der er forbundet med det enkelte menneskes eksistens.

Dermed bliver »den enkelte« et grundbegreb eller en kategori i Kierkegaards tænkning. Det er det enkelte individ, der eksisterer og handler: »Usandheden er først den, at det er 'Mængden', der gør, hvad kun den enkelte i mængden gør . . . At ære hvert enkelt menneske, ubetinget ethvert menneske, det er sandheden og er at frygte Gud og at elske næsten . . . »Den enkelte« er den kategori, gennem hvilken i religiøs henseende, tiden, historien, slægten skal forstås . . . »Den enkelte« er åndens, opvækkelsens kategori, politik så modsat som vel muligt . . . det er den kristeligt afgørende kategori, og den vil også blive afgørende for kristendommens fremtid . . . Kategorien »den enkelte« er og bliver det faste punkt, der kan holde igen på panteistisk forvirring«.

Kierkegaards opfattelse af kristendommen stod naturligvis i stærk modsætning til den gængse kirkekristendom, og i det sidste år af sit liv foretog han et voldsomt opgør med statskirken. Kirkekristendommen var farisæisk, fordi en tilslutning til den altid ville være let og behagelig, og motivet dertil var blot at blive en pæn borger og være som de andre. Man kom derved i diametral modsætning til den kristendom, som afspejledes i Jesu liv, der var karakteriseret ved kamp, lidelse og martyrium. – Kierkegaard tilsigtede ikke med sit opgør at styrte kirken, men han ville have, at mennesker – deriblandt præsterne – skulle erkende de sande forhold og føle sig som de syndige mennesker, de var – mennesker, der langtfra levede i overensstemmelse med de krav, Gud stillede til dem. Kierkegaard ville have redelighed, forudsætningen for den fulde ydmygelse under nåden. Alt andet var halvhed og »pjat«.

Rasmus Nielsen

Kierkegaard fik i sin samtid først og fremmest betydning for *Rasmus Nielsen* (1809-83), der var professor i filosofi fra 1841 til 1883.[76] Han begyndte sin

76. P.A. Rosenberg: *Rasmus Nielsen. Nordens Filosof,* 1903. (En stærkt panegyrisk fremstilling, kritiseret af Høffding). – Høffding: *Danske Filosofer,* s. 184-196.

løbebane som teolog og havde, ligesom *H. L. Martensen,* sat sig til opgave at anvende den hegelske filosofi til spekulativt at begrunde den kristne dogmatik, hvilket var emnet for hans disputats på latin om *Den speculative Metodes Anvendelse paa den hellige Historie* (1840, dansk udgave 1842). Han tilsigtede at opbygge et endnu mere omfattende system end Hegels, hvis system skulle inkorporeres som et trin på vejen til en endnu højere enhed. Rasmus Nielsen udsendte en subskriptionsindbydelse til et sådant værk, men det udkom aldrig.

Rasmus Nielsens tænkning blev nemlig ført ind i helt andre baner efter læsningen af Kierkegaards forfatterskab, især af *Philosophiske Smuler* og *Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift.* Han kom i personlig forbindelse med Kierkegaard, og gennem indgående studier af dennes skrifter og efter lange personlige samtaler nåede Rasmus Nielsen frem til den overbevisning, at kristendommen ikke kan være genstand for spekulativ begriben.

I 1850 udsendte Rasmus Nielsen en bog *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed,* hvori han fremstillede sin version af Kierkegaards tænkning. Dette skrift førte til et brud mellem de to tidligere venner. Formentlig beroede det på, at Kierkegaard så, at Rasmus Nielsen helt havde ødelagt og forflygtiget det, der var hans anliggende. I sit forfatterskab havde Kierkegaard ved sin »indirekte metode« vist, hvilke følger det havde for mennesker at gå ud fra grundsætningerne »at leve i sandhed« og »at leve i usandhed«. Derved ville han på sokratisk vis få mennesker til at gøre sig deres stilling til tilværelsen klar, og han ville få dem til at indse, at kristendommen måtte ende i et paradoks, der kun kunne godtages af mennesker, hvis de af Gud havde fået betingelsen til at tro, på trods af de lidelser, dette måtte medføre, og i kraft af en inderlig lidenskab. Rasmus Nielsen forsøgte derimod at »docere«, som Kierkegaard udtrykte det, og på en direkte spekulativ måde at »bevise«, at tro og viden lå i to forskellige »planer«, der ikke kom til at stride mod hinanden. Ikke desto mindre forsøgte han spekulativt at vise, at tro og viden i sidste ende blev forenet i »et absolut mysterium«.

Det er egentlig ikke uforståeligt, at Kierkegaard blev vred over at se sin sag således spoleret, og der er ingen grund til at tro, som nogle har hævdet, at hans brud med Rasmus Nielsen skulle bero på såret forfængelighed, fordi denne havde stjålet hans ideer, tværtimod blev han vred, fordi Rasmus Nielsen havde misforstået og forflygtiget dem.

Rasmus Nielsen fortsatte dog også efter Kierkegaards død med sine studier over forholdet mellem »Livserkendelse« og »Sandhedserkendelse«. Disse studier resulterede i hans *Grundideernes Logik* I-II (1864-66). Disse to bind på tilsammen ca. 900 sider udgjorde dog kun to tredjedele af den første niendedel af et planlagt, men aldrig videreført værk.

»... Det er indlysende, at Væren (det Umiddelbare) skrider frem og bliver et andet Selv (en Negation af det Umiddelbare) og altsaa sit immanente (ikke udenfra betegnede) Indhold. Det standser, og bliver sit negative Selv; men gjenoptager en Tilværelsens Udvikling i sig, og denne Gjenoptagen, er den bestemte Enkeltheds Tilbliven, som er et Produkt af hiint, og vorder en Urform for videre Udvikling. Dette er Livet.« –

Blandt Fritz Jürgensens humoristiske og satiriske tegninger findes også dette af en mand, der søger at trænge ind i tidens filosofi. Citatet er sikkert bl.a. en parodi på Rasmus Nielsens stil.

Fig. 18. Rasmus Nielsen (1809-83), professor i filosofi fra 1841 til 1883. Rasmus Nielsen søgte i begyndelsen af sin løbebane at anvende Hegels filosofi til spekulativt at begrunde den kristne dogmatik. Efter læsning af Kierkegaards forfatterskab førtes hans tænkning ind i helt andre baner; han nåede frem til den overbevisning, at kristendommen ikke kan være genstand for spekulativ begriben, og han tilstræbte i sin produktion at bevise, at tro og viden lå i to forskellige »planer«. Denne »dualisme« gav i 1860'erne anledning til en voldsom litterær debat. Maleri af Constantin Hansen 1863. KU.

I »Grundideernes Logik« gjorde Rasmus Nielsen op med den opfattelse, at teologien var en videnskabelig disciplin, det medium, i hvilket filosofiens teoretiske og teologiens praktiske side gensidigt forklarede hinanden til gavn for menneskers etiske livsførelse. I stedet var han som anført efter mødet med Kierkegaard gået ind for, at tro og viden lå i to forskellige planer, så de ikke kunne komme til at stride mod hinanden. Sandheden i troen kan være usandhed i filosofien og omvendt; men tro og viden mødes i det absolutte mysterium, der på samme tid er »exclusiv Grænse og negativ Midte«. Her mødes troen, der har udgangspunkt i friheden, med viden, som forudsætter nødvendighedens kategori. Når f.eks. mirakler afvises fra filosofisk side og hævdes fra teologisk hold, har begge parter ret, for mirakler er »Aandsvirkelighed«; hvad han mente med dette begreb, får man desværre ingen rigtig forklaring på.

Lige fra begyndelsen af sin filosofiske udvikling havde Rasmus Nielsen haft et syn på erkendelsen, der afveg fra Hegels. Han afviste Hegels identifikation af den guddommelige og menneskelige fornuft, dvs. at fornuften hos de enkelte mennesker blot var mere eller mindre ufuldkomne manifestationer af den guddommelige fornuft, og at den menneskelige fornuft principielt kunne udvikle sig i retning af den guddommelige. Det kunne den ikke ifølge Rasmus Nielsen, idet de enkelte subjekters fornuft aldrig kunne opnå mere end en

ufuldkommen og mangelfuld erkendelse af den verden, som var et udslag af den guddommelige fornuft. Denne opfattelse passede ind i hans senere lære om de forskellige sfærer for tro og viden.

For at etablere en forbindelse mellem de to uforenelige sfærer, tro og viden, eller troserkendelsen af en evig guddommelig kraft og vilje på den ene side og en ufuldkommen videnserkendelse på den anden side, hævdede Rasmus Nielsen, at der måtte findes et absolut subjekt, dvs. et absolut erkendende væsen, der stod over og uden for de ufuldkomne erkendende væsner, menneskene. Dette væsen kan i sin erkendelse omfatte den absolutte realitet. Rasmus Nielsens »absolutte subjekt« kan i vore dage lede tanken hen på Husserls »transcendentale ego«.

Som omtalt nåede Rasmus Nielsen aldrig at fuldende sit system, selv om han ikke sparede sig nogen møje med at give konkrete videnskabelige argumenter for sin tankegang. Især hans forsøg på at indkorporere matematikken i systemet, bl.a. i hans *Philosophisk Propædeutik i Grundtræk* (1857) og *Matematik og Dialektik* (1859), blev stærkt kritiseret især af matematikprofessoren Adolph Steen.

I modsætning til Sibbern kunne Rasmus Nielsen være en udmærket stilist. I sine lærebøger til universitetet og i sin »Grundideernes Logik« gjorde han dog ikke meget for at lette sine læsere forståelsen. Han syntes at forudsætte, at alle var godt inde i den af Hegel prægede specielle filosofiske terminologi. I andre skrifter, som i stor udstrækning var bygget over foredrag, han havde holdt uden for universitetskredse, formåede han i mere tilgængelig form at give f.eks. sine religionsfilosofiske tanker et forståeligt udtryk.

Filosofikum reformeres

I Rasmus Nielsens og Sibberns professortid blev filosofikum afgørende ændret. Den 1. september 1850 kom der en kgl. resolution om afskaffelse af examen artium og anden eksamens første prøve ved universitetet. Baggrunden for denne forordning var nogle forsøg, der i 1844 var gjort i tre lærde skoler. De gik ud på, at skolerne selv skulle holde studentereksamen, som skulle erstatte examen artium samt 2. eksamens første prøve, der omfattede de naturvidenskabelige fag, sprog og historie. De eneste fag, der derefter blev tilbage af 2. eksamen var de filosofiske discipliner. Den reformerede filosofikum skulle afsluttes med en eksamen efter et propædeutisk kursus, der kom til at bestå dels af en indledning til filosofien i al almindelighed og dels af en gennemgang af grundtrækkene i logikken og psykologien.[77]

77. Blegvad: *Filosofikum*, s. 14 ff.

Studenterne skulle både op hos Sibbern og hos Rasmus Nielsen. Eksaminationen voldte ikke større vanskeligheder hos Sibbern, der var velvillig og lempelig, især hvis studenterne hos en manuduktør havde fået indøvet nogle standardsvar, som den gamle professor gerne ville høre. I de sidste par år af hans virke, var både hans syn og hørelse dog så svag, at det lykkedes at anbringe en ven af eksaminanden som sufflør under et bord. Dette resulterede i, at man endelig fritog Sibbern for forelæsninger og eksaminationer, og Brøchner blev ansat i hans sted.

Rasmus Nielsen var betydeligt strengere, og ca. 25% blev rejiceret. Manuduktørerne var, skriver Troels-Lund, med stigende forfærdelse og vrede vidne til blodbadet: »De to, Frisenberg Nielsen, der var Rasmus Nielsens Broder, og Rudolf Schmidt, som var hans kære Elev, havde Lejlighed til forud at gøre ham opmærksom paa, hvilke af deres Manuducenter der fortjente at bestaa. Men Manuduktører, som savnede denne Forbindelse, var udsatte for at se deres flinkeste Elever falde af tilfældige Grunde, blot de i et ugunstigt Øjeblik havde noget, der kunde syne af rødt. Intet Under at et Ramaskrig rejste sig.« Monrad, der da var kultusminister, måtte dømme i sagen. Studenterne fik derefter lov til at vælge, om de ønskede at blive eksamineret af Rasmus Nielsen eller af Brøchner.[78]

Debatten om tro og viden – Hans Brøchner

Rasmus Nielsens lære om forholdet mellem tro og viden førte i slutningen af 1860erne til en litterær polemik, hvor Rasmus Nielsens dualisme både blev imødegået fra teologisk og fra fritænkerisk side. Fra teologisk og højrehegeliansk side blev han bl.a. imødegået af biskop Martensen. Det for eftertiden mest kendte indlæg i striden var et lille skrift *»Dualismen« i vor nyeste Philosophie* (1866), forfattet af den unge *Georg Brandes* med bistand af F.C. Sibberns søn *Gabriel Sibbern.* Rasmus Nielsens dualisme blev her angrebet for at være en skinløsning; at mennesket kan overskride rationel og videnskabelig erkendelse blev benægtet.[79]

I striden deltog også to unge filosoffer *Sophus Heegaard* og *Harald Høffding,* der som gode elever af Rasmus Nielsen først søgte at forsvare ham, men som vi skal se efterhånden førtes til at forkaste hans synspunkter.

Det betydeligste indslag i den omfattende debat kom fra *Hans Brøchner* (1820-75) i bogen *Tro og Viden* (1868). Dette skrift er ret utilgængeligt på

78. Troels Lund: *Et Liv,* s. 344 ff.

79. Se bl.a. Henning Fenger: *Georg Brandes' læreår,* 1955, s. 161 ff.

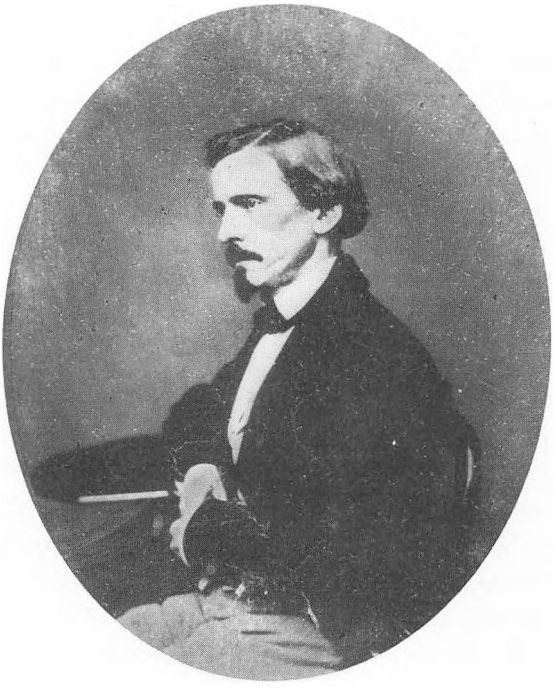

Fig. 19. Hans Brøchner (1820-1875), der i 1857 var blevet docent i filosofi, efterfulgte i 1870 Sibbern som professor. I modsætning til de fleste danske hegelianere fulgte Brøchner den venstrehegelianske kritik. Hans bog »Problemet Tro og Viden« var det vægtigste indlæg i dualismestriden i 1860'erne. Han fremlagde her den opfattelse, at enhver tale om dualisme mellem tro og viden, mellem eksistens og teoretisk erkendelse og mellem handlingsliv og uhildet videnskabelig erkendelse, i bund og grund er fejlagtig. Fotografi fra 1860'erne. KB. Billedsamlingen.

grund af dets indviklede analyser, meget lange og undertiden forskruede passager og dets hegelianske terminologi. Ikke desto mindre gjorde Brøchners påvisning af, hvilke absurde konsekvenser Rasmus Nielsens dualisme ville få religiøst, metafysisk, etisk, videnskabeligt og psykologisk, et overordentligt indtryk på en kreds af sagkyndige. Fra nu af var det ikke mere skolastikkens gamle problem om forholdet mellem tro og viden, men erkendelsesteoretiske, naturfilosofiske og moralfilosofiske problemer, som danske filosoffer først og fremmest beskæftigede sig med.

Hans Brøchner, der i 1857 var blevet docent i filosofi, efterfulgte i 1870 Sibbern som professor.[80] Brøchner var ligesom sine forgængere begyndt som teolog, men han blev nægtet tilladelse til at tage teologisk embedseksamen, fordi han i sit petitum havde vedkendt sig ikke at kunne godtage kirkens dogmer. I stedet tog han i 1845 magisterkonferens i østerlandsk filologi. Han blev dog mere og mere draget mod filosofien, især på grund af debatten mellem hegelianere af forskellige fløje. I modsætning til de fleste danske hegelianere, som tilsluttede sig den hegelske højrefløj, fulgte Brøchner den venstrehegelianske kritik. Han førtes til at bestride højrehegelianernes lære om, at den protestantiske kristendom repræsenterede det højeste trin af

80. Se S.V. Rasmussen: *Den unge Brøchner,* 1966, s. 213-231.

verdensåndens udvikling, således at forstå, at den åbenbarede religion, som den fremgår af Skriften skulle være et billedligt eller symbolsk udtryk for den absolutte begribende viden. *Ludwig Feuerbach* og *David Strauss* fik ham til at indse betydningen af en kritisk holdning, bl.a. baseret på historiske og sproglige undersøgelser af de bibelske skrifter, hvilket han markerede dels ved at oversætte Strauss' »Die christliche Glaubenslehre« (»Fremstilling af den christelige Troeslære« I-II, 1842-43) og dels med pjecen *Nogle Bemærkninger over Daaben* (1843).

I 1849 holdt Brøchner som privatdocent forelæsninger over den græske filosofis historie. I 1854-55 var han medlem af Folketinget, hvor han især kom til at beskæftige sig med undervisningsspørgsmål. I sine bestræbelser på at kvalificere sig til en stilling som universitetslærer udgav han i 1857 en ypperlig monografi over Spinoza, den filosof, han sikkert følte sig mest i gæld til. Samme år blev han udnævnt til docent ved universitetet.

Spinoza-biografien skulle være efterfulgt af andre monografier af store filosoffer, men Brøchners arbejde blev stillet i bero på grund af hans deltagelse i den ovenfor omtalte litterære debat om tro og viden.

Brøchners første indlæg i debatten var som omtalt *Problemet Tro og Viden. En historisk-kritisk Afhandling* (1868), der først udkom efter at striden havde nået sit klimaks. Bogen fremkaldte et svar fra Rasmus Nielsens side: *Hr. Prof. Brøchners philosophiske Kritik gjennemseet* (1868), som Brøchner reagerede på med: *Et Svar til Professor R. Nielsen* (1868). I 1869 udgav han et supplement dertil: *Om det Religiøse i dets Enhed med det Humane,* som gav en mere positiv fremstilling af hans religionsfilosofi.

Der var her tale om en selvstændig videreførelse af den venstrehegelianske filosofi. Brøchners grundindstilling var, at den menneskelige ånd er en totalitet, hvor erkendelse og vilje hænger nøje sammen, således at den ene ikke kan fungere uafhængigt af den anden. Dette medfører, at enhver tale om en dualisme mellem tro og viden, mellem eksistens og teoretisk erkendelse og mellem handlingsliv og uhildet videnskabelig erkendelse, i bund og grund er fejlagtig. Menneskeånden er et udtryk for energi, og energien manifesterer sig gennem viljen, forstået som et erkendende væsens vilje. Også den etisk bestemte vilje må være bestemt af erkendelse, fordi det etisk forpligtende og de etiske målsætninger må være forbundet med viden om, hvordan man skal bære sig ad med at overholde forpligtelserne og opnå målet.

Den menneskelige ånd er altså en »væsenstotalitet«, der ledet af fornuften stræber efter en harmonisk livsudfoldelse, således som bl.a. stoikerne, Spinoza og Hegel har lært det. I det øjeblik den enkelte ånd erkender sig som et led i tilværelsens sammenhæng, således at den »objektive fornuft« virker i den

indre og ydre lovmæssighed, vil det give sin erkendelse etisk udtryk ved at handle i overensstemmelse med lovmæssigheden. Individets tænken og handlen vil bestemmes af forholdet til det absolutte, og dets liv får retning mod det sande religiøse forhold, der er »et absolut Forhold til det Absolute«.

Denne opfattelse af religionen strider mod de positive religioner, f.eks. kristendommen, der gør Gud til en transcendent personlighed, som begrænses af både tid og rum. Disse religioner er ifølge Brøchner blot »fænomenale«, og han er enig med Feuerbach i, at de religiøse forestillinger, som vi f.eks. kender dem i kristendommen, kun er forestillinger i vor fantasi, og de religiøse begreber er udtryk for menneskenes egne ønsker, længsler og håb. »Endeligheden« kommer til at præge gudsforholdet, så dette bliver egoistisk, dvs. det bliver vigtigere for os at handle i overensstemmelse med en tro på udefra kommende guddommelige bud for at opnå frelse end at indrette vore handlinger, således at de bliver i overensstemmelse med vore pligter over for menneskehed og tilværelse. Der fremkommer derved en konflikt mellem troen på en åbenbaring uden for os og vor egen erkendelse af tilværelsens lovmæssighed, hvilket igen medfører en modsætning mellem den »teonome« og den »autonome« etik.

Kun når vi frigør os fra denne dualisme og vælger at lade vor erkendelse stadig udfolde sig, kan vi opnå en væsensenhed mellem os selv og det absolutte. Under denne udvikling kan vi blive nødt til at tro på noget, vi endnu ikke kan have opnået en klar erkendelse af, men en sådan tro bør kun have midlertidig karakter, mens vi danner os stadig mere omfattende viden. På den måde mente Brøchner, at der kunne etableres en enhed mellem den religiøse, den filosofiske videnskabelige og den etiske sfære.

I sine indlæg viste det sig, at Brøchner havde et overordentligt kendskab til historiens store filosoffer, og hans tolkning af dem minder stærkt om Hegels. I hans skrift *Bidrag til Opfattelsen af Philosophiens historiske Udvikling* (1869) opstiller han også en historiefilosofi, der ligner Hegels. Historien er menneskeåndens historie, som ikke blot er summen af de enkelte individers historie. Menneskeåndens udvikling er bestemt af dialektisk logiske principper, der nødvendiggør, at udviklingen foregår på en ganske bestemt måde. Han udtrykte det selv således: »Fastholdes denne Anskuelse, for hvilken Historiens Subject er det almene Subject: Menneskeslægten (Menneskeheden), der omfatter og sammenslutter de enkelte virksomme Factorer, som bestemmende deres Virken (der ogsaa faaer Formen af en Virken for det Almene), og som gjennemvirkende deres Bevidsthed, i hvilken det Almene forkynder sig, saa ligger heri, allerede inden der sees hen til Spørgsmaalet om dette concrete Almenes Forhold til det A b s o l u t e, til det i sidste Instans Bestemmende,

en dobbelt Consequents for den historiske Udvikling i Almindelighed. – Denne nemlig først at see som *underkastet den i det Almenes Magt begrundede Lovmæssighed,* der, ifølge sit Udspring, faaer *den metaphysiske Nødvendighedscharakter.* Og den bliver dernæst, idet den ved det Almene bestemte Udvikling er *selve det Almenes teleologiske Selvvirkeliggjørelse gjennem den individuelle Virken,* at see *som en Udvikling, i hvilken paa ethvert Punkt et Vexelforhold maa gjøre sig gjældende mellem Individernes bevidste Stræben og det gjennem dem og gjennem selve deres Bevidsthedsliv for dem ubevidst virkende overgribende Almene,* der gjør sig gjældende som et objectivt Fornuftigt, som universel aandelig Magt paa en Naturmagts Basis.«[81]

Som det fremgår af citatet, var Brøchners stil mere hegelsk end Hegels egen. Det forklarer også, at hans læserkreds ikke var omfattende, selv om han fik blivende betydning for nogle få elever. Hans mundtlige fremstillingsevne synes dog at have været betydelig bedre end hans skriftlige, hvilket bl.a. fremgår af et fuldstændigt referat af hans filosofikumforelæsninger fra 1860, foretaget af en af hans studenter. Referatet tyder på, at Brøchner har lagt sine forelæsninger vel til rette og har formået at fremstille erkendelsesteorien og filosofihistorien således, at selv nybagte studenter har kunnet få noget ud af dem.[82]

Brøchner opnåede inden sin tidlige død at overføre sine historiefilosofiske og filosofihistoriske tanker i en samlet fremstilling af filosofiens historie fra oldtiden og frem til hans egen tid: *Philosophiens Historie i Grundrids* I-II (1870-72). I overensstemmelse med sin grundtanke viste han her filosofiens historie som verdensåndens udvikling i retning af en stadig større erkendelse og bevidstgørelse af sig selv, der førte til, at dualismen mellem ånd og natur efterhånden bliver opløst – en tankegang hvor han foruden af Hegel også i høj grad er påvirket af Feuerbach. Hans tendens til at fremstille de filosofiske tankers udvikling som et homogent sammenhængende system, isoleret fra den øvrige åndsidé og kulturhistorie medførte, at hans skildring fik en abstrakt og vanskelig tilgængelig karakter, og at tidligere tiders tænkning ofte blev tolket noget ensidigt.

Et mindre arbejde om Giordano Bruno (1878) og nogle erindringer om Søren Kierkegaard (1876-77) viser dog, at han, når han ville, godt kunne skrive for et bredere publikum. Begge bøger udkom posthumt.

81. Hans Brøchner: *Bidrag til Opfattelsen af Philosophiens historiske Udvikling,* 1869, s. 7.
82. Manuskriptet er udfærdiget af den senere rektor Maximilian Bruhn og er af hans barnebarn frk. Charlotte Bruhn foræret til forf.

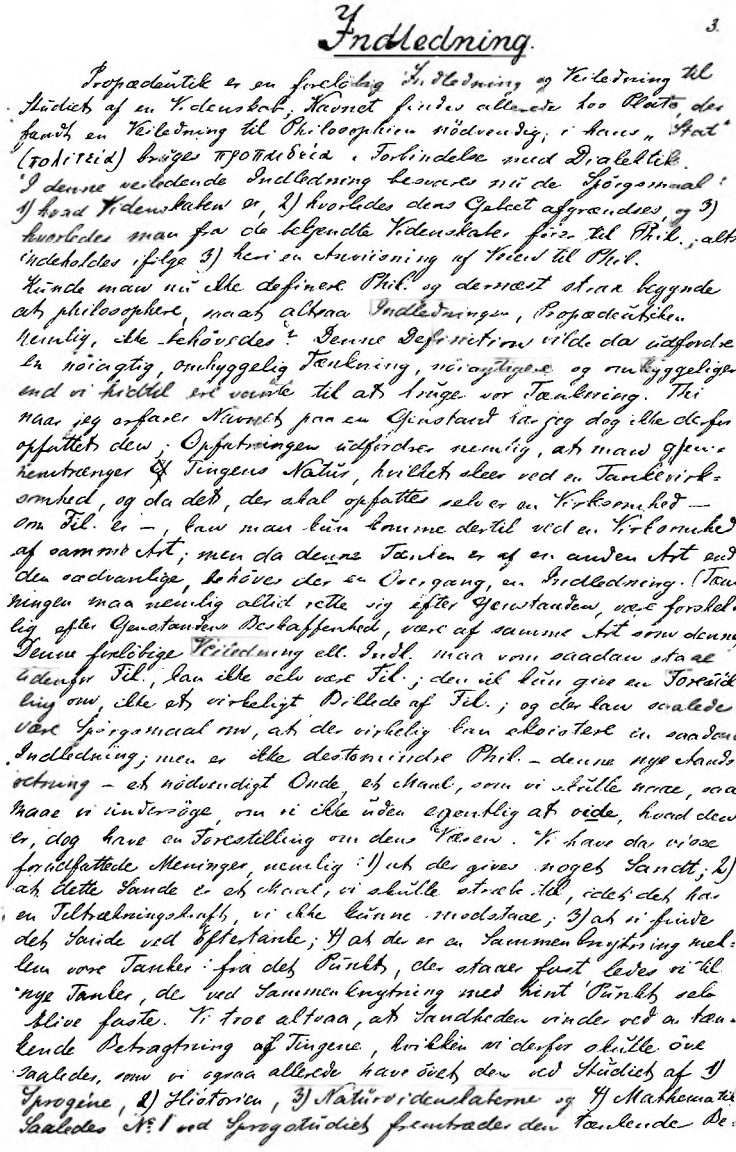

Fig. 20. Helt op til sidste halvdel af forrige århundrede var det almindeligt, at studenterne nedskrev professorernes forelæsninger for at huske stoffet til eksamen. Lærebøger spillede en sekundær rolle eller fandtes slet ikke. Manuskriptet her er en side af en renskrift på 425 sider af Brøchners forelæsninger til filosofikum i 1860. Den er foretaget af den senere rektor og bogsamler Maximilian Bruhn. Privateje.

POSITIVISME, NATURALISME OG UDVIKLINGSLÆRE

Sophus Heegaard

For den, der skuer tilbage på den danske åndsudvikling, ser det ud til, at det var Brøchner, der gik ud af den lange debat om tro og viden som sejrherre. Det skete dog ud fra den tids dominerende spekulative filosofis præmisser, omend hans konklusioner kom til at stemme overens med den nye engelske og franske positivistiske filosofi og med den af Charles Darwin inspirerede nedstamningshypotese og udviklingslære. Hvis man erkendte den spekulative filosofis afmagt overfor de store metafysiske spørgsmål, blev der kun den videnskabelige erkendelse tilbage. De filosofiske hovedproblemer blev da spørgsmålet om, hvordan vi kan opnå videnskabelig erkendelse? – og hvor langt denne form for erkendelse kan føre os?

Positivismen kan stort set betegnes som en fortsættelse af engelsk erfaringsfilosofi og fransk materialistisk filosofi; dens betydeligste repræsentanter var franskmanden *Auguste Comte* og englænderen *John Stuart Mill.* Denne retning dannede et modstykke til alle former for spekulativ filosofi, romantisk såvel som hegeliansk.

Positivisterne hævdede, at al erkendelse måtte begrænses til *det positivt givne,* det vil sige til den virkelighed, vi kan konstatere gennem erfaringerne. De stod her i modsætning til romantiske og hegelianske filosoffer, for hvem enkelterfaringerne blot var subjektive og mere eller mindre vildledende brudstykker af helhedsmønstret, der kun kan erkendes spekulativt. Dette medførte, at positivisterne i den objektivt videnskabelige erkendelse afviste alle metafysiske begreber, som f.eks. begrebet »verdensånd«. De ville forklare de enkelte fænomener ved hjælp af årsagslove, som kan påvises gennem observationer og eksperimenter. Alle processer måtte altså kunne forklares «naturligt«, dvs. på principielt samme måde, som man kan forklare funktionen af et maskineri, hvor enhver tilstand kan forklares ud fra tidligere tilstande ved hjælp af kausale love, som kan verificeres empirisk.

Auguste Comte begrundede positivismen ved at påvise, at den er det sidste og højeste trin i en udvikling, som den menneskelige erkendelse når frem til efter at have gennemgået et teologisk og et metafysisk stadium. – *John Stuart Mill* begrundede positivismen psykologisk og logisk. Han hævdede, ligesom David Hume, at al videnskab i sidste instans bygger på vane, dvs. at årsagslovene er kommet i stand ved, at vi gennem talrige erfaringer er blevet vant til at se et konstant afhængighedsforhold mellem to eller flere fænomener, hvorefter vi går ud fra, at dette forhold også vil gøre sig gældende i fremtiden; vi bygger

Fig. 21. Sophus Heegaard (1835-84), blev i 1878 Brøchners efterfølger som professor i filosofi. På et tidligt tidspunkt kritiserede han Rasmus Nielsens dualisme. Han brød med den af Hegel påvirkede spekulative filosofi og påvirkedes af de engelske og franske positivistiske strømninger. Sygdom og personlige sorger medførte, at han de sidste år af sit liv ikke formåede at leve på sine humanistiske ideer og sin religiøse agnosticisme, men bekendte sig til en positiv kristendom. Træsnit af H. P. Hansen i Illustreret Tidende 1884.

derimod ikke, som Kant lærte det, på årsagsprincippet, fordi det er en apriorisk kategori i vor erkendelse.

Den engelske filosof *Herbert Spencer* forbandt sin positivistiske holdning med samtidens biologiske udviklingsteori, som den var opstillet af Charles Darwin i 1859 i »Origin of Species«. Darwin havde her formået at give sin nedstamningshypotese en sådant empirisk begrundelse, at den var umulig at negligere i eftertidens filosofiske og videnskabelige debat. Den var et eksempel på, at der kunne gives en naturlig forklaring på den biologiske udvikling, et område, der tidligere havde været omgivet af mystik. – Såvel Comte, som Mill og Spencer fik, som vi skal se, en overordentlig betydning for dansk filosofi i 1800-tallets sidste fjerdedel, først og fremmest for de ovenfor omtalte unge filosoffer *Sophus Heegaard* og *Harald Høffding.*

Sophus Heegaard (1835-84) tog i 1858 teologisk embedseksamen og fortsatte derefter med matematiske og filosofiske studier. Især blev han påvirket af Rasmus Nielsen. I 1860 tog han magisterkonferens i filosofi, og allerede næste år disputerede han for den filosofiske doktorgrad med afhandlingen *Den Herbartske Philosophie,* hvorefter han benyttede sit »jus docendi« til at forelæse som privatdocent. I to følgende skrifter: *To Afhandlinger om det philosophiske Studium ved Kjøbenhavns Universitet* (1865) og *Indledning til den rationelle Ethik*

(1866) tilsluttede han sig Rasmus Nielsens filosofi, som han imidlertid kort tid efter tog afstand fra ved at deltage i debatten om tro og viden. I skriftet *Prof. Rasmus Nielsens Lære om Tro og Viden. En kritisk Afhandling* (1867) påviste han, at Rasmus Nielsens dualismeteori på afgørende punkter var selvmodsigende, og at de afslørede en uklar opfattelse af den menneskelige erkendelse og manglende psykologiske viden.

Heegaard blev i 1870 ekstraordinær docent, og i 1875 blev han efter Brøchners død dennes efterfølger som professor i filosofi. Han holdt foruden sine filosofikumforelæsninger over logik og psykologi også forelæsninger over antik græsk filosofi, Kants filosofi og udviklingsbegrebets historie. I 1871 udgav han lærebogen *Den formelle Logik,* hvori han klart pointerede, at logikken blot skulle forstås som læren om de formelle regler for tænkningens følgerigtighed. Logikken drejede sig derimod ikke om, hvordan man faktisk tænker, eller om ens tænkning stemmer overens med virkeligheden. Med denne bog foretog Heegaard et radikalt brud med den hegelske opfattelse af logikken som verdensåndens struktur, og at det virkelige nødvendigvis må være det fornuftige og det fornuftige det virkelige.

Heegaards fagfilosofiske bøger var i modsætning til Sibberns, Rasmus Nielsens og Brøchners let tilgængelige, hvilket bl.a. skyldtes, at han i kraft af sit positivistiske videnskabssyn ikke følte sig forpligtet til at tage hensyn til den spekulative komplicerede og forskruede ræsonneren, men kunne indskrænke sig til analyse af iagttagelser og til common-sense argumentation. Hans stilistiske egenskaber kom måske mest til sin ret i bogen *Om Intolerance især i Henseende til religiøs Overbevisning* (1878). Han protesterede her både mod de negative og positive dogmatikere, som udtalte sig absolut enten for eller imod Guds eksistens og sjælens udødelighed, et emne, hvorom vi intet kunne vide. I dette skrift viser Heegaard sig at være påvirket – foruden af de før omtalte positivister – af nykantianeren og filosofihistorikeren F.A. Lange, hvis værk »Geschichte der Materialismus« I-II (1866), fik en overordentlig betydning på hans tid. Ligesom Lange gav Heegaard et benægtende svar på, at vi var i stand til at slå os til ro, når vi havde nået vor videnskabelige erkendelses grænse; vi har en »uimodstaaelig Trang til at kigge ind bag Forhænget«. Tilværelsens magt taler et alvorsord til os ikke blot igennem samvittigheden, men gennem alle vore åndelige virksomheder.

Heegaard, der de sidste år fik flere apoplektiske anfald og endvidere havde den sorg at miste en datter, formåede derefter ikke at leve på sine humanistiske ideer og sin religiøse agnosticisme og udogmatiske indstilling; han bekendte sig til den positive kristendom. I et større værk: *Om Opdragelse. En Fremstilling af Pædagogikken tilligemed et Omrids af dens Historie* (1880) gjorde han i 2. udgave fra 1882 offentligheden bekendt med sin ændrede holdning.

Harald Høffding

Som filosof fremtræder Heegaard som en overgangsskikkelse. Vel var han påvirket af tidens positivistiske og også nykantianske tanker, men han havde ikke helt formået at frigøre sig fra sine læremestres spekulative form. På grund af sit korte virke ved universitetet nåede han heller ikke at danne skole for eftertidens filosoffer. Det skete imidlertid for hans lidt yngre kollega, Rasmus Nielsens efterfølger som filosofiprofessor, *Harald Høffding* (1843-1931).[83]

Høffdings humanistiske, positivistiske og naturalistiske holdning fik ikke alene stor betydning fremover for dansk fagfilosofi, men den kom også til at inspirere både naturvidenskabelig og humanistisk forskning ved universitetet – foruden mange andre sider af dansk åndsliv i de 33 år; han virkede som professor. Hans omfattende filosofiske litterære produktion kom til at omspænde alle filosofiske områder.

Ligesom de fleste af sine danske forgængere begyndte Høffding sin løbebane som teolog. I den forbindelse stiftede han bekendtskab med Kierkegaards filosofi, og han tilsluttede sig dennes opfattelse af, hvad det ville sige og indebar at være kristen. Kierkegaards opfattelse var i hvert fald rigtigere end den harmoniske og idylliske kristendom, som statskirkens teologer prædikede. I *Forord og Efterskrift til min Religionsfilosofi* skrev han herom: »Det blev mig klart, at det var et stort Selvbedrag, naar Kirken og »den moderne Kristendom« mente at have naaet en Harmoni mellem det Personlighedsliv, der kræves i den oprindelige Kristendom (»det nye Testamentes Kristendom«), og Livet, som det føres i Familie og Stat, i Kunst og Videnskab. Teologien havde søgt at slaa en Bro her, men dette Forsøg beroede paa en stor Misforstaaelse«.[84] En tid slog han sig til ro med Rasmus Nielsens dualisme, dvs. at tro og viden befandt sig i to væsensforskellige planer, og på et tidligt stadium i debatten herom bakkede han sin filosofilærer op med en lille pjece *Filosofi og Teologi* (1866). Mere af personlig livserfaring end gennem studier blev han imidlertid overbevist om, at det ikke lod sig gøre at slippe for problemet på Rasmus Nielsens måde. Bl.a. under påvirkning af Brøchner førtes han ind på en humanistisk, monistisk livsanskuelse, men mens Brøchner brugte en venstrehegeliansk argumentation for at begrunde sin livsfilosofi, hentede Høffding først og fremmest argumenter fra tidens engelske og franske positivisme.

Efter teologisk embedseksamen i 1865 koncentrerede Høffding sig om

83. Høffding har skildret sin filosofiske udviklingsgang i sine ovf. omtalte erindringer. Korte Høffdingbiografier findes i Erik Rindom: *Harald Høffding,* 1908 og Jørgen Jørgensen i Will Durant: *Store tænkere,* 1932, s. 432-451.

84. *Mindre Arbejder,* Anden Række, 1905, s. 47 ff.

Fig. 22. Harald Høffding (1853-1931) overtog i 1883 Rasmus Nielsens professorat. I dualismestriden bakkede han sin lærer, Rasmus Nielsen, op, men blev klar over, at det ikke lod sig gøre at slippe for problemet om forholdet mellem tro og viden gennem dualismen. Bl.a. under påvirkning af Brøchner førtes han ind på en humanistisk, monistisk verdensanskuelse, som han begrundede ud fra tidens engelske og franske positivisme. Under sin 33-årige professorgerning fik han betydning for et par generationers danske akademikere. En del af hans værker blev oversat og nød stor anerkendelse i udlandet. Foto i privateje.

filosofiske og humanistiske studier. Han fik især udbytte af et halvt års studieophold i Paris, hvor han bl.a. trængte ned i Comtes og Spencers filosofi. Hans doktordisputats, som han forsvarede i 1870, kom dog til at handle om et klassisk filosofisk emne, nemlig *Den antike Opfattelse af Menneskets Villie. Historisk kritisk Afhandling.* Sin derved opnåede jus docendi benyttede Høffding til som privatdocent at holde forelæsninger ved universitetet samtidig med, at han virkede som lærer ved forskellige skoler. I 1880 blev han udnævnt til docent og i 1883 overtog han Rasmus Nielsens professorat.

Høffding kom ligesom sine kolleger til at undervise til filosofikum efter en bekendtgørelse af 1871, der forblev i kraft til 1927. Anledningen til ændringen var utilfredshed hos studenterne, fordi de skulle anvende hele rusåret til udelukkende at læse filosofi, hvorfor de ofte søgte at klare prøverne ved manuduktion og ved forceret udenadslære i de sidste uger inden eksamen. Stoffet blev nu kraftigt nedskåret. Logik og psykologi blev strøget som selvstændige fag, som man skulle gå op til eksamen i hver for sig. Forelæsningstimerne blev reduceret til under halvdelen, dvs. til fire timer ugentligt. Det blev mere de trykte lærebøger, end det blev forelæsningernes indhold, der blev normgivende for det pensum, der skulle eksamineres i.

Høffdings lærebogssystem kom til at bestå af hans Psykologi, en lille formel logik og en meget kort oversigt over den nyere filosofis historie.

Høffding så fire hovedproblemer eller problemkomplekser i filosofien: bevidsthedsproblemet, erkendelsesproblemet, tilværelsesproblemet og vurderingsproblemet. Bevidsthedsproblemet eller det psykologiske problem var det fundamentale og udgangspunkt for arbejdet med de andre problemer.[85]

Allerede medens Høffding virkede som privatdocent, holdt han forelæsninger over psykologiske emner. Det var hans hensigt dermed at fortsætte traditionen fra Treschow og Sibbern, en tradition, som Rasmus Nielsen og Brøchner – til stor skade for deres tænkning – havde brudt, og de kunne derfor ikke i livsanskuelsesdebatten argumentere ud fra en psykologisk viden.

Høffdings psykologiske studier bar frugt i hans *Psykologi paa Grundlag af Erfaring* (1882). Ligesom andre af tidens positivister forviste han alle metafysiske begreber fra sin fremstilling, især begrebet om en sjælesubstans. Han ville dog ikke, som f.eks. Stuart Mill, gå ind for en fuldstændig element- og associationspsykologi. Ligesom Sibbern opfattede han bevidstheden som en sammenfattende dynamisk proces, en syntese, hvis indhold kunne være mere eller mindre forskelligartet og mangfoldig, men som ikke desto mindre fra sin opståen havde karakter af enhed og sammenhæng. Syntese og kontinuitet blev i det hele taget grundkategorier i hans erkendelseslære.

Ligesom Treschow og Sibbern før ham, inddelte Høffding bevidsthedslivet i vilje, følelse og tænkning, ikke som tre bevidsthedsdele, men som tre sider af samme sag, hvor viljen var den fundamentale og oprindelige del. I sin opfattelse af forholdet mellem bevidsthed og legeme hyldede han ligesom sine forgængere identitetshypotesen. I sin lære om følelserne bekræftede han bestandig sin gæld til Sibbern, uden at han dog opnår dennes fine og nuancerede skildring. Det var ham mere om at gøre at sætte følelserne ind i en sammenhæng med positivistisk inspirerede teorier, som f.eks. Mills associationslære.

Med sin opfattelse af bevidstheden som en syntese, der er bestemmende for, hvordan de elementer opleves, der indgår i den, foregreb Høffdings gestaltpsykologisk tænkning. I sin »forholdslov« udtrykte han det således, at ethvert bevidsthedselement og enhver bevidsthedstilstand er bestemt ved forholdet til andre bevidsthedselementer og -tilstande. Det er derfor umuligt at analysere bevidstheden til bunds, fordi der ikke er nogen bund. Ethvert bevidsthedselement, som man i en given sammenhæng standser ved, vil ved nærmere eftersyn måske vise sig at være sammensat. Erkendelses-, følelses- og

85. Denne inddeling går igen talrige steder i Høffdings skrifter, grundigst i afhandlingen *Filosofiske Problemer,* Univ. Festskrift 1902.

viljeselementer kan derfor ikke betragtes som selvstændige dele eller atomer inden for bevidsthedslivet; de eksisterer i virkeligheden ikke isoleret, men kan kun udskilles gennem en abstraktiv analyse.

Høffding søgte i sin psykologi at inddrage alle de eksperimentalpsykologiske resultater, der var fremkommet på hans tid, og i nye og omarbejdede udgaver af hans psykologiske lærebog indføjede han den eksperimentalpsykologiske forsknings seneste resultater. Den opfattelse af den menneskelige natur, som Høffding var nået til gennem sin psykologiske forskning, kom som sagt til at spille en rolle for alle andre sider af hans filosofi. Mest tydeligt kommer det frem i hans erkendelsesteori og etik, der igen er udgangspunkt for andre områder af hans filosofiske produktion. Hele Høffdings tænkning er således i udpræget grad »psykologistisk«.

Høffdings næste større arbejde, hans *Etik* (1887), byggede i stor udstrækning på psykologien. Han behandlede her de to filosofiske grundopfattelser for etikken: sindelagsetikken (f.eks. hos Kant) – der går ud på, at kriteriet for den gode handling er det rette moralske sindelag – og endemålsetikken (f.eks. hos Stuart Mill og Bentham), hvori der hævdes, at handlingernes resultater er afgørende for, om de er gode eller dårlige. Til trods for alle forskelligheder mellem de to retninger mener Høffding, at de hviler på et fælles krav om en almengyldig målestok for vurderingen af menneskelige handlinger. – Det er den filosofiske etiks opgave at redegøre for de historiske og psykologiske forudsætninger derfor, idet man ikke kan bygge nogen etik på menneskets idé, således som tidligere tiders metafysikere havde prøvet. Her støder vi imidlertid på den vanskelighed, at vurderinger i sidste ende er subjektive og derfor ikke kan være almengyldige. Alligevel mente Høffding, at det rette etiske sindelag måtte være det, der tilstræbte det almene velfærd. Ud fra denne forudsætning er det muligt at udvikle et moralsystem. Ganske vist kan man ikke videnskabeligt gendrive moralsystemer, der bygger på andre forudsætninger og almenvurderinger; men ud fra historien kan vi se, at i vor græsk-romerske kultur har den universelle sympati og det almene velfærd været ledetråde. Denne opfattelse er blevet uddybet gennem kristne idéer og gennem 1700- og 1800-tallets humanistiske menneskesyn.

Høffdings etiske opfattelse og hans menneskesyn fremgik af hans polemik med Georg Brandes i slutningen af 1880erne. Den drejede sig om Nietzsches »radikale aristokratisme«, som Høffding ville have erstattet med en »demokratisk radikalisme«. Han kunne ikke acceptere, at de fleste blot skulle betragtes som midler for de store menneskers udvikling. I stedet opstillede han personlighedsprincippet, som han udledte af velfærdsprincippet. Ud fra personlighedsprincippet bør det enkelte menneske aldrig betragtes og behandles udelukkende som middel, men stedse som et mål i sig selv.

Sin erkendelsesteori udviklede Høffding i bogen *Den menneskelige Tanke, dens Former og Opgaver* (1910). Han begyndte med en fremstilling af tænkningens psykologi, og på grundlag deraf udviklede han en lære om kategorierne, som adskiller sig fra Kants derved, at disse ændres under den menneskelige erkendelses udvikling. Dette påviste Høffding ved ud fra videnskabernes historie at vise, hvorledes forskellige tankeformer har udviklet sig under bestræbelserne på at ordne, sammenfatte og forstå den stadig mere omfattende erfaringsmængdes indhold. Han så, at erkendelsens mest fundamentale opgave er at sammenfatte og sammenligne, dvs. at de mest fundamentale kategorier er syntese og relation. Disse to kategorier åbner for rækken af andre kategorier for vor tænkning, såvel den førvidenskabelige som den videnskabelige. De formale kategorier (identitet, grund/følge o.a.) ligger til grund for logik og matematik, og de reale kategorier (årsag, totalitet, udvikling) ligger til grund for al erfaringsvidenskab; endeligt lægger de ideale kategorier (værdibegreberne) sig for dagen i æstetik, etik og religionsfilosofi. Overgangen fra de reale kategorier til de ideale så Høffding deri, at enhver vurdering forudsætter et forhold til en totalitet, hvad enten denne udgøres af det enkelte individ eller af et større eller mindre samfund.

De hovedproblemer, som tanken skal løse, omfatter således det psykologiske problem, der igen ligger til grund for tilværelsesproblemet og vurderingsproblemet. Erkendelsesproblemet opstår, når vi spørger om, med hvilken ret vi danner vor tankes former for emner, som vor tanke ikke selv har frembragt. Det var Høffdings overbevisning, at menneskets erkendelse ikke udelukkende er et resultat af visse rene formers anvendelse, men heller ikke alene kan forklares ud fra menneskets løsning af ydre opgaver, der i videste forstand er nyttige for dets tilværelse. Hans erkendelsesteori var således en mellemting mellem Kants lære om aprioriske kategorier og den pragmatiske erkendelseslære, der var udviklet af Høffdings samtidige, amerikanerne C.S. Peirce og William James og tyskeren Ernst Mach.

Høffdings ideale kategorier fandt han anvendelse for i sin *Religionsfilosofi* (1901). Han begyndte her med at vise, at religionen ikke, som før i tiden »står som den eneste koncentrerede form, i hvilken alle åndslivets fornødenheder tilfredsstilles«; den kan især ikke – efter videnskabernes udvikling – tilfredsstille menneskers behov for sand erkendelse. De religiøse forestillinger udspringer iøvrigt heller ikke fra intellektuelle motiver, og deres værdi er ikke af intellektuel natur. Det bliver derfor religionsfilosofiens opgave at foretage en psykologisk undersøgelse af, hvorfra de religiøse forestillinger stammer. Høffdings svar på dette spørgsmål gik ud på, at de religiøse forestillinger i sidste ende er udtryk for forholdet mellem virkeligheden og værdierne. Det centrale i al religion er troen på, at der bag ved tilværelsens mange

omskiftelser ligger mulighed for, at livsværdierne kan bestå. Det er ikke noget tab, at man må opgive at løse tilværelsens gåder ved hjælp af religionen, thi videnskaberne kan i dag give den erkendelsesværdi, som man tidligere tilskrev de religiøse forklaringer. – Etisk set går der ifølge Høffding ikke noget tabt, selv om man må renoncere på en religiøs begrundelse for de etiske normer, thi erfaringerne viser os, at mennesker i deres natur har tilstrækkelige motiver til, at de kan og vil handle etisk.

Det var Høffdings opfattelse, at mange mennesker ikke kan lade sig nøje med de religiøse former for åndeligt liv. De føler trang til at finde andre udtryk for deres stemning ved livet, dvs. for deres totalindtryk af tilværelsen og dens forhold til livsværdierne, og dette mener Høffding, at de kan finde i en »livspoesi«, som lader os ane de højeste tanker og de dybeste følelser – ikke gennem religiøse dogmer – men i symbolske og billedlige forestillinger.

I sin bog *Den store Humor* (1916) søgte Høffding nærmere at fremstille en sådan dogmefri livspoesi. Den livsanskuelse, der er forbundet dermed, er beslægtet med Kierkegaards humoristiske stadium, som er et mellemtrin mellem det etiske og det religiøse stadium. På sine gamle dage udtalte Høffding sig således herom:

»Der gives . . . et standpunkt, på hvilket der gennem livets blanding af tragedie og komedie, af sejr og nederlag, er vundet en grundstemning, som på en gang har karakteren af alvor – formedelst det store, der er oplevet, og den smerte, det ofte har kostet – og af ironi overfor ethvert forsøg på i billeder eller begreber at ville udtrykke, hvad der i sin fylde og ved sine modsætninger sprænger enhver form, man forsøger at slå fast. Den livsfølelse eller livsanskuelse, som således opstår, fastholder forvisningen om en stor sammenhæng i tilværelsen, hvad værdier som hvad andre emner og elementer angår, og kan derfor vende sig spøgende mod livets tilskikkelser, fordi de står magtesløse overfor det højeste og det bedste, såvel som mod alle forsøg på at udsige det uudsigelige. – Om man vil give en sådan tro navn af religion eller ikke, er ligegyldigt. Vi mangler måske her et træffende ord for, hvad der her kan foreligge . . . Hvad de gamle religioner angår, vil deres blivende værdi, fra et standpunkt som det antydede, væsentligt bestå i den store poesi, gennem hvilke de har formået at udtrykke livets modsætninger, dets højdepunkter og dets dyber . . .«.[86]

Høffdings litterære produktion er umådelig stor. En bibliografi over hans bøger, mindre skrifter, artikler, trykte taler, kronikker m.m. spænder over 393 numre.[87] En del af hans skrifter blev oversat til tysk, engelsk, fransk, russisk

86. Durant: *Store tænkere . . .*, s. 382 f.
87. *Harald Høffding in Memoriam,* 1932, s. 5-43.

Fig. 23. Harald Høffding flyttede i 1914 ind i æresboligen ved Carlsberg og boede her til sin død. Han ses her foran udgangen til vinterhaven. Foto i privateje.

m.m. Det værk, der fik størst international betydning, var *Den nyere Tids Filosofis Historie* I-IV (1894-95). En *Kort Oversigt over den nyere Filosofis Historie* blev anvendt til filosofikum helt til slutningen af 1950erne.

Høffding kendte og korresponderede med mange af tidens store internationale filosoffer, hvoraf især skal fremhæves den amerikanske psykolog og pragmatiske filosof William James. Hans korrespondance med den franske videnskabsfilosof Emile Meyerson blev udgivet af en af hans elever, professor Frithiof Brandt.

Høffding kan ikke, som f.eks. Søren Kierkegaard, karakteriseres som en meget original tænker. Derimod var han umådelig vidtspændende, og skønt han i sin filosofi står i stor gæld til tidens engelske og franske positivisme, var han åben for alle filosofiske retninger og områder, der næsten alle har sat sig spor i hans livsanskuelsesfilosofi. Hans betydning må, som hans elev professor Jørgen Jørgensen udtrykte det, søges i »hans filosofis dybt almenmenneskelige karakter og i det personlige præg af besindighed, selvstændighed og redelighed, hvorom både hans optræden og skrifter vidner«.[88]

Den humanistiske og videnskabelige indstilling, Høffding var talsmand for, fik især betydning for mange danske akademikere gennem hans filosofikumforelæsninger. Bestandigt indprentede han Lessings ord om, at stræben efter sandhed er bedre end besiddelsen af den. Også hans betoning af erkendelsens uafsluttethed har spillet en rolle for mange danske forskeres tilbageholdenhed over for skråsikker teoridannelse, hvilket ikke mindst fremgår af senere taler, holdt af nogle af hans betydeligste elever: Frithiof Brandt, Jørgen Jørgensen, Victor Kuhr og Edgar Rubin.[89]

Kristian Kroman – erkendelsesteori og naturfilosofi

Sophus Heegaards efterfølger blev i 1884 *Kristian Kroman* (1846-1925). Han spændte ganske vist ikke over så mange områder som Høffding, men også han blev kendt ud over landets grænser på grund af sin indsats inden for erkendelsesteori og naturfilosofi. Kroman blev først seminarieuddannet, læste derefter til student og afsluttede en universitetsuddannelse med en magisterkonferens i filosofi.[90]

Kromans videnskabssyn var i endnu højere grad end Høffdings præget af tidens positivistiske strømninger, hvilket allerede fremgår af hans disputats

88. Durant: *Store tænkere . . .*, s. 368.
89. *Harald Høffding in Memoriam*, s. 5-34.
90. Valdemar Hansen: *K. Kroman. Træk af en dansk Filosofs liv og tankeverden*, 1955.

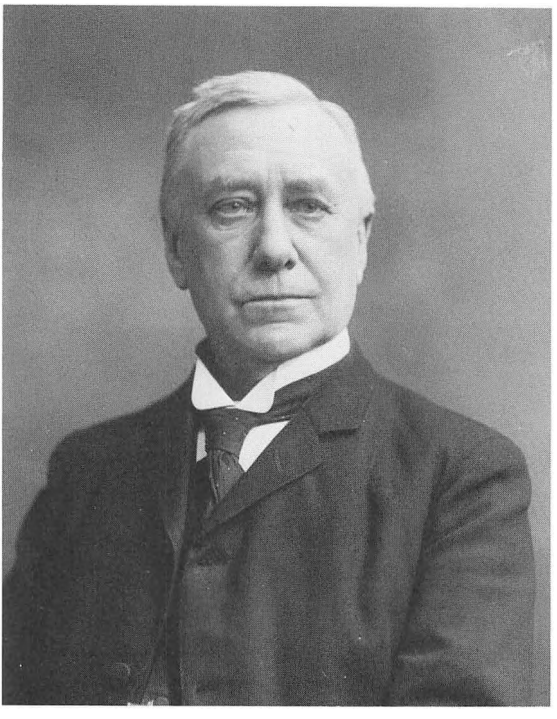

Fig. 24. Kristian Kroman (1846-1925), professor i filosofi fra 1884 til 1922. Hans positivistiske grundsyn fremkom allerede i hans disputats fra 1877, hvor han kom til det resultat, at problemet om eksistensen af en sjælesubstans ikke kan løses. I hovedværket »Vor Naturerkendelse« (1888) gør han erkendelsesteorien til en videnskab på linje med fysikken, hvormed han mente den newtonske klassiske fysik. Han stillede sig afvisende over for de nye perspektiver, som bl.a. Einsteins relativitetsteori afslørede. Kroman forelæste også over pædagogik og var i en årrække Kultusministeriets pædagogiske konsulent. Foto. KB. Billedsamlingen.

Den exakte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens (1877). Han kom her til det resultat, at problemet om eksistensen af en sjælesubstans ikke kan løses – det kan hverken videnskabeligt bekræftes eller benægtes. Den endelige afgørelse måtte derfor overlades til den personlige tro. – Trods modstand fra Rasmus Nielsen, hvis filosofi var blevet kritiseret af Kroman, blev disputatsen til sidst godkendt, blandt andet med støtte af den dominerende skikkelse på universitetet, professor J.N. Madvig.

I 1882 udsendte Kroman *Kortfattet Tænke- og Sjælelære,*[91] som han senere anvendte til sin filosofikumundervisning. Kroman forsøgte her i lighed med Høffding at forene psykologien og erkendelsesteorien, og ligesom Kromans øvrige skrifter er bogen overskuelig og klar. Den var en god indledning til såvel psykologi som erkendelsesteori, omend mange nok kunne få det indtryk, at disse discipliner var mere afklarede og mindre komplicerede, end de faktisk er. Også Kroman fulgte den danske tradition med at inddele bevidsthedslivet i erkendelse, følelse og vilje.

Kromans erkendelsesteoretiske hovedværk er *Vor Naturerkendelse* (1883), en stor afhandling, hvormed han besvarede en prisopgave til Videnskabernes

91. Stærkt udvidet udg. 1888. 5. udg. 1914.

Selskab.[92] – Kroman vil her gøre erkendelsesteorien til en videnskab på linje med fysikken, hvormed han mente den newtonske klassiske fysik. Den havde efter Kromans mening nu nået sin endelige udformning, således at der kun var detailspørgsmål tilbage. Han stillede sig derfor afvisende over for de nye perspektiver, som Einsteins relativitetsteori og atomfysikkens senere udvikling afslørede.

Ligesom David Hume og andre skelnede Kroman mellem to forskellige slags objekter for videnskaben: de selvskabte og de forefundne. De første har vi i matematik og logik, de andre i de empiriske videnskaber. En videnskabelig sætning skal udtrykke lovmæssighed, dvs. et konstant afhængigheds- eller årsagsforhold mellem to eller flere fænomener, og dens sikkerhed skal kunne bevises. Årsagsprincippet, dvs. den opfattelse, at der må være en nødvendig forbindelse mellem de fænomener, vi kalder årsager, og dem, vi kalder virkninger, kan ikke i sig selv bevises. Kroman tilslutter sig her David Humes opfattelse: induktivt kan vi kun påvise, at der er en konstant forbindelse mellem årsager og virkninger, men ikke, at der er en nødvendig sammenhæng. Induktionsprincippet, der går ud på, at vi ud fra nogle iagttagelser om årsagsforhold kan slutte os til en årsagslov, der gælder alment, kan her ikke i sig selv bevises, sådan som f.eks. Stuart Mill forsøgte det ved at udlede induktionsprincippet ud fra den almene sætning, at naturens gang er regelmæssig. Hvis nemlig denne sætning skal kunne bevises, må det ske induktivt, og så er vi inde i en cirkelslutning.

Selv om årsagssætningen således ikke i sig selv kan bevises, mente Kroman, at den må forudsættes i al videnskab, og at man kan argumentere for den ud fra det logiske identitetsprincip, idet det må ligge i dette princip, at de samme sagforhold må være fremgået af de samme årsager. Endvidere er årsagssætningen et pragmatisk postulat, som vor selvopholdelse tvinger os til at godtage, thi uden at vi går ud fra, at bestemte handlinger medfører bestemte resultater, dvs. at de samme årsager fremkalder de samme virkninger, kan vi ikke leve og indrette os i tilværelsen.

Kroman afviste Kants teori om, at anskuelsesformerne og kategorierne (især årsagsprincippet) er subjektive i den forstand, at de er almengyldige og nødvendige for vor ordnen og erkendelse af fænomenerne, hvorimod de ikke er principper, der gælder for tingene i sig selv. F.eks. mener han, at rums- og tidsopfattelsen ikke er anskuelsesformer i os. Rumsopfattelsen, som den f.eks. er beskrevet i den euklidske geometri, er abstraktioner foretaget på grundlag

92. Kromans erkendelsesteori er grundigt behandlet i C.H. Koch: *Kristian Kroman, his Epistemology and its Similarity to Émile Meyerson's Views on Causality and Identity,* Danish Yearbook of Philosophy, Vol. 13, 1976, s. 147-166.

af vore almindelige erfaringer af tingenes placering i forhold til hinanden uden for os i rummet.

Naturvidenskaben drejer sig derfor ikke om en »Ding für uns«-verden, som hos Kant, men om en virkelig og en af os uafhængig verden. Som følge deraf forkastede Kroman også Kants syntetisk aprioriske sætninger, hvor prædikaterne er indeholdt i subjektet, selv om de ikke fremgår af en analyse af subjektet, således som det er tilfældet med de logisk analytiske sætninger, og som ikke fremgår af erfaringen således som de syntetisk aposterioriske sætninger. Ifølge Kroman må realvidenskabelige sætninger være syntetisk aposterioriske sætninger, der ganske vist hypotetisk må forudsætte aprioriske postulater. I sin redegørelse for disse forhold var Kroman hæmmet af, at han gik ud fra den klassiske subjekt-prædikatlogik og ikke relationslogikken, som den senere blev udformet af Russell og Whitehead.

Det går som en rød tråd gennem Kromans »Vor Naturerkendelse«, at »al Tankenødvendighed beror til syvende og sidst paa Anskuelsesnødvendighed«, og med anskuelse mente han ligesom Berkeley først og fremmest visuel anskuelse. Han kunne heller ikke acceptere Binets og Würzburgerskolens påvisning af anskuelsesløs tænkning. Dette træk i Kromans erkendelsesfilosofi bevirker måske mere end noget andet, at den i dag er blevet forældet; den kan hverken tilpasses Einsteins relativitetsteori eller Bohrs komplementaritetsteori. Ikke desto mindre skabte Kromans naturerkendelse, da den fremkom, ham et ry uden for landets grænser.

Kromans sidste større arbejde var hans *Ethik* I (1904). I denne bog forsvarede han tanken om viljens frihed, idet han byggede på menneskets evne til selv at føle ansvar og på dets formåen til at sætte begivenhedsrækker igang, uden at være determineret af forudgående årsager. Etikken var for ham læren om den rette og modsigelsesfri livsførelse, ligesom logikken var læren om den rette og modsigelsesfri tænken. Den villen, som skal bestemme den rette livsførelse må falde sammen med individets inderste væsen, som er centrum for al etisk handling, et centrum, som Kroman mente i nogen grad måtte være ens for alle. Kroman tilsigtede at skrive en anden del af sin etik, der skulle dreje sig om den anvendte etik, men han fik aldrig gjort det.

Kroman, der var uddannet som seminarielærer, kom også til at forelæse i pædagogik, og fra 1886 til 1889 var han Kultusministeriets pædagogiske konsulent; fra samme år indtil 1909 var han også medlem af eksamenskommissionen for lærere og lærerinder, foruden at han virkede som censor i pædagogik ved seminarierne og som lærer ved Statens Lærerhøjskole og ved Statens Gymnastikinstitut.

Kromans pædagogiske interesse og viden satte sig frugt i bogen *Om Maal og Midler for den højere Skoleundervisning* (1886), hvor han blandt andet foreslog at

indlemme de eksakte videnskaber i undervisningen i langt højere grad, end det hidtil havde været tilfældet. Han inddelte ligesom Auguste Comte videnskaberne efter deres sikre erkendelse, hvorefter rangfølgen blev: fysik, astronomi, kemi, naturvidenskabens discipliner og historie.

Kromans skriftlige produktion var som anført langt fra så stor og vidtspændende som Høffdings; men med sine biografier af filosoffer i Brickas »Dansk biografisk Lexikon«, viste han en grundig forståelse for tidligere tiders filosofi og for filosofiske livsanskuelsessystemer, som lå fjernt fra de områder, han ellers havde skrevet om. Især er hans artikel om Søren Kierkegaard, som havde haft en lignende betydning for ham som for Høffding og Brandes, storartet. For filosofikumundervisningen kom han heller ikke til at spille den rolle som Høffding, men hans bestandige krav om klar og sober fremstillingsform kan spores hos mange af hans elever, måske især hos den senere professor Jørgen Jørgensen. – Kaj Munk giver i sine erindringer en fremstilling af sin filosofikumeksamen i 1918 hos Kroman; den har sikkert været typisk og viser Kromans tørre og rigoristiske facon og hans fordring om nøjagtig og logisk fremstilling. Munk var oppe i duplicismen, og han lagde straks ud: »Duplicismen er en af de forskellige Lærer om Sjælen eller de sjælelige Tilstande. Den siger, at Aand og Materie har to Fremtrædelsesformer . . .». Kroman: »Har?« Munk: »er – to Fremtrædelsesformer, er to forskellige Sider af en og samme Sag, idet de, der indadtil viser sig som Bevidsthedstilstande, udadtil er Forandringer i det legemlige, især i Nervesystemet. Dette tør Duplicisten ikke begrunde med Vexelvirkning, idet han . . .« Kroman: »Ja, lad os nu se, hvordan Systemet overhovedet udvikles? osv. osv.«[93] Af Munks og andre af Kromans filosofikumstudenters redegørelse fremgår det, at Kromans stof ikke har appelleret til de mere sværmeriske gemytter.

To samfundsfilosoffer

Høffding og Kroman fik i 1897 en ny jævnaldrende kollega *Claudius Wilkens* (1844-1929), der blev udnævnt til ekstraordinær professor i filosofi og sociologi efter at have været docent i statsvidenskab fra 1883. Også han var i sine unge år blevet påvirket af Rasmus Nielsen, men fik under indflydelse af positivismen og Hermann Lotzes filosofi blik for naturvidenskabens betydning og for den gamle metafysiks uholdbarhed. I 1869 afsluttede han sin magisterkonferens i filosofi med etik som hovedfag og fortsatte derefter sine

93. Kaj Munk: *Foraaret saa sagte kommer,* 1944, s. 247 ff.

Fig. 25. Claudius Wilkens (1844-1929) blev i 1897 ekstraordinær professor i filosofi og sociologi efter at have været docent i statsvidenskab. I højere grad end nogen tidligere universitetsfilosof behandlede Wilkens politisk-filosofiske og sociologiske emner. Han gik her ind for en reformistisk socialliberalisme, og i 1880'erne fik han interesse for Henry Georges tænkning. Fr. Riise fot. ca. 1911. KB. Billedsamlingen.

studier med kulturhistorie og nationaløkonomi. I 1875 disputerede han for den filosofiske doktorgrad med afhandlingen *Erkjendelsens Problem. Et Forsøg på positiv Kriticisme,* hvori han ligesom tidligere Treschow og senere Kroman imødegik Kants opfattelse af, at vor videnskabelige erkendelse kun drejer sig om vor fænomenverden eller »Ding für uns«-verden og ikke om verden, som den er i sig selv, »Ding an sich«-verdenen.

Før sin udnævnelse til professor havde Wilkens udsendt flere sociologiske og æstetiske skrifter og afhandlinger, og i 1892 en lærebog til brug for sin undervisning i pædagogik. I sin tid som professor udarbejdede han to lærebøger til sin filosofikumundervisning: *Indledning til Filosofien. Filosofisk Propædeutik i Grundtræk* (1904) og *Psykologi og Logik i Grundtræk* (1913), i begge tilfælde pædagogisk vel tilrettelagte og klare, koncentrerede oversigter. En samlet fremstilling af sin etik, aksiologi og samfundsfilosofi gav han i bogen *Livets Grundværdier* (1911), der indeholder en opregnen af forskellige værdibegreber, baseret på psykologiske analyser: livets værdi, økonomisk værdi, virksomhedsværdier, personlighedsværdi, altruistiske værdier, sociale vær-

dier, etiske værdier (det gode), logiske værdier (det sande), æstetiske værdier (det skønne) og religiøse værdier.

I langt højere grad end nogen tidligere universitetsfilosof behandlede Wilkens politisk-filosofiske og sociologiske emner. – I sit værk *Liv, Nydelse og Arbejde* (1873-76) kom han ind på tanker, der var meget progressive for den tid, og som afslørede en overordentlig indsigt i europæisk, socialpolitisk tænkning. Han analyserede den begyndende industrielle udvikling især i Danmark, og i den forbindelse rettede han en skarp kritik mod frikonkurrencen, som måtte føre til mange ulemper og skader, såvel psykologiske som sociale. Derved bragtes han til at behandle og kritisere de forskellige socialistiske forslag, der foregav at kunne løse disse problemer. Blandt andet omtalte han Saint-Simon, Fourier, Robert Owen, Louis Blanc, Proudhon, Lassalle m.fl. Marx, som han havde et godt kendskab til, havde, mente han, sin store force i en grundig og skarpsindig analyse af det kapitalistiske systems udvikling, men han påpegede, at Marx ikke gav nogle egentlige forslag til, hvordan det socialistiske og senere det kommunistiske stadium skulle etableres og udformes.

Wilkens gik selv ind for en reformistisk socialliberalisme, og han havde sympati for den engelske trade-unionisme og for Proudhons tanker om produktions-, forbrugs- og kreditforeninger. I 1880erne fik han interesse for Henry Georges økonomisk-politiske tænkning.[94]

Wilkens interesse for sociale spørgsmål gav sig også praktiske udslag. Han virkede bl.a. som formand for Frederiksberg Fattigkommission og for Udvalget for Alderdomsunderstøttelse. K.K. Steincke, der sad sammen med ham i fattigkommissionen, havde som student gået til hans sociologiske forelæsninger og fortæller om det udbytte, han havde af dem. Han skildrer Wilkens som »langt fra kedelig«, men »lun og hyggelig«. Dette indtryk bekræftes af andre tilhørere til hans filosofikum- og andre forelæsninger.[95]

Den anden betydelige samfundsfilosof blandt vore filosofiprofessorer var *C.N. Starcke* (1858-1926), som dog først nåede sit professorat i en sen alder og efter mange komplikationer.

Starcke, der i 1881 var blevet magister i filosofi, blev i 1883 doktor på en afhandling om Ludwig Feuerbach. I de følgende år virkede han bl.a. som manuduktør og privatdocent, og han skabte sig et navn i internationale sociologiske kredse med afhandlingen: *Die primitive Familie in ihrer Entstehung und Entwickelung,* som blev oversat til fransk og engelsk. Desuden forfattede

94. Fremgår bl.a. af artiklen *Henry George. En amerikansk Socialtænker,* Tilskueren III, 1886.
95. K.K. Steincke: *Ogsaa en Tilværelse,* 1945, s. 79 og s. 171.

han talrige afhandlinger og bøger, der især drejede sig om etik og samfundsfilosofi. De vigtigste af disse skrifter er formentlig *Samvittighedslivet. En fremstilling af principerne for menneskeligt samfundsliv* (1894-97) og *Skepticismen som led i de aandelige bevægelser siden reformationen* (1890).

I 1899 oprettedes på Starckes initiativ »Det danske Selskabs Skole«, hvor han selv blev forstander, indtil skolen ophørte i 1911. Her søgte han at realisere sine tanker om en fri skole, hvor børnene blev givet de bedste udviklingsmuligheder. Samtidig med sin pædagogiske virksomhed fortsatte han sin litterære produktion med bl.a. *Det 19. aarhundredes videnskab og kulturudvikling* (1901-10), der trods titlen nærmest var en politisk idéhistorie, og *Personlighedens moral og de moralske problemer i nutiden* (1912).

Da Høffding tog sin afsked i 1915, søgte C.N. Starcke hans professorat; men ansættelsen af Høffdings efterfølger gav anledning til stærke divergenser i Det filosofiske Fakultet. Valget kom til at stå mellem Starcke og dr.phil. Anton Thomsen. 11 medlemmer gik ind for Starcke, men 12 gik ind for Thomsen. Fakultetet bestemte derfor, at der skulle afholdes en konkurrence, hvilket Konsistorium satte sig imod, og Thomsen blev ansat. Høffding gik ind for Thomsen, og hans ret nedsættende udtalelser om Starcke har sikkert vejet tungt i fakultetets indstilling.[96]

Anton Thomsen (1877-1915) havde 1905 disputeret med en afhandling om Hegel. Endvidere var han forfatter til en stor bog om David Hume (1911), hvor han – i nogen grad fejlagtigt – bestred originaliteten i Humes erkendelsesteoretiske tanker, som han mente var foregrebet af Hobbes. Han varslede, at han i et følgende bind ville behandle Humes betydning som religionsfilosof og historiker.[97] Han gav Hume ret i, at al virkelig religion kun er kult, og at religiøs tænkning er urimelig i en tid, hvor videnskab og positivistisk filosofi kan indtage dens plads.

Anton Thomsen døde efter kun at have beklædt sit professorat i atten dage, og Høffdings professorat blev igen vacant.

Det ville nu have været nærliggende at vælge Starcke, der havde fået næsten halvdelen af fakultetets stemmer, da han søgte første gang, og som kunne møde op med en meget fyldig og videnskabelig anerkendt produktion; men det stødte på modstand fra otte af fakultetets medlemmer, der var under påvirkning af Høffding, som ikke mere var medlem af fakultetet. Der blev i stedet afholdt en professorkonkurrence mellem Starcke og de øvrige ansøgere, deriblandt Victor Kuhr, senere professor i filosofi, og Edgar Rubin, senere professor i psykologi.[98]

96. Høffding: *Erindringer . . .*, s. 259 ff. – Viggo Starcke: *Harald Høffding og C.N. Starcke,* 1928.
97. Se bl.a. Frithiof Brandt: *Den mekaniske Naturopfattelse hos Thomas Hobbes,* 1921, s. 273 ff.
98. Harald Høffding: *Om mit Forhold til Filosofen C.N. Starcke,* 1928.

Fig. 26. C. N. Starcke (1858-1926) blev i 1916 professor i en alder af 58 år. Han efterfulgte professor Anton Thomsen (1877-1915), Høffdings efterfølger, som kun havde beklædt lærestolen i 18 dage. Starcke havde, da han blev professor, en meget omfattende produktion bag sig, den drejede sig især om etik og samfundsfilosofi. Ligesom Wilkens blev han tidligt påvirket af Henry Georges retsstatstanker, og han blev en af grundlæggerne af retsforbundet. Foto. KB. Billedsamlingen.

Sagen gav anledning til stor offentlig polemik, bl.a. fordi Starcke havde mange politiske modstandere på grund af sine retsstatssynspunkter og georgistiske observans. Til gengæld havde han gennem sin mangeårige pædagogiske og politiske virksomhed fået en del tilhængere, hvilket bl.a. fremgik af en udtalelse af 28 »ansete mænd«, der gik stærkt ind for ham.

Professorkonkurrencen endte med en sejr for Starcke. Seks medlemmer af den nedsatte bedømmelseskomité gik ind for ham og et mindretal på to (Høffding og fakultetets dekan) gik ind for Victor Kuhr. Hovedanken imod Starcke var hans »mangel på nøjagtighed i tanken«, og – som Høffding udtrykte det, at hans ordstrøm dækkede over en manglende skarp opfattelse af problemerne. Der er nok det rigtige i bedømmelsen, at Starckes omfattende produktion – ud fra et strengt videnskabeligt synspunkt – kvalitativt kan virke noget ujævn. Man må dog tage i betragtning, at Starcke måske nok mere havde informative formål med sine bøger end videnskabelige. Selv om dette er tilfældet, kunne man godt ønske mere argumentation for og analyse af de tankesystemer, han kommer ind på – i stedet for de kortfattede og

ufyldestgørende referater af doktrinerne, som han var tilbøjelig til at nøjes med.

Høffdings aversion mod Starckes filosofiske produktion skyldtes, at han ud fra sin grundindstilling ikke var i stand til at se de positive sider ved Starckes arbejder. Især kommer forskellen mellem Høffding og Starcke frem i deres moralfilosofiske tænkning. Starcke mente, at der kunne tillægges de moralske værdier objektiv karakter, og han støttede sig blandt andet på den stoiske lære om Gud som den objektive moralske magt, der styrer verdens gang, samtidig med at den giver mennesket erkendelse til at indse og forstå dette forløb og kraft til at handle i overensstemmelse med denne erkendelse. De etiske følelser er derfor ikke blot subjektive, hvad Høffding mente, men de er et led i det guddommelige kosmos og som sådan alment forpligtende. Dette medførte også, at Starcke tog afstand fra en ren mekanicistisk opfattelse af psykologien, biologien og samfundslæren, og han placerede sig derfor i opposition til Høffding og til andre samtidige danske positivistisk indstillede filosoffer.

Som professor fortsatte Starcke sit omfattende forfatterskab, bl.a. med *Psykologi* (1916), der fra visse sider blev stærkt kritiseret, *Formel Logik* (1917), *Typer af den filosofiske Tænknings Historie* (1917) (bøger han anvendte i sin filosofikumundervisning) og *Baruch de Spinoza* (1921), måske hans filosofisk set bedste, grundigste og mest originale arbejde. Posthumt udkom to store værker *Den fri Vilje* (1929) og *Lovene for Samfundsudviklingen og de sociale Idealer* (1927), endvidere efterlod han sig manuskriptet til en større afhandling om Kant.[99]

KULTURPSYKOLOGI, LOGISK EMPIRISME OG ERKENDELSENS RELATIVITET

Victor Kuhr – filosofikumprofessoren par excellence

Victor Kuhr, som ved professoransættelsen af Starcke var blevet indstillet af Høffding og fakultetets dekan, blev ansat i et midlertidigt lektorat og blev i 1918 Wilkens' efterfølger som professor. Begrundelsen for hans tilknytning til universitetet var ifølge Høffding, at det var vigtigt, at et af de tre filosofiprofessorater blev besat af en mand, der beherskede græsk og latin, og som kunne læse Platon på græsk og Spinoza på latin.[100]

99. Nekrolog af Victor Kuhr i Univ. Festskrift november 1926, s. 129-138.
100. Høffding: *Om mit Forhold . . .*, s. 3.

Victor Kuhr (1882-1948) var uddannet som klassisk filolog med førsokratikerne som speciale, hvilket gav sig skriftligt udtryk i et mindre skrift *Herakleitos fra Efesos* (1917). Han disputerede med afhandlingen *Det pædagogiske System i Comenius' Didactica Magna* (1912). Denne bog var tænkt som led i en række pædagogikhistoriske undersøgelser, der dog aldrig blev gennemført, da han efter sin ansættelse fik andre pligter og interesser. I sin tid som professor udsendte han et større videnskabeligt skrift *Æstetisk Opleven og kunstnerisk Skaben* (1927, tysk udg. 1929). Til sin filosofikumundervisning skrev han nogle mindre bøger: *Formel Logik* (1921), *Grundtræk af en Karakterologi* (1934) og *Psykologi og Menneskekundskab* (1937).[101]

Såvel i den æstetiske afhandling som i sine to små lærebøger til filosofikum viste Kuhr sin styrke især i psykologiske og æstetiske enkeltanalyser, der indgik som en slags baggrund og udgangspunkt for hans teorier. Sit filosofiske standpunkt betegnede han selv som kulturpsykologisk relativisme, og personlighedspsykologien havde hans særlige interesse.

»Psykologi og Menneskekundskab« drejer sig om det fremmedpsykiske problem og selvforståelsesproblemet. Det fremmedpsykiske problem behandlede han ved at henvise til den såkaldte – og nu til dels forladte – analogislutningslære, der går ud på, at vi på grundlag af andre menneskers udtryk og adfærd slutter os til, at de har samme bevidsthedsliv som vi selv, når vi opfører os på samme måde. Med hensyn til selvforståelsesproblemet begynder Kuhr med at fastslå, at vi her står over for et tilsyneladende paradoks, som tidligere ofte er blevet påpeget af digtere, filosoffer og psykologer, nemlig at man på den ene side er sig sit eget sjæleliv direkte bevidst, mens man kun kender andres sjæleliv indirekte. Ikke desto mindre er det som om, man kender sig selv dårligere end andre mennesker kender en selv, og hvis man skal nå til en helhedsforståelse af sin egen personlighed, må det ske via en forståelse af andre. Kuhrs belysning af problemet er i overensstemmelse med Schillers distichon: »Willst du dich selber erkennen, so sieh wie die andern es treiben, willst du die andern verstehen, blick in dein eigenes Herz«.

»Grundtræk af en Karakterologi« består af to kapitler, hvoraf det første behandler menneskers forskellige indstillinger over for hinanden; det andet menneskers holdning over for tilværelsen. I begge tilfælde er der tale om et større eller mindre afstandsforhold. I andet kapitel, hvor Kuhr behandler de forskellige indstillinger over for tilværelsen (f.eks. den videnskabelige, metafy-

101. Biograferet af Frithiof Brandt i Univ. Festskrift november 1949, s. 173-176, af Knud H. Krabbe i Gyldendals Julebog 1949 og af Mogens Blegvad i et skrift udsendt af Filosofisk Institut 1978.

Fig. 27. Nybagte studenter i Studiegården på vej fra filosofikumforelæsningen. I det lille anlæg er Merciers Davidstatue placeret. Foto fra september 1921. KU.

siske, religiøse etc.), kommer han også ind på den æstetiske holdning, og han udvikler her i korte træk den teori, som han mere udførligt fremstiller i sin bog »Æstetisk Opleven«. Hans grundtanke er, at kriteriet på et kunstværk må være, at det er i stand til at frembringe en lignende følelse hos kunstnyderen, som den der gennemstrømmede kunstneren, da han skabte kunstværket. Denne teori kan næppe i dag stå alene, den kan kun være en af mange forklaringer på æstetisk oplevelse, men den er hos Kuhr ledsaget af mange fine betragtninger, som stadig har værdi.[102]

Der var en grel modsætning mellem Kuhrs tale og hans skriftsprog. Hans skriftlige fremstilling var omstændelig, knudret, med overordentlig lange passager og en kompliceret overlæsset syntaks, mængder af parenteser og indskudte sætninger, der igen rummede indskud osv. Ikke desto mindre havde han en umådelig succes som filosofikumlærer, hvilket, foruden at det

102. *Æstetisk Opleven og kunstnerisk Skaben. Psykologisk-æsthetiske Undersøgelser,* 1927.

Fig. 28. Victor Kuhr (1882-1948) blev i 1918 Wilkens efterfølger. Begrundelsen for, at Kuhr, der var uddannet klassisk filolog, valgtes som professor i filosofi, var, at det var vigtigt, at en af de tre filosofiprofessorer var i stand til at læse de klassiske filosoffer på originalsprogene. Videnskabeligt havde Kuhr sin styrke i psykologiske og æstetiske enkeltanalyser, og hans udgivelser af Søren Kierkegaards Papirer er af den største betydning. Kuhr havde en umådelig succes som filosofikumlærer og var i sit es i spirituelt selskabeligt samvær, hvilket klart fremgår af dette privatfoto.

var lettere at bestå hos ham end hos de andre filosofiprofessorer, også beroede på hans levende og vel tilrettelagte forelæsninger, som han tilstræbte altid at forny. Han var også en søgt foredragsholder bl.a. i radioen. Et par af hans bevarede manuskripter til radioforedrag er forsynet med talrige understregninger og bemærkninger i marginen, der skal markere, hvad der skal betones, hvor der skal holdes en lille pause osv. Hans mundtlige sprogform kunne udmærket være anvendt som skriftsprog og havde sikkert skaffet ham flere læsere, end tilfældet var.

Kuhrs umådelige popularitet som filosofikumlærer gav naturligvis anledning til mange anekdoter, hvoraf jeg her skal indskrænke mig til at fortælle en, som stammer fra hans egen mund. En eksaminand blev stillet over for spørgsmålet: Hvad er psykologi? – En hårdnakket tavshed var den første reaktion. – Den elskelige og hjælpsomme Kuhr forsøgte at få studenten på

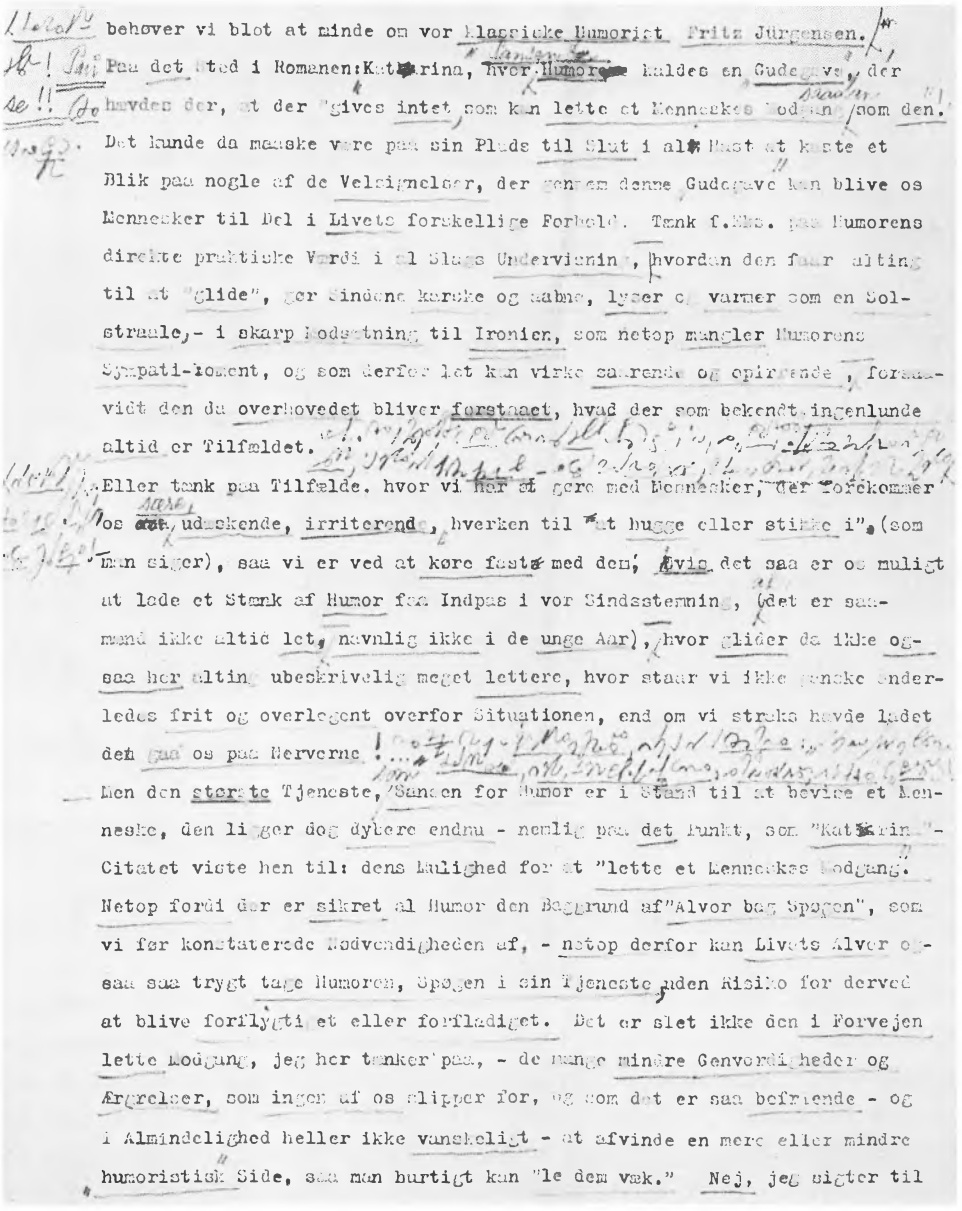

behøver vi blot at minde om vor klassiske Humorist Fritz Jürgensen. Paa det Sted i Romanen: Katharina, hvor Humoren kaldes en Gudegave, der hævder, at der "gives intet som kan lette et Menneskes Nedgang som den. Det kunde da maaske være paa sin Plads til Slut i alt Fald at kaste et Blik paa nogle af de Velsignelser, der gennem denne Gudegave kan blive os Mennesker til Del i Livets forskellige Forhold. Tænk f.Eks. paa Humorens direkte praktiske Værdi i al Slags Undervisning, hvordan den faar alting til at "glide", gør Sindene klarere og aabne, lyser og varmer som en Solstraale, – i skarp Modsætning til Ironien, som netop mangler Humorens Sympati-Moment, og som derfor let kan virke sarrende og opirrende, forsaavidt den da overhovedet bliver forstaaet, hvad der som bekendt ingenlunde altid er Tilfældet.

Eller tænk paa Tilfælde, hvor vi har at gøre med Mennesker, der forekommer os sære, udaskende, irriterende, hverken til at bugge eller stikke i" (som Man siger), saa vi er ved at køre fast med den; Øvig det saa er os muligt at lade et Stænk af Humor fra Indpas i vor Sindsstemning, (det er sammaa ikke altid let, navnlig ikke i de unge Aar), hvor glider da ikke ogsaa her altings ubeskrivelig meget lettere, hvor staar vi ikke mange underledes frit og overlegent overfor Situationen, end om vi strøg havde lagt den paa os paa Herverne!

Men den største Tjeneste, Sagen for Humor er i Stand til at bevise et Menneske, den ligger dog dybere endnu – nemlig paa det Punkt, som "Katharina"-Citatet viste hen til: dens Mulighed for at "lette et Menneskes Nedgang". Netop fordi der er sikret al Humor den Baggrund af "Alvor bag Spøgen", som vi før konstaterede Nødvendigheden af, – netop derfor kan Livets Alvor ogsaa saa trygt tage Humoren, Spøgen i sin Tjeneste uden Risiko for derved at blive forflygtiget eller forfladiget. Det er slet ikke den i Forvejen lette Nedgang, jeg her tænker paa, – de mange mindre Genvordigheder og Ærgrelser, som ingen af os slipper for, og som det er saa befriende – og i Almindelighed heller ikke vanskeligt – at afvinde en mere eller mindre humoristisk Side, saa man burtigt kan "le dem væk." Nej, jeg sigter til

Fig. 29. Kuhrs knudrede og komplicerede skriftsprog kunne volde læseren store vanskeligheder; derimod var hans mundtlige fremstillinger yderst levende og interessante. Nogle bevarede manuskripter til radioforedrag viser, at hvis han havde anvendt sin mundtlige sprogform som skriftsprog, havde han sikkert fået flere læsere, end tilfældet var. Dette manuskriptfragment er hentet fra Gyldendals Julebog 1949.

gled med spørgsmålet: »Er psykologien en videnskab, der drejer sig om Dem og mig?«. Dette benægtede studenten kategorisk. – Kuhr: »Men hvad drejer den sig da om?« – Svaret faldt nu prompte: »Det normale, voksne kulturmenneske!« – Svaret var sådan set korrekt, det var Kuhrs definition af psykologi i modsætning til karakterologi, der var en videnskab, der drejede sig om specielle menneskelige karakterer »forståede i deres individuelle livsøjeblikke«.

Kuhr blev sikkert indirekte en af årsagerne til, at der i 1927 på Undervisningsministeriets foranledning blev indført, at der skulle være censor ved filosofikumeksamen. Ifølge en mundtlig tradition skyldtes det, at Kuhr havde ladet sig bevæge af en sød studines tårer, efter at hun var dumpet om formiddagen, til at lade hende gå om og bestå samme eftermiddag.

I 1943 blev Kuhr, der var halvjøde, revet ud af det miljø, hvor han gennem mange år havde gjort sig kendt og vellidt; han måtte tage af sted til Sverige. Da han kort efter den tyske besættelses ophør vendte hjem, blev han ført i hyldesttog af alumnerne på Elers kollegium, hvor han havde været efor. På en trækvogn blev han kørt fra Hovedbanegården til sit hjem i Gyldenløvesgade, hvor han havde boet hele sit liv. Han var dog på dette tidspunkt stærkt reduceret bl.a. på grund af svigtende syn, der skyldtes grå stær. Andre sygdomme stødte til, og han døde få år efter.

Kuhrs navn vil sikkert bevares længst i dansk videnskabs historie i forbindelse med udgivelsen af *Søren Kierkegaards Papirer,* der skulle erstatte en tidligere ufuldkommen udgave ved H. P. Barfod. Initiativet til denne udgivelse blev taget af arkivar P.A. Heiberg, som i Kuhr fandt en udmærket medarbejder. Første bind udkom i 1909; efter Heibergs død i 1926 fortsatte Kuhr udgivelsen, bistået af rektor Einer Torsting. Kort før sin død i 1948 nåede han at udsende det tyvende bind.

Et af Høffdings motiver til at gå ind for Kuhr ved professoratsbesættelsen var som nævnt, at han anså det for vigtigt, at én af de filosofiske professorer havde en sådan klassisk filologisk indsigt, at de var i stand til at foretage en førstehåndsforskning i den antikke filosofi. I løbet af sin tid som professor fik Kuhr da også lejlighed til at gennemgå flere centrale emner inden for den klassiske filosofi for de magisterkonferensstuderende.

Oldtidens filosofihistorie er iøvrigt blevet behandlet af flere danske forskere i dette århundrede, af hvilke kun de vigtigste skal nævnes. – *William Norvin* (1878-1940), professor i klassisk filosofi, skrev en række afhandlinger om Platons filosofi, bl.a. et omfattende værk om Sokrates (1933). Endvidere er han forfatter til flere afhandlinger om filosofien i middelalderen, og hans kendskab til middelalderens tænkning kom til udtryk i den første del af et

større værk om Københavns Universitets historie (1929). – *Poul Helms* (1884-1959), lektor ved Sorø Akademi, han foretog en oversættelse af Aristoteles og Epikur, har også skrevet en række bøger om oldtidens filosofi, af hvilke der især er grund til at fremhæve hans disputats *Nyplatoniske lærdomme om sjælen* (1915). – *Svend Ranulf* (1894-1953), professor i filosofi ved Aarhus Universitet, har behandlet oldtidens filosofi især ud fra en social-filosofisk synsvinkel. Han blev i 1924 dr.phil. på en afhandling *Der Eleatische Satz von Widerspruch,* hvor han søgte at vise, at hele denne filosofi hviler på fejlslutninger af samme art som slutningerne hos Zenon. Hans afhandling *Dionysos* (1925) er et religionspsykologisk studie, og afhandlingen *Gudernes misundelse og strafferettens oprindelse i Athen* (1930, eng. udg. 1933-34) er en undersøgelse af den græske folkementalitet. Gudernes misundelse, der var et væsentligt led i nemesistanken, forklares som en overførelse af atheniensernes misundelse mod dem, der var kommet for højt op på samfundsstigen. I 1946 udgav Ranulf en *Socialvidenskabelig metodelære;* han går her ind for en gennemført empirisk og positivistisk metode i socialvidenskaberne.

Blandt yngre klassiske filologer, der har forsket i oldtidens filosofi, kan nævnes: *Povl Johs. Jensen* (f. 1911), professor i klassisk filologi i København, der har skrevet om Plotin og udgivet kommenterede oversættelser af græske mystikere. – *Johnny Christensen* (f. 1930), professor i klassisk filologi i København, der i 1962 blev dr.phil. på afhandlingen *An Essay on the Unity of Stoic Philosophy* (på engelsk), og som endvidere har skrevet om Aristoteles.

Middelalderfilosofi og katolsk filosofi er i de senere år blevet dyrket af adskillige inden for Danmarks grænser. To indvandrede og naturaliserede jesuitter *Heinrich Roos* og *Alfred Otto,* der har gjort sig fortjent ved at fremdrage og udgive manuskripter af de tidligere omtalte danske middelalderfilosoffer: Martinus de Dacia, Johannes de Dacia og Boëthius de Dacia. Heinrich Roos blev 1952 dr.phil. på afhandlingen *Die modi significandi des Martinus de Dacia,* og han har endvidere oversat og kommenteret et udvalg af Thomas Aquinas. – *Jan Pinborg* (f. 1937), professor i klassisk filologi i København, der også har medvirket til udgivelsen af middelalderfilosoffernes skrifter, blev 1967 dr.phil. på afhandlingen *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter.* – *Olaf Pedersen* (f. 1920), professor i videnskabshistorie i Århus, har skrevet doktorafhandlingen *Nicole Oresme og hans naturfilosofiske system* (1956) og har sammen med *Mogens Pihl* (f. 1907), professor i fysik i København, udgivet *Historisk indledning til den klassiske fysik I. De eksakte naturvidenskaber i oldtid og middelalder* (1963).

I 1969 lykkedes det at få tilfredsstillet Høffdings ønske om at få tilknyttet en lærestol i antik og middelalderfilosofi til Filosofisk Institut. Karsten Friis Johansen, som kom til at beklæde denne post, skal senere omtales.

Frithiof Brandt. Humanist og Kierkegaard-forsker

Efter Kromans afgang i 1922, blev den knap 30-årige *Frithiof Brandt* (1892-1968) udnævnt til hans efterfølger, efter at have vundet i en konkurrence, hvori også hans senere kollega Jørgen Jørgensen deltog. Desuden havde Edgar Rubin deltaget i konkurrencen, men trak sig tilbage, fordi han blev indstillet til et professorat i eksperimentel psykologi efter Alfred Lehmann.[103]

Kort forinden havde Brandt forsvaret sin doktorafhandling *Den mekaniske Naturopfattelse hos Thomas Hobbes* (1922, engelsk oversættelse 1928), en endnu uovertruffet dybtgående analyse af 1600-tallets mekaniske naturopfattelse; den er hyppigt blevet anvendt af filosoffer og idéhistorikere i mange lande. Af særlig betydning var hans redegørelse for Hobbes' forhold til Galilei og Descartes, hvor han blandt andet fremdrog en hidtil overset brevafhandling fra Hobbes til Descartes, hvori der kastes lys over oprindelsen til teorien om sansekvaliteternes subjektivitet.

Brandt fulgte den personlighedspsykologiske tradition i dansk filosofi, hvilket gav sig udslag i hans næste store værk *Den unge Søren Kierkegaard* (1929). Udgangspunktet for værket var Henrik Hertz' bog »Stemninger og Tilstande«, som Brandt påviste var en nøgleroman, hvori den unge Kierkegaard, H.C. Andersen, kritikeren P.L. Møller og assessor P.V. Jacobsen optrådte. De to sidstnævnte skulle ifølge Brandt ligge til grund for Kierkegaards skildringer af Johannes Forføreren og assessor Wilhelm. Skønt nogle kritikere har ment, at Brandt har draget for vidtgående slutninger, er der næppe tvivl om, at han her har formået at give en række skarpsindige bidrag til forståelsen af de personer og det litterære miljø, hvori Kierkegaard færdedes i sine ungdomsår.

Brandt fortsatte med at beskæftige sig med »det kierkegaardske« livet ud. Sammen med Else Rammel udgav han *Søren Kierkegaard og pengene* (1935), hvori han påviste, at den gængse opfattelse af, at Kierkegaard næsten ruinerede sig ved at udgive sine skrifter, var forkert – i virkeligheden tjente han helt godt ved sit forfatterskab. Sin betydelige arv og sine indtægter brugte han til at opretholde en stor levefod. Bogen bidrog til at give et mere realistisk billede af Kierkegaards komplicerede personlighed og til at forhindre en del mytedannelser. Brandt skrev desuden om Kierkegaard i tidsskriftartikler og kronikker, hvoraf en del blev udgivet af Selskabet for Filosofi og Psykologi i *Syv Kierkegaard studier* (1962), der udkom i anledning af hans halvfjerdsårsdag. I en lille Kierkegaard-monografi (1955) lagde Brandt især vægt på at

103. Nekrolog af Mogens Blegvad i Univ. Festskrift november 1969, s. 207-214.

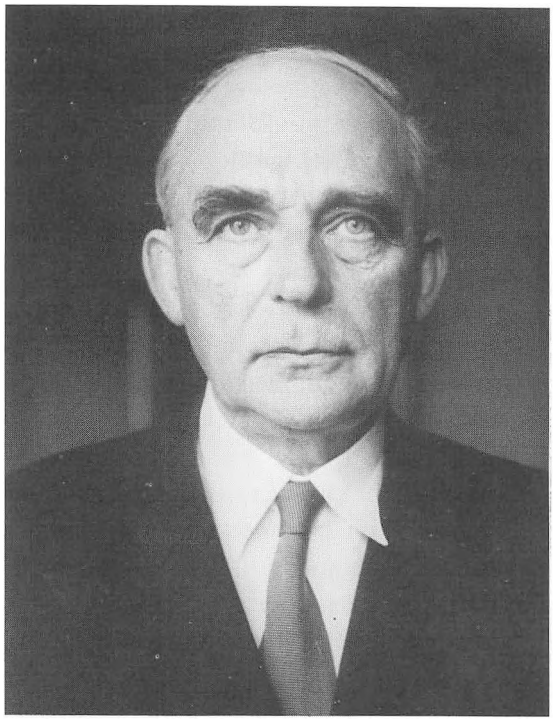

Fig. 30. Frithiof Brandt (1892-1968) blev i 1922 Kromans efterfølger. Kort forinden havde han forsvaret sin doktordisputats om Thomas Hobbes, hvori han fremlagde en endnu uovertruffet dybtgående analyse af 1600-tallets mekaniske naturopfattelse. Brandt fulgte den personlighedspsykologiske tradition i dansk filosofi og var i det hele taget præget af sit elevforhold til Høffding. Han offentliggjorde 1934-40 sin store lærebog i psykologi, hvor han fortsatte traditionen fra tidligere danske filosoffers psykologi. I flere bøger bidrog han endvidere til at give et realistisk billede af Kierkegaards personlighed. Foto. KB. Billedsamlingen.

fremstille Kierkegaards tænkning i forbindelse med hans personlighed og livsskæbne. Bogen blev oversat til engelsk, tysk og fransk.

Brandt var stærkt præget af sit elevforhold til Høffding, hvilket især gav sig udslag i hans interesse for psykologien. Hans store lærebog *Psykologi* I-II (1934-40), byggede på Høffdings og andres tredeling af bevidsthedslivet i erkendelse, følelse og vilje. Det første bind, i hvilket sansningslivet behandles, har en fyldig fysiologisk indledning. Det andet bind, der grundigt og detaljeret behandler forestillings- og tankelivet, går ud fra den klassiske associationslære, som Brandt dog reviderede og modificerede ud fra nyere teorier om tænkningens, fantasilivets og underbevidsthedens psykologi. Desuden indarbejdede han den nyere eksperimentalpsykologis resultater i sin fremstilling.

Det noget forældede grundlag, fremstillingen byggede på, gav anledning til en del kritik fra fagpsykologers side, og de problemer, som en fastholdelse af dette grundlag måtte medføre, ville sikkert have trådt endnu tydeligere frem i et planlagt tredie bind om følelses- og handlingslivet, som aldrig blev skrevet.

Med sin bog *Formkolorisme* (1958) fik Brandt gennemført et betydeligt eksperimentalpsykologisk arbejde. Formkolorisme er en særlig form for

synæstesi, der findes hos visse mennesker, som forestiller sig former, som f.eks. cirkler, firkanter og trekanter m.m., med farver. Brandt påviste ved hjælp af en række forsøgspersoner, at der gælder viisse lovmæssigheder for denne formkolorisme. Blandt mange eksempler herpå kan nævnes, at farven og tykkelsen ændres på den pågældende figur, hvis formkoloristen prøver at forestille sig den i forskellige størrelser. – Dette og andre psykologiske arbejder viser Brandts store evne til grundige introspektive psykologiske analyser.

Brandt var en fortræffelig og inspirerende lærer. Han forbandt ligesom Høffding sine mangesidige filosofiske og psykologiske interesser med et humanistisk og fordomsfrit livssyn og en praktisk psykologisk indlevelsesevne. Sine livsbetragtninger gav han aforistisk form i *Maximer og sentenser* (1945) og *Smaa prismer* (1962), som giver udtryk for en illusionsløs, ironisk og resignerende holdning til livet og menneskene.

Ligesom Kuhr – omend med tyngdepunktet på andre områder – havde Brandt vidtforgrenede litterære interesser. Som ung kom han sammen med Tom Kristensen og den litterære kreds, der omgav ham. Johs. V. Jensen var genstand for hans store beundring, og lige som denne blev han en fremragende stilist uden sidestykke i dansk filosofi. På grund af sine omfattende kundskaber på åndslivets forskellige områder havde han forudsætninger for til »Schultz Danmarkshistorie« (1943) at give en oversigt over dansk åndsliv fra ca. 1900 - ca. 1940. På ca. 200 sider behandlede han her historieforskning og historieskrivning, naturvidenskab, arkitektur, maler- og billedhuggerkunst, musik og teater, kirke, skole, presse og især litteraturen. Mest fængslende er hans fremstilling af livsanskuelsesdebatten i 1920erne, som den unge professor havde stået midt i. – Brandts alsidighed gav sig også udtryk i værket *Videnskaben i dag* (1944), som han redigerede i samarbejde med Kaj Linderstrøm Lang; i dette værk behandlede han selv psykologien som videnskab.

Jørgen Jørgensen. Logisk empirisme

Professoratet efter Starcke blev i 1926 besat af *Jørgen Jørgensen* (1894-1969), der nogle år tidligere havde deltaget i konkurrencen om professoratet efter Kroman.[104] Han havde meget tidligt på linje med Anton Thomsen opponeret mod den psykologiske tendens i dansk filosofi, især som den havde gjort sig

104. Nekrolog af Johs. Witt-Hansen i Univ. Festskrift november 1969, s. 241-247. – Selvbiografi i anledning af æresdoktorgraden i Univ. Festskrift november 1966, s. 139-49. – *Min Livsanskuelse,* 1964, s. 57-66.

gældende hos Høffding. Han havde her fundet støtte i den nykantianske filosofi, og hans hovedargument mod psykologismen var, at man ikke kunne grunde erkendelsesteorien på psykologien, eftersom denne selv var en videnskab grundet på erkendelsesteorien. Derved kom man ind i en logisk cirkel.

Jørgensens interesse for nykantianismen satte sig frugt i en klar og kort fremstilling af retningens hovedpræsentant: *Paul Natorp som Repræsentant for den kritiske Idealisme* (1918). Året forinden udsendte han en lille bog om Henri Bergson, hvis intuitionistiske filosofi på den tid var stærkt på mode. Bogen gav et klart udtryk for Jørgensens intellektualisme og hans afstandtagen fra filosofisk tænkning, der ikke bygger på en strengt videnskabelig erkendelsesteori.

Jørgensen kvalificerede sig til stillingen som professor ved at besvare en af Videnskabernes Selskab udsat prisopgave, som i 1925 blev belønnet med selskabets guldmedalje. Den store afhandling udkom i engelsk oversættelse under titlen: *A Treatise of Formal Logic. Its Evolutions and Main Branches, with its Relation to Mathematics and Philosophy* I-III (1931). I dette store værk gav han en grundig, klar og fyldig redegørelse for såvel den klassiske logik som for de nyere udvidelser og nydannelser inden for logikken, især den logiske algebra og logistikken, der er den mest formale og generelle deduktionsteori, der findes. – Det var første gang den moderne logik, som var blevet udformet af Peano, Frege, Bertrand Russell og Whitehead m.fl., grundigt blev behandlet i Danmark, og værket kom til at spille en betydelig rolle for den internationale logisk-matematiske diskussion. – I et senere skrift *Træk af Deduktionsteoriens Udvikling i nyere Tid* (1937) viderebehandlede Jørgensen den moderne symbolske deduktionsteori med hensyntagen til de synspunkter, der var fremkommet efter afslutningen af »Treatise«.

Lige fra begyndelsen af sin filosofiske løbebane gik Jørgensen ind for den tanke, at det ikke var erkendelsesfilosoffers opgave at opbygge et filosofisk system. De skulle derimod ved hjælp af kritiske detailanalyser klargøre den videnskabelige erkendelses forudsætninger. I lighed med den såkaldte Cambridgeskole (Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein m.fl.) og Wienerskolen (Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Philipp Frank, Otto Neurath m.fl.) var Jørgensen stærkt antimetafysisk indstillet, og han gik ind for disse skolers væsentligste doktrin, nemlig at alle sætninger, der udsiger noget om virkeligheden, må have et vist realindhold, dvs. at der af dem må kunne udledes påstande, der erfaringsmæssigt kan bekræftes. Et hvilket som helst udsagn, der skal have nogen videnskabelig mening, skal derfor gennem analyse kunne føres tilbage til noget empirisk givet. Hvis derimod udsagnet er formuleret sådan, at dette er umuligt, kan man ikke sige, at udsagnet er falsk,

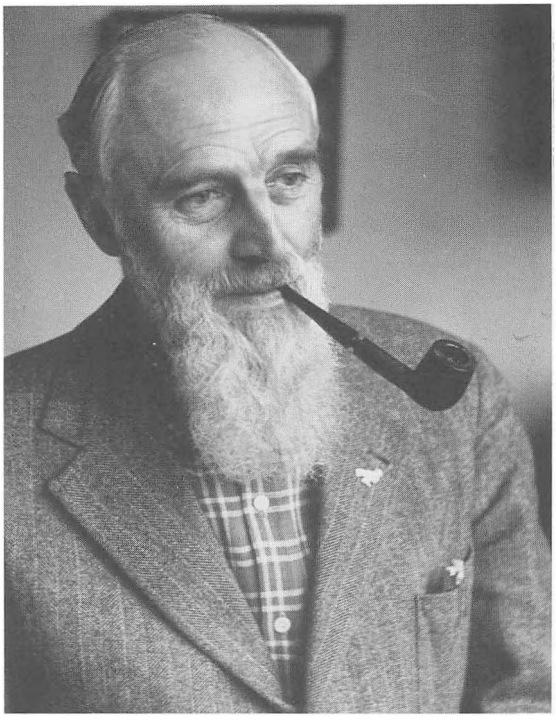

Fig. 31. Jørgen Jørgensen (1894-1969) efterfulgte i 1924 Starcke som professor i filosofi. Jørgensen havde kvalificeret sig til professoratet ved at besvare en prisopgave fra Videnskabernes Selskab om den nyere logiks forhold til filosofi og matematik. Fra starten af sin filosofiske løbebane gik han ind for, at det ikke var erkendelsesfilosoffers opgave at opbygge et filosofisk system. De skulle derimod gennem kritiske detailanalyser klargøre den videnskabelige erkendelses forudsætninger. I sin filosofikumundervisning så han det som sin væsentligste opgave at føre studenter fra alle fag ind i den videnskabelige tænkning og metode. I sin store lærebog i psykologi brød han som den første danske filosof med inddelingen af bevidstheden i erkendelse, følelse og vilje. Foto 1954. KB. Billedsamlingen.

men at det er blottet for mening. Logikken bliver da de sprogregler, man må anvende, når man skal beskrive vor viden om verden nøjagtigt og modsigelsesfrit. Disse enhedsvidenskabelige krav var det væsentligste indhold af den logiske empirisme, som kom til at dominere den filosofiske tænkning i de skandinaviske lande, Storbritannien, Østrig (til Hitlers magtovertagelse) og USA. – Det siger sig selv, at det ikke er muligt at opstille livs- og verdensanskuelsessystemer, hvis disse krav, som Jørgensen hverken tillod sig selv eller sine elever at slække på, skal opfyldes. Jørgensen var i den henseende sikkert også påvirket af sin lærer Kristian Kroman.

Jørgen Jørgensens enhedsvidenskabelige indstilling fremgår i høj grad af hans filosofikumlærebog *Filosofiske forelæsninger som indledning til videnskabelige studier* (1. udg. 1926). Han så det her som sin opgave at føre studenter fra alle fag ind i den videnskabelige tænkning og metode, hvilket han gør ved at behandle de forskellige videnskabers udvikling og vise deres metode og kriterier på gyldighed. Han begynder med logik og matematik og går derfra over til realvidenskaberne fysik og biologi, derfra videre til sociologi, for til sidst at give en oversigt over den nyere filosofis historie. – »Forelæsningerne« kom i en noget ændret udgave i 1935-39, og filosofihistorien udkom selvstændigt i udvidet form i 1931.

Omkring 1940 blev der i de diskussioner, der gik forud for »den store universitetsbetænkning« udtrykt ønske om, at de filosofiske professorers pensum blev mere ensartet, således at psykologien, der traditionelt var blevet doceret til filosofikum, og som også Kuhr og Brandt docerede, også skulle indgå i den tredje professors stof. For at komme eventuelle bestemmelser derom i forkøbet gik Jørgensen i gang med at skrive *Psykologi paa biologisk grundlag* (udg. i hefter 1942-46). Samtidig koncentrerede han det logiske og videnskabsteoretiske stof fra sine »Forelæsninger« i *Indledning til logikken og metodelæren* (1942).

Som den første danske filosof, der har skrevet en psykologisk lærebog, brød han med inddelingen af bevidstheden i erkendelse, følelse og vilje. I stedet klassificcerede han bevidsthedsprocesserne i fem hovedgrupper: reciperen, symboliseren, struktureren, reproduceren og stræben, som hver for sig kan have fænomenologiske, behavioristiske og fysiologiske fremtrædelsesformer.

Som omtalt havde Jørgensen i sin ungdom gjort op med Høffdings psykologisme. Det fremgår dog af hans »Psykologi paa biologisk grundlag«, at det dybest set var hans erkendelsesteoretiske interesse, der var drivkraften for hans fremstilling af psykologien. Hans psykologiske lærebog var på mange måder også en lærebog i erkendelsesteori, stærkt præget af hans logisk-empiristiske holdning. Denne holdning gjorde sig blandt andet gældende i hans bestræbelser på at opstille et klart og utvetydigt definitions- og klassifikationssystem for bevidsthedsfænomenerne. Man kan undertiden spørge sig selv, om han ikke gik for vidt i sine metodiske krav med hensyn til at opstille klare inddelingskriterier for et stof, der er så svært at fange i begreber som bevidsthedslivet. I endnu højere grad end Høffding søgte han at forvise alt, hvad der smager af metafysik fra psykologien, og bestandigt søgte han at veje psykologiske teoridannelser efter deres erkendelsesværdi. Det gælder i det hele taget, at et studium af hans psykologi også giver en indførelse i analytisk erkendelsesteoretisk problemstilling.

Som titlen på Jørgensens »Psykologi paa biologisk grundlag« antyder, har det fra begyndelsen været hans hensigt at fremstille psykologien som en del af biologien. Han indledte derfor bogen med et fyldigt biologisk afsnit, der bl.a. behandler striden mellem vitalister og mekanicister. I denne diskussion indgår undersøgelser af, om organismernes former og strukturer kan tænkes opstået ved fysisk-kemiske kræfter eller ej – om organismerne indeholder stoffer, der er væsensforskellige fra dem, der forekommer i den uorganiske natur – og om livsytringerne kan forklares som fysisk-kemiske processer eller ej. Ganske vist konkluderede Jørgensen, der ligesom andre Høffding-elever altid betonede erkendelsens uafsluttethed, at problemet vitalisme kontra mekanicisme ikke har fundet sin endelige løsning – vitalismen kan ikke

bevises og mekanicismen ikke modbevises. Hans afgørende argument mod vitalismen var imidlertid, at det er skinforklaringer, når man forklarer livsytringer ved hjælp af »livskræfter«, »entelekier«, »vitalfaktorer« eller lignende, thi dette er forklaringer, som nærmest må betegnes som sproglige omskrivninger af vor uvidenhed.

Efterhånden som Jørgensen i sin skildring nåede frem til de mere og mere komplicerede bevidsthedsdannelser, blev det vanskeligere og vanskeligere for ham at gennemføre en mekanicistisk forklaring. De fysiologiske sider af bevidsthedsprocesserne indskrænkede han sig derfor til at definere i vendinger som »indtil videre ukendte processer i storhjernen specielt cortex«, – »forstyrrelser i homeostasen« osv. Samtidig blev de fænomenologiske definitioner mere fyldige, og dynamiske og gestaltpsykologiske synspunkter vandt mere og mere overhånd.

Jørgensens interesse for Wienerskolen og den logiske empiristiske filosofi bar frugt i universitetsfestskriftet *Den logiske empirismes udvikling* (1948, engelsk udg. 1951). I sine senere år fjernede han sig dog mere og mere fra nypositivismens fænomenalistiske synspunkter og gik over til en kritisk realistisk holdning, hvilket medførte, at han måtte omskrive kapitlet »Hvad er psykologi?« i »Psykologi paa biologisk grundlag«.[105] Desuden skrev han et fyldigt tillæg om »sandhed, virkelighed og erkendelse« (1956) til sin »Logik og metodelære«. Han opererede nu med en virkelighed, der var uafhængig af det erkendende subjekts placering, tilstand og beskaffenhed, en virkelighed, om hvilken man kun kunne have hypotetiske, omend stadig mere og mere velbekræftede meninger.

Jørgensens kritisk-realistiske holdning medførte et syn på kernefysikken, som afveg fra det, vi finder hos *Niels Bohr*. Bohr, der også havde fået positivistiske impulser fra Høffding, hævdede, at da vi ikke kan foretage samtidige nøjagtige målinger af de atomare partiklers beliggenhed og impuls, er vi principielt afskåret fra at opstille kausale love for de enkelte atomare partikler – derimod kan vi opstille statistiske love. – Som følge af sit kritisk realistiske synspunkt ville Jørgensen kun gå med til, at Bohrs teori gjaldt for de observationer og forsøg, der indtil videre var gjort, men derfor er det ikke sikkert, at man er nået frem til en teori, der helt dækker virkeligheden, dvs. de atomare partikler, således som de er i sig selv uafhængigt af iagttagerne. Problemet gav anledning til flere diskussioner mellem Bohr og Jørgensen, diskussioner, der på flere måder lignede de diskussioner, som tidligere havde fundet sted mellem Bohr og Einstein.

Jørgensen holdt ligesom andre positivister meget stærkt på videnskabernes værdifrihed, og undertiden brugte han stærkt værdiladede udtryk for at

105. Oversat til engelsk i Danish Yearbook of Philosophy, Vol. 6, 1969.

Fig. 32. Jørgen Jørgensen stillede sig tidligt til venstre i den politiske debat, og bekæmpede i tale og skrift de konservative kræfter, der tenderer mod fascisme og nazisme. I 1930 blev han af de ikke-konservative fraktioner i Studenterforeningen designeret til ledende senior. Det lykkedes dog ikke at få ham valgt. Karikatur i Politiken, april 1930. Fra Ib Koch Olsen og Svend Erik Stybe (red.): »Studenter gennem 150 år«.

forfægte dette standpunkt, også når han kritiserede folk, der ikke kunne lade være med at sammenblande videnskabelige udtryk med værdidomme. Denne holdning medførte dog ikke, at han afstod fra at tage stilling til mere eksistentielle og livsanskuelsesmæssige problemer. Lige fra sin tidligste ungdom tog han skarpt afstand fra kristendommen, hvilket sikkert hang sammen med tragiske oplevelser i hans stærkt religiøse barndomshjem. Faderen, der var præst, døde, da sønnen kun var syv år gammel, og forholdet til moderen var ikke godt. – Han havde ingen forståelse for, i hvor høj grad kristendommen, hvad enten man kan lide den eller ej, har integreret hele vort åndsliv på godt og ondt; for ham var den fejlagtig og usand og dermed kun skadelig. Denne indstilling gav han især i 1930erne udtryk for i avispolemikker og i en overordentlig interessant brevveksling med stiftprovst Poul Brodersen. Denne polemik, der udkom som bog med titlen: *Er Gud en virkelighed?* (1935), fik Kaj Munk til i en anmeldelse at udtale: »Jeg synes, det var professoren, der stod sig«. Et udvalg af foredrag om religionens, chauvenismens og militarismens skadelighed samt ønskeligheden af en sexualreform (børnebegrænsning, kammeratægteskab, svangerskabsafbrydelse m.m.) udkom i bøgerne *Aktuelle stridsspørgsmål* (1931) og *Tænkt og talt* (1934). Endvidere udgav han i dette tidsrum en fremragende lille bog *Filosofiens og Opdragelsens Grundproblemer* (1928) og en kort biografi om Bertrand Russell (1935).

Meget tidligt begyndte Jørgensen i tale og skrift at bekæmpe fascismen og nazismen. Han blev formand for landsforeningen »Frisindet Kulturkamp«, til hvis månedshefter han leverede forskellige bidrag. Bl.a. som følge af denne virksomhed blev han sammen med andre fremtrædende personligheder den 29. august 1943 interneret i Horserødlejren, hvor han tilbragte seks uger.

Jørgensen blev aldrig medlem af noget politisk parti, men kom efter krigen mere og mere til at hælde til kommunismen og blev en stor beundrer af Sovjetunionen under Stalin, hvis politik han forsvarede også efter dennes død og Krustjevs afsløringer. I debatter om dette emne kunne det undertiden forekomme, at han tilsidesatte sin superkritiske og analytiske indstilling.

Jørgensen er uden tvivl den danske filosof, der mest har deltaget i international filosofisk virksomhed. På forskellig måde havde han kontakt med udenlandske filosoffer, der direkte eller indirekte var udgået fra Wienerkredsen, Berlinergruppen, Cambridgeskolen og Lwow-Warszawa-skolen. I 1930erne var han medudgiver af skriftrækken »Einheitswissenschaft«, der fortsatte i »International Encyclopedia of Unified Science«. I foråret 1936 fungerede han som sekretær og var den egentlige hovedarrangør for den af de logiske empirister arrangerede filosofiske kongres i København. Han var medlem af »Council of the Association for Symbolic Logic«, af det fornemme »Institut International de Philosophie« og formand for »La Comité International pour l'Unification de Symbolique Logic«.

Jørgensens elever lærte ham egentlig kun at kende som erkendelsesteoretiker og analytiker, men hans viden strakte over et langt videre felt. Han var utrolig belæst, og som ovenfor omtalt kom han i skrifter også ind på mere livsfilosofiske og filosofihistoriske områder. Han og hans kone oversatte og bearbejdede Will Durant: »The Story of Philosophy«, som udkom på dansk under titlen *Store tænkere* (1931). Jørgensen supplerede bogen med en række artikler om Descartes, Ernst Mach, Ostwald, Driesch, Kierkegaard og Høffding, ikke mindst monografierne om de to store danske filosoffer er fortræffelige.

Som en anerkendelse af Jørgensens bidrag til fremme og udvikling af dansk og international filosofi og i påskønnelse af hans mangeårige virksomhed som forsker og lærer tildelte Det filosofiske Fakultet ham i 1966 æresdoktorgraden.

Bent Schultzer. Relativitet og direktiv idealisme

Victor Kuhrs professorat blev i 1952 besat med *Bent Schultzer* (1904-1973).[106]

106. Nekrolog af Svend Erik Stybe i Univ. Festskrift november 1973, s. 156-161. – Schultzers teori er endvidere behandlet af C.H. Koch i artiklen *Hvad er relativitet? – Refleksioner over Bent Schultzers filosofi*, i *Dansk Filosofi og Psykologi* I, 1976, s. 85-105.

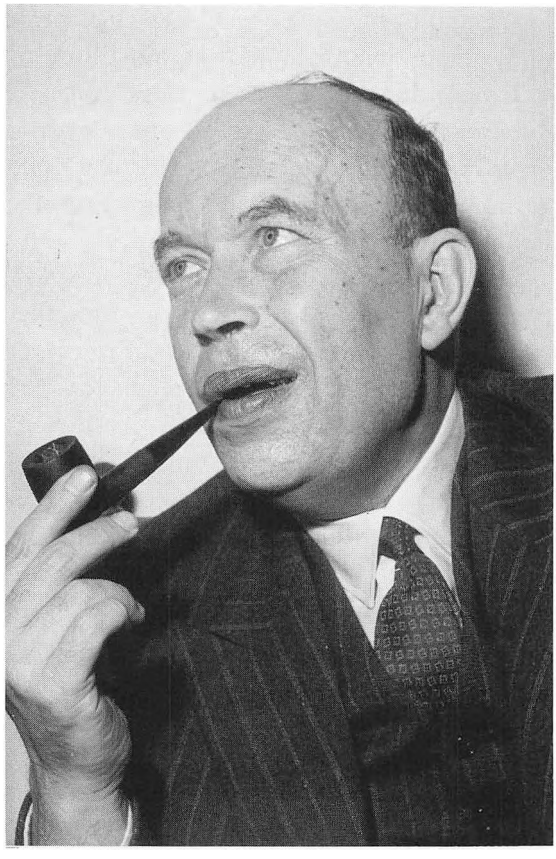

Fig. 33. Bent Schultzer (1904-1973) blev i 1952 Victor Kuhrs efterfølger som professor. Schultzer, der var jurist af uddannelse, havde lige siden sine unge år koncentreret sig om filosofiske studier, der drejede sig om kamp mod den absolutistiske holdning i filosofien. I sit hovedværk »Relativitet« gjorde han helt op med den tanke, at der skulle findes et fast grundlag for vor erkendelse. Kun ved gensidig kontrol kunne man efter hans mening finde frem til, hvilke oplevelser der skal være erkendelsens udgangspunkt, desuden er videnskabelige påstandes gyldighed relativ i forhold til den forfinede gensidige kontrol, vi anvender. Foto ca. 1952. KB. Billedsamlingen.

Årelange diskussioner i bedømmelsesudvalget var gået forud. Sagen sluttede med en professorkonkurrence, hvori også Justus Hartnack, senere professor i Aarhus, og Knud Grue-Sørensen, senere professor i pædagogik, deltog.

Selv om Schultzer havde valgt juraen som brødstudium – han blev cand. jur. i 1929 – var det filosofien, der fra de ganske unge år havde hans hovedinteresse, og som han dyrkede.

Schultzers filosofiske studier førte til disputatsen *Transcendence and the Logical Difficulties of Transcendence* (1935). Her kom han ind på det tema, der blev retningsgivende for hele hans senere filosofiske produktion: kampen mod den absolutistiske holdning i filosofien. Et væsentligt incitament til dette arbejde var problemer, han var blevet opmærksom på ved Herbert Iversens teori om »det direkte datum«.[107] Ved at gennemgå og analysere forskellige absolutistiske tankegange fra filosofiens historie, søgte han at påvise, at de hvilede på

107. Herbert Iversen: *To Essays om vor Erkendelse,* 1920.

forudsætninger, der førte til uløselige problemer. Disse kunne undgås, hvis man opgav den absolutistiske indstilling til fordel for en relativistisk.

I afhandlingen: *Observation and Protocol Statement* (1938) borede Schultzer dybere i samme emne ved at søge at opspore de stiltiende forudsætninger for opstillingen af Wienerskolens protokol – eller basissætninger, dvs. formuleringer af iagttagelser, der skulle danne grundlag for al verifikation af videnskabelige påstande.

Da Schultzer i 1952 blev professor, var filosofikum stadig den væsentligste pædagogiske arbejdsbyrde for en filosofilærer, og det forventedes, at en ny professor udformede sit eget stof. Efter i nogle år at have forelæst over Jørgen Jørgensens filosofikumpensum havde Schultzer sin lærebog *Relativitet i filosofisk belysning* (1957) klar. I denne bog søgte han at forene kravet om et nyt tidssvarende filosofikumstof med lejligheden til at fremlægge sine erkendelsesteoretiske tanker, der lå i forlængelse af de tanker og problemstillinger, han havde været inde på i sine tidligere arbejder.

»Relativitet« blev Schultzers filosofiske hovedværk. Her gjorde han helt op med absolutismen og med tanken om, at der skulle findes et fast grundlag for vor erkendelse, og han benyttede lejligheden til et opgør med tidligere tiders rationalistiske og empiriske tænkning. Også de logiske empiristers forsøg på at opstille protokolsætninger som erkendelsesgrundlag, gjorde han op med. – Fælles for alle disse forsøg er, at de – ifølge Schultzer – bygger på en *ensidig* analyse og abstraktion, hvorved der ses bort fra mange andre momenter i vor oplevelsessituation. Denne ensidighed vil, mener Schultzer, altid være uheldig for vor teoretiske erkendelse, fordi den kan få os til at overse fejlkilder. Det er ganske vist rigtigt, at vi i praksis er tilbøjelige til at udvælge de momenter i vor oplevelsessituation, vi netop har brug for; men vor analyse er i så fald interessebetonet og må som følge deraf være ensidig. Vor oplevelsessituation er imidlertid meget mere kompliceret og varieret end de momenter, vi i en given situation interesserer os for; den består af et kompleks af oplevelser både af os selv og af vor omverden: sansninger, følelser, tanker, forestillinger m.m. – alt umiddelbart i en uartikuleret sammenhæng, som først gennem analyse kan skilles ad. Tilsigter vi at opstille en teoretisk erkendelse, dvs. en uinteresseret erkendelse, skal vi undgå ensidighed ved ikke *på forhånd* at fremhæve nogle momenter i vor oplevelsessituation som mere grundlæggende end andre. Kun ved *gensidig kontrol,* f.eks. intersensorisk, intersubjektiv og intermetodologisk kontrol kan man efterhånden finde frem til, hvilke oplevelser der skal være erkendelsens *udgangspunkt.* Hvilken erkendelse, vi kommer frem til, vil derfor være afhængig af, hvilken form for gensidig kontrol vi anvender. Hvor forfinet den gensidige kontrol er, hænger igen sammen med, hvilken form for videnskab, vor teoretiske erkendelse beskæftiger sig

med. Al teoretisk erkendelse bliver derfor relativistisk, og absolut sandhed er et ideal, der ligesom Kants ideer kan virke som regulerende, men aldrig som konstituerende princip. Schultzer vil derfor ikke anvende ordet sandhed, som har en absolutistisk klang, men derimod ordet gyldighed.

I 1961 udkom »Relativitet« i en stærkt forøget udgave, idet der var tilføjet et 250 sider langt afsnit om »analyse og eksistens«. Fortsættelsen indeholdt nye variationer af grundtemaerne fra første udgave. En ting eksisterer som den samme ting, forsåvidt den bevarer sin identitet, dvs. beholder de samme egenskaber eller prædikater. Ved en gennemgang af eksistensopfattelser i filosofiens historie påviser Schultzer, at de fleste er absolutistiske, dvs. at der forudsættes, at ganske bestemte prædikater er kriterier på eksistens. Forskellen mellem de forskellige filosofiske »ismer« – f.eks. materialisme og idealisme – er blot, at det er forskellige prædikaatter, der fastslås at være afgørende for eksistens. Schultzer hævder, at dette er et udslag af absolutisme og ensidighed, hvilket kun kan undgås ved at relativere forholdet og undersøge, ved anvendelse af gennsidig kontrol, hvilke prædikater, der er afgørende for eksistens. Eksistensprædikaterne, og hvad vi forstår ved identitet, må derfor ses i relation til, hvilken videnskab, vi har med at gøre, og hvilket udviklingstrin i forskningen, vi befinder os på, dvs. hvilke former for gensidig kontrol, vi anvender, og hvor forfinede de er.

Schultzers erkendelsesteori gav anledning til modsigelser og en del kritik. Det faldt nogle for brystet, at han blandede sin erkendelsesteoretiske relativisme sammen med Bohrs komplementaritetsteori og Einsteins fysiske relativitetsteori; især den sidste er ikke relativistisk i Schultzers forstand, snarere tværtimod. Hans fremstilling af mange filosoffers tanker, som han enten polemiserede imod eller tog til indtægt, var ikke altid heldig. Endvidere harcellerede nogle over hans omstændelige stil og mange digressioner, der gjorde overblikket over hans teori vanskelig. Til trods for disse skønhedsfejl var der dog tale om et helstøbt arbejde, hvor man kunne følge en problemstilling og en argumentationskæde, gennemført omhyggeligt i sine konsekvenser.

Grundtanken i Schultzers teori: at der ikke findes noget fast grundlag for erkendelsen, måtte få konsekvenser også for Schultzer selv. Han måtte opgive begreberne absolut objektivitet og sandhed, og han erstattede dem med relativ objektivitet og gyldighed. Men det er et spørgsmål, om ordet relativitet i det hele taget har en mening, uden at der forudsættes noget absolut. Den absolutte objektivitet blev da hos Schultzer et »erkendelsens ideal«. I den forbindelse er det værd at mindes bevægede diskussioner mellem Schultzer og Jørgensen. Jørgensen forudsatte et objektivitetsbegreb, som man – gennem forskellige kontrolmetoder – kunne approximere ved at skrælle de subjektive

fejlkilder bort, uden dog at kunne vide, om man var nået til vejs ende. Jørgensens objektivitetsbegreb syntes at ligge meget nær ved Schultzers begreb om erkendelsens ideal. Ikke desto mindre syntes de begge, at der var en afgrund mellem deres opfattelser.

I bogen *Direktiv idealisme* (1964) uddybede Schultzer sine tanker om erkendelsens ideal. Han påviste, at filosofiske idealer er direktive for vore bestræbelser på at realisere dem. I den forstand er de bindende og kan tillægges en form for objektivitet. Disse idealer findes på forskellige områder, blandt andet på de moralske, og det, at de findes, medfører, at værdinihilisme kan afvises. Moralfilosofiske idealer har dog ikke mulighed for at blive realiseret i samme grad som de naturfilosofiske, hvilket fremgår af naturvidenskabernes store fremskridt. Dog kan heller ikke de naturfilosofiske idealer virkeliggøres helt. De, der mener det, er metafysikere, f.eks. i materialistisk eller idealistisk forstand, og de har efter Schultzers mening misforstået filosofien, fordi de tror, den har samme karakter som videnskaberne. Filosofiens område er ikke – som i videnskaberne – genstande, men idealer, og identificerer man realiteter og idealer, falder man for noget, som i virkeligheden er ønsketænkning.

I bogen *Philosophische Kritik und idealistische Struktur* (1970) nåede Schultzer, før en snigende sygdom (Parkinsonisme) gjorde det umuligt for ham at arbejde, at sammenfatte og stramme sin filosofiske teori og at få den ud på et sprog, der gjorde den tilgængelig for et større forum.

Medens Schultzers videreførelse af den logiske empirisme førte til en slags metodisk idealisme, førtes andre danske filosoffer, der havde været elever af Jørgen Jørgensen, fra logisk empirisme i retning af sprogfilosofi og semantik. Den betydeligste repræsentant i Danmark for denne retning er *Justus Hartnack* (f. 1912), professor ved Aarhus Universitet til 1972. – I sin disputats *Analysis of the Problem of Perception in British Empiricism* (udg. på engelsk 1950) argumenterer han for et naivt realistisk omverdenssyn ved hjælp af begrebsanalyse og analyser af sprogets logik. Hartnacks opfattelse af filosofiens opgave fremsætter han i sin bog *Philosophical Problems* (1956, engelsk udg. 1962). I denne bog gennemgås en række filosofiske problemer og løsningsforsøg gennem tiderne, og den munder ud i den opfattelse, som er stærkt påvirket af Gilbert Ryle, at alle filosofiske argumenter i virkeligheden drejer sig om begrebernes logik. De gamle tilsyneladende uløselige problemer som omverdensproblemet, det psykofysiske problem, problemet om etikkens objektivitet er ikke problemer, der kan løses ved hjælp af fagvidenskabelige metoder, som er empiriske; men man kan ved filosofisk metode opløse dem og påvise, at ordene og de begreber, ordene dækker over, er i modstrid med sprogets logik. Sin filosofiske metode viderefører Hartnack i en række skrifter, bl.a. har han

skrevet om Wittgenstein, Kant og andre filosoffer, hvis tænkning han tolker i overensstemmelse med sit filosofiske grundsyn.

En anden udløber af den sprogfilosofiske debat i Danmark er disputatsen *The Nature of Meaning* (udg. på engelsk 1961) af *Niels Egmont Christensen* (1927-1980); fra 1968 professor i filosofi ved Aarhus Universitet. Dette arbejde er en sprogfilosofisk analyse, i hvilket det søges påvist, at betydning (meaning) er knyttet til udtrykkene således, at disse udtryk kun kan frembringes, når og hvor der findes noget bestemt ikke-lingvistisk, f.eks. genstande, relationer eller situationer. Betydningen af et ord kan således sammenlignes med et embede, hvorunder der sorterer bestemte funktioner. Egmont Christensen mener, at hans betydningsteori gør det muligt, at man kan undgå at opstille bevidsthedsproblemet.

DE SENESTE ÅR

Medens den hidtidige fremstilling først og fremmest har drejet sig om monografier over lærerne i faget og deres indsats, vil fremstillingen af de sidste 15-20 år af filosofifagets historie ved Københavns Universitet mest være koncentreret om den udvikling og de ændringer, dette fag har gennemgået med hensyn til studenter- og lærertilgang, eksamens- og undervisningsformer m.m., medens en skildring af den filosofiske indsats fra de enkelte professorers og andre læreres side kun vil blive kort. En egentlig vurdering må udelades, dels af pladshensyn og dels fordi den vil være historisk uhensigtsmæssig.[108]

Hvor berettiget det end måtte være, vil det heller ikke være muligt at omtale den betydningsfulde indsats inden for filosofien, der er gjort af mange forskere, som er tilknyttet andre fag. Ifølge sagens natur har såvel teologien, naturvidenskaben, rets- og statsvidenskaben og de humanistiske og sociologiske videnskaber grundlæggende filosofiske problemer, som er blevet behandlet af forskere, der ikke har været tilknyttet Filosofisk Institut. Nærmere oplysninger om disse forskere må søges i afsnittene om de pågældende fag.

Filosofisk Institut

Filosofferne havde ikke nogen afdeling eller egne lokaler på universitetet, før de i sidste halvdel af 1940erne fik anvist plads på loftet i den gamle

108. Se iøvrigt Inge Bernhoff og Mogens Blegvad: *Filosofistudiet i København 1926-1976,* i *Dansk Filosofi og Psykologi* I, 1976, s. 9-25.

Metropolitanskolebygning, da den blev inddraget under universitetet. I 1959 fik dette sted officiel status som et Filosofisk Laboratorium. Dette betød bl.a., at der blev ansat kontorpersonale og indretttet et trykningskontor. Betegnelsen »Filosofisk Laboratorium« blev i 1968 ændret til »Filosofisk Institut«, og dermed fulgte filosofien universitetets almindelige udvikling med at centrere fagene i institutter, der organisatorisk og økonomisk virkede som afgrænsede enheder. I denne periode blev også opbygget et filosofisk bibliotek, hvis kerne var bøger fra professor Kuhrs efterladte bogsamling og bøger, der havde stået på Filologisk Instituts læsesal. I kraft af årlige bevillinger har det været muligt at supplere denne samling med ældre og nyere filosofisk litteratur, således at den nu har udviklet sig til et betydeligt fagbibliotek på ca. 14.000 bind. Lokaleforholdene blev væsentligt forbedret, da Det filosofiske Fakultets lokaleudvalg, hvori bl.a. professor Mogens Blegvad havde sæde, i 1969 tildelte Filosofisk Institut nye lokaler i Trinitatisannexet i Købmagergade 50.

Nye studieordninger

Indtil 1966 var magisterkonferens den eneste eksamen, man – bortset fra filosofikum – kunne absolvere i filosofi. Den har sin rod i den gamle magistergrad, som ifølge middelalderuniversitetets ordning var den højeste grad ved artes-fakultetet, og som modsvarede doktorgraderne ved de tre »højere« fakulteter. Den officielle titel, som bestået konferens giver ret til, er derfor magister artium, mester i de frie kunster. Ifølge en kgl. anordning fra 1915 og en ministeriel bekendtgørelse af 16.1.1924 bestod konferensen af to prøver, en kundskabsprøve og en videnskabelig modenhedsprøve.

På grundlag af de almene regler for magisterkonferens, blev der for faget filosofi udformet et sæt regler, hvor det blev fastslået, at der skulle eksamineres i disciplinerne: erkendelsesteori, naturfilosofi, etik, filosofihistorie og psykologi. Bortset fra psykologi, hvor der var blevet oprettet et særligt konferensstudium, kunne den studerende så vælge en af disse discipliner som hovedfag.

Disse regler har været gældende helt op til de seneste år for dem, der begyndte deres studium før 1972. Undervisningen og eksaminationerne blev foretaget af de tre filosofiske professorer og af lærere i psykologi. De filosofistuderende skulle også gennemgå et psykologisk laborantkursus.

Det er klart, at studiet under disse forhold i stor udstrækning blev et selvstudium; professorerne gennemgik kun en meget lille brøkdel af de ca. 100 vægtige værker, der indgik i pensummet.

Indtil omkring 1960 var der normalt kun en snes personer, der var tilmeldt

årslisten som studerende i filosofi, og kun en halv snes stykker af dem var virkelig aktive. – De filosofistuderende var ofte ældre og mere modne end studenter i almindelighed, mange havde på forhånd anden uddannelse og havde sikret sig andre erhvervsmuligheder, eftersom de muligheder, faget selv bød på, var små. Magisterkonferensen gav – bortset fra filosofiprofessoraterne – egentlig kun forret til stillingerne som fagreferenter i filosofi ved de videnskabelige biblioteker. De, der blev magistre, fandt dog beskæftigelse, f.eks. som manuduktører til filosofikum, lærere ved højskoler, anmeldere i dagspressen m.m.

Utilfredsstillende ved denne konferensordning var, at der ikke fandtes forprøver eller lignende så tidligt i studiet, at de studerende selv kunne bedømme, om det var formålstjenligt at gå videre. Efterhånden som der i løbet af 1960erne kom en stadig stigende tilgang til studiet, blev det mere og mere nødvendigt at råde bod på dette forhold. Det skete for faget filosofi i 1966, hvor man indførte den cand.art. ordning, som i 1956 var blevet indført ved Det filosofiske Fakultet.

Cand.art. ordningen, der gjaldt til 1971, havde karakter og omfang som et bifag, og den kunne tages i forbindelse med et hovedfag, en embedseksamen eller magisterkonferens. Der indgik tre hoveddiscipliner: filosofihistorie, teoretisk filosofi og praktisk filosofi. Dertil kom et »specielt studeret område«. Kurserne i disse fag strakte sig over fire semestre, hvorefter de kunne afsluttes efter mindst to års forløb med en cand.art. eksamen, der, selv om den ikke var obligatorisk, blev taget af de fleste, som ville gå videre med magisterkonferensstudiet.

Eksamensordningen ved Det filosofiske Fakultet blev radikalt ændret i 1968. I alle de fag, der hørte ind under fakultetet, skulle der være en bifagseksamen (med 2 års normeret studietid) og en hovedfagseksamen (normeret 4 år), hvori indgik en 1. del (normeret 2 år), der ikke skulle afvige meget fra bifagseksamen. Bestået bifag eller hovedfag kunne derved gøres til en betingelse for, at man kunne indstille sig til en magisterkonferens (normeret 6 år). Det havde oprindeligt været tanken helt at afskaffe magistergraden og lade den erstatte af hovedfag plus licentiatgrad, men man ønskede for en del fags vedkommende at bevare den. Anordningen gav de enkelte fag vide rammer, men de faglige regler skulle, til den nye styrelseslov trådte i kraft 1970-71, godkendes af fakultetet.

For faget filosofi medførte det, at der måtte foretages ændringer i cand.art. prøven, således at den kunne fungere som en bifagseksamen og som 1. del til videregående filosofistudium i overensstemmelse med den nye anordning. Indholdet af studierne og kravet til prøverne blev i det væsentlige som ved cand.art. ordningen, men kursernes former er blevet ændret flere gange i de

seneste år og synes stadig at være på forsøgsstadiet. Mange lærere og studenter føler, at de burde ændres igen.

Indførelsen af bifags- og førstedelsordningen, der jo fandt sted samtidig med, at studentertilgangen til universitetet steg voldsomt, medførte også, at mange flere studenter ville studere filosofi. Da tilgangen i første halvdel af halvfjerdserne var på det højeste, kunne vi i september måned registrere op til ca. 60-70 deltagere på kurserne. Dette tal reduceredes noget allerede i de første måneder af studiet. Fagets karakter medfører meget store begyndervanskeligheder, og tilfredsstiller heller ikke umiddelbart de forventninger, som mange unge mennesker stiller til det. De indledende metodiske kurser i logik og videnskabsteori synes at ligge langt fra ønskerne om at få svar på livets store spørgsmål. Dette hurtige frafald af studenter, der enten opgiver, fordi de føler studiet for svært, eller fordi det ikke var, hvad de ventede, har til gengæld vist sig at være en naturlig udvælgelse af de mest velegnede. For dem, der har gennemført 1. del/bifagsstudiet, har dumpeprocenten derfor været ringe i forhold til andre studier.

Da den nye styrelseslov var trådt i kraft, blev der af studienævnet nedsat et udvalg til udarbejdelse af nye hovedfagsregler. Efter et ihærdigt arbejde og efter langvarige forhandlinger i udvalget fremkom et udkast, der blev vedtaget i studienævnet i efteråret 1971. Grundstrukturen for den nye eksamen var, at den enkelte student i de to år, der normalt skal gå fra afslutningen af 1.dels eksamen til slutningen af hovedfagsstudiet, foruden at skulle udarbejde en specialeafhandling, skulle studere og aflægge prøver i 6-10 såkaldte studieenheder, som hver for sig i omfang skal svare til, hvad en undervisning i to ugentlige timer i et semester kan dække. Prøver kan afholdes både mundtligt og skriftligt eller gennemføres ved en afløsningsopgave. De valgte studieenheder skal fordeles over tre hovedområder: filosofihistorie, teoretisk filosofi og praktisk filosofi, og der kan tages mindst to i hvert område. Enhederne »placeres emnemæssigt, så vægten lægges på relevante emner, og således at en rimelig spredning over hovedområdet er sikret«. Én studieenhed kan godt falde i en ikke-filosofisk disciplin. Den, der afsluttede en hovedfagseksamen, blev cand.phil. i filosofi.

Anordningerne af 1968 og senere af 1972 gjorde det nødvendigt at ændre reglerne for magisterkonferensen. Man tog her hovedfagseksaminen som model og krævede blot flere studieenheder (12-20) og større specialer i overensstemmelse med konferensens karakter og den to år længere normerede studietid. Man veg tilbage for at kræve bestået 1. delsesksamen eller bifag som ufravigelig betingelse, men krævede af dem, der ikke havde det, prøver af et omfang svarende til de tre første semestre af 1.delsstudiet. Faget psykologi udgik nu som en obligatorisk del af konferensen.

Professorerne i dag

Den voldsomme stigning af studentertilgangen i begyndelsen af 1960erne medførte, at så mange skulle tage filosofikum, at de tre professorer umuligt kunne overkomme undervisningen og eksaminationen. De nye ovenfor omtalte studieordninger for filosofi krævede også en stærkt forøget lærerkapacitet, hvilket forårsagede, at der i 1960erne blev bevilget nogle ikke-professorale lærerstillinger, og at der også i langt højere grad end tidligere blev anvendt løst ansatte undervisningsassistenter.

I 1950erne havde der ved faget filosofi ud over de tre professorer kun været ansat én videnskabelig assistent, nemlig den senere professor Johs. Witt-Hansen; endvidere var dr.jur. & phil. *Jens Himmelstrup* (1890-1967), som i flere år havde vikarieret for professor Kuhr, i 1952 blevet lektor (det vi i dag kalder extern lektor) i dansk filosofi. Himmelstrup, der af uddannelse var cand.jur., havde kvalificeret sig til denne stilling dels ved en tidligere omtalt fyldig monografi om F.C. Sibbern, og dels ved sin Kierkegaardforskning, som bl.a. gav sig udslag i et grundigt og dygtigt udarbejdet »Terminologisk Register« i Søren Kierkegaards Samlede Værker, udg. af A.B. Drachmann, J.L. Heiberg og H.O. Lange.

Hvad professoraterne angår, afløste *Johs. Witt-Hansen* i 1958 .Frithiof Brandt, Jørgen Jørgensens professorat blev i 1964 besat af *Mogens Blegvad* og *Svend Erik Stybe* efterfulgte Bent Schultzer i 1970. Desuden blev *Karsten Friis Johansen* knyttet til Filosofisk Institut som professor i antik og middelalderlig filosofi i 1969, efter at have været lektor et årstid. Siden professor Kuhrs død havde man fra flere siden ønsket at få oprettet et professorat i dette fag, et ønske, der nu omsider blev opfyldt.

Johs. Witt-Hansen (f. 1908) havde, inden han blev professor, i en del år virket som højskolelærer bl.a. ved Borups Højskole. Han blev i 1949 mag.art. i filosofi, og i 1957-59 var han ansat ved Københavns Universitet som videnskabelig assistent og forelæste bl.a. til filosofikum.[109]

Witt-Hansens interesser har især samlet sig om de matematiske, fysiske og historiske videnskabers metodiske problemstillinger, emner, som han behandlede i afhandlingen *Materiebegrebet hos Newton, Kant og Einstein* (1958) og i disputatsen *The Conception of Eddington concerning the Philosophy of Physical Science* (1958); her analyserede han bl.a. forholdet mellem Eddington og Kant. Den historiske materialismes metode og teoridannelse har Witt-Hansen behandlet i bogen: *Historical Materialism: The Method, the Theories* (1960). Hans grundlæg-

109. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1959, s. 182-183.

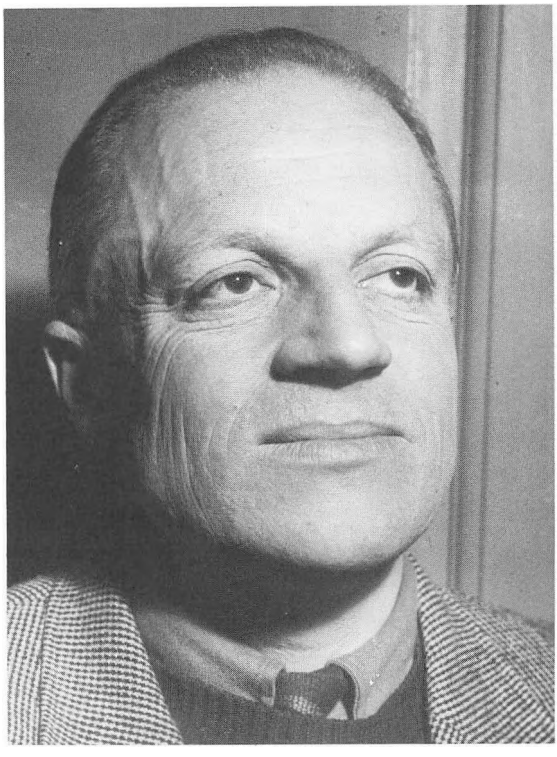

Fig. 34. Johs. Witt-Hansen (f. 1908) efterfulgte i 1958 Frithiof Brandt som professor i filosofi. Han har især samlet sig om de matematiske, fysiske og historiske videnskabers metode og teoridannelse. Han er desuden forfatter til en række bøger og afhandlinger om marxistisk filosofi, hvis metode han gennem sine grundige analyser giver et dybtgående indblik i, endvidere har han forestået udgivelsen af Karl Marx: »Kapitalen« på dansk. I de senere år har Witt-Hansen helliget sig problemet om fremtidsforskning. KB. Billedsamlingen.

gende videnskabsteoretiske synspunkt kommer sikkert klarest frem i afhandlingen *Generalisation og generalisationsproblemer i de matematiske og historiske videnskaber* (1963), hvori han søger at påvise, at en række paradokser, såvel i de matematisk-fysiske som i de historiske videnskaber, har så betydelige fællestræk, at de skulle kunne løses gennem ensartede paradoksopløsningsmetoder, således som de kommer til udtryk i matematikkens generalisationsprocedurer. Witt-Hansen er desuden forfatter til en række mindre bøger og afhandlinger om marxistisk filosofi, hvis metode han gennem sine grundige analyser giver et dybere indblik i. Mest up to date er sikkert hans afhandling: *Marxisme, leninisme, maoisme,* som er et bidrag til den af Svend Erik Stybe redigerede håndbog »Politiske ideologier« (1. udg. 1972, 3. reviderede udgave 1979). I den sidste udgave supplerede Witt-Hansen sit bidrag med et afsnit om Eurokommunismen. Hans store kyndighed i marxologien medførte, at han blev anmodet om at forestå en udgivelse af Karl Marx' »Kapitalen« på dansk, omfattende alle tre dele. Dette værk udkom i 11 bind (1970-72), og han forsynede det med et fyldigt forord. Et mindre udvalg af Karl Marx' skrifter har han udgivet i Berlingske Filosofi Bibliotek (1970).

Ligesom Jørgen Jørgensen har Witt-Hansen deltaget en del i internationale

filosofiske arrangementer. Fra 1962 har han været medlem af Institut International de Philosophie, og blandt flere andre hverv i den internationale filosofiske verden har han været dansk repræsentant i styrelsen af den internationale højskole i Dubrovnik.

Witt-Hansen har i de senere år helliget sig fremtidsforskningen en hel del. Fra 1967 har han været medlem af Akademiet for Fremtidsforskning og fra 1975 af Det samfundsvidenskabelige Forskningsråds udvalg vedrørende fremtidsforskning. Foruden en række artikler på dansk og engelsk om dette emne, har han redigeret og været medforfatter til Politikens håndbog »Fremtidens verden« (1975).

Da Witt-Hansen i 1978 på grund af alder måtte tage sin afsked som professor, var der fare for, at professoratet skulle reallokeres, således at det gik tabt for faget filosofi. Dette medførte en skrivelse fra Filosofisk Institut med begrundelse for bevarelse af denne lærestol, der havde været tilknyttet faget siden 1538. Det lykkedes at få lærestolen bevaret mod at faget måtte afgive den første lektor/adjunktstilling, der blev ledig ved Filosofisk Institut, til reallokering. Professoratet blev opslået i foråret 1979 og i skrivende stund er der ved at blive nedsat et udvalg til bedømmelse af ansøgerne.

Jørgen Jørgensens efterfølger *Mogens Blegvad* (f. 1917) blev mag.art. i filosofi 1942. Indtil 1948 arbejdede han som psykolog ved Københavns kommunes psykotekniske institut og skrev i denne periode artikler om psykologiske emner til »Psykologien og Erhvervslivet«, Salmonsens Leksikon-Tidsskrift og Hagerups Konversationsleksikon. Efter et års studieophold i USA blev han bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek. I 1959 blev han studierektor ved Nordisk Sommeruniversitet, fra 1960-64 var han lektor ved Danmarks Biblioteksskole, samtidig med at han oppebar et forskerstipendium, og fra 1961 blev han lektor ved Københavns Universitet. I 1964 blev han professor sammesteds.[110]

Blegvad havde i 1950erne især kastet sig over moral- og socialfilosofiske og samfundsvidenskabelige studier, især inden for den angelsaksiske analytiske retning, hvor bl.a. metaetiske emner har været under debat. Disse studier resulterede i doktorafhandlingen *Den naturalistiske fejlslutning* (1959), hvor han analyserede den engelske filosof G.E. Moore's kritik af den naturalistiske moralfilosofi. Tilhængere af denne retning vil udlede etiske normer af empiriske fakta, som f.eks. oplevelser af lykke- og lystfølelse, og udlede udsagn (imperativer), hvori ordet »bør« indgår fra domme (indikativer), der udtrykker sagforhold. I modsætning til Moore mener Blegvad ikke, der er tale om en fejlslutning, og han henviser til, at den sproganalytiske metode, som

110. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1959, s. 200-201.

har domineret den angelsaksiske verden, bør suppleres med en fænomenologisk analyse, der kan vise, at der findes oplevelser af værdier og moralske krav, der er lige så umiddelbare som de oplevelser vor dagligdag og vor videnskabelige rekonstruktion af den fysiske verden bygger på. Problemet bliver så, om disse oplevelser kan være udtryk for en objektiv værdi- og normverden.

I en del mindre afhandlinger i årbøger og tidsskrifter og i bøgerne *Moral og samvittighed* (1963), *Samfundsvidenskab og samfundsvidenskaber* (1969) og i afsnittet *Liberalismen* i den ovenfor omtalte håndbog »Politiske ideologier« (1972) har han givet klare og informative fremstillinger af moral-, samfunds- og værdifilosofiske problemer. Blegvad har iøvrigt skrevet to artikler i skriftet »Dansk Filosofi og Psykologi« I-II (1976-77) om *Filosofikum* og om *Filosofistudiet i København 1926-76,* som har været til stor hjælp for udarbejdelsen af dette afsnit.

Mogens Blegvad er stærkt aktiv i fagligt organisationsarbejde både på nationalt, nordisk og internationalt plan. Siden 1947 har han været aktiv i Folkeuniversitetsarbejdet, fra 1958 har han været medlem af programrådet og fra 1975 af styrelsen for Folkeuniversitetet i København. Han har taget del i arbejdet i Dansk sociologisk Selskab, Nordisk sociologisk Selskab og Selskabet for Filosofi og Psykologi, for hvilket han var formand fra 1960-70. I 1964 tog han initiativet til udgivelsen af »Danish Yearbook of Philosophy« og har siden været formand for denne årbogs redaktionsråd. 1974 indvalgtes han i bestyrelsen for Det Internationale Sociologselskabs afdeling for sociologiens historie. Fra 1965 har han været medlem af Vetenskaps-societeten i Lund og fra 1973 af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, hvor han 1976 blev formand for »Udvalget for udadrettet virksomhed«, som bl.a. arrangerer foredrag om »Grundvidenskab i dag«. 1977 blev han medlem af Selskabets præsidium. – I to kvartaler i 1970 var Blegvad gæsteprofessor ved Department of Sociology, University of California, Santa Barbara. – P.t. er Blegvad medlem af Det humanistiske Fakultetsråd som repræsentant for fagene filosofi og pædagogik.

Bent Schultzers efterfølger *Svend Erik Stybe* (f. 1919) blev efter realeksamen boghandleruddannet i Roskilde, men tog efter sin læretid studentereksamen på kursus og blev i 1942 ansat ved Munksgaards boghandel og indledte samtidig et magisterkonferensstudium i filosofi ved universitetet. Kort efter krigen lykkedes det ham at opbygge en manuduktionsvirksomhed til filosofikum, som han fortsatte også efter at være blevet magister i 1950. Samtidig virkede han som lærer ved aftenhøjskoler, folkeuniversitetet m.m. og som anmelder og kronikør ved dagspressen.[111]

Stybes interesser og studier koncentrerede sig mest om filosofi-, kultur- og idéhistorie, og i sin disputats *Frederik Dreier. Hans liv, hans samtid og hans sociale tænkning* (1959) behandlede han en epoke fra den danske politiske idéhistorie. I dette arbejde skildrer Stybe den politiske tænkning hos den unge Frederik Dreier (1827-1853), der normalt betegnes som Danmarks første socialist. I afhandlingen behandles foruden Dreiers filosofi også hans psykologiske baggrund og den politiske, økonomiske og sociale situation i Danmark i tiden omkring midten af forrige århundrede, hvor håndværkets folk følte sig klemt af den begyndende storindustrielle udvikling. Endvidere vises, at Dreier er påvirket af samtidens europæiske ateistiske, positivistiske og radikale politiske tænkning, som dannede en skarp kontrast til tidens religiøst prægede romantiske og hegelske filosofi, der dominerede dansk åndsliv. Især betones Max Stirners og Joseph Proudhons betydning for Dreier.

Stybe blev i 1959 universitetsadjunkt, og i 1962 amanuensis ved Filosofisk Institut, i 1967 lektor og docent, og i januar 1970 blev han professor efter Bent Schultzer, som han ofte havde vikarieret for i dennes sygdomsperioder. Efter disputatsen fortsatte Stybe sin filosofihistoriske og idéhistoriske produktion med *Idéhistorie. Vor kulturs ideer og tanker i historisk perspektiv* (1962), udarbejdet til brug for gymnasier, seminarier, højskoler m.m. Den filosofihistoriske produktion fortsatte med monografier om John Locke (1965), Spinoza (1969) og en oversættelse af et udvalg af Thomas Hobbes til Berlingske Filosofi Bibliotek (1968) forsynet med indledning og kommentarer. I disse år udgav han også sine forelæsninger til radioens Søndagsuniversitet, *De store tænkere og vort livssyn* (1959) og *Demokratiets principper* (1964). En forelæsning holdt, på Nordisk Sommeruniversitet, udkom i noget udvidet udgave på engelsk under titlen *Antinomies in the Conception on Man* (1962). Han bearbejdede de to sidste dele af den nye udgave af Hartvig Frisch's kulturhistorie (1962), hvor han selv forfattede det sidste afsnit »Mod atomtiden« (ca. 1918-ca. 1960); han har endvidere redigeret og været medforfatter til radioens grundbog »Vor tids filosofi« (1962) og håndbogen »Politiske ideologier. Fra Platon til Mao« (1972). Stybes interesser og studier koncentrerede sig mere og mere om dansk idéhistorie, og i de senere år har disse studier resulteret i skrifter om dette emne bl.a.: *Fra folkevækkelse til enevælde af Guds nåde. Den danske reformations idéhistorie* (1976) og *Dansk Idéhistorie* I (1978). I anledning af Københavns Universitets 500-års jubilæum skrev han *Universitet og åndsliv i 500 år* (1979), også udgivet på engelsk s.å. Endvidere er han forfatter til artiklerne: *Det 'enslige' og 'den enkelte'* (1971), *Trends in Danish Philosophy* (1974), *Filosoffernes psykologi* (1976), *Niels Treschow. 1751-1833. A Danish Neoplatonist* (1976) og

111. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1960, s. 167-168.

Holbergs videnskabsfilosofi (1978) – Han har deltaget en del i Nordisk Sommeruniversitets arbejde bl.a. som medlem af Københavnsstyrelsen, hvor han var formand 1955-56. I 1963-64 var han ledende senior i Studenterforeningen, fra 1969 har han været medlem af bestyrelsen for Selskabet for Filosofi og Psykologi og formand fra 1969-74, endvidere har han været medlem af bestyrelsen for Foreningen af professorer for de højere læreanstalter. Efter den nye Styrelseslovs ikrafttræden blev han valgt til institutbestyrer for Filosofisk Institut, et hverv, han beklædte til 1977.

Karsten Friis Johansen (f. 1930), der i 1969 blev knyttet til Filosofisk Institut som professor i antik og middelalderlig filosofi blev i 1958 cand.mag. i klassisk filologi og historie. Umiddelbart derefter blev han medarbejder ved »Diplomatarium Danicum«, hvor han virkede til 1958. Fra 1957-68 var han ansat ved Det kgl. Bibliotek, fra 1960 som forskningsbibliotekar. Inden han blev professor virkede han fra 1967-69 som lektor ved universitetet.[112]

Friis Johansens hovedværk er hans doktordisputats *Studier over Platons Parmenides* (1964). Han tilstræber i denne afhandling – på baggrund af den »klassiske« platonisme – at påvise, at anden del af denne i forskningen meget omdiskuterede dialog opbygger en platonisk »elementarteori« gennem en dialektisk undersøgelse af forholdet mellem visse fundamentale begreber (enhed, væren, identitet, forskel osv.), der er konstitutive for metafysik, logik og erkendelsesteori. Platon træder med andre ord et skridt tilbage for indirekte at begrunde idélæren.

Foruden dette meget grundige og omfattende arbejde, har Friis Johansen skrevet en klar og instruktiv bog om Platons filosofi (1966), foruden en række artikler i forskellige videnskabelige tidsskrifter og samleværker, bl.a. en fyldig artikel *Platons og Aristoteles' statslære* i den ovenfor omtalte håndbog »Politiske ideologier«. Han har endvidere været medudgiver af »Danmarks Riges Breve« 3. række (fra 1958) og har udgivet J.N. Madvigs »Sprachtheoretische Abhandlungen« (1971).

Da den nye styrelseslov trådte i kraft, blev Friis Johansen fagets første repræsentant i Det humanistiske Fakultetsråd og blev derfra valgt til Konsistorium, hvor han havde sæde fra 1971-74. I 1977 afløste han Svend Erik Stybe som institutbestyrer og beklædte dette hverv til 1979. Blandt andre officielle hverv har han varetaget sekretærposten i Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse 1957-67, og han har været efor for Den Arnamagnæanske Stiftelse fra 1972. I 1978 blev han medlem af Videnskabernes Selskab.

112. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1964, s. 135.

Ikke-professorale lærere

Som ovenfor omtalt blev lærergruppen i løbet af 1960erne stærkt forøget med et antal ikke-professorale lærere, som alle deltog i filosofikum-undervisningen. En del af dem kom senere til at deltage i uddannelsen af de fagstuderende.

Da Witt-Hansen blev professor efter Jørgen Jørgensen, efterfulgtes han som videnskabelig assistent (amanuensis) af mag.art. *Helmuth Hansen.* Svend Erik Stybe, der siden 1959 havde været universitetsadjunkt, blev, ligesom *David Favrholdt,* amanuensis. I de følgende år blev i samme stillingskategori ansat: mag.art. *Flemming Steen Nielsen,* mag.art. *Arne Thing Mortensen* (dr.phil. 1972 og s.å. professor ved RUC), mag.art. *C.H. Koch,* mag.art. *Kjell Sellin,* mag.art. *Søren Kjørup* (fra 1971 lektor og senere professor ved RUC), mag.art. *Jon Espersen,* mag.art. *Erik Elten,* cand.mag. *Stig Andur Pedersen* (fra 1979 professor ved RUC) og cand.theol. (senere dr. theol.) *Peter Kemp.* Disse stillinger blev, efter den nye stillingsstrukturanordning, betegnet universitetsadjunkter/-lektorer.

I samme tidsrum fik instituttet også bevillinger til eksterne lektorstillinger. Nogle af disse tildeltes i slutningen af 1960erne de ansatte amanuenser, hvad der dengang var tilladt. Endvidere har dr.phil. *Jan Pinborg* (senere professor i klassisk filologi), cand.mag. *Troels Eggers Hansen,* mag.art. *Karsten Schnack,* mag.art. *Jørgen Hass,* mag.art. *Hans Siggaard Jensen,* mag.art. (senere dr.phil.). *Ole Thyssen,* mag.art. *Sven Erik Nordenbo* og mag.art. *Jørgen Husted* været eksterne lektorer. I dag er bevillingerne til disse stillinger blevet stærkt nedskåret, og kun Hass, Thyssen og Husted sidder endnu i dem.

Foruden disse lærere har der midlertidigt været ansat undervisningsassistenter til at varetage og være behjælpelig ved filosofikumundervisningen og anden indledende undervisning. Der er her bl.a. grund til at nævne dr.phil. *Asger Langkjær,* som virkede som lektorvikar, efter at han i en årrække som undervisningsassistent havde haft en del filosofikum undervisning.

Af disse lærere har Asger Langkjær, David Favrholdt, Arne Thing Mortensen, Peter Kemp og Ole Thyssen taget doktorgraden ved Københavns Universitet.

Asger Langkjær (f. 1905)[113] forsvarede sin disputats: *Contributions to a General Normology or Theory of Purpose-Setting with Particular Reference to Imperatives and Definitions of Serviceability* (1961). I dette værk søgte Langkjær at bestemme begrebet norm. Normer er for ham faktiske foreteelser, som består af conationselementer og angivelseselementer, og han skelner mellem direkte og afledte normer. Det er Langkjærs opfattelse, at normerne fremkalder

113. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1961, s. 175-176.

behovssituationer eller behov. Etikken er en del af normlæren, hvilket Langkjær belyser ved at se den i forbindelse med forskellige psykologiske behovsteorier og filosofiske teorier om imperativer. – I en række andre skrifter har Langkjær uddybet sin teori, set i en større kulturfilosofisk og -psykologisk sammenhæng, bl.a. i værket *Grundtræk af en kulturlære og kulturfilosofi* I-II (1968).

David Favrholdt (f. 1931)[114] blev doktor i 1964 på afhandlingen *An Interpretation and Critique of Wittgenstein's »Tractatus«.* I denne afhandling gav han en ny og original tolkning af den østrigske filosof Ludwig Wittgensteins første værk »Tractatus Logico-Philosophicus«, der blev og stadig bliver anset for et grundlæggende værk i 1900-tallets filosofi, specielt med hensyn til meningsteoriernes videre udvikling. På overbevisende måde viser Favrholdt, at tidligere tolkninger af Wittgenstein indeholder fundamentale misforståelser og fejlvurderinger. En stor del af de synspunkter hos Wittgenstein, der har vakt eftertidens beundring, er i flere henseender defekte. Efter Favrholdts mening ligger Wittgensteins fortjenester især i hans påvisning af, at logikkens udsagn, sådan som de er opstillet i »Principia Mathematica«, er tautologier, samt i hans refleksioner over meta-sprogs umulighed. Endvidere viser Wittgensteins lære om det uudsigelige, som ikke tidligere havde været påagtet, sig at indeholde interessante tankegange, der burde udformes nøjere. – Allerede to år efter erhvervelsen af doktorgraden blev Favrholdt professor ved Odense Universitet.

Arne Thing Mortensen (f. 1938) blev i 1972 dr.phil. på afhandlingen: *Perception og sprog. Et filosofisk essay.*[115] Han er især inspireret af Louis Hjelmslevs teori om sprogenes struktur og indre afhængighed, der medfører, at de enkelte ords betydning beror på deres sammenhæng med systemet og ikke på deres eventuelle overensstemmelse med enkelte data. På grundlag af denne opfattelse søger Thing Mortensen at fremdrage nogle træk af en sprogfilosofisk tankestruktur, som han sætter i relation til teoretisk og eksperimentel perceptionsforskning. – Omtrent samtidig med at Thing Mortensen forsvarede sin afhandling, blev han ansat som professor ved RUC.

Peter Kemp (f. 1937) blev i 1973 dr.theol. på disputatsen: *Théorie de l'engagement.* I. *Pathétique de l'engagement.* – II. *Poétique de l'engagement.* Denne afhandling går ud fra den forudsætning, at en moderne filosofi må være en »pathetik« dvs. behandle af mennesket som »en aktivitet, der er passiv, eller som en passivitet, der er aktiv«, og man kan derfor anvende »engagementet« som nøglebegreb for denne patetik. Kemps afhandling er sikkert den første i

114. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1964, s. 132-133.
115. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1972, s. 148-149.

Danmark, hvori der søges fremstillet en hel verdens- og livsanskuelsesfilosofi forbundet med en kristen religionsfilosofi. Etikken er bebudet i et kommende værk. – Afhandlingen er stærkt inspireret af moderne fransk filosofi, og blandt opponenterne var da også foruden Paul Ricoeur (nu æresdoktor ved Københavns Universitet), hvis tænkning på mange måder har været Kemps udgangspunkt, også to andre franske professorer Roger Mehl og Michel de Certeau.[116] – Kemps afhandling, der er skrevet på fransk, danner et naturligt bindeled til fransk tænkning. Med mange andre arbejder, oversættelser og indledninger til oversættelser har Kemp utrætteligt og med held arbejdet for at udbrede kendskabet til nyere fransk filosofi her i Danmark.

Ole Thyssen (f. 1944) erhvervede i 1976 sin filosofiske doktorgrad på afhandlingen *Utopisk dialektik.* Han tog her utopibegrebet op til en kritisk analyse og bryder med den myte, at der skulle være en væsensforskel mellem utopisk socialisme og videnskabelig socialisme, en myte, der næsten har været et dogme for mange siden Engels' dage. Idet samfundets udvikling tænkes at foregå dialektisk, dvs. at drivkraften for udviklingen er konflikter og strid mellem modsætninger, må der hos den, der beskriver udviklingen, være en vurdering af, hvilken modsætning, der er mereværdig og hvilken mindreværdig. En sådan tænkning kan ikke være værdifri og indeholder, hvad Thyssen kalder en integreret utopi, og især hos Marx og Freud påvises sådanne integrerede utopier.[117] – I sin afhandling kommer Thyssen ind på forholdet mellem Marx's historiske materialisme og Freuds psykoanalyse. Dette tema har han på forskellig måde videreført i bøgerne *Wilhelm Reich, Psykoanalyse og marxisme, Den ulykkelige bevidsthed* og i en række mindre afhandlinger.

Foruden disse disputatser har *Peter Zinkernagel* (f. 1921), som har været tilknyttet Filosofisk Institut fra 1958, først som universitetsadjunkt og senere som forskerstipendiat, i sin filosofiske disputats *Omverdensproblemet* (1957) foretaget et originalt sprogfilosofisk forsøg på at belyse omverdensproblemet. I afhandlingen søges påvist, at vort sprog og dets logik er opbygget ud fra den forudsætning, at vi befinder os i og beskæftiger os med en materiel omverden, for hvilken der gælder fundamentale fysiske love. Dagligsproget, der således er affødt af hele vor livssituation, danner forudsætninger for formuleringer af de mere forfinede naturvidenskabelige love og beskrivelser og også for beskrivelser af psykologiske og biologiske fænomener. I det hele taget gælder det, at vi ikke kan foretage nogen som helst beskrivelse af noget som helst

116. Selvbiografi i Univ. Festskrift november 1973, s. 200-201. I bogen *Teologiens Krise til debat,* 1974, findes udførligt referat af M. de Certeaus, Roger Mehls, Paul Ricoeurs og Sv.E. Stybes oppositioner.

117. Sv.E. Stybes opposition er optrykt i Symposion, Odense universitet november 1976, s. 82-90.

uden at bygge på dette dagligsprog, som igen forudsætter en materiel tingsverden. Vi kan blandt andet ikke beskrive vore psykologiske oplevelser uden at anvende ord, der betegner egenskaber, vi kender fra tingsverdenen; derfor er det absurd at bygge på en fænomenalistisk opfattelse, ifølge hvilken vor tingsverden er konstitueret af fænomener eller sansedata, thi en beskrivelse af sådanne fænomener forudsætter denne tingsverden, og vi kommer derfor ind i en logisk cirkel. – Zinkernagels disputats udkom på engelsk i 1962 i en omarbejdet udgave under titlen *Conditions for Description,* endvidere har han i flere artikler yderligere udviklet og klargjort sin sprogfilosofi.

Langt de fleste af de andre ikke-professorale lærere ved instituttet har også manifesteret sig skriftligt med videnskabelige artikler og filosofisk oplysende bøger. Instituttet er også begyndt at udgive artikelsamlinger, skrevet af dets medarbejdere og udgivet under titlen: »Filosofiske Studier«. Første bind blev udgivet 1978 som et slags festskrift, tilegnet professor Witt-Hansen i anledning af hans 70-årsdag, og bind 2 er på vej. 1. bind i serien, som er redigeret af C.H. Koch, Flemming Steen Nielsen og Stig Andur Pedersen, indeholdt et udbud af artikler, der tilsammen giver et indtryk af, hvilke områder de forskellige lærere beskæftiger sig med, og hvorledes de spreder sig over næsten hele det filosofiske spektrum; de skal derfor nævnes her: Mogens Blegvad: Rationalitet, kollektive goder og utilitarisme, eller: Hvorfor stemme? – Leonard Dobrzanski (polsk seniorstipendiat): On »Wissenschaftlichkeit« of Phenomenology. – Erik Elten: Karl Marx' tidlige religionskritik. En skitse. – Jan Faye (mag.art. i filosofi fra 1975): Harald Høffdings indflydelse på Niels Bohrs erkendelsesteori. – Helmuth Hansen: Om Bohrs korrespondenssynspunkt. – Jørgen Hass: Reflexion og dialektik hos Kant. – Hans Siggaard Jensen og Ole Thyssen: Witt-Hansens opfattelse af den historiske materialisme. – Karsten Friis-Johansen: Demokrits synsteori – og Platon. – Peter Kemp: Dødsprincippet hos Freud og Derrida. – Carl Henrik Koch: Jens Kraft – Et kapitel af den danske filosofis historie i det 18. århundrede. – Laurits Lauritsen (mag.art. 1974 seniorstipendiat): Tankeeksperimentet – et eksperiment midtvejs mellem semantik og fysik: Bidrag til analysen af tankeeksperimenter hos Galilei. – Flemming Steen Nielsen: Alfred Sidgwick's fejlslutningslære. – Stig Andur Pedersen: Fuldstændighedsbevis for modallogik, som umiddelbart giver filtrering. – Karsten Schnack: Om ønsker og behov – et økofilosofisk bidrag. – Svend Erik Stybe: Ludvig Holbergs videnskabsfilosofi. – Peter Zinkernagel: En erkendelsesteoretisk trivialitet.

Af lærebøger, skrevet af ikke-professorale lærere, skal her nævnes C.H. Kochs *Logik* (1968), der blev brugt til filosofikumundervisningen i forbindelse med professor Blegvads stof, og Jon Espersens: *Logik og argumenter – en hjælp til kritisk tænkning* (1969), som bliver anvendt til undervisning i logik til 1. del.

Fig. 35. Filosofikum var, før det blev afskaffet, den væsentligste arbejdsbyrde for lærerne i filosofi, især tog eksaminationen af de efterhånden flere tusinde studenter lang tid. Her er en eksamenssituation fra maj 1962. Eksaminator er Svend Erik Stybe, censor Bjørn Ochsner. Foto. Berlingske Aftenavis.

Filosofikum afskaffes[118]

Fagets status ændredes afgørende, da undervisningsminister Helge Larsen i maj 1971 resolverede, at det 300-årige »filosofikum« skulle ophæves. Før dette skete, var der dog sket så store ændringer i universitetets struktur og en sådan udvikling af såvel faget filosofi som af de øvrige universitetsfag, at det stod klart for mange, at filosofikum, hvis det stadig skulle fungere tilfredsstillende som et akademisk propædeutisk kursus, måtte ændres betydeligt i indhold og form.

Da filosofikum blev ophævet, havde der da også været et betydeligt udvalgsarbejde ved de tre danske universiteter, for at udarbejde nye mere tidssvarende filosofikum-regler.

Den voldsomme ekspansion i studentertilgangen, der begyndte i 1960, medførte, som ovenfor anført, at alle rammer for filosofikumundervisningen sprængtes. Holdene, som altid havde været for store, blev nu så enorme, at selv universitetets allerstørste auditorier ikke kunne rumme dem. Man måtte

118. Mogens Blegvad: *Filosofikum*, i *Dansk Filosofi og Psykologi* II, 1977.

da i første omgang fordoble og senere mangedoble holdenes antal, og der blev i løbet af 1960erne ansat flere faste lærere foruden løst ansatte undervisningsassistenter og stipendiater til at undervise. Mange af disse lærere havde ingen erfaring i at holde elementære forelæsninger over vanskelige og svært tilgængelige emner, hvilket naturligvis medførte store problemer i den vanskeligste af alle undervisningssituationer.

Da Mogens Blegvad i 1964 afløste Jørgen Jørgensen som professor, fik han da også overbevist sine kolleger om, at noget måtte gøres. En henvendelse til rektorerne for Københavns og Aarhus' universiteter i maj 1965 med forslag om nedsættelse af en kommission blev imidlertid besvaret med, at man ikke fandt tidspunktet egnet. Sagen blev derfor foreløbig rejst i Det filosofiske Fakultet i København, som i juni 1965 nedsatte et fakultetsudvalg under Blegvads forsæde og med deltagelse af de to andre filosofiprofessorer, to amanuenser i filosofi og to filosofistuderende, foruden repræsentanter fra andre fag. Dette udvalg fremkom året efter med et forslag, der blev drøftet i fakultetet. Ifølge udvalgets forslag skulle filosofikumstoffet deles op i tre dele: 1) erkendelses- og vurderingslære, 2) filosofi- og videnskabshistorie og 3) psykologi. Til hver disciplin foreslog man at oprette et kursus (tre ugentlige timer), der skulle afsluttes med prøver. Forsøgsvis skulle undervisningen på nogle af holdene deles op i forelæsninger for hele holdet og øvelser i mindre grupper. Forslaget blev med små ændringer forelagt rektor, der foreslog Konsistorium at nedsætte et udvalg med repræsentanter fra alle fakulteter, som skulle arbejde videre med forslaget. Formand blev professor Mogens Pihl, og medlemmer blev bl.a. professorerne Witt-Hansen og Blegvad. I dette udvalg samlede et flertal sig om en modifikation af Det filosofiske Fakultets forslag, og ifølge et nyt forslag skulle psykologien falde helt bort, og der blev givet en udførlig specifikation af de to øvrige discipliners indhold. Undervisningstiden foresloges nedskåret til 6 semestertimer.

Allerede ved universitetsudvalgets første møde forelå en skrivelse fra ministeriet, som bad om en udtalelse vedrørende et fra Aarhus fremsat forslag om et ministerielt udvalg om sagen. Man svarede, at man foretrak et fællesudvalg fra de tre universiteter. I Aarhus havde man allerede arbejdet med sagen, hvilket havde resulteret i, at et flertal i Konsistorium på grundlag af en udvalgsbetænkning fra september 1968 stemte for en afskaffelse af den filosofiske prøve som obligatorisk. Ministeriet nedsatte derefter et fællesudvalg for de tre universiteter, hvor bl.a. en filosofiprofessor fra hvert universitet fik sæde (Niels Egmont Christensen fra Aarhus, David Favrholdt fra Odense og Mogens Blegvad fra København), formand for udvalget blev ligesom i København professor Mogens Pihl. Studenterrepræsentanterne i udvalget og en Aarhus-lærer var for en total afskaffelse, mens et solidt flertal i foråret 1969

samlede sig om et reformforslag, der bevarede prøven som obligatorisk. Dette flertalsforslag fulgte iøvrigt forslaget fra Københavns-udvalget om stoffets deling i to discipliner, der blev betegnet som »videnskabslære« og »filosofisk propædeutik«, og at undervisningen skulle omfatte 3 ugentlige timer i hvert semester – med den tilføjelse, at den ene ugentlige time skulle være en øvelsestime med små hold.

Det store arbejde, der her var gjort for at bevare og reformere filosofikum, hjalp dog ikke; efter at fællesudvalgets betænkning havde været forelagt i Planlægningsrådet for højere Uddannelser, resolverede ministeren i maj 1971, at filosofikum skulle afskaffes.

Man kan fundere meget over, hvorfor denne 300-årige filosofikumordning med ét slag skulle afskaffes. En væsentlig grund var sikkert, at den voldsomme ekspansion i studenterantallet i 1968 gjorde det vanskeligt at opretholde og administrere ordningen. Disse vanskeligheder blev så meget større ved den ændring af stof, undervisningsform og eventuelt eksamensform, som de fleste, der havde med sagen at gøre, måtte foreslå, og som det var vanskeligt at skaffe flertal for. Kravet om øvelser med små hold har sikkert også skabt vanskeligheder, især med henblik på at skaffe bevillinger til så mange undervisningsassistenttimer, som det ville kræve. Endvidere blev studiekravene til de 1. års studerende stærkt forøget i mange fag, så det kunne knibe for dem også at skulle koncentrere sig om filosofikumforberedelse, der for mange blot blev betragtet som et nødvendigt onde, det gjaldt om at komme over så let som muligt. Filosofikum blev også stærkt negligeret fra andre fags side, blandt andet ved at man placerede undervisningstimer for russer på de tider, der skulle være forbeholdt filosofikumforelæsninger, og at man etablerede mange eksaminer og prøver i de tidsrum, hvor der blev afholdt eksaminer til filosofikum.

Det var nødvendigt for at administrere ordningen, at det store antal filosofikumstudenter fordeltes nogenlunde ligeligt hos de efterhånden mange filosofikumlærere. Naturligvis var nogle mere populære end andre, og der var også en vis margin for at skifte, hvis man kunne få speciel tilladelse hos den lærer, man gerne ville gå til, men ligesom tidligere, da f.eks. professor Kuhr var mere populær end Brandt og Jørgensen, lykkedes det dog at administrere ordningen nogenlunde. Helt umuligt blev det imidlertid, da den norske lektor Kjell Sellin forenklede stoffet og lagde hovedvægten på elementær mængdelære og logik, således at det blev væsentligt lettere at bestå eksamen hos ham end hos de andre lærere, der søgte at give deres elever et stof, der svarede til de traditionelle forordninger.

Det enorme pres på hans hold medførte, at man måtte lukke for tilgangen, hvilket skabte utilfredshed og uro blandt studenterne, en uro, der kulminere-

de i forbindelse med studenteroprøret i 1968. Ganske vist havde Sellins lærervirksomhed intet at gøre med studenteroprørets ideologi, men han benyttede den gunstige lejlighed til at styrke sin popularitet, og han undergravede offentlighedens respekt for filosofikum – alt under pressens livlige interesse. Da man ikke fra universitetets side kunne tillade at dispensere fra de almindelige fordelingsregler for tilgangen til filosofikumeksaminationen, heller ikke for Sellins hold, ordnede han det således, at hans studenter kunne tage den filosofiske prøve, først i Trondheim, og da dette ikke længere kunne lade sig gøre, i Oslo.

Hvilken rolle Sellins undervisning har haft for filosofikums ophævelse, er ikke godt at sige, men i hvert fald blev offentligheden bibragt den opfattelse, at der var noget »muggent« ved det hele. Dette medførte usikkerhed, også i de kredse ved universiteterne, der var positivt indstillet over for filosofikum, og det gav de studenterledere, der i oprørsperioden gik ind for radikale ændringer af universiteternes forhold, et populært angrebsmål. Deres opfattelse var, at »filosofikum« var udtryk for en forældet opfattelse, ifølge hvilken universitetet var en borgerlig »videnskabelig institution«, et sted, hvor nogle udvalgte skulle bibringes »den mest avancerede viden«. Studenterledernes agitation havde dengang en slagkraft, der gjorde indtryk på de politikere og embedsmænd, som skulle tage endelig stilling til den gamle institution.

Efter filosofikums afskaffelse gik man ved alle tre universiteter i gang med at etablere kurser, hvor lærere i filosofi, til tider i samarbejde med lærere i andre fag, behandlede filosofiske emner af interesse for studerende fra andre faggrupper eller fag. Disse såkaldte eksterne kurser har fået meget forskellig tilslutning, forskellig status (i nogle tilfælde er de gjort obligatoriske) og forskelligt niveau. Forudsætningen for disse kursers succes hænger i høj grad sammen med, at de på en eller anden måde kan give studenter fra forskellige fag kompensation i retning af pensum- eller eksamensafløsning, men det kniber med at få dette igennem i fagenes institutråd og studienævn. Kun meget få studerende har tid og mulighed for at følge forelæsninger og kurser om emner, der betragtes som luksus, og som ikke giver direkte bonus i deres fagstudier.

Der er meget, der tyder på, at afskaffelsen af filosofikum har været uheldig, især fordi man ikke har fundet noget at sætte i stedet. – Da det viste sig i 1960erne, at det gamle universitets rammer var sprængt, og at der krævedes dybtgående reformer, hvis det skulle følge med tiden, videnskabeligt og undervisningsmæssigt, blev det også klart, at der var behov for introducerende kurser af tværvidenskabelig art, hvor der blandt andet blev undervist i metoder og målsætning for videnskab og forskning. Disse skulle bidrage til, at de studerende, der senere ville specialisere sig i en bestemt snæver viden-

skabsgren, skulle få mulighed for at se deres forsknings betydning for den sociale, kulturelle og åndelige udvikling. I den forbindelse blev der som bekendt i slutningen af 1960erne planlagt samfundsvidenskabelige, humanistiske og naturvidenskabelige basisuddannelser, som blev prøvekørt på det nyoprettede RUC. Grundet på manglende økonomiske ressourcer og måske også på grund af uheldige erfaringer fra eksperimenterne på RUC, blev lignende planer standset for Københavns Universitets vedkommende. Ved en modernisering af filosofikum, kunne disse formål i nogen grad være blevet tilgodeset.

Afsluttende bemærkninger

Skønt afskaffelsen af filosofikum stærkt reducerede faget filosofi fra at være en grundlæggende disciplin for alle studieretninger til blot at være et af de mellemstore fag, er der dog nok at gøre for fagets faste lærere og for de eksterne lektorer.

Som allerede anført spredes undervisningen over langt flere områder, end det var tilfældet for blot femten år siden. Der gøres mere ud af videnskabsteoretiske emner, både inden for samfundsvidenskaberne, de humanistiske og de eksakte videnskaber. Også eksistentialisme, fænomenologi, marxiologien i dens forskellige moderne afskygninger, strukturalisme og sprogfilosofi er blevet inddraget i langt højere grad end tidligere. Religionsfilosofien er også repræsenteret, og i nogle år underviste den ukrainsk fødte dr.phil. *Gregor Malantschuk* (1902-1979) i dette fag ved instituttet. Der gøres også meget mere ud af filosofi- og idéhistorie end tidligere, især med henblik på de studerende, som søger at komme til at undervise i gymnasiet. Undervisningen i antik filosofi bliver under professor Friis Johansens ledelse også varetaget langt mere end før.

I højere grad end mange andre institutter ved universitetet er Filosofisk Institut sluppet heldigt igennem de brydninger og vanskeligheder, som er fulgt i studenteroprørets og styrelseslovens spor. Allerede før studenteroprøret havde studenterne organiseret sig og oprettet et fagråd, der blev inddraget i drøftelserne af instituttets anliggender. Indstilling til stillingsbesættelser af ikke-professorale lærere blev i de sidste år før styrelsesloven afgjort af *hele* lærergruppen, hvilket ikke fungerede hensigtsmæssigt. Styrelseslovens bestemmelser om nedsættelse af fagligt kvalificerede bedømmelsesudvalg virkede – trods den komplicerede ansættelsesprocedure – som en stor forbedring.

I foråret 1969, altså før styrelseslovens ikrafttræden, oprettede Filosofisk Institut et studienævn, for hvilket Svend Erik Stybe blev den første formand.

Det blev herefter skik, at studenterrepræsentanter og lærere afløste hinanden på formandsposten. I 1972 oprettedes et institutråd og en institutbestyrelse; Svend Erik Stybe afløste som institutbestyrer Johs. Witt-Hansen, der som ældste professor hidtil havde beklædt posten. I 1977 afløstes Stybe af Karsten Friis Johansen, der igen i 1978 afløstes af Peter Kemp. Siden 1971 har instituttet været repræsenteret i Fakultetsrådet af Friis Johansen (der også blev medlem af Konsistorium), C.H. Koch (der en tid var fakultetets dekan) og Mogens Blegvad. Arbejdet i institutråd og studienævn har kunnet koordineres, så vi har undgået tidsspildende dobbeltadministration, dette har blandt andet kunnet lade sig gøre ved, at det er blevet skik, at institutbestyreren er medlem af studienævnet.

Samarbejdet mellem studenter, yngre og ældre lærere er stort set gået godt, og selv i de »varme« år efter studenteroprøret har der ikke været de store konfrontationer. De uenigheder, der eventuelt har været, og som ifølge sagens natur nødvendigvis må opstå, er som regel gået på tværs af lærer- og studentergrupper. Resultater med hensyn til undervisning og forskningsmuligheder, der er nået gennem dette samarbejde, viser i det store og hele fremskridt for instituttets standard med hensyn til alsidighed og lødighed.

Siden midten af 1960erne steg antallet af magisterkonferenser kendeligt. Medens der tidligere ofte kunne gå op til et par år imellem disse, nåede man i 1970erne op på ca. tre om året. Inden for det sidste år har to kvinder taget magisterkonferens i filosofi – de første siden 1932. I det hele taget har filosofistudiet fået en stigende tilgang af kvinder, som tilfulde har dementeret tidligere fordomme om, at abstrakt tænkning strider mod den kvindelige psyke osv.

Mange af de yngre magistre har vist sig at være af høj standard, hvilket blandt andet har givet sig udslag i, at et stort antal er blevet tildelt kandidat- og seniorstipendiater. Fra midten af 1960erne og indtil filosofikums afskaffelse fik nogle beskæftigelse som lærere ved instituttet. Denne gunstige udvikling af beskæftigelsessituationen er dog, ligesom i de fleste andre universitetsfag, vendt, således at der i dag kun er meget ringe muligheder for at få universitetsstillinger. Der er efter filosofikums afskaffelse sat en bremse for oprettelse af nye stillinger, og den naturlige afgang af lærere på grund af alder er meget ringe, idet de fleste for øjeblikket er relativt unge og kan sidde i deres stillinger i mindst tredive år endnu. Ansættelser som gymnasielærere er der også kun ringe muligheder for, og det kræver tillægseksaminer. – På forskellig måde har man fra instituttets side været med i bestræbelserne på, at idéhistorie skulle indføres som fag i gymnasiet, men hidtil uden resultat.

Siden begyndelsen af 1960erne har der til instituttet været tilknyttet kontorpersonale, og p.t. har vi en stab bestående af Elsa Hvidberg, Inge

Bernhoff, Gudrun Haugaard og Torben Nilsson, endvidere virker en ældre student som studievejleder. Denne stab beskæftiger sig med instituttets regnskab og korrespondance, som i de senere år er vokset betydeligt, dels på grund af den stigende administration, bl.a. som følge af nærdemokratiet, og dels på grund af det stadig stigende antal spørgeskemaer, forespørgsler, regler og anordninger, som strømmer ind fra højere myndigheder i deres bestræbelser på at få styr på forskning og undervisning. Desuden er kontorpersonalet behjælpelig med renskrivning af manuskripter for instituttets lærere, med arbejde ved biblioteket, med mangfoldiggørelse af undervisningsmateriale osv. Den sidste funktion har haft en overordentlig stor betydning, det er især en stor gevinst for et fag som filosofi, at man hurtigt kan mangfoldiggøre tidsskriftartikler eller kapitler af værker, som det ellers er umuligt eller meget vanskeligt at få fat på.

Forholdet mellem de forskellige grupper: lærere, TAP'er og studenter er godt, fordi antallet af lærere og aktive studerende ikke er større end at alle kender hinanden, og at den fælles interesse for fagets vel i almindelighed overskygger eventuelle universitets-politiske divergenser. En af grundene til det gunstige menneskelige klima på instituttet kan sikkert tilskrives ruskurserne, der har fundet sted den sidste halve snes år, bl.a. med »en hyttetur«, hvor lærere, ældre studerende og nybagte russer samles om at diskutere grundlæggende filosofiske problemer. Disse kurser har uden tvivl forkortet den tid, som de nytilkommende studenter ellers bruger til at akklimatisere sig og til at overvinde den omvæltning, som det er at komme fra skole til universitet.

Som det fremgår af det ovenstående befinder Det filosofiske Institut sig – ligesom hele det øvrige 500-årige universitet – i en brydningsproces. Ingen kan sige, hvor lang denne proces bliver; befinder vi os i midten, i slutningen eller måske kun i begyndelsen? Disse brydninger har dog på mange måder været frugtbringende for faget filosofi. De mange stærke konflikter, som i de senere år har fundet sted mange steder på universitetet har sin rod i det moderne, højt udviklede industrisamfunds voldsomme og sociale brydninger, hvor alle værdier og normer er i støbeskeen. – Dette virker imidlertid som en udfordring til den filosofiske tænkning, og denne udfordring fornemmes især af de unge i faget. Men samtidig bliver det hurtigt klart for den filosofiske studerende, der prøver at fordybe sig i tidens livsanskuelses-, erkendelses- og verdensanskuelses- og samfundsfilosofiske problemer, at disse næppe uden videre kan klares gennem de patentløsninger, der ofte bydes på; man har brug for hele den filosofiske arv. Dette er måske forklaringen på, at vi ikke har haft den meget stærke konfrontation mellem yngre og ældre, som man har haft i andre af universitetets institutter, og at vi har fået det nye nærdemokrati til at fungere, således at det på mange måder har bidraget til en frugtbar udvikling.

Det viste sig da også, da instituttet for et par år siden blev stillet over for rektorudvalgets forslag om en ændring af styrelsesloven, at der stort set var enighed om, at man havde kunnet leve med styrelseslovene af 1971 og 1973, og at en ændring ville medføre, at man skulle til at begynde forfra med tilpasningsprocessen, hvilket næppe ville have været heldigt på nuværende tidspunkt.

Psykologi

Af Franz From, Ib Kr. Moustgaard, Arne Friemuth Petersen og Rolf Willanger

INDLEDNING

I lighed med forholdene ved andre universiteter i den vestlige kulturkreds spillede psykologien – »læren om sjælen« – en betydelig rolle som del af filosofien igennem flere århundreder, før den i slutningen af forrige århundrede skilte sig ud som selvstændigt fag også ved Københavns Universitet. Det var dog kun den eksperimentelle del af psykologien, som således frigjorde sig fra filosofien, og pioneren på dansk grund kom ikke fra filosoffers kreds, men var den unge ingeniør og dr. phil. Alfred Lehmann.

De videnskabshistoriske forudsætninger for udviklingen af eksperimentalpsykologien og dens gradvise frigørelse skal søges i Tyskland. Her var der siden 1820'erne blevet oprettet en række lærestole i fysiologi, og flere af de fremragende forskere, som beklædte disse stillinger, gav deres fag en markant drejning i retning af sansefysiologi. Denne kraftige udvikling af sansernes fysiologi førte på sin side til en opblomstring af eksperimentalpsykologien uden sidestykke i psykologiens historie, og naturligt nok blev menneskets perceptionsliv det foretrukne tema blandt den første generation af filosoffer, som lod sig inspirere af den nye eksperimentalpsykologi – *psykofysikken.*

Det universitet, hvortil den unge Lehmann søgte på studieophold, nemlig Leipzigeruniversitetet, havde gennemgået den skitserede udvikling på typisk vis. Det havde ved slutningen af det 19. århundrede formået at knytte en række betydelige forskere til sig, og det virkede derfor som et kraftfelt, der så at sige tiltrak unge, interesserede videnskabsmænd fra hele verden.

Blandt dette universitets forskere må vi her nøjes med at omtale to, hvis skrifter Lehmann selv angiver som sine vigtigste inspirationskilder, nemlig *G.T. Fechner* (1801-1887) og *W. Wundt* (1832-1920).

Fechner har af eftertiden fået hædersnavnet »psykofysikkens fader«, fordi han i sine værker både giver en indgående behandling af eksperimentalpsykologiske metoder og diskuterer den erkendelsesmæssige baggrund for anvendelsen af disse metoder. I det hovedværk, hvortil Lehmann så ofte henviser, *Psykofysikkens elementer* fra 1860, definerer Fechner psykofysik som »en eksakt teori om de funktionelle relationer mellem legeme og sjæl eller – mere generelt

– mellem det materielle og det psykiske, den fysiske og den psykologiske verden«.

Vi skal senere se, at Lehmann netop anså bestemmelsen af relationerne mellem sjæl og legeme for at være hovedanliggendet for den videnskabelige psykologi, og vi skal tillige erfare, hvorledes han med sin solide naturvidenskabelige baggrund og sin alsidige orientering i tidens filosofiske debat *måtte* rette blikket mod Leipzig, hvor Wundt i 1880 havde oprettet sit »Institut for eksperimentel psykologi« som det første af sin art i verden. Kort tid derefter havde Wundt som professor i filosofi startet et tidsskrift, der fik stor betydning som talerør for den hastigt voksende gruppe af eksperimenterende psykologer, der samledes om mesteren. Karakteristisk nok blev tidsskriftet kaldt »Filosofiske studier« – et navn, det beholdt helt frem til 1906, hvor det ændredes til »Psykologiske studier«.

Wundt havde tidligt slået sit navn fast i psykofysikkens kredse bl.a. ved omkring 1860 at udgive *Bidrag til perceptionens teori,* et værk i to dele. I anden del introducerer han betegnelsen »eksperimentel psykologi« for den art psykologisk forskning, han efter Fechners forbillede ønskede at udvikle. Tyve år senere, i 1880, udkom et andet hovedværk, som skulle blive Lehmanns største inspirationskilde gennem årene, nemlig *Grundtræk af den fysiologiske psykologi.*

I vor redegørelse for psykologiens udvikling ved Københavns Universitet må en hovedsag være at vise, hvorledes fagets pioner formåede at omsætte denne inspiration til en forskningsindsats af stort omfang såvel som af overbevisende videnskabelig karat, hvorledes han ved et helt livs målbevidst arbejde som universitetslærer og laboratoriebestyrer systematisk opbyggede faget og sikrede dets fortsatte eksistens som universitetsfag, og hvorledes han endelig i de sidste år af sin funktionstid demonstrerede fagets anvendelsesmuligheder på en række områder.

I denne sammenhæng er det naturligvis interessant at iagttage, hvordan den hjemlige, akademiske verden forholdt sig til psykofysikken og dens aktive fortaler. Selvom Alfred Lehmann som andre banebrydere var udsat for mange udslag af traditionsbunden uforstand og manglende lyst til seriøst at beskæftige sig med de nye tanker, han bragte frem, må man dog på basis af tilgængelige kilder konstatere, at faget i det store og hele blev mødt med velvilje, ikke mindst fra samtidens professorer i filosofi *H. Høffding* (1843-1931) og *K. Kroman* (1846-1925). Naturligvis holdt Lehmann ikke af, at hans fag, lidt drillende, blev kaldt »Filosofiens yngste Barn«,[1] og endnu mindre

1. Udtrykket anvendes af professor Harald Westergaard i artiklen *Nationaløkonomien før og efter Krigen,* Gads danske Magasin, Feb. 1918, 12. Aarg., 1917-18, s. 260 (se Lehmanns artikel *Psykoteknik,* Tilskueren 1918, s. 399). I artiklen slår forfatteren iøvrigt til lyd for et samarbejde

brød han sig om at høre universitetets rektor J.L. Heiberg i en rektoratstale i 1916 irettesættende omtale psykofysikken som »den Del af Philosophien, som med Vold og Magt vil være Naturvidenskab«, når den ifølge rektors mening ikke kunne blive andet end en *historisk* videnskab.[2]

Sådanne kritiske bemærkninger havde dog, når det kom højest, kun den virkning, at Lehmann endnu kraftigere, end han måske ellers ville have gjort, netop betonede betydningen af psykofysikkens nye metoder for den psykologiske erkendelses udvikling. Dette sker eksempelvis i artiklen »Moderne Pædagogik«,[3] hvor det hedder, at »den af Fechner og Wundt . . . indførte experimentale Metode har havt en ganske overvældende Forøgelse af vor psykologiske Indsigt til Følge« – og videre: »Det er sagt mere end én Gang, men taaler godt at blive gentaget endnu en Gang, at der i 2000 Aar, fra Aristoteles til Fechner, paa psykologisk Omraade ikke er udrettet saa meget som i de sidste halvhundrede Aar« (s. 432).

Der skulle dog ikke forløbe mere end 10 år, før samme universitets rektor J. A. G. Fibiger udtrykte en opfattelse, som stemte langt bedre overens med den almindelige bedømmelse af psykofysikken og dens førstemand. Alfred Lehmann var da afgået ved døden, og på »Psykologisk Laboratorium«, som institutionen nu var omdøbt til, blev der afsløret et minderelief for stifteren. Ved denne lejlighed modtog rektor på universitetets vegne relieffet . . . »som en Erindring om en af Universitetets højst fortjente Mænd – en Forsker, der paa sit Omraade af Videnskaben var en Banebryder og Foregangsmand i vort Land«.[4]

Hvordan forholder det sig nu nøjere beset med dette filosofiens yngste barn, hvorledes udviklede det sig gennem tiderne, og hvem var denne Alfred

mellem nationaløkonomien og psykofysikken på det psykotekniske felt – en tanke, som Lehmann i høj grad billigede.

2. J.L. Heiberg: *Om videnskabeligt Arbejdes Værd og Vilkaar,* Tilskueren 1916, Andet Halvbind, s. 481-492. Citatet lyder i sin sammenhæng således: »Naar vi ser bort fra den Del af Philosophien, som med Vold og Magt vil være Naturvidenskab, og som Naturvidenskaben maa se til hvad den kan stille op med, kan vi derfor sammenfatte de rene Aandsvidenskaber som i deres Væsen *historiske* med det Formaal at erkjende, hvorledes Mennesket har levet, hvad det har tænkt og følt, og hvad det har frembragt« (s. 485). (Se A. Lehmann: *Det psykofysiske Laboratorium,* Naturens Verden, Marts 1920, s. 119).

3. Tilskueren, 1912, Andet Halvbind, s. 431-38. Lehmann tænker her på Aristoteles' bog *Om Sjælen,* som af mange regnes for det første arbejde i den psykologiske faglitteratur.

4. Citatet stammer fra et referat af religionshistorikeren J. Edv. Lehmanns tale ved reliefafsløringen. Manuskriptet er stillet til rådighed af fhv. statsgeodæt, dr. phil. h. c. Inge Lehmann, datter af Alfred Lehmann.

Vi vil gerne takke Inge Lehmann for den beredvillighed, hvormed hun har stillet værdifuldt materiale, billeder og oplysninger til forfatternes rådighed.

Lehmann, hvis personlige fortjeneste det i så enestående en grad blev, at barnet levede, udviklede sig og nåede skelsår og alder?

Den følgende fremstilling skal søge at svare på disse spørgsmål, idet der efter et indledende afsnit om »psykologiens filosofiske periode« skal redegøres for fagets »frigørelse« gennem oprettelsen af forskningsinstitutionen »Psykofysisk Laboratorium« og dens udvikling under Alfred Lehmanns ledelse. Efter Lehmanns tidlige død, 62 år gammel, blev Edgar Rubin 1922 ansat som hans efterfølger i professoratet i »eksperimental Psykologi« og som leder af laboratoriet – nu en veletableret institution, der havde tilhuse i lokaler på øverste etage i »Studiegaarden«.

Rubin blev en værdig arvtager for Lehmann, idet han indadtil videreførte og personligt prægede laboratoriets forskning og udadtil bestyrkede dets internationale ry. Det skal videre skildres, hvordan Rubin i sin 30-årige funktionsperiode prægede dansk psykologis udvikling, så at der ved hans død ikke alene eksisterede en livskraftig forskningstradition, men også var blevet oprettet fagstudier i psykologi.

Efter omtalen af Rubin-perioden følger en redegørelse for fagets udvikling under ledelse og inspiration af henholdsvis Edgar Tranekjær Rasmussen og Franz From. Denne to-professor periode varede frem til midten af 1960'erne, hvor faget gik ind i en kraftig vækst i henseende til antallet af heltidsbeskæftigede ansatte, først og fremmest begrundet i studiemæssige forhold og beklageligvis i mindre grad baseret på klare overvejelser om fagets videnskabelige udvikling.

Redegørelsen for psykologifagets udvikling siden da må nødvendigvis inden for de givne rammer blive ret summarisk sammenholdt med den detailrigdom, der foreligger. Det samme må gælde oplysningerne om fagets anvendelsesområder, således som disse anvendelser har deres udspring i de ansattes faglige interesser tilbage til Alfred Lehmann og R. H. Pedersen, den senere leder af Laboratoriets afdeling for anvendt psykologi.

Fagets studiemæssige forhold, som på godt og ondt har betydet så meget for dets historie, vil blive behandlet i et særligt afsnit, hvor også relationerne til andre institutioner med psykologi som studiefag kort vil blive berørt.

PSYKOLOGIENS FILOSOFISKE PERIODE

Set i et videre faghistorisk perspektiv – hævet over de begivenheder, som udspillede sig omkring pioneren Alfred Lehmann under hans ihærdige bestræbelser på at indføre psykofysikken ved Københavns Universitet – skete

der ikke derved noget afgørende brud på dansk psykologis udvikling. Faget byggede i virkeligheden på en lang tradition ved universitetet[5] både som støttedisciplin for studierne i teologi[6] og jura[7] og som forskningsfelt, blot figurerede det ofte under andre navne end dem, der nu anvendes. Heller ikke Lehmanns betoning af den videnskabelige psykologis eksperimentale basis kan gøre krav på at være en ganske ny synsmåde, idet en empirisk holdning snarere må betegnes som det mest karakteristiske træk ved dansk psykologi.

Det er ikke muligt på få sider at redegøre for psykologiens filosofiske periode, nemlig det lange spand af år, der i fagets udvikling ligger forud for dets selvstændige periode. Vor omtale må derfor samle sig om et fåtal af forskere og deres værker i tilfælde, hvor disse kan ses som udtryk for denne empiriske grundholdning i forskningen om menneskets sansemæssige erkendelse eller i studiet af medmennesket, som vi møder det i den konkrete, menneskelige person.

Som eksempel på førstnævnte forskning vil det være naturligt at omtale vor første eksperimentalpsykolog *J. N. Tetens* (1738-1807). Tetens blev ganske vist aldrig knyttet til Københavns Universitet, men han levede en stor del af sin tilværelse i hovedstaden, og hans bøger blev kendt af dens lærde – således også professoren i filosofi i årene 1803-13, *N. Treschow* (1751-1833), hvis psykologiske hovedværk vi dernæst skal omtale.

Treschow sætter klarere end nogen anden den enkelte person i centrum for psykologiens interesse og bliver derved foregangsmand i en udvikling og inspirerende for efterfølgeren i professoratet *F. C. Sibbern* (1785-1872), hvis psykologiske arbejder, hvor de når længst, endnu er uovertrufne i den personlighedspsykologiske litteratur.

Der kunne være god grund til at omtale andre karakteristiske træk ved dansk psykologi i dens filosofiske periode, ligesom den omhandlede udviklingslinie burde have været videreført over Poul Martin Møller og Søren

5. »Psykologi« indgik med større eller mindre vægt i pensum til *examen philosophicum,* som blev indført ved en forordning af 17. marts 1675, og som efter en meget omskiftelig eksistens blev afskaffet så sent som 1971 (M. Blegvad: *Filosofikum* i S.E. Nordenbo og A.F. Petersen: *Dansk filosofi og psykologi 1926-76,* bind 2, Filosofisk Institut, København 1977, s. 11-31.)

Vedrørende filosofikum se også dette binds redegørelse for filosofiens historie, s. 15, 32 f., 65 f. og 125-29.

6. Det var eksempelvis ikke noget ringe krav, der ifølge »Nye Fundation og Anordning af 7. Maj 1788 for Kiøbenhavns Universitet« blev stillet til vordende teologer, når de udover filosofikumpensum i psykologi skulle dokumentere, at de var i besiddelse af »rigtige og sammenhængende Begreber« i »Læren om den menneskelige Siel« (Kap. IV, § 10A).

7. Et eksempel herpå er, at Holberg som indledning til sin naturret bringer et omfattende afsnit om den menneskelige natur, hvor han behandler en række temaer, vi idag ville henregne under psykologien.

Kierkegaard frem til vore dage. Den begrænsede plads byder os imidlertid at lade de tre nævnte forskere være vore eneste repræsentanter for den lange udviklingsperiode, før faget frigjorde sig fra filosofien.[8]

Johan Nicolai Tetens – vor første eksperimentalpsykolog

J. N. Tetens fødtes 5. november 1738 i Tønning.[9] Han blev student som 17-årig og studerede de følgende år forskellige videnskaber ved universiteterne i København, Kiel og Rostock. I sit 21. år erhvervede han magistergraden og allerede året efter den filosofiske doktorgrad for forsvaret af »Om Aarsagen til Himlens blaa Farve« og 16 andre teser med filosofisk og psykologisk indhold.

Prøjsiske troppers besættelse af Rostock hindrede videre universitetsvirksomhed i byen,[10] og hertug Friedrich lod derfor oprette et nyt universitet i den lille by Bützow. Tetens var blandt de forskere, der flyttede med til det nye sted. Her underviste han i filosofi, matematik og fysik, og efter 3 års forløb blev han udnævnt til »ordentlig« professor i fysik.

Den unge professors interesser spændte dog på polyhistorvis meget vidt, og han tog ivrigt del i de lærde diskussioner, ligesom han var en flittig skribent. I hans videnskabelige produktion kan man meget tidligt spore interessen for psykologiske emner. Et oplysende eksempel herpå er afhandlingen »Om den bedste Sikring af sin Person under Tordenvejr« (1744). I dens Første Opsats fremhæver Tetens, hvor ringe chancen er for at blive ramt af et lyn; men at der findes andre grunde til at sikre sig bedst muligt ved hjælp af lynafledere. Disse vil nemlig »byde os den uskattelige Fordel, at de befrier os for en Frygt, som er almindelig og for nogle Personer forvandler den muntreste Sommer til den ubehageligste Aarstid« (s. 35). I Anden Opsats siger han videre, at denne

8. I indledningen til *Udvalgte Stykker af dansk filosofisk Litteratur,* 1910, karakteriserer Høffding denne periode således: »Karakteristisk for dansk Tænkning ligefra Holbergs Tid har ikke mindst Valget af Problemer været. Det var især psykologiske og etiske Spørgsmål, som interesserede Tænkerne herhjemme. Ved Behandlingen af Erkendelsesproblemet indtog man gennemgaaende en kritisk Holdning overfor vidtgaaende Spekulationer. En egentlig 'Metafysiker' har Danmark ikke frembragt«. Der henvises videre til dette binds redegørelse for filosofien som fag.

9. Der henvises til F. From: *Danmarks første psykolog* i *Psykologisk set,* 1965, s. 146-161. De anførte værkers tyske titler er: *Ueber die beste Sicherung seiner Person bey einem Gewitter,* Bützow und Wismar 1774; *Philosophische Versuche über die menschliche Natur und ihre Entwickelung,* 1777. (Citaterne er oversat af From).

10. Meklenborg var i forbund med Frankrig i krigen mod Prøjsen.

Fig. 36. Conferensraad Johan Nicolai Tetens, Deputeret i Finantscollegiet, Directeur i Finants-Casse-Directionen, i den kongelige Bank i Deposito-Cassen og Den synkende Fond, i Den almindelige Enke-Casse og Forsørgelses-Anstalt; Formand i Det danske Videnskabernes Selskabs mathematiske og philosophiske Classe; Medlem af flere Academier og Selskaber. Stik af Laurens efter tegning af G. L. Lahde. KB. Billedsamlingen.

frygt for naturens kræfter kan stige til »en Lidenskab, der er ligesaa almindelig som naturlig, og som hos den største Del af Menneskene stiger til den skadeligste Angst, hvoraf der opstaar større Onder for Sundhed og Liv, end nogensinde af Udslagene af den Natur selv, som man frygter« (s. 45).

Tetens blev 1776 kaldet som professor i filosofi ved universitetet i Kiel. Her havde han en meget frugtbar periode som forsker frem til 1789, hvor han blev forflyttet til København for at overtage høje poster i centraladministrationen. Efter et år i Kiel afsluttede han sit psykologiske hovedværk *Philosophiske Forsøg over den menneskelige Natur og dens Udvikling* (1777). Dette er et imponerende værk allerede ved sit omfang på halvandet tusind sider, og lader sig ikke gennemgå her. Det træk, vi i nærværende sammenhæng vil fremhæve, er den arbejdsmetode, forfatteren selv skildrer således i forordet: »Min Metode er den *iagttagende,* . . . at tage Sjælens Ændringer, som de erkendes gennem Selvoplevelse; at iagttage dem omhyggeligt gentaget, og at kontrollere dem under Ændring af Betingelserne, at bemærke, hvorledes de opstaar, og fastslaa Lovene, hvorefter de Kræfter, der frembringer dem, virker . . .« (s. IV).

Under anvendelse af denne metode påviste Tetens eksempelvis, at der går en vis tid efter en sansepåvirknings begyndelse, før et sanseindtryk er fuldt udformet, ligesom indtrykket vedvarer nogen tid efter, påvirkningen fysisk set er opført. Denne »efterklangstid«, som den senere blev kaldt, målte han for synets vedkommende til 6-7 terzer (1 terz = 1/60 sekund) og for hørelsen til ca. 5 terzer – bestemmelser, der samstemmer med moderne målinger. Som et enkelt eksempel fra bogen vil vi lade forfatteren selv skildre sit forsøg over berøringsmæssig efterklangstid: »Man kan, uden at opbygge noget særligt indviklet Apparatur, sætte et lille Hjul i hurtig Omdrejning; paa Hjulet anbringer man en fin, bøjelig, elastisk Metaltraad, som ved hver Omdrejning meddeler Haanden eller Ansigtet en let Berøring. Naar Omløbshastigheden naar en vis Størrelse, saa synes Fornemmelsen at gaa i eet; og det til Trods for, at det jo forholder sig saaledes, at Indtrykkene udefra udgør en afbrudt Række og er skilt fra hinanden ved en Mellemtid, som netop er lig med den Tid, Hjulet bruger til en Omdrejning, den Tid, der gaar fra Metaltraaden lige har berørt Haanden og til den rører Haanden paany« (Bd. I, s. 42).

Ud fra sin omfattende orientering tager Tetens kritisk stilling til tidens psykologiske opfattelser og altid på basis af en strengt empirisk holdning, påvirket som han var af engelsk erfaringsfilosofi. Som vort afsluttende eksempel kan nævnes, at han forholdt sig kritisk til den rådende associationspsykologi og viste, halvandet hundrede år før den senere tænkningspsykologi, at associationer mellem tankedele ikke kan tilskrives nogen psykologisk dynamik og derfor ikke i sig selv tjene som forklaring på forestillingsforløbet. Enhver forestilling er forbundet med en lang række andre, så at »en tilstedeværende Forestilling kan efterfølges af næsten en hvilken som helst anden« (s. 112). Hvilken forestilling, der fremkaldes, bestemmes ikke alene af associationslovene, men af den indstilling, som styrer det aktuelle tankeforløb. Uden helt at forkaste associationslæren, advarer Tetens derfor mod »at lægge mere deri, end deri findes« (s. 114).

Niels Treschow – den »enslige« persons psykolog

Niels Treschow blev født den 5. september 1751 på Strømsøe ved Drammen. 15 år gammel blev han privat dimitteret student, og kort tid efter påbegyndte den begavede unge mand teologistudiet ved Københavns Universitet. Han havde mange akademiske interesser og var en særdeles flittig læser, men det kneb meget at holde sig til teologien, og årene gik, uden at Treschow fik fuldført sit studium.

I en afhandling, han 1771 forfattede til teologiprofessoren Jørgen Nielsen

Holm, lagde han en sådan skepsis for dagen, at professoren, som det hedder i Treschows selvbiografi, måtte give ham »en skarp Tilrettesættelse for hans Vantro«. Derefter opgav han med en vis lettelse teologistudiet og kastede sig med fornyet iver over læsningen af filosofi og klassisk-sproglig litteratur. I studieårene var Treschow en flittig gæst i »Det norske Selskab«, hvor han med iver tog del i diskussionerne og selskabets hele liv. Her mødte han i en levende og inspirerende form synsmåder, som var stærkt præget af *Ludvig Holberg* (1684-1754).

Hvad der især vandt genklang hos Treschow, var Holbergs syn på lærdom og sandhed. For Holberg var sand lærdom ensbetydende med en personlig tilegnelse af erfaringer og viden. I sine *Moralske Tanker* (17 Libr. I, Epigram 5) beskriver han malende, hvorledes »skadelige Studeringer« kan påvirke personligheden og den sunde dømmekraft: »En overstadig lærd Mand kand lignes ved en overstadig drukken Mand; thi ligesom man kand drikke sig et Ruus til, saa kand man og studere sig ligesom et bestandigt Ruus paa« (1943-udgaven, s. 50). Lærdom må integreres naturligt i personligheden, for som Holberg spørger samme sted: »Hvad kand man dømme om den, der haver udgrandsket Dyrs, Fiskes og Insecters Natur, men kiender sig ikke selv«. I kort udtryk kan Holberg altså siges at sætte den personlige sandhed højere end den objektive, eller klarere udtrykt: Der findes strengt taget kun den personligt tilegnede sandhed.[11] Efter alt at dømme fik dette idemæssige bekendtskab indflydelse på Treschows tænkning, og det bidrog til hans livslange og dybe interesse for mennesket i dets konkrete udformning som »den enslige person«.

Faderens død i 1773 betød bl.a., at den økonomiske støtte fra hjemmet måtte ophøre; men sprogbegavet, som han var, tog Treschow i hast en magistergrad i filologi, der gav ham adgang til en stilling som konrektor ved katedralskolen i Trondheim. Frem til 1803 fungerede Treschow nu i den lærde skoles tjeneste; først i Trondheim indtil 1780, derpå 1780-89 som rektor for katedralskolen i Helsingør og endelig fra 1789 til 1803 som rektor for Christianias lærde skole.

Under sit virke her arbejdede Treschow på at få indført menneskekundskab i den lærde skoles pensum, og han udgav derfor bogen »Kundskab om Mennesket eller Antropologie til Brug for Kathedralskolen i Christiania«. 1803 udkom en forøget udgave af dette skrift; men først en halv snes år senere

11. I sin afskedstale som rektor ved Københavns Universitet 1736 redegør Holberg for, hvorledes en sand *philosophus'* lærdom bør være, og hvorledes man ved fornuftigt anlagte studier kan nå dertil (*Oratorio valedictoria Ludovica Holbergii,* optaget i Wille Høybergs *Kjøbenhavnske Samlinger af rare og utrykte Piecer,* 1ste Bind, 1745, s. 89).

fandt hans tanker herom deres endelige form i det psykologiske hovedværk *Om den menneskelige Natur i Almindelighed især dens aandelige Side.*

1803 blev lærestolen i filosofi ledig efter *B. Riisbrigh,* og Treschow søgte og fik stillingen. I den følgende halve snes år havde han en meget produktiv periode, hvor hans tankesæt om individet og dets betydning i forhold til arten og slægten afklaredes. Allerede i bogen *Philosophiske Forsøg* (1805) havde han peget på det enkelte væsen som det uforanderlige og sande, og i den kendte afhandling *Gives der noget Begreb eller nogen Idee om enslige Ting? Besvaret med Hensyn til Menneskeværd og Menneskevel*[12] udtrykkes samme opfattelse, idet enkelttingene kaldes »Ideernes virkelige Gjenstande«. Almenbegrebet (conceptus communis) får blot fat i det for alle individer fælles, men der bliver en væsentlig rest tilbage nemlig det individuelle: »Al Philosophie bestaar i Kundskab om os selv, ei efter den fælleds Menneskenatur allene, men især den individuelle. Frugten af Lærdom og Eftertanke er fornemmelig en Art Besindelse. Al Udvikling og Opløsning af Begreber, al Sammensætning og Forbindelse af de samme tiener kun til at giøre Bevidstheden gandske klar, sætte os istand til at giøre os Fuldkommen Rede for os selv« (s. 235). Vore sanser siger os imidlertid ofte noget andet, idet de synes at vise os individerne som tilfældige og forgængelige, medens alene arten og slægten består.

Treschows synsmåde fører altså ikke til en uproblematisk og ensidig empirisme. Erfaringen skal altid skoles af tænkningen. Heller ikke undersøgelserne over menneskets »aandelige Natur« tager principielt udgangspunkt i en ubearbejdet erfaring, men i en forvisning om denne naturs enhed.[13] Det træk, der fremfor andre er karakteristisk for bogen, er dens mangfoldighed af præcise og velbeskrevne iagttagelser, og dér, hvor det kan knibe for forfatteren at gennemføre sine mere principielle overvejelser, kan man altid som læser

12. Trykt i *Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Skrivter* for Aar 1807 og 1808, Femte Bind, 1810, s. 223-254. Treschow beskriver her den subjektive sandheds højeste udtryk: »Selvbevidsthed er den fornemste Yttring af Individualitet, det höieste os bekiendte Trin, som noget endeligt Væsen har besteget. Jo klarere og tydeligere vi adskille os fra andre, kiende hvad der udmærker os fra dem, desto fuldkomnere ere vi. . . . Vort Væsens hele Fortræffelighed bestaaer altsaa i Individualiteten, Formaalet for al Stræben er at opnaae samme i den allerhöieste Grad« (s. 235-36).

13. Når man betænker den rolle, som sjæl-legeme problemet spiller i den senere danske psykologi, er det interessant så tidligt at møde en konsekvent gennemført identitetsopfattelse. Forbavsende moderne klinger følgende formulering i hans »åndelige naturlære«: »Det hele Menneske kand derfor betragtes som et System af Organer eller som et Selskab, der regieres af en Eneste« (s. 15). Man skal dog ikke efter Treschows mening lede efter nogen anatomisk forbindelse mellem menneskets »aandelige og »legemlige« side (i slægt med Descartes' koglekirtel) »thi i sig selv ere de jo den samme Ting« (samme sted).

regne med, at den sidste appelinstans er hans egne erfaringer med medmennesker.

I forhold til den tidligere psykologiske litteratur yder Treschow i værket sin vigtigste indsats, hvad angår følelseslivets systematik og de enkelte følelsestilstandes nærmere karakter. Noget nyt er f.eks., at der tales om »blandede Følelser«, nemlig »naar det Behagelige og Ubehagelige deri hvert Øieblik afvexler...«, som »naar skiønne Blomstre have en ubehagelig Lugt« (s. 194). I modsætning til følelserne, som er forbigående tilstande, skildres »Lidenskaber« og »Affecter« som varige og dybtgående tilstande, bestemmende for individets personlighedsudvikling. De fungerer med et moderne udtryk som personlighedstræk. I bogens afsnit herom (fra s. 384) forekommer nogle af dens mest interessante og livsnære beskrivelser, som for en del endnu er uovergået.[14]

Efter perioden som professor i København søgte Treschow tilbage til Norge til det nyoprettede universitet i Christiania, og 16. januar 1813 blev han udnævnt til den første professor ved det filosofiske fakultet. Endnu i 20 år fortsatte Treschow sit virke og blev bl.a. en betydningsfuld skikkelse i norsk politik i disse år, men det psykologiske forfatterskab var i det store og hele afsluttet med omtalte hovedværk.[15]

Frederik Christian Sibbern – personlighedens psykolog

F. C. Sibbern fødtes 18. juli 1785 på Christianshavn, hvor faderen var kirurg ved »Børne- og Opfostringshuset«. Begge forældre stammede fra Holsten, så omgangssproget i hjemmet var tysk; men der blev holdt dansk huslærer, og drengen blev derfor tidligt vænnet til at læse såvel dansk som tysk litteratur. Således blev Holberg tidligt og Henrik Steffens noget senere hans yndlingsforfattere.

Allerede i gymnasieårene viste Sibbern sig at have helt ualmindelige evner, flid og læselyst, hvilket gjorde det let for ham at orientere sig på forskellige fagområder. Som studiefag ved universitetet valgte han jura, men ved siden

14. Som et enkelt eksempel herpå kan nævnes den smukke fremstilling af »Kierlighed« og dens afhængighedsforhold til »Gienkierlighed« (s. 456 f.), som læses med den rette baggrund, når man betænker Treschows eget anstrengte ægteskabelige liv med den adelige Christiane Frederikke Oldeland i de år, hvor værket blev til. Dette ægteskab, som synes at have været en prøvelse for begge, blev omsider opløst ved fælles overenskomst i 1802.

15. Yderligere oplysninger om Treschows liv og videnskabelige værker kan læses i A.H. Winsness: *Niels Treschow. En Opdrager til Menneskelighet,* Oslo 1927.

heraf gav han sig også tid til at studere matematik og naturfag. Det juridiske studium var i disse år meget inspirerende for de unge, idet der blev ført en indgående retsfilosofisk debat, og den nyudnævnte professor i filosofi, Niels Treschow, forstod at fange de studerendes – ikke mindst Sibberns – interesse for filosofiske problemer. Det rige og aktive studenterliv sammen med kammerater som Grundtvig, Blicher og Ingemann førte ikke til nogen hurtig embedseksamen.[16] Først efter otte års studier tog Sibbern sin eksamen i 1810, men allerede året efter erhvervede han den filosofiske doktorgrad med afhandlingen *Om Retslærens filosofiske Principper.*

Treschow havde tidligt lagt mærke til Sibberns rige evner og havde i flere år betragtet ham som sin sandsynlige efterfølger. Han gjorde derfor sin indflydelse gældende, så den unge doktor fik et rejsestipendium til fortsatte studier. Rejsen gik 1811 til en række universiteter i Tyskland, hvor Sibbern havde lejlighed til at træffe flere af tidens kendte filosoffer og kulturpersonligheder, ligesom han havde kontakt med den tyske frihedsbevægelse først i Breslau og senere i Berlin.[17] Sibbern havde flere planer for sin fortsatte rejse, men universitetsdirektionen lod ham i 1813 vide, at man ønskede, at han snarest muligt skulle tiltræde det professorat, som var blevet ledigt efter Treschows forflyttelse til Christiania. I oktober 1813 vendte Sibbern tilbage til København og overtog det embede, som han derefter beklædte helt frem til 1870.

I denne lange periode gjorde Sibbern som universitetslærer en indsats, som virker overvældende i snart sagt enhver henseende. Hans videnskabelige produktion er meget omfattende og dækker et stort og varieret problemområde. Hans virke som lærer i filosofi med alle de facetter, dette fag udviste, kom til at præge generationer af studerende, og hans forskning nåede i særlig grad inden for psykologien sådanne resultater, at de også i dag må aftvinge respekt, bl.a. for deres indtrængende og fine beskrivelser. Vi må her begrænse omtalen til nogle få psykologiske hovedværker, som skal karakteriseres på et principielt niveau, idet deres detailrigdom forhindrer en egentlig analyse.

Samtidigt med, at den unge filosofiprofessor selv søgte sine kollegers forelæsninger i fysik, zoologi og fysiologi, oparbejdede han i begynderårene særligt fagområderne logik og psykologi. Hvad angår psykologien, udsendte

16. Under den engelske belejring af København i 1807 var Sibbern aktivt medlem af studenterkorpset »Kronprinsens Livkorps«, hvilket dog ikke hindrede ham i samme år at vinde guldmedaille for sin besvarelse af det filosofiske prisspørgsmål »Om Sprogets filosofiske Betydning«.

17. Dette bekendtskab kan spores bl.a. i Sibberns utopiske skrift *Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135,* I & II, 1858-62.

han 1819 resultaterne af disse studier i 1. del af et tobindsværk *Menneskets aandelige Natur og Væsen. Et Udkast til en Psychologie,* hvis 2. del med undertitlen »Psykologisk Pathologie«[18] udkom 1828.

I 1843 udgav han en ny og stærkt omarbejdet og noget koncentreret fremstilling af psykologien med titlen *Psychologie, indledet ved almindelig Biologie, i sammentrængt Fremstilling.* Allerede af denne titel fremgår det, at Sibbern mente, at bevidsthedslivet var bestemt af biologiske grundforhold. Hans interesse for biologien skyldtes dog tillige, at han havde et vitalistisk grundsyn og en dermed forbunden tilbøjelighed til at søge teleologiske forklaringer på psykologiske sagforhold.

Dette kommer måske klarest frem i en senere afhandling, hvor sjæl-legeme problemet tages op til indgående behandling: *Om Forholdet imellem Sjæl og Legeme saavel i Almindelighed som i phrenologisk, pathognomonisk, physiognomonisk og ethisk Henseende i Særdeleshed* (1848). Her fremstiller Sibbern sin egen opfattelse af løsningen på dette fundamentale problem som en identitetslære; men det er ham om at gøre, at hans opfattelse ikke forveksles med andres, eksempelvis Treschows (se note 13) – »Meningen er, at det Samme, som levendegør Legemet, også er Det, der lever i Bevidstheden, og omvendt, at det Samme, som yttrer sig i Bevidstheden, ogsaa er Det, som levende rører sig i Legemet« (s. 62).

For at få en dækkende forståelse af Sibberns psykologiske arbejder og deres kernebegreber er det i mange tilfælde nødvendigt først at ty til hans filosofiske arbejder. Dette gælder således hans forhold til empiriske metoder, hvor han ligeså lidt som Treschow blot kan karakteriseres som empiriker. I bogen *Philosophiens Begreb, Natur og Væsen. En Fremstilling af Philosophiens Propædeutik* (1843) bliver det klart, at Sibbern må tage afstand fra Hegels aprioriske forholdelsesmåde og betone erfaringen, men dog således, at erfaringen skal støtte os i vor bestræbelse på at se det almene i det specielle (individuelle). I psykologisk henseende skal udgangspunktet altså tages i den enkelte, konkrete person, men med henblik på derved at nå til en holdbar erkendelse af det alment menneskelige.

I indledningen til *Menneskets aandelige Natur og Væsen* fremhæver Sibbern, at personlighedspsykologiens kilder må være vore iagttagelser af os selv og vore medmennesker. Men disse iagttagelser bygger på vore egne muligheder for i en »totalanskuelse« at forstå andre – og os selv. Måske inspireret af Goethe,

18. Dette arbejde blev med titlen *Læren om de menneskelige Følelser og Lidenskaber* genoptrykt af sønnen Gabriel Sibbern 1885 i anledning af 100 året for faderens fødsel. Det fremgår, at der med navnet »Pathologie« menes »følelseslære« (af det græske ord for at lide *pathein*).

som det 1812 var lykkedes den unge Sibbern at møde i Karlsbad, indordner han i dette tidlige værk mennesket, dets legeme og sjæl, i en bred organisk sammenhæng blandt de levende væseners forskellige former, hvor naturens organiserede aktivitet på én gang udvikler stedse højere former og fører til en højere grad af individualitet: »Individet er Plante, førend det er Dyr, Dyr, førend det er Menneske, Menneske førend det føler sig som Medlem af et Samfund og som Borger, og Mennesket føler sig ved mange Baand knyttet til Mennesker og Menneskeheden, inden Trangen til aandeligt Samfund med Gud kommer frem i sin fulde Styrke« (s. 62-63), og videre siger han: »Jo højere Livet, desto individuellere er dets Totalform og Totalorgan og ethvert i dette liggende Organ uddannet.« (s. 65).

Vi berører her endnu et vigtigt principielt træk hos Sibbern, nemlig hans aldrig svigtende helhedssyn på bevidsthedslivet. Dette princip er grundlaget for omtalte bog *Om Forholdet mellem Sjæl og Legeme,* idet Sibbern her betoner, at der som basis såvel for bevidsthedslivet og dets ytringer som for de legemlige processer ligger én og samme organisation.[19] Dette fremgår eksempelvis af bogens jeg-begreb. Efter Sibberns opfattelse må dette begreb tildeles central betydning, alene fordi et sådant *jeg* er »givet umiddelbart« for os. Det hedder videre: »Dette Jeg subsisterer nu i Sjæleheelheden, og det er først dette Jeg, der gjør, at vi tale om en Sjæl. Men Jeghedens Tilværelse er os umiddelbart givet. Ingen kan nægte, at der existerer en, baade paa Legemlighedens Maade og paa Forestillingens og Tænkningens og det øvrige Bevidsthedslivs Maade, skaberisk eller i Frembringelser virksom *Leven,* i hvilken der subsisterer et *Jeg,* og en saadan Leven kalde vi en Sjæl« (s. 89).

Udviklingen af personligheden finder ifølge Sibbern sted ligesom al anden udvikling fra forskelligt hold (»sporadisk«). Det gælder da om, at de forskellige menneskelige anlæg udvikler sig henimod større og større harmoni. Denne tankegang forenet med en dyb og ægte interesse for medmennesket lå bag de overordentligt nuancerede beskrivelser af mennesket som følende væsen, Sibbern har givet især i 2. del af *Menneskets aandelige Natur og Væsen.* Her sporer man tydeligt Treschows indflydelse ikke alene m.h.t. selve hensigterne, men også hvad angår benævnelser og klassifikation af følelsestilstande. Også Sibbern lader de mere varige og dybtgående affekter og

19. I indledningen til denne bog beskrives, hvorledes »alt baade i Legemet og i Bevidstheden fremgaaer af een og samme totale Leveproces« eller »Total-Action af Livet«; ». . . vi erkjende Sjælen at være det Samme som Livet selv, forsaavidt dette ved sin producerende, organiserende og individualiserende Virksomhed er kommen til, i og formedelst et vist Ydre (Organismen), at danne en Subsistens for sig, med indre Eenhed og Heelhed i sig, og det saaledes, at i denne Leven et levende Væsen maa siges at træde os imøde« (s. 3 f.).

lidenskaber indgå som hovedbegreber i den personlighedspsykologi, han ønsker at opbygge.[20]

Sibberns dybe interesse for den enkelte kommer også til udtryk i hans litterære, etiske og religiøse skrifter, således som påpeget af Høffding i Sibberns forsvar (i en række af Universitetets Programmer 1846, 1847 og 1849) af den enkeltes ret overfor den kirkelige dogmatik. I en artikel om Sibbern trykt i Tilskueren, understreger Høffding yderligere dennes syn på det enkelte menneske i følgende karakteristik: »Hvad der forekommer mig at være det mest betydningsfulde ved Sibberns religiøse Standpunkt, er den storartede Tro paa Personlighedens Ret. Han har i langt fyldigere Maal og paa langt naturligere Maade end S. Kierkegaard gennemført den Sætning, at Subjektiviteten er Sandheden. S. Kierkegaard gav denne Sætning en altfor snæver Anvendelse og Udførelse. Vi møde atter her Sibberns faste Tro paa Livet i dets sporadiske Virken i Forbindelse med hans varme Sympati for enhver personlig Livsytring« (s. 845-846).[21]

LEHMANN-PERIODEN I DANSK PSYKOLOGI

Den periode af fagets historie, som nu skal skildres, er i enestående grad præget af én person og hans utrættelige indsats gennem en menneskealder for den version af faget, han fandt mest overensstemmende med sine strenge, videnskabelige idealer. Perioden bærer derfor med rette hans navn.

Det vil fremgå, at psykofysikken i det store og hele blev mødt med velvilje også fra de bevilgende myndigheders side; men intet skete dog uden Lehmanns stadige initiativer, hverken hvad angik fremskaffelsen af nødvendige, forskningsmæssige faciliteter, eller i henseende til at sikre fagets talsmand en rimelig stilling ved universitetet og et passende udkomme.

Vi vil i det følgende redegøre ret nøje for begivenhedernes gang omkring oprettelsen af »Psykofysisk Laboratorium« som en »privat Anstalt« og dets senere overtagelse som universitetsinstitution. Vi vil tillige søge at tegne

20. I de afsluttende afsnit af bogen *Psychologie, indledet ved almindelig Biologie* resumerer Sibbern sit psykologiske helhedssyn således: »I *Følelsen* gaaer det Alværende meest i Eet med det Personlige hos os, og virker med den høieste Umiddelbarhed og paa den meest indtrængende og Alt i sig til Eenhed opløsende Maade; i *Villien* centraliserer det sig allermeest i os og gaaer ind i vor Personlighed; gjennem *Erkendelsen* kommer det især til, af os at besiddes i al dets Fylde« (2. udg., 1849, s. 349). Saaledes vil karakteren endog gribe afgørende ind i et menneskes videnskabelige arbejde, omend i mindre grad end ved kunstnerisk virksomhed.

21. I denne artikel *Frederik Christian Sibbern 1785-1872* i Tilskueren, Okt.-Dec. 1885, Andet Halvbind, s. 747-773 og s. 840-859, hvis andet afsnit omhandler Sibbern som psykolog, giver Høffding også mange biografiske oplysninger.

hovedtrækkene i Lehmanns forskningsmæssige interesser ved at trænge ind bag publikationernes titler og fremdrage hans inspirationskilder og de basale problemer, hvis løsning han viede sine kræfter.

For at forstå den ihærdighed – ja, stædige systematik – hvormed han i fagets interesse forfulgte sine mål, er det nødvendigt at danne sig det bedst mulige billede af personligheden Alfred Lehmann, og vi vil derfor i korte træk bidrage til dette billede.

Hen mod slutningen af sin funktionsperiode fandt Lehmann psykofysikken så udviklet, at den kunne bringes i anvendelse på en række områder i samfundet. Interessen for disse anvendelsesfelter udviklede sig ikke mindst i samarbejde med laboratoriets videnskabelige assistent, senere lektor og docent, R. H. Pedersen. Ved Lehmanns død eksisterede der i Danmark en livskraftig tradition for anvendt psykologi på tre felter nemlig skolepsykologien, psykoteknikken (arbejdspsykologien) og militærpsykologien. Denne udvikling af den anvendte psykologi vil senere blive behandlet i et selvstændigt afsnit (se s. 206).

Lehmann opretter »Psykofysisk Laboratorium«

Den 19. oktober 1885 ankom den unge ingeniør og nybagte dr. phil. Alfred Lehmann til Leipzig for med støtte fra Københavns Universitet at studere psykofysik ved Wilhelm Wundts »Institut for eksperimentel Psykologi«.

I et brev hjem til professor *Harald Høffding*[22] skildrer Lehmann sine første gøremål i byen på en meget levende måde og med en fin undertone af humor. Ved foretrædet for den store Wundt kan han tydeligt mærke, at denne er ham gunstigt stemt. Dette tilskriver han det »gode Ord«, Høffding i forvejen har lagt ind for ham, og han benytter lejligheden til ærbødigst at takke for professorens hele støtte.[23]

22. Harald Høffding (1843-1931) havde været professor i filosofi siden 1883, og han var fra første færd Lehmann en sikker støtte. Brevet findes i Ny Kgl. Saml., 3815 4°.

Forfatterne vil gerne takke for den meget værdifulde assistance, vi har haft af cand. mag. Solveig Ekner, som i løbet af en måneds ansættelse på laboratoriets medhjælpskonto har udført et stort arbejde med fremskaffelsen af det dokumentationsmateriale, som ligger til grund for store dele af denne fremstilling.

23. Man må her ikke overse, at Lehmann allerede på dette tidspunkt havde skabt sig et navn som psykofysisk forsker dels med sin disputats *Farvernes elementære Æstetik* (1884) dels ved en undersøgelsesrække, hvis resultater under titlen *Om Synsvinklens Indflydelse paa Opfattelsen af Lys og Farve* var blevet offentliggjort i Videnskabernes Selskabs Skrifter (1885). Samme år udkom afhandlingen i en tysk version i »Pflügers Archiv für Physiologie«, og denne afhandling havde gjort indtryk på Wundt, som ellers ikke let lod sig imponere.

Så oprandt endelig dagen den 28. oktober, hvor »seminaret i eksperimentel psykologi« skulle begynde. »Den Dag mødte der saa en talrig Forsamling i 'Institutets' forreste Værelse og Professoren fortalte nu først, hvilke Arbejder der allerede fra tidligere Tid vare i Gang, og hvilke nye han ønskede, at der desuden skulde foretages i dette Semester. Derefter gik han over til Fordelingen af Mandskabet mellem de enkelte Undersøgelser, hvilket naturligvis alt var frivilligt, saaledes at enhver fik med det at gøre, som han følte mest Lyst til«.

Derpå fortalte Wundt, at meningen med øvelserne ikke var, at de studerende skulle lære alle mulige instrumenter og forsøgsmetoder at kende. Det drejede sig kun om, at enhver fik en »grundig Indsigt i, hvorledes en psykofysisk Undersøgelse i det hele gennemførtes«.

Dette formål passede dog ikke rigtigt i unge Lehmanns kram, for, som han beskedent siger, – »da jeg havde en temmelig tydelig Forestilling om det sidste og netop var her for at faa det størst mulige Overblik over de forskellige Instrumenter og deres Anvendelse, saa foresatte jeg mig stiltiende at knibe mig ind ved saamange af de foreliggende Undersøgelser, som det paa nogen Maade kunde tilstedes«. Denne hensigt fulgte Lehmann, idet han meldte sig som »Objekt« (forsøgsperson) i de andre forsøgsrækker således bl.a. hos den senere kendte, amerikanske psykolog, James McKeen Cattell.

Det fremgår tydeligt af brevet, at Lehmann helst havde arbejdet mere selvstændigt, end almindeligt var hos Wundt, og i brevets slutning liver han formeligt op, da han fortæller om en »anden Undersøgelse netop efter mit Hoved«, hvor han selvstændigt og kritisk tager en tidligere metode op til revision.

Man får af et senere brev[24] det indtryk, at Lehmann helt koncentrerer sig om forsøgene på instituttet og i øvrigt finder »Livet hernede temmelig kedeligt«. Han ser i virkeligheden allerede på dette tidspunkt frem til at komme hjem for at indrette sit eget laboratorium på egne vilkår. Lehmann spørger dog ikke direkte Høffding, hvordan mulighederne er for et sådant initiativ, men han citerer Wundt for engang at have spurgt »om jeg kunde vente at faa et psykofysisk Laboratorium oprettet i København«.

Nej, Lehmann *fik* ikke oprettet et laboratorium. Efter sin hjemkomst måtte han selv med store personlige ofre af tid og økonomiske midler lægge grunden til det laboratorium, som 7 år senere under navn af »Universitetets psykofysiske Laboratorium« blev overtaget af Københavns Universitet med grundlæggeren som bestyrer.

Vi skal kort følge dette begivenhedsforløb på de følgende sider.

24. Dateret 17.1.1886, Ny Kgl. Saml., 3815[4°].

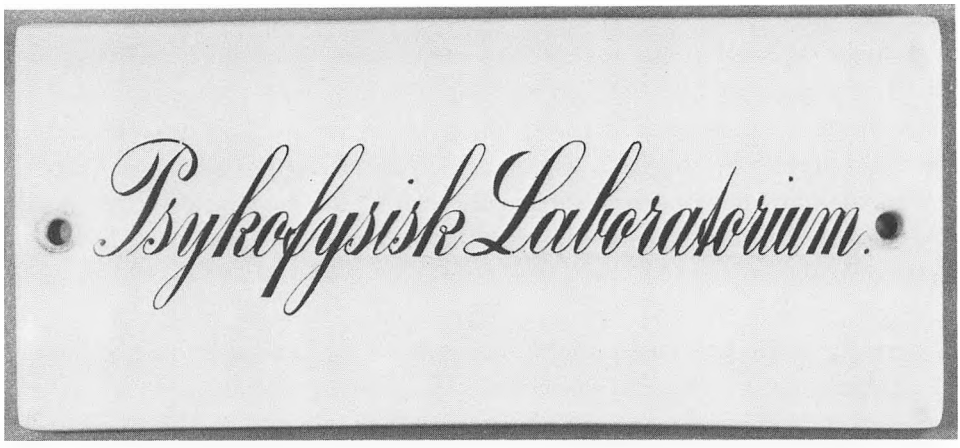

Fig. 37. Billedet viser dørskiltet fra Lehmanns laboratorium, som efter universitetets overtagelse officielt hed »Københavns Universitets Psykofysiske Laboratorium« helt frem til 1924. Jørgen Rathje fot., 1980. Psykologisk Laboratorium.

De første ydre rammer var såre beskedne – tre mørke, lavloftede og ret fugtige kælderrum under Metropolitanskolen. Her tog Lehmann selv fat på rengøring, kalkning af vægge m.m., samtidig med han begyndte fremstilling og indkøb af apparatur for den beskedne sum af 400 kr., stillet til rådighed af Kultusministeriet.

Allerede maj 1886 kunne laboratoriet tages i brug, navneskiltet »Psykofysisk Laboratorium« sættes på døren, og i lektionskatalogen samme år tilbyder Alfred Lehmann (Privatdocent) at forelæse to ugentlige timer over »Æstetik grundet paa Erfaring« og »privatissime (men gratis)« at give studerende, som retter henvendelse herom, »Lejlighed til at anstille experimental-psykologiske Undersøgelser«.

Interessen blandt studerende var stor allerede fra starten – langt større, end rammerne kunne klare. Når dertil kom, at rummene var klamme, at der kun var lidt over 3 alen til loftet, og at der ikke var mulighed for ventilation, forstår man, at forholdene snart blev utålelige og »mere omfattende Forsøg umulige«.[25] Forsøgspersonerne kunne således ikke udholde at være i lokalerne mere end en timestid ad gangen. Dette til trods måtte Lehmann tage til takke med forholdene de næste 5 år, og i denne periode måtte han endda udbygge såvel sin undervisning som sin egen forskning. Førstnævnte aktivitet bestod af 3 dele, nemlig dels vejledning af studerende som ønskede at udføre psykofysisk forskning, dels demonstrationer af psykologiske forsøg som professorerne i filosofi omtalte ved undervisningen til filosofikum, og dels offentlige forelæsninger. Lektionskatalogerne annoncerer således i foråret

1889 forelæsninger om »Læren om Følelsen«, efteråret 1889 om »Hypnotiske og dermed beslægtede Fænomeners psykologiske Betydning« og senere om »Overtro og Trolddom fra de ældste Tider til vore Dage« – altså allerede de første år meget vidtspændende temaer.

I samme periode bestod Lehmanns egen forskning bl.a. af de kendte undersøgelser over *genkendelse,* som førte ham ind i en heftig, faglig polemik med Høffding – en debat, vi senere skal omtale (s. 162).

Det økonomiske grundlag for laboratoriets fortsatte opbygning og drift skaffede dets stifter tilveje dels ved egne, private midler[26] dels ved legatmidler fra henholdsvis Carlsbergfondet og »J. L. Smiths Legat for Kandidater og Viderekomne.«[27]

Fra universitetets side var støtten såre beskeden; men ved kgl. resolution af 3. maj 1887 fik Lehmann dog tillagt et personligt honorar på 600 kr. årligt til – som det hedder – »Fortsættelse af hans eksperimentale og psykologiske Undersøgelser«. Dette honorar blev fornyet de følgende år ved nye resolutioner og 1889 forhøjet til 1000 kr. Samtidig med, at Alfred Lehmann 1890 udnævntes til »Midlertidig Docent i experimental Psykologi« – en titel han beholdt i *20 år* – blev honoraret bevilget for perioder af 3 år.

Laboratoriets betrængte lokaleforhold blev ligeledes bedret i 1890, og den direkte anledning var, at Polyteknisk Læreanstalt skulle have nye bygninger. Lehmann fortæller selv følgende herom: »Da Polyteknisk Læreanstalt i 1890 skulde flytte bort fra den gamle Gaard i Studiestræde, gik jeg til Direktøren, Professor *Julius Thomsen,* fortalte ham om mine uheldige Lokaler og bad ham hjælpe mig til noget bedre. Han lovede at se paa dem og kom virkelig ogsaa ned i Kælderen Aftenen før, han skulde tale ved Indvielsen af den nye Læreanstalt i September 1890. Hvad han især beundrede, var den Maade, paa hvilken jeg med Pakkasser, som jeg satte over Apparaterne, og store Skaale med Klorkalcium inde i Kasserne saa nogenlunde havde holdt Apparaterne frie for Rust. Den næste Dag fandt han Lejlighed til i sin Tale at indflette den Bemærkning, at han altid havde ment, at Folk arbejdede desto

25. Citatet er fra Lehmanns egen redegørelse *Det psykofysiske Laboratorium* i Naturens Verden 1920, s. 118-129.

26. Lehmann var i en årrække ansat som ingeniørassistent ved Københavns Vandværk.

27. Støtten fra Carlsbergfondet, som Lehmann modtog i årene fra 1886 til 1914, udgjorde en samlet sum på ca. 25000 kr. og var af afgørende betydning for laboratoriets udvikling. Omkring halvdelen af beløbet blev anvendt som støtte til udgivelsen af Lehmanns hovedværker. En så omfattende støtte var for en stor del en følge af, at han havde ihærdige fortalere. Således støttede professorerne K. Kroman, C. Christiansen og Chr. Bohr varmt Lehmanns første ansøgning om 1200 kr. til indkøb af apparatur kort efter laboratoriets start. Største portion af J. L. Smiths legat oppebar Lehmann i de vanskelige år fra 1887 til 1892.

slettere, jo bedre de var installerede, men nu havde han dog indset, at der var et Lavmaal af Bekvemmelighed, som man ikke gerne skulde ned under.

Ved Professor Thomsens velvillige Bistand fik jeg i Maj 1891 anvist til fremtidigt Brug det Lokale paa den gamle polytekniske Læreanstalt, hvor det teknisk-kemiske Laboratorium hidtil havde været. Pladsen var ganske vist stærkt begrænset, men der var da baade Lys og Luft, og her blev udført en ikke ringe Række af Arbejder, indtil Bygningen blev nedrevet i 1914 for at give Plads for Studiegaarden. Det første af disse Arbejder var Undersøgelserne over 'de sjælelige Tilstandes legemlige Ytringer'«.[28]

Universitetet overtager laboratoriet

Vel installeret i disse lokaler var laboratoriet dog stadigvæk Lehmanns private foretagende, og selvom det blev støttet fra forskelligt hold,[29] var driften dog fortsat baseret på grundlæggerens private økonomi. En vigtig del heraf var Lehmanns løn som assistent ved Landbohøjskolen, hvor han havde en årsløn på 720 kr. for 8 timers ugentligt arbejde ved undervisningen i tegning.[30] Fra 1. september 1892 ville en ny lønningslov medføre, at assistentlønnen ville stige til 1200 kr., men nu for 24 ugentlige timer. Alfred Lehmann, som på dette tidspunkt også måtte anvende en meget stor del af sin tid på det arbejde, han siden 1890 havde haft som medlem af eksamenskommissionen for lærer- og lærerindeeksamen,[31] måtte nu forudse, at hvis han forblev i assistentstillingen, ville der kun blive en meget begrænset tid tilovers for universitetsarbejdet, og han tog derfor initiativet til en meget afgørende ændring af sine arbejdsforhold ved at indsende et andragende om, at det af ham oprettede laboratorium måtte blive overtaget af universitetet og han selv ansat som dets bestyrer.

Andragendet blev ledsaget af en velvillig udtalelse fra filosofiprofessorerne Høffding og Kroman, som bl.a. fremfører, at »det maa anses for at være af ikke ringe Betydning, at han (A.L.) kan fortsætte sit Arbejde. . .«, og videre står der, at »Dr. Lehmann holder vel besøgte Forelæsninger . . .«, og at »de

28. Citat fra Lehmann 1920, s. 123. Se note 25.

29. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet bevilgede således på tillægsbevillingsloven 1200 kr. til laboratoriets indrettelse i de nye lokaler.

30. Lehmann var her kollega til Ludvig Feilberg, som siden 1883 var ansat som docent ved højskolens tegneundervisning og i jord- og vandbygningslære. Jvf. s. 166.

31. Det fremgår af Lehmanns senere ansøgning om forhøjelse af anciennitet, at arbejdet årligt beslaglagde 4 mdr. af hans tid. Jvf. Årbog 1910-11, s. 37-38.

Arbejder af ham, der er udgivne dels i Videnskabernes Selskabs Skrifter, dels som særskilte Værker, vidne fordelagtigt om hans Dygtighed . . .«.[32] Også Konsistorium anbefalede ansøgningen »paa det Bedste« og videresendte den til ministeriet den 10. juli 1892. Senere havde Lehmann lejlighed til over for »Folkethingets Finansudvalg« at redegøre for psykofysikkens opgaver dels i almindelighed dels på dansk grund. Initiativet gav positivt resultat. Begge Rigsdagens ting vedtog de ansøgte bevillinger og disse blev optaget på budgetterne for det kommende år.[33]

Udnævnelsen af Alfred Lehmann til bestyrer[34] medførte ikke, at han straks blev medlem af Det filosofiske Fakultet, idet man her ikke fandt, at laboratoriet stod i et tilstrækkeligt nøje forhold til studierne ved fakultetet. Fakultetsmedlem blev Lehmann først ved kgl. resolution af 12. 12. 1907, og nu skete det med henvisning til hans »eksperimental-psykologiske Forelæsninger og Øvelser«, til hans arbejde som bestyrer og til, at han gentagne gange havde ydet fakultetet bistand ved bedømmelser af disputatser og prisafhandlinger. Det har sikkert vejet ligeså tungt, at Lehmanns ry som forsker var i stadig stigning, ikke mindst efter at han 1902 var blevet optaget som medlem af Videnskabernes Selskab.

Psykofysikernes ansættelses- og arbejdsforhold

Psykofysisk Laboratorium havde nu tilhuse i det tidligere kemilaboratorium i mere end en snes år, og selvom lokalerne oprindeligt havde været en afgørende forbedring i forhold til kælderrummene under Metropolitanskolen, havde de dog også klare mangler. Lokalearealet var begrænset, og de tre rum var endog beliggende i to bygninger. Dertil kom savnet af et større undervisningslokale, hvortil demonstrationsudstyr bekvemt kunne bringes fra forsøgsrummene. For Alfred Lehmann, som forudså en kraftig udvikling af undervisningen for vordende pædagoger og psykiatere, var undervisningsfor-

32. Skrivelsen er dateret 18.4.1892 og findes som bilag til sag nr. 87, Dekanatssager 1891/92, RA.KU. 35.02.43.

33. Lehmann overdrog sin samling af apparatur m.m. til universitetet. Værdien af dette udstyr udgjorde i dagens priser ca. 3000 kr. Annuum blev fastsat til 600 kr. årligt, og Lehmann fik samtidigt tildelt et honorar, så han blev holdt skadesløs for tabet af lønnen fra Landbohøjskolen. Det årlige beløb udgjorde herefter 2600 kr. ialt.

34. Punkt 4 i kgl. resolution af 10. april 1894 lyder: »Den midlertidige Docent i experimental Psykologi er Laboratoriets Forstander og Bestyrer. Hans Ansættelse sker efter Indstilling af Fakultetet.«

holdene de mest belastende.[35] Forsøgsrummene udnyttede han særdeles effektivt, og størsteparten af hans kendte undersøgelser blev udført her.

Alfred Lehmann blev vellidt og respekteret i fakultetet, og allerede året efter umiddelbart før sommerferien stillede professor Holger Pedersen forslag om, at docenterne Alfred Lehmann og Vald. Vedel skulle *opfordres* til at søge udnævnelse til ekstraordinære professorer, og at fakultetet kraftigt skulle støtte ansøgningerne. Der kunne dog ikke skabes enighed om at opfordre de to lærere, hvorimod man var enige om at støtte ansøgningerne, når disse fremkom på ansøgernes eget initiativ. Ansøgerne var da heller ikke sene til at tage dette initiativ; men p. gr. a. ferietiden blev ansøgningerne blot videresendt med dekanens erklæring om støtte og ikke med egentlige støtteskrivelser. Efter ferien tog professor Erslev initiativ til at gøre skaden god igen; ansøgningerne blev kaldt tilbage fra ministeriet og nu vedlagt anbefalinger skrevet af Erslev og Høffding. I den forbindelse blev der udførligt redegjort for Alfred Lehmanns fortjenester omkring oprettelsen af laboratoriet såvel som for hans senere undervisning og forskning. Anbefalelsesskrivelsen indeholder tillige følgende passus, som viser, hvor klart Høffding kunne bedømme Lehmanns styrke som forsker: »Hvad der udmærker ham som Videnskabsmand, er den Utrættelighed, med hvilken han udtænker og forbereder sine Forsøg, og den Sindrighed, hvormed han formaar at forbinde naturvidenskabelig og psykologisk Forskning«.[36]

Efter at de nødvendige økonomiske midler var skaffet tilveje på finansloven 1910-11, blev Alfred Lehmann ved kgl. resolution af 5. 4. 1910 udnævnt til »Professor extraordinarius«. Ved fastsættelsen af anciennitetsalder søgte han om en forlængelse af denne med 10 år med den begrundelse, at han, der nu var 52 år gammel, gerne ville kunne frasige sig arbejdet som censor ved seminarierne og hellige sig psykologien fuldtud. Dertil føjes, at hans »Helbred lod adskilligt tilbage at ønske«, hvilket dokumenteredes med en vedlagt lægeerklæring. Fakultetet fremsendte ansøgningen med »en varm Anbefaling«, og myndighederne bevilgede året efter det ansøgte, så at Lehmann 1912 kunne frasige sig arbejdet som censor.

Igennem mere end et kvart århundrede var Alfred Lehmann den eneste ansatte psykolog ved laboratoriet, og selvom han på inspirerende måde

35. Dette fremgår bl.a. af et brev, Lehmann 12.8.1908 sendte hjem til professor Erslev fra Tyrol. Denne havde i et tidligere brev udbedt sig Lehmanns kommentarer til planer for indretning af et nyt laboratorium i den »Studiegaard«, som allerede da var under projektering. Ny Kgl. Saml., 4604 4°.

36. Årbog 1909-10, s. 970.

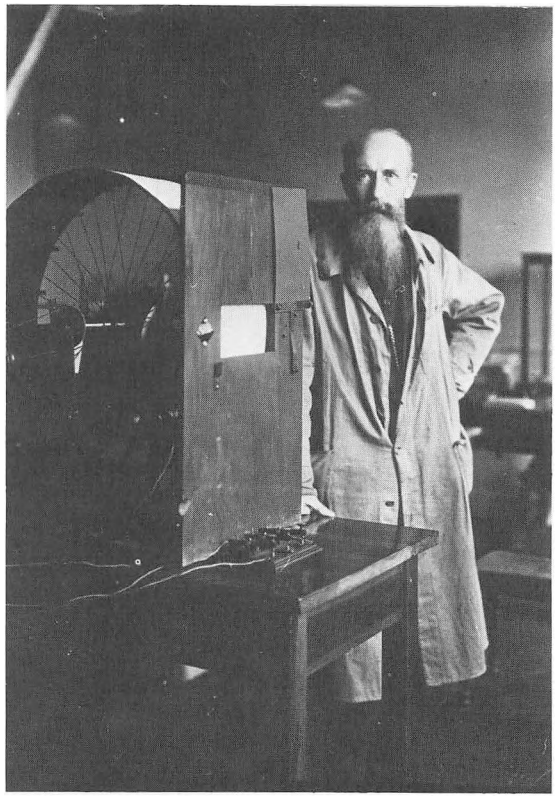

Fig. 38. Lehmann fotograferet ved siden af et apparatur, som blev anvendt ved hukommelsesforskning. Billedet er taget omkring det tidspunkt i 1910, hvor han blev udnævnt til ekstraordinær professor, og hvor laboratoriet endnu havde til huse i det tidligere laboratorium for teknisk kemi. Privateje.

forstod at sætte unge igang med forskningsprojekter,[37] så der altid blev forsket til grænsen af faciliteternes ydeevne, blev der dog først i 1913 under indtryk af aktiviteternes stigende omfang og Lehmanns helbred ansat en videnskabelig assistent. Denne blev *R. H. Pedersen,* som samme år var blevet dr. phil. på en afhandling med titlen »Om individuelle sjælelige Forskelle. Eksperimentale Undersøgelser som Grundlag for deres Udmaaling«. Dr. Pedersen havde i virkeligheden på dette tidspunkt samarbejdet med Lehmann siden begyndelsen af 1890'erne. Han blev født 1870 i Stavnsholt, tog lærereksamen 1889 i København og blev 1892 ansat ved Københavns kommunale Skolevæsen, hvor han vedblev at undervise helt frem til 1926, dels fordi han holdt meget af arbejdet med skolebørnene, dels fordi universitetsarbejdet ikke afkastede en

37. Et eksempel herpå er dr. phil. E. Buch, som i en kort årrække omkring århundredskiftet assisterede ved laboratoriet. Han udgav doktorafhandlingen *Om Fornemmelsers »Sammensmeltning«, særlig ved Klangindtryk,* 1898, og efter hans tidlige død 1903 udkom bogen: *Kampen mellem Tro og »Vantro«.*

løn, man kunne leve af. Kort efter denne ansættelse begyndte R. H. Pedersen at studere psykologi hos Lehmann, men han blev hurtigt klar over, at han ikke havde tilstrækkelig interesse for filosofi til at gå vejen om ad magisterkonferens i filosofi med psykologi som hovedfag.[38] Han valgte derfor studiet til cand. mag. i de matematiske og fysiske fag. Efter at have taget skoleembedseksamen heri vendte han 1903 tilbage til sin hovedinteresse: den eksperimentale psykologi. Samarbejdet med Lehmann gav sig snart udslag i fælles projekter, hvor R. H. Pedersen med sit kendskab til og kontakt med folkeskolen og sin dybtgående matematiske viden viste sig at være en værdifuld samarbejdspartner.

Psykofysisk Laboratorium flytter til Studiegaarden

1. september 1916 kunne Psykofysisk Laboratorium flytte ind i de nye lokaler på øverste etage af Studiegården. Byggeprojektet havde taget lang tid, men til gengæld havde psykologien fået forhold, som Lehmann selv anså for at være ideelle. Da man under de stærkt forbedrede arbejdsforhold måtte forvente en aktivitetsforøgelse både studiemæssigt og forskningsmæssigt, søgte man om at få annuum, som siden 1910 havde været på 1000 kr. årligt, forhøjet til 1250 kr. En vigtig begrundelse var, at indkøb af fagværker og tidsskrifter til biblioteket, som ved en gave fra Lehmann var blevet udvidet med dennes store, private bogsamling, ville lægge beslag på større beløb i fremtiden. Det søgte blev bevilget, og senere forhøjedes annuum til 2000 kr. begrundet med de store prisstigninger på apparatur m.m. i efterkrigstidens Tyskland.

Ingen, der trådte ind i laboratoriet, kunne være i tvivl om, hvem der blev betragtet som den oprindelige inspirationskilde. I korridoren, som var det eneste sted, hvor »Privat – Arbejdet uvedkommende – Samtale saavel som Tobaksrygning« måtte finde sted,[39] hang nemlig en nøjagtig gengivelse af den portrætmedaillon i bronze af professor W. Wundt – grundlæggeren af de psykofysiske laboratorier – som af dennes elever var blevet opsat i Leipziger Laboratoriet, da han 1902 fyldte 70 år. Portrættet, der var indrammet i grøn marmor, var en gave fra Lehmann til universitetet til opsætning i de nye lokaliteter.

Medens alle øvrige forbedringer af de ansattes og laboratoriets forhold lige

38. Frem til 1918 var denne uddannelse den eneste, som gav kompetence i psykologi. Professor Kroman og senere Rubin havde eksempelvis gennemført denne konferens.
39. Citatet er fra de omhyggelige ordensregler for laboratoriet såvel i almindelighed som for brugen af forsøgslokaler og biblioteket. Jvf. Årbog 1915-20, III, s. 141 f.

siden dets start var sket på stifterens initiativ, omend med universitetsmyndighedernes støtte, tog fakultetet nu initiativ til at få omdannet Lehmanns professorat til et ordinært professorat i eksperimentel[40] psykologi ved et andragende dateret 27. maj 1918. Efter en kort redegørelse for laboratoriets historie og Alfred Lehmanns andel heri fremhæves i andragendet, at de nye lokaler nu tillader et betydeligt antal studerende at blive uddannet – i efteråret 1917 således ialt 9 studerende, hvoraf 1 svensk og 3 norske – og at de danner rammen om en aktiv forskningsvirksomhed – »Denne betydelige Undervisnings- og Forskningsvirksomhed, hvis Resultater, at dømme efter Udviklingen i andre Lande, sikkert mere og mere vil faa praktisk Anvendelse, vil kun kunne vedblive at trives, hvis der skabes Sikkerhed for, at Laboratoriet bestandig har en Forstander, og det er med Henblik herpaa, at Fakultetet tillader sig at andrage om, at Professoratet i eksperimentel Psykologi maa blive omdannet til et ordinært Professorat«.[41] Den søgte omdannelse blev bevilget, og Alfred Lehmann blev derpaa udnævnt til »Professor ordinarius« fra 1. april 1919 at regne.[42]

Den eksperimentelle psykologis fortsatte eksistens som universitetsfag var dermed sikret, og dens pioner havde fået den faglige anerkendelse, han fortjente. Ser man tilbage på de mange års serie af ansøgninger, kan man altså konstatere, at Lehmann fik opfyldt *alle* de ønsker, han på fagets vegne fremførte til myndigheder og legatbestyrelser. Dertil må dog så føjes, at opfyldelsen ofte gik meget langsomt, og at ønskerne i alle tilfælde var velmotiverede og beskedne.

Som nævnt havde Alfred Lehmanns helbred længe været skrøbeligt, og han måtte ofte kæmpe hårdt for at bevare sin legendariske tænke- og arbejdskraft. Allerede året efter udnævnelsen slog kræfterne ikke til over for de overvældende arbejdsbyrder, han stadig pålagde sig. Som så ofte før havde han tilbragt sommeren på pensionat i Esrom fuldt beskæftiget med krævende opgaver. I stedet for at have samlet fornyede kræfter under sommeropholdet vendte Lehmann syg og overanstrengt hjem. Han havde pådraget sig en alvorlig mavesygdom, som udviklede sig sådan, at han ved nytårstid måtte lade sig indlægge på sygehus. Her genvandt han dog til lægernes forbavselse igen sine kræfter, så han kunne komme hjem og senere igen til Esrom, hvor han sommeren igennem systematisk genoptrænede sig, så at – »hver dag blev der føjet et par skridt til spadsereturen og nogle yderligere minutter til arbejdsti-

40. Lehmann benyttede altid selv formen experimental fremfor den tyskprægede experimentel.
41. Årbog 1915-20, s. 248.
42. Omdannelsen fandt sted ifølge Lov Nr. 382 af 30. Juni 1919 om Oprettelse af nye Professorater og Docenturer ved Universitetet.

den«.[43] Arbejdsresultaterne blev endnu en række faglige artikler og dele af et værk »Den menneskelige Karakter«, som han havde samlet stof til igennem adskillige år, men som dog ikke nåede sin fuldendelse. Da Alfred Lehmann den 14. september forlod Esrom, var han fuld af forhåbning om snart at kunne genoptage sit arbejde på laboratoriet. Således skulle det imidlertid ikke gå, for ved tilbagekomsten fandt lægerne en øjeblikkelig operation nødvendig. Denne fandt sted den 21. september og forløb efter omstændighederne gunstigt, men Lehmann havde ikke styrke til at stå den efterfølgende krise igennem, og han afgik ved døden den 26. september 1921 i en alder af 62 år.

Videnskabelige interesser og produktion

Det interessemønster, som i studieårene dannede sig hos den unge Alfred Lehmann, og som med så megen konsekvens kom til at præge hele hans senere liv, var naturligvis resultat af et kompliceret samspil af personlige evner og mangfoldige inspirationskilder. Det kan derfor ikke analyseres detailleret her. Vi må nøjes med at pege på de hovedimpulser, som Lehmann selv har omtalt.

Allerede i hjem og skole modtog Lehmann stærke tilskyndelser til at tænke rationelt og kritisk om tilværelsen. Han blev født den 29. december 1858 i København som søn af oberst Wilhelm Otto Waldemar Lehmann. Som 11-årig blev han elev i Metropolitanskolen, hvor han senere kom i gymnasiets nyoprettede matematisk-naturvidenskabelige linie. Skolen havde gennemgående udmærkede og inspirerende lærere,[44] og kammeratskabet var særligt godt blandt de unge, som interesserede sig levende for de nye fagkombinationer. Lehmann tog studentereksamen i 1876 og fulgte derefter Rasmus Nielsens filosofikumundervisning, til han det følgende år tog fat på studiet ved Polyteknisk Læreanstalt. Her valgte han snart at specialisere sig i »de mere teoretiske Fag, som krævedes til Examen i anvendt Naturvidenskab«,[45] og efter fire års studier aflagde han »polyteknisk Kandidatexamen« i januar 1882.

43. Citat fra R.H. Pedersens nekrolog i Archiv f. d. ges. Psychol., XLII Band, s. 283-294. De svigtende kræfter ramte Lehmann særlig hårdt, fordi han siden sin ungdom havde holdt meget af krævende spadsereture, bjergvandring o.l.

44. Lehmann slap dog ikke for også at møde uduelige lærere. Et sådant eksempel har han skildret i Vor Ungdom, 1889, s. 388 f. Han havde i det hele taget tidligt interesse og et vågent øje for pædagogiske forhold, hvilket kom klarest frem i bogen *Den individuelle Sjælelige Udvikling. Grundtræk af den pædagogiske Psykologi,* København, 1913 (2. Udg. 1920).

45. Jvf. Lehmanns selvbiografi i anledning af disputatsen, Univ. Festskr. 1884, s. 29 f.

Sommeren samme år fik han ansættelse som vikar ved Landbohøjskolens kemiske Laboratorium, og 1883 blev han fast ansat assistent ved højskolens tegneundervisning (jvf. s. 152). Umiddelbart efter eksamen påbegyndte Lehmann det forskningsarbejde, der lå til grund for doktorafhandlingen *Farvernes elementære Æstetik,* som han forsvarede 1884.

I sin doktorbiografi peger Lehmann selv på de to inspirationskilder, nemlig Rasmus Nielsens filosofiundervisning og Fechners bog *Elemente der Psychophysik.* Det vil ikke her være muligt at gå nøjere ind på den filosofi, Rasmus Nielsen docerede ved sine propædeutiske forelæsninger,[46] og det er vanskeligt for eftertiden at fastslå, hvilke problemstillinger der her i særlig grad kom til at optage Lehmann. Vi ved derimod, at han fulgte undervisningen med stor interesse,[47] og man tager næppe fejl i, at det var mødet med den modne og dybt engagerede filosof, som havde viet en stor del af sin tænkning til problemerne omkring forholdet mellem tro og viden – eller anderledes udtrykt mellem tilværelsens subjektive side og dens objektive, således som denne søges bestemt i naturvidenskaberne – der har inspireret den unge Alfred Lehmann.

Grunden til, at psykofysikken tidligt kom til at stå for Lehmann som det rette svar på spørgsmålet om, hvorledes afhængighedsforholdet mellem det legemlige og det sjælelige retteligt bør anskues og udforskes, er langt bedre oplyst af ham selv end forholdene omkring de filosofiske inspirationskilder. Sådanne oplysninger får man eksempelvis kort og præcist i artiklen *Psykologi* fra *Salmonsens Leksikon.* Her hævder forfatteren – historisk set ikke ganske med rette – at psykologien helt frem til Fechners dage udelukkende har måttet bygge på »Selviagttagelsen«, når den gik empirisk tilværks. Denne erfaringskilde er imidlertid mangelfuld af flere grunde, hvoriblandt nævnes 1) at selviagttagelsen er usikker, fordi det oplevede kan forandres »ved Opmærksomhedens Henvendelse paa de indre Tilstande«, 2) at den begrænser iagttagelsernes rigdom »til den enkeltes personlige Oplevelser« og 3) at den »kun kan angaa kvalitative Forskelligheder«, og derfor »kun højst ufuldkomment give Oplysning om Bevidsthedstilstandenes Afhængighed af ydre Paavirkninger«.[48]

Styrken ved Fechners psykofysiske angrebsmetode er ifølge Lehmann, at den indfører »Naturvidenskabens eksperimentale Metode« i psykologien derved, at den for bestemte – og målelige – fysiske ændringer af påvirkningen

46. Der må henvises til dette binds afsnit om filosofi s. 641.

47. Alfred Lehmanns notater fra og kommentarer til disse forelæsninger er bevaret og vidner om hans store interesse for de behandlede filosofiske problemer.

48. Dette og det følgende citat er fra *Salmonsens Leksikon,* 1. Udg., 1902.

registrerer de dertil svarende ændringer af bevidsthedstilstanden. Det afgørende problem om, hvorledes den oplevede bevidsthedsændring måles, løser Lehmann på linie med Fechner på følgende måde: »En Bevidsthedstilstand kan ganske vist ikke maales . . . Men styrkeforskellen mellem to ensartede Bevidsthedstilstande er maalelig, idet man som Maaleenhed tager en Forskel af 'netop-mærkelig' Styrke. Derved kommer man til en fuldstændig logisk og praktisk anvendelig Definition af f. eks. en enkelt Fornemmelses Styrke, idet denne er bestemt ved Antallet af de netop-mærkelige forskellige Fornemmelser mellem Nul og den givne Fornemmelse. Idet man nu eksperimentalt undersøger, hvor stor en Tilvækst man skal give en Paavirkning, for at den derved fremkaldte Fornemmelse skal faa en netop-mærkelig Tilvækst i Styrke (altsaa vokse med en Enhed), bliver det muligt af en saadan Forsøgsrække at udlede en matematisk Formel for Fornemmelsens Afhængighed af Paavirkningens Styrke. Men idet de sjælelige Fænomener saaledes bliver maalelige og Genstand for matematisk Behandling, bliver Videnskaben eksakt«.

Som det ses, lagde Lehmann strengt ud med sine krav til psykologisk forskning, og en lang række af hans tidlige arbejder er smukke eksempler på, hvor fortrolig han var med de nye metoder, og hvilke sjældne evner han havde, når det gjaldt at opbygge egnet eksperimentelt udstyr.[49] I den tidligere nævnte doktorafhandling begrunder forfatteren i slutningen, hvorfor han har holdt sig til elementære forhold under sine undersøgelser af de fysiske betingelser, der må være tilstede, for at farver virker æstetisk i en sammensætning, ved at henvise til, at han ikke ønsker »at forlade den psykofysiske Jordbund, hvor Experimentet fører os sikkert fremad Skridt for Skridt, og overgive os til svævende psykologiske Betragtninger«.[50] Man kan dog glæde sig over, at strengheden i Lehmanns krav tog af i de følgende år, og selvom han aldrig forfaldt til »svævende psykologiske Betragtninger«, må man dog sige, at han i sine hovedværker ofte forlod psykofysikkens sikre »Jordbund«. Professor N. C. Starcke, som skrev nekrologen over Alfred Lehmann i universitetets årbog,[51] har ganske ret, når han peger på to hovedbestræbelser hos Lehmann, som ikke altid harmonerer. Den ene er den omtalte strenghed i de eksperimentelle undersøgelser og den anden »hans idelige Tilløb til at

49. Lehmanns produktion er så omfattende, at end ikke en opregning af titler og temaer er mulig her. Der må henvises til redegørelsen i R.H.Pedersens nekrolog i Archiv f. d. ges. Psychologie, XLII Band, s. 283-294.

50. *Farvernes elementære Æstetik. En objektiv psykologisk Undersøgelse,* 1884, s. 143.

51. Starcke havde kendt Lehmann siden ungdomsårene, og hans nekrolog er særdeles indfølende og træffende, også hvad angår dennes videnskabelige intentioner. Årbog 1920-23, s. 107-110.

sprænge den specielle Laboratorieforsknings Rammer», bestemt af »hans filosofiske Trang til at bringe Klarhed i de vigtigste Livsforhold«.

Flere af Lehmanns hovedværker er typiske i så henseende, idet de i videst muligt omfang bygger på eksperimentel udforskning, men i ligeså høj grad er resultater af hans systematiske tænkning. Dette gælder således den betydningsfulde række af arbejder, Lehmann udgav om det menneskelige følelsesliv. Rækken blev påbegyndt så tidligt som 1889, hvor han fik tildelt Videnskabernes Selskabs guldmedaille for afhandlingen *En kritisk Undersøgelse af Følelsernes Natur og Optræden.* En lidt senere version udkom i 1892 med titlen *Hovedlovene for det menneskelige Følelsesliv.*[52]

Selvom disse arbejder er blevet fremhævet for deres mangfoldighed af eksempler, er det dog tydeligvis ikke de mest indgående beskrivelser af oplevede følelsestilstande, der er Lehmanns hovedformål. Nøglen til forståelse af forfatterens videnskabelige intentioner er her igen hans interesse for forholdet mellem sjæl og legeme: på den ene side følelserne, som de opleves af os, på den anden side deres legemlige ytringer. På det deskriptive niveau blev Lehmann trods inspirerende forgængere i dansk psykologi stående ved en noget umodificeret lyst-ulystlære, medens han var blandt de første til at udvikle et registreringsudstyr for de legemlige ytringer, der tillod pålidelige målinger.

En mere generel måde at angribe det psyko-fysiske problemkompleks på møder man i arbejdet *De sjælelige Tilstandes legemlige Ytringer,* som blev udgivet i årene 1899-1905 på tysk i et 3-binds værk *Die körperlichen Äusserungen psychischer Zustände.* Dette omfattende værk er bilagt et stort materiale af registreringskurver reproducerede fra de med lak fikserede kurver på sodet papir (se fig. 51). Der findes således registreringer i forbindelse med forskrækkelse, intens spænding, smerte o.s.v.[53] I alle tilfælde fandt Lehmann, at bevidsthedstilstanden var bestemmende for mønstret i de legemlige ytringer (puls- og åndedrætsrytmen, hårkarnettets fyldningsgrad m.m.) og ikke de faktiske sansepåvirkninger. I denne forbindelse spiller hypnose en afgørende, metodisk rolle, idet Lehmann v. hj. a. hypnotisk suggestion kunne kontrollere forsøgspersoners bevidsthedstilstand uafhængig af påvirkningssituationen og derved bekræfte ovenstående lovmæssighed.

52. Dette arbejde, der i lighed med flere af Lehmanns øvrige værker udkom med støtte fra Carlsbergfondet, fremkom samme år i en tysk version. Som resultat af mere end en snes års følelsesforskning udgav Lehmann det afklarede værk *Das menschliche Gefühlsleben,* Leipzig, 1914.

53. Ved hjælp af omfattende registreringer under mangfoldige følelsestilstande kunne Lehmann vise, at de legemlige ytringer altid i tid fulgte *efter* de pågældende, oplevede tilstande – et stærkt eksperimentelt argument mod den kendte James – Lange emotionsteori, som bygger på det omvendte tidsforløb.

Når Lehmann selv betragtede dette værk som sit hovedværk,[54] skyldtes det ikke alene, at det optog ham forskningsmæssigt i mere end en halv snes år, men også, at han her mente at nå længst i retning af at formulere en teori om forholdet mellem det legemlige og det sjælelige. I virkeligheden spores der meget tidligt i produktionen tilløb til en sådan teori. Eksempelvis tales der i Lehmanns bog *Hypnosen*[55] indledningsvis om, at vi er *nødt til* at opstille en teori til forklaring af, at »forskellige Bevægelser i Centralnervesystemet fremkalder sjælelige Tilstande«. Dertil føjes så det »sparsommelighedsprincip«,[56] som hele Lehmanns produktion er trofast mod ». . . og det gælder da blot om at forme den saaledes, at den paa den ene Side kan forklare det, der faktisk skal forklares, og paa den anden Side ikke indeholder mere end det, der er strængt nødvendigt« (s. 7). Videre skitserer Lehmann allerede på dette tidlige tidspunkt sin teori, og han kalder sin opfattelse »psykofysisk Materialisme«: »Denne fysiske og psykiske Aktivitet maa opfattes som Egenskaber ved det ubekendte til Grund liggende, som vi netop i kraft af de to Egenskaber, hvormed det fremtræder, kunne kalde den 'psykofysiske Materie'« (s. 7 f.).

I ovennævnte senere hovedværk genfinder man hovedstrukturen i denne forklaring. Det nye er her, at han overensstemmende med tidens interesse for energifysikken anskuer bevidstheden som et energiomsætningssystem, hvor kemisk energi transformeres til en hidtil ukendt sjælelig energiform, P-energi, der skal ses som led i den rent materielle kausalkæde. Trods ihærdige forsøg herpå lykkedes det dog ikke Lehmann og hans medarbejdere at føre bevis for eksistensen af en sådan P-energi.[57]

Den tidligere nævnte, faglige strid med Høffding om genkendelsesproblemet beroede også dybest set på Lehmanns krav om de enklest mulige teorier. Meget kort fremstillet begyndte striden med, at Lehmann opponerede mod,

54. Værket bestod af de tre dele: I, *Plethysmographische Untersuchungen,* 1899; II, *Die physischen Äquivalente der Bewusstseinerscheinungen,* 1901; III, *Elemente der Psychodynamik,* 1905. Reisland, Leipzig.

55. Som omtalt s. 151 holdt Lehmann 1889 en serie forelæsninger om hypnose, hvor han anskuede hypnotisk suggestion som beslægtet med andre former for »Indskydelser«. Serien blev i 1890 udgivet som bog med titlen *Hypnosen og de dermed beslægtede normale Tilstande.*

56. I videnskabsfilosofien benyttes ofte betegnelsen *parsimoniprincippet* herfor.

57. Igennem mange år arbejdede Lehmann i samarbejde med F.C. Becker (ingeniør) og O. Olsen (læge) på at måle stofskiftet ved åndeligt arbejde. I afsluttende forsøg mente man at have vist, at jo større »opmærksomhedskoncentration«, et sådant arbejde krævede, jo større var den udskilte mængde CO_2 pr. tidsenhed. Jvf. Naturens Verden, 1918, 2. hefte, s. 82. Som fremhævet af R.H.Pedersen, er Lehmanns arbejder dog i hovedsagen uanfægtede af, om P-energien kan påvises eller ej.

Fig. 39. Alfred Lehmann. Radering, som sammen med en anmeldelse af Lehmanns bog »De sjælelige Tilstandes Legemlige Ytringer« blev bragt den 19. august 1899 i det ansete norske kulturelle ugeblad »Ringeren«. Anmeldelsen, som på en meget indtrængende måde gør rede for Lehmanns tankegang og bestræbelser i dette arbejde, var forfattet af C. E. Jensen, en af bladets mange betydende medarbejdere.

at Høffding i sin kendte lærebog i psykologi[58] forklarede genkendelse som resultat af lighedsassociation og meget stærkt betonede den umiddelbart oplevede »Bekendthedskvalitet«, hvormed det genkendte gav sig tilkende. Lehmann var derimod tilbøjelig til at lægge vægten på mere middelbare situationer, hvor der overvejes, og han mente med sine forsøg at have vist, at genkendelse skyldtes berøringsassociation. Hvis man gik ind for denne opfattelse, kunne man helt undgå begrebet lighedsassociation. For en nutidig læser vil et nøjere studium af sagens akter – de involveredes afhandlinger om genkendelse – vise, at der i virkeligheden ikke var langt mellem de to opfattelser. Også Lehmann måtte nemlig i tilfælde, hvor der ikke fandt bevidste overvejelser sted, operere med den hypotetiske konstruktion »Berø-

58. *Høffdings Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring* kom i 1. udgave 1882 og senere i en lang række udgaver. Bogen blev efterhånden oversat til ni sprog og hører således til blandt de mest udbredte værker i den psykologiske faglitteratur.

ringsassociation under Bevidsthedens Tærskel« til skade for sit sparsommelighedsprincip. Til trods for, at begge debattører var kendt som besindige herrer, må debatten dog have været følt lidt vel heftig, for i et brev til Lehmann i 1905 omtaler Høffding den polemiske stemning, der i nogle år har været dem imellem, og han noterer med glæde, at der nu igen består et venskabeligt forhold imellem dem.[59]

Træk af Alfred Lehmanns personlighed

Lader man tankerne gå tilbage til den lange række af initiativer, Lehmann måtte tage på fagets vegne, og føjer man dertil det intense arbejde, der gennem et kort tilmålt menneskeliv er nedlagt i hans omfattende videnskabelige produktion, virker den energi, han måtte udfolde, ganske overvældende. Forklaringen på, at det dog lykkedes Lehmann at yde denne indsats, ligger ikke lige for. Hans intellektuelle ressourcer synes ikke at bero på nogen særlig legemlig styrke. Tværtimod var han som dreng noget svagelig, og i virkeligheden blev hans helbred aldrig af den robuste type, der tillader enhver anstrengelse. Der kan næppe være tvivl om, at Edv. Lehmann så ret, når han i den tidligere omtalte mindetale peger på, at Alfred Lehmann vandt sin styrke ved systematisk at optræne økonomiseringen[60] med sine legemlige og åndelige kræfter, og glæden ved at vinde og bevare fuld kontrol over disse kræfter blev med årene noget centralt i hans karakter.

Til tider kunne denne holdning vel udarte i retning af en noget asketisk og strengt regelbunden livsform, der tillod de gode medborgere på Østerbro at stille deres ure efter »Professorens« afgang og hjemkomst på spadsereturene til og fra laboratoriet, eller som førte til, at han, som Edv. Lehmann beretter »...undte sig ingen Nydelse, der kunde berøve ham blot et Kvintin af hans Arbejdskraft«. Videre fortælles der: »Jeg husker, at han en Aften afviste en Snaps Brændevin med den Motivering, at han vilde ikke fordærve sin Hjerne til næste Dag. Således sørgede han for, at hver Dag blev udnyttet til det yderste«.[61]

Nu var der i dette tilfælde måske snarere tale om en forskellig opfattelse af, hvori nydelser består, og Lehmann undte sig mange glæder. Helt fra sin ungdom af holdt han af at gå – både for aktivitetens egen skyld, og fordi han

59. Brevet dateret 3. 11. 1905, Ny Kgl. Saml., 4810 4°.

60. På det faglige niveau gav dette sig tilkende som en stadig interesse for psykotekniske problemer. Herom videre s. 206.

61. J. Edv. Lehmann, 1926, note 4, s. 135.

Fig. 40. Alfred Lehmann var siden studieårene i slutningen af 1870'erne et aktivt medlem af Akademisk Skyttekorps. Her ses han i korpsets løjtnantuniform. Edvard Lehmann så ret, når han redegør for Alfred Lehmanns bevæggrunde på følgende måde: »Han så denne forening under synspunktet: idræt – en mening, som vel nok vakte modsigelse og i den første tid alvorlig harme blandt de ældre nationalistiske ledere af denne forening – men han vandt trofaste kammerater dér. Han satte pris på dette korpsliv. Han holdt af at kommandere, og han vilde, at folk skulle holde sammen« (Edv. Lehmann 1926, s. 5; se note 4). Foto i privateje.

var en stor elsker af naturen.[62] Hans interesse for æstetiske problemer må heller ikke glemmes i denne sammenhæng, og han havde desuden en udpræget humoristisk sans, som ofte sprudlede mest under hans forelæsninger og foredrag.[63] Nej, en asket blev han aldrig.

Det stærkt systematiserende præg, der karakteriserer store dele af hans videnskabelige produktion, blev også holdt i tømme bl.a. af hans store respekt for fagets fundamentale problemer, så det ikke udartede til professionel bedreviden. Det store værk *Overtro og Trolddom*[64] er karakteristisk i så henseende, for på den ene side er Lehmann stærkt interesseret i at forklare flest mulige forhold på overtroens område ved hjælp af færrest mulige psykologiske lovmæssigheder og hypoteser ledet af sit aldrig svigtende sparsommelighedsprincip; på den anden side er han særdeles åben og fordomsfri over for muligheden af, at der skulle eksistere en række reelle fænomener (eksempelvis tankeoverføring), som vi endnu ikke kan forklare.

62. Et indtryk heraf får man i det med Lehmanns egne fotografier illustrerede skrift *Om Stemninger i Naturen,* Videnskabernes Selskabs Forhandlinger, 1913.

63. Jvf. skildringen s. 211.

64. *Overtro og Trolddom fra de ældste Tider til vore Dage* udkom på dansk 1. gang 1893-96, 2. gang 1920-21 og 3. gang 1968. Tyske udgaver kom 1898, 1908 og 1960, en ungarsk i 1910.

Lehmann ville således ikke bringe orden og videnskabelig systematik tilveje ved at bortforklare eller reducere sjælelivets overvældende rigdom.

Vi nævnte, at Alfred Lehmann gennem 10 år var kollega til Ludvig Feilberg, der selv som amatør gav sig af med psykologi og i årene fra 1881 til sin død i 1912 udgav en række værker med psykologisk indhold. Begge var stærkt interesserede i problemer om, hvorledes mennesker bedst økonomiserer med evner og energi, men de var stærkt uenige om den måde, hvorpå en videnskabelig psykologi skulle opstilles, og Lehmann havde således i sin omtale af Feilberg og dennes arbejder anledning til at præcisere sin egen videnskabelige opfattelse. Det sker eksempelvis i Lehmanns sidste store arbejde *Størst Udbytte af legemligt og aandeligt Arbejde,*[65] hvor han kan siges at grundlægge psykoteknikken i Danmark. I forordet kan man læse:

»Det Emne, som her i det følgende skal behandles, er nært beslægtet med det, der udgjorde Indholdet af vor originale Digter-Filosof Ludvig Feilbergs første og vel nok betydeligste Arbejde 'Om størst Udbytte af Sjælsevner'. Skulde en Kender af Feilbergs Bog ved denne Overensstemmelse i Titlen forledes til at antage, at de følgende Blade skal bringe et Forsøg i fint udpenslede Stemningsmalerier i Feilbergsk Stil, vil denne Forventning blive sørgelig skuffet. Mellem Feilbergs Arbejde og mit er der meget nær den samme Forskel som mellem Charlottenlund Skov for 50 Aar siden, da Feilberg experimenterede derude med Fremkaldelsen af Stemninger, og Skoven i vore Dage«.

Endelig peger Lehmann noget demonstrativt på nytteværdien af den psykoteknik, han ønsker at bidrage til, ved lidt uretfærdigt at underkende Feilbergs bestræbelser i samme retning med ordene: »Det er forstaaeligt, at en intelligent ung Mand i Halvfjerdserne af forrige Aarhundrede kan finde det største Udbytte af Sjælsevner i poetiske Stemninger. Nu, halvhundrede Aar senere, da en ny Samfundsordning skal bygges op paa Ruinerne af den, som Verdenskrigen har slaaet istykker, gaar det ikke an at drømme«.

Det træk ved Feilbergs arbejder, Lehmann forholdt sig mest kritisk til, var dennes tendens til uden bevisførelse at opfatte sjælelige foreteelser i analogi til fysiske. Denne skepsis kommer frem i Lehmanns artikel om Feilberg i *Salmonsens Konversationsleksikon,*[66] hvor det bl.a. hedder: ». . . Han skildrer, ofte med stor Kunst, en Række ensartede sjælelige Tilstande, som han betegner med et fra fysiske Forhold laant, i Almindelighed meget træffende Navn, hvorefter han uden nærmere Bevisførsel forudsætter, at de sjælelige Fænomener ganske svarer til de fysiske . . . hvis Navn han har givet dem«.

65. Værket udkom i to dele i 1919 på Frimodts Forlag, København.
66. *Salmonsens Konversationsleksikon,* 2. Udg., 1918.

PSYKOLOGISK LABORATORIUM UNDER RUBINS LEDELSE

Efter Alfred Lehmanns død nedsatte Det filosofiske Fakultet et udvalg, som skulle foretage en fagkyndig bedømmelse af ansøgerne til det ledige professorat i »eksperimental Psykologi«. Udvalget kom til at bestå af filosofiprofessorerne Kroman, Kuhr og Starcke. Som en af sine sidste tjenstlige handlinger afgav Kroman i den anledning en udtalelse, hvor han på baggrund af sin solide orientering i psykologi og sit kendskab til fagets hele udviklingsperiode under Lehmann går nærmere ind på en vurdering af psykofysikken »i sin nuværende, sædvanlige Form«.[67]

Der sigtes ikke direkte til Lehmanns arbejder, men der tages heller ikke forbehold, når det siges, at psykofysikken »endnu er en ret ufuldkommen Disciplin lidende af forskellige Ungdomssvagheder: den har saaledes alt for ofte sysselsat sig udførligt med altfor værdiløse Pilleriopgaver, og den har vel lige saa ofte dristigt givet sig i Kast med Opgaver, hvis Løsning laa langt over dens Rækkevidde . . .«. Alfred Lehmann ville næppe have bifaldet denne karakteristik fra en kollega, han hele sin tid havde sat højt, og fra hvem han altid havde haft sikker støtte, men for en nutidig bedømmelse står det klarere, at Kroman her peger på et par af den unge videnskabs faktiske svagheder.

Senere i bedømmelsesskrivelsen fremhæves det som R.H.Pedersens fortjeneste at have indført bedre databehandlingsmetoder i faget specielt i den differentielle psykologi, »...en Omstændighed, der paa et endnu halvt filosofisk Omraade aabenbart maa tælle betydeligt«. Her får man altså igen en påmindelse om, hvorfra den unge eksperimentalvidenskab stammer, og den belæres om ikke i sit ungdommelige overmod at tro, at den allerede er nået myndighedsalderen. Det blev Edgar Rubin, der som fagets leder fik ansvaret i disse vanskelige ungdomsår. Efter en kort redegørelse for ansættelsessagen skal vi derfor skildre Rubins faglige og biografiske forudsætninger for denne gerning, karakterisere hans videnskabelige interesser og produktion samt gøre kort rede for laboratoriets udvikling i den 30-årige periode, Rubin var dets leder.

Edgar Rubin bliver professor

Omtalte bedømmelsesudvalg blev stillet over for en vanskelig opgave. Vanskeligheden bestod ikke i bedømmelsesarbejdets omfang, for der meldte

67. Dette og de følgende citater er fra Årbog 1920-23.

sig kun to ansøgere, nemlig dr. phil. R. H. Pedersen, laboratoriets videnskabelige assistent, og lektor i filosofi, dr. phil. Edgar Rubin. Problemerne udsprang af, at førstnævnte trods navn af assistent i virkeligheden gennem en årrække havde opbygget sit eget ansvarsområde – den anvendte psykologi – og bl.a. på skolepsykologiens område ydet en indsats, som med god grund havde gjort ham agtet i vide kredse inden for skolen. Denne selvstændighed ønskede ingen at begrænse, og fra universitetets side lagde man megen vægt på at bevare R. H. Pedersen som leder af dette arbejde. Som et markant udtryk for den status, den pædagogiske psykologi havde fået i skolekredse, kan man tage det andragende, som blev sendt til Undervisningsministeriet fra »Pædagogisk Selskab«, »Foreningen for eksperimental Pædagogik« samt »en Række Lærerforeninger«. Ansøgningen gik ud på at henlægge »den eksperimentale Pædagogik« til det ledige professorat.

Som følge af denne henvendelse anmodede ministeriet universitetet om en stillingtagen til dette forslag. Fakultetet måtte dog afvise forslaget med en henvisning til, at »Fakultetet anser det for umuligt for nogen af Ansøgerne og under Hensyn til hele den eksperimentale Psykologis stærkt voksende Omfang og Betydning, sikkert ogsaa for enhver anden, paa fyldestgørende Maade samtidig at beherske Faget i dets Helhed og at stille Psykologien i specielle pædagogiske Opgavers Tjeneste«. Man foreslår derimod som et kompromis, der tilgodeser såvel universitetets som skolens tarv, at der ved siden af det bestående professorat i eksperimental psykologi »oprettes et Docentur i anvendt Psykologi med særligt Henblik på experimentalt pædagogiske Undersøgelser, og at der i det psykofysiske Lab. stilles Lokaler til Raadighed for saadanne Undersøgelser«. Før sagen var kommet så vidt, havde bedømmelsesudvalget (24.11.1921) afgivet sin udtalelse. Indstillingen var delt, idet professorerne Kuhr og Starcke indstillede, at professoratet blev besat med E. Rubin, og R. H. Pedersen blev beskikket til lektor med et virksomhedsområde fastsat af fakultetet på forslag af professoren efter samråd med lektoren. Professor Kroman kunne ikke tilslutte sig dette og afgav samme dato sin egen tidligere omtalte indstilling. Kroman var på det rene med, at én professor ikke ville kunne bestride de til laboratoriet knyttede opgaver. Lehmann kunne, men han havde »en uhyre Arbejdsiver og Arbejdsevne. Han kunde ved Hjælp af en Assistent paa en Gang være Laboratoriebestyrer og Professor, holde Foredrag, lede Øvelser, gøre Eksperimenter og finde paa Instrumenter og endda skrive store Bøger; men jeg tror rigtignok ogsaa at han sprængte sig selv under dette Arbejde«. Der måtte følgelig udnævnes både en professor og en laboratorieforstander, og det ville efter Kromans mening ikke volde vanskeligheder at dele pligter og rettigheder mellem disse poster på en rimelig måde. Videre skriver Kroman: »Overfor to ligestillede og væsentlig

ensartede Poster tror jeg ikke, det vil være vanskeligt at vælge mellem de to Ansøgere. Men bliver der Tale om at gøre den ene til underordnet Assistent hos den anden, bliver Sagen aabenbart langt vanskeligere . . .«.

Som nævnt gik de to andre medlemmer af bedømmelsesudvalget uden betænkelighed ind for Rubin. De synes i højere grad at have erkendt, at psykologien nu i begyndelsen af 1920'erne var et selvstændigt og omfattende erfaringsområde, hvis kreative beherskelse »kræver en Mand med aandelig Spændvidde« nok til at afstemme fagets mange aspekter og interesser med hinanden.

Der var forsåvidt ikke afgørende modsætninger i udvalget m.h.t. vurderingen af ansøgerne vis-a-vis dette krav. Her måtte E. Rubin stå som en nr. 1, selvom Kroman i sin bedømmelse fremhævede, at R. H. Pedersen ikke måtte betragtes som en ensidig praktiker, der udelukkende havde beskæftiget sig med enkeltstående specialstudier. Doktorafhandlingen fra 1913 betegnes således som »en mere end sædvanlig dygtig Doktorafhandling om de 'individuelle sjælelige Forskelle', en Afhandling, hvori han indførte ganske nye matematiske Metoder i Psykofysikken, saa at denne kunde blive betydeligt sikrere og nøjagtigere, end den hidtil har været . . .«.

Under behandlingen af indstillingen viste der sig i fakultetet en overvejende stemning for at ansætte Rubin som professor. Et mindretal anså det dog for betænkeligt uden konkurrence at foretrække den ene for den anden, »når det gjaldt om Besættelsen af den ledige Stilling i dens nuværende Form«. Der var derimod enighed om, at den bedste løsning ville være, om begge ansøgere kunne knyttes til universitetet, Rubin som professor og »Dr. Pedersen i en Stilling, der tillod ham paa tilfredsstillende Maade at fortsætte sin fortjenstfulde Laboratorievirksomhed«. Ved en efterfølgende afstemning blev det vedtaget, at der skulle holdes konkurrence mellem de to ansøgere. Stærkt medvirkende til dette resultat var, at der under behandlingen af sagen var indkommet en skrivelse fra de studerende ved Psykofysisk Laboratorium »til Gunst for Dr. Pedersen som Leder af Laboratoriet«, ligesom der også forelå en støtteerklæring fra professor Harald Westergaard.

Som omtalt greb Undervisningsministeriet ind i sagen med sin nævnte forespørgsel, og universitetet svarede, at man helst så Rubin ansat i det ledige professorat, og at der blev oprettet et ordinært docentur i anvendt psykologi til R. H. Pedersen. Hvis de bevilgende myndigheder ikke kunne tiltræde denne løsning, måtte man anmode om, at der blev foranstaltet en konkurrence mellem ansøgerne. I en skrivelse af 25. april 1922 meddelte ministeriet slutteligt, at man »ikke mente at kunne søge oprettet et Docentur for Dr. Pedersen, men at det (Undervisningsmin.) derimod kunde tænke sig for et vist Aaremaal at tillægge ham et Lektorhonorar paa ca. 2000 Kr. som Leder

af eksperimentelle pædagogiske Undersøgelser ved det psykofysiske Laboratorium«.

Derved blev det, og fakultetet meddelte, at man frafaldt kravet om konkurrence. 7. juni 1922 meddelte Undervisningsministeriet derpå, at lektor, dr. phil. Edgar Rubin den 31. maj samme år var blevet udnævnt til professor i eksperimental Psykologi. Samme dag blev R. H. Pedersen beskikket til lektor i anvendt psykologi foreløbigt for et tidsrum af 2 år og med et særligt honorar på 1800 kr. årligt foruden tillæg. Desuden forhøjedes laboratoriets annuum med 500 kr. »som stilledes til Raadighed for Lektor, Dr. Pedersens eksperimentelle pædagogiske Undersøgelser«. Den anvendte psykologi var dermed sikret en vis selvstændighed i den følgende tid.

Rubins biografiske og faglige baggrund

Den 6. september 1886 – samme år, som Lehmann grundlagde sit laboratorium – blev Edgar John Rubin født i København som søn af vekselerer Gottfred Rubin. Hjemmet var velhavende, så drengen kunne få tilfredsstillet sin lyst til boglige sysler. Han blev student 1904 fra Slomanns Skole og begyndte straks efter eksamen at studere filosofi og psykologi med et nært forhold til universitetslærerne Høffding og Lehmann. Allerede 1906 besvarede den unge Rubin en prisopgave i filosofi stillet af Alfred Lehmann. Titlen, der viser, i hvilken retning interesserne gik, var: »Hvilken Indflydelse har Forholdet mellem Feltets og Baggrundens rummelige Udstrækning paa Styrken af den simultane Lyskontrast«. Besvarelsen gør rede for undersøgelser med det formål at efterprøve en formel for styrken af denne kontrast, som Lehmann havde opstillet. Rubin viser sig her som en begejstret tilhænger af de nye eksperimentelle metoder, som for ham udgør »Videnskabens sikre Vej«, og han er overbevist om »det kun gælder om at vandre ad denne Vej«.[68]

I 1910, 24 år gammel, blev Rubin magister i filosofi med psykologi som hovedfag. Som det 25 år før havde været naturligt for Lehmann, således søgte nu også Rubin viden og inspiration i Tyskland. 1911 rejste han på et toårigt studieophold i Göttingen, hvor der omkring professor *G. E. Müller* (1850-1934) rørte sig et inspirerende, akademisk liv.[69]

68. Citatet er fra nævnte afhandling s. 46. Jvf. A. F. Petersen: *Om objektivitetsproblemet i dansk erkendelsesteori i det XX. århundrede* i *Dansk Filosofi og Psykologi 1926-76,* bind I, s. 50-51.

69. G. E. Müller havde oprindeligt været mest interesseret i sansningens psykologi, og han førte i Fechners sidste leveår en tæt korrespondance med denne om psykofysikkens problemer, ligesom han i samme periode udgav hovedværket *Zur Grundlegung der Psychophysik,* 1878. Senere ændrede han i nogen grad interesseområde, og på den tid, Rubin opholdt sig i Göttingen, var hukommelsesforskningen i centrum for interessen.

Fig. 41. Rubin (stående) under et af sine forsøg over genkendelse af meningsløse figurer i laboratoriet i Göttingen. Han har senere fortalt, at han var nødt til at fremstille mere end 800 figurer i alt, for at få et tilstrækkeligt antal, som ikke umiddelbart mindede forsøgspersonerne om kendte genstande o.l. Foto i privateje.

Rubins doktorafhandling *Synsoplevede Figurer* bygger på undersøgelser i hovedsagen udført i Tyskland. I afhandlingens forord[70] fortæller han selv om, hvordan han af G. E. Müller i begyndelsen af 1912 fik den opgave »at undersøge Genkendelsen af indprægede Figurer ved Variation af Figurernes Synsvinkel og af deres absolutte Størrelse«. Han løste denne opgave, og han gjorde tillige meget mere, for han omformede opgaven til et bredt anlagt studium af selve figurperceptionen og dens fundamentale betydning for erkendelsen af vor omverden. Samtidig var Rubin i stand til at frigøre sin tankegang fra specielle metodiske problemer og anskue hele sin undersøgelse som »Studier i psykologisk Analyse.«[71]

70. Edgar Rubin: *Synsoplevede Figurer. Studier i psykologisk Analyse,* Første del, 1915, forord s. VII.

71. Citatet er afhandlingens undertitel. Vi skal senere vende tilbage til denne afhandling under omtalen af Rubins videnskabelige produktion.

Ved 1. verdenskrigs begyndelse blev Rubin som så mange andre unge mænd indkaldt til sikringsstyrken. Dette bevirkede, at hans videnskabelige arbejde måtte ligge stille, og det forårsagede også, at han måtte ændre sine planer for udgivelsen. Han udtrykker sig selv herom på følgende måde: »Det skyldes ydre Omstændigheder (Indkaldelse til Sikringsstyrken i Anledning af Krigen), at de foreliggende Undersøgelser fremtræder som en første Del. Det meste af Materialet til anden Del er indsamlet. Efter at mit Arbejde havde hvilet i syv Maaneder, tillod de militære Autoriteter mig to Maaneders Tjenestefrihed. Den foreliggende Bog indeholder det Stof, jeg har kunnet bearbejde i denne Tid; jeg har foretrukket at udsende det, jeg har faaet færdigt, fremfor at udskyde Offentliggørelsen af hele Undersøgelsen til en ubestemt Fremtid«.[72] Rubin fik i virkeligheden aldrig udsendt afhandlingens 2. del. Allerede i forordet til den tyske version, der udkom 1921, hedder det, »at det er muligt at 2. del vil blive erstattet med tidsskriftartikler«.[73] Det har dog sikkert vist sig ved nærmere kontrol, at det påtænkte materiale til 2. del (nemlig resultaterne af undersøgelser over »den Indflydelse, det har med Hensyn til den oplevede Fladefigur, at den objektive Figur drejes i Planet«) ikke kunne stå for forfatterens strenge selvkritik, hvorfor det aldrig blev publiceret i den planlagte form.

Rubins afhandling blev vel modtaget også i filosofiske kredse, ikke mindst fordi den på en meget indsigtsfuld måde lader resultaterne fra de eksperimentalpsykologiske undersøgelser belyse klassiske erkendelsesproblemer. Kroman, som altid holdt sig til nøgterne formuleringer, betegnede således afhandlingen som »solid og omhyggelig«. Rubin stod derfor fagligt stærkt, da han i 1918 søgte og fik et lektorat i filosofi.

Rubins videnskabelige interesser og produktion

To år efter sin udnævnelse til professor anmodede Rubin universitetsledelsen om, at Psykofysisk Laboratorium for fremtiden måtte hedde Psykologisk Laboratorium. Tilladelsen blev givet, og 1924 fik laboratoriet det navn, det endnu bærer. Baggrunden for Rubins initiativ var, at betegnelsen psykofysik i psykologkredse efterhånden var kommet til at stå for den mindre del af eksperimentalpsykologien, som anvendte psykofysiske metoder i Fechners tradition, og ikke som i Lehmanns tid hele den eksperimentelle psykologi. Rubin har sikkert samtidigt villet understrege særpræget ved sine egne

72. Forord s. XII.

73. Forord til den tyske version fra 1921, s. XII.

videnskabelige opfattelser, som ofte fik deres klareste udtryk netop i opposition til rådende synspunkter. Vi skal således i det følgende se, at Rubin i sin kritik af de synspunkter, han mødte hos sine lærere, kunne være skarp og træffende.[74] Det vil her være naturligt at begynde med at skitsere hans opfattelse af rækkevidden af den »eksperimentale Psykologi«, han nu var professor i efter en forgænger, som meget stærkt havde fremhævet netop den eksperimentelle angrebsmådes store betydning og muligheder. Hele Rubins videnskabelige produktion har præg af hans empiriske holdning, men han forvekslede ikke empiri og eksperiment, og han fremhævede gentagne gange, at den empiriske psykologi må tage flere metoder i anvendelse end blot de eksperimentelle. I sin version af artiklen »Psykologi« i *Salmonsens Leksikon*[75] skriver Rubin således:

»Hvor udmærket Hjælp Eksperimenter end har ydet, og hvor mange forsk. eksperimentelle Fremgangsmåder man end efterhaanden raader over, maa man dog ikke lade sig foranledige til at antage, at alle psykologiske Problemer lader sig eksperimentelt behandle, og at kun saadanne Undersøgelser, der hviler paa Eksperimenter, har videnskabelig Værdi«. Som et enkelt Eksempel på et område, som ikke umiddelbart lader sig angribe eksperimentelt nævnes derpå videnskabelig tænkning, hvor man må »rådspørge Videnskabernes Historie« for at få noget nærmere at vide herom. Langt den største del af Rubins produktion hviler dog på eksperimenter, men det er karakteristisk, at Rubin aldrig lader den eksperimentelle angrebsmådes grænser være sine undersøgelsers begrænsning. Alle erfaringskilder udnyttes.

I den tale, Rubin holdt ved afsløringen af mindereliefet for Alfred Lehmann,[76] gives der i det store og hele en positiv vurdering af dennes forskning. Dog siges der forsigtigt: »Lehmann har vist nok set for optimistisk på Erfaringsbekræftelsen«. Talen sluttede med følgende programerklæring: »Her ved Laboratoriet vil vi mindes Alfred Lehmann som Grundlæggeren, og vi vil arbejde videre i hans Aand, – den positive Videnskabs Aand«.

Det er lærerigt at sammenligne den milde kritik, som ligger i udtalelsen om erfaringsbekræftelsen og den efterfølgende begejstrede tilslutning til den positive videnskab, for begge synsmåder er karakteristiske for Rubins videnskabelige holdning: På den ene side lagde han afgørende vægt på erfaringen som vor vigtigste kilde til erkendelse, på den anden side havde han

74. Rubins mundtlige form var tiest skarpere end den skriftlige. Jvf. Franz From: *Hvordan var Rubin? Sådan husker jeg ham* i *Dansk Filosofi og Psykologi 1926-76,* bind I, s. 161-170.

75. *Salmonsens Leksikon,* 2. udg. 1922, bd. XIX, s. 682. Artiklen kan på sin vis ses som en meningsudveksling om fagets hovedproblemer med Lehmann, som jo havde forfattet tilsvarende artikel i førsteudgaven. Jvf. s. 159.

76. Talen er gengivet i Tilskueren, 1926, s. 411-415.

et skarpt blik for vore metoders principielle svagheder. Medens Lehmann som før omtalt fremhævede psykofysikkens metoder for deres inddragelse af andre personers dom i eksperimenterne og for dermed at forlade den ensidige selviagttagelse (introspektion), synes denne ikke at have set afgørende problemer i forbindelse med den kommunikation, eksperimenterne hermed måtte baseres på.

For Rubin derimod var beskrivelsesproblemer altid i centrum for interessen. Han forholdt sig tidligt meget kritisk til en klassisk elementarisk opfattelse, der gik ud på v. hj. a. indgående analyser at finde frem til bevidsthedslivets elementer med henblik på i analogi med kemien at anskue de psykologiske dannelser som opbygget af disse elementer. Rubin sympatiserede i høj grad med forgængernes bestræbelser på at give de bedst mulige og mest muligt indgående beskrivelser. I forordet til et af sine hovedværker *Haptische Untersuchungen*[77] fortæller Rubin, at en anmelder tidligere har betegnet hans forholdelsesmåde som en »psychologie microscopique«. Denne betegnelse vil Rubin godt vedkende sig, for han mener, at man i psykologien bør tilstræbe en »vidtgående, minutiøs beskrivelse«. Denne beskrivelse må dog respektere de psykologiske dannelsers helhedsprægede natur.

I ubearbejdet form indeholder disse synspunkter en klar modstrid: På den ene side en bestræbelse på at udføre minutiøse beskrivelser, på den anden side en erkendelse af, at beskrivelsesresultaterne ikke forsyner os med basis for at forstå de bevidsthedsmæssige helheder. I omtalte artikel fra *Salmonsens Leksikon*[78] giver Rubin sit forslag til løsning af netop dette problem med så jævne ord, at man skulle tro, han var kommet let til dette løsningsforslag: »Man gaar nu mere beskedent ud fra de foreliggende Helheder som særprægede Dannelser og hverken prøver paa at opbygge eller opløse dem, men undersøger efterhaanden stedse flere af de forskellige Sider, de frembyder«. I virkeligheden var Rubin kommet til denne opfattelse, som han andetsteds betegner som en »adspektiv psykologi«, via langvarig tænkning. I forordet til den samling af arbejder, der udkom i 1949 som *Experimenta Psychologica,*[79] fortæller han selv om, at der er bevaret en side fra et manuskript til et foredrag om nationalfølelse, som han har holdt for et af Høffdings filosofikumshold som tyveårig student. Heri tales der ikke om, at denne følelse består af de og de elementer, men om »sider« af og ved nationalfølelsen: »Jeg siger Sider og ikke Elementer, for at man ikke skal forledes til at tro, at Nationalfølelsen opstår ved en Sammensætning af disse

77. *Haptische Untersuchungen* (Berøringsmæssige Undersøgelser) blev først offentliggjort i *Acta Psychologica,* 1949, s. 129-249. Citatet er fra s. 130.

78. *Salmonsens Leksikon,* 2. udg., bd. XIX, s. 683.

79. Se *Experimenta Psychologica,* s. 5-6.

Sider (eller Elementer)«. Denne tidlige opfattelse udbyggede Rubin igennem årene, og i en mere afklaret form tog han den op i et kongresbidrag i 1927, *Ueber Gestaltwahrnehmung,*[80] hvorom der endnu går frasagn. Samtidig med, at det præciserede Rubins egen »adspektive Psykologi«, var indlægget nemlig en skarp kritik af gestaltpsykologernes løse tale om »gestalter« (helheder) og deres tendens til at tænke finalistisk herom.

Det psykologiske milieu i Göttingen blev i årene efter århundredskiftet stærkt inspireret af den debat, filosoffen Husserl rejste. Medens psykologerne ikke interesserede sig synderligt for dennes filosofi, blev hans øvelser i såkaldte fænomenologiske analyser og beskrivelser fulgt med interesse af de unge psykologer bl.a. *David Katz* (1884-1953). Rubin forholdt sig på samme måde. Han var kritisk overfor Husserls filosofi, som han fandt alt for spekulativ,[81] men han deltog med stor interesse i diskussionen om det beskrivelsesmæssige del-helhedsproblem, og allerede hans disputats indeholder så mange overvejelser om analyse og beskrivelse, at undertitlen »Studier i psykologisk Analyse« forekommer fuldt berettiget.

Det er forståeligt og konsekvent, at Rubin måtte opponere mod sine lærere Lehmann og Høffding, hvad angår synet på beskrivelsen, for begge stod i den henseende på klassisk grund. Ejendommeligt nok var Rubin mere mild over for Lehmann end over for Høffding. Om Lehmann nævnes således et sted, at denne ved at betone, at man så vidt muligt altid bør arbejde med livsnære og sammensatte påvirkningssituationer, undgik en elementaristisk forholdelsesmåde: »Lehmann var saaledes paa sin særlige Maade i Færd med at arbejde sig bort fra en ældre, herskende Opfattelse, der opløser Bevidstheden i en række isolerede Dannelser... henimod en til Virkeligheden mere svarende Opfattelse, der betoner Helheden og Sammenhængen inden for Bevidsthedslivet«.[82] Høffding får derimod et strengere skudsmål. Rubin er særlig kritisk over for det »syntesebegreb«, denne havde måttet indføre som en art hjælpekonstruktion ved genopbygningen af de sjælelige helheder, efter at analysen havde resulteret i løsrevne elementer. I en forelæsning udtaler Rubin sig spøgende herom: »For mig tog det hele sig ud noget i Retning af, at man først havde en Vase og dernæst slog den i Stykker, hvorefter man, efter at have haft Besværet med det, prøvede at sætte den sammen igen. Jeg saa det som en vigtig Opgave at undgaa at have med de to tvivlsomme Dannelser at gøre, først Elementerne, og dernæst den sammensættende Virksomhed«.[83]

80. *Experimenta Psychologica,* s. 9-17, hvor foredraget har titlen, *Einige prinzipielle Gesichtpunkte.*
81. Jvf. Franz Froms tidligere omtalte artikel (note 74) s. 161 f.
82. Edgar Rubin: *Mennesker og Høns m.m. psykologisk belyst i populære Kauserier,* 1937, s. 12.
83. Manuskriptet til forelæsningen er bevaret og offentliggjort i skriftet *Til Minde om Edgar Rubin,* Nordisk Psykologis Monografiserie nr. 8, 1956. Citatet er fra s. 27.

Fig. 42. Fotografiet af Edgar Rubin er fra 1935 på et tidspunkt, hvor han havde publiceret sine psykologiske hovedværker, senest afhandlingen om »Berøringsmæssige Undersøgelser« (Haptische Untersuchungen). Privateje.

Rubin er dog på det rene med, at man ikke udelukkende har med helheder at gøre hverken i dagligdagen eller i forskningen. Han gør sig dog næppe klart, at selve beskrivelsessituationen synes at fremkalde en analytisk forholdelsesmåde hos beskriveren, og man finder ingen kommentarer til Høffdings sondring mellem to forskellige funktionsmåder nemlig på den ene side »det uvilkaarlige Sjæleliv« og på den anden side sjælelivet, således som det styres af »Eftertanken«.[84] Derimod har Rubin en del overvejelser om dagliglivets psykologi, og han udtrykte gang på gang det ideal, at de psykologiske beskrivelser skal tage deres udgangspunkt i dagligdagens erfaringsverden, og at de videnskabelige resultater på sin side umiddelbart skal kunne belyse denne dagligverden. I førnævnte *Haptische Untersuchungen* og i den fornemme undersøgelse *Zur Psychophysik der Geradheit*[85] viser Rubin, hvorledes noget sådant kan gøres på en yderst interessant måde.

84. Denne sondring foretager Høffding i *Den menneskelige Tanke. Dens Former og dens Opgaver,* 1910. Rubin synes at have overset Høffdings indgående diskussion af del-helhedsproblemet og det i bogen fremstillede løsningsforslag.

85. *Zur Psychophysik der Geradheit* (Rethedsoplevelsens Psykofysik) blev først offentliggjort 1922 i Zeitschr. f. Psychol., Bd. 90. Senere blev afhandlingen genoptrykt i *Experimenta Psychologica,* s. 82-128.

Andre steder ser man dog Rubin advare mod dagliglivets vurderinger og holdninger, ligesom han betoner, at man ikke bør gå på akkord m.h.t. at finde frem til præcise og dækkende udtryk for det beskrevne. Et vigtigt argument for at tage sit udgangspunkt i det daglige og for at anvende forsøgspersoner uden indsigt i de undersøgte fænomeners fysiske og fysiologiske basis er naturligvis af metodisk art. Forsøgspersonen må »rense sig« for en sådan viden, hvis denne ikke på uheldig måde skal interferere med de umiddelbare oplevelser. Tilbage bliver der dog hos Rubin en vis uklarhed, hvad angår den nøjere begrundelse for at betone dagligdagens oplevelsesverden og for at have »Maren Kokkepige« som sin ideal-forsøgsperson.

Med en vis brod mod Lehmann omtaler Rubin i artiklen i *Salmonsens Leksikon* sjæl-legeme problemet uden større engagement. Han tager ikke selv stilling, men gennemgår pligtskyldigst de forskellige teorier, der har været opstillet. Derimod påpeger han, at G. E. Müllers program om »i alle Enkeltheder at opbygge Læren om denne Entydighed« [mellem sjælelige og legemlige tilstande] ikke har kunnet føres tilende, idet der er » . . . adskillige sjælelige Virksomheder, hvor det ikke paa nogen Maade er lykkedes at tænke sig et muligt Skema for de tilsvarende fysiologiske Processer, der svarer til Bevidsthedsliv, til Forskel fra den, hvortil der formentlig intet Bevidsthedsliv er knyttet«.[86] Denne holdning til det psyko-fysiske problem er ganske karakteristisk for Rubin, og han bevarede hele livet igennem en stærk skepsis over for spekulative teoridannelser. Denne holdning er undertiden blevet tolket som teorifjendsk, men dette sker afgjort med urette. Rubin er ganske vist meget karrig med at give sine læsere del i de teoretiske overvejelser, der ligger bag hans undersøgelser. Han fortæller med større glæde »tragedien om den store teori, som blev dræbt af en lillebitte kendsgerning«.[87] Men den opmærksomme læser erfarer, at der som basis for undersøgelserne ligger teoretiske overvejelser af ofte vidtrækkende erkendelsesfilosofisk og -psykologisk art. Dette fremhæves allerede i *Synsoplevede Figurer,* hvor en lang række af de mere specielle undersøgelser har deres udspring i erkendelsespsykologiske betragtninger; det gælder således karakteristikken af den oplevede figur som havende »tingskarakter«, og det gælder i udpræget grad studierne over synsobjekter set under meget små synsvinkler, som behandles sidst i bogen. Her relaterer Rubin tillige som nævnt på kyndigste vis sine undersøgelser til den erkendelsesfilosofiske litteratur. De omtalte afhandlinger om »Rethedens psykofysik« (1922) og «Haptiske undersøgelser« (1936) er også

86. *Salmonsens Leksikon,* 2. udg., bd. XIX, s. 683.
87. *Experimenta Psychologica,* s. 65.

karakteristiske ved, at de med udgangspunkt i dagliglivets fænomener søger at vise, hvorledes menneskelig erkendelse udvikler sig til de højeste former. Førstnævnte arbejde er en udvidelse af et tidligere kongresindlæg med en titel, som klart viser denne bestræbelse, nemlig »Psychologische Geometrie«.[88] Denne interesse for at påvise, hvorledes erkendelsen fra dagligdagens erfaringsverden kan udvikle sig til de højeste former ved en stadig præcisering af begreberne (eksempelvis den rette linie), bevarede Rubin livet igennem og den sidste afhandling, han publicerede før sin død, var karakteristisk nok en afhandling om synsoplevet geometri, *Visual Figures Apparently Incompatible with Geometry.*[89]

Mere generelt siger Rubin selv i forordet til *Experimenta Psychologica,* at ». . . it has always been my aim to combine more fundamental theoretical views with the experimental point of view«. Overfladisk betragtet kunne det altså se ud, som om Rubin havde et modsætningsfyldt forhold til teorier i psykologien. Modsætningen opløser sig dog, når man bemærker, at den form for teoridannelse, han bekæmper, er de overdrevent omfattende og empirisk svagt funderede teoretiske systemer. Eksempelvis forholdt Rubin sig yderst kritisk til psykoanalysen forstået som et sådant system. Rubins forhold til sin videnskab bør i det hele taget ses i lyset af, at han var en ligeså helhjertet tilhænger af parsimoniprincippet, som Lehmann havde været. Han holdt altid »Occams ragekniv« parat både til eget brug, men sandelig også for med hård hånd at skære i andres teoretiske konstruktioner. I tidligere omtalte forelæsning siger Rubin da også: »Jeg var og er i det hele taget en Tilhænger af Occams Ragekniv«.[90] Som eksempler på, hvad Rubin ville skære bort som ganske overflødigt, har vi omtalt Høffdings begreb »Syntesen«. Et andet eksempel, som vakte megen opsigt, var »Opmærksomhed« – et af Lehmanns og Wundts centrale begreber.

Allerede i *Synsoplevede Figurer* diskuterede Rubin opmærksomhedsbegrebet indgående og kritisk sammen med den fra Wundt stammende lære om bevidsthedens klarhedsgrader. De dele af bevidsthedsindholdet, som vi retter vor opmærksomhed imod, bliver os klarere bevidst, mente Wundt. Som forklaring på sondringen mellem figur og grund fandt Rubin opmærksomhedsbegrebet uden relevans, for der er tale om to forskellige »oplevede genstande«, og det gælder om at karakterisere de betingelser, der råder for oplevelsen af henholdsvis figur og grund, og ikke lade sig nøje med

88. Mange af Rubins mest inspirerende arbejder blev oprindeligt til som kongresindlæg, hvor han havde en eminent evne til at udtrykke sig aktuelt, skarpt og ofte provokerende.
89. Acta Psychologica, Vol. VII, 1950, s. 365-387.
90. *Til Minde om Edgar Rubin* (note 83), s. 23.

skinforklaringer. Der konkluderes da også, at »dette ubestemte Kraftbegreb som Regel bruges paa saadanne Omraader indenfor Psykologien, der endnu ikke er nærmere undersøgte«.[91] Senere talte Rubin i et kongresindlæg ubarmhjertigt om »Die Nichtexistens der Aufmerksamkeit« og sammenlignede drilagtigt opmærksomheden med en lyskaster, som snart kaster sit lys på én del af bevidsthedsindholdet snart på en anden, som om dette forelå fikst og færdigt, før opmærksomhedens lys gjorde det klart synligt. I en artikel i *Salmonsens Leksikon,* 2. udg., om opmærksomhed, viser Rubin ved en række eksempler, at begrebet er ganske overflødigt, idet der i alle tilfælde, hvor man kunne benytte det, er tale om skiftende sæt af faktorer, som bestemmer, hvad vi aktivt beskæftiger os bevidsthedsmæssigt med.

Temamæssigt spændte Rubins videnskabelige interesser altså vidt. Dette skyldes ikke alene, at han igennem en lang periode var eneansvarlig for den almene psykologis udvikling i Danmark, men også, at han ofte lod sig inspirere af det hyppige samvær med udenlandske kolleger ved kongresser og internationale møder. Således betød den arbejdsform, kongresindlæggene repræsenterer, overordentligt meget for ham, og det store flertal af hans mindre arbejder tog deres udgangspunkt heri og i den inspirerende debat, der endnu på den tid kunne finde sted ved sådanne kongresser og møder.

Laboratoriets udvikling under Rubins ledelse

Den tidligere skitserede ordning, hvorefter laboratoriets oprindelige assistentstilling var blevet omdannet først til et lektorat og senere (1926) til et docentur i anvendt psykologi, betød, at Rubins mulighed for videnskabelig assistance hermed var bortfaldet. Han forstod dog som få at lade sin undervisning og forskning gå op i en større enhed, og det faldt ham helt naturligt at lade de studerende deltage i hans egne projekter både som forsøgspersoner, og, når han selv var forsøgsperson, som forsøgsledere. Dette fremgår bl.a. af Rubins afhandlinger, hvor man træffer på navne som Gr. Sjallung, Aage Madsen, Kr. Holt Hansen og noget senere S. A. Tordrup – alle navne, som senere blev kendt i faget. Også kursisterne fra Lærerhøjskolen havde deres gang ved laboratoriet og kunne følge nøje med i Rubins forskning.

1926 fik faget dog tillagt en ny stilling som videnskabelig assistent. Efter en periode frem til 1936, hvor magister Gr. Sjallung fungerede som amanuensis, blev stillingen besat med mag. scient. *Edgar Tranekjær Rasmussen.*

91. *Synsoplevede Figurer,* s. 95.

Edgar Tranekjær Rasmussen, der blev født i år 1900, studerede oprindeligt matematik ved Københavns Universitet, hvor han 1930 blev magister i dette fag, efter i 1928 at have vundet guldmedaille for besvarelse af en prisopgave om den hypergeometriske dobbeltfunktion. Under sit studium var han blevet mere og mere interesseret i matematikkens grundlag, og stærkt inspireret af professor Johannes Hjelmslevs undervisning i »virkelighedsgeometri« koncentreredes interessen om oprindelsen til de plangeometriske axiomer, hvorpå Euklid havde bygget sin geometri. Denne interesse, forenet med en voksende erkendelse af perceptionspsykologiens centrale betydning ved undersøgelsen heraf, førte til, at Tranekjær Rasmussen søgte kontakt med sin gamle ven, Rubin, som i den tidligere omtalte afhandling om synsoplevede figurer – og ikke mindst i arbejdet om rethedsoplevelsens psykofysik – havde lagt beslægtede interesser for dagen (jvf. s. 176).

Dette blev indledningen til et langt og givende samarbejde. Foreløbigt tog Tranekjær Rasmussen under Rubins vejledning fat på en serie undersøgelser over parallelitetens psykofysik, støttet af Carlsbergfondet. Disse undersøgelser blev fortsat frem til 1935, hvor Tranekjær Rasmussen opnåede et rejselegat til et års studium i Paris. Han har selv fortalt, hvordan han i sin iver søgte at studere matematik, filosofi og psykologi på samme tid og heller ikke forsømte at tage del i byens rige kulturelle liv.[92] Fagligt set betød Georges Dumas' forelæsninger og patient-demonstrationer en afgørende bekræftelse af den interesse for dynamisk psykologi, som han allerede havde fået hjemme, bl.a. ved sammen med studiekammeraten, den senere digter, Gustaf Munch-Petersen at studere Kurt Lewins tidlige arbejder.

Efter hjemkomsten 1936 overtog Tranekjær Rasmussen stillingen som laboratoriets videnskabelige assistent ved magister Sjallungs fratræden. På det tidspunkt i september 1938, hvor R. H. Pedersen døde, kunne Tranekjær Rasmussen således næppe siges at være specielt kvalificeret til at overtage et docentur i anvendt psykologi.[93] Når Rubin alligevel endte sine overvejelser i den anledning med at gå ind for Tranekjær Rasmussen, gjorde han utvivlsomt ret, idet han ved dette valg sikrede faget mod en yderligere fraspaltning af den anvendte psykologi. Tranekjær Rasmussen blev som docent – og fra 1946 som professor – i anvendt psykologi loyal og åben over for fagets anvendelsesfelter og muligheder, men han bestræbte sig altid på at betone den *almene psykologi* som den basis, der er nødvendig for at kunne

92. Jvf. *Samtale med Edgar* (Interview optaget af Hans Weltzer), Dansk Psykolog Nyt, 28. årg., nr. 2, 1974, s. 24.

93. I nævnte interview omtaler Tranekjær Rasmussen selv dette forhold på en spøgende måde, se s. 25.

anvende psykologien på frugtbar måde. Således tog han i sin universitetsundervisning straks fat på at påvise den dynamiske psykologis afgørende betydning for den praktiserende psykolog.

Som omtalt kunne Edgar Rubin være meget kritisk og skarp i sin bedømmelse af andre. Dette gjaldt ikke mindst fagfæller. Der er dog mange vidnesbyrd om, at havde man blot tålmodighed til at trænge ind bag denne noget brydske ydre form, lærte man et menneske at kende, som både viste ægte hjælpsomhed over for andre og havde stor respekt for samme erkendelsessøgende holdning, han selv havde i så rigt mål. Heri skal man sikkert søge forklaringen på, at Rubin blev mere og mere agtet med årene blandt udenlandske kolleger og blandt de oprindelige fagfæller – filosofferne. Da *Selskabet for Filosofi og Psykologi* blev stiftet i efteråret 1926 var Rubin en af initiativtagerne og i 25 år indtil sin død var han dets aktive og inspirerende formand.[94] Et andet tegn på Rubins sikre faglige position ser man i, at da Høffding døde 1931, umiddelbart før han skulle være præsident for den 10. internationale psykologkongres i København,[95] var ingen i tvivl om, at Rubin måtte overtage dette ærefulde hverv.

Laboratoriets *afdeling for anvendt psykologi* havde en meget frugtbar periode under R. H. Pedersens ledelse. Fra starten i 1924 og indtil sin død, var han daglig leder af arbejdet i Udvalget for skolepsykologiske Undersøgelser (jvf. s. 212). R. H. Pedersen nåede også at videreføre sine egne forskningsinteresser, og ved hans død forelå der et færdigt arbejde, som blev udsendt i 1943, *Undersøgelser over Haandskrivning.* Her demonstrerer forfatteren endnu en gang sin evne til at trænge dybt ind i faglige problemer af betydning for skolen. Det anvendte eksperimentelle udstyr, som for størstedelen var konstrueret af R.H. Pedersen selv, er det enklest mulige og dog egnet til at belyse vigtige sider af det komplicerede forløb, skriveprocessen er. Forfatterens brede faglige orientering kom klart til sin ret i de indgående analyser af sider af denne proces, og selvom håndskrivningen må siges at have mistet en del af sin betydning, siden arbejdet blev udført, fremtræder det endnu den dag i dag som et af dansk eksperimentalpsykologis betydeligste arbejder.

1934 begyndte *Franz From* at studere psykologi hos Rubin.[96] De sidste to år af sin studietid var han medarbejder ved Københavns kommunes psykotekniske Institut, og han aflagde prøverne til magisterkonferens i 1939 i en alder af 25 år. Da amanuensisstillingen blev ledig ved Tranekjær Rasmussens

94. Jvf. selskabets jubilæumsskrift, omtalt i note 5, og Frithiof Brandts redegørelse for filosofien og psykologien i Danmark fra år 1900 i Svend Dahl (red.): *Danmarks Kultur ved Aar 1940,* Bd. 7, 1943, s. 112-125.

95. Kongressen blev afholdt i august 1932.

96. Jvf. Froms egen skildring i den i note 74 nævnte artikel.

Fig. 43. Fotografi af Edgar Rubin efter tilbagekomsten fra opholdet i Sverige under sidste del af 2. verdenskrig. Billedet er taget kort tid før Rubins 60-års fødselsdag i 1946. Rubin holdt meget af at udføre sine forsøg med det enklest mulige udstyr, og han havde en klar evne til at skønne over, hvad et sådant udstyr nødvendigvis måtte bestå af. Psykologisk Laboratoriums bibliotek.

overgang til docenturet, overtog From denne stilling. Han blev fastansat 1.12.1939 og fungerede i denne stilling indtil 1954, hvor han blev udnævnt til professor i Rubins stilling (se videre s. 197).

Som det i sin tid var gået Alfred Lehmann, blev også Rubin med årene mere og mere interesseret i psykologiens anvendelse. Dette gav sig bl.a. udslag i initiativerne i forbindelse med oprettelsen af det psykologisk-pædagogiske studium (se s. 186), ligesom samme interesse lå bag den videre udvikling af flyverprøverne og arbejdet for oprettelsen af den børnepsykologiske klinik (se s. 214).

Alle disse bestræbelser for at nyttiggøre faget blev dog bremset af forhold, som 2. verdenskrig førte med sig. For at undgå den truende arrestation og deportation måtte Rubin i september 1943 forlade landet for midlertidigt at slå sig ned i Sverige. Det blev derfor overladt til Tranekjær Rasmussen og From at føre laboratoriets funktioner videre og bl.a. at igangsætte det nye studium i efterårssemestret 1944.

I maj 1945 kunne Rubin dog vende hjem og overtage sine forpligtelser. Vi ved, at han glædede sig meget til at komme igang med undervisningen,

ligesom han havde mange ideer til fremtidige forskningsopgaver. 6. september 1946 fyldte Rubin 60 år, og skønt han – som alle vidste – intet havde tilovers for hyldest og virak, blev han fejret spontant af sine medarbejdere og elever.

Kort efter krigen var Rubin sammen med Tranekjær Rasmussen på studieophold i Sverige og England for ved selvsyn at studere de metoder til personeludvælgelse inden for luftvåbnet, man her havde udviklet. Rubin var i disse år tillige optaget af at udvikle de karakterologiske sider af udvælgelsesproceduren, som længe for ensidigt havde været rettet mod aspiranternes perceptuelle og intellektuelle funktioner. Rubin var således i fuld aktivitet på alle sine faglige interesseområder, da han blev ramt af den hjertesvækkelse, som i hans sidste leveår betød en tiltagende træthed og som førte til hans død 3. maj 1951.

FAGSTUDIER I PSYKOLOGI

Helt frem til 1918 var den eneste måde, hvorpå man kunne aflægge prøve ved universitetet i faget psykologi, at man indstillede sig til »Magisterkonferens i Filosofi med Psykologi som Hovedfag«. Denne prøve fordrede solide kundskaber i almen psykologi, hvorimod den stedse voksende eksperimentalpsykologiske viden kom noget i klemme blandt klassiske discipliner som erkendelsesteori, etik m.m., der hver for sig og i forening stillede store krav til de studerendes kunnen. Det var dog først så sent som foråret 1918, at Alfred Lehmann fandt situationen så uholdbar, at han måtte tage initiativ til oprettelsen af en særlig magisterkonferens i »teoretisk og anvendt Psykologi«. Den direkte anledning var, at han ved de seneste magisterkonferenser i filosofi med psykologi som hovedfag, havde lagt mærke til, at kandidaterne havde været så godt hjemme i hovedfaget, at man trods udtalte svagheder i de filosofiske discipliner måtte lade dem bestå. Dertil kom, at et par af Lehmanns studerende havde henvendt sig med anmodning om at få lov til at aflægge eksamen i psykologi. I Lehmanns henvendelse til fakultetet med forslaget om oprettelsen af en særlig konferens i psykologi argumenteres der fortrinsvis med henvisning til psykologiens anvendelser, hvad der jo for nutidige øjne kan forekomme ejendommeligt, fordi mange betragter konferenser som rent almene og teoretiske prøver. Lehmann vedlægger sin tidligere nævnte artikel *Psykoteknik* og nævner eksempler fra psykologiens anvendelser i den begyndende militærpsykologi i USA og inden for industriens personaleudvælgelse. Derefter skriver han: »Før eller senere vil vi herhjemme blive

tvunget til at slaa ind paa den samme Vej for at kunne tage Konkurrencen op, og det vil derfor være ønskeligt, at vi i Tide sørger for Uddannelsen af de dertil egnede Psykologer«. Efter Lehmanns mening ville det også være en fordel for konferensen i filosofi at blive aflastet for speciel eksperimentalpsykologisk viden, idet kandidaterne hermed vil »vinde Tid til et videre Studium af generel (sociologisk) Psykologi, der staar i nærmere organisk Sammenhæng med de filosofiske Discipliner end Experimentalpsykologien«.[97]

Konferensen i teoretisk og anvendt psykologi

Alfred Lehmanns forslag til oprettelsen af en »Magisterkonferens i teoretisk og anvendt Psykologi« blev behandlet på et fakultetsmøde den 27. maj 1918. Åbenbart må visse medlemmer have ment, at behandlingen gik for hurtigt og overfladisk, for næste dag tog professor Starcke initiativ til et møde mellem sig og professorerne Kuhr og Lehmann. Fra fagfilosofisk hold havde man foreslået, at konferensen også skulle omfatte en prøve i erkendelsesteori. Dette forslag frafaldt man dog på mødet, og i et brev dateret 28.5.1918 meddeler Starcke decanus, at man går ind for oprettelsen af konferensen i den af Lehmann foreslåede skikkelse.[98]

Ser man nøjere på de foreslåede regler, bliver man slået af den vægt, der er lagt på den anvendte psykologi og på kendskabet til eksperimentalpsykologiske metoder. Hvad angår anvendt psykologi kunne kandidaten efter eget valg lægge hovedvægten enten på »Pædagogik med Børnepsykologi« eller »Psykoteknik med differentiel Psykologi«. Klinisk psykologi figurerer ikke som anvendt område, men der var krav om kendskab til hovedværker inden for bl.a. »Psykopatologien«, så området var altså ikke overset. Kendskabet til de eksperimentelle metoder blev sikret ved krav om et kursus i et psykologisk laboratorium, så der blev opnået fortrolighed »med de væsentligste Apparater og Undersøgelsesmetoder«. Fortroligheden skulle være så stor, at kandidaten »selvstændig kan lede en psykologisk Undersøgelse«. Honoreringen af dette krav sikrede man sig derved, at et af de skriftlige arbejder ved eksamen skulle bestå af »en Redegørelse for en i Studietiden udført, eksperimentalpsykologisk Undersøgelse«. Denne redegørelse blev senere kort kaldt »eksperimentalopgave«, og den har helt frem til og med den nuværende konferensordning været tillagt stor vægt og har blandt studerende ofte været betragtet som konferensens egentlige »nåleøje«.

97. Brevet er nr. 126, Journalsager 1918. RA. KU. 35.02.61.
98. Som note 97.

Selvom der ikke umiddelbart viste sig tegn på, at Lehmanns spådom om den stigende betydning af den anvendte psykologi ville gå i opfyldelse i vort land, havde en række studerende i de følgende år mod til at gå igang med konferensstudiet i psykologi. Det gik dog beklageligvis således, at Lehmann ikke nåede at dimmittere nogen af disse studerende, og de fortsatte derfor studierne under Rubin, idet de dog, som naturligt var, følte sig tættere knyttet til lektor R. H. Pedersen.[99] I foråret 1924 afsluttede fire af disse studerende deres studier med den nye konferens (Hunø, Bahnsen, Meyer og Øhrstrøm), og året efter fulgte endnu to nemlig Sofie Rifbjerg og Ulnes Olsen.

Rubin fik efterhånden ord for at stille store krav til sine konferensstuderende. Medens det oprindeligt var skik at formulere eksamensfordringerne v. hj. a. overkommelige boglister,[100] blev kravene senere mere generelt formuleret og kandidaternes videnskabelige modenhed betonet. Februar 1936 vedtog fakultetet Rubins egen formulering af reglerne for »Magisterkonferens i Psykologi (teoretisk og anvendt Psykologi)«. Her fremhæves det, at kandidaten i videst mulig omfang må »have sat sig ind i Hovedproblemerne ved Hjælp af Forskningsarbejder og Hovedværker«. Læsning af oversigtslitteratur er altså ikke nok. Der sondres endnu klarere end i Lehmann-ordningen mellem almen (teoretisk) og anvendt psykologi, men kravenes indhold er dog det samme. Man genfinder således kravet om den selvstændigt gennemførte »eksperimentalopgave«, og der gives som tidligere valgfrihed mellem at have specialeområde inden for henholdsvis den almene og den anvendte psykologi.

De omfattende krav førte efterhånden til studietider på 10-12 år, og dette forhold blev senere anvendt som et hovedargument for at indføre embedseksamensstudier i faget (jvf. s. 189).

En fakultetsvedtægt fra maj 1962 foretog visse justeringer af kravene, men ændrede ikke den vægt, der i fordringerne er lagt både på almen og anvendt psykologi. Sidstnævnte område præciseres nu at være »a. Pædagogisk psykologi, b. Klinisk psykologi, c. Arbejds- og erhvervspsykologi, samt d. Kriminologisk psykologi«. Denne tydeliggørelse viser hen til de kategorier, som studiet til embedseksamen efter 1960-ordningen opererer med. Før vi går ind på en redegørelse for denne ordning, må vi dog se lidt nærmere på dens forhistorie.

99. Det var denne gruppe af studerende, som henvendte sig til fakultetet til fordel for R. H. Pedersen (jvf. s. 169). Poul Bahnsen tolkede gruppens store veneration for Alfred Lehmann i en nekrolog i Illustreret Tidende 1921, Nr. 3.

100. I »Regler for Skoleembedseksaminer og Oplysninger om de øvrige Eksaminer samt om Magisterkonferenser under Det filosofiske Fakultet«, November 1929, nævnes således under »Psykologi« bøger som Shand: *The foundation of character* og Bühler: *Die geistige Entwicklung des Kindes* til præcisering af kravene.

Psykologisk-pædagogisk Eksamen

Skønt fremtidsmulighederne var meget usikre for en magister i psykologi, og fortsat vedblev at være det i årene frem til 2. verdenskrig, blev magisterstudiet søgt af et stigende antal studerende, fortrinsvis praktiserende pædagoger. Omkring 1930 var en lille halv snes konferensstuderende tilmeldt universitetets årsliste, og dette antal var i begyndelsen af 1940'erne steget til ca. 30. Antallet af afsluttede konferenser var dog ganske beskedent og udviste ikke samme stærkt stigende tendens som studentertallet. Tilvæksten af psykologistuderende skyldtes en stadig stigende interesse for faget og dets anvendelser, som vort land havde fælles med de fleste vestlige lande, og desuden det mere kontante forhold, at der fra midten af 1930'erne var blevet oprettet en række stillinger som skolepsykologer først på Frederiksberg 1934 (besat med magister Henning Meyer), senere i København 1935 (besat med magister Oluf Ulnes Olsen) og Gentofte 1939 (besat med S. A. Tordrup, magister fra 1930).

Folkeskoleloven af maj 1937 lovbefalede særundervisning for børn, som af den ene eller anden grund havde vanskeligt ved at følge den normale undervisning. Loven forudsatte skolepsykologisk bistand både ved tilrettelæggelsen af en sådan særundervisning og ved undersøgelsen og henvisningen af børn til denne. Ifølge loven skulle særundervisningen være etableret senest 1. april 1948, men det ministerielle udvalg, der havde som kommissorium at forberede oprettelsen af særklasser i folkeskolen, pressede på for at få sagen ordnet før denne endelige frist.

Rubin og R. H. Pedersen havde i adskillige år overvejet at oprette et studium sigtende mod en psykologisk-pædagogisk eksamen, som skulle kunne gennemføres på lempeligere vilkår end magisterkonferensen. Den direkte anledning til at søge tanken realiseret var, at man i 1942 overvejede spørgsmålet om at give seminarieuddannede lærere adgang til universitetet som studerende uden studentereksamen. Der var enighed om, at lærere måtte siges at have særlige forudsætninger for at studere psykologi med hovedvægt på pædagogisk psykologi og med henblik på en dygtiggørelse i deres skolearbejde. Den eksisterende konferensordning i psykologi fandt man derimod ikke ubetinget egnet til formålet bl. a. p. gr. a. den lange studietid. Juni 1942 sammenkaldte skolepsykolog, mag. art. Erik Thomsen et møde, hvori deltog professor E. Rubin, docent E. Tranekjær Rasmussen, forstander for Danmarks Lærerhøjskole G. J. Arvin, skoleinspektør O. Møller Nielsen samt skolepsykologerne Henning Meyer, S. A. Tordrup, Sofie Rifbjerg og initiativtageren. På mødet foreslog Erik Thomsen at oprette et psykologisk-pædagogisk forskningsinstitut, hvoraf Psykologisk Laboratorium skulle være

en bestanddel. Undervisningen ved dette institut skulle bl.a. bestå af et studium førende frem til en embedseksamen for skolepsykologer. Repræsentanterne fra universitetet var tilfredse med mulighederne for et tæt samarbejde med pædagoger og skolepsykologer, men kunne naturligvis ikke bifalde at lade Psykologisk Laboratorium gå op i et pædagogisk-psykologisk institut, bl. a. fordi faget psykologi havde flere vigtige forbindelseslinier end blot til pædagogikken. Hvad angik tanken om det psykologisk-pædagogiske studium, kunne Rubin og Tranekjær Rasmussen oplyse, at ideen havde været levende længe, og at den måske kunne realiseres netop nu, fordi man overvejede at åbne universitetet for seminarieuddannede læreres videre studier. På mødet vedtog man at opfordre Rubin og Tranekjær Rasmussen til at udarbejde et forslag til et sådant studium med tilhørende eksamensordning. Dette skete, og forslagsudkastet blev drøftet i gruppen i et par efterfølgende møder, hvorefter det endelige udkast blev forelagt fakultetet på dets møde 2. november 1942.[101]

I det store og hele fik forslaget en positiv modtagelse. De medlemmer af fakultetet, som tog ordet, så i hovedsagen to problemer ved forslaget. For det første ønskede man ikke ved fakultetets tilslutning at præjudicere dets stilling til det generelle spørgsmål om seminarieuddannede læreres immatrikulation. For det andet ville man sikre sig imod, at den korte studietid (normeret til 3 år) skulle få afsmittende effekt på andre studiefag med en kvalitetsmæssig forringelse af embedseksaminerne til følge. Det blev derfor med vægt fremført, at man ikke burde anvende betegnelsen »embedseksamen« om den foreslåede eksamen (prof. Hammerich).

I den af Rubin og Tranekjær Rasmussen udarbejdede forslagsskrivelse fremhæves først ovenstående om nødvendigheden af at sikre uddannelse af skolepsykologer, om den bestående konferensordnings uegnethed i så henseende og om initiativerne fra skolens side. Dernæst behandler skrivelsen problemerne omkring den påtænkte studietid. Hovedargumenterne for at betragte 3 år som en tilstrækkelig studietid var, 1) at »Det praktiske liv ikke kan kræve, at kandidaten ved sin afgang fra eksamensbordet fuldt ud behersker den virksomhed, som vedkommende studium tjener til at uddanne ham til, allerede fordi et sådant krav ville være en utopi. Først i det praktiske liv vil den unge kandidat kunne få det nødvendige supplement til den teoretiske viden og kunnen«,[102] og 2) at studiet blev gennemført som et kursus, hvor de enkelte discipliner blev gennemarbejdet ganske systematisk

101. Jvf. Edgar Tranekjær Rasmussen: *Redegørelse for Det psykologisk-pædagogiske Studium ved Københavns Universitet.* Særtryk af Pædagogisk-Psykologisk Tidsskrift, Bd. IV, 5-6, 1944. Se tillige Årbog 1944-45, s. 170-191.

102. Forfatterne anvender her et citat fra *Universitetskommissionens Betænkning* 1935, 4. Del, s. 7.

med henblik på funktionerne som skolepsykolog. Der gøres nøje rede for de fordringer, der efter forslagsstillernes opfattelse må stilles til en vordende skolepsykolog, og detailrigdommen heri bærer tydeligt præg af samarbejdet med erfarne skolepsykologer og pædagoger. Timeplanen, som opfatter 16-17 timer pr. uge i 6 semestre, er ligeledes meget detailleret. Kun en forholdsvis beskeden del af stoffet tænkes gennemgået af de faste lærere (professoren og docenten), medens resten tænkes doceret af hidkaldte specialister (»af rektor beskikkede lærere«), som hver med deres specialviden bidrager til de studerendes systematiske indføring i den for skolepsykologfunktionerne nødvendige teoretiske og praktiske viden.

Efter behandling i Konsistorium 9.12.1942 indløb der støtteerklæringer fra Danmarks Lærerforening og Københavns Skoledirektion bilagt en positiv udtalelse fra fælleslærerrådet i København. Ikke mindst denne støtte satte skub i sagen, og efter fornyet behandling 7. 4. 1943 fremsendtes forslaget bilagt udkast til kgl. anordning og ministeriel bekendtgørelse og med en indstilling om, at de nødvendige bevillinger blev skaffet tilveje, så studiet snarest kunne sættes iværk. Ministeriet var sindet at fremme sagen mest muligt, men forespurgte (15. juli 1943), om der var mulighed for på basis af lærereksamen at tilendebringe studiet på 2 år. Problemet var, at man ikke fandt mulighed for at aflønne de kommende skolepsykologer, så lønnen kunne bære en studietid på ialt 7 år. Universitetets svar (udarbejdet af universitetslærerne i psykologi) var afvisende og konkluderede: ». . . vi tør under ingen omstændigheder tage ansvaret for en ordning, hvorunder studiet tilendebringes på 2 år«.[103] Herefter blev det ansøgte bevilget,[104] og studiet kunne påbegyndes 1. sept. 1944. Den store interesse for studiet viste sig ved, at 105 studerende indsendte ansøgning om optagelse. Af disse blev kun 59 (+ 9 suppleanter) optaget, idet bestemmelserne havde forudset situationen og gav mulighed for adgangsbegrænsning, ligesom de gav psykologilærerne tilladelse til at give tidligere konferensstuderende individuelle lempelser i eksamensfordringerne. Dette benyttede mange studerende sig af, så at det første hold for en stor del bestod af tidligere konferensstuderende.[105]

103. Jvf. Årbog 1944-45, s. 184.

104. Bevillingen bestod i hovedsagen af 1) et honorar på 2000 kr. årligt til studiets leder (Rubin), 2) honorarer til ansættelse af en ikke-videnskabelig og en videnskabelig assistent, 3) forhøjelse af laboratoriets annuum med 2000 kr. fra 4060 kr. til 6060 kr., 4) en engangsbevilling på 6000 kr. til udarbejdelse af udstyr til »laborantkursus« (studiets kursus i eksperimentelle metoder), 5) honorar til »beskikkede lærere« i perioden 1.9.1944-31.3.1945 med 5788 kr.

105. Man taler endnu om »Guldholdet« – det første hold, som aflagde eksamen i sommeren 1947, og hvor 37 af 38 tilmeldte studerende bestod. Jvf. iøvrigt Åge Hauglands redegørelse: *Den professionelle Psykolog og hans Uddannelse* i *Dansk Filosofi og Psykologi 1926-76,* bind I, s. 31-45.

Studieordningen fra 1960

I »Redegørelse for Det psykologisk-pædagogiske Studium« (se note 101) omtaler Tranekjær Rasmussen følgende forhold: »Under Arbejdet paa Gennemførelsen af et psykologisk-pædagogisk Studium ved Københavns Universitet viste det sig, at der ogsaa uden for det undervisningsministerielle Omraade var Interesse for Sagen, nemlig inden for det justitsministerielle Omraade og inden for det socialministerielle Omraade«. Senere i redegørelsen gås der lidt nærmere ind på de funktioner, universitetsuddannede psykologer ville kunne varetage som lærere og vejledere ved Fængselsvæsenet og som konsulenter ved Børneforsorgen. I disse eksempler ser man allerede kimen til en revision af den påtænkte studieordning, idet skolepsykologien i længden måtte være en alt for snæver sektor af den anvendte psykologi at tage sigte på. Det varede da heller ikke længe, før studerende fik mulighed for også at specialisere sig på andre anvendelsesområder.

Af andre tidlige bevæggrunde for en revision må nævnes ulemper ved studiets kursuspræg, som nok sikrede veldefinerede mål for undervisningen[106] og dermed en vis effektivitet, men som næppe tillod nogen stor faglig fordybelse. Det viste sig endvidere snart, at de færreste studerende kunne gennemføre studiet på de normerede tre år, og i løbet af få år lå gennemsnittet for fagets studietid på niveau med andre universitetsfags. Dertil kom studiets andet atypiske træk nemlig adgangsbegrænsningen – som mange var imod.[107] Denne begræsning blev dog administreret så smidigt, at de, der virkeligt var interesserede i faget, kunne komme igang med studiet under den ene eller anden form, f. eks. ved at lade sig indskrive som konferensstuderende det første par år. Dertil krævedes dog, at man havde aflagt studentereksamen.

Den nye studieordning havde ikke fungeret længe, før debatten om en revision af ordningen var i fuld gang,[108] og den mest udbredte opfattelse blandt studerende og lærere var, at ændringen skulle ske i retning af at gøre

106. Det positive træk ved studieplanen var den nære forbindelse mellem den almene psykologi og de fagområder i skolen, der skulle belyses psykologisk. Eksempelvis blev der undervist i »de elementære fags psykologi og pædagogik«. Denne nære forbindelse mellem den almene psykologi og dens anvendelsesområder er i nogen grad gået tabt senere bl.a. på grund af, at studiet nu introducerer til en mangfoldighed af anvendelsesområder.

107. Under behandlingen af professorernes forslag i fakultetet blev der fra flere hold udtrykt bekymring for, at også det nye studium ville blive for »skolemæssigt«, og man ønskede adgangsbegrænsningen ophævet. Årbog 1958-63, s. 328.

108. Ifølge den ministerielle bekendtgørelse af 18.7.1944 skulle bestemmelserne tages op 6 år »efter første kursus' begyndelse«. Denne revision blev dog forsinket noget af den lange vakance efter Rubins død.

studiet til et normalt embedseksamensstudium. Allerede efter en halv snes års forløb forelå der fra professorerne From og Tranekjær Rasmussen en beskrivelse af hovedstrukturen i det nye studium.[109] Dette studium havde et normeret forløb på fem år, og fra ministeriets side var man som i 1940'erne betænkelig ved denne lange studietid. Man frygtede, at skolepsykologstillingernes aflønning ikke ville kunne bære så lang en uddannelsestid, som en seminarieuddannelse efterfulgt af universitetsstudiet ville medføre. I november 1958 fremsendte psykologiprofessorerne på opfordring en redegørelse, som viste, at studerende med lærereksamen og særlige forudsætninger i basal psykologi kunne gennemføre studiet på 3-4 år.

Danmarks Lærerhøjskole blev nu inddraget i forhandlingerne bl. a. med den begrundelse, at gennemførelsen af den påtænkte studieordning kunne medføre, at man måtte oprette en uddannelse svarende til 1944-ordningen ved højskolen. De følgende forhandlinger, som af den senere rektor for Danmarks Lærerhøjskole, magister i psykologi, Harald Torpe er blevet betegnet som »særdeles vanskelige«, skal ikke gennemgås her.[110] Vi må nøjes med at konstatere, at Undervisningsministeriet gav grønt lys for den nye studieordning i 1960, og samme år blev der nedsat et udvalg, som skulle behandle problemet om skolepsykologers uddannelse og i det hele taget samarbejde mellem lærerhøjskolen og universitetet. Udvalgsarbejdet kunne dog ikke afsluttes med nogen enig indstilling, og den offentlige debat med skarpe indlæg fra såvel universitetslærere som fra lærerhøjskolens forkæmpere skabte i en række år kølig luft debattanterne og institutionerne imellem.

Siden 1963 er Danmarks Lærerhøjskole at regne blandt vore højere læreanstalter, og der er i 1965 oprettet et psykologisk-pædagogisk studium ved institutionen. Samarbejdsklimaet er nu igen fortrinligt mellem de to institutioner.

Studieordningen af 1960, som med visse ændringer stadigvæk er gældende, opdeler eksamen i en forprøve samt en 1., en 2. og en 3. del. De forskellige fagområder og støttefag fordeler sig på følgende måde: Forprøven består af en eksamination i elementær psykologi. Studerende, som indstiller sig til denne eksamen, må først have gennemført et obligatorisk kursus i fagets empiriske metoder, ligesom prøver i metodelære med statistik, genetik og fysiologi må være aflagt. Første del består af prøver i pædagogik og udviklingspsykologi. Anden del er centreret om psykologiens anvendelser i samfundet, og der

109. Franz From og Edgar Tranekjær Rasmussen afgav en betænkning om embedseksamensstudiet i 1955, men først i 1958 forelå universitetets forslag færdigbehandlet.

110. En redegørelse er givet af skolehistorikeren Ingrid Markussen i Årbog for Dansk Skolehistorie, 1978: *Da Danmarks Lærerhøjskole blev højere læreanstalt.*

eksamineres i områderne 1) klinisk psykologi, 2) pædagogisk psykologi og 3) arbejds- og erhvervspsykologi. Obligatoriske støttefag er her psykiatri og kriminologi. Tredje del består af prøver i 1) testningens psykologi, 2) socialpsykologi samt 3) almen psykologi. Forudsætningen for at indstille sig til denne afsluttende del er, at man 1) har gennemført et 4 måneders og en række kortvarige praktikophold under kyndig supervision, at man 2) har udarbejdet en specialeafhandling, som afleveres og bedømmes et halvt år før eksamen, og at man 3) har bestået en prøve i lovgivning af betydning for funktionen som psykolog.

Det betones stærkt i den ministerielle bekendtgørelse, at studiet sigter på en videnskabelig tilegnelse af stoffet. Dette sikres bl.a. ved krav om omfattende studier af primær videnskabelig faglitteratur, ligesom ovennævnte specialeafhandling skal dokumentere kandidatens fortrolighed med videnskabelig tankegang og fagets metoder. Denne afhandling, hvis omfang og niveau oprindeligt blev defineret som resultatet af 3-6 ugers arbejde, har haft tiltagende betydning i studiet, og gradvist er fordringerne steget, så specialeafhandlingerne nu, når de er bedst, snarere ligger på licentiatniveau.

Studieordningen bibeholder seminarieuddannede læreres ret til at studere faget, forudsat de har aflagt tillægsprøver i de af de tre hovedsprog (engelsk, tysk, fransk), som de ikke har studeret ved seminariet, og med den begrænsning, at de skal vælge pædagogisk psykologi som specialeområde.

§ 4 i bekendtgørelsen stiller i udsigt, at der vil blive udarbejdet en studieplan, som skal godkendes af Det filosofiske Fakultet. Dette til trods blev en sådan studieplan ikke udarbejdet, og universitetsmyndighederne greb ikke ind med krav om opfyldelsen af denne forpligtelse.[111] Man benyttede sig igennem årene af den mindre egnede metode at definere omfang og kravniveau inden for fagets forskellige discipliner v. hj. a. boglister. Savnet af en autoriseret studieplan viste sig med stigende styrke hen gennem 60'erne, samtidig med at studentertallet steg eksplosivt. Der skal ikke fremføres mange tal her,[112] blot kan det til illustration af denne stigning oplyses, at i slutningen af 1944-ordningens tid lå antallet af optagne ved studiet ret konstant på 80-90 om året. Dette tal steg 1960 til ca. 120 og kulminerede efter midten af 1960'erne med ca. 400 studerende. 1965 var ca. 1000 studerende indskrevet ved studiet. Ti år senere lå antallet af studerende på ca. 2500. De aktuelle tal

111. Som en slags erstatning for en autoriseret studieplan udsendte Gerhard Nielsen *Psykologi. Nogle råd til den der begynder studiet,* som kom i flere udgaver, ligesom Åge Haugland skrev *Psykologi. Introduktion til et studium.*

112. Nøjere oplysninger kan indhentes i Åge Hauglands lille bog *Det utrygge universitet,* 1968. Haugland udførte i en årrække et påskønnelsesværdigt arbejde ved fagets studieadministration, som til forskel fra andre fag ved fakultetet altid har været varetaget af faget selv.

kendes ikke præcist,[113] men der er antageligt omkring et par tusind studerende, som med større eller mindre effektivitet følger undervisningen.

I forhold til disse tal har antallet af færdiguddannede kandidater været beskedent, og det er aldrig fulgt med stigningen i antallet af studerende. Et af universitetsundervisningens største problemer: det store frafald af studerende, som enten skifter til nye studiefag eller – i værste fald – må forlade universitetet uden nogen afsluttet uddannelse, har i særlig grad karakteriseret psykologistudiet. Nøjagtige tal er her meget vanskelige at fremskaffe, men så meget kan oplyses, at 1944-ordningen havde en gennemførelsesprocent på ca. 30, medens den under den senere ordning har ligget langt herunder. De kaotiske forhold omkring afgrænsningen af studiets faglige indhold såvel som den manglende præcisering af eksaminernes kravniveau, må utvivlsomt bære sin del af skylden for, at faget har haft og fortsat har alt for store frafaldsprocenter (helt op til 80-85 %).

Et andet uheldigt forhold bidrog yderligere til at gøre studiesituationen kaotisk for studerende og lærere. 26. august 1969 blev der i hast gennemført en ændring af den ministerielle bekendtgørelse, som fremgår af følgende passus: »Enhver af de i bekendtgørelsen anførte prøver . . . kan afløses af i studietiden udførte kursusarbejder eller andre skriftlige arbejder . . .«. Denne ændring forudsatte i virkeligheden en studieplan indeholdende præcise beskrivelser af fagområdernes omfang og prøvernes kravniveau, idet det ellers ikke ville være muligt at afgøre, hvorvidt de indleverede »afløsningsopgaver« faktisk ækvivalerede med de normale krav. I de senere år, hvor styrelseslovens bestemmelser herom begynder at virke efter hensigten, er faget dog igen på vej ind i mere veldefinerede studie- og eksamensforhold.

Den voldsomme vækst i antallet af studerende, som søgte studiet, blev med nogen forsinkelse fulgt af en vækst i antallet af universitetslærere. I psykologifaget som andre steder ved det betrængte universitet pressede man på for at få myndighederne til at akceptere det princip for fordeling af lærerstillinger m.m., at ressourcerne skulle tildeles efter fagenes studentertal (kaldet »automatikken« ved ressourcefordeling). Dette princip blev dog aldrig fuldtud fulgt, men ikke desto mindre forøgedes fagets bestand af fastansatte lærere meget betydeligt fra 3 personer i 1960 over 9 i 1965, 23 i 1970, og til ca. 30 i begyndelsen af 1970'erne, hvor udviklingen gik i stå i denne henseende. Tallene fra slutningen af 70'erne ligger således stort set på samme niveau.

Det blev nævnt, at 1944-studiet for en meget stor del var baseret på udefra

113. Som i andre universitetsfag savner man præcise oplysninger om antallet af aktive studerende, som faktisk belaster laboratoriets undervisningskapacitet.

Fig. 44. Ved »besættelsen« af Psykologisk Laboratorium i foråret 1968 barrikaderede man trappeopgangene. Dette forhindrede, som man ser, ikke enhver kommunikation til og fra de besatte lokaler. Foto i privateje.

kommende specialister. Dette tidlige træk har forfulgt studiet siden, idet en alt for stor og betydningsfuld part af undervisning og eksamination har været lagt i hænderne på lærere, som vel var dygtige specialister, men som ikke kunne forventes at involvere sig i hele studiets problemområde. Kort efter 1960-ordningens start fungerede således ialt 33 »beskikkede lærere« ved faget. I de kommende år søgte fagets ledelse at få ændret flest mulige af disse stillinger til faste lærerstillinger. I året 1970 tjenstgjorde dog endnu 14 lektorer (9 eksterne og 5 interne) ved faget. Dertil kom 25 undervisningsassistenter, som underviste ved laborantkursus, og yderligere 17 beskikkede lærere. Hvad angår situationen for fagets løst tilknyttede lærere, er den ved slutningen af 1970'erne fortsat sådan, at disse endnu må bestride en meget stor del af undervisningen. Dette fremgår af, at godt 40 eksterne lektorer og omtrent det halve antal undervisningsassistenter endnu fungerer i faget.

En gruppe studerendes besættelse af laboratoriets lokaler i foråret 1968 førte til en »Aftale om studienævn for psykologistudiet ved Københavns Universitet«, hvorefter faget gik over til styring af studiet ved et nævn bestående af lige mange lærere og studerende. Modellen til ordningen var hentet fra Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet, hvor forløbere for

ordningen havde været praktiseret i en årrække. Nævnte »Aftale« blev siden – også i henseende til sine mange uklarheder – model for de fællesregler for studienævn, som Konsistorium lod udarbejde i et udvalg samme år. Indførelsen af studienævnsstyret kan næppe siges at have haft afgørende indflydelse på løsningen af de omtalte basale problemer for studiet. Dette skyldes bl.a. den tidligere nævnte mangel på studieplan, som der først i de seneste år er søgt rådet bod på fra de fungerende studienævns side, men hvor det har været overordentligt vanskeligt at nå til enighed blandt laboratoriets medarbejdere.

Den ligelige fordeling af undervisningskapaciteten over studiets aktiviteter, som styrelseslovens bestemmelser forudsætter skal ske på basis af en fyldestgørende og præcis studieplan, har derfor været vanskelig at gennemføre, og først i den seneste tid er der set tegn på en sådan rationel styring ved studiet. De meget betydelige forbedringer i størrelsen af denne undervisningskapacitet er for en stor dels vedkommende blevet opslugt af de meget ressourcekrævende undervisningsformer og evalueringsprocedurer, der blev indført i slutningen af 1960'erne. En meget stor del af studieforløbet for den enkelte studerende består herefter i at udarbejde »opgaver« (små eller større faglige afhandlinger) under læreres individuelle vejledning. Den undervisning, man går til som studerende, er ofte meget begrænset, og ikke sjældent kun ét hold, så at kontaktfladen til faget og dets repræsentanter ved laboratoriet er ganske ringe og ofte tilfældig. Fra lærernes side kan forholdene tage sig ligeså tilfældige ud, idet hver fast lærer underviser to hold i hver to timer om ugen, og i visse tilfælde er det antal studerende, man hermed har kontakt med begrænset til fra 10 til 20 personer. For tiden er der dog en stigende erkendelse af, at et sådant, individualistisk præget, studium lader meget tilbage at ønske bl.a. i henseende til at fremelske en dybtgående og kritisk debat i faget.

I en række år talte man ved Københavns Universitet meget om »aflastning«, og man mente hermed, at blev der blot bygget nye universitetsinstitutioner og indrettet nye fagstudier, ville det stigende studentertal fordele sig ligeligt og det gamle universitet blive aflastet for en del af den byrde, det er at uddanne så mange studerende på forsvarlig vis. I faget psykologi har man også i perioder med forhåbning set frem til en sådan aflastning, men strengt taget er den ikke blevet en realitet. Snarere førte oprettelsen af nye studier til, at nye potentielle studerende blev kaldt frem. Selvom det er kompliceret at få klart belæg herfor, synes den tidligere omtalte oprettelse af studiet ved lærerhøjskolen (se s. 190) ikke at virke aflastende i omtalte betydning, og det samme var strengt taget tilfældet ved oprettelsen af et psykologisk fagstudium ved Århus Universitet.

Her blev ved konsistoriebeslutning af 2. juli 1968 Psykologisk Institut oprettet.[114] Som instituttets første professor blev kaldet docent, dr. phil. *Gerhard Nielsen,* der hidtil havde været ansat ved Psykologisk Laboratorium. Den oprindelige lærerstab bestod desuden af en afdelingsleder og seks amanuenser. Myndighederne havde oprindeligt tænkt sig at begrænse adgangen til det nyoprettede studium til 60 studerende pr. år i en femårig opbygningsperiode, men denne ordning blev p.gr.a. den overvældende søgning ikke praktiseret, og der blev i stedet skaffet midler til udbygning af lærerstaben. Siden 1971-72 har antallet af universitetslærere ved Psykologisk Institut ligget på godt 30 personer, medens antallet af studerende er vokset til ca. 1200 embedseksamens- og konferensstuderende. Denne voldsomme vækst synes dog som nævnt ikke at have mindsket tilgangen til de øvrige psykologistudier.

Trods alle foranstaltninger herimod er der fortsat altfor stort frafald ved universitetsstudierne i psykologi. Kandidatproduktionen har derfor aldrig været stor – de mange studerende taget i betragtning. I 1977 var den således på ca. 115 kandidater for landet som helhed. De økonomiske nedgangstider har dog nu betydet, at antallet af nyoprettede stillinger er taget voldsomt af, og da den naturlige afgang p.gr.a. alder o.l. fortsat er begrænset, præges faget mere og mere af arbejdsløshed blandt uddannede psykologer. I septembernummeret af AC-debat blev ledigheden i juni 1979 opgjort til 21,7% af kandidatbestanden (33,2% af de forsikrede) svarende til 173 ledige kvindelige og 123 mandlige kandidater.

Den adgangsregulering, som har været praktiseret siden 1977, har endnu ikke givet sig udtryk i nedgang i disse foruroligende tal.

TO-PROFESSOR PERIODEN

Professor Edgar Rubins død i 1951 medførte ikke noget brud på Psykologisk Laboratoriums udvikling hverken i henseende til forskning, undervisning eller fagets anvendelser. Kontinuiteten var sikret ved, at de to forskere, som i den følgende periode fik ansvaret for fagets udvikling, Franz From og Edgar Tranekjær Rasmussen, begge gennem en lang periode havde samarbejdet med Edgar Rubin og i det store og hele delte hans videnskabssyn og hans opfattelse af fagets centrale problemstillinger.

114. Jvf. Henrik Poulsen: *Psykologisk Institut, 1968-1978* i *Aarhus Universitet 1928-78,* Aarhus 1978, s. 359-365.

I dette afsnit skal der gives en kort fremstilling af laboratoriets historie frem til det tidspunkt efter midten af 1960'erne, hvor den eksplosive udvikling m.h.t. antallet af ansatte tog fart. Redegørelsen skal tillige omfatte de nævnte professorers biografi i dens sammenhæng med deres tjeneste ved faget, samt i hovedtræk deres faglige og videnskabelige interesser og forskningsmæssige produktion.

Laboratoriet i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne

Efter Rubin blev *E. Tranekjær Rasmussen* udnævnt til bestyrer for Psykologisk Laboratorium – en post han bestred resten af sin funktionsperiode som professor til 1970.

Som omtalt andetsteds (s. 187) gjorde Tranekjær Rasmussen et stort arbejde i forbindelse med oprettelsen af det psykologisk-pædagogiske studium, og senere medførte 1960-ordningens indførelse igen en krævende planlægningsfase med stor mødeaktivitet. Som medlem af en ministeriel delegation med den opgave at studere militærpsykologiske problemer deltog Tranekjær Rasmussen som nævnt efter 2. verdenskrig sammen med Rubin i studierejser til Sverige (1945) og England (1946), ligesom han i årene 1951-61 var en entusiastisk leder af de psykologiske prøver for aspiranter til Det danske Flyvevåben. Når dertil kommer, at han fra 1940 var lærer i eksperimentalpsykologi ved Danmarks Lærerhøjskole og fra 1944 i psykologi ved pædagogikum, fremgår hans interesse for og brede orientering i anvendt psykologi ganske klart. Måske skal man dog tolke det forhold, at Tranekjær Rasmussen 1953 efter ansøgning fik ændret sin stillingsbetegnelse til professor i psykologi, som et tegn på, at hans hovedinteresse gennem årene alligevel var forblevet den almene psykologi og dens grundlagsproblemer.

Et udtryk for den sikre faglige position, den tidligere matematiker nu havde skabt sig i psykologiske kredse, også langt uden for landets grænser, ser man i, at han var selvskreven præsident for den 14. Internationale Kongres for anvendt Psykologi, som blev afholdt i København 1961.[115]

Laboratoriet, som siden 1916 havde haft hjemme i Studiegaarden i en halv snes lokaler, fik 1960 sine lokaleforhold stærkt forbedret, idet man efter Geografisk Instituts udflytning overtog endnu en halv snes lokaler i den resterende del af etagen, så man ialt rådede over 510 m^2. Desuden havde man siden 1946 en afdeling B, som dog lå i Fredericiagade 18, og hvor de derværende ni lokaler (ialt 230 m^2) blev anvendt til forskningsformål, til

115. Jvf. *Bulletin de l'association internationale de psychologie appliquée,* Vol. 10, 1961.

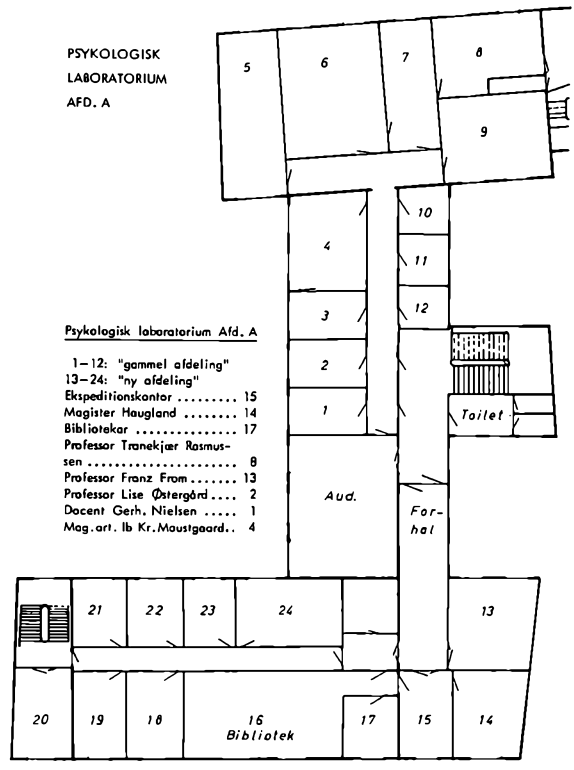

Fig. 45. Grundplan over Psykologisk Laboratorium Afd. A. kort efter overtagelsen af lokalerne fra Geografisk Institut i 1960. Efter Åge Haugland: »Psykologi. Introduktion til et studium«, 1966.

studiets eksperimentalpsykologiske øvelsesrække og til testning af pilotaspiranter. 1957 fik laboratoriet en serie lokaler til rådighed i Bispetorvannexet, hvilket også betød en aflastning af den betrængte lokalesituation.

Som tidligere nævnt efterfulgte *Franz From* i 1954 Rubin som professor. Også han havde stor interesse for psykologiens anvendelsesmuligheder og hele betydning for samfundslivet. Igennem årene blev han således en af den akademiske psykologis fornemste fortolkere, og han gjorde faget og dets bestræbelser kendt i vide kredse. Disputatsen *Om oplevelsen af andres adfærd* fra 1953 er et godt udtryk for Froms evne til at behandle selv komplicerede faglige problemer og temaer på en klar og tilgængelig måde, uden at tilgængeligheden opnås på bekostning af det faglige indhold. Det var derfor et træffende valg, at From samme år modtog »Ekstrabladets videnskabspris«. En meget stor del af hans produktion indtil da og også siden har haft det samme præg.

Ved Froms professoransættelse blev laboratoriets stilling som amanuensis ledig, og den blev besat med *Gerhard Nielsen,* som året forinden var blevet magister i psykologi. Fast tilknyttet laboratoriet var desuden magister *Åge Haugland,* som havde afsluttet sin konferens i 1948, men som havde fungeret

som assistent siden januar 1945. Magister Haugland varetog i en lang årrække hovedparten af arbejdet med studieadministrationen, og 1972 fik han stillingsbetegnelsen lektor i psykologi. Dertil kom siden 1945 cand. jur. *Lilly Ekner,* som med skiftende medhjælp tog sig af det øvrige kontorarbejde m.v.[116]

Laboratoriets bibliotek, som indtil 1960 var landets hovedbibliotek for faget psykologi, blev siden 1949 betjent af en fast tilknyttet bibliotekar. Den første, som havde denne stilling, var bibliotekar, cand. mag. *Johs. Laurup-Fogt.* Denne ordning viste sig at være en afgørende gevinst for faget, ikke mindst forskningsmæssigt, og efter Laurup-Fogts død 1958 blev stillingen ændret til en heltidsstilling.

Efterhånden som studentertallet steg, blev studiets kursus i eksperimentelle metoder (laborantkursus) så kompliceret og omfattende et foretagende, at overordnet tilsyn var nødvendigt. Da dr. phil. *Martin Johansen* 1964 blev udnævnt til afdelingsleder med dette tilsyn som særligt ansvarsområde, havde han i mange år siden sin konferens i 1950 på forskellig vis været tilknyttet laboratoriet. 1950-51 vikarierede han således for professor Rubin, 1955-61 var han universitetsadjunkt og 1961-64 undervisningsassistent.

Efter 1960-studieordningens start blev professorerne aflastet for undervisningen i elementær psykologi, idet dette område blev overtaget af *Rigmor Rudolph* og *Frede Knudsen,* som underviste heri frem til 1964, hvor *Jørgen Hviid* og *I.K.Moustgaard* overtog forprøveundervisningen.

1963 var fagets tredje professorat – lærestolen i klinisk psykologi – blevet oprettet og besat med dr. phil. *Lise Østergaard.* I årene frem til oprettelsen af Institut for Klinisk Psykologi (se s. 216) arbejdede professor Østergaard i tæt tilknytning til laboratoriet og faget som helhed, og hun fik ved en mindre ombygning indrettet et kontor i Studiegaarden. Ledelsesmæssigt indgik hun på lige fod med de øvrige professorer i den psykologiske faggruppe i fakultetet.

I 1962 blev der indført en meget fordelagtig nyordning af forskerrekrutteringen ved universiteterne, idet de midlertidige forskningsstillinger som henholdsvis kandidatstipendiat og universitetsadjunkt blev oprettet. Denne ordning kom straks til at betyde noget afgørende for psykologien, idet faget fik tildelt sin del af de mange nye stillinger. Af årbogen for 1963-64 fremgår det således, at 4 kandidatstipendiater og 3 adjunkter allerede var tilknyttet laboratoriet. Af disse medarbejdere gik 5 senere ind i faste stillinger og 1 fik tildelt et forskerstipendium.

116. Cand. jur., fru Lilly Ekner, som selv har spillet en ikke ringe rolle i laboratoriets historie, har været en utrættelig medarbejder ved dette projekts gennemførelse, ikke alene hvad angår det kontormæssige arbejde, men også under fremskaffelsen af billedmateriale, dokumentation af oplysninger m.m.

Fig. 46. Fotografiet er taget i marts 1953 ved Franz Froms forsvar af sin doktorafhandling. I midten af billedet ses professor i filosofi Frithiof Brandt (1892-1968), som var officiel opponent sammen med Tranekjær Rasmussen. Brandt var i øvrigt selv stærkt interesseret i psykologi og udgav bl.a. værket »Psykologi« I og II (1934-40), som på udmærket måde introducerer til en række centrale problemstillinger i faget og som den dag i dag i høj grad er læseværdigt. Privateje.

Laboratoriets værksted havde i mange år i Studiegaarden frem til 1963 fungeret med »selvbetjening«, men herefter gjorde finmekaniker ***Helge Rasmussen*** i mange år et påskønnet arbejde dels ved fremstillingen af eksperimentaludstyr dels ved opbygningen af værkstedets maskinpark m.m. Siden fik laboratoriet også bevillinger til ingeniørmæssig assistance.

Professorernes videnskabelige interesser og produktion

Da From forsvarede sin doktorafhandling, gjorde professor Frithiof Brandt som officiel opponent sig lystig over psykologifaget, således som det var blevet varetaget på dansk grund. Man hørte så meget om psykologiske værker,

sagde han, men de måtte åbenbart forblive i skrivebordsskufferne, for offentligheden så ikke noget til dem. Brandt mente derfor, man passende kunne kalde dansk psykologi en »Geheimwissenschaft«.

Så meget var der om karakteristikken, at Froms afhandling var den første psykologiske disputats i de 40 år, der var forløbet siden Rubin forsvarede sin. Som tidligere berørt stillede Rubin strenge krav til forskningsresultaterne – sine egne såvel som andres – før han fandt dem værdige til publikation. Adskillige forhold tyder på, at kravene med årene blev for strenge, så at de nu kom til at virke som en hemsko for fagets unge forskere, mens de før havde tjent deres egentlige formål – at fastholde fagets høje videnskabelige niveau.[117]

Også *Tranekjær Rasmussens* skrivebordsskuffe bugnede i mange år med arbejder, som endnu ikke var fundet værdige til at blive publicerede. Før studierejsen til Paris havde Rubin krævet udarbejdet en rapport over de gennemførte undersøgelser over parallelelitetsoplevelsen. Men en endelig udformning af denne rapport fordrede i virkeligheden afklaring af en lang række basale begreber, såsom perception, realitet, subjektivitet, objektivitet o.s.v., og forfatteren følte sig derfor nødsaget til at gå ind i de grundlagsstudier, som han med større eller mindre pauser har været optaget af lige siden.

For Tranekjær Rasmussen blev det altid forskningen som forløb – debatterne, de dybtgående overvejelser, formuleringerne og reformuleringerne – der fængslede ham. Sjældent var det processens resultater, der betød noget afgørende. Dette træk ligger sikkert bag hans inspirerende form som universitetslærer, hvor han særligt i samtalen eller diskussionen, i kollokviegruppen, formeligt kunne sprudle med idéer og forslag, rundhåndet givet videre til unge interesserede.

Som motto for nævnte prisopgave i matematik brugte Tranekjær Rasmussen Heraklits råd: »Man skal ikke forhaste sig med de vigtigste ting her i livet«. Dette råd har han undertiden fulgt så trofast, at det nok har hæmmet publikationen af arbejder, som faktisk var afklarede fra hans hånd og måske blot trængte til en sidste afpudsning. Allerede i slutningen af 1930'erne forelå der således et omfattende manuskript, hvor 1. kapitel handlede om »Emner i almindelighed« – altså netop det forskningstema, som forblev i centrum af Tranekjær Rasmussens interesse, og hvor 2. kapitel havde titlen »Om

117. Eksempelvis omtaler Franz From i sin personligt prægede karakteristik af Rubin (jvf. note 74), hvorledes denne nedvurderede Froms lille bog *Drøm og Neurose,* 1944, som dog blev inspirerende læsning for mange bl.a. Lise Østergaard, som i sin disputats *Formelle skizofrene Tankeforstyrrelser,* 1962, for en stor del lægger Froms opfattelser til grund for sine egne undersøgelser.

Fig. 47. 21. juli 1960 fyldte Edgar Tranekjær Rasmussen 60 år og blev i den anledning fejret med et festskrift »Til en afholdt Psykolog«. Dette fotografi blev taget året før og pryder festskriftets forside.

forståelse«.[118] Forfatterens trang til grundlagsmæssig klarhed giver sig her udtryk i originale psykologiske analyser fremstillet i en ramme, som er præget af en bred orientering i de eksakte fag og fortrolighed med filosofiske problemstillinger. I denne tidlige version af den såkaldte emnelære, som førstedelen indeholder, forekommer allerede en af Tranekjær Rasmussens vigtigste tanker – nemlig den, at vore begreber om realiteternes verden kan ordnes i trinrækker. Med et eksempel hentet fra Rubins forskning om rethed kan vore begreber om rethed ordnes i en trinrække af stedse stigende objektivitet fra dagligdagens oplevede rethed over teknikkens forskellige rethedsbegreber og procedurer ved bestemmelse af rethed til geometriens idealisering: den rette linie.

Efter en pause i krigsårene og de hektiske første efterkrigsår – tog

118. Afhandlingens 1. kapitel indeholder vigtige forstudier til det senere hovedværk, *Bevidsthedsliv og erkendelse,* og 2. kapitel kom – trods sin uafsluttede form – til at spille en ikke ringe rolle i Tranekjær Rasmussens pædagogikum undervisning gennem hele den lange periode 1936-1973. (Se videre dette binds afsnit om »Pædagogik«, s. 281). Psykologisk Laboratorium har senere ladet hele afhandlingen mangfoldiggøre og udsende under titlen *Om emners fremtræden og om forståelse som særligt emne* i anledning af forfatterens 80 års fødselsdag.

Tranekjær Rasmussen en række af disse temaer op til fornyede overvejelser. Allerede i artiklen *Om erkendelsen som psykologisk fænomen og om psykologien som erkendelse* tegner sig for læseren hovedstrukturerne i »Tranekjærs emnelære«, og 1954 holdt han som indledning til samlingen i Nordisk Sommeruniversitet en serie forelæsninger, som senere udkom med titlen *Virkelighed og beskrivelse.*[119] Efter disse tilløb kom så i 1956 Tranekjær Rasmussens hovedværk *Bevidsthedsliv og erkendelse. Nogle psykologisk-erkendelsesteoretiske betragtninger.*[120] Dette arbejde fremtræder som en i bedste forstand grundig og original afhandling. Dens detailrigdom og de mange forudsætninger, der er nødvendige for at gå ind i dens faglige debat, forhindrer en gennemgang her.[121] Vi må nøjes med at anføre, at forfatteren bl.a. videreudvikler sin tanke om trinforskellig erkendelse. Man kan sige, at Tranekjær Rasmussen fra Rubin havde »arvet« et intrikat problem, som i store træk kan fremstilles således: Opfatter man vor fænomenverden som resultat af visse psykofysiologiske forarbejdningsprocesser igangsat af fysisk-kemiske påvirkninger, og betragter man samtidigt disse påvirkninger som erkendelsesmæssige konstruktioner på basis af vor emneverden (fænomenverden) – således som den foreligger umiddelbart for os – så bliver m.a.o. det ene sæt emner betinget af det andet sæt. En sådan konsekvens af synsmåden er dog naturligvis ikke akceptabel. I virkeligheden var en meget stor del af Tranekjær Rasmussens tænkning udsprunget af dette problemkompleks, og han kom derved til at videreføre den tidligere behandlede tradition i dansk psykologi for at beskæftige sig med det psyko-fysiske problem, hvoraf ovenstående blot kan anskues som et særtilfælde. Det forslag til løsning af problemet, forfatteren tidligt formulerede, og som han fastholdt senere, bevarer tanken om den

119. Førstnævnte artikel udkom i Nordisk Psykologi 5, 1953, s. 153-181, og forelæsningsrækken blev publiceret i *Nordisk Sommeruniversitet 1954,* 1955, s. 11-81, genoptrykt sammen med en halv snes andre arbejder i *Psykologiske tekster,* bd. VI, 1967, s. 14-70. Tranekjær Rasmussen har sjældent været interesseret i at gøre sine tanker kendte i videre kredse. Tankerne sættes således kun sjældent i relation til den internationale filosofiske og psykologiske litteratur. Der foreligger kun sparsomme engelsksprogede artikler herom, og hovedværkerne findes kun på dansk. Dertil kommer, at det anvendte vokabular undertiden kan virke noget kunstigt. Som et eksempel herpå følgende lille beretning: Efter en lang aften med hidsig debat om emnelærens problemer i et internordisk selskab af psykologer skulle Tranekjær Rasmussen gå til telefonen for at bestille en taxa til gæsterne. På vejen ud bliver han spøgende råbt an med ordene: Du Edgar – det er bedst, du bestiller én med »virkelighedspræg«!

120. Stærkt bidragende til, at dette arbejde udkom, var den hjælp, som Gerhard Nielsen ydede før og under udgivelsen med stoffets redaktion, med indføjelse af referencer o.s.v. En lignende indsats gjorde han ved udgivelsen af Tranekjær Rasmussens andet hovedværk. Begge arbejder blev publicerede i universitetets festskrifter, førstnævnte i 1956 og sidstnævnte i 1960.

121. En redegørelse herfor, *E. Tranekjær Rasmussens emnelære – Et forsøg på en præsentation,* er givet af Olav Storm Jensen 1977 i *Dansk Filosofi og Psykologi 1926-1976,* bd. II, s. 139-152.

psykofysiologiske »forarbejdning« som årsag til vor emneverden, samtidigt med at den betragter de fysisk-kemiske betingelser for fremkomsten af vore emner som trinhøjere dannelser i forhold til denne emneverden.

I det senere arbejde *Dynamisk psykologi og dens grundlag. Nogle metodisk-principielle betragtninger og forslag,* der udkom 1960, fortsætter Tranekjær Rasmussen sine dybtgående overvejelser over dette problem på et andet område nemlig inden for behovspsykologien. Det vigtigste træk, forfatteren her bidrager med, består i, at han blandt de nødvendige og tilstrækkelige betingelser (i afhandlingen kaldet et *psykon*[122]) for et emnes fremtræden i bevidstheden også regner det emnefelt, hvori det indgår. De bedst mulige beskrivelser af bevidsthedslivet er derfor et nødvendigt grundlag for bestemmelsen af de psykoner og den psykonstruktur, der forårsager vor emneverden. Overser man som læser dette vigtige træk ved Tranekjær Rasmussens opfattelse, vil den let tage sig ud, som var den udtryk for en traditionel psykofysisk parallelisme, og man får da ikke øje på, at han i virkeligheden med sine formuleringer foregriber vigtige sider af kognitionspsykologiens senere udvikling.[123] Med disse bestræbelser in mente forstår man klart, hvorfor Tranekjær Rasmussen så tidligt og så vedholdende har interesseret sig for bevidsthedslivet, eller m.a.o. for de måder, hvorpå emner kan foreligge for os.

I sin studietid og senere som assistent hos Rubin havde *Franz From* lejlighed til at deltage i en rig variationsbredde af undersøgelser, dog fortrinsvis inden for perceptionsområdet. Denne erfaring forenede sig hos ham med en stærk interesse for den menneskelige personlighed og dens beskrivelse, og han var derfor vel rustet, da han allerede i begyndelsen af 1940'erne indledte en række undersøgelser og eksperimenter, der førte frem til nævnte doktorafhandling om oplevelsen af menneskers handlinger m.v. I 1937 havde Rubin offentliggjort en lille artikel med titlen *Bemærkninger om vor viden om andre mennesker,* hvor han påpegede en række problemer i forbindelse med oplevelsen og beskrivelsen af andre mennesker – deres handlinger, egenskaber m.m., og hvor han introducerede begrebet »psykoide dannelser« om sådanne fænomener, som »i en efterfølgende refleksion kan erstattes af andre, hvori indgår materielle og psykiske komponenter«.[124] Rubin havde dog ikke selv ydet egentlige bidrag til den menneskelige adfærds fænomenologi.

122. Andetsteds har Tranekjær Rasmussen defineret sit begreb *psykon* på følgende måde: »Et Psykon P (E) er de ukendte nødvendige og tilstrækkelige processer i centralnervesystemet for, at et individ er sig emnet E bevidst«. Årbog 1970-71, s. 213.

123. Jævnfør Rolf Willangers artikel *Nogle træk af neuropsykologiens udvikling i Danmark* i *Dansk Filosofi og Psykologi 1926-76,* bd. II, 1977, s. 117.

124. Se *Experimenta psychologica,* s. 32.

Froms udgangspunkt blev derfor det centrale problem, hvorledes der kan opbygges et beskrivelsessystem, som tilstrækkeligt præcist karakteriserer menneskelig adfærd. En vigtig forudsætning herfor måtte imidlertid være, at der først etableres en adfærdens fænomenologi. Denne forudsætning havde imidlertid stort set været overset af tidligere forskere på området. From skriver herom i forordet til sin afhandling: »Det er som om man i forskningen har sprunget et led over, man har været tilbøjelig til at operere med en slags 'objektiv behaviour' og har gjort meget lidt ud af undersøgelsen af, hvorledes hele vor oplevelse af andre og deres adfærd er struktureret og hvilke lovmæssigheder der gælder indenfor dette område«.

Det blev nu dette område, From i sin bog ønskede at beskæftige sig med. Afhandlingens hovedtese er, at vi umiddelbart oplever andre menneskers handlinger som meningsfulde forløb. Vor oplevelse af en persons handling består normalt ikke af to sider – en oplevelse af et materielt forløb og en oplevelse af en mening med forløbet – men disse to aspekter er i det »psykoide emne« givet »i og med hinanden« som en helhed. Dagligdagens ureflekterede oplevelser af andres målrettede adfærdsforløb (handlinger), sjælelige tilstande (udtryk), adfærdsmåde (præg), adfærdsspor (handle-, udtryks- eller præg-spor) og sproglige ytringer (oplevet som meddelelser eller adfærd) må også forstås som psykoide dannelser, hvor først en efterfølgende refleksion får fat på adfærdens psykiske aspekt, hvad handlinger angår kaldet dens »sens«. Sensen virker som en indstilling, der har indflydelse på, hvorledes fysiske påvirkninger forarbejdes til oplevede forløb.

Kilderne til Froms bidrag til den menneskelige adfærds fænomenverden har dels været systematiske erfaringer fra dagligdagen og litteraturen dels protokoller fra forsøgsrækker, hvor film af kortvarige handleforløb blev vist for forsøgspersonerne, og hvor disse efter forevisningen berettede, hvad de oplevede på filmen. Denne eksperimentelle metode viste sig velegnet til at belyse sammenhængen mellem personernes faktiske adfærd og de tilsvarende oplevede handlinger under systematiske ændringer af filmens faktiske sekvens af adfærd.[125]

En anden af Franz Froms videnskabelige hovedinteresser var nært forbunden med disse undersøgelser, idet den nemlig helt alment angik de psykologiske forarbejdningsprocesser og deres betydning for vor oplevelsesverden. I bogen *Drøm og neurose* fra 1944 fremstiller han første gang nogle af sine grundliggende idéer om disse processer. Grundtanken er, at vore emner på samme tid er sansemæssigt forarbejdede og kategorimæssigt indordnede.

125. Froms afhandling udkom på engelsk med titlen *Perception of Other People* på Columbia Univ. Press, New York & London 1971. Froms forskning på dette område er videreført bl. a. af Jørgen Hviid, jvf. dennes doktorafhandling omtalt s. 223.

Fig. 48. Siden Lehmanns første funktionsår var der tradition for også at udføre psykoakustiske undersøgelser ved laboratoriet. Som det fremgår af det eksperimentelle udstyr på billedet, er det et sådant forsøg, From og Tranekjær Rasmussen deltager i (1953). Foto i privateje.

En set figur har eksempelvis en højere forarbejdningsgrad og er højere indordnet end figurens baggrund. Ved en uddifferentieringsproces tænkes barnets udvikling at forløbe fra lavere indordningsniveauer mod højere. I drømme og i visse psykiske sygdomsbilleder antages sammenhængen mellem forarbejdning og indordning at blive forstyrret med disse tilstandes ejendommelige oplevelsesverden tilfølge. From har i flere senere forbindelser taget sine synspunkter angående forarbejdningens problematik op til fornyede overvejelser, f. eks. i den engelsksprogede artikel *Apperception: a new Approach to a forgotten Problem.*[126] Froms interesse for studiet af fremmede kulturer med henblik på bedre at kunne betragte egne holdningsmønstre på mere indgående og kritisk vis fik ham til meget aktivt at gå ind i samfundsforskningen i Grønland. 1955 blev han medlem af og 1957 formand for det udvalg,

126. Acta Psychologica 16, 1959, s. 254-266.

som blev nedsat for at varetage en sådan forskning. Dette udvalgs forskningsresultater fik næppe tildelt den rolle, de burde have haft i den vanskelige omstillingsperiode, som den grønlandske befolkning gennemlevede efter 2. verdenskrig. From har dog ufortrødent forfulgt sin interesse for komparative kulturstudier – i de senere år med vægt på spisefordomme hjemme og ude.

Fra cand.psych. studiets begyndelse påtog From sig undervisningen i børne- og udviklingspsykologi. Et karakteristisk træk ved flere af hans arbejder på dette fagområde er, at han ser det i lyset af sine komparative kulturstudier. Ligesom der desværre savnes mellemmenneskelig forståelse og tolerance på voksenlivets område mellem kulturer, etniske grupper osv., således savner voksne ofte den fordomsfrihed og forståelse, der er nødvendig for at forstå børns sjæleliv, og børnepsykologerne begår tit den fejl, at de i virkeligheden redegør for deres eget bevidsthedsliv i den tro, at det er børnenes, de beskriver. Dette er et af temaerne i bogen *Børnepsykologi,* som From redigerede sammen med Poul W. Perch, og som han selv skrev bidrag til.[127]

PSYKOLOGIENS ANVENDELSER

Hen mod slutningen af sin funktionsperiode anså Alfred Lehmann psykofysikken for at være så velfunderet en videnskab, at dens resultater kunne bringes i anvendelse på forskellige områder af samfundslivet. Vi skal i korte træk redegøre for den anvendte psykologi, dens forudsætninger og dens udvikling ved Københavns Universitet. Anvendt psykologi indtager i vor tid på mange områder en sikker og selvfølgelig position og er i dag så vidtforgrenet, at det ikke vil være muligt her at give et fuldstændigt billede af dens omfang og betydning. Vi må koncentrere omtalen om de tilfælde, hvor den anvendte psykologi har taget sit udspring ved Psykologisk Laboratorium i de ansattes interesser og arbejder.

Psykologiens tidligste anvendelser

Som omtalt udsprang Alfred Lehmanns interesse for økonomisering med menneskelige energiressourcer under åndeligt og legemligt arbejde fra dybtliggende træk i hans personlighed, og denne interesse gav sig et langt bredere udslag end det område, vi idag forbinder med betegnelsen *psykoteknik.*

127. *Børnepsykologi* udkom 1961 og blev genudgivet 1968.

Hverken Alfred Lehmann eller R. H. Pedersen så tungtvejende grunde til at sondre strengt mellem fagets forskellige anvendelsesområder. Man tænkte på en frugtbar måde meget generelt herom, vejledt af fundamentale principper om økonomien i vore bestræbelser, og Lehmann fremhæver i flere sammenhænge, at man ikke kan skelne strengt mellem legemligt og sjæleligt arbejde, fordi enhver legemlig aktivitet vil forudsætte momenter af åndelig virksomhed og omvendt. Når der alligevel i det følgende sondres mellem tre anvendelsesområder – psykoteknikken (arbejdspsykologien), militærpsykologien og den pædagogiske psykologi (skolepsykologien) – er dette mere praktisk begrundet, idet disse områder senere viste sig at være levedygtige og relativt selvstændige i deres videre udvikling.

Den tidlige psykoteknik baserede sig for en stor del på Lehmanns egne værker, hvoraf vi tidligere omtalte *Om størst Udbytte af legemligt og aandeligt Arbejde,* som Lehmann udgav få år før sin død. Vi omtalte også tidligere den kortere og mere populære fremstilling, Lehmann gav i artiklen *Psykoteknik* fra 1920. Heraf fremgår det, at forfatteren så de nærmeste opgaver for denne anvendelse af psykologien i 1) at finde frem til de personer, der egner sig bedst for en given virksomhed, 2) at bestemme, hvilket arbejde der helst skal udføres og 3) at vise, hvorledes dette nødvendige arbejde mest hensigtsmæssigt lader sig udrette. Man kunne måske have ventet hos Lehmann, for hvem pligtarbejdet spillede så afgørende en rolle, at finde udtryk for en lovprisning af arbejdet for dets egen skyld, men en sådan opfattelse, som er så karakteristisk for vor kulturkreds, var han helt frigjort fra. Han slutter således sin artikel med at pege på ». . . en gennemført Arbejdsøkonomi« som »det eneste, der kan redde de fleste af os fra at drukne i Slid« (s. 444).

Denne interesse for arbejdsøkonomi deltes i høj grad af R. H. Pedersen, hvis hele videnskabelige produktion kan ses under den synsvinkel, at det for psykologien gælder at skaffe det bedst mulige individualpsykologiske grundlag for en sådan gennemført økonomi i hjem, skole og på arbejdsplads. Den tidligere omtalte afhandling om de individuelle, sjælelige forskelle er typisk i så henseende. Samarbejdet med Lehmann indenfor dette forskningsfelt begyndte tidligt og gav sig det vægtige udslag i fællesarbejdet *Vejret og vort Arbejde,* som udkom 1906.[128] R. H. Pedersens medarbejderskab var tydeligvis her af afgørende betydning bl. a. derved, at han bidrog med sin solide statistiske viden. Han udførte tillige et stort og tidsrøvende registreringsarbejde såvel i København som på den rejse, han sammen med familien Lehmann udførte til turiststationen Bessheim i Norge i sommeren 1906, hvor undersø-

128. Afhandlingen udkom i Vid. Selsk.s Skr., 7 Rk., Naturhist.-mat. Afd. IV, 2, og året efter i en tysk version.

gelserne blev fortsat under et lavere gennemsnitslufttryk. For en nutidig læser kan resultaterne af de store anstrengelser synes noget fattige, og man må nok se arbejdets betydning som et foregangsværk inden for et forskningsområde, som først nu er ved at blive taget op provokeret af den indflydelse, kunststofferne har på vort mikroklima. Det er i denne sammenhæng interessant, at Lehmann og Pedersen også foregreb undersøgelser af betydningen af luftens elektriske ledningsforhold. Selvom arbejdet må henregnes til den anvendte psykologi, får man ved læsningen det indtryk, at forfatternes hovedinteresse var rettet mod den teoretiske slagkraft, der lå i de gjorte fund: at menneskets ydelser – legemlige såvel som åndelige – er afhængige af rent fysiske milieuforhold.

Gennem mange års forskning og praksis på det energiøkonomiske område havde R. H. Pedersen vundet en betydelig indsigt i psykoteknikken, da han efter Lehmanns død blev tilsynsførende for det psykotekniske institut, Københavns Kommune lod oprette 1924.[129]

Alfred Lehmann havde på afstand haft lejlighed til at følge med i, hvordan de store krigsførende lande under 1. verdenskrig tog *militærpsykologien* i anvendelse bl. a. med det formål at foretage en systematisk udvælgelse af de bedst egnede personer til de forskellige funktioner i hær, flåde og det nye luftvåben. På baggrund af sin egen omfattende forskning og kendskabet til den begyndende militære psykoteknik var Lehmann derfor parat til at være til tjeneste, da danske militære myndigheder viste interesse for et samarbejde. Dette samarbejde nåede han dog kun lige at få etableret før sin død, men senere blev samarbejdet videreført af andre ved Psykologisk Laboratorium. I et skrift dateret 26. november 1918 *Rapport om de til Fastsættelsen af psykotekniske Flyveprøver anstillede Undersøgelser tillige med Forslag til disse Prøver* gennemgår Lehmann en række forsøg, han har udført, for at finde frem til egnede prøver for vordende piloter i det unge danske luftvåben.

Indledningsvis tager Lehmann sit udgangspunkt i helt generelle overvejelser: »Naar man ved bestemte Prøver vil afgøre, om givne Individer er skikkede til en vis Virksomhed, er der tre Spørgsmaal, man maa søge besvarede, nemlig: I. Hvilke er de for den paagældende Virksomhed nødvendige Egenskaber, Kundskaber eller Færdigheder? II. Ved hvilke

129. Ledelsen af dette institut blev senere overtaget af Poul Bahnsen, som havde fået sin psykologiske uddannelse hos Lehmann. I 1924 blev han assistent ved centralarbejdsanvisningens psykotekniske afdeling i København og 1929 knyttedes han til Københavns Kommunes psykotekniske Institut. Han ledede dette institut fra R.H. Pedersens død, til han selv døde 5.11.1960. Instituttet nedlagdes samme år, og dets funktioner blev overtaget af andre instanser.

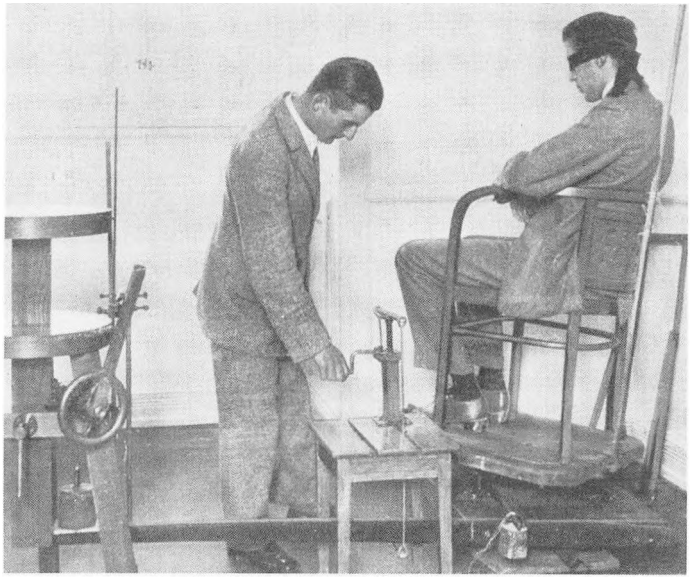

Fig. 49. Flyverprøve på Psykofysisk Laboratorium i tiden efter 1. verdenskrig. På stolen t.h. roteres flyveren med tilbundne øjne, hvorefter han ved hjælp af apparatet t.v. bringes i en svag hældning. Så snart denne hældning bliver mærkbar for ham, skal han angive dens retning. Stående til venstre ses stud. mag. Poul Bahnsen. Efter Vore Herrer, 22. december 1921.

Prøver lader det sig afgøre, om de Individer, der ønsker at uddannes for Virksomheden, besidder de nødvendige Egenskaber eller Færdigheder i tilstrækkelig Grad? III. Hvor store Fordringer i de forskellige Retninger bør der stilles til de uøvede Individer, der søger Uddannelse?«

Hvad angår de nødvendige egenskaber og færdigheder for en oplæring i flyvning følger Lehmann i dette som i andre tilfælde det princip, at den, der selv har udøvet virksomheden, og desuden tillige har været lærer under elevers oplæring heri, er bedst egnet til at finde frem til disse egenskaber. Man støder i denne forbindelse ofte på det problem, at folk med disse kvalifikationer meget sjældent tillige behersker den nødvendige psykologi. Psykologer må derfor arbejde i nært samarbejde med praktiske folk. Lehmann optog da også selv et sådant samarbejde med premierlieutenant Grandjean, ligesom han ikke selv lod sig afskrække af ture i luften. De prøver, han fandt frem til som egnede, og som han i rapporten foreslog at indføre, bestod bl.a. af bestemmelse af tærskelværdier for ligevægtssansen, aspiranternes bedømmelser af rumlige udstrækninger under velkontrollerede forhold, reaktionstider m.m. Et forsøg på at registrere aspiranters »koldblodighed« på pålidelig måde måtte dog opgives, idet de registrerede virkninger af pludselige skud m. v. ikke kunne sondres fra virkningen af almindelig utryghed o. l. En aspirant, som ved flere lejligheder havde bevist, at han kunne bevare koldsindigheden i meget farlige situationer, udviste udtalte udslag (m.h.t. muskeltonus og puls)

under eksperimenterne antageligt p. gr. a. den fremmedartede situation, hvori han var anbragt. Denne prøve blev derfor kasseret.[130]

Når R. H. Pedersen, som tiden gik, blev mere og mere forbundet med *skolepsykologien* skyldtes dette ikke, at han var uenig i arbejdsøkonomiens fælles grundlag, men havde snarere den rent praktiske grund, at han som lærer havde nært samkvem med skolens verden. Han fortsatte som nævnt med at være kommunelærer i København indtil 1926, da han blev fast docent i anvendt psykologi. Han havde da været lærer i 34 år.

Også Lehmann havde igennem en lang årrække haft en berøringsflade med skolens liv via sin funktion som censor ved lærer- og lærerindeeksamen, da han 1913 udgav sin nævnte lærebog *Den individuelle sjælelige Udvikling. Grundtræk af den pædagogiske Psykologi,* som i de kommende år blev en del benyttet ved bl. a. seminariernes undervisning i pædagogik. I de følgende år havde Lehmann lejlighed til selv at benytte bogen som grundlag for sin undervisning dels ved kursus til faglærerindeeksamen, dels på Statens Lærerhøjskole. Andenudgaven, som udkom i 1920, indeholdt derfor en række forbedringer og udvidelser og fremtræder som en interessant og moden fremstilling byggende på forfatterens store psykologisk-pædagogiske viden såvel som på hans rige erfaring.[131]

I 1914 tog kommunelærer Chr. Hansen-Tybjerg i fællesskab med Alfred Lehmann og R. H. Pedersen initiativet til stiftelse af en forening for »eksperimental Pædagogik«. Fra 1919 udgav foreningen et »Tidsskrift for eksperimental Pædagogik«, hvori offentliggjordes rapporter fra de i foreningens regi gennemførte forsøg tillige med artikler om sådanne forsøg i udlandet og i det hele taget om problemer af interesse for praktiserende pædagoger,

130. I artiklen *Psykologiens Betydning for Søværnet,* Tidsskrift for Søvæsen, 90. Aargang, 1919, s. 429-443, kommer Lehmann ind på den rolle, som såvel psykoteknikken som den pædagogiske psykologi bør og kan spille i søværnet. Artiklen viser, at Lehmann så frem til oprettelsen af en »Psykoteknisk Statsanstalt«, som han anså for at være den mest hensigtsmæssige måde, hvorpå rationelle undersøgelser af samtlige arbejdssøgendes anlæg og forudsætninger kunne komme disse personer selv tilgode og forhindre unødigt spild af kræfter. Idealet var: Hvert menneske på sin rette plads i livet.

131. Alfred Lehmann havde gennemført kurser i »Eksperimental Pædagogik« med 2 ugentlige timer i hvert af årene fra 1914 til 1919. Efter en lang pause p.gr.a. svigtende tilslutning blev faget psykologi igen repræsenteret ved lærerhøjskolen, idet Rubin i læseåret 1926-27 læste 6 ugentlige timer (heraf 3 timers laboratorieøvelser) som del af et årskursus i pædagogik. Kurser blev senere gennemført i årene 1928-32, men gik derefter ud af planen som følge af manglende tilslutning. 1940 begyndte dog en ny serie af årskurser i psykologi, hvor samarbejdet med Psykologisk Laboratorium blev genoptaget (jvf. *Danmarks Lærerhøjskole,* Læseårene 1966-70, s. 186-199, hvor rektor Harald Torpe gør rede for dette historiske forløb).

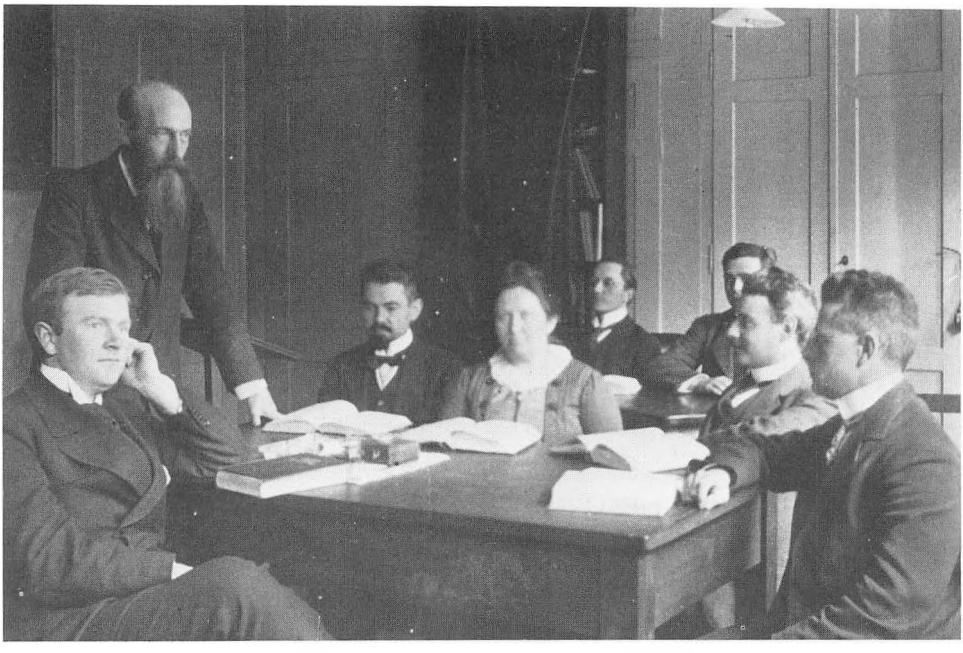

Fig. 50. Lehmann var en fortrinlig universitetslærer, der især i kollokvieformen udfoldede sine rige pædagogiske evner. Her ses han i en sådan undervisningssituation antageligt sammen med en gruppe studerende fra lærerhøjskolen (jfr. note 131). Foto i privateje.

som ønskede at basere deres gerning på den sikrest mulige viden. Foreningen afholdt tillige en møderække, og en af de hyppige – og kæreste kan man tilføje – foredragsholdere var Lehmann, som havde stillet sig til foreningens rådighed som konsulent. Han holdt således bl.a. foredrag om »Bedømmelse af Børns Dygtighed og Flid«.[132]

I Hansen-Tybjergs nekrolog[133] skildres stemningen en sådan aften: »Det var altid en festlig Aften, naar Prof. L. holdt Foredrag. De gamle inden for Foreningen svigtede ikke en saadan Aften. Det var altid en Begivenhed. Foredraget holdtes med Liv og Lyst, og ind mellem de videnskabelige Fakta strøedes Vittigheder og smaa Anekdoter. Den fornøjeligste Aften, han beredte os, var vel nok den, da han talte om sin Undersøgelse af Børns Idealer. Det var et Emne, som sikkert havde beredt ham selv megen Glæde« (s. 35).[134]

132. Vor Ungdom, 1917.

133. Tidsskrift for eksp. Pæd., 3. Aarg., Nr. 2, 1921.

134. Den undersøgelse af børns idealer, der her refereres til, var en stort anlagt enquête med ialt 4602 besvarelser fra alle egne af landet. Resultaterne blev offentliggjort i *Børns idealer,* Oversigt over Vid. Selsk.s Forhandlinger 1916, No. 2. Skriftet demonstrerer psykofysikeren Lehmanns store forskningsmæssige spændvidde.

Foreningen udgav tillige en række årbøger, hvor R. H. Pedersen var en meget flittig bidragyder med rapporter fra sine omhyggelige undersøgelser af bl.a. normalt og svagt begavede børns opmærksomhedsspændvidde og motoriske hastighed, af skolebørns vægt og muskelkraft o.s.v.

Den anvendte psykologi ved Psykologisk Laboratorium

Denne forening sygnede dog hen i årene efter Lehmanns død, og 1924 tog R.H.Pedersen endnu et initiativ, idet han sammenkaldte en gruppe interesserede pædagoger og psykologer til et møde, hvor der blev nedsat et udvalg, som skulle have til opgave at videreføre den pædagogiske forskning. Senere fik udvalget navn af *Udvalget for skolepsykologiske Undersøgelser,* og lektor Pedersen blev dets leder – en post, han med stor energi bestred til sin død. Frem til 1938 udsendte dette udvalg 17 arbejder, hvoraf flere havde dr. Pedersen som eneforfatter. Sammen med Marie Kirkelund og Sofie Rifbjerg udsendte R.H. Pedersen i 1930 »Dansk standardiseret revision af Binet-Simon intelligensprøver«. Denne standardisering var i brug meget længe – man kan trygt sige, altfor længe. Endvidere deltog R. H. Pedersen undertiden i Rubins undervisning ved Danmarks Lærerhøjskole, som var henlagt til lokaler på Psykologisk Laboratorium. R. H. Pedersens undervisning i denne sammenhæng drejede sig om standpunktsprøvning og intelligensprøvning.

Som der allerede er redegjort for, blev anvendt psykoteknik placeret ved laboratoriet i form af *pilotundersøgelser* fra 1919. Psykologisk Laboratorium havde herigennem en nær relation til forsvaret. Da militærpsykologiens erfaringer, ikke mindst som følge af 2. verdenskrig, skulle benyttes i det danske forsvar, blev der i 1948 nedsat en kommission til at udrede psykologiens betydning og anvendelse i forsvaret. Professorerne Rubin og Tranekjær Rasmussen blev medlemmer af kommissionen. I den betænkning, der udarbejdedes, blev der redegjort for arbejdets omfang samt de organisatoriske rammer for arbejdet lagt. Der blev peget på, at der mest hensigtsmæssigt skulle oprettes et militærpsykologisk institut. Som det første skridt henimod dette blev militærpsykologisk arbejdsgruppe oprettet i 1952. 1958 fik arbejdsgruppen status som varig institution og kom til at hedde Militærpsykologisk Tjeneste (MPT). Tranekjær Rasmussen og From blev konsulenter ved denne institution allerede fra oprettelsen, hvilket var nærliggende, eftersom de havde bidraget med at pege på de essentielle metoder ved f.eks. officersudvælgelsen, der blev inspireret af den procedure, der blev brugt i England under 2. verdenskrig.

Fig. 51. Fotografiet viser docent i anvendt psykologi R. H. Pedersen ved en forsøgsopstilling. Apparaturet på bordet er den såkaldte ergograf, som blev anvendt meget af såvel Lehmann som Pedersen bl.a. under deres fælles studier af vejrets indflydelse på vort arbejde (jfr. note 128). Ergografen registrerede muskelarbejdet i hånd og arm under forskellige forhold. Apparatet til venstre på billedet er det s. 161 omtalte registreringsudstyr, som optegnede kurver på tromlens sodede papir. Privateje.

Den første gruppe-intelligensprøve, der blev anvendt i det danske forsvar, den såkaldte IGP (»Intelligens gruppe prøve«), blev udarbejdet ved Psykologisk Laboratorium i samarbejde med statistikeren Georg Rasch umiddelbart efter 2. verdenskrig.[135] Udvikling af metoder til anvendelse i forsvaret overgik fra og med MPTs start til denne institution selv, med undtagelse af metoder til pilotundersøgelserne, der fortsat var underlagt Psykologisk Laboratorium, og hvortil der konsekutivt var metodeudvikling og metodologiske overvejelser

135. Nogle af de første statistiske beregninger Rasch udførte for Laboratoriet var i forbindelse med en undersøgelse af oplevet hastighed, som Rubin havde sat igang med Anne Marie Rubin og Iven Reventlow som assistenter. Samarbejdet omkring de psykologiske prøver førte i 1952 til udviklingen af en ny type omnibustest, bl.a. BPP (»Børge Prien prøven«), hvor der anvendtes forskellige sæt af opgaver som supplerer hinanden. Forskningsmiljøet på Laboratoriet spillede også senere en rolle for Rasch's udvikling af de såkaldte målingsmodeller og teorien om specifik objektivitet, hvor flere af Laboratoriets medarbejere bidrog med eksperimentelt materiale, sådan som det bl.a. fremgår af Iven Reventlows disputats, omtalt s. 221.

vedrørende beskrivelse af såvel færdigheder som personlighedsdimensioner hos ansøgerne samt forsøg på at beskrive arbejdssituationen blandt piloter. I forsøg på beskrivelse af personlighedsdimensioner havde Murrays behovsteorier en ret central plads. Murray var vel nok den foretrukne blandt personlighedsteoretikere i disse år. Ved militærpsykologisk tjeneste var man dog også inspireret af psykoanalytisk teori i interviewundersøgelserne.

Pilotundersøgelserne var henlagt til laboratoriet frem til 1960, hvorefter de overgik til Flyvepsykologisk Afdeling ved MPT. Der var indtil 11 personer knyttet til prøvningen. Størstedelen var personer, der blev kortvarigt engageret til opgaverne, bl. a. studerende og unge kandidater. En række studerende fik herigennem i de sidste studieår kendskab til psykoteknik i praktisk udformning.

Den *anvendte kliniske psykologi* ved universitetet er det nærliggende at anskue i to epoker. Første epoke omfatter oprettelsen af Universitetets børnepsykologiske Klinik. Den anden epoke omfatter oprettelsen af Institut for klinisk Psykologi.

Den kliniske børnepsykologi blev inspireret fra USA og England, hvor behandling af børn med adfærdsvanskeligheder og pædagogisk-psykologisk støttebehandling af børn i klinikker (Child guidance clinics) var i hastig udvikling. Allerede i Vor Ungdom fra 1929-30 skrev magister Henning Meyer om engelske børneforsorgsklinikker, hvor adfærdsvanskeligheder hos børn blev diagnosticeret og søgt afhjulpet. Tilpasningsvanskeligheder hos børn samt psykologisk behandling af børn kom i centrum som et psykologisk problemområde i årene under og umiddelbart efter 2. verdenskrig i de krigsførende lande. En af de første psykologer, der intensivt studerede og arbejdede med disse problemer hertillands var *Bodil Farup,* som havde fungeret som skolepsykolog ved Skolepsykologisk kontor fra 1939 og blev cand. psych. i 1945. Bodil Farup studerede behandling af børn med bl.a. legeterapi i Schweiz og England i 1946, og fra 1947 blev hun tilknyttet Rigshospitalets pædiatriske Afdeling, hvormed hun senere havde et mangeårigt samarbejde.[136]

I 1948 blev der indledt forhandlinger mellem Rockefeller Foundation og Københavns Universitet om opretteise af en børnepsykologisk klinik under universitetet. Professorerne Rubin og Tranekjær Rasmussen fra laboratoriet samt Preben Plum (pædiatri) og Villars Lunn (psykiatri) var initiativtagere, udarbejdede planerne om en behandlingsklinik for børn samt indtrådte i det

136. Vi vil her gerne takke frk. Inger Farup for beredvillig hjælp i forbindelse med Bodil Farups biografi og den følgende omtale af hendes arbejde som klinisk børnepsykolog.

Fig. 52. En ikke ringe del af de testningsopgaver, som det i tiden efter 2. verdenskrig pålagdes Psykologisk Laboratorium at udføre bl.a. til brug ved læseprøver og intelligensprøver, blev udviklet gennem et mangeårigt samarbejde mellem professorerne Rubin og Tranekjær Rasmussen og statistikeren Georg Rasch. På billedet ses sidstnævnte, tidligere studiekammerater og matematikere fotograferet under en af deres mange drøftelser i 1950'erne af psykologiens testproblemer. Foto i privateje.

tilsynsråd, der skulle være konsultativt fra klinikkens start. Klinikken startede i 1950 med navnet Universitetets Børnepsykologiske Klinik (UBK). Rockefeller Foundation bidrog til driften af klinikken frem til 1955. Det var en betingelse for støtten fra Rockefeller Foundation, at Bodil Farup blev klinikkens chef. Herved betones klart den dominerende rolle, Bodil Farup havde indenfor klinisk børnepsykologi takket være sin energiske, opsøgende holdning og overmåde inspirerende og indtagende personlighed. Allerede fra begyndelsen bestod staben af fem psykologer foruden en pædiater, en psykiater samt en socialrådgiver. Herved blev klinikken ret enestående som en klinisk afdeling, idet den blev ledet af en psykolog og havde en hel stab af psykologer og lægelig ekspertise knyttet til sig. Den postgraduate uddannelse fik en central plads ved klinikken i de første år, takket være, at der blev oprettet en række kandidatstillinger. Først var disse ulønnede. Der var indtil 11 kandidater under uddannelse samtidig. I årsrapporterne kan man læse om bekymring over det store antal lærlinge i forhold til den faste stab. Da Universitetets børnepsykologiske Klinik var den eneste klinik, der havde

kandidatstillinger, var den særdeles eftertragtelsesværdig som supplerende uddannelse både for psykologer uddannet ved Københavns Universitet og psykologer fra de øvrige nordiske lande. Ved klinikken blev der udført en række videnskabelige undersøgelser, der bl.a. blev offentliggjort i Nordisk psykologi. Herudover blev der startet talrige projekter, som kom til udførelse ved Rigshospitalets pædiatriske Afdeling. I en lang periode i 60erne bestod staben af fem færdiguddannede psykologer og fem lønnede kandidater. Klinikkens medarbejdere deltog også i et vist omfang i undervisning af studerende, men i de første mange år havde undervisningen størst intensitet på det postgraduate niveau. Både Bodil Farup og de øvrige faste medarbejdere var skattede undervisere ved postgraduate kurser i klinisk børnepsykologi. Arbejdet ved klinikken spændte over et bredt repertoire af diagnostiske tests og forskellige terapiformer fra dybdeterapi på alvorlige børnelidelser til korte rådgivende behandlingsforløb ved enklere problemtyper. Den psykoanalytisk inspirerede, penetrerende orientering var ret central ved klinikkens virksomhed. Gennem de sytten år, klinikken fungerede, havde den en stor produktion af kandidater, der blev præget af arbejdsformen ved UBK. Medvirkende hertil var, at det faste personale holdt sig forbavsende stabilt og udgjorde et godt og sammensvejset team. Flere af de videnskabelige arbejder, der blev igangsat, var så omfattende, at de først blev fuldført i 1970 af medarbejderne, der var flyttet til Århus i universitetsstillinger dér (f. eks. Birthe Kyng og Wenja Rothe).

Den anden fase af den anvendte kliniske psykologi ved universitetet kan man sige påbegyndtes i 1963 i og med *Lise Østergaards* udnævnelse til professor. Medens der tidligere ikke havde været regelmæssig studenterundervisning i form af praktikundervisning, blev der allerede fra forårssemestret 1964 modtaget fem studerende som praktikanter i klinisk børnepsykologi. Børneklinikken blev nu også tilknyttet professoratet i klinisk psykologi ved, at Lise Østergaard fik en ledelsesfunktion over UBK og erstattede det tidligere professorale tilsynsråd. I januar 1965 ansøgte den psykologiske faggruppe ved universitetet – stærkt støttet af professorerne i psykiatri og pædiatri – om oprettelse og indretning af et særligt *institut for klinisk psykologi.* Dette institut blev allerede fra begyndelsen planlagt som omfattende tre afdelinger: en afdeling for klinisk børnepsykologi, en afdeling for klinisk voksenpsykologi og en forskningsafdeling.

Voksenklinikken startedes i de lokaler, som UBK tidligere havde haft på Gl. Kongevej 10. Børneklinikken fortsatte sin virksomhed i Fiolstræde 10, og forskningsafdelingen blev spredt på to lokaliteter, henholdsvis i Fiolstræde 10 og Nørregade 20. Disse tre adresser havde instituttet i de seks år, man befandt sig i den indre by.

Undervisningen af studerende på mange niveauer blev naturligvis intensiveret i og med instituttets start. Foruden praktikantundervisning blev der i tiltagende grad lagt vægt på, at alle klinikmedarbejdere, der var psykologer, underviste, knyttet til studiet på de forskellige niveauer. Forskningsafdelingen blev i høj grad centreret omkring forskningsprojekter egnet for studerendes specialer. De tre afdelinger arbejdede nært sammen også med henblik på at intensivere forskningen og fremskaffe forskningsfaciliteter. Voksenklinikken skulle efter planerne have samme størrelse som den tidligere børneklinik, men sparsomme bevillinger hindrede, at man nåede dette mål i de første mange år. Dette resulterede i, at børneklinikken måtte afgive stillinger til oprettelsen af klinikken for voksne. Denne midlertidige nedtrapning af den tidligere UBK, Bodil Farups sygdom og død i 1967, samt omstillingen af universitetets styring gav Institut for klinisk psykologi dårlige startbetingelser. Styrelseslovens ikrafttræden i 1971 medførte visse strukturforandringer indenfor instituttet, f. eks. i forbindelse med afdelingslederfunktionerne. Der påbegyndtes en gradvis tilpasning af instituttets struktur til styrelseslovens ledelsesregler. Man har nu afskaffet den formelle opdeling i tre afdelinger, idet de fleste ledelsesfunktioner efterhånden er integreret på institutplan. I det daglige arbejde har man dog bibeholdt en opdeling i tre arbejdsgrupper, en klinikgruppe for børn, en klinikgruppe for voksne og en forskningsgruppe, svarende til de tidligere afdelinger. Institut for klinisk psykologi har i 1979 følgende ansatte: 1 professor, 17½ lektorer, 2 adjunkter, 1 kandidatstipendiat, 6 kandidater i tidsbegrænsede uddannelsesstillinger, 2 læger, 3 pædagoger, 2 socialrådgivere, 1 overassistent, 7½ assistenter, 1 faguddannet betjent og 1 ufaglært betjent. Det antal klienter, der henvises til instituttet, kan illustreres ved registreringen i 1978, hvor klinikken modtog følgende henvisninger fra henvisende instanser. Fra læger og hospitaler 41, fra psykologer 63, fra socialforvaltninger 24, fra andre institutioner 29. Personlige henvendelser 119. I alt blev der henvist 276 klienter til klinikken dette år.

Det personlighedspsykologiske område, der er så centralt placeret i den ældre danske psykologi, blev altså det af de anvendte områder, der fik den mest prægnante og indholdsrige placering ved universitetet i kraft af oprettelsen af Institut for klinisk psykologi.

DE SENESTE ÅRS UDVIKLING AF FAGET

Efterhånden som tilgangen af studerende steg i løbet af 1960'erne og nåede højder, ingen instans havde forudset, i en tid præget af økonomisk opgang, tog de bevilgende myndigheder konsekvensen af den frie adgang til universitets-

studierne og stillede meget betydelige ressourcer til universiteternes disposition.

Nøgleordet i debatten om bevillingernes fordeling blev som nævnt »automatik«, og selvom dette princip om en sammenkobling af fagenes studentertal og antallet af lærerstillinger aldrig slog konsekvent igennem, førte bevillingerne til faget psykologi dog til en udvikling, som må betegnes som eksplosiv. Det lykkedes i disse år universiteterne at fastholde den værdifulde tradition for, at alle stillinger som universitetslærere fortsat skulle være integrerede lærer/forsker-stillinger, og dette princip blev betonet i den nye stillingsstruktur, som blev indført i 1972. I afsnittet om studieforhold har vi omtalt de vigtigste konsekvenser af fagets eksplosive udvikling på det studiemæssige område. Her skal vi som afslutning samle interessen om den forskningsmæssige side af udviklingen og skitsere de faciliteter, der siden fagets udflytning til Amagerkomplekset er til dets rådighed.

Styringsproblemer

Når fagets udvikling i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne blev kaldt eksplosiv, skal denne karakteristik også forstås således, at fagets enhed i denne periode har været truet af sprængning. De mange nye medarbejdere ved laboratoriet forklarer dog ikke i sig selv dette forhold. Der må også inddrages andre faktorer – bl.a. problemerne omkring den interne styring.

I løbet af 1960'erne udkrystalliserede der sig en styringsform ved laboratoriet bestående af to instanser, nemlig gruppen af fagets fakultetsmedlemmer (faggruppen) og de såkaldte »torsdagsmøder«. På torsdagsmøderne blev spørgsmål angående laboratoriets drift og studierne lagt frem til drøftelse blandt alle medarbejdere og repræsentanter for de Psykologistuderendes Fagråd. Nok havde bestyreren Tranekjær Rasmussen formelt set kompetencen til at afgøre sådanne sager, men hans demokratiske sindelag bød ham i flest mulige tilfælde at lade torsdagsmødet træffe beslutningerne. Sager, som krævede fagkyndighed på højeste niveau, såsom disputatssager, prisopgaver, ansættelser m.v., blev behandlet, afgjort eller viderebefordret, af Det filosofiske Fakultet efter indstilling fra faggruppen. Denne styringsform var i mange henseender tilfredsstillende, mens antallet af medarbejdere var beskedent, og enigheden om fundamentale fagforhold var betydelig. Senere slog formen dog næppe til. Dette viste sig bl.a. ved, at det ikke lykkedes at gennemføre en kvalificeret debat om fagets fremtidige udvikling før stillingerne blev bevilget, og strengt taget må man karakterisere fagudviklingen i ekspansionsårene fra 1960'ernes midte som tilfældig for ikke at sige kaotisk. For hver bevilget

gruppe af nye stillinger blev der ført en række prioriteringsdiskussioner, som oftest hentede argumenterne fra de betrængte forhold i studiet, og som gang på gang endte i stridigheder fremfor i sagligt begrundede kompromisforslag.

For en faglig betragtning virkede udskillelsen af den kliniske psykologi med oprettelsen af et særligt institut for dette fagområde i april 1968 (se s. 216) næppe velbegrundet, når de øvrige anvendte discipliner fortsat forblev i laboratoriets regi og måtte kæmpe for at få faste stillinger oprettet i så betydningsfulde fagområder som arbejdspsykologi og pædagogisk psykologi.[137]

Ser man på fagets udvikling, sådan som den afspejler sig i oprettelsen af professorater, fremgår der heller ikke her nogen klar udviklingslinie. 1968 blev *Martin Johansen* udnævnt til professor i psykologi »med særligt henblik på handlings- og behovspsykologi«, og i 1972 fik faget tildelt endnu to nye professorater, hvori blev ansat henholdsvis *Rolf Willanger* med speciel interesse i neuropsykologi og *Karl Johan Asplund* med socialpsykologi som interesseområde. Dertil kom, at *Ib Kristian Moustgaard* samme år efterfulgte Tranekjær Rasmussen i professoratet, med erkendelsespsykologi som særligt fagområde. Man ser altså, at de omtalte professorater nok dækker vigtige fagområder, men de repræsenterer næppe nogen systematisk faglig udviklingslinie.

Medens den i styrelsesloven fastlagte styring af studierne v.hj.a. studienævn og centralstudienævn af mange anses for at være velegnet, må styrelsesloven siges at svigte m.h.t. ledelse af forskningen. Kort fremstillet består hovedproblemet her i, at ingen af styrelseslovens instanser skal vælges, så de repræsenterer den højeste fagkundskab, der er nødvendig for at træffe afgørelse i sager vedrørende disputatser, prisopgaver, ansættelser m.m. Heller ikke den daglige ledelse af institutternes forskning og dermed ansvaret herfor har kunnet lægges i hænderne på kompetente organer, idet hverken institutråd eller institutbestyrelser[138] kan formodes at repræsentere specifik fagkundskab. Hvilken rolle, dette træk spiller for tendensen til opløsningen af psykologifagets enhed, er det for tidligt at udtale sig sikkert om, og man må håbe, at dette afgørende styringsproblem løses i nærmeste fremtid.

137. Helt frem til slutningen af 1960'erne blev disse fagområder betjent af eksterne lektorer, som inden for arbejdstiden skulle tilrettelægge praktik, undervise og eksaminere samt vejlede i forbindelse med specialeopgaver. De nuværende bemandingsforhold har ikke rettet op på denne mangel på balance mellem hovedområderne af den anvendte psykologi.

138. Der ligger naturligvis ikke heri nogen underkendelse af det store arbejde skiftende bestyrelser har udført siden Tranekjær Rasmussens afgang. Den første »folkevalgte« bestyrer var afdelingsleder Poul Vidriksen (1970-71). De følgende bestyrere blev: Rolf Willanger 1972-73; Frede Knudsen 1973-74; Aksel Mortensen 1974-77; Vilhelm Borg 1977-79 og den nuværende Arne Prahl fra april 1979.

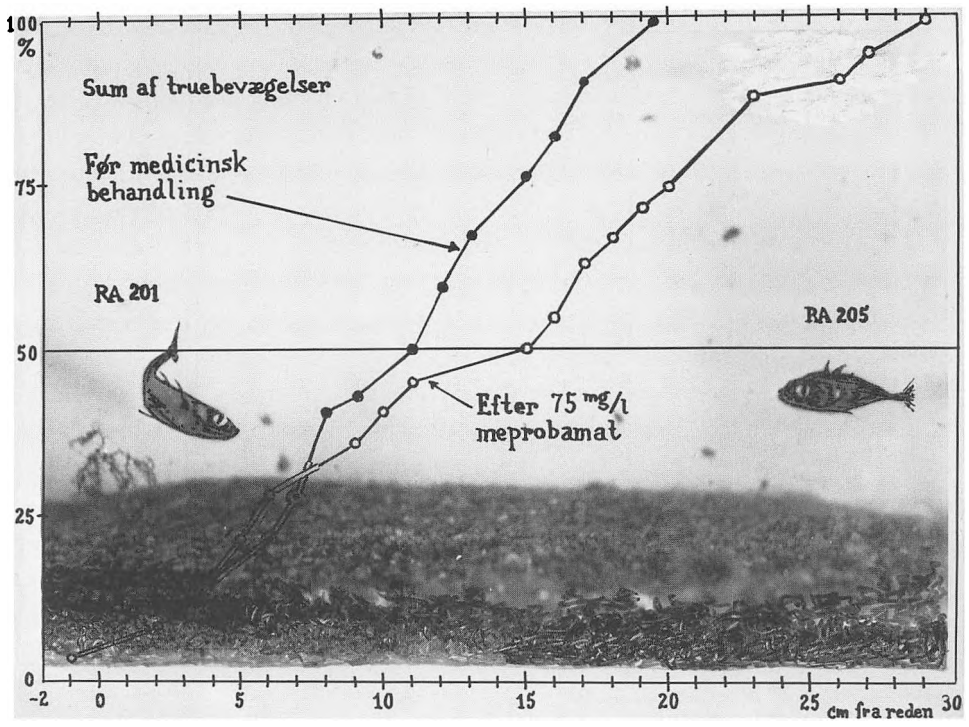

Fig. 53. Fotografisk rekonstruktion af opstilling anvendt af Iven Reventlow ved undersøgelser af psykofarmakas indvirkning på dyrs adfærd, her territorieadfærden hos to hanner af den trepiggede hundestejle (Gasterosteus aculeatus), der ses bag kurvetegningen ovenfor. De to kurver illustrerer, hvordan en angstdæmpende medicin, meprobamat (Restenil), indvirker på truegrænsen for den ene af fiskene i forsøget. Kurven markeret med »•« viser, hvor fisken RA 201 truede før den fik medicinen, og kurven markeret med »o« viser, hvor fisken truede umiddelbart efter, at den havde fået medicinen. Det ses, at fisken efter at have fået medicinen i ca. 25% af tilfældene har truet længere borte fra dens rede end dér, hvor den tidligere havde truet længst fra reden. Foto i Dagens Nyheder, april 1961.

Oversigt over de senere års forskning

Opgørelser over resultaterne af videnskabelig forskning er problematiske at opstille, bl.a. fordi de aktuelle resultater måske først får deres betydning med stor tidsforskydning. Et oversigtligt billede af psykologisk forskning kan man dog få ved at se på antallet af disputatser, som efter den tidligere omtalte pause på 40 år frem til begyndelsen af 1950'erne fremviste en voldsom stigning i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne, således at der i denne periode blev publiceret ca. en snes sådanne arbejder. Disse arbejder har udvist en stor spredning såvel tema- som metodemæssigt. Vi omtalte tidligere den afhandling af Franz From, som kom til at markere afslutningen på den

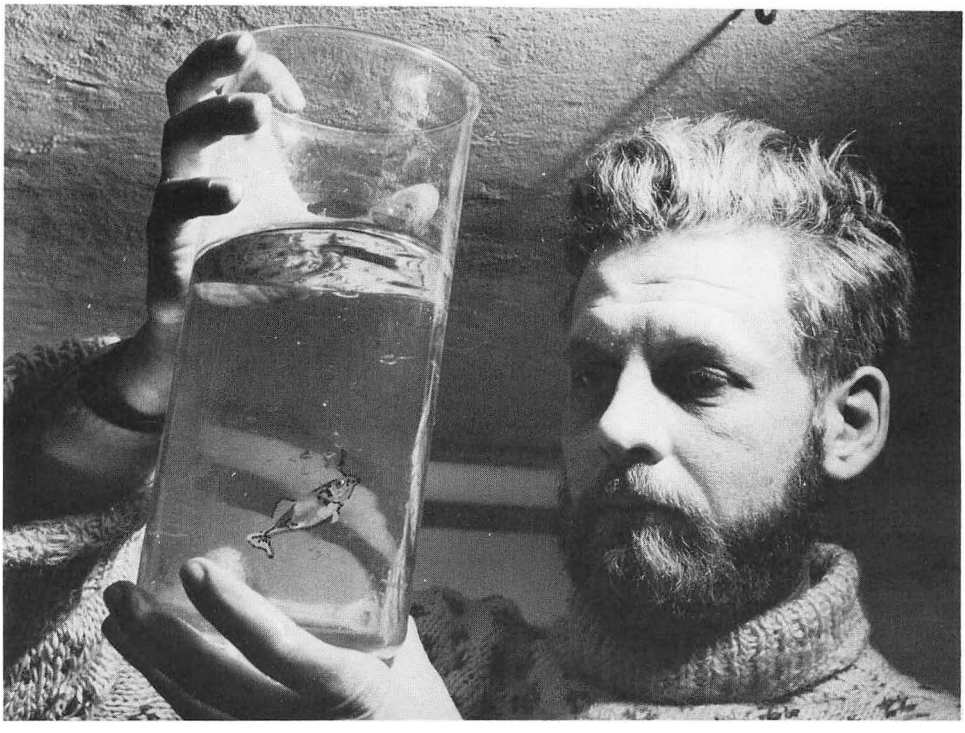

Fig. 54. På dette billede ses, hvorledes medicinen, 75 mg meprobamat pr. l vand, blev givet. Fisken blev sat ned i et glas med 2 l af opløsningen i en halv time, samtidig med at dens modstander RA 205 gik i et glas med almindeligt vand. Begge glas var placeret nede i akvariet umiddelbart ved siden af fiskenes respektive reder. Gleie fot., Politiken, 20. marts 1960.

lange pause i danske psykologiske doktorafhandlinger (jvf. s. 203). I 1956 blev endnu en af Rubins magistre, nemlig K. Holt Hansen, doktor. Det skete ved forsvaret af en afhandling, hvis tema lå så langt fra laboratoriets øvrige forskningsområder som læreprocseksperimenter udført med mus – *Aftereffects in the Behaviour of Mice.* Egentlig dyrepsykologisk forskning blev dog først indledt ved laboratoriet af Iven Reventlow, som 1970 blev doktor på afhandlingen *Studier af komplicerede psykobiologiske fænomener.* Flere af dennes metodiske grundsynspunkter har siden tjent som inspiration for andre psykologer og psykiatere samt for forskere indenfor discipliner som historie, sprog- og litteraturvidenskab. Reventlow, der har været tilknyttet laboratoriet siden 1947, har i sine komparative studier forstået at forene fænomenologisk metodik med ethologisk og statistisk beskrivelsesteknik (jvf. note 135).

1958 blev Anker Rattleff doktor på en afhandling, *Farve, form og emotioner,* hvor han forener sin store erfaring som bruger af Rorschach-testen med den perceptionspsykologiske baggrund, han havde fået via studiet ved laborato-

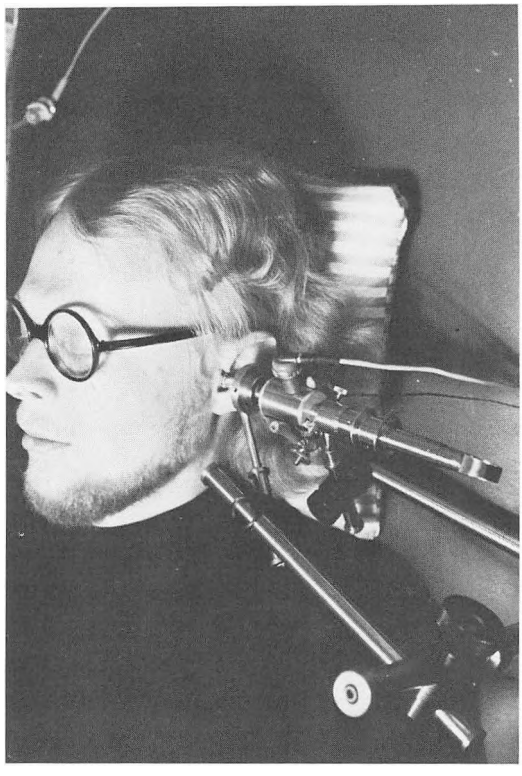

Fig. 55. Forsøgsopstilling anvendt af Strange Ross til måling af den akustiske refleks, samt til sammenligning af den oplevede lydstyrke af forskellige serier af impuls-agtige lyde. Lydsekvenserne blev frembragt af logiske kredsløb indbygget i apparaturet vist på billedet til højre (her dog delvist demonteret), mens billedet til venstre viser en Zwislocki akustisk impedansmålebro monteret på en forsøgspersons øre til måling af den akustiske refleks. Jørgen Rathje fot., 1971. Psykologisk Laboratorium.

riet. Året efter forsvarede K. B. Madsen sin afhandling *Theories of Motivation.* Som titlen udtrykker, er der tale om sammenlignende studier af psykologiske teorier inden for det område af faget, som også interesserede Tranekjær Rasmussen levende, nemlig motivationspsykologien. K. B. Madsen er siden 1964 ansat som professor ved Danmarks Lærerhøjskole, hvor han har fortsat sine komparative teoristudier.

Samme år, 1959, blev som nævnt (s. 219) Martin Johansen doktor på en afhandling med titlen *Voluminalfigurale fænomener.* Arbejdet fortsætter, stærkt inspireret af Rubin, dennes studier over oplevet form, men i den tredimensionale formverden. Martin Johansen tilslutter sig i det store og hele Rubins opfattelse, hvad angår psykologisk metode (jvf. s. 174), og han viderefører derved på det perceptionspsykologiske område en udviklingslinie, som er lige så gammel som laboratoriet selv.[139] Bidrag til videreudvikling af denne linie er siden givet af I. K. Moustgaard i afhandlingen *Autokinese. Studier over*

139. En nærmere redegørelse herfor er givet af I. K. Moustgaard i artiklen »Rubins tanker om beskrivelsens problematik og deres betydning for en udviklingslinie i dansk psykologi«, *Dansk Filosofi og Psykologi,* Bind 1, 1976 s. 139-162.

bevægelsesoplevelser af autokinetisk natur, som gav ham doktorgraden i 1969, og af Frede Knudsen, som blev doktor i 1974 på afhandlingen *Stereokinese. Et eksperimentalpsykologisk studium af synsoplevede figurbevægelser.* Frede Knudsen er nu ansat som professor i voksenpædagogik ved Danmarks Lærerhøjskole.

Inden for perceptionspsykologien er Rubins store interesse for psykoakustik blevet videreført af Strange Ross, som 1970 disputerede med afhandlingen *On the Relation between Neural Excitation and Sustained Sinusoidal Acoustic Stimulation.* Ross, der har været ansat ved laboratoriet siden 1957, har fortsat sine studier på dette felt, omend det sker ud fra en anden videnskabsfilosofisk holdning end Rubins.

Det blev tidligere nævnt, at Franz Froms arbejder var en vigtig inspirationskilde for Lise Østergaard under arbejdet med disputatsen *Formelle skizofrene Tankeforstyrrelser* fra 1962. På andre områder har From været inspirerende for Jørgen Hviid, som blev doktor 1972 på arbejdet *Ikke-handicappedes reaktioner over for handicappede,* og for Torsten Ingemann Nielsen, som 1978 forsvarede afhandlingen *Handlinger. Subjektproblematiserende analyser og synteser.*

Fig. 56. Forsøgsopstilling for forskning vedrørende støjs virkning på menneskers fysiologiske og psykologiske funktioner. Der er registrering af hjernebølgemønster, af muskelaktivitet, af hudens elektriske modstand samt af puls. De små elektriske signaler bliver forstærket, filtreret og oversendt til en computer for direkte registrering og bearbejdelse incl. analyser af data. Disse data kan så vises på en dataskærm umiddelbart, når forsøget kører. Jørgen Rathje fot., 1980. Psykologisk Laboratorium.

Som et resultat af et studieophold hos H. Murray og stærkt inspireret af Tranekjær Rasmussens dynamiske psykologi skrev Gerhard Nielsen afhandlingen *Studies in Self-confrontation,* som han forsvarede 1963.

I begyndelsen af 1960'erne fremkom der tillige to afhandlinger inden for det pædagogisk-psykologiske forskningsområde, som begge gav deres forfattere den filosofiske doktorgrad, nemlig i 1961 S. A. Tordrups *Alder – skolestandpunkt* og 1963 Kaj Spellings *Miljøets indflydelse på intelligensudviklingen.*

Også på det neuropsykologiske område foreligger der to vægtige afhandlinger indleveret som disputatser, nemlig Helle Høpfner Nielsens *A Psychological Study of Cerebral Palsied Children* i 1966 og Rolf Willangers *Intellectual Impairment in Diffuse Cerebral Lesions* i 1970.

Endelig skal nævnes, at nuværende professor i arbejdspsykologi ved Aarhus Universitet Eggert Petersen i 1967 forsvarede sin doktorafhandling *Sanktioner og trivsel* inden for et fagområde, som siden har vist sig implikationsrigt for den social-psykologiske forskning.

Foruden den forskning, der er resulteret i disputatser, har medarbejdere med forskningsforpligtelse i årenes løb udført en lang række undersøgelser, hvis resultater vi må afstå fra at komme ind på. Alt i alt må man dog nok erkende, at fagets forskningsresultater endnu ikke står mål med de meget betydelige faciliteter, som er stillet til dets rådighed i disse år.

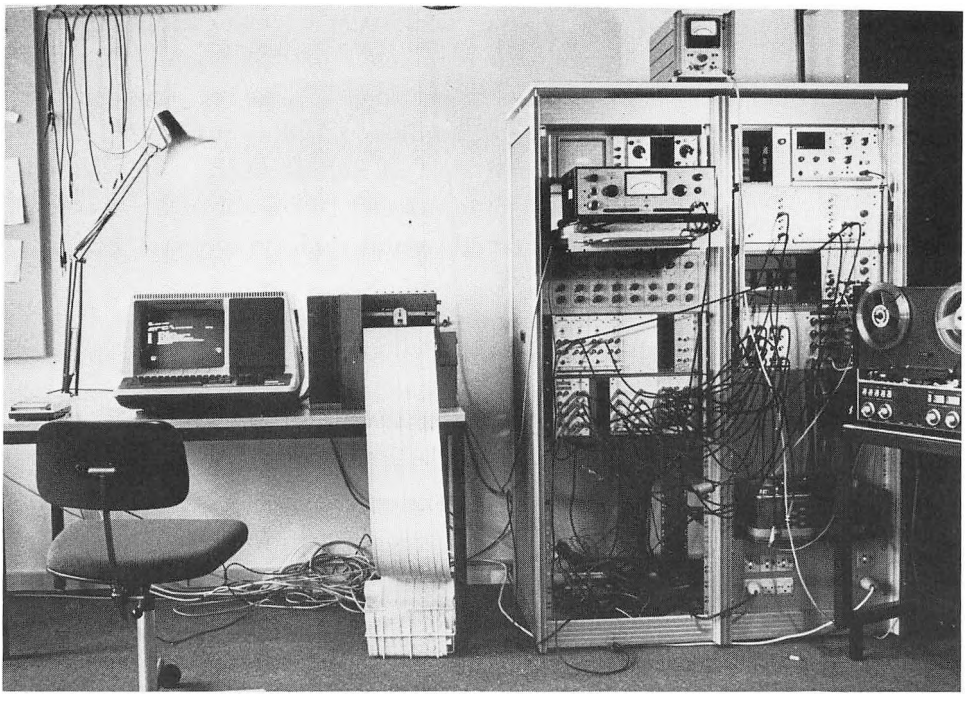

Udflytning af psykologien til Amagerkomplekset

Som tilfældet var med mange andre universitetsfag i den indre by ved 1970'ernes begyndelse, var psykologiens lokalesituation desperat, både hvad angik arbejdspladser for de ansatte og undervisningslokaler. I en redegørelse fra 1967 gør Tranekjær Rasmussen fagets lokalbehov op og fremskriver det til 1980/81. Det tal, han ender med, er på godt 6000 m^2, hvortil kommer godt 4000 m^2 til det kommende Institut for den kliniske psykologi.

Lokalesituationen blev bedret de kommende år ved lejemål rundt i byen, så man i årene 1973-75 var oppe på at have 9 adresser rundt i København, hvortil kom den kliniske psykologis 4 adresser. At en sådan geografisk spredning tillige kan have bidraget til omtalte faglige opløsningstendens er meget sandsynligt. Det var derfor med stor forventning, medarbejderne så frem til den samlede udflytning til universitetets nye bygningskompleks i Njalsgade på Amager.

Byggesagen fra projektering til udflytning skal ikke berøres her. Vi vil nøjes med at skitsere fagets aktuelle situation m.h.t. antallet af medarbejdere ved Psykologisk Laboratorium (ang. Institut for klinisk psykologi, se s. 217) og de lokaleforhold og øvrige faciliteter, de nyder godt af i det daglige arbejde.

Det teknisk-administrative personale består af følgende grupperinger:

Biblioteksperonalet med 1½ stilling; personalet i teknisk afdeling med 4 stillinger, heraf en akademiingeniør; personalet i reproduktionsafdeling med 2 stillinger; personalet, som assisterer ved den faglige og studiemæssige administration, med 9 stillinger; dertil kommer 1 stilling som dyrepasser.

De videnskabelige medarbejdere består dels af heltidsansatte videnskabelige medarbejdere (professorer, lektorer, adjunkter) i et antal af 35 dels af 43 eksterne lektorer, foruden et varierende antal undervisningsassistenter og hjælpelærere.

Disse medarbejdere råder efter en reduktion i januar 1979 på ca. 1500 m^2 over et samlet areal på ca. 4500 m^2 fordelt med 2830 m^2 til kontorer m.v., 450 m^2 til undervisningsformål, 160 m^2 til værksteder, 610 m^2 til forskningsmæssige formål og 450 m^2 til fagbibliotek.

For de fleste fagområder har overtagelsen af de nye bygninger været en klar forbedring, og af forskningsmæssige nydannelser må nævnes et område til brug for komparativ psykologi, lokaler til brug for neuropsykologisk forskning samt et areal til en børnehave, som er indrettet, så den kan blive et afgørende aktiv for den udviklingspsykologiske forskning. Andre fagområder kan derimod næppe siges at have haft fordele af udflytningen, og ejendommeligt nok er forskningsforholdene for fagets ældste specialområde nemlig perceptionspsykologien blevet klart forringede ved udflytningen. Også disse forhold må tages som udtryk for de svigtende styringsforhold, der prægede faget under byggeriets planlægnings- og udførelsesfase.

Den interne fagstruktur har kun været genstand for foreløbige overvejelser, men fremtræder i den aktuelle situation som resultatet af en uheldig blanding af struktureringsprincipper hentede henholdsvis fra studiets struktur og fra mere eller mindre klare overvejelser over faget som videnskabsområde. Udadtil fremtræder faget, som bestod det af to dele nemlig den kliniske psykologi og hele den øvrige, anonyme samling af specialer. Denne situation er utvivlsomt i det lange løb til skade for faget som helhed såvel som dets anvendelser, og en vigtig opgave i de kommende år vil være at bibringe Psykologisk Laboratorium en moderne intern fagstruktur, som bevarer fagets enhed uden at tvinge dets vigtige specialeområder til anonymitet.

Man må håbe, at den nærmeste udvikling af faget igen vil styrke dets enhed – gerne med frugtbare spændinger mellem forskellige grundopfattelser, men uden divergenser, når det gælder at fortsætte pionerernes bestræbelser på at bevare et højt fagligt og videnskabeligt funktionsniveau.

Pædagogik

Af Sven Erik Nordenbo

INDLEDNING

Pædagogiske problemer har været genstand for teoretisk refleksion siden den klassiske oldtid. Gennem middelalderen og renaissancen fastholdtes denne interesse blandt den europæiske filosofis fremmeste repræsentanter og blev, som naturligt er, også delt af det kirkelige undervisningsvæsens ledende folk og de lærde skolers rektorer. I 1500- og 1600-tallet fremtrådte tillige i de fleste vesteuropæiske lande en række uafhængige lærde med værker, hvori der plæderes for både nye undervisningsmetoder og nye mål for det pædagogiske arbejde. Konturerne af et laug af lærde, der gjorde krav på at besidde en vis pædagogisk ekspertise, synes svagt at kunne skimtes.

Sammenholdes dette med den almindelige nutidige forestilling om opdragelsens, undervisningens og uddannelsens samfundsmæssige placering og funktion, kunne man tro, at universiteterne allerede fra deres første tid måtte indeholde et pædagogisk fakultet på linie med de øvrige akademiske embedsfag, teologien, juraen og medicinen. Dette forekommer desto rimeligere, når man betænker, at fakulteterne udgjorde en slags fagforeninger for de respektive lærerforsamlinger.[1] Men sådanne fakulteter opstod ikke. End ikke lærestole i pædagogik oprettedes ved denne lejlighed.

For Københavns Universitets vedkommende er situationen i denne henseende ganske tilsvarende. Først ret sent i universitetets historie etableredes en institution, der havde en række træk, som kan lede tanken hen på et egentlig pædagogisk fakultet. Ved reetableringen af universitetet efter reformationen bestemtes det ganske vist i universitetsfundatsen af 1539, at »Grammaticus«, en af de ved fundatsen anordnede 8 professorer ved Det filosofiske Fakultet, skulle stå i spidsen for et påtænkt »Pædagogium« eller en høresal. Derfor betegnedes han også ligefrem i fundatsen som »Pædagogicus«. Men om et pædagogisk professorat i moderne forstand var der ikke tale. »Pædagogen« skulle bo på Studiegården, hvor også studenterne efter planen skulle bo, og have som opgave hos de yngre studenter at lægge grunden til den første akademiske dannelse, færdigheden i at tale og skrive latin såvel i bunden som

1. Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie* II, 1879, s. 75.

ubunden stil.[2] Planen med »Pædagogiets« indretning blev imidlertid ikke fuldbyrdet. Det »pædagogiske« professorat blev i overensstemmelse med en mulighed, der var åbnet for i fundatsen, allerede i 1545 delt i to, der i tidens løb tildeltes andre lærefag som matematik, etik, geografi og historie.[3]

1600- OG 1700-TALLET

Når pædagogikken ikke optræder som akademisk fag tidligt i universiteternes historie og end ikke kommer på tale, så er forklaringen herpå ikke alene at søge i fagets traditionelt ringe status, men nok med større rimelighed i det forhold, at pædagogikken som videnskab på flere måder forudsætter en »distance« til den umiddelbare pædagogiske virkelighed. Først hen mod slutningen af det 18. århundrede skulle det vise sig, at forudsætningerne for denne »distance« var ved at vokse frem.

Den universalmetodiske bestræbelse

To centrale tendenser i pædagogikkens begyndende videnskabelige etablering tilkendegiver, hvori denne »distance« består.

Den første tendens viser sig som en »universalmetodisk bestræbelse«. I en meget lang periode samlede det videnskabelige pædagogiske arbejde sig om at finde frem til den sande, ægte eller »naturlige« pædagogiske metode, den rette undervisningsmæssige fremgangsmåde eller med Comenius' ord »den fuldstændige kunst at lære alle alt«, idet en sådan metode forventedes at være uafhængig af det konkrete stof, som man ønskede at meddele eleverne. Den »universalmetodiske bestræbelse« forudsætter således, at man i nogle fag eller teoretiske discipliner efterhånden havde samlet en så kompliceret mængde af viden og færdigheder, at problemet opstod om den mest hensigtsmæssige og rette måde at formidle denne viden eller disse færdigheder på til eleverne. Det var i særlig grad sprogundervisningen der trængte sig på.

I de meget få tilfælde, hvor det overhovedet kan være berettiget at tale om eksistensen af pædagogisk problembehandling i 1600-tallets Danmark, knytter den sig da også til denne metodiske bestræbelse på især sprogindlæringens område. I 1622 blev det pålagt *Jens Dinesen Jersin* (1588(7)-1634), der 1620 var blevet professor i metafysik, at udarbejde en latinsk grammatik efter nye principper, d.v.s. de af holsteneren Wolfgang Ratichius udformede didaktiske

2. H. F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* I, 1868-69, s. 79.
3. H. Matzen: anf. værk, s. 105.

SYNTAXIS.

O, O du/ regit. Nom. Acc. Voc.
Hem, ehem, Her er ieg. vel. det du faa &c.
Euge, eja, Ey ræt.

SYNTAXIS.

Syntaxis er den Part i Grammatica, ſom ordinerer Ordene tilſammen/ at de kand giøre en ræt Tale/ oc viſer dig ydermeere derfor/ naar Nominativus, Genitivus, Dativus, Accuſat. Abl. ſkal brugis.

Nominativus.

I. Sum, forem, fio, exiſto habent utrinq; nominativum.
Deus eſt bonus. Homines exiſtunt mali.

II. * *Adjectivum*, ſom bemercker/ huorledis mand giør/ ſættis efter *verbum i nominativo*,
(Adjectivum ſignificans ſtatum & modum agentis ſubjungitur verbo in nominativo.)
Dormit ſecurus, Hand ſoffuer: Huorledis? tryggelig.
Dormit ebrius, ſupinus, pronus, feſſus.
Nota. *Pro adjectivo adhiberi poteſt adverbium,*
Dormit { *Securus* / *Securè.*

SYNTAXIS.

Genitivus.

I. * Efter *pronomina poſſeſſiva* følger tilt i *Genitivo* talit paa dem/ eller den ſamme ſom den tingiſt eier. *Vide Præf. n. 38.*
(Pronomina poſſeſſiva adſciſcunt interdum genitivum vel poſſidentis, vel numeri poſſidentium.)
Eſt noſter duorum liber.
Meus Unius, ſolius, liber.
Eſt meum præceptoris officium, i.e. qui ſum præceptor.

II. * *Adjectiva partitionem ſignificantia adſciſcunt genitivum pluralem totius.*
(Naar du ſiger i Danſken/ iblant eller aff dennem/ ſaa er det en partitio eller deeling/ at du icke meener alle/ men ickun een Deel/ oc det gantſke ſættis i genitivo.).
Somme/ nogle iblant Menniſken.
Quidam, aliqui aff *hominum* { *inter homines* / *ex, de hominib.*
De onde iblant Menniſken.
Mali *hominum.*
De Gode iblant oſſ
Boni *noſtrum.*

III. * *Adjectiva curæ deſiderij, notitiæ, memoriæ, criminis, metûs, & contra, adſciſcunt Genitivum.*

(De

Geni-

Fig. 57. Jens Dinesen Jersins lille latinske grammatik, hvorfra et opslag her er gengivet, er det fuldgyldigste udtryk for Ratichianismens indflydelse i Danmark. Betydelige personer havde været i forbindelse med denne pædagogiske reformbevægelse, således Christian IV og Holger Rosenkrantz den Lærde, men alene metoden for fremmedsprogsundervisningen havde herhjemme nogen interesse. 1623 udkom Jersins grammatik, hvori bl.a. de syntaktiske regler optræder både på dansk og latin. På universitetet mødtes den ratichianske metodik med uvilje og det varede kun få år inden reaktionen fik bugt med værket; Jersins sproglære udkom allerede 1636 i en udgave, der ikke indeholder et eneste dansk ord. I mange år mentes Jersins oprindelige lille grammatik gået tabt, men i slutningen af forrige århundrede erhvervede Universitetsbiblioteket et eksemplar fra Stockholm. UB 1. afd. Lidt formindsket gengivelse.

regler for sprogundervisningen, der tilsigtede dels at gennemføre en forenkling af stoffet, dels at gøre tilegnelsen lettere ved hjælp af lærebøger på modersmålet. Jersin havde stiftet kendskab med disse nye tanker under et studieophold i Giessen 1616-17, hvor han var blevet vundet for den nye undervisningsmetode bl.a. ud fra Helvicius fremstilling af den.[4] I 1623 og

4. S. M. Gjellerup: *Biskop Jens Dinesen Jersin. Bidrag til Danmarks Skole- og Kirkehistorie i det 17de Aarhundrede,* Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, 1868-70, s. 78 f.

1624 udsendte Jersin en lille og en stor latinsk grammatik, hvor han især i »Præfatio«, §I til den lille grammatik – *Epitome Grammaticae Latinae* – udtaler sig til fordel for at anvende modersmålet. Under henvisning til den almindelige regel om, at man ved undervisningen bør skride frem fra det bekendte til det ubekendte, mener han det velbegrundet, at undervisningen tager sin begyndelse i modersmålet. Jersins lærebøger vakte imidlertid en storm af modstand, netop fordi de for en del var affattet på dansk. I senere udgaver af lærebøgerne begrænsedes brugen af dansk, og allerede i 1640'erne gled bøgerne ud af anvendelse.

En sidevirkning af Jersins indsats blev en øget interesse for modersmålet, men heller ikke på det pædagogiske område gik Jersins indsats sporløst hen. I 1649 sendte magister *Hans Mikkelsen Ravn* (ca. 1610-63), rektor ved Slagelse lærde skole, en afhandling – *De scholis bene constituendis admonitio* – til sin foresatte, biskoppen over Sjælland Jesper Brochmand. Inspireret af sine praktiske pædagogiske erfaringer fremsætter han heri præcise bemærkninger om læremidlerne – Ravn beklager, at Jersins grammatik ikke længere anvendes; om lærernes situation – specielt fremdrages de uheldige følger af lærernes ringe aflønning; og om disciplenes ringe situation og tilstand. Særligt bemærkelsesværdig er her hans eksplicite udtalelse om nødvendigheden af, at de latinske lærebøger er udformet på konsistent og ensartet måde, således at disciplen ikke ved oprykning fra en lektie til den følgende vil blive mødt med ny terminologi og anderledes udformede grammatiske principper og forklaringer. Ravns pædagogiske krav lyder, at lærebøgerne bør være »epitomerede af hinanden«.[5] Ligeledes gør han opmærksom på det uheldige i den megen udenadslæren, der er både unyttig – for den glemmes straks – og ofte direkte umulig for mange disciple. Ravns afhandling blev ikke publiceret, hvad der ifølge Nyerup skyldtes, at den er »skreven i saa djervt et Sandsigersprog, at den efter den Tids Tænkemåde ikke kunde have bleven trykt uden at have paadraget sin Forfatter Ulejlighed«.[6]

Et andet bemærkelsesværdigt eksempel fra 1600-tallet på pædagogiske overvejelser ligger direkte i forlængelse af de af Ravn påviste mangler ved lærebøgerne. *Berent Siewers* (ca. 1646-96) havde skabt et lærebogssystem på fem bøger, der netop søgte at leve op til kravet om indbyrdes konsistens, overblik og ensartethed. I tre skrifter (1680-82), hvoraf især afhandlingen *Tvende Skole-methoder, den gamle og den ny, korteligen og enfoldeligen forestillet* Episcopis *og* Rectoribus scholarum (1682)[7] bør fremdrages, redegør han for

5. H. M. Ravn: *De scholis bene constituendis admonitio,* overs. og udg. i R. Nyerup: *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider* III, 1, 1805, s. 116.

6. R. Nyerup: anf. værk, s. 122.

7. Se R. Nyerup: anf. værk, s. 334-338.

sin nye metode, der består af to »stykker«, nemlig de nævnte fem hovedbøger og dertil »grammatisk praksis«.

I de nævnte afhandlinger er det latinundervisningens særlige krav, man søger at håndtere, mens man intet sted ser en anfægtelse af det pædagogiske mål som denne undervisning skulle søge at realisere. Det gælder nemlig i almindelighed, at det er den evangeliske kirkes lære og tidens skik og brug, som er både udgangspunkt og endepunkt i alle tidens overvejelser over pædagogiske forhold.[8]

Den dannelsesteoretiske bestræbelse

Netop anfægtelsen af dette sidste forhold – det accepterede pædagogiske mål – karakteriserer den anden tendens, som er med til at betinge den ovenfor nævnte »distance« til den pædagogiske virkelighed og dermed etableringen af pædagogikken som teoretisk disciplin. Med J.-J. Rousseau bryder med stor styrke den udviklingstendens frem, der – plejer man at sige – medfører pædagogikkens selvstændiggørelse eller autonomi. Hermed menes ikke, at pædagogikken bliver en selvstændig videnskab med egne metoder og objekter. Der menes derimod, at målet for den pædagogiske aktivitet i stadig stigende grad fra pædagogisk hold søges gjort uafhængig af fremmede »magter« som kirke og stat, samtidigt med, at pædagogikken lidt efter lidt bliver anerkendt som et selvstændigt kulturelt område ved siden af kunsten og videnskaben. Med pædagogikkens begyndende selvstændighed markerer man således også den stadig øgede bestræbelse på at opstille mål for det pædagogiske arbejde, der så at sige udspringer af den kendsgerning, at mennesket fra naturens hånd må underkastes pædagogiske påvirkninger, men at det ikke nødvendigvis behøver at ske i nogen anden sags tjeneste end den pædagogiske. I den teoretiske pædagogik viser denne tendens sig som en »dannelsesteoretisk bestræbelse«.

I 1700-tallets pædagogik dukker dette træk op med pietismens krav om et nyt fromhedsliv og med kravet om pædagogisk realisme, hvad der medfører en begyndende emancipation fra kirken som eneste pædagogiske normsætter. Begge strømninger betyder nemlig, at forskellige forestillinger om, hvori individets »dannelse« eller formning bør bestå, drages ind i centrum for den pædagogiske interesse.

Skønt den pædagogiske litteratur i Danmark i det meste af 1700-tallet vel

8. Jfr. Joachim Larsen: *Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536-1784*, 1916, s. 154.

ikke er meget fyldigere end litteraturen i det foregående tidsrum, anlægges der i nogen grad virkelig pædagogiske synspunkter for behandlingen af undervisnings- og opdragelsesspørgsmålene. Dette viser sig netop især i tilknytning til de dannelsesteoretiske overvejelser.

Da *Ludvig Holberg* (1684-1754) i 1716 kom hjem fra sin store rejse til Frankrig og Italien, tog han fat på at få udgivet sin *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab*, der var trykt under hans fravær, men ikke udgivet, fordi den, hvad tiden krævede, savnede en dedikation og en »fortale«. I pædagogisk-teoretisk sammenhæng er denne fortale vigtig, fordi Holberg her for første gang giver udtryk for sin pædagogiske grundopfattelse, en opfattelse som han ikke siden fraveg omend nok udbyggede på forskellige punkter.[9]

For Holberg er opdragelsens og dannelsens mål at skabe mennesker, der på det intellektuelle område har opdyrket evnen til at tvivle, undersøge og afveje og til at skelne mellem tom viden og lærdom, som er sand og relevant for personen, hans liv og funktion i samfundet; mennesker, som på det moralske område stræber efter tålmod, tolerance, sandhedskærlighed – og efter at lære sig selv at kende på godt og ondt; som er gudfrygtige og ydmyge, og som har fået uddannet deres gode smag; og som endelig har lært at legemet ikke må forsømmes – i erkendelse af den nære forbindelse mellem det legemlige og det sjælelige.

På det metodiske område betød dette dannelsesideal et opgør med den skolastiske pædagogiks forelæsning og disputation,[10] der begge dybest set blev begrundet ud fra autoritetsprincippet. I stedet ønskede Holberg, at »Lectores bleve forvandlede til Responsores« således at forelæsningerne blev en slags seminar- eller spørgetimer,[11] og at »de nu brugelige academiske Disputationer bleve forvandlede til Socratiske Samtaler«.[12] I det hele taget gør han sig til talsmand for interesseprincippet, aktivitetsprincippet og anskuelighedsprincippet.

Interessantest er nok hans redegørelse for dannelsesmidlerne. Han skelner mellem fag, der er nyttige, og fag, der alene er »Ziirlige«.[13] Derefter etablerer han en rangordning af fagene efter deres dannelsesværdi. Religionen er vigtigst. Dernæst moralfilosofien, der for Holberg – i overensstemmelse med

9. Reidar Myhre: *Holbergs pedagogiske idéer,* Oslo 1969, s. 101 f.

10. Jfr. Holbergs rektortale, i L. Holberg: *Værker i tolv bind* VIII, udg. af F. J. Billeskov Jansen, 1970, s. 333-43.

11. L. Holberg: *Moralske Tanker,* udg. af F. J. Billeskov Jansen, 1943, s. 382.

12. L. Holberg: *Samlede Skrifter* XI, udg. af Carl S. Petersen, 1931, s. 480. Se også 3. levnedsbrev i L. Holberg: *Værker* XII, 1971, s. 239.

13. L. Holberg: *Værker* I, 1969, s. 51 f. I *Moralske Tanker,* udg. af F. J. Billeskov Jansen, 1943, s. 46-49 foretager Holberg en tredeling, nemlig i »fornødne, nyttige og u-nyttige Studeringer«.

tidens syn – i moderne sprogbrug både omfatter psykologi, samfundsvidenskab og egentlig moralfilosofi – metafysik, logik og retorik affærdiger han derimod. Så historie, der ret læst er af stor betydning både i moralsk og intellektuel henseende. Også medicinen hører til de nyttige videnskaber, ligesom matematik og fysik.

Holbergs forhold til sprogstudier er mere tvetydigt. I »Fortalen« siger han: »Hvad Philologie er angaaende, da kand ikke negtes, at det jo er af stor Ornament og Ziirlighed . . . Dog kand det ikke sættes udi Comparaison med de første [d.v.s. de ovenfor nævnte dannelsesmidler]«.[14] Når han stærkt angriber »Grammatica«, er grunden en afvisning af den måde faget dyrkes på, nemlig ved at man i den mere elementære undervisning under slag og stønnen indterper gloser, regler og definitioner, og på et mere fremskredet stadium fortaber sig i spidsfindige etymologiske diskussioner. Det er kort sagt pedanteriet, han ønsker fjernet. Men samtidig fastholder han studiet af de klassiske sprog, fordi de er nøglen til menneskeåndens største ydelser. Han støttede stærkt bestræbelserne på at styrke det danske sprog både ud fra et patriotisk synspunkt og et demokratisk-pædagogisk. I sin ansøgning til kongen om et professorat taler han direkte om »at fare fort udj dette mit entreprise nemlig at forbedre det Danske Sprog«.[15] Om forholdet mellem de moderne sprog – tysk, fransk og engelsk – og modermålet fremdrager han, at »fremmede Sprog bruge vi udi vor Manddom mestendels til Galanterie, men Moders Maal til vigtige Forretninger, som tiene Landet, og hvoraf vi og vore Børn have vor Føde«.[16]

Når Holberg i det hele taget udtaler sig om pædagogiske forhold, er det ikke som fagpædagog, langt mindre som pædagogisk systematiker. Det er hans reaktion på brydningen mellem den humanistisk-skolastiske livsform og den i tiden gryende oplysningsbevægelse, der giver anledning til, at han fra tid til anden fremsætter pædagogiske udtalelser, hvori et almenmenneskeligt dannelsesideal udkrystalliserer sig.

I sin pædagogiske intellektualisme og utilitarisme er Holberg et ægte barn af oplysningstiden og endog så afhængig af sine forlæg hos Pufendorf og Thomasius, at han kan anklages for litterært tyveri.[17] Hans dannelsesprogram er dog noget mere eklektisk. Han er ikke entydigt for det nye, mod det gamle. Han er mod det overfladiske og letkøbte både i den gamle dannelse, som fremstillet i Erasmus Montanus, og i den nye, som Jean de France er en

14. L. Holberg: *Værker* I, 1969, s. 53.
15. L. Holberg: *Værker* XII, 1971, s. 344.
16. L. Holberg: *Samlede Skrifter* IV, 1917, s. 797.
17. Kåre Foss: *Ludvig Holbergs naturrett,* Oslo 1934, s. 460.

karikatur på. Han var heller ikke den eneste i Danmark, der kæmpede mod universitetspedanteriet, og som i stedet ville lære ungdommen praktisk livskunst frem for at drukne i lærdhed, og som ville popularisere og sprede tidens tanker på national basis. Men han var den, som fik sagt det på en sådan måde, at alle lyttede. Ud over denne hans »moraliserende« virksomhed som folkeopdrager gav Holbergs opfattelse sig også til kende i den fundats, som blev affattet i forbindelse med hans medvirken ved genoprettelsen af Sorø Akademi 1747.[18]

Den kritiske holdning til tidens undervisning, som Holberg lægger for dagen, videreførtes således indirekte i den række institutioner, som skulle varetage de nye uddannelsesopgaver, som »præsteskolen«, d.v.s. Københavns Universitet, ikke mentes at kunne varetage. Det gælder undervisningen i de opblomstrende naturvidenskaber, i den praktiske kirurgi og den moderne dannelse i politiske videnskaber og fremmede sprog, der alle henlagdes til institutioner, som var uafhængige af universitetet.[19]

Et andet udslag af denne kritik er den gennem århundredet voksende utilfredshed med de latinske skoler.[20]

Var den offentlige undervisning således endnu altfor rodfæstet i det teologiske livssyn til at kunne følge med tiden, så blev det den private opdragelse, især i de højere stænder, der kom til at føre an i udviklingen i moderne og verslig retning. Mønstrene herfor så vel som lærerne måtte søges i udlandet, hvor allerede John Locke havde anbefalet privatundervisning i stedet for skoleundervisning og udførligt behandlet en huslærers egenskaber og pligter. Herhjemme tages samme emne op af Friderich Horn og af Hans Peder Anchersen.

Friderich Horn (1708-81), digter og jurist, gjorde efter Locke og Thomasius et forsøg på at skille opdragelseslæren fra etikken og hæve den ud over de blot mekaniske regler for udvortes sømmelighed. Hans *Forsøg Til Et vel-optugted og vel-oplærdt Barn Eller Forsøg Til Den Borgerlige Stadtskonst* (1735) er udgivet som en art akademisk specimen og behandler kun spæde børns opdragelse; men af forfatterens udførlige indholdsoversigt ses, at den var tænkt som første kapitel af en hel pædagogik, der bl.a. skulle anbefale privatundervisning fremfor skoleundervisning og behandle en hovmesters stilling og pligter. Den vidtløftige, men ret livlige fremstilling medtager en del praktisk etik, men antyder også adskillige af de humane opdragelsesprincipper, som Rousseau,

18. Jfr. W. Norvin: *Akademiet i det 18. Aarhundrede,* i *Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne* II, 1931, s. 103.

19. J. Paludan: *Fremmed Indflydelse paa den danske Nationalliteratur i det 17. og 18. Aarhundrede* II, 1913, s. 107; og Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes Universitet* II, 1975, s. 430-49.

20. J. Paludan: anf. værk, s. 105 f.

Campe og Basedow senere udviklede. *Hans Peder Anchersen* (1700-65), filolog og historiker, professor eloquentiae fra 1737, skrev – som han selv udtrykkeligt gør opmærksom på – som den første et universitetsprogram på modersmålet. Og den interessante årsag hertil kender han også. Den er, at »det ikke handler om andet, end det, som angaar os selv«.[21] I sin fulde længde lyder dets titel: »Indbydelse Til At høre en Academisk Forlæsning udi hans Huus, Klokken 3 til 4re Eftermiddag, Om hvad en Hoffmester bør viide, og hvorleedes han bør opføre og skikke sig, etc. Censore, atqve Autore audendi, Illustrissimo et Excellentissimo Dno. Comite Universitatis Regiæ Patrono, etc.« Baggrunden for indbydelsen var en udbredt fornemmelse af, at danske studenter kom til kort i konkurrencen med udenlandske studenter ved besættelse af præceptorstillinger. Hertil bemærker Anchersen, at »den uomgiængelige Nødvendighed at lære det Tydske og Franske Sprog, giør den allerstørste Forhindring herudi, saa at derfore vore egne Studentere, som udi de *solides* Grund-Sprog og *Scientier,* som Historie, Theologie, Jure, Philosophie og Mathematiqve alle Tider ere ligesaa forfarne og faste som alle andre Fremmede, af hvad Nation de end ere, alleene for de tvende Sprogs Skyld (Et Sprog giør dog aldrig et Menneske klogere eller visere) maae staae tilside og see Fremmede brugte til Informatores, hvorved de ey alleene fortiene deres Brød, men end og bane sig Veyen til bestandig Promotion«.[22] Kongen har derfor truffet to foranstaltninger til at afhjælpe denne situation, nemlig dels udnævnt lærere i de nævnte sprog, og dels gennem patronen Grev Holstein-Ledreborg ladet Anchersen anbefale at holde denne forelæsning og iøvrigt indbyde til et privat Collegium.[23]

Som pædagogisk arbejde har denne indbydelse intet at byde på, men dens eksistens antyder en gryende interesse for at opfatte opdragelses- og undervisningsgerningen som noget, der kræver særlige forudsætninger og dermed *en uddannelse,* et tema som i det næste halve århundrede skulle blive centralt i periodens teoretisk pædagogiske arbejde. Desuden er skriftets eksistens et vidnesbyrd om, at universitetet kunne opfattes som en naturlig ramme om en sådan uddannelse. Endelig synes vi med dette skrift for første gang at stå over for et tilfælde, hvor universitetet direkte har taget et eksplicit pædagogisk tema op til dyrkelse.

Anchersens forelæsningsrække blev noget af et tilløbsstykke, omkring 40 tegnede sig til at følge den.[24] Imidlertid tyder alt på, at den pædagogiske

21. H. P. Anchersen: *Om hvad en Hoffmester bør viide,* 1754, s. 4 verso.

22. H. P. Anchersen: anf. værk, s. 4 recto.

23. N. M. Petersen: *Bidrag til den danske Literaturs Historie* IV, 2. udg., udg. af C. E. Secher, 1871, s. 68 f.

24. Jfr. H. Ilsøe og K. Hørby: *Historie,* i *Københavns Universitet 1479-1979* X, 1980, s. 354.

interesse i århundredets sidste halvdel i stigende grad svingede om til fordel for den offentlige undervisning i den forstand, at man i større udstrækning i sin kritik af den lærde skole satte ind med forslag til forbedringer fremfor helt at lade den sejle sin egen sø.

Dette ses således hos magister *Friederich Christian Eilschov* (1725-50), Holbergs yngre meningsfælle, der ivrigt arbejdede for videnskabernes behandling på modersmålet. I det tredie hæfte – »Om den lærde Verden i Almindelighed i Form af en Cosmologie« – af sine *Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting* (1748) klager han specielt over, at man i de lærde skoler forsømmer filosofien for sprogene, at skolerne fyldes med ringe begavede elever, og at hukommelsen overlæsses, uden at forstanden udvikles.[25] Langt forud for tiden er hans fordring om overgang fra klasse- eller lektie- til faglærersystemet efter fransk mønster,[26] der måske oprindeligt stammer fra jesuiterskolerne og senere til dels antoges af pietisterne. Der skulle gå 50 år før denne tanke – omend i noget ændret skikkelse – blev gennemført af den i 1785 nedsatte Kommission for Universitetet og de lærde Skoler; men da havde det pædagogiske klima også ændret sig på afgørende måde.

Mens Eilschovs bemærkninger om pædagogiske forhold er få og spredte og fremsættes i tilknytning til hans egentlige anliggende, nemlig ønsket om, at sprogstudierne ombyttes med dyrkelsen af filosofien, hvorved han forstår ikke blot de traditionelle filosofiske discipliner, men efter datidens sædvanlige

25. F. C. Eilschov: *Philosophiske Breve,* 1748, s. 288-316. Se også hans *Brev til en god Ven i Provinzen,* 1749, § 9, s. 16. Dette sidste værk er i øvrigt Eilschovs svar til Jacob Højer, sjettelektiehører ved Vor Frue Skole, der i *Colloqvia historica-critica et philosophica ... Qva quoqve occasione publicatur justa institutionis publicae defensio contra auctorem eqistolarum, qvae philosophicae inscribuntur,* 1747, omfangsrigt have imødegået Eilschov; se herom J. Clausen: *Lidt om Eilschows Stilling til Latinskolerne i forrige Aarhundrede,* Vor Ungdom, 1888, s. 452-58.
26. F. C. Eilschov: *Philosophiske Breve,* s. 313, note (q).

Fig. 58. Forsiden af det første universitetsprogram, der er skrevet på dansk og som 1754 indbød interesserede danske studenter til at følge forelæsninger om en huslærers særlige pligter. Når netop dette program tryktes på dansk, må det sikkert ses i relation til programmets eksplicite henvisning til, at danskprogede studenter blev anset for mindre attraktive som huslærere end studenter, der havde et af de »moderne« sprog som modersmål. Omkring 40 fulgte opfordringen til at følge forelæsningerne, et efter datidens målestok betragteligt antal. Et indtryk af, hvori de velanstændige sæder, som en huslærer efter Anchersens mening havde at efterleve, burde bestå, kan fås af den »Fortale«, som han 1755 skrev til den fordanskede udgave af Herm. Aug. Francke's »En nyttig og nødvendig Anviisning til velanstændige Sæder, hvorledes man bør forholde sig skikkelig, beskeeden, ordentlig og klogelig udi daglig Omgængelse med andre, paa Reyser, i Brev-Skrivning, og alle sine Forretningers og Handlingers Indrettelse«. Det kgl. Bibliotek.

JUSTITZ-RAAD, DOCTOR
og PROFESSOR

Hans Peder Anchersens

Indbydelse

Til
At høre en Academisk Forlæsning udi hans
Huus, Klokken 3 til 4re Eftermiddag,

Om hvad en Hoffmester bør viide, og hvorledes han bør opføre og skikke sig ꝛc.

Censore, atqve Autore audendi,
Illustrissimo & Excellentissimo DNO. COMITE
Universitatis Regiæ PATRONO, &c.

KJØBENHAVN, 1754.
Trykt hos Directeuren over Hans Kongel. Majests. og Univ.
Bogtrykkerie, Johan Jørgen Høpffner.

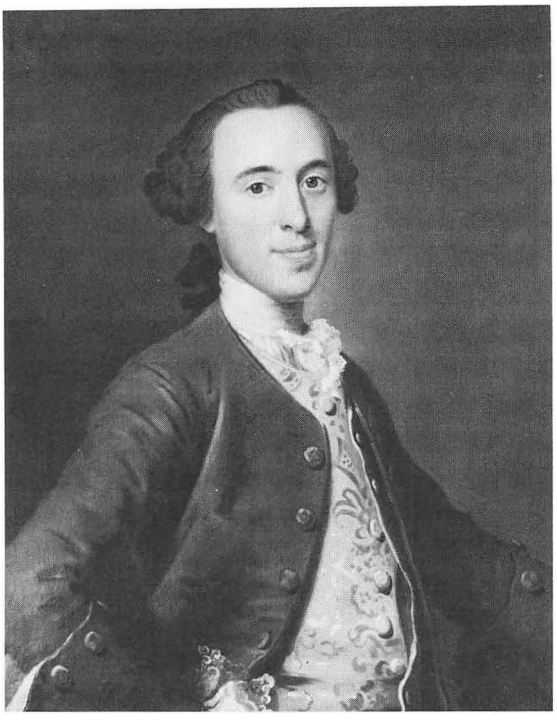

Fig. 59. Jens Schelderup Sneedorff (1724-64) kan med en vis ret hævdes at være grundlæggeren af den pædagogiske litteratur i Danmark. I »Den patriotiske Tilskuer« orienterede han den danske offentlighed om tidens pædagogiske tanker og medvirkede således til, at kendskabet til den teoretiske pædagogiske tænkning herhjemme i den sidste halvdel af 1700-tallet var på højde med udviklingen i de internationalt set mest avancerede lande. Maleri formentlig af Johan Hörner. Engelholm.

sprogbrug også samtlige teoretiske naturvidenskaber,[27] så udgør det pædagogiske stof hos *Jens Schelderup Sneedorff* (1724-64), professor fra 1751 i Sorø og fra 1761 informator for Arveprins Frederik, en meget betydelig del af hans samlede produktion. Første gang han fremsætter sine pædagogiske tanker er i *Om den borgerlige Regiering* (1757), hvis slutkapitel handler om fyrsteopdragelse,[28] men hans centrale behandlinger af pædagogikken er at finde i *Den patriotiske Tilskuer,* der repræsenterer en dansk udgave af den europæiske spectator-litteratur, og som udkom med to ugentlige numre fra 1761 til 1763.

Det er med en vis ret blevet hævdet, at Sneedorff ligefrem er grundlæggeren af den pædagogiske litteratur i Danmark.[29] Når han i sit ugeblad ikke blot atter og atter hentyder til pædagogiske spørgsmål, men ofrer flere blade herpå end på måske noget andet emne, så ligger det naturligvis i selve oplysningsån-

27. Jfr. F. C. Eilschov: *Forsøg til en Fruentimmer-Philosophie eller alvorl. og lyst. Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøyeligt i alle Philosophiens Parter,* 2. del, 1749. Se tillige K. Kroman: *F. C. Eilschov,* Vor Ungdom, 1891, s. 348-54.
28. J. S. Sneedorff: *Samtlige Skrivter* VII, 1776, s. 417-34.
29. K. F. Plesner: *Jens Schelderup Sneedorff,* 1930, s. 144.

den og spectator-litteraturens art. Men man tager dog næppe fejl, når man formoder, at en meget stærk tilskyndelse til at ræsonnere over opdragelsens problemer har Sneedorff modtaget dels fra sin direkte tyske forgænger,[30] *Johan Andreas Cramer* (1723-88), udgiver af *Der nordische Aufseher,* hvori der udkastes et pædagogisk system i Lockes ånd, dels – og måske især – fra *Johan Bernhard Basedow* (1723-90), filantropinismens grundlægger og fra 1753 til 1761, hvor han blev forflyttet til Altona,[31] Sneedorffs kollega i Sorø.[32]

Efter i en række blade [33] at have berørt forskellige sider af pædagogikken, giver Sneedorff i et af sine sidste numre (305-6), hvis indledning fortjener at citeres, en sammenfattende fremstilling af sine pædagogiske teorier. Han siger: »Man misbruger ofte det Ord Opdragelse; snart er det den udvortes Opførsel, snart Underviisningen i Sprogene og Videnskaberne; den sande Opdragelse er noget ganske Andet. Den er hverken Dansemestrenes eller Franzoisernes Verk. Det Franske Sprog giør ligesaa lidt dertil, som det Latinske, og de store Selskaber ikke mere end de høje Skoler. Man kan være artig, behagelig, veltalende, vittig, lærd, og dog være meget ilde opdragen. Hvorfor? Fordi man kan være alt dette, og dog være en unyttig, og dog være en skadelig Lem af Selskabet, en slet Ven, Huusfader, Patriot og Embedsmand. Den sande Opdragelse maae gjøre os til Menneske og Borgere«.[34] Opdragelsen består således for Sneedorff ikke i at erhverve visse ydre manerer, men heller ikke *alene* i at erhverve nyttige kundskaber, for den »største og vigtigste Kundskab kan dog ikke forhverves førend Opdragelsens Tid er forbi. Den læres ikke af Bøgerne alene, men er en Frugt af Erfaring, Eftertanke, Betragtning og Samtale. Dertil maae et ungt Menneske tidlig anføres, og heller læse mindre, for at tænke desmere.«[35] I sidste instans er opdragelsens mål at søge i den moralske opdragelse, hvis erhvervelse kendetegnes ved, at man har opnået en vis færdighed i at lade viljen bøje sig under fornuftens herredømme. Derfor skal både sjæl og legeme i tide hærdes og vænnes til afsavn.

Det er Lockes stemme, der her høres, når Sneedorff stærkt fremhæver, at der bør lægges større vægt på det menneskelige værd end på kundskaberne; at man skal opdrage til viljestyrke og uegennytte; at det skal ske ved, at dyden

30. K. F. Plesner: anf. værk, s. 65.

31. Jfr. Olaf Carlsen: *Ueber J. B. Basedows Entlassung von der Ritterakademie zu Sorö,* 1937.

32. Det bør også nævnes, at Sneedorff og Basedow tidligt giver udtryk for gensidigt venskab, ligesom de kom i familie med hinanden, da Basedow i 1754 ægtede Sneedorffs kusine, jfr. K. F. Plesner: anf. værk, s. 23-33.

33. Især nr. 25, 52, 144, 194, 272-73, 287-90.

34. J. S. Sneedorff: *Samtlige Skrivter* VI, 1771, s. 521.

35. J. S. Sneedorff: anf. værk, s. 523.

læres gennem eksemplet, hvor barnets lyst til at efterligne udnyttes; og ved anvendelse af klare begreber, munter omgang og samtaler. Sneedorff understreger – ved at henvise til de »naturlige drifter« eller »hjertet«, d.v.s. barnets følelsesmæssige tilknytning til sine opdragere, og nysgerrigheden eller »hjernen« som effektive løftestænger i det pædagogiske arbejde – således den »naturlige metode«. Som sine samtidige åndsfæller ønskede han derfor, at drivfjederen i undervisningen ikke skulle være den slaviske frygt, men nysgerrighed og interesse, ligesom han med hensyn til fagplan støttede den realistiske humanisme i ønsket om, at man ikke blot i de lærde skoler beskæftigede sig med teologi og gamle sprog, men også med historie, samfundsvidenskaber, praktisk filosofi, naturvidenskab, og sidst men ikke mindst, at udtrykke sig klart og smagfuldt – i al fald på sit modersmål.

Sneedorffs pædagogiske tanker fremtræder, som følge af den litterære form han iklædte dem, naturligt nok ikke som noget system. Men det er næppe at beklage, for han synes ikke at have haft et. Hans overvejelser er tydeligvis stærkt påvirket af tanker, som var oppe i tiden – det gælder den grundlæggende Locke'ske synsvinkel og viser sig i de indgående referater af samtidens pædagogiske litteratur, herunder af Rousseau, som han gav – men måske især af den personlige påvirkning fra Basedow, hvis filantropinistiske læseplan og undervisningsform Sneedorff synes at gengive meget nøje i to numre af *Den patriotiske Tilskuer.*[36] Derved gjorde han meget tidligt den danske offentlighed bekendt med de ideer, som senere begejstret blev støttet internationalt, da Basedow anmodede herom i *Vorstellung an Menschenfreunde* 1768. På denne måde kom Sneedorff til at formidle centrale pædagogiske tanker, der mod århundredets slutning skulle blive de toneangivende. I denne forstand kan han betegnes som grundlæggeren af den pædagogiske litteratur i Danmark; men om et selvstændigt teoretisk bidrag er der ikke tale.

Mens Sneedorff på den ene side er herold for en ny epoke i den teoretiske pædagogiks historie i Danmark, kan han med lige så god ret siges at være den sidste skikkelse i pædagogikkens præ-videnskabelige fase. Sneedorff må nemlig stadig henregnes til den gruppe af velbegavede ræsonnører, der fremsætter »meninger« om pædagogiske spørgsmål uden egentlig at studere dem – en gruppe, der i de følgende to århundreder ingenlunde skulle blive mindre talrig, men i stadig stigende grad blive udskilt fra den langt mindre gruppe, der herhjemme op til i dag ad forskellige veje har forsøgt at belyse de pædagogiske problemer ud fra en teoretisk synsvinkel.

36. Nr. 235-36. Jfr. K. F. Plesner: *Jens Schelderup Sneedorff,* s. 152, og O. Carlsen: *Über Basedow und seine Bedeutung für Dänemark,* Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts, 25. jahrg., 1935, s. 211-13.

PÆDAGOGIKKENS VIDENSKABELIGE ETABLERING

Havde 1600-tallet næsten udelukkende beskæftiget sig med metodisk-pædagogiske problemer – et emne der ikke var blevet negligeret, men i allerhøjeste grad styrket i 1700-tallets første to trediedele – så var interessen for dannelsesproblemet i løbet af 1700-tallet i kraft af kravet om pædagogisk realisme, hvad enten den var af pietistisk eller nyhumanistisk karakter, blevet så central, at man heller ikke længere herhjemme kunne stille sig tilfreds med de traditionelle løsninger på metodens og dannelsens problemer. Og hermed var i teoretisk pædagogisk henseende udviklingen i Danmark – skønt den i den lange forudgående periode kunne være helt op til 100 år forsinket – bragt op på linie med de internationalt set mest avancerede lande, England, Frankrig og især Tyskland. »Distancen« til den umiddelbare pædagogiske virkelighed, der ovenfor blev fremdraget som en nødvendig forudsætning for pædagogikkens videnskabelige etablering, var ved at vokse frem.

I pædagogikhistorien eksisterer der ikke nogen enighed med hensyn til det præcise årstal for pædagogikkens videnskabelige grundlæggelse. Alt efter temperament og synsvinkel henlægges den til udsendelsen af Rousseaus *Émile* 1762, til Basedows *Vorstellung* 1768,[37] til holsteneren Ernst Christian Trapps udnævnelse til den første universitetsprofessor i pædagogik i Halle 1779 eller til hans udsendelse året senere af den første egentlige teoretiske pædagogik *Versuch einer Pädagogik*.[38] Eller man udskyder den til fremkomsten af den Herbart'ske pædagogik i det 19. århundredes begyndelse. Afgørende i denne sammenhæng er imidlertid ikke det præcise årstal for pædagogikkens videnskabelige etablering, men at den overhovedet kan siges at blive etableret i dette tidsrum. Og afgørende i dansk sammenhæng er, at man herhjemme straks i kraft af den stærke tyske påvirkning tog del i denne udvikling.

I løbet af 1700-tallets sidste tre årtier bliver det således muligt at skelne mellem den pædagogiske »debat«-litteratur og den egentlige teoretisk pædagogiske litteratur. Overlapning mellem de to typer er der naturligvis adskillige eksempler på, enten fordi et debatindlæg underbygges eller ligefrem etableres på grundlag af en mere dybtgående praktisk eller teoretisk indsigt, eller fordi et teoretisk pædagogisk arbejde ganske enkelt inducerer en pædagogisk debat. Men en skelnen *er* det muligt at foretage.

Derfor får en skildring af pædagogikkens videnskabelige udviklingsfaser i Danmark også et ganske andet indhold end en beskrivelse af den pædagogiske

37. E. Sigmund: *Filantropinismens Indflydelse paa den lærde Skole i Norge omkring Aar 1800,* Kristiania 1916, s. 2.
38. Olaf Carlsen: *Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning* II, s. 56-58.

realitetshistorie, hvortil den pædagogiske debat må henregnes. Mens den pædagogiske debat i kraft af pædagogikkens udskillelse som autonomt område i 1700-tallets sidste halvdel i første omgang kommer til at udgøre en særlig gren af kulturdebatten og derfor ganske naturligt medtages i de store litterær-historiske værker, der fremkom i sidste halvdel af det 19. århundrede,[39] så er denne debat i de sidste hundrede år i øget udstrækning blevet en del af den politiske debat[40] – et forhold der ingenlunde er uafhængigt af pædagogikkens særlige natur. En følge heraf er blevet, at mens afstanden mellem den pædagogiske problembehandling i »debat«-litteraturen og i den teoretiske pædagogik gennem 1800-tallet er til at overvinde, så øgedes denne afstand i løbet af det tyvende århundrede i en sådan grad, at dette i dag ikke længere synes at være muligt.

I modsætning hertil bliver den teoretisk pædagogiske litteratur næsten udelukkende et anliggende for personer, der enten på en direkte måde er knyttet til undervisningsvæsenet, som professorer ved universitetet, som rektorer eller lærere ved de lærde skoler – og senere ved seminarier og folkeskoler, eller indirekte gennem det kirkelige tilsyn med skolerne eller som ministerielle embedsmænd.

Starten på denne udvikling er nært forbundet med den udenlandske, især tyske, indflydelse på dansk pædagogisk tænkning i tiden rundt om århundredskiftet og viser sig i det store reformarbejde, som griber ind i alle dele af undervisningsvæsenet i denne periode, et reformarbejde, der medførte universitetsfundatsen af 1788, det første (danske) statsseminarium, Blaagaards Seminarium 1791, reformerne af de lærde skoler i perioden 1805-09, og afsluttedes med Den store Skolekommissions to anordninger om Almueskolevæsenet i Danmark 1814. En række andre faktorer, hvoraf økonomiske formentlig må tillægges den største betydning, har utvivlsomt været afgørende for hele denne imponerende udvikling, men skal ikke behandles her, hvor interessen er teori- og institutionshistorien.

39. N. M. Petersen: *Bidrag til den danske Literaturs Historie* I-VI, 1867-72; F. Rønning: *Rationalismens Tids-Alder* I-III, 1886-99; og J. Paludan: *Fremmed Indflydelse paa den danske Nationalliteratur i det 17. og 18. Aarhundrede* I-II, 1887-1913.

40. Dette fremgår måske tydeligt, hvis man sammenholder beskrivelserne af den pædagogiske debat over et par århundreder, således som den kan stykkes sammen ved hjælp af arbejder, der indgående behandler udvalgte tidsrum, nemlig: K. E. Bugge: *Skolen for Livet,* 1965 (periode: 1775-1846); O. Carlsen: *Rousseau og Danmark,* Aarhus 1953 (periode: især 1800-tallet); E. Nørr: *Det højere skolevæsen og kirken. Faget Religion i sidste halvdel af det 19. århundrede,* 1979 (periode: 1850-1903); V. Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati,* 1976 (periode: 1890-1920); Ellen Nørgaard: *Lille barn, hvis er du?,* 1977 (periode: 1920-40); Finn Rasborg: *Nutids valg – fremtids vilkår,* 1976, (periode: 1935-75); H. Bregnsbo: *Kampen om Skolelovene af 1958,* Odense 1971 (periode: 1950-60).

For den teoretiske pædagogiks både litterære og institutionelle stilling blev dette store reformarbejde den direkte foranledning til fagets etablering, mens den udenlandske påvirkning i en vis udstrækning kom til at bestemme den karakter, som det fik.

Ad to forskellige veje bragtes den teoretiske pædagogik ind på universitetet, nemlig som forelæsningsfag i den praktiske filosofi og ved det år 1800 nyoprettede »pædagogiske seminarium«. Begge steder skulle pædagogikkens optræden både blive af forbigående karakter og af så kort varighed, at der ved denne lejlighed ikke blev lagt et fundament for en varig teoretisk pædagogisk tradition.

Anders Gamborg – den første forelæser over teoretisk pædagogik

Ved den *Nye Fundation og Anordning for Kiøbenhavns Universitet 7de May 1788* udvidedes universitetets lærerstab. Således ansattes der i Det filosofiske Fakultet ud over de hidtidige syv professorer, hvoraf en skulle dække filosofien, yderligere én filosofiprofessor, der – som det hedder – »haver i særdeleshed at læse over *Philosophiam practicam universalem*, Moralen og Politiken.«[41] Til denne post udnævntes *Anders Gamborg* (1753-1833), som indtil 1803, hvor han fik bevilget afsked angiveligt på grund af chikane, [42] blandt sine pligter som professor i praktisk filosofi regelmæssigt holdt forelæsninger over »de første Grunde i Pædagogiken«.[43] Disse forelæsninger annonceredes første gang i *Lektionskatalogen* november 1793, igen november 1795 og november 1798, og sidste gang maj 1799. Hvad Gamborg har forelæst over, vides ikke med sikkerhed, men noget kunne tyde på, at der er nær forbindelse mellem hans publicerede pædagogiske arbejder og indholdet af forelæsningerne.[44]

Af Gamborgs produktion fremgår det, at to ganske forskellige emner især har været behandlet, begynderundervisningen i læsning og ungdommens

41. 1. Cap. § 1.

42. Se f.eks. Gamborgs bitre note mod Jacob Baden i *Katekismus for alle Mennesker eller Jesu Moral som en almindelig Lærebog*, 1801, s. III-IV.

43. Således betegner J. Baden emnet i *Kiøbenhavns Universitets-Journal* III, 1795, s. 160.

44. Det hedder nemlig lettere henkastet i »Fortalen« til *Læsebog for de allerførste Begyndere. Tilligemed en Fortale om den letteste og gavnligste Maade at lære Børn at læse*, 1797, s. V: »Da jeg saavel paa Embedsvegne som af Kiærlighed til mine Børn [Gamborg fik 10!] har gjort mig bekendt med de fleste Forlag [om hvordan børn lettest lære at læse] . . . «, en udtalelse, der dog også tillader den tolkning, at Gamborg blot i al almindelighed har følt sig forpligtet til at være orienteret i pædagogikken, uden at han nødvendigvis har forelæst over alt, hvad han skrev om.

Fig. 60. Anders Gamborg (1753-1833) holdt som professor i praktisk filosofi som den første regelmæssigt forelæsninger over pædagogik. I sine pædagogiske overvejelser inddrog han i høj grad empiriske synsmåder, således at han kan betragtes som en forløber for en senere tids »eksperimentelle pædagoger«. Litografi af N. P. Holbech 1833 efter maleri af samme. KB. Billedsamlingen.

moralopdragelse. I 1797 udkom hans *Læsebog for de allerførste Begyndere*, der er andet og mere end en ordinær ABC, idet Gamborg i en længere fortale begrunder bogens opbygning og iøvrigt antyder nogle mere almene overvejelser. Hans overordnede pædagogiske princip er, at al indlæring skal ske af lyst og være umiddelbart forståelig. Derfor skal man anvende de metoder, som er lettest for barnet, og meddele det stof, som ligger lige for. Heraf drager Gamborg den konsekvente, men overraskende slutning, at man bør meddele hovedparten af alle de nødvendige fag i form af mundtlige foredrag, mens læsning bør indtage en mere ydmyg plads. Ja, før barnet lærer at læse, skal det lære at skrive, for ved skrivning lærer barnet ikke alene at kende alle bogstaverne uden selv at bemærke det, men det lærer også at læse skrift uden i forvejen at stave. Samtidig er børnene mere aktivt beskæftiget ved skrivning end ved læsning, hvad der fremmer indlæringen. I *Om en Theorie af Læsekunsten eller Forsøg til en Legologie*, der blev holdt som foredrag i Videnskabernes Selskab, 12. nov. 1802, reviderer og udbygger han sin metode. Efter først analytisk at have bestemt, hvilke færdigheder læsning indebærer (kende bogstaver, kunne angive de enkelte lyde og stavelser og kunne binde dem sammen), når han ved kritik af de foreliggende metoder, stavemetoden, ordbilledmetoden og Oliviers analytiske metode, frem til at opstille sin egen

metode. Denne består i først at skrive vokalerne på en tavle, derefter føje enkelte konsonanter til – i en forud fastlagt rækkefølge – og forbinde stavelserne til ord. Ud fra denne analyse mener Gamborg det muligt at besvare spørgsmålet: »Hvilke Ord ere lette og hvilke ere vanskelige at læse?«.[45] Det er ikke antallet af stavelser, men antallet af ophobede konsonanter, der gør ord mindre læsbare (»tivoli« er altså lettere at læse end »strand«), et resultat som han mener at kunne godtgøre både empirisk – hans egne børn var forsøgspersoner – og à priorisk.

Denne afhandling er unægtelig imponerende ved sin klarhed, sine skarpsindige iagttagelser og konstruktive argumentation. Ikke underligt at Joachim Larsen langt senere kunne sige, at »Afhandlingen er lærerig endnu, saa meget mere, som den første Læseundervisning i de fleste af vore Skoler staar paa omtrent samme Standpunkt som for 100 Aar siden.«[46] Hvad han ikke kunne vide er, at Gamborgs metode genopdagedes af Fernald i 1950'erne og herhjemme blev mode i 1960'ernes midte.[47] Endelig bør det bemærkes, at Gamborg forbinder lærebogskonstruktion med teoretiske overvejelser og empirisk afprøvning. Denne eksperimenterende indstilling medførte, at han resten af sit liv fortsatte med at arbejde med læsningens problemer.[48]

Også på sit andet pædagogiske interesseområde, moralopdragelsen, forener Gamborg udformning af lærebøger med teoretiske overvejelser. *Katekismus for alle Mennesker eller Jesu Moral som en almindelig Lærebog,* 1801, en bog på 58 sider, suppleres nemlig med en art »lærerens bog« på 120 sider – *Undersøgelse om hvorledes Moralen bør bibringes Børn; og om Jesu Moral har de Egenskaber, som giøre den skikket til saadant Brug?* Dette sidste spørgsmål besvares med et ja. Til grund herfor ligger dels en analyse af Jesu moral og en undersøgelse af barnets natur. Den første bestemmes som byggende på to principper: retfærdighed og menneskekærlighed (godgørenhed) og udformes normativt som en deontologisk etik, d.v.s. som en række pligtbud. Barnets egenskaber karakteriserer Gamborg ved hjælp af fire ord, nemlig som »Sanselighed, Foranderlighed, Lettroenhed, og Lignelyst«. Hermed ønsker Gamborg at sige, at barnet fængsles af det nærværende, det der påtrænger sig dets sanser. Derfor bliver dets interesser foranderlige og derfor er barnet uden sans for det systematiske. Desuden er barnet umiddelbart tilbøjelig til at tro på det, man siger til det, især hvis man siger det på en autoritær måde. Og endelig har barnet stor lyst til at efterligne andre, især større børn. Heraf følger, at Jesu moral – der jo i Gamborgs udlægning er en ganske verdslig moral – ikke skal

45. A. Gamborg: *Om en Theorie af Læsekunsten,* s. 31.
46. J. Larsen: *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1818,* 1893, s. 164.
47. E. Hammerich og S. Hesselholdt: *Fernalds metode,* 1969.
48. Jfr. J. Larsen: anf. værk, s. 164-65.

bibringes ved udenadslæren af abstrakte principper, men ved hjælp af kraftige eksempler, livfulde fortællinger og autoritært pålagte pligter. Gamborg føler sig på intet tidspunkt anfægtet af fremgangsmådens indoktrinerende karakter, men tværtimod bestyrket i dens berettigelse ud fra sagens uvurderlige betydning. Skønt dette afgørende punkt unægteligt ud fra en nutidig vurdering springer i øjnene, så er afhandlingen alligevel et bevis på Gamborgs evne til »at se selv«, til med en betydelig selvstændighed og umiddelbarhed at danne sig sin egen velovervejede opfattelse.

I *Hvori bør Almueungdommen undervises i Skolen?* (1814) opstiller han en fagplan for almueskolen ud fra det tidstypiske krav om, at barnet skal opdrages til menneske og borger.[49] Ud over moral og religion, historie og geografi foreslår han undervisning i »Landhuusholdning og de naturlige Produkters forarbeidelse«, altså med moderne sprogbrug en art »arbejdskundskab«. Men interessantest er måske, at vi her indirekte får nøglen til hans interesse for de to helt forskellige emner, moralopdragelse og læseundervisning. For alle de nævnte fag skal – med moralen som det vigtigste – læres ved hjælp af lærerens mundtlige fremstilling, den for barnet livligste og naturligste måde at tilegne sig noget på. Derved undgår man, at al for megen vigtig tid spildes på læsning, en færdighed som for den største del af befolkningen måske er af mindre nytte end regning og skrivning, som Gamborg også ønsker medtaget. Skal læsning læres, sker det naturligst i tilknytning til skriveundervisningen. På den anden side erkender Gamborg, at skal mennesket løftes ud af den umiddelbare dagligdag, må man betjene sig af bøger. Kan man derfor – hvad Gamborg jo netop forsøgte – ved hjælp af en effektiv begynderundervisning i læsning frigøre barnet til den egentlige undervisning, der i sidste instans er en moralopdragelse, er meget nået.

En særstilling indtager hans lille afhandling om *Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove.*[50] Forslaget består i at få spurve til at synge som kanariefugle ved at lade kanariefugle udruge spurveæg og opdrage ungerne. Af en undrende og uforstående eftertid er afhandlingen blevet betegnet som »sær«, »kuriøs»«, »naiv« – hvad den aldeles ikke er. Gamborgs arbejde bæres af en mere seriøs problemstilling end problemet om fuglesangen. Hans interesse er spørgsmålet om forholdet mellem arv og miljø.[51] Ud over egne eksperimentelle undersøgelser refererer han englænderens Daines Barringtons undersøgelse af fuglesangens miljøbetingede karakter, hvorefter han på baggrund af denne

49. I *Undersøgelse om hvorledes Moralen bør bibringes børn* bestemmes dannelsen ud fra menneskets væsen, »hvis Bestemmelse er Selvvirksomhed efter fornuftige Forestillinger« (s. 8) – et langt mere originalt, og kantiansk inspireret, synspunkt.

50. Skandinavisk Museum, Bd. 1, 1800, s. 10-35.

51. A. Gamborg: *Forslag,* s. 31.

rent teoretiske problemstillings resultat antyder en mulig praktisk anvendelse. Gamborg illustrerer således med dette arbejde den eksperimentalpædagogiske tænkemodel, som først med den eksperimentelle pædagogik i det 20. århundredes begyndelse skulle blive den fremherskende. Når Gamborgs forslag virker ejendommeligt i dag, skyldes det nok snarere, at man i dag, med nutidens nyromantiske opfattelse af naturen som noget »oprindeligt«, står ganske uforstående over for et forslag om at forbedre »det naturlige«.

Gamborg havde ikke noget pædagogisk system. Hans interesser var langt mere specifikke og jordnære, og hans måde at arbejde på gør det ikke til en umulig tanke, at en dansk pædagogisk tradition, opbygget på et teoretisk og empirisk fundament, kunne være blevet grundlagt. Men det skete ikke. Da han i 1803 trak sig tilbage, forblev professoratet ubesat indtil 1830 – og da stod pædagogikken ikke mere på programmet. Måske har det også været af betydning, at initiativet på det pædagogiske område i det nye århundrede var blevet overtaget af en anden til formålet oprettet institution – *Det pædagogiske Seminarium.* I hvert fald ophørte Gamborgs pædagogiske forelæsninger med dettes oprettelse. Og det ser heller ikke ud til, at man dér i øvrigt havde brug for Gamborg.

Dog fik hans virke én følge. I 1796 udsattes en prisopgave i filosofi,[52] der resulterede i to besvarelser. Den ene, skrevet på latin, var forfattet af cand. theol. Børge Thorlacius og tildeltes af bedømmerne, Gamborg og professoren i teoretisk filosofi B. Riisbrigh, guldmedalje.[53] Afhandlingen er ikke bevaret. Den anden tildeltes accessit, angiveligt fordi den var skrevet på dansk. Den var forfattet af cand. theol. *Peter Hans Mønster* (1773-1830), hvis afhandling året efter på Riisbrighs opfordring[54] blev udgivet under titlen: *Sammenligning mellem Grækernes og vores nuværende Opdragelses- og Underviisningsvæsen* (1797). Noget kan tyde på, at opgaveformuleringen ikke har været uden aktualitet. Det er en kendsgerning, at året 1795 bragte ikke mindre end tre tyske bøger, af Goethe, Wilhelm von Humboldt og rektor Frierich August Hecht fra Sachen, der alle anvendte den sammenlignende eller komparative metode.[55]

Mønsters afhandling var i sin oprindelige form disponeret i en indledning og fire dele. Indledningen har opdragelsens mål og vigtighed som emne og er helt afhængig af de samtidige herskende filantropinistiske opfattelser. I 1. del gives en fyldig fremstilling af grækernes opdragelsesvæsen på grundlag af den

52. »Artes populares Græcorum cum doctrinis, qvibus apud nos institui solet juventus, comparare, & quantum utrisque statuendum sit pretii, æstimare«.

53. Kiøbenhavns Universitets-Journal V, 1797, s. 33.

54. P. H. Mønster: *Sammenligning mellem Grækernes og vores nuværende Opdragelses- og Underviisningsvæsen,* 1797, s. 8.

55. Chr. Glenstrup: *Komparativ pædagogik,* 1973, s. 12.

98

Intet til Opsynsmænd ved Opdragelsen eller Undervisningen; man fordrer af een eeneste Lærer (thi meer er der jo ikke i hver Klasse), at han skal lære dem alt, have Opsigt, kort være omnia in omnibus; at Fordringen er ubillig, lader sig indsee det Øieblik, man betænker, han kun er Menneske.

Fra denne Side betragtet, meener jeg ogsaa, den græske Opdragelses-Maade fortiener ustridig Fortrin for vores.

Fremdeles nødes vi ogsaa til at tilstaae, at Grækerne inddeelte Tiden til Opdragelsen langt hensigtsmæssigere end vi. Enhver Undervisning, som bibragtes Ungdommen, enhver Færdighed, som den skulde øves i, havde sin visse bestemte Tid, indrettedes og bestemtes efter Ungdommens Alder, efter deres Fatteevner og Kræfter, ligesom alt, hvad de unge Grækere lærte, forebroges paa en Maade, som netop var skikket til at underholde deres Lyst, bestiftige deres Opmærksomhed, og opflamme deres Iver.

Hos os derimod blandes Alt tilsammen; fra det 6te eller 7de Aar begyndes al mulig Undervisning, og Alt foredrages i Flæng uden Hensyn paa den Unges Alder og Fatteevner. Ingen Adspredelser, ingen Underholdninger, ingen Afvexlinger anvendes for at opmuntre eller opflamme; fastnaglede til Bænke eller Stole, sidde de opvorende Unge en 6 til 7 Timer hver Dag,

99

Dag, og Prygl skal vække og vedligeholde Lysten.

Forsaavidt altsaa som Grækerne gik frem efter langt fastere Plan, fulgte langt strængere Orden, læmpede Undervisnings- og Opdragelses-Delene langt klogere efter de Unges Alder, Fatte-Evner og Forberedelse end vi, forsaavidt troer jeg ogsaa at turde tilkiende Grækerne Fortrinnet.

Hos Grækerne havde Gymnastiken den allerførste Plads i Opdragelsen, og havde derhos opnaaet en Høide, som Efterverdenen beundrer, saa ofte den tænker den. Denne Gymnastik, saavel den egentlige, som den uegentlige, saavel Taktik, som hensigtsmæssig Orkestik anvendtes, for at give Børnenes Legemer fra Barndom-

G 2 men

Hos os kiende vi Intet til Alt, hvad der er Legemsøvelse, eller hører til physisk Opdragelse. I Almueskolerne savnes den mindst, fordi de lavere Klassers Unge for det meeste have megen Frihed Hiemme, og i denne øve sig i alle Slags Leege, som, om de end stundom ere noget farlige, dog altid have den Nytte, at de styrke Legemet; men desto mere savnes Legems-Øvelser eller physisk

Fig. 61. Teologen Peter Hans Mønster (1773-1830), der i 1820'erne skulle blive en drivende kraft i udbredelsen af »Den indbyrdes Undervisning«, tildeltes 1797 accessit for besvarelsen af det filosofiske prisspørgsmål for 1796. Denne besvarelse udsendtes under titlen »Sammenligning mellem Grækernes og vores nuværende Opdragelses- og Underviisningsvæsen« 1797 og er som komparativ undersøgelse enestående i kraft af den typografiske udformning af afhandlingens 3. del, hvor teksten er trykt i to spalter, når der foretages en sammenligning mellem de to skolesystemer, mens vurderingen af skolesystemerne punkt for punkt optræder i linier over hele siden. Det er ikke utænkeligt, at Mønster har overtaget denne opstillingsform fra den bibelske eksegese. Det kgl. Bibliotek.

klassiske litteratur, 2. del giver tilsvarende en skitse af det danske skolevæsen – desværre skrevet ud fra forfatterens formodning om, at læseren på forhånd er fortrolig med det. 3. del sammenligner grækernes og vort skolevæsen, og 4. del vurderer dem kritisk. Ved udgivelsen som bog sammenfattede Mønster imidlertid 3. og 4. del til én del, hvorved bogudgaven har fået en helt ny typografisk dimension. Det er nemlig bogudgavens 3. del, sammenligningen, der gør afhandlingen særlig interessant. Teksten er trykt i to spalter. I første spalte anføres punkt for punkt de ting i den græske opdragelse, der trækkes frem til sammenligning. I anden spalte anføres ud for hvert punkt i første

spalte de tilsvarende forhold i den danske opdragelse. Mellem de enkelte punkter optræder i linier over hele siden de vurderinger, sammenligningen giver anledning til. For den komparative pædagogikhistorie er det interessant, at Mønster i sin besvarelse således benytter sig af netop den opstilling, som anbefales af en af vor tids store komparative pædagoger, G. Z. F. Bereday, der imidlertid tror metoden opfundet så sent som 1959.[56] Mønsters afhandling er derfor i denne henseende ganske enestående, mens afhandlingens indhold iøvrigt svarer til samtidens formål med anvendelse af den komparative metode: at fremhævde det ene skolesystems – her det græskes – fortrin for det andet. En egentlig forståelse for vanskelighederne ved en sådan sammenligning synes Mønster imidlertid ikke at have.

Den reformiver over for det danske almueskolevæsen, som afhandlingen viser, skulle Mønster som amtsprovst senere udfolde, da han sammen med divisionsadjudant *Joseph N. B. von Abrahamson* (1789-1847) i 1820'erne skulle blive en af de drivende kræfter bag realiseringen af »Den indbyrdes Undervisning« i Danmark.

Sammenligning synes i det hele at have været en fremtrædende metode i tidens teoretisk pædagogiske problembehandling. Således skrev *A. C. Gierlew* (1774-1845), i en periode sekretær i Den store Skolekommission, en afhandling *Præcepta disciplinæ puerum Plutarchi et Rossivii* (1801), hvis emne er en sammenligning mellem Plutarchs og Rousseaus opdragelsestanker, og samme år fremkom den første egentlig filosofiske disputats om et pædagogisk emne – *Comparatio inter commoda atque incommoda educationis publicæ et privatæ.*[57] Den var skrevet af *Hans Bøchmann Melchior* (1773-1831), som gennem 1790'erne havde tilbragt en række år med studier af pædagogik og naturhistorie.

Dette arbejde er stærkt påvirket af to grundprincippet i Rousseaus pædagogik,[58] nemlig princippet om opdragelsens tredeling i fysisk, intellektuel og moralsk, og princippet om, at opdrageren ikke blot må have kendskab til barnenaturen i almindelighed, men også til det enkelte barns særlige natur. Melchior bestemmer opdragelsens mål som fuldkommengørelse af menneskets naturlige evner, altså af de fysiske, intellektuelle og moralske anlæg. Efter en kort omtale af, hvad han forstår ved offentlig opdragelse, nemlig opdragelse i skoler, afvejes nu i tre på hinanden følgende afsnit, om målet for hvert af de tre anlæg bedst nås ved offentlig eller hjemlig opdragelse. Melchior kommer til samme resultat som Rousseau, der kunne anbefale en offentlig opdragelse, hvis forholdene var gunstige, men ellers ville foretrække

56. G. Z. F. Bereday: *Comparative Method in Education,* New York 1964, s. 42.
57. Oversat af P. Chr. Zahle under titlen: *Om Opdragelse ude og hjemme,* 1859.
58. Jfr. O. Carlsen: *Rousseau og Danmark,* Aarhus 1953, s. 82-87.

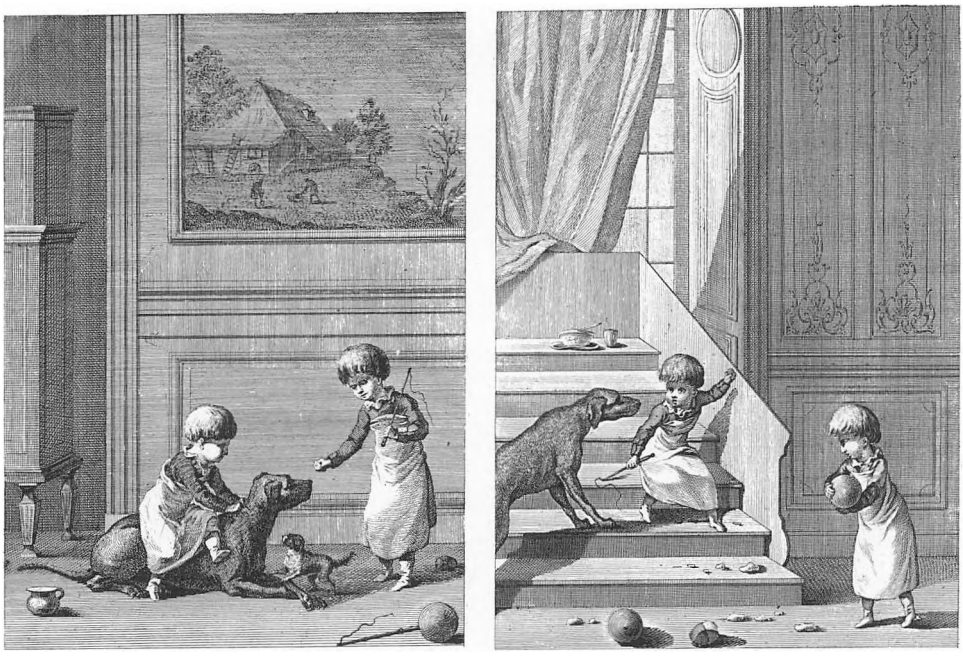

Fig. 62a-d. I Struensee-tidens reformbestræbelser indgik også hensyntagen til de nyeste pædagogiske principper. Således forestod Struensee selv den lille kronprins Frederiks (VI.) opdragelse, hvis principper var taget fra Rousseaus Émile. Af Svejtseren E. S. F. Reverdils Memoirer fremgår det, at den Rousseau'ske tredeling i fysisk, intellektuel og moralsk opdragelse nøje overholdtes, idet vægten blev lagt på den unge prins' fysiske hærdning i overensstemmelse med de fra Locke overtagne principper, ligesom den »negative opdragelses« grundsætninger håndhævedes. Efter Struensees meddelelse af 14. april 1772 opholdt prinsen sig i et koldt værelse og var simpelt klædt, og hans kost var frugter, brød, vand, risengryn og mælk. Denne behandling

privatopdragelse, vel at mærke som familieopdragelse, ikke som hovmesteropdragelse. Melchior synes dog mest stemt for et kompromis. For små børn er opdragelse i hjemmet at foretrække, mens større børn bør nyde offentlig opdragelse, da de derved bl.a. møder flere lærere med forskellige faglige kvalifikationer. Men denne offentlige opdragelse skal ske under former, der ikke adskiller sig meget fra den hjemlige. Melchior synes selv i sit mangeårige virke som lærer på Herlufsholm skole at have levet op til dette ideal. Med Melchior sættes således et videnskabeligt punktum for et af 1700-tallets meget omdebatterede pædagogiske spørgsmål: privat contra offentlig opdragelse.

Nordens første professor i pædagogik og Seminarium Pædagogicum

Mens den teoretiske pædagogik med Gamborg så at sige kom ind på universitetet ad bagdøren – en løsning, man helt op til vore dage også har

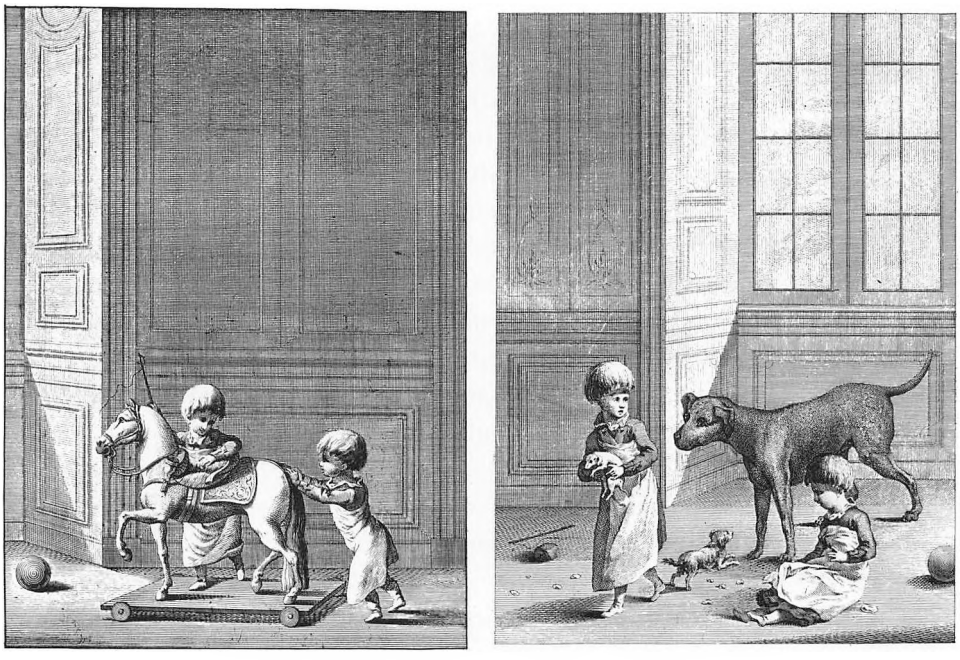

begrundedes med, at den ville skaffe prinsen »den Styrke, som en blødagtig Opdragelse aldrig forskaffer«. For omgivelserne fremstod denne opdragelse som børnemishandling. I 1772 lod Struensee under Mandelbergs og Preislers tilsyn udføre nogle tegninger af kronprinsen sammen med sin legekammerat for at tilbagevise disse anklager. Inden Struensees fald nåede man at fremstille syv kobberstik, der formentlig har været bestemt til en afhandling om prinsens opdragelse, og hvoraf fire her gengives. a. og d. er stukket af Johan Meno Haas, b. af Johan Jacob Georg Haas og c. af Johan Friederich Clemens. KB. Billedsamlingen.

benyttet sig af i Tyskland, hvor der stadig findes lærestole i fagkombinationen filosofi og pædagogik – så medførte den gennem hele det 18. århundrede voksende kritik af den lærde skole og den mod århundredes slutning stadig større tiltro til, hvad oplysning og undervisning kunne bringe af »lyksalighed«, at pædagogiske spørgsmål debatteredes i et omfang som vel næppe før eller siden. »Opdragelsen er i vore Tider blevet et Mode-Studium og siden Basedow skrev om Opdragelsen, skriver hele Jorden derom«, siger *Jacob Baden* (1735-1804), rektor ved Helsingør skole og fra 1780 professor eloquentiæ, i en anmeldelse i Kritisk Journal 1773.[59]

Han var ikke selv uden skyld heri. Da trykkefrihedsforordningen kom september 1770, udsendte han ikke lang tid efter anonymt skriftet *Upartisk Undersøgelse, om De academiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade* (1771), der bl.a. medførte, at der i året 1771 udkom flere

59. Kiøbenhavnske Kongl. privl. Adressecontoirs Kritisk Journal, No. 32, 1773, sp. 385.

universitetsreformatoriske debatskrifter og forslag end i hele 1732-fundatsens periode.[60] Badens anliggende er spørgsmålet, om det eksisterende eksamensvæsen fremmer eller hæmmer de frie studier. Og hans svar er, at eksamenerne bevirker, at lærerne ikke selvstændigt og frit kan tilrettelægge undervisningen, så eleverne arbejder af lyst. I stedet medfører de på forhånd afstukne eksamenskrav og den måde eksamen afholdes på – bl.a. det forhold, at eksaminationen foregik på latin og ikke på dansk – at skolen til stadighed tvinges til at indterpe huskestop til senere afliring i stedet for at befordre til et af lyst drevet studium. Badens konklusion er derfor, at eksamensvæsenet er en hindring for frie studier. Og da de fleste af universitetets adgangseksamener, hvad man i Tyskland kunne erfare, godt kan undværes, foreslår Baden, at man skiller sig af med flertallet af dem.

Dette forslag var i sig selv tilstrækkeligt til at sætte debatten i gang.[61] Badens arbejde har imidlertid ud over dette en selvstændig teoretisk pædagogisk værdi. For første gang anlægges i dansk pædagogik en konsekvent sociologisk synsmåde på et pædagogisk problem, for Badens skrift er i virkeligheden snarere en afhandling om hvorledes eksamensvæsenet som et »skjult curriculum« betinger det pædagogiske klima i de lærde skoler end et debatindlæg om afskaffelse af akademiske eksamener. Også i senere arbejder anlægger Baden sociologiske synsmåder på pædagogiske fænomener, idet han f.eks. i *Om Tidernes Indflydelse paa Skolevæsenet* (1797)[62] påviser, hvorledes ændringen i det borgerlige livs sæder og levemåder som følge af næringslivets udvikling nødvendiggør en forandring i såvel skolens undervisning og disciplin som i hele børneopdragelsen.

Den debat, som fremkom efter Badens *Upartisk Undersøgelse* og som løb århundredet ud, fortjener ikke indgående omtale ud fra et teoretisk pædagogisk synspunkt.[63] Stor set alle var enige om skolernes ringe forfatning og kom med forslag til forbedringer. Hvor man gennem de forrige to århundreder næsten udelukkende havde haft øje for, at situationen kunne afhjælpes ved at

60. Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes universitet* II, 1975, s. 478.

61. Umiddelbare debatindlæg er B. G. Sporon: *Philokalus om Studeringers nuværende Tilstand og bedre Indretning. I anledning af Upartisk Undersøgelse, om de Academiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade,* 1771 (a), og *Nærmere Betragtninger, af Philokalus. Om Studeringers nærværende Tilstand og bedre Indretning. I Anledning af Raisonnements over Kiøbenhavns Universitet,* 1771 (b); R. Fleischer: *Philomusus om de Academiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade,* 1771, samt Jacob Badens svar: *Raisonnements over Kiøbenhavns Universitet. Af Forfatteren af Upartisk Undersøgelse, om de academiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade,* 1771 (b). Om denne debat, se i øvrigt Ole B. Thomsen: anf. værk, s. 478-531.

62. Kiøbenhavns Universitets-Journal V, 1797, s. 49-54.

63. Den samlede debat er refereret i J. Paludan: *Oplysningsperiodens Indflydelse paa det lærde Skolevæsen i Danmark og Norge,* Vor Ungdom 1882, s. 82-109 og s. 243-55.

anvende en forbedret undervisningsmetode, den »naturlige metode«, der med filantropinisterne – omend næsten kun i teorien – endelig syntes at have sejret,[64] så var hovedinteressen i disse indlæg nu nye fagplaner for den lærde skole. De fleste af disse planer var ganske urealistiske, væsentligst fordi man troede, at skolen blev bedre, hvis man medtog flest mulige fag – en svaghed som også ses i det mest indflydelsesrige forslag *Ideer, vort lærde Skolevæsens Indretning vedkommende, og forelagde i den dertil allernaadigst ansatte Commission*[65] forfattet af *Hertug Frederik Christian af Augustenborg* (1765-1814), fra 1788 universitetspatron og fra 1790 formand for den »til de lærde Skolers og Kiøbenhavns Universitets Forandring og Forbedring« nedsatte kommission. Når fagplanerne blev så overlæssede var grunden bl.a., at man på den ene side følte nødvendigheden af at bringe de reale fag og moderne sprog ind i skolen, samtidig med at man på den anden side havde svært ved at slippe de klassiske sprog. Udgangspunktet for den strid, der gennem hele det 19. århundrede skulle blive ført mellem realismen og formalismen, var hermed grundlagt i og med modsætningen mellem filantropinismen og nyhumanismen.

I Hertugens *Ideer* antydes imidlertid en ny måde at forbedre skolerne på ved siden af bedre metoder og fagplaner, nemlig at forbedre *lærerne* ved oprettelse af et »Institut til Skolelæreres Dannelse«.[66] Det var ikke en helt ny tanke. I Tyskland havde allerede Ratichius foreslået en speciel læreruddannelse, men alvorlige skridt i denne retning blev først taget af pietisterne, der selv uddannede deres lærere fra unge studenter, og siden af Pestalozzi med sit lærerlærlingesystem. Mod slutningen af det 18. århundrede anlagdes talrige lærerseminarier, dels blot filologiske, dels tillige pædagogiske, som f.eks. Trapps og F. A. Wolfs i Halle, det berlinske 1787, Gedikes 1788. Herhjemme rejstes kravet første gang i den fra tysk oversatte bog af Göttingerprofessoren A. F. Büsching *Underviisnings-Form, hvorledes Informatorer og Hovmestere skal forholde sig tilbørlig, velanstændig og klogelig imod deres Discipler og Underhavender. Samt en foreløbende Afhandling om det Fortrin, som offentlige Skoler har for Huus-Skolemestere* (1760). Både 1771[67] og 1788, hvor den første egentlige skoleembedseksamen, den såkaldte store filologiske eksamen, for rektorer og conrektorer oprettedes, var der planer om, at kandidaterne skulle holde nogle skoleforelæsninger af pædagogisk tilsnit, en art praktisk pædagogicum. Krav om en teoretisk undervisning rejstes 1785 af professor Abraham Kall i *Et*

64. E. Sigmund: *Utviklingen av den »naturlige Metode« i det 17. og 18. Aarhundrede indtil Rousseau,* Vor Ungdom, 1918, s. 70-84.
65. Minerva I, 1795, s. 38-83.
66. Anf. værk, s. 73.
67. Kiøbenhavns Universitets Journal II, 1794, s. 55.

Fragment om Skolelæreres Duelighed, Kaar og Forhaabninger[68] i form af oprettelsen af et pædagogisk seminarium, ligesom magister Søren N. J. Bloch i *Om Forberedelsen til Skoleembede* 1798[69] krævede, at der oprettedes et teoretisk og praktisk seminarium.

Især Blochs ideer synes at have haft nogen indflydelse på den plan til et seminarium for lærere ved de lærde skoler, som kommissionen indgav og fik stadfæstet den 28. juni 1799. Den filologiske skoleembedseksamen ophørte herefter. Seminariet deltes i 4 afdelinger efter hovedfag i skoleundervisningen, så i princippet realfag og »videnskaber« skulle være ligestillede med filologien og give samme adgang til overordnede embeder. Seminariet skulle optage 25 alumner, 10 i filologi, 5 i religion og antropologi, 5 i geografi og historie og 5 i matematik, fysik og naturhistorie og hver af de tre første faggrupper skulle ledes af én, den sidste af to inspektorer. Et kursus var beregnet på indtil 4 år, og alumnerne skulle støttes økonomisk ved kommunitetsstipendier, 6 à 100, 6 à 80 og 13 à 60 Rd. På seminariet optoges studenter ved en optagelsesprøve, hvor anlæg for lærergerningen og kundskaber, for filologer navnlig latinsk og dansk stil, afprøvedes. Studenterne kunne samtidig fortsætte deres akademiske studier. For filologer var der ugentlig anslået to timers forelæsninger over klassikere, to timers øvelse af alumnerne selv, en time latinsk stil og en time dansk stil, litteraturhistorie og deklamation. I disse timer var også de øvrige seminarister tilstede som tilhørere; ellers henvistes de til, hver i sit fag, at benytte universitetsforelæsningerne efter anvisning af inspektor i faget, som også afholdt en årlig prøve. Praktiske undervisningsøvelser afholdtes ved Vor Frue Skole under opsyn af overlærerne, mens alle skulle følge de planlagte forelæsninger over almindelig og speciel metodik og pædagogik.

Den 29. januar 1800 åbnede seminariet, optagelsesprøverne fandt sted, og forelæsninger og øvelser begyndte.

Seminariets relation til universitetet er ikke ganske klar. Næsten alle seminariets inspektorer og lærere var eller skulle blive lærere ved universitetet. Seminariet benyttede universitetets lokaler, når ses bort fra timerne i fagmetodik, som var henlagt til Vor Frue Skole. I det første år virkede Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler som overdirektion for seminariet, men den 8. marts 1801 blev det henlagt til Universitetspatronatet. Som begrundelse for denne forandring anførtes, at seminariet hørte til universitetet og underholdtes økonomisk af dets midler. Endvidere nævntes, at både seminariets direktor og inspektor for den historisk-geografiske klasse

68. Minerva V, 1785, s. 211-21.
69. Minerva IV, 1798, s. 249-97.

var medlemmer af kommissionen og således i det første prøveår havde været deres egne foresatte.[70] Efter oprettelsen af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler i 1805 varetog denne instans alle seminariets forretninger. I perioden maj 1800 til og med november 1811 tilføjedes til lektionskatalogens titelblad *»inque Seminario Pædagogico«* og efter Det filosofiske Fakultets forelæsninger annonceredes *»Lectiones in Seminario Pædagogico«*. Da seminariet reelt ophørte i november 1811 annonceredes den pædagogiske professors forelæsninger under Det filosofiske Fakultet helt frem til hans død 1819.

Alt dette gør det nærliggende at sige, at universitetet med det pædagogiske seminarium havde fået etableret et femte – »pædagogisk« – fakultet. Med placaten af 1805 og anordningen af 1809, der medførte en helt ny ordning for de lærde skoler, er det således velbegrundet, når J. Paludan konstaterer, at det er i denne periode, at »Lærerne udsondredes fra Geistligheden som en Stand for sig med egen Forberedelse og Examen«.[71]

Til direktor for seminariet udpegedes – omend hertugen havde sine betænkeligheder derved – den teologiske professor *Carl Daniel Gotthiff Moldenhawer* (1753-1823), der oprindeligt havde udformet undervisningsplanen. På et tidspunkt havde hertugen planer om at bruge den unge digter Jens Baggesen i en offentlig stilling inden for undervisningsvæsenet. Baggesen formåede dog ikke at indfri de store forventninger, hans mæcen stillede til ham, og alle planerne strandede, dels på den unge digters ringe evne til at koncentrere sig om det pædagogiske studium, dels på hans manglende videnskabelige forudsætninger.[72] I henved et år havde hertugen forhandlinger med den ovenfor nævnte i Halle siddende filolog F. A. Wolf om at blive direktor. Det blev imidlertid ikke til noget, da han ad omveje fik oplysninger om moralske brist hos Wolf.[73] Hertugen så sig derfor nødsaget til at acceptere Moldenhawer, der af alle ubestrideligt måtte anerkendes som en stor filologisk dygtighed – han var endog veltalende på latin – men efterhånden besad ret stor indflydelse på det danske undervisningsvæsen, nok for stor efter hertugens mening. Bag hertugens modvilje mod Moldenhawer lå formentlig også en faglig uenighed. Mens hertugen understregede det pædagogiske aspekt, havde Moldenhawer i den filologiske klasses pensum medtaget fag, som for størstedelen havde manglet i universitetsundervisningen. Da Moldenhawers plan i det store og hele sejrede, betød det, at seminariet fra starten var

70. C. Hahn Kristensen: *Seminarium Pædagogicum. Det pædagogiske Seminarium ved Københavns Universitet 1800-1811,* Kirkehistoriske Studier, 2. række nr. 15, 1962, s. 50.
71. J. Paludan: *Det høiere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig,* 1885, s. 85.
72. Olaf Carlsen: *Pestalozzi og Danmark* II, Aarhus 1956, s. 144.
73. C. Hahn Kristensen: anf. værk, s. 39.

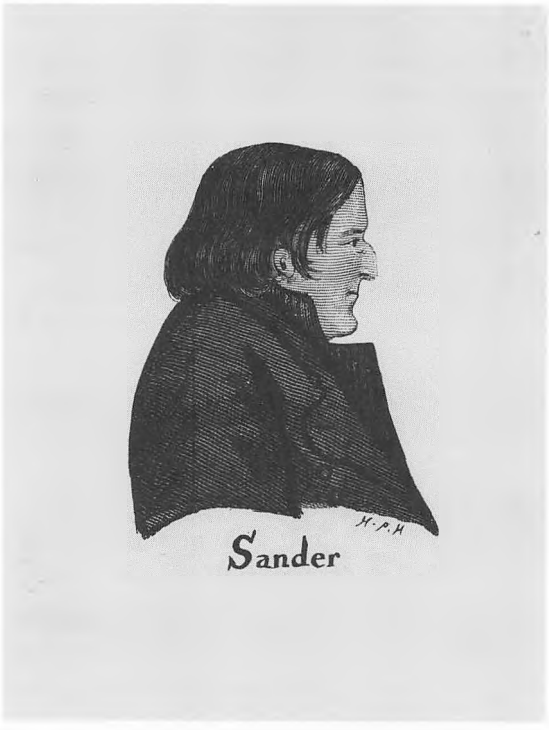

Fig. 63. Levin Christian Sander (1756-1819) blev 1800 som den første i Norden udnævnt til professor i pædagogik. I den danske offentlighed var han dog først og fremmest kendt som forfatter til sørgespillet »Niels Ebbesen af Nørreriis eller Danmarks Befrielse«, vort tidligste nationalhistoriske heltedrama, der 1797 med megen succes var blevet opført på Det kgl. Teater. I sin funktion som pædagog søgte han flittigt at tilegne sig den nyeste tyske pædagogik, men ydede aldrig noget selvstændigt bidrag. Dog er hans skildring af Basedow, som han havde kendt personligt, af stor historisk interesse. Den indgik i hans »Bidrag til Pædagogiken og dens Historie« I-II (1804-06), der er det første større arbejde i sin art på dansk. Tegning. KB. Billedsamlingen.

en hybrid, på den ene side et filologisk seminarium i stil med Heynes i Göttingen og på den anden side et institut til uddannelse af lærere til de i skolen nyindførte fag.

Til den for seminariet betydningsfulde post som professor i pædagogik og metodik beskikkedes den 24. januar 1800 *Levin Christian Sander* (1756-1819).[74] Han var holstener og havde gået i sin fødebys, Itzehoes, latinskole, hvor Trapp 1772 var blevet rektor. Allerede i 1774 kom Sander i huset hos professor Martin Ehlers, som har øvet en meget væsentlig indflydelse såvel på

74. Seminariets øvrige lærere var følgende: Direktor Moldenhawer, inspektor i religions- og antropologiklassen; lektor (fra 1802 professor) i græsk, den ovenfor nævnte *Børge Thorlacius* (1775-1829), inspektor for den filologiske klasse; professor i naturhistorie *Gregers Wad* (1775-1832) og overlærer ved Vor Frue Skole *Hans Christian Linderup* (1763-1809), inspektorer i den matematisk-fysisk-naturhistoriske klasse; professor i historie *Jørgen Kierulf* (1757-1810), inspektor i den historisk-geografiske klasse og lærer i dansk stiløvelse; lektor (fra 1802 professor) i engelsk *Thomas Christoffer Bruun* (1750-1834), lærer i fransk og engelsk; endelig varetog Sander også undervisningen i tysk og æstetik. I 1803 afløstes Linderup af professor Jacob Wolf; i 1805 afløstes Kierulf af professor G. Sverdrup (historisk-geografisk klasse) og rektor Nissen (dansk stiløvelse), der igen 1807 afløstes af professor Knud Lyhne Rahbek.

Basedow som på Trapp.[75] Antagelig skyldes det forbindelsen Ehlers-Trapp, at man i 1778 tilbød Sander en lærerstilling ved Basedows »Philanthropin« i Dessau, hvor han blev til 1783. Året efter befinder han sig som huslærer i Danmark hos C. D. Reventlow. Ved protektion kom han først ind som fuldmægtig i Kreditkassen, senere som sekretær i Generalvejkommissionen. I årene op til 1800 beskæftigede han sig med digtning og oversættelse, mens pædagogikken blev lagt på hylden. I kommissionens indstilling af Sander hedder det, at han »ved mangeaarige Erfaringer forhen har udviklet og ved Eftertanke over disse fuldkommet sit pædagogiske Talent«,[76] et udsagn som Sander i sin tiltrædelsesforelæsning ikke finder helt berettiget. I sin autobiografi, der aftryktes i hans nekrolog, siger han det samme med lidt andre ord: »Det kostede ham megen Anstrengelse at sætte sig igjen ind i en Videnskab, som i de Aar, han ikke havde fulgt dens Gang, havde ved den kantiske Philosophie erholdet en forandret Form. Arbejdet blev sværere, da han ikke tiltroede at kunne bruge et frit Foredrag, og derfor fuldstændigen udarbejdede sine Forelæsninger«.[77] Dette sidste skyldtes nu, ud over at dansk var et fremmedsprog for Sander, formentlig også, at han fra starten havde til hensigt at offentliggøre sine pædagogiske arbejder, »um auch das Publikum zu überzeugen, dass ich meiner Phlicht gemäss auf meinem Posten wach und wacker bin«, som det hedder i Sanders lærerindberetning for året 1801.[78]

Vi ved således god besked om indholdet af Sanders forelæsninger og kan ud fra lektionskatalogen se, hvorledes den overordnede struktur var. Som grundbog anvendte Sander A. H. Niemeyers *Grundsætninger for Opdragelse og Underviisning,* der netop 1800-01 oversattes til dansk fra 3. udgaven. Bogen brugtes i hele fireårs-perioden, sandsynligvis suppleret med dele af Campes *Revisions-Værk, det hele Skole- og Opdragelses-Væsen angaaende,* der mellem 1799 og 1806 udsendtes i en fuldstændig dansk udgave i 18 bind. Sanders egne bidrag må ses dels som supplement til disse lærebøger dels som orientering om fagets helt aktuelle udvikling. Han har således ganske nøje fuldt anvisningerne for faget, som de findes angivet i undervisningsplanen, nemlig at lede alumnerne »til critisk Bekjendtskab med de classiske Skrivter over Opdragelseslæren og dens enkelte Dele«[79] og – med moderne sprogbrug –

75. Olaf Carlsen: *Om kielerprofessoren Martin Ehlers. Med to Breve fra Martin Ehlers til Johan v. Bülow,* Personalhistorisk Tidsskrift, 10. Rk. 4. Bd., 1937, s. 251.

76. Citeret i E. Sigmund: *Christian Levin Sander. Nordens første Professor i Pedagogikk,* i *Festskrift tilegnet Professor, dr. philos. Otto Anderssen paa 70-aarsdagen 28. december 1921,* Kristiania 1921, s. 159.

77. Dansk Litteratur-Tidende, 1819, nr. 36, s. 572 f.

78. Citeret i C. Hahn Kristensen: *Seminarium Pædagogicum,* s. 82.

79. *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve,* ved L. Fogtman, VI. Del, 10. Bind, 1799-1800, 1802, s. 188.

orientere om udviklingspsykologiske, motivationspsykologiske og fagdidaktiske forhold, idet hans forelæsninger i pædagogik og metodik bl.a. skulle fungere som »en Ledetraad ved Læsning af pædagogiske Skrivter«. Derimod stilledes der intet krav om selvstændig forskning i pædagogiske problemer.

Hele hans pædagogiske forfatterskab blev skrevet mellem 1800 og 1804, og efter at være udkommet i tidsskrifter, udgivet i revideret form i *Bidrag til Pædagogiken og dens Historie,* 2 bind (1804-1806).[80] Det falder naturligt i en historisk og en teoretisk del. I den historiske del gives biografiske efterretninger om bl.a. Locke, Rousseau og Basedow, nærmest i den litterærhistoriske tradition,[81] mens en gennemgang af disse pædagogers faglige arbejder helt savnes – man må forestille sig, at forelæseren har anbefalet alumnerne selv at læse disse. De teoretiske arbejder er næsten udelukkende formuleret som kompendier over tyske pædagogers arbejder. Interessantest er nok Sanders tiltrædelsesforelæsning, hvor pædagogikken som videnskab bestemmes som en systematisk samling af erfaringssandheder, der efter efterprøvelse kan fungere som en skat af menneskekundskab for den praktiske pædagog.

Det er ikke underligt, at Sander med denne arbejdsform og dette program fremtræder som ganske uoriginal, og at hans arbejder repræsenterer en svagere afglans af tidens dominerende opfattelse, Niemeyers eklekticisme, hvor Kants pædagogiske mål – den moralske dannelse – er accepteret. Man kan derfor roligt tilslutte sig Einar Sigmunds vurdering af ham: »Som pedagog er han absolutt »død«, og man kan trygt spå at han aldri kommer til å gå igjen, ennsie opstå fra den grav hvor han nu har hvilt så lenge«.[82] Men det er måske for hård en dom. Sanders opgave var næsten umulig. Som eneste lærer ved seminariet skulle han udelukkende forelæse. Eksamen i faget indskrænkede sig til, at kandidaten ved en mundtlig prøve, hvor der også skulle eksamineres i andre fag, skulle prøves i »Bekiendtskab med Opdragelses- og Underviisnings-Videnskaben i Almindelighed og hans Fags særdeles Methodik«.[83] Grundlaget for den struktur, som stadig gælder for pædagogicum-eksamen, var hermed lagt. Erfaringen viser, at det nok snarere er denne

80. Muligvis har Sander ligget inde med flere pædagogiske arbejder, idet han i den ovenfor nævnte autobiografi beklager, at han under Københavns bombardement i 1807 mistede flere årgange af sine pædagogiske forelæsninger og desuden samlinger til pædagogikkens historie. Men skønt han sammen med pastor A. K. Holm og stiftsprovst Fr. Plum fra 1804 til 1808 udgav det meget fortjenstfulde tidsskrift *Egeria,* og således havde rig lejlighed til at publicere om pædagogiske emner, blev det kun til korte og ret betydningsløse notitser heri.

81. Om denne særlige tekstype omkring 1800, se Flemming Conrad: *Rahbek og Nyerup. Bidrag til den danske litteraturhistorieskrivnings historie,* 1979, især s. 23 f.

82. E. Sigmund: *Christian Levin Sander,* s. 157.

83. C. Hahn Kristensen: *Seminarium Pædagogicum,* s. 93.

struktur, end Sanders indsats, der er at dadle. Det bør vel også nævnes, at ingen videnskabelig disciplin bliver nyttig, blot fordi man dekreterer, at den er nødvendig. Det skulle blive pædagogikkens skæbne. Da det ydre pres forsvandt, forsvandt også pædagogikken fra universitetet. Det pædagogiske Seminarium var et led i den store reform for de lærde skoler, men var slet ikke i stand til at levere nye kandidater nok, hvorfor man igen så sig nødsaget til at acceptere studenter og teologiske kandidater som lærere. Da det således ikke længere var nødvendigt at have frekventeret seminariet for at gå ud i lærergerningen, sygnede seminariet hen som følge af mangel på alumner – og med det, pædagogikken. November 1811 meddeles i lektionskatalogen, at en omorganisation er undervejs.[84] Resten er tavshed.

1800-TALLET

Den pædagogiske litteratur og det pædagogiske initiativ havde både herhjemme og i udlandet indledt det nye århundrede på en så storslået måde, at man måtte tro, at det 19. og ikke det 18. århundrede af eftertiden ville blive døbt »det pædagogiske«. Tingene skulle som bekendt komme til at udvikle sig noget anderledes. Mens der i udlandet kom en vis afmatning i den pædagogiske begejstring uden at udviklingen i den teoretiske pædagogik gik i stå, så fremtræder situationen herhjemme i pædagogisk henseende i den første del af det 19. århundrede mærkeligt stillestående, især den teoretiske pædagogik er ganske forsvundet.

Udtalelserne herom er ved århundredets midte ganske samstemmende. Da dr. Frederik Lange, tidligere rektor for den nedlagte lærde skole i Vordingborg, i 1847 indledte en række universitetsforelæsninger over pædagogikkens historie, startede han med et citat fra G. Thaulow, der netop var blevet professor i filosofi med særlig hensyntagen til pædagogik ved Kiels Universitet og som iøvrigt besad et udmærket kendskab til den pædagogiske situation i Skandinavien. »In Norwegen, Sweden, Dänemark ist der Name Pädagogik verschollen«, hævder Thaulow,[85] en opfattelse Lange deler i så rigt et mål, at han ikke holdt sig tilbage for at udtale sin egen dom om muligt endnu stærkere: »Det er i Aar en fuld Menneskealder siden, at Pædagogikens

84. »Justo tempore indicabuntur, quum spes affulgeat, propediem stabilitum iri hujus Instituti Academici novam rationem ac formam, his temporibus futurisque rei scholasticae necessitatibus commodisque congruam« (s. 8).

85. G. Thaulow: *Erhebung der Pädagogik zur philosophischen Wissenschaft. Oder Einleitung in die Philosophie der Pädagogik,* Berlin 1845, s. 9. Lange har dog i sin gengivelse af citatet udeladt Norge og Sverige.

Studium har havt nogen Ordfører ved vort Universitet. I det samme Tidsrum har vor Litteratur ikke frembragt noget Værk, som paa nogen Maade har gjort sig det til Opgave, eller som forlangte at være Udtryk for den videnskabelige Opfattelse af Pædagogikens Grundsætninger.«[86] Langes udtalelse refererer ifølge sin intention især til den lærde skole, men gælder uden større tvang også for almueskolen – og for Grundtvig. Året efter Langes udtalelse udgav lærer Jørgen Jørgensen *Pædagogikens Historie, nærmest med Hensyn til Folkeskolevæsenets Udvikling* (1848) og fandt heri kun to nyere, danske bøger værdige til omtale, nemlig biskop P. O. Boisens *Methodebog for Almue-Underviisning,* der udkom posthumt 1834, og dr. (senere biskop) G. P. Brammers *Lærebog i Didactik og Pædagogik* (1838), der snart fortrængte Boisens bog og i revideret udgave anvendtes på seminarierne helt indtil professor S. Heegaard på Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenets opfordring udsendte *Om Opdragelse* 1880. Jørgensen tilføjer endda ikke ganske venligt: »Men ligesaa stor som Mangelen hos os er paa selvstændige Forfattere, ligesaa stort er Antallet paa de pædagogiske Fragtskippere, der haver gjort Tydskernes Arbeider tilgængelige for de i disses Sprog ukyndige danske Læsere«,[87] en udtalelse man kun kan tilslutte sig, hvis England også nævnes som afsenderland.

Med Gamborg og Sander forsvandt den teoretiske pædagogik således ikke alene fra universitetet, hvor man først efter 150 år igen skulle tildele den sin egen lærestol, den forsvandt også med de få undtagelser, som nedenfor skal omtales, fra den videnskabelige bevidsthed. Det betyder naturligvis ikke, at pædagogiske spørgsmål ikke blev diskuteret i dette tidsrum. Men det betyder, at de pædagogiske temaer, som optog sindene, dels var nært forbundet med den pædagogiske hverdag, dels mere havde karakter af indlæg i den pædagogiske debat, der mod århundredets slutning i stigende grad skulle blive af politisk karakter, end karakter af undersøgelse af pædagogiske forhold. De få gange, hvor universitetet i dette århundrede havde kontakt med den teoretiske pædagogik, var det da også i forbindelse med et praktisk pædagogisk problem, uddannelsen af lærere til de lærde skoler.

For almueskolens vedkommende blev metodikken gennem det 19. århundrede det altovervejende tema. Allerede i *Den store Skolekommissions* regie havde denne interesse vist sig, idet Pestalozzis elementarmetode fra 1804 til 1808 var blevet underkastet en nøjere undersøgelse ved en prøveskole i København –

86. F. Lange: *Almindelige Bemærkninger over Pædagogikens Studium. Indlednings-Foredrag til en Række af Forelæsninger over Pædagogikens Historie,* 1847, s. 3.
87. J. Jørgensen: *Pædagogikens Historie,* 1848, s. 189.

og fundet for let.[88] Senere knyttedes forhåbningerne til den af to engelske skolefolk, Andrew Bell og Joseph Lancaster, omkring 1800 af hinanden uafhængigt »opfundne« metode, hvorved ældre elever systematisk underviste yngre elever i mindre hold, hovedsagelig i form af terpning af stavning, læsning og regning på grundlag af tavler ophængt på væggene i et større lokale. Læreren dirigerede da ved hjælp af et fløjtesignal holdenes skift fra tavle til tavle. Metoden anbefalede sig herhjemme i den fattige efterkrigstid bl.a. ved sin billighed; én lærer kunne forestå undervisningen af et meget stort antal børn. Tilskyndelsen til anvendelsen af metoden udgik 1816 fra Frederik VI, men først da kongen 1819 befalede den overfor nævnte unge, dygtige major Joseph von Abrahamson, der kendte metoden fra sit ophold ved det allierede besættelseskontingent i Frankrig, at oprette en forsøgsskole for »indbyrdes undervisning«, blev metoden en succes, måske den største noget sted i verden. Metoden støttedes kraftigt af det i 1820 oprettede *Pædagogiske Selskab,*[89] men udsattes især fra 1830'erne og frem for hård kritik på grund af dens »mekaniske« og »militaristiske« karakter. Dens overvældende indflydelse på den danske almueundervisning synes først mod århundredets midte at være på retræte.[90] I århundredets sidste halvdel voksede, ikke uden indflydelse af en fornyet interesse for Pestalozzi, en stadig stærkere tiltro til »anskuelsesundervisningen« som metodikkens vise sten frem.[91]

Debatten om den lærde skoles forhold var gennem det 19. århundrede overvejende af didaktisk karakter med spørgsmålet om den rette fagplan som det centrale. Problemet var, om – og hvis ja, da hvor mange realfag den lærde skole skulle meddele. Da kravet fra det omgivende samfund om realundervisning blev stadig stærkere, løste man i første omgang problemet ved i skoleloven af 1850 at indføje visse realfag i den lærde skoles pensum, således at man bevarede én studentereksamen. Da dette ikke slog til, blev der i 1871-skoleloven indført to afdelinger, »den ene overveiende sproglig-historisk, den anden overveiende mathematisk-naturvidenskabelig«, som det hedder i lovens § 1. Endelig indførtes ved *Lov om højere Almenskoler m.m. af 24. April*

88. Om denne, se J. Larsen: *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1818,* 1893, s. 189-96; J. Larsen: *Den pestalozziske Prøveskole,* Vor Ungdom, 1918, s. 140-48 og 184-93; og K. E. Bugge: *Biskop Münters Vurdering af den Pestalozziske Methode,* Kirkehistoriske Samlinger, 7. Rk. IV, s. 483-94.

89. H. Kyrre: *Det pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar,* 1920, s. 12 f og 65 f.

90. E. Høybye-Nielsen: *Den indbyrdes undervisning i den Sjællandske almueskole,* Årbog for Dansk Skolehistorie 1969, s. 42-75.

91. J. Larsen: *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898,* 1899, s. 418 f; og K. Rønne: *Folkeskolens orienteringsfag – en nydannelse med gammelt mål,* Årbog for Dansk Skolehistorie 1972, s. 73-91.

1903 en tredeling i linier med hvert sit særpræg i kraft af liniernes undervisningsfag, nemlig »den klassisk-sproglige, den nysproglige og den matematisk-naturvidenskabelige Linie« (§ 3), og ved samme lejlighed skabtes en organisk forbindelse mellem de to skolesystemer, folkeskolen og den lærde skole.[92] To for den lærde skole helt centrale problemer, kravet om »nytte« eller »samfundsrelevans« og kravet om en mere »demokratisk« eller »ligelig« fordeling af uddannelsesgodet, blev således ved denne lejlighed løst ved hjælp af organisatoriske foranstaltninger. Men forud herfor var overvejende i skolekredse gået en debat af dannelsesteoretisk karakter.

I al enkelhed kan grundproblemet i denne debat siges at bestå i muligheden for at forsvare et undervisningsstof og en undervisningsmetode, der ikke kunne forsvares ved henvisning til de kundskaber, som måtte blive resultatet af de pædagogiske bestræbelser. Havde man således fra starten afskåret sig fra at henvise til skolens umiddelbare fagspecifikke nytte – et argument man jo var blevet frataget, da den lærde skole ikke længere kunne opfattes som forberedelse til et bestemt embede, præsteembedet – søgte man i stedet at legitimere den lærde skoles fagkreds ved at henvise til, at den medførte en »almen« eller en »almindelig« dannelse. En begrundelse for »almen dannelse« kan principielt udformes på to forskellige måder, nemlig som enten materiale eller formale teorier. Man kan således lægge vægten på den særlige værdi, som undervisningsstoffet antages at have, og enten, som den encyklopædiske dannelsesteori, hermed mene al etableret faglig kundskab, eller, som den »klassiske« dannelsesteori, hermed mene, at en særlig del af den kulturelle verden, den klassiske, bør dyrkes. Dette er karakteristiske eksempler på *materiale* dannelsesteorier.

I det store og hele er materiale dannelsesteorier fraværende i det 19. århundredes debat til fordel for *formale* dannelsesteorier, der udgør den anden principielle måde at begrunde den »almene« dannelse på, således at man kan hævde, at ideen om »formal dannelse« indgår som et væsentligt træk i alle pædagogiske systemer, der i dette århundrede havde nogen praktisk betydning.[93] Grundtanken i den formale dannelse er, at undervisningsstof og -metode, ud over det umiddelbart meddelte, også vil have en indirekte virkning, enten på hele personligheden, på »sjælskræfterne« eller evnerne, på dannelsen af begreber eller kategorier, eller på skabelsen af en særlig metodisk færdighed.

92. Hele dette forløb er indgående behandlet i V. Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati. Fra latin- til almenskole. Lov om højere almenskoler 24. april 1903,* 1976.

93. Mogens Nielsen: *Om pædagogiske teorier som slogan-systemer* i J. Goldbach og Spæt Henriksen (red.): *Pejlinger. Pædagogisk-filosofiske studier,* 1978, s. 75.

T. 7.

Time-Inddeling

for de militaire Casernestholers 1ste Classe. Tog-Afdelingen

[efter indbyrdes Undervisning.]

Eftermiddag	Alle opstilles	Kl. 4, 15'.
	efterses, formeres Læseskole	— 4, 20'.
	der læses indtil	— 5, —'.
	Læseskolen opløses, indtil	— 5, 2'.
	formeres Skriveskole	— 5, 2'.
	begyndes med Skrivningen	— 5, 10'.
	der skrives, indtil	— 5, 50'.
	Skriveskolen opløses, indtil	— 5, 52'.
	der gaaes ned i 10' indtil	— 6, 2'.
	Alle staar opstillede igjen	— 6, 2'.
	der formeres Regneskole, Regningen begynder	— 6, 10'.
	der regnes indtil	— 6, 50'.
	der udtages til Geographi og Forstandsøvelse	— 6, 50'.
	de øvrige vedblive at regne	— — — —
	Geographi, Forstandsøvelse og Regning i 15', indtil	— 7, 3'.
	Opløsning i 2', indtil	— 7, 7'.
	Alle staar opstillede til at gaae	— 7, 7'.
	Bedrøvelse, Ros og Bøn, i 8' indtil	— 7, 15'.
	Alle gaae hjem	— 7, 18'.

Fig. 64. I 1819 udkom Joseph Lancasters bog »En eneste Skolemester blandt tusinde Børn i een Skole. Et Bidrag til Underviisningsmethodens og Skolediscipliners Forbedring i de lavere Almueskoler« og samme år påbegyndtes fra centralt hold energisk bestræbelserne på at indføre »Den indbyrdes Undervisning« i alle landets almueskoler. Vurderingen af både metodens udbredelse og pædagogiske effekt har varieret. Tidligere mente man, at den allerede næsten var forsvundet i løbet af 1830'erne, især på grund af dens militære og mekaniske karakter, som ovenstående skoleskema genspejler, men senere undersøgelser synes at vise, at metoden først forsvandt, da den gruppe lærere, som var opøvet i metoden, blev pensioneret. Det er ligeledes blevet fremhævet, at metoden faktisk medvirkede til, at store dele af almuebefolkningen ret hurtigt tilegnede sig de elementære skolefærdigheder. Det viste skema findes som bilag i 2. bind af P. H. Mønster og J. v. Abrahamson: »Om den indbyrdes Underviisnings Væsen og Værd« I-III (1821-28). Det kgl. Bibliotek.

Tilhængerne af, at alene latin og græsk skulle være det centrale i læseplanen, henviste i første omgang til den »harmoniske« udvikling af personligheden, senere til udvikling af evnerne, den funktionale dannelse, som det væsentlige. En sådan henvisning var, som i biskop *J. P. Mynsters* (1775–1854) tilfælde, ofte forbundet med den psykologiske fakultasteori eller evnepsykologi.[94] Andre, som f.eks. lektor i filosofi ved Sorø Akademi, *Johs. Chr. Lütken* (1791–1856), gjorde opmærksom på, at den funktionale dannelse lige så godt kunne udvirkes ved hjælp af de reale fag.[95] Professor *J. N. Madvig* (1804–86) afviste fakultasteorien og tilsluttede sig i stedet Herbarts psykologiske forestillingsteori.[96] Han hævdede som konsekvens heraf, at kundskabsstoffet bør være en hovedhjørnesten i dannelsesprocessen, idet dannelsens art først og fremmest bestemmes af arten af kundskabsstof. Derved bestemmes nemlig den kreds af forestillinger, de begreber og kategorier, som bibringes eleven, og dermed også elevens interessekredse. Ifølge Madvig kan græsk og latin ikke erklæres for nødvendige ud fra et funktionalt dannende synspunkt, men fordi den klassiske kultur i vor kultur står så enestående centralt, at man må kende den indgående. Det er menneskets åndelige verden, som den har åbenbaret sig gennem historien, herunder i sprogene, der har langt den overvejende betydning i en dannelsesproces. Matematik og naturvidenskaber kan dog ikke undværes heri. Madvigs opfattelse kan således næsten forekomme at svinge over til fordel for en encyklopædisk dannelsesteori, dog med vægten på den humanistiske dannelse.

Resten af århundredet bevægede debatten om den »almene« dannelse sig inden for de her omtalte tolkninger af begrebet »formal dannelse«.[97]

Også *N. F. S. Grundtvigs* (1783–1872) skoletanker, som ved 1830'ernes midte havde fået deres endelige form,[98] kan opfattes som et dannelsesteoretisk

94. J. P. Mynster: *Nogle Bemærkninger om det lærde Skolevæsen i Danmark,* Dansk Ugeskrift, Bd. 2, 1832, s. 52-74; og Gunhild Nissen: *Fra dannelsesdiskussionen i 1830'ernes og 1840'ernes skoledebat,* Årbog for Dansk Skolehistorie 1968, s. 49-67.

95. J. C. Lütken: *Om almindelig Dannelse og dens Midler,* Skoleprogram Sorø 1830; og Olaf Carlsen: *Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning* I, 1930, s. 11-20.

96. J. N. Madvig: *P. Hjort, C. Lütken og Andre om den lærde Skoleunderviisning,* Maanedskrift for Litteratur, Bd. 8, 1832, s. 1-57, 385-442 og 563-600, og Bd. 9, 1833, s. 201-29. Denne afhandling er analyseret i Per Krarup: *Forholdet til Skolen,* i *Johan Nicolai Madvig. Et mindeskrift* I, 1955, s. 187-251, især s. 193-202. Krarup påviser i øvrigt Madvigs helt afgørende indflydelse på den lærde skoles udvikling i det 19. årh., og Madvig-reformens afhængighed af de teoretiske overvejelser, som kommer til udtryk i det nævnte værk.

97. Dele af denne debat er refereret i K. E. Bugge: *Skolen for Livet,* 1965, s. 246-51; Gunhild Nissen: anf. arb.; O. Carlsen: *Rousseau og Danmark,* Aarhus 1953, *passim;* V. Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati,* 1976, s. 129-51.

98. K. E. Bugge: anf. værk, s. 254-83.

bidrag. På baggrund af en lang religiøs afklaringsproces tilskyndedes han til – foranlediget af de såkaldte rådgivende stænderforsamlinger, hvis første session foregik i tiden 1835–36 – at arbejde for »en folkelig Dannelse i kongelig Aand«. I skrifter som *Det Danske Fiir-Kløver* (1836), *Til Nordmænd om en Norsk Høi-Skole* (1837) og *Skolen for Livet og Academiet i Soer* (1838)[99] formuleredes de skoletanker, som senere er blevet så velkendte: at ungdomstiden, og ikke barndommen, er den egentlige skoletid; at børn hellere må vokse op i driftige borgeres huse end pines med udenadslæren og døde sprog i skolen; at den rette oplysning må foregå i fuldstændig frihed for lærere såvel som for elever; at det rette grundlag for en folkeoplysning er folkets liv i fortid og nutid, hvoraf følger, at oplysningen må være dels »historisk-poetisk«, d.v.s. ved hjælp af folkets myter, digtning og historie skal de unge høre om menneskelivets sande vilkår, dels må den beskæftige sig med fædrelandets nutidige situation, dets næringsveje, natur og politiske forhold; at det rette undervisningsmiddel er det levende, talte ord på modersmålet, mens bøger bør indtage en mere tilbagetrukket position; og endelig, at realiseringen af denne nye skoleform, hvortil alle unge skal have adgang, i Danmark bør være en statsopgave. Grundtvig forestillede sig, at opgaven bedst kunne løses på én stor, central institution, Sorø Akademi, en idé der som bekendt ikke blev realiseret.[100]

Med Grundtvigs skoletanker som inspirationskilde startede folkehøjskolebevægelsen, som er Danmarks eneste virkelige bidrag til den internationale pædagogiske verden. Men det er tvivlsomt om dette bidrag kan siges at hvile på et teoretisk pædagogisk grundlag. Dog er det blevet forsøgt at finde et enkelt samlende grundsynspunkt i hele Grundtvigs pædagogiske forfatterskab, nemlig i hans tanker om »Vexel-Virkning«, idet det, han kalder den levende vekselvirkning, eller den sande indbyrdes undervisning – et udtryk ikke uden inspiration fra den Bell-Lancasterske metode – skulle tilvejebringes mellem lærer og elever, og mellem eleverne indbyrdes.[101] I Grundtvigs tanker om den frihed, det liv og den naturlighed, som kendetegner den levende vekselvirkning, får hans forestillinger om skolen deres plads henholdsvis som betingelse for, at vekselvirkningen kan komme i stand, eller som udtryk for, at den fungerer. I dette begreb, som ikke er ulig visse træk i nutidens dialogpædagogiske forestillinger, kan ses et forsøg på at afgrænse, hvori det egentlig »pædagogiske« består.

99. Alle samlet i *Grundtvigs Skoleverden i tekster og udkast* II, 1968, udg. af K. E. Bugge.
100. Kai Hørby: *Grundtvigs højskoletanke og Sorø Akademis reform 1842-1849,* Årbog for Dansk Skolehistorie 1967, s. 59-84.
101. K. E. Bugge: *Skolen for livet,* 1965, s. 296-314.

Rettes blikket endelig mod den egentlige teoretiske pædagogik i det 19. århundrede, er antallet af bidrag få, men betydningsfulde.

Frederik Lange – en hegeliansk pædagog

Da Det pædagogiske Seminarium døede hen, fandtes ikke længere nogen uddannelse for den lærde skoles lærere. Ved *Kgl. Anordning af 24. okt. 1818* genindførtes den gamle eksamen for overordnede lærere efter universitetsfundatsen af 1788. Nogen tilskyndelse til at genoprette seminariet igen fik Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler ikke ligefrem fra overlærer, magister *C. F. Ingerslev* (1803–68), som man 1838–39 havde sendt til udlandet for at gøre sig bekendt med det lærde skolevæsen. I 1841 udsendte han en omfattende redegørelse *Om det lærde Skolevæsens Tilstand i de Tyske Stater og i Frankrig, tilligemed Betragtninger og Forslag angaaende det lærde Underviisningsvæsen i Danmark,* der nærmest må betegnes som en udlandspædagogik snarere end en komparativ undersøgelse, hvori han kraftigt advarer mod genindførelsen af et pædagogisk seminarium. »Allevegne, saavidt mig er bekjendt, er denne Indretning mislykket«,[102] siger han og tilføjer, at det er unyttigt, dyrt og skaber organisatoriske vanskeligheder. Dog finder Ingerslev det ønskeligt, at der på universitetet holdes forelæsninger over pædagogikkens historie og metodik for vordende lærere, ligesom disse skal aflægge prøve heri, dels som skriftlige opgaver i pædagogiske og metodologiske »Gjenstande« og dels som »Prøvelectioner«.[103]

Med henblik på at gennemføre en reform af læreruddannelsen bad direktionen 1842 nu Konsistorium om en udtalelse. Til sagens behandling nedsatte Det filosofiske Fakultet en særlig komité, bestående af professorerne F. C. Sibbern, F. C. Petersen, J. N. Madvig, H. M. Velschow og Chr. Ramus. Komiteens flertal sammenfattede sit syn på spørgsmålet om en pædagogisk uddannelse i den opfattelse, at man alene skulle henlede »de vordende Læreres Opmærksomhed paa den practiske Dannelse baade ved Universitetets Foredrag over Pædagogik og ved Forpligtelsen for dem, der ville fremstille sig til den practiske Lærerprøve, til i forveien at have gjort sig bekjendt med Skolernes Indretning og overværet Underviisning deri«,[104] men ikke kræve nogen eksamen bl.a. ud fra den betragtning, at pædagogikken

102. C. F. Ingerslev: *Om det lærde Skolevæsens Tilstand i de Tyske Stater og i Frankrig,* 1841, s. 463.
103. C. F. Ingerslev: anf. værk, s. 470.
104. Meddelelser angaaende Kjøbenhavns Universitet, m.m. 1849-1856, udg. af A. C. P. Linde, 1860, s. 171.

endnu manglede »et saadant positivt og bestemt Indhold«, at en eksamen kunne have nogen mening. Et af komiteens medlemmer, filosoffen *F. C. Sibbern* (1785–1872), afgav et særvotum, hvori han stillede forslag om etablering af en egentlig eksamen i pædagogik og didaktik i forbindelse med den praktiske prøve. Dette votum er interessant, fordi Sibbern som grundlag for sin indstilling udarbejdede en lille afhandling, om »Pædagogiken [er] en sand Videnskab med den Bestemthed og Exacthed, som et Examensfag bør have?«,[105] og besvarede spørgsmålet med et ja. Til grund for skolens arbejde ligger en »Practik«, der kræver styrelse og bestemmelse. Man må derfor kræve en grundig analyse af de begreber, som mere eller mindre dunkelt ligger til grund for denne virksomhed. Da Sibbern i sit syn på pædagogikken som videnskab deler Herbarts opfattelse, må et pædagogisk studium komme til at bestå af psykologi og etik, begge fag, som allerede blev doceret ved den filosofiske eksamen for alle førsteårsstuderende ved universitetet. Hvad der således fordredes var, at man efter at embedseksamen var aflagt, hos de kandidater, der ønskede at gå lærervejen, byggede videre på dette grundlag. Endelig gav Sibbern en demonstration af pædagogikkens videnskabelighed ved at gennemgå nogle emner, som i pædagogikken kunne dyrkes på en kvalificeret måde.[106] Sibberns synspunkter er bemærkelsesværdige i kraft af henvisningen til Herbart, der selv i Tyskland på dette tidspunkt endnu ikke havde tiltrukket sig synderlig opmærksomhed. På baggrund af den samtidige opfattelse, der identificerede et pædagogisk kursus med et kursus i pædagogikkens historie, kommer Sibberns opfattelse således til at fremtræde som ganske avanceret.

Konsistorium fulgte imidlertid komiteens flertal, således at der i den *Kgl. Anordning af 2. februar 1849 angaaende de Prøver, som give Adgang til de overordnede Lærerposter ved de lærde Skoler* i § 13 alene blev optaget en bestemmelse om at afholde en praktisk prøve i kandidaternes undervisningsfærdighed.

Men også ad andre veje søgte man uden resultat at bringe pædagogikken ind på universitetet. Under forhandlingerne om revision af normalreglementet for universitetet i 1844 fremsatte Det filosofiske Fakultet et forslag om oprettelse af et eget professorat i pædagogik og om ydelse af en særlig bevilling af universitetets midler til dækning af udgifterne ved oprettelse af et pædagogisk skolelærerseminarium. Konsistorium afviste forslaget om et pædagogisk professorat, idet man mente, at denne videnskab måtte kunne varetages af en af de daværende professorer. Derimod erkendte man vigtigheden af at oprette et pædagogisk seminarium, men fandt, at

105. Meddelelser 1849-1856, s. 176.
106. Meddelelser 1849-1856, s. 178-180.

udgifterne forbundet hermed måtte dækkes af skolevæsenet, ikke af universitetet, en opfattelse direktionen ikke delte. Direktionen fremhævede, at den pædagogiske undervisning måtte kunne varetages indenfor Det filosofiske Fakultets sædvanlige rammer – og dermed faldt forslaget.[107]

Skønt kræfter uden for universitetet kraftigt understøttede pædagogikkens tilbagevenden – Det pædagogiske Selskab havde i 1840'ernes begyndelse rejst krav om oprettelse af en pædagogisk lærestol og i 1846 i forbindelse med 100-års festen for Pestalozzis fødsel udtalt ønsket om, »at der kunde holdes offentlige Forelæsninger over Pestalozzis Principper og deres Betydning for Undervisning og Opdragelse«,[108] ligesom man i almueskolelærerkredse luftede tanker om et »pædagogisk Fakultet«[109] – så blev forelæsninger over pædagogik dog først taget op 1847 og endog med en vis modstand fra universitetets side.

Dr. *Frederik Olaus Lange* (1798–1862) havde som ovenfor nævnt efter sin rektorgerning kastet sig over den teoretiske pædagogik. I 1847 og 1848 havde han »ifølge særlige allerhøieste Resolutioner« holdt pædagogiske forelæsninger ved universitetet. I begyndelsen af året 1849 indsendte Lange, der iøvrigt samme år blev titulær professor, et andragende til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om at det måtte overdrages ham at holde forelæsninger ved universitetet over de pædagogiske discipliner. Ministeriet var positivt indstillet til forslaget og ønskede, at Lange mod en årlig godtgørelse på 400 Rd. skulle forestå hele læreruddannelsen. Men inden endelig afgørelse skulle træffes, udbad man sig Konsistoriums udtalelse. Denne forelå 12. juli og var negativ. Dels henviste man til, at man allerede 1847 ikke vedvarende ønskede dette hverv overdraget til Lange, dels fandt man det økonomisk belastende, og endelig fandt man ikke nogen »videnskabelig Nødvendighed« i en årlig forelæsning i pædagogik. På denne baggrund traf ministeriet alligevel den beslutning, at Lange ved »allerhøieste Resolution« skulle bemyndiges til at holde forelæsninger over pædagogiske discipliner mod et honorar på 400 Rd. af universitetets reservefonds disponible renter.[110]

Langes forudsætninger herfor var i princippet autodidaktens, hvad hans karriere op til dette tidspunkt viser. I 1816 havde han taget 2. eksamen med udmærkelse og beskæftigede sig derefter med filologien. Som 17-årig blev han lærer i græsk ved Borgerdydskolen, og tog efter sine forældres ønske teologisk attestats, men gjorde aldrig brug af denne eksamen. Til trods for at han ikke

107. Københavns Universitets Aarbog 1844, s. 4-5.
108. H. Kyrre: *Det pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar,* 1920, s. 109 og 106.
109. Maanedskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere, VII, 1845/46, s. 39.
110. Meddelelser 1849-1856, s. 262 f.

Fig. 65. Frederik Olaus Lange (1798-1862) forelæste – med ministeriets tilladelse men med universitetets misbilligelse – fra 1847 til sin død ved universitetet over pædagogiske emner. Han samlede 1856 sine overvejelser i bogen »Skolen og Livet«, der er vort første større selvstændige forsøg på at udforme et omfattende pædagogisk system. Lange er, også internationalt betragtet, blandt pionererne i bestræbelsen på at skabe en på (højre) hegelianisme baseret pædagogik. Maleri af Jørgen Roed 1850. Frederiksborg.

havde taget »store philologicum« fik han alligevel lov til at søge overordnede lærerembeder, formentlig fordi han hele tiden energisk havde arbejdet med filologiske problemer i relation til pædagogiske spørgsmål, bl.a. ved i 1826 at udsende en græsk grammatik, der gennem mange år benyttedes i danske, norske og svenske skoler. Under sine fortsatte filologiske studier pådrog han sig en farlig øjenbetændelse, og efter en rejse, som han foretog med kongelig understøttelse 1828–29 for at søge helbredelse, vendte han næsten blind tilbage. Kun ved hjælp af sin højtbegavede kone kunne han fortsætte sit arbejde. I 1833 blev han overlærer og siden som nævnt rektor ved Vordingborg lærde skole fra 1841 til 1846. I hele denne periode arbejdede han med at udforme en »almen grammatik«, der var tænkt som et pædagogisk hjælpemiddel, et emne som han bl.a. gjorde til genstand for behandling i den afhandling, som han udarbejdede, da han blev indbudt til at tage doktorgraden 1836.[111] Ud over denne fagdidaktiske interesse og de praktiske pædagogiske erfaringer havde Lange således ingen andre teoretisk pædagogiske forudsætninger, end hvad et selvstudium måtte have givet ham.

Af Langes pædagogiske produktion, der består af bogen *Skolen og Livet. Pædagogiske Betragtninger* (1856), indledningsforelæsningen og fire debatind-

111. H. Kyrre: *Det pædagogiske Selskab,* s. 274 f.

læg, der alle udsendtes som særtryk,[112] er det ikke umiddelbart klart, hvorfra Lange har hentet sin teoretiske inspiration, idet henvisninger til samtidige værker og teoretiske pædagoger i disse skrifter er næsten fuldstændigt fraværende. Når hertil kommer, at Lange udtrykker sig på et omstændeligt sprog, hvor sætningskæderne slynger sig som guirlander, og i en terminologi, som måske nok var forståelig for samtidens filosofisk orienterede, men hurtigt blev »umoderne«, er det ikke så mærkeligt, at han af eftertiden snart blev glemt og endog i de få tilfælde, hvor han er blevet omtalt, er blevet mistolket. Den særlige karakter, Langes skriftlige produktion fremtræder med, skyldes sikkert, at teksten som følge af hans blindhed er blevet nedskrevet efter mundtligt diktat, men skjuler dog ikke, at hans pædagogiske betragtninger er dybtgående og sammenhængende.

For Lange er den centrale teoretiske opgave at bestemme det grundlæggende pædagogiske princip, hvorudfra hele skolens arbejde, lærerens virke og fagplanen bør forstås. Den fundamentale skelnen er mellem fagskolen, eller med Langes udtryk »Culturskolen«, og den »almindelige Skole«.[113] Den første har fagdannelsen, den sidste den almindelige dannelse til opgave, en forskel som Lange også bestemmer som en forskel mellem en »undervisende« og en »opdragende« skole. Det er nu Langes gennemgående påstand, at skolen og livet på en urigtig måde blandes sammen, når kravet fra det almindelige liv om kundskaber, indsigter og færdigheder får lov til at trænge sig ind på skolens egentlige opgave, nemlig at være opdragende.[114] Den almindelige standende pædagogiske dannelsesstrid mellem realisme og formalisme, som Lange tager sit udgangspunkt i, giver nok udtryk for modsætningen mellem det undervisende og opdragende moment i skolen, men det er hans overordnede mål at vise, at modsætningen kan hæves op i en højere syntese, hvis den anskues ud fra »Livets Synspunkt«. Dette ses ved at undersøge dannelsens væsen og begreb.

Dannelse som begreb betegner en modsætning til naturlighed. Når mennesket dannes, bringes det ud af sin umiddelbare naturlige tilstand, men det bringes ikke i modsætning til sin egentlige natur, for mennesket er på samme tid medvidende om og ansvarlig for sin dannelse. »Kalde vi, i Overensstemmelse med den almindelige Sprogbrug, den Virksomhed, der

112. F. Lange: *Almindelige Bemærkninger om Pædagogikens Studium. Indlednings-Foredrag til en Række af Forelæsninger over Pædagogikens Historie,* 1847; *Nogle Bemærkninger om Skoleundervisningens Princip og Methode,* 1850; *Et pædagogisk Indlæg i Anledning af de seneste Bevægelser paa Skolens Enemærker,* 1859; *Hvem er kaldet til at være Lærer? Et Bidrag til pædagogisk Orientering,* 1859; og *Om Ophævelsen af de lærde Skolers Afgangsexamen,* 1861.

113. F. Lange: *Et pædagogisk Indlæg,* s. 4-13.

114. F. Lange: *Skolen og Livet,* s. 13.

leder Overgangen fra det ene Standpunkt til det andet, Opdragelse, saa indsee vi, at det kun er Mennesket, der kan opdrages, og at Opdragelse i sit inderste Væsen gaaer ud paa at opdrage sig selv, eller er Selvopdragelse«.[115] Vi føres ved opdragelsen fra den »slette« naturlighed til den »sande« naturlighed, »hvori det Guddommelige og dets Afglans, Ideerne, ere komne til Raadighed og Herredømme over det hele Menneske«.[116] Lange kan derfor sige, at »det er Naturen, der danner Naturen, Livet der opdrager Livet«. Det sker ved, at mennesket ved berøring med livet og dets former – familie, stat, kirke – får en fornemmelse af det almengyldige og fornuftsmæssige, fordi mennesket hver gang det ser sig stillet over for »det Universielle, ligeoverfor Ideen« undergår en dannende og opdragende akt. Og når mennesket i mødet med Ideen føler sig grebet af den, så indretter det sig med nødvendighed under Ideens bud og lov, der er identisk med den etiske lov. Dannelsesprocessen er derfor for Lange et forløb, hvor menneskets bevidsthed om tilværelsen stadig øges, hvorved mennesket samtidig bringes til større frihed og selvstændighed. Denne dannelsesproces er i princippet den samme på alle steder og til alle tider, men den fremtræder i de forskellige historiske perioder med forskelligt præg, og når først i historiens almene forløb til stadig større afklaring.

Opdragelsens historie er således for Lange identisk med det sande pædagogiske princips nødvendige udviklingshistorie. Den er ikke bare en beskrivelse af hinanden uafhængige historiske »dannelsers« opståen og forsvinden men af, hvorledes disse »dannelser«, skønt ensidige, »tvertimod ikke blot har Muligheden i sig til at gaae ud over sig selv, men ogsaa i Slægternes altid fornyede Liv har ubestridelig Trang og Stræben derefter«.[117] For »det ligger ligesaafuldt i Historiens Oekonomie, at det eensidigt herskende ideale Princip, efterat det har maattet opgive sit absolute Herredømme, ikke derfor falder til Jorden, eller bortkastes som unyttigt, men kun ligesom forsat til en sandere og beskednere Plads, fremdeles fastholdes som et medvirkende Moment i og for den hele fremtidige Udvikling«.[118] Følgen heraf bliver, at enhver periode i ideel henseende bliver fyldigere og indholdsrigere, end den tidligere, og specielt gælder det, at den bliver rigere på midler til at beherske »Kulturdannelsens uophørligt bredende og mangfoldiggjørende Tendentser«, hvor kulturdannelsen forstås som den kundskab, indsigt og færdighed, der tjener til, at mennesket kan beherske sin omverden, og derfor i »sit inderste Væsen er egoistisk«. I stedet kommer »den sande

115. F. Lange: anf. værk., s. 17.
116. F. Lange: anf. værk., s. 20.
117. F. Lange: anf. værk., s. 78.
118. F. Lange: anf. værk., s. 83.

Dannelse, Historiens endelige Formaal, Individuets Selvbestemmelse under den guddommelige Idee« mere og mere til udfoldelse og bevidsthed i historiens løb. Og det er derfor, at den samtidige strid mellem realisme og formalisme for Lange er andet og mere end en strid om forskellige fags praktiske nødvendighed, det er en kosmisk strid mellem filosofiske principper, ontologisk mellem materialisme og idealisme, moralsk mellem egoisme og »det etiske«, politisk mellem demokrati og aristokrati.[119]

Som opdragelsens historiske forløb udgør en stadig fremadskridende afklaring af det pædagogiske princip, således skal dannelsesprocessen også for individet føre til stadig større afklaring. Men denne afklarings pædagogiske side består ikke i at udvikle den enkeltes anlæg og evner til størst mulig grad af fuldkommenhed. For derved fastholdes eleven i en ren egoistisk forståelse af forholdet mellem individet og det hele. »Opdragelsens opgave er hos individet at udvikle evnen til at tjene Livet, til at kæmpe med og for Livet«. Hvor kulturskolen som mål indfører i »Menneskehedens fælles *Erkjendelseslove,* de fælles love for Tanken og Talen«, så er målet for den opdragende undervisning »at føre ind i selve *Tilværelsens almindelige Love,* i den hele objective Fornuftighed«.[120] Ses skolens opgave som befordring til selvopdragelse, hvorved Ideen kommer til stadig større bevidsthed, så må skolens fag indrangeres i skolens plan efter deres værdi for skolens etiske formål. Det afgørende er her i hvilken udstrækning fagene i kraft af deres formale karakter peger hen på »Formerne« – Ideerne. Og her mente Lange, at religion, historie, litteratur, grammatik og matematik havde de fyldigste etiske momenter. På denne måde prøvede han at skabe en højere enhed af både formale og reale elementer for dermed at etablere »den opdragende Skole«.

Formentlig er det dette sidste udtryk, der har kunnet forlede til den antagelse, at Lange, uden at nævne Herbart, er en art herbertianer,[121] men udtryk som »Livet«, »Ideen«, »den objective Fornuftighed« og tanken om, at historiens forløb er en afklaringsproces, hvori modsætninger »ophæves/hæves op« i en højere enhed, er af så umiskendelig hegeliansk natur, at spørgsmålet snarere er, *hvor* Lange har sin hegelianske inspiration fra, end *om* han er hegelianer. Et svar kunne lyde, at Lange i samtiden havde gode muligheder for at stifte bekendtskab med hegelianismen, idet den i 1830'erne og 40'erne var den dominerende filosofiske retning herhjemme (Poul Martin Møller, Johan Ludvig Heiberg, Rasmus Nielsen, Hans Martensen). Men meget tyder dog på, at det er fra den ovenfor nævnte Gustav Thaulow, der netop ved

119. F. Lange: anf. værk., s. 112 f og 134.

120. F. Lange: *Skoleundervisningens Princip og Methode,* s. 7.

121. O. Carlsen: *Herbart in Dänemark,* Internationale Zeitschrift für Erziehung, X, 1941, s. 201-04.

betragtning af hele menneskeslægtens opdragelse ville udlede de grundlæggende pædagogiske principper, at Lange har hentet sin inspiration. Thaulow er den første, der omfattende på (højre)hegeliansk vis anvender Hegels filosofi til at udforme en almen pædagogisk teori og filosofi.[122]

Langes pædagogiske arbejde må derfor karakteriseres som en omfattende pædagogisk filosofi i spekulativ ånd, hvis accept forudsætter – hvad Lange er fuldstændig klar over – en grundlæggende enighed om det spekulative udgangspunkt og den spekulative metode. I sit arbejde, hvis gengivelse her unægteligt lider under den sammentrængte form – Langes hovedværk er på 420 sider – fortsætter han med fuld bevidsthed forsøget på at »emancipere« pædagogikken i sin bestræbelse på ud fra den mere uklare dagligdags pædagogiske bevidsthed at finde frem til det »sande« pædagogiske princip. I dette arbejde udfolder han skarpt og præcist en række dannelsesteoretiske problemstillinger på et niveau, som ikke tidligere var set i dansk sammenhæng. Med Lange havde Danmark fået sin første pædagogiske filosof, der ligesom den senere tyske åndsvidenskabelige pædagogik i vort århundrede forholdt sig tolkende, hermeneutisk, over for den »sunde menneskeforstands« pædagogiske tanker. Hans gennemgang af pædagogikkens historie var derfor andet og mere end en historisk opregning, hans bestræbelse var, som formuleret i en af annonceringerne i lektionskatalogen, at give »en Skildring af Skolens indre Liv og Bevidsthed«.[123] Denne teoretiske bestræbelse og det høje niveau, Lange søgte at realisere den på, har indtil nu ikke været værdsat efter fortjeneste.

K. Kroman – »midlertidig docent i pædagogik«

Heller ikke i samtiden blev Langes arbejde værdsat. Den velkendte skolebestyrer Hans Schneekloth, der beklagende måtte konstatere den ringe interesse for teoretisk pædagogik, skrev således, at »de pædagogiske Forelæsninger, der holdes ved Universitetet, blive kun meget sparsomt besøgte og langtfra i Forhold til deres Værd, ligesom ogsaa det Bidrag, den høiagtede Docent har givet til Opgavens Løsning i sin Bog »Livet og Skolen« [*sic*], langtfra har fundet den Udbredelse, som den har gyldig Krav paa«.[124] Efter Langes død blev de pædagogiske forelæsninger ikke videreført, men det var ikke fra ministeriets side modstanden kom. Kultusministeriets positive indstilling

122. Dels i det i note 85 nævnte værk, men især i *Hegels Ansichten über Erziehung und Unterricht, aus Hegels sämtlichen Schriften gesammelt und systematisch geordnet,* Bd. 1-3, Kiel 1853-54.

123. Lektionskatalogen, Foråret 1855.

124. H. Schneeekloth: *Hjemmet og Skolen. Gammelt og Nyt for Forældre og Lærere,* 1859, s. 13.

over for pædagogikken var allerede demonstreret, da det lykkedes biskop D. G. Monrad, som var chef for det nyoprettede 3. departement og overdirektør for borger- og almenskolen, at gennemføre en bevilling på 2500 Rd. på finansloven til uddannelse af »fortrinlige Seminarister«. Den 1. august 1856 mødtes de såkaldte »Monradister« første gang for at få vejledning, og hermed var grunden lagt til det, der senere udviklede sig til Danmarks Lærerhøjskole.

Men universitetets holdning til pædagogikken var stadig ambivalent. August 1869 forespurgte cand. phil. Herman Trier – der senere kom til at betyde meget for pædagogikkens videnskabelige udvikling i Danmark, bl.a. som grundlægger af tidsskriftet *Vor Ungdom* 1879 – Det filosofiske Fakultet, om og i hvilken form han kunne tage magisterkonferens i pædagogik. Det filosofiske Fakultets svar kom 15. september s.å. og lød: »Det filosofiske Fakultet har udtalt sig derhen, at Pædagogikken ikke har et saadant Indhold og en saadan Form, at en Magisterkonferens derpaa kan bygges«. Trier havde dog ikke mistet modet, men forespurgte året efter ministeriet, »ad hvilke akademiske Trin en Berøring mellem Universitetet og Pædagogikken vil kunne naaes«, hvorefter fakultetet højst modvilligt meddelte, at den »ministerielle Resolution« gik ud på, at »De vil kunne stedes til at disputere for den filosofiske Doktorgrad om et Emne af Pædagogikken, naar De forud underkaster Dem Magisterkonferens i Filosofien i det hele«, idet magisterkonferensen i filosofi kunne have pædagogikken som specialfag.[125] Med de ændrede eksamensregler for magisterkonferens i filosofi 1895 gjordes pædagogik, sammen med æstetik og religionsfilosofi, til mulige hovedfag, men medførte for kandidaten et ekstra bifag, idet alle de sædvanlige filosofiske discipliner stadig skulle indgå i eksaminationen. Denne ordning fastholdtes ved de senere ændringer af eksamensbestemmelserne for filosofi 1912 og 1927, hvorefter pædagogikkens etablering som selvstændigt fag i 1957 gjorde bestemmelsen overflødig.[126] Med Triers forespørgsler kom pædagogikken – omend bagvendt – ind på universitetet som eksamensfag. Men *ingen* benyttede sig i de cirka 85 år ordningen eksisterede af denne mulighed. En gennemgang af årbøgerne viser, at 2 (A. Dam og P. Rosenhoff) tog konferens i filosofi med pædagogiske emner, men med *psykologi* som hovedfag. Da muligheden for at tage konferens i psykologi opstod 1918, gik alle pædagogisk interesserede over til dette fag. Kun én, Knud Grue-Sørensen, tog senere

125. H. Trier: *Tids- og Stridsspørgsmaal* I, 1892, s. 1 og 8 f.

126. Årbog for Københavns Universitet 1894-95, s. 694, og I. Bernhoff og M. Blegvad: *Filosofistudiet i København 1926-76,* i S. E. Nordenbo *et al.* (red.): *Dansk filosofi og psykologi 1926-1976* I, 1976, s. 10.

konferens i filosofi med et pædagogisk tema som speciale, men da var man så lempelig ikke at kræve et ekstra bifag. Nogen reel betydning for pædagogikkens videnskabelige udvikling fik 1870-bestemmelsen således ikke.

På universitetet synes modviljen mod pædagogikken at være fortsat, idet man flere gange gennem 1870'erne i Det pædagogiske Selskab drøftede muligheden for genoptagelse af pædagogiske forelæsninger.[127] I 1879 indgav Selskabet et andragende til ministeriet, om at der måtte blive oprettet et institut til uddannelse af lærere ved de højere skoler i pædagogisk retning.[128] Ministeriet forelagde andragendet for Undervisningsinspektionen og Konsistorium. Undervisningsinspektionen var enig i ønskeligheden af en sådan ordning og fremkom med et detaljeret forslag, omfattende uddannelse såvel i teoretisk som i praktisk pædagogik. Også Konsistorium samstemmede i de fremsatte ønsker, men fremhævede, at den praktiske uddannelse måtte lægges uden for universitetet, mens der derimod intet fandtes til hinder for, at den teoretiske uddannelse henlagdes til en af professorerne i filosofi, såfremt en af dem måtte være villig dertil. I modsat fald måtte også denne del af undervisningen varetages af en særlig dertil beskikket mand uden for universitetet. Konsistorium fremhævede desuden, at indførelsen af det foreslåede institut på ingen måde måtte have til følge, at pædagogikken optoges blandt de normerede lærefag på universitetet. Ministeriet imødekom herefter Det pædagogiske Selskabs andragende, idet der i *Kgl. Anordning af 25. Oktober 1883 om Indførelse af nye Skoleembedseksaminer ved Københavns Universitet,* afsnit D, optoges bestemmelser om uddannelse til praktisk lærergerning og prøver heri. Ved *Kgl. Resolution af 29. April 1884* blev det desuden besluttet, »at det gjøres de til enhver Tid fungerende Universitetslærere i Filosofi til Pligt uden særlig Godtgjørelse at holde de i Adg. 25. Oktbr. 1883, Afsnit D. § 2 omhandlede Forelæsninger, Examinatorier og Skriveøvelser i Pædagogik«.[129]

Som forelæser i de fire ugentlige timer i teoretisk pædagogik, som ordningen krævede, tilbød professor i filosofi, *Kristian K. Kroman* (1846-1925), sig. Fra 1885 til 1906 var han således »midlertidig docent i pædagogik« og afholdt i alt 7 forelæsningsrækker. Hans forudsætninger herfor var en seminarieuddannelse fra Jonstrup seminarium 1865, som han ikke havde benyttet sig af, og et indgående studium af psykologien i dens psykofysiske og

127. H. Kyrre: *Det pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar,* 1920, s. 169 f og 222 f.
128. *To Henstillinger til Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet,* Vor Ungdom 1879, s. 42-46.
129. *Den højere Lærerstands pædagogiske Uddannelse. Votum, afgivet af Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler og højere Realskoler i Danmark,* Vor Ungdom 1881, s. 369-77; Aarbog for Københavns Universitet 1883-1884, s. 37-55; og *Aktstykker til Brug for Kommissionen angaaende praktisk Læreruddannelse,* 1899, s. 1-13.

fysiologiske tradition, først ved magisterkonferensen i filosofi med psykologi som hovedfag, senere i disputatsen *Den exakte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens* (1877) om sjæl-legeme problemet og i *Kortfattet Tænke- og Sjælelære* (1882). Året efter at han var blevet pædagogisk docent udsendte han *Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning og om Muligheden af dens organiske Sammenknytning med den lavere* (1886).

Skønt denne sidste bog bærer undertitlen »En pædagogisk Undersøgelse«, må den snarere henregnes til den pædagogiske debatlitteratur. I den debat om 1871-skoleordningen, som var blevet forstærket af V. Pingels to pjecer *Om Hovedmanglerne ved den lærde Skole* (1878) og *Fortsatte Betragtninger over den lærde Skole* (1879) og S. L. Tuxens *Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning* (1884), stod striden ikke om målet for skolens virke. Man var enig om i en Herbert Spencer'sk ånd at afgøre dette ud fra synspunktet: »Hvilken kundskab har størst (overlevelses-)værdi?«. Stridens centrum var i stedet spørgsmålet om den dannelsesværdi, som rettelig måtte tilkomme de forskellige fag. Ud over den gamle strid mellem formalisme og realisme, der efterhånden fremtrådte mere og mere som en »fagforeningsstrid« mellem filologerne og den nyopdukkede klasse af højtuddannede naturvidenskabsmænd, var efter 1850-skoleloven kommet et nyt spørgsmål til, nemlig om elevernes overbebyrdelse på grund af skolens fagtrængsel, et tema som forstærkedes af lægevidenskabens interesse for hygiejne og legemlig sundhed.

Kromans rent mål-middel betragtning på pædagogikken fremgår måske klarest af det billede, han anvender i forbindelse med mål-bestemmelsen: »Hvis et Menneske blev sat i Land på en ubeboet Ø og hans Dommere, før de forlod ham, spurgte ham: Vil Du helst have saa mange Levnedsmidler, Du kan bære, eller et rigeligt Forraad af Kugler og Krudt og en Bøsse til Dit fremtidige Underhold?, saa vilde han sikkert, hvis han ellers var i Besiddelse af sund Dømmekraft, vælge det sidste«.[130]

Det er på tilsvarende måde skolens opgave ifølge Kroman at forberede eleven på kampen for overlevelse ude i det »virkelige« liv, d.v.s. at det er de aktuelle og forudsigelige krav, som livet stiller, der bør afgøre skolens mål. Da vi dog kun er i stand til i et begrænset omfang at forudsige, hvilken viden der vil være af størst nytte, må skolen ud over en »fyldende« virksomhed også have en »formende«. Svaret på, hvorledes denne »formende« virksomhed bedst etableres, må hentes fra den nye psykologi, der siger, at den sjælelige virksomhed optræder i treleddet form: »som Forestillen, Følen og Villen«.[131] Heraf er forestillen eller forestillingsforbindelserne de grundlæggende, fordi

130. K. Kroman: *Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning,* 1886, s. 45.
131. K. Kroman: anf. værk, s. 40-42.

både følen og villen opstår i forbindelse med forestillinger, og da »rette« forestillingsforbindelser blot er et andet udtryk for den logisk korrekte eller følgerigtige tænken, kommer den »formende« virksomhed til at bestå i at lære eleverne at tænke. Ikke underligt at Kroman ligeud erklærer: »Pædagogik er anvendt Psykologi«.[132]

For Kroman må fagplanen bestemmes ud fra fysiologiske og evnepsykologiske betragtninger, samtidig med at skolen bør indrettes på en »rationel« måde. Resultatet deraf bliver en enstrenget skoleorganisation, hvis mål er almendannelse, hvor eleven alt efter behov og evner kan fortsætte til studentereksamen, men også stoppe flere gange undervejs med en afsluttende eksamen. Hvad angik fagplanen, delte Kroman den i tre dele, den fysiske, den matematisk-naturvidenskabelige og den sproglig-historiske del.[133] Afgørende for, om – og i hvor stor udstrækning – et fag skulle medtages, er »hvert Fags egentlige pædagogiske Værdi, d.v.s. Evne til at udvikle og modne de unge, og først i anden Linie spiller det materielle Hensyn, »Nyttehensynet«, Hensynet til den Kundskab, det giver, en Rolle«.[134] For Kroman er det klart, »at ingen andre Fag i samme Grad som Naturvidenskaberne formaa at udvikle og modne den unges Evner; i formel Henseende overstraale de alle andre Opdragemidler«.[135] Men han synes ikke at have noget andet argument herfor, end at matematik og naturvidenskaber er de fag, der bedst repræsenterer den logisk korrekte tænkning. Undertiden synes argumentet at have en anden karakter, nemlig at bestå i en henvisning til den metodiske skoling, som beskæftigelse med naturvidenskaberne giver. Hos Kroman optræder således i formaldannelsesteoretisk henseende en uklar sammenblanding af evnepsykologi og metodedannelsessynspunkter.

Som den bedste indlæringsmetode fremdrog Kroman elevens selvvirksomhed, elevens eget arbejde med og helst udfinden af de praktiske og videnskabelige løsninger. Men heller ikke for dette synspunkt fremførte han andre grunde end hvad hans fornemmelse sagde ham.

Blev Kromans bidrag til den teoretiske pædagogik ikke imponerende – historisk set er der ikke meget nyt i Kromans reformforslag – blev hans praktiske virke for og indflydelse på pædagogikken stor. Fra 1886 til 1899 var han Kultusministeriets pædagogiske konsulent, fra 1886 til 1909 var han medlem af eksamenskommissionen for lærere og lærerinder, og endelig må det nævnes, at han i det væsentlige forfattede den *Haandbog i Gymnastik,* som efter

132. K. Kroman: anf. værk, s. 10 f.
133. K. Kroman: anf. værk, s. 261.
134. K. Kroman: anf. værk, s. 257.
135. K. Kroman: anf. værk, s. 121.

et omfattende kommissionsarbejde udsendtes 1899 og som fik en afgørende betydning for gymnastikundervisningen i de danske skoler.[136]

»Pædagogisk skandinavisme« og pædagogicum-reform

Når Kroman ikke beskæftigede sig med den egentlige teoretiske pædagogik, så skyldes det sikkert hans grundlæggende synspunkt, at pædagogik er anvendt psykologi. Denne opfattelse var allerede kommet til udtryk hos Kromans forgænger, S. Heegaard, i den ovenfor nævnte seminarielærebog *Om Opdragelse* (1880), hvor den psykologiske tredelingslære i bogens »teoretiske« del lagdes til grund for den »sjælelige opdragelse«, mens dens »anvendte« del intenderede at vække den kommende lærers interesse og humane følelse, hvad der med Herman Triers ord medførte, at bogen på sine steder kunne »virke mindre som Lærebog end som et Opbyggelsesskrift af en Præst i den humane Pædagogiks og Etiks Tempel«.[137] To andre filosoffer skrev også lærebøger i pædagogik i denne periode. Dr. Cl. Wilkens, der 1897 blev professor i filosofi og sociologi, udsendte 1892 en kortfattet *Grundtræk af Pædagogikken,* der var herbartiansk inspireret, og dr. Oscar Hansen udsendte 1898 *Opdragelseslære,* der afløste Heegaards bog som lærebog på seminarierne. Begge disse bøger bygger også på den psykologiske tredelingslære, men i Oscar Hansens bog udformedes de fagdidaktiske og metodiske emner i den »specielle« del langt mere gennemarbejdet end det tidligere var set.

Skønt Kroman i 1890 harcellerede over, at der ved universitetet var lærere »baade i Ægyptisk og Østerlandsk og mange andre Rariteter« men ikke i pædagogik, og krævede, at pædagogikken fik en plads på universitetet »ikke blot ved Siden af Ægyptisk og Østerlandsk, men i Forhold til den Betydning, den ville kunne faa for Samfundet«,[138] så synes den pædagogiske interesse gennem 1890'erne mere at samle sig om praktisk pædagogik, specielt om undervisningsmetodikken, end om teoretisk pædagogik. En medvirkende årsag til interessen for den praktiske side af pædagogikken har formentlig været fremkomsten af dr. Julius Paludans meget store sammenlignende undersøgelse *Det høiere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig* (1885), der bl.a. refererede den omfattende svenske pædagogiske diskussion og herunder omtalte lærernes pædagogiske uddannelse. Inspireret af denne »pædagogiske skandinavisme«, hvis kendemærke var udformningen af metoden for »den

136. Valdemar Hansen: *K. Kroman. Træk af en dansk Filosofs Liv og Tankeverden,* 1955, s. 109.
137. Herman Trier: *Pædagogiske Tids- og Stridsspørgsmaal* IV, 1902, s. 668.
138. K. Kroman: *Vort Skolevæsen og Skolens Opgave,* Vor Ungdom, 1890, s. 451 og 454.

Fig. 66. For året 1889-90 udskrev prof. K. Kroman en filosofisk prisopgave – »Der ønskes en ordnet Fremstilling og Begrundelse af de vigtigste almene Love for Opdragelsen, som lader sig udlede af den nyeste Psykologi og Ethik« – der fremkaldte fire besvarelser. Cand.theol. F. L. J. Østrup tildeltes guldmedalje, stud.mag. Axel Dam accessit (en anden accessit-modtager ønskede at være anonym), men størst opmærksomhed vakte det, at en ikke-akademiker og kvinde, nemlig stenograf Kirstine Frederiksen, også tildeltes guldmedalje. Hun var imidlertid ikke noget pædagogisk ubeskrevet blad, idet hun allerede 1889 havde udgivet bogen »Anskuelsesundervisning« og iøvrigt senere udgav adskillige bøger om pædagogiske emner, hvor samtidens internationale børnepsykologiske forskning inddrages. Samtidig formåede hun at formulere og udbrede sit eget af Rousseau inspirerede pædagogiske synspunkt. År 1900 gjordes anskuelsesundervisning til obligatorisk fag i folkeskolen, og ministeriets undervisningsvejledning viser en påfaldende overensstemmelse med Kirstine Frederiksens opfattelse. Foranlediget af cirkulæret af 6. april 1900 om anskuelsesundervisning fremkom to serier af store vægtavler til det nye fag. Den mest udbredte serie blev Ernst Bojesens Nordiske Anskuelsesbilleder 1-10 (1902-04), der alle var forsynet med en lærervejledning af lærer Chr. Nielsen, mens de ti billeder tegnedes af hver sin kunstner. Ovenfor gengives seriens første billede, Erik Henningsens »I en stor By«, hvor Kommunitetsbygningens gavl ses i baggrunden. Anskuelsesundervisningen stivnede ret hurtigt i sin form og gled snart ud af undervisningen som selvstændigt fag. Karton med farvelitografi, 101 × 73½ cm. Danmarks pædagogiske Bibliotek.

organiserede klasseundervisning«, som herhjemme klarest blev beskrevet i Ernst Kapers *Den daglige Undervisnings Form* (1903),[139] voksede den opfattelse

139. Metoden er beskrevet systematisk, og i systematisk sammenhæng, i F. Rasborg: *Undervisningsmetoder og arbejdsmønstre,* 1968, s. 53-57.

frem bl.a. i Det pædagogiske Selskab, at tyngdepunktet for den pædagogiske undervisning for lærere ved de lærde skoler burde lægges i det praktiske kursus, ikke i den teoretiske pædagogik.[140]

Da det mod slutningen af 1890'erne konstateredes, at kun tre kandidater på grund af en indbygget dispensationsordning havde gennemført uddannelsen til praktisk lærergerning efter 1883-ordningen, henvendte Det pædagogiske Selskab sig på ny til ministeriet med krav om ændring af den gældende ordning. Udtalelser fra Undervisningsinspektionen for de lærde Skoler og Konsistorium om denne henvendelse medførte, at ministeriet nedsatte en kommission den 9. september 1899 til behandling af spørgsmålet.[141] Februar 1900 afgav kommissionen betænkning. Under de videre forhandlinger i ministeriet fremkom imidlertid *Lov om de højere Almenskoler, m.v. af 24. April 1903,* der fastslog i § 22, stk. 4, som ufravigelig regel, at fra den 19. august 1908 kunne ingen blive ansat som lærer eller lærerinde ved statens højere almenskoler uden at have underkastet sig en prøve i pædagogik og undervisningsfærdighed.

Professor M. Cl. Gertz, der var formand for Undervisningsinspektionen, gjorde derefter forarbejder til en opfølgende kgl. anordning og gik i et forslag i fuld overensstemmelse med Konsistorium og Det filosofiske og matematisk-naturvidenskabelige Fakultet ind for at knytte den i loven påbudte teoretiske undervisning i teoretisk pædagogik og skolehygiejne intimt til universitetet. Efter adskillige forhandlinger i ministeriet og udtalelser fra universitetet, hvor Det filosofiske Fakultet bl.a. foreslog, at man skulle oprette et ordinært professorat i pædagogik, afgjorde ministeriet i en *Kgl. Anordning af 6. Juli 1905* sagen uden videre hensyntagen til de igangværende forhandlinger. I Gertz' overvejelser var det taget for givet, at de i det nye »pædagogicum« planlagte to docenturer i henholdsvis teoretisk pædagogik og skolehygiejne skulle besættes af universitetet. Til docent i pædagogik udnævnte ministeriet imidlertid uden videre den 6. oktober 1905 den ovenfor nævnte dr. Oscar Hansen og i skolehygiejne dr. Poul Hertz.[142] Universitetets konstatering heraf virker mildest talt syrlig: »Angaaende disse Beskikkelser blev der ikke af Ministeriet indhentet nogen Erklæring fra Universitetet. Docenterne bleve ikke ansatte under Universitetet«.[143]

140. V. Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati,* 1976, s. 166.

141. *Aktstykker til Brug for Kommissionen angaaende praktisk Læreruddannelse,* 1899, s. 14-30.

142. *Betænkning om den fremtidige Ordning af Uddannelsen i teoretisk Pædagogik og Skolehygiejne for Lærere ved Statens højere Almenskoler,* 1944, s. 8; og V. Skovgaard-Petersen: anf. værk, s. 292.

143. Aarbog for Københavns Universitet 1904-1907, s. 404.

Ved dette århundredes begyndelse var den teoretiske pædagogik således atter lukket ude fra universitetet. Situationen forekommer på påfaldende måde at være en gentagelse af forløbet hundrede år tidligere. Efter en stigende, offentlig interesse for især pædagogikkens praktiske anvendelse og et forsøg på at etablere den teoretiske pædagogik som et permanent fag, løber bestræbelserne ud i sandet, og pædagogikken forsvinder i en længere årrække fra universitetet. Dog ikke helt.

Ganske vist var pædagogicum blevet til et rent ministerielt anliggende, men en vis tilknytning til universitetet bevaredes dels lokalemæssigt og dels også efterhånden med hensyn til lærerkræfter. Efter 1905-ordningen omfattede undervisningen i pædagogik 50 timer, hvor opdragelsens teori, historie og kunst og tillige en kort oversigt over den danske skoles udvikling udgjorde indholdet. Oscar Hansen forestod undervisningen til 1923. Med tjenestemandsloven af 1919 ændredes docenturerne til lektorater, idet »lektoratet i pædagogik« ikke blev nogen tjenestemandsstilling. Fra 1924 til 1936 virkede rektor (først ved Østre Borgerdydskolen, senere ved Metropolitanskolen) Julius Nielsen i det pædagogiske lektorat, og 1927 trådte en ny anordning uden store ændringer i kraft. Fra 1930 sket dog indholdsmæssigt en ændring, idet den teoretiske pædagogik reelt blev delt op i pædagogikkens historie, som Nielsen varetog, mens en særlig dertil antaget lærer, på et tidspunkt mag. art. Gr. Sjallung, videnskabelig assistent ved Psykologisk Laboratorium, forestod forelæsninger i pædagogisk psykologi. Fra 1936, da Edgar Tranekjær Rasmussen afløste Gr. Sjallung som videnskabelig assistent, overtog han også hele undervisningen i teoretisk pædagogik frem til 1944. Dette år blev den faktiske arbejdsdeling mellem pædagogikkens historie og pædagogisk psykologi efter en udvalgsbehandling formelt anerkendt, idet det pædagogiske lektorat opdeltes i et lektorat i pædagogikkens historie på 20 timer og et i pædagogisk psykologi på 40 timer.[144] Fra 1945 til sin død 1948 var professor i filosofi V. Kuhr indehaver af det første lektorat, derefter overgik det fra 1949 til 1956 til Franz From, der 1953 blev professor i psykologi, og endelig overtoges det 1956 formelt af professor K. Grue-Sørensen, der dog havde vikarieret fra 1954. Det andet lektorat indehavedes fra 1945 af docent (fra 1938, fra 1946 professor) i psykologi Edgar Tranekjær Rasmussen. I 1963 ændredes de to lektoraters timetal til hver 30 timer. I 1973 ophørte både Grue-Sørensen og Tranekjær Rasmussen med at fungere i disse stillinger,

144. *Betænkning om den fremtidige Ordning af Uddannelsen i teoretisk Pædagogik og Skolehygiejne,* s. 17.

undervisningen flyttedes til Avedøre Statsskole – og pædagogicum er i dag et rent ministerielt anliggende uden nogen som helst tilknytning til universitetet.

For udviklingen af den teoretiske pædagogik blev dette kursus' etableret uden betydning. Oscar Hansen udsendte ganske vist 1916-20 et omfangsrigt værk *Pædagogik* I-II, men det forekommer snarere at være en stor samling læsefrugter end en systematisk gennemarbejdet pædagogik. Julius Nielsen skrev *Kort Oversigt over dansk Skolevæsens Historie og Organisation,* der udkom i flere duplikerede oplag, men aldrig i egentlig bogform. De senere medarbejderes videnskabelige produktion fremkom derimod i tilknytning til deres hovedstillinger og var således ikke betinget af pædagogicum-ordningen.

En pædagogisk disputats

Den teoretiske pædagogik forsvandt dog ikke ganske fra universitetet 1905. Mellem 1904 og 1913 holdt dr. C. N. Starcke 3 forelæsningsrækker om opdragelse og undervisning. Skønt Starcke fra 1899 til 1911 var bestyrer af »Det danske Selskabs Skole«, et af dansk pædagogiks interessanteste skoleeksperimenter,[145] har dette kun meget svagt givet sig udtryk i hans *Lærebog i Pædagogik* (1914), ligesom den langt interessantere *Skoletanker,* udgivet posthumt 1927, kun sporadisk berører den teoretiske pædagogik. Starcke blev i øvrigt 1916 professor i filosofi. V. Kuhr holdt ligeledes en forelæsningsrække om »Pædagogiske Grundproblemer« 1914.

I det første par decennier forsvaredes tillige fire disputatser, der i forskellig udstrækning beskæftiger sig med pædagogiske temaer. To er udpræget historiske i anlæg, nemlig C. F. Linderstrøm-Lang: *Wolfgang Ratichius. Et Bidrag til Pædagogikkens Historie* (1905), der er formet som en biografi med en redegørelse for Ratichius' udvikling som pædagog som det centrale, og V. Kuhr: *Det pædagogiske System i Comenius' Didactica Magna* (1912), der derimod, som titlen angiver, udgør et forsøg på at opstille Comenius' implicite pædagogiske system. Det ses i øvrigt af Kuhrs doktorvita, at han med disputatsen havde vidtgående teoretisk-pædagogiske planer, idet den var tænkt som et første led i en række historisk-pædagogiske undersøgelser, der – suppleret med almindelige psykologiske erfaringer og overvejelser – skulle blive til en samlet teoretisk underbygning for og begrundelse af den praktisk pædagogiske opdragergerning. Antydninger af, hvorledes dette skulle ske, er

145. Efter at have set forskelligt undervisningsmateriale fra »Starckes Skole« siger V. Skovgaard-Petersen: ». . . det bekræfter min vurdering, at det var en skandale i dansk pædagogisk historie, at denne skole måtte ophøre af økonomiske grunde«, *Dannelse og demokrati,* 1976, s. 365.

Fig. 67. Axel Dam (1868-1936) tog som den første magisterkonferens i filosofi med et pædagogisk tema, men ganske vist med psykologi som hovedfag. I 1912 forsvarede han den eneste disputats som vi herhjemme med rette kan kalde »pædagogisk« i faglig henseende. Fra 1926 knyttedes han til Dansk Skolemuseum (fra 1934 Statens pædagogiske Studiesamling), fra 1929 som leder og fra 1930 med titel af direktør. I offentligheden er han dog nok mere kendt som folketingsmedlem for Danmarks Retsforbund fra 1926 til sin død. Elfelt fot. KB. Billedsamlingen.

givet i disputatsens korte afslutningskapitel, men den store plan blev ikke realiseret, allerede fordi Kuhr få år senere, i 1918, blev professor i filosofi. Disputatsen er det eneste, Kuhr kom til at skrive om pædagogik.

Samme år som Kuhr udsendte sit arbejde, fremkom også en disputats af Axel Dam: *Om Muligheden af Formel Opdragelse af de intellektuelle Evner. En psykologisk-pædagogisk Undersøgelse* (1912). Som ovenfor nævnt havde *Axel Dam* (1868-1936) taget magisterkonferens i filosofi med et pædagogisk tema, men med psykologi som speciale. Han havde i 1890 opnået accessit for besvarelsen af en pædagogisk-filosofisk prisopgave, samt senere skrevet om pædagogik og undervisning i et par lærebøger til seminariebrug. Men også praktisk-pædagogisk var han velfunderet, idet han af Starcke var blevet hentet til »Det danske Selskabs Skole« som lærer. På denne baggrund er det ikke forbavsende, at Dam i disputatsen ikke alene har en sikker opfattelse af den pædagogiske videnskabs særlige karakter, men også slår ned på et for den praktiske pædagogik helt centralt teoretisk-pædagogisk problem.

Efter i et indledende kapitel at have klassificeret pædagogikken som en anvendt videnskab, hvis særlige karakter ikke bestemmes af karakteren af den

eller de videnskaber, den støtter sig til, men af de specifikke, pædagogiske problemer, den behandler, går han over til at indkredse afhandlingens problemstilling. Allerede her viser arbejdets stærke side sig. Dams interesse er nemlig at afdække den eksplicite eller implicite teori bag det meste af tidens fagplantænkning, forestillingen om, at eleverne ud over det direkte lærte – den materielle dannelse – vil kunne bibringes en formel dannelse. Men han stopper imidlertid ikke diskussionen af dette problem ved spørgsmålet om de forskellige fags dannelsesværdi, således som det hidtil havde været tilfældet, han skærper problemstillingen således, at den kan gøres til genstand for en langt præcisere behandling.

At der kan ske en materiel opdragelse, er en accepteret kendsgerning, hævder Dam. Det afgørende spørgsmål er i stedet, om der kan forekomme sådanne forbedringer i et individs måde at fungere på, forbedringer som ikke blot består i simpel reproduktion af tidligere indøvet materiale, men som er en frugt af arbejdet med dette materiale, og som viser sig i større energi eller skarphed (af evnerne) i behandling af nyt materiale.[146] Med denne problemformulering pålægges bevisbyrden tilhængerne af eksistensen af formel opdragelse. Den almindelige opfattelse er – og synes i øvrigt i ikke-fagkredse stadig at være – at man kan »træne« f.eks. hukommelsesevnen, iagttagelsesevnen og tænkeevnen ved hjælp af huske-, iagttagelses- og tænke-opgaver og -øvelser, en træning som pædagogisk ofte forestilles realiseret ved hjælp af fag som historie, sprog og matematik. Dam påviser nu i tre på hinanden følgende afsnit om disse »evner«, at der i fortolkningen både af de almindelige pædagogiske erfaringer og af de eksperimentelle beviser for den formelle opdragelses mulighed udført af »eksperimentelle pædagoger« sker en uheldig sammenblanding af forskellige psykiske faktorers bidrag til en eventuel formel opdragelse. Mens enhver indlæring forudsætter et »stof« og altså er »materiel«, så overses opmærksomhedens og interessens betydning for indlæringens succes ofte. Analyse afslører imidlertid, at de »intellektuelle« evner aldrig er blevet påvist påvirkelige af træning, mens opmærksomheden (viljen) og interessen (følelsen) er alment påvirkelige, eller som Dam udtrykker sig: »at det voluntaristiske Synspunkt maa gøres gældende overalt i Pædagogikken«.[147] Og ganske tankevækkende bemærker han, at »det synes, som om Eksperimenter i visse Tilfælde har en sløvende Indflydelse paa Tænkningen. Eksperimenter leverer jo kun Stof til Eftertanke, de besørger ikke selv Tænkningen eller erstatter den, som nogle synes at tro«.[148]

146. Jfr. A. Dam: *Om Muligheden af Formel Opdragelse af de intellektuelle Evner,* 1912, s. 25.
147. A. Dam: anf. værk, s. 145.
148. A. Dam: anf. værk, s. 140.

Resultatet af Dams analyse er, at den intellektuelle opdragelse altid er materiel, altid angår et specifikt stof. Men dette udelukker ikke muligheden for at lade den ske under større eller mindre opmærksomhedsudfoldelse – alene heri kan den formelle opdragelse bestå. Derfor hævder han, »at det Øvelsesudbytte, som ikke kan vises at bestaa i identiske Processer af intellektuel Art, maa forklares »gennem Følelsen«.«[149] Eller som han udtrykker det et andet sted, er formel skærpelse af intellektuelle evner kun mulig i samme grad, som den lader sig praktisere som *karakteropdragelse.*

Efter denne analyse vender Dam i et sidste afsnit tilbage til de praktisk pædagogiske konsekvenser heraf. Hans svar lyder, at det ikke er de traditionelle fag, der bør stå i forgrunden, når dannelsesværdien diskuteres, men at fagplanen bør sammensættes efter en nøje analyse af, hvilke materielle delfunktioner, d.v.s. samlinger af begreber, læresætninger og regler, o.s.v., der som »identiske elementer« indgår i de behov, som skolen forbereder til varetagelse af. Først derefter kan man begynde af afgøre, hvilke fag eller emner der skal medtages på skolens læseplan.

Denne undersøgelse må siges at være den indtil dato eneste egentlige *pædagogiske* disputats, vi overhovedet har. Dens særlige »pædagogiske« karakter skyldes hverken emnet, der skønt tydeligvis nok af pædagogisk relevans tilhører indlæringspsykologien og i dag ville blive betegnet som problemet om transfer, eller metoden, der er en filosofisk analyse af centrale psykologiske begreber, teorier og eksperimenter – en art filosofisk psykologi – men skyldes undersøgelsens »gang«: problemstillingen tages fra den almindelige »praktisk-pædagogiske bevidsthed«, raffineres og analyseres, og oversættes så at sige »tilbage« til denne »bevidstheds« sprog. Med Dams arbejde var på hjemlig grund skabt et paradigme for den videnskabelige pædagogik, der kunne have dannet forbillede for undersøgelser af andre pædagogiske emner under anvendelse af både filosofiske og eksperimentelle metoder. Men det skete ikke.

Den fjerde disputats *Om individuelle sjælelige Forskelle. Eksperimentale Undersøgelser som Grundlag for deres Udmaaling* udsendtes 1913 af R. H. Pedersen, der samme år blev videnskabelig assistent ved Psykologisk Laboratorium hos professor i psykologi Alfred Lehmann. Den er et stykke eksperimentalpsykologisk grundforskning, som må ses som et bidrag til det teoretiske fundament, hvorpå intelligens- og standpunktsprøver må bygges. Dette arbejde skulle komme til at forvarsle den årrække, hvor teoretisk-pædagogiske problemer i det store og hele udelukkende behandledes som problemer i den anvendte psykologi.

149. A. Dam: anf. værk, s. 118.

Endelig bør i tilknytning til denne frugtbare forskningsperiode nævnes et enkelt arbejde fremkommet uden for universitetet, nemlig Joachim Larsens imponerende tre-bindsværk *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie* I-III (1893-1916). Dette arbejde, der i stor udstrækning bygger på arkivstudier, er stadig den mest fuldstændige samlede beskrivelse af den danske folkeskoles historie.

»Den moderne opdragelse« og pædagogik som psykologi

Det er for så vidt mærkeligt, at hele denne faglige aktivitet ikke medførte, at pædagogikken som fag førtes ind på universitetet, især når man samtidig kan iagttage, at det er i denne periode, at pædagogiske professorater etableres i Norge og Sverige. Der var da også visse bestræbelser herpå. Da professoratet i psykologi efter Alfred Lehmanns død blev ledigt 1921 sendtes et andragende fra Det pædagogiske Selskab, Foreningen for eksperimental Pædagogik, samt en række lærerforeninger om at henlægge »den eksperimentale Pædagogik« til det ledige professorat. Denne henvendelse, der var tænkt som en støtte til det arbejde, den ovennævnte R. H. Pedersen havde udført inden for den pædagogiske psykologi, gav ikke resultat, men medførte, at han i 1922 blev leder af de eksperimentelle pædagogiske undersøgelser ved Psykologisk Laboratorium, idet man tillagde ham et lektorat, der 1926 konverteredes til et docentur i anvendt psykologi – men netop »anvendt psykologi«.[150] Også da lektoratet i pædagogik under pædagogicum blev ledigt 1923 søgte universitetet, forgæves, at etablere en lærestol i pædagogik.[151]

Hvorledes forklare at disse forsøg slog fejl? Et samspil af to forskellige forhold er formentlig her af betydning: karakteren af den pædagogiske strømning, som i det ny århundrede skulle blive den dominerende og herhjemme beherske den pædagogiske debat helt frem til 1960'ernes begyndelse, og den kendsgerning, at man meget tidligt tildelte psykologien, i kraft af Alfred Lehmanns indsats, selvstændig lærestol ved universitetet, først som ekstraordinært professorat 1910 og fra 1919 som ordinært.

Den pædagogiske reformbevægelse, som fik navnet »den moderne opdragelse«, føres almindeligvis tilbage til den svenske pædagog Ellen Keys udsendelse af bogen *Barnets Aarhundrede* (1900, dansk oversættelse 1902). Polemisk vendt mod samtidens autoritære opdragelse hævdes det, at målet ikke er at påfylde barnet en bestemt kundskabsmasse, men tværtimod at lade

150. F. From, J. K. Moustgaard, A. F. Petersen og R. Willanger: *Psykologi*, i *Københavns Universitet 1479-1979* X, 1980, s. 169f. og 210.
151. Aarbog for Københavns Universitet 1924-1925 II, s. 169.

barnet selv tilegne sig de kundskaber, det har lyst og evne til. Reformtankens centre er på den ene side respekt for barnet, men et ligeså væsentligt element er på den anden side en optimistisk tro på, hvad udviklingen vil bringe. Denne fremskridtstro, som naturvidenskabernes udvikling i det 19. århundrede førte med sig, prægede reformpædagogikken som en »naturalisme«, der kan betegnes som den metafysiske anskuelse, at alle fænomener kan forklares og klares ud fra naturen selv. Kombinationen af disse to synspunkter gav anledning til den opfattelse, at »udviklingen« på en eller anden måde er retningsbestemt. I pædagogisk sammenhæng betød det forestillingen om, at lod man barnet udfolde sine egne iboende interesser, ville det også derved afsløre sine »ægte« behov, og dermed blev forsøg på at formulere et pædagogisk mål overflødiggjort. For pædagogen bestod opgaven blot i at afdække barnets »naturlige« udvikling og hjælpe den på vej. En hjælp hertil måtte søges i børne- eller udviklingspsykologien og i intelligens- og standpunktsprøver, som den pædagogiske psykologi tog sig af. Hvor det 19. århundredes pædagogiske debat havde beskæftiget sig med dannelsesidealer og -teorier, blev det 20. århundredes debat i første omgang domineret af spørgsmålet om den »frie« og »naturlige« opdragelse og udvikling.

Herhjemme gjorde de nye ideer sig først for alvor gældende i mellemkrigstiden, og afprøvedes også i praksis. Først i Vanløse og siden på Frederiksberg gennemførtes i årene 1924-28 skoleforsøg, hvor børnenes egne iagttagelser og erfaringer skulle styre kundskabstilegnelsen.[152] Ligeledes oprettedes de første skolepsykolog-stillinger, i 1934 på Frederiksberg, i 1935 i København.[153]

»Den moderne opdragelses« grundlæggende ideologi gør det således forståeligt, at den eneste videnskabelige disciplin, man i disse år følte behov for, var psykologi. Og med psykologiens tidlige etablering ved universitetet kunne dette behov tilfredsstilles: pædagogiske problemer blev opfattet som psykologiske problemer. En beskrivelse af den videnskabelige pædagogiks udvikling i denne periode bliver derfor identisk med en beskrivelse af den anvendte psykologis udvikling.[154] I det følgende skal derfor kun ganske få træk i denne nævnes.

I begyndelsen af 1914 stiftede kommunelærer Chr. Hansen-Tybjerg *Foreningen for eksperimental Pædagogik,* der ved siden af bestyrelsen havde et videnskabeligt råd bestående af professor Alfred Lehmann, skoledirektør i

152. Hele denne periode er beskrevet indgående i E. Nørgaard: *Lille barn, hvis er du? En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden,* 1977.
153. Skov Jørgensen: *Skolepsykologien og dens stilling i Danmark,* i *Pædagogiske strejftog. Festskrift til Henning Meyer,* 1960, s. 110-21.
154. Se F. From *et al.:* anf. arb.

København, dr. phil. Niels Bang, professor V. Kuhr og dr. phil. R. H. Pedersen. Foreningen udsendte fra 1918-25 nogle skrifter, der indeholder mange værdifulde artikler om pædagogisk psykologiske emner. Det var denne forening der som ovenfor nævnt havde andraget om oprettelse af et pædagogisk laboratorium.

I 1923 indbød lektor R. H. Pedersen repræsentanter for pædagogiske foreninger, lærerorganisationerne og skolemyndighederne til at deltage i et udvalgsarbejde, der havde til opgave at udarbejde intelligensprøver og standardiserede standpunktsprøver i skolens færdighedsfag. Udvalget fik senere navnet: *Udvalget for skolepsykologiske Undersøgelser.* Det var første gang, at ordet »skolepsykologi« blev anvendt i dansk. Udvalget opnåede offentlig støtte og udsendte 1930 en dansk revision af Binet-Simons intelligensprøver, der var udarbejdet af Sofie Rifbjerg og Marie Kirkelund i samarbejdet med R. H. Pedersen. Der udarbejdedes også fra 1926 og frem en lang række standardiserede standpunktsprøver i skolens færdighedsfag.[155] Udvalget havde afsluttet 38 arbejder og undersøgelser, da dets virksomhed i 1955 blev overtaget af det nyoprettede *Danmarks pædagogiske Institut.*[156]

Endelig blev der i 1944 på universitetet ved *Kgl. Anordning og Bekendtgørelse af 18. juli 1944* oprettet en psykologisk-pædagogisk eksamen, der i højere grad end den dagældende magisterkonferens i psykologi skulle tage sigte på det praktisk-psykologiske arbejde, og her navnlig skolepsykologien. På trods af denne eksamens navn var og er det pædagogiske indslag heri ganske beskedent. Af de 27 discipliner, som uddannelsen oprindeligt omfattede, var kun én helliget pædagogik, hvor man skulle beskæftige sig med undervisningens og opdragelsens mål og forskellige pædagogiske retninger. I de ret få andre discipliner, hvor pædagogiske betragtninger skulle tilgodeses, skulle psykologiske synspunkter også medtages. Det er næppe forkert at sige, at denne uddannelse var og er fuldstændigt domineret af psykologien. Til varetagelse af undervisningen i pædagogik beskikkedes K. Grue-Sørensen, der fra uddannelsens start og mere end tyve år frem forestod den. Denne undervisning har derefter i form af et eksternt lektorat været bestridt af mag. art. K. D. Wagner, mag. art. V. Tønsberg, mag. art. et cand. mag. S. E. Nordenbo, mens den i dag er fordelt på to eksterne lektorater, der indehaves af cand. pæd. V. Hartmann og cand. pæd. Axel Nielsen.

Uden for universitetet havde kun det »Monradske kursus« søgt at give en videregående uddannelse i pædagogik ved bl.a. 1895 at indføre et kursus i

155. I *Betænkning angående oprettelse af et pædagogisk Institut,* 1953, s. 60-61, findes en samlet oversigt over dette arbejde.

156. E. Nørgaard: anf. værk, s. 173. I dette værk findes i kap. IV. 1. en indgående beskrivelse af forbindelsen mellem tidens eksperimental-psykologiske kredse og folkeskolen.

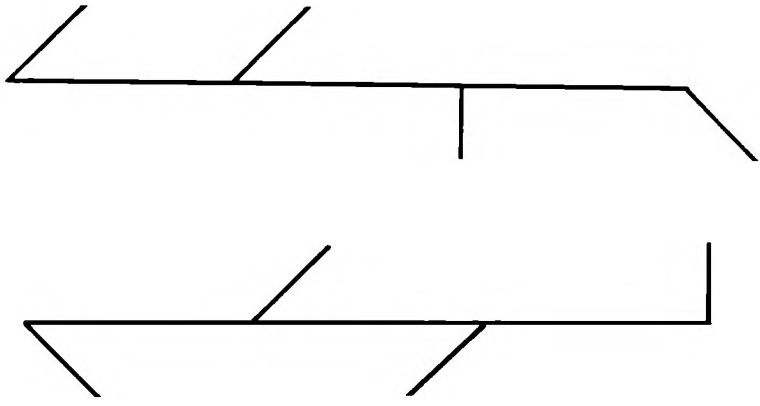

Fig. 68. Det mest markante eksempel på arbejder fremkommet i den periode, hvor pædagogik opfattedes som anvendt psykologi, er nok »Dansk standardiseret Revision af Binet-Simons Intellegensprøver« fra 1930, med ændringer 1943. Systemet består af i alt 78 tests, nemlig 5 tests plus 1 reservetest på hvert af alderstrinnene 3-15 år. Flertallet af tests er taget fra Binet og Terman. Eneste originale danske test er Alfred Lehmanns visuelle indprægningstest med stregfigurer, der er reservetest for 11 og 12 års-prøverne, og hvoraf to af de i alt fem kort her ses. Præstationen vurderes ved en simpel optælling af rigtigt tegnede faner, som efter at et kort er forevist skal gengives efter hukommelsen på en vandret linie. Prøven anvendtes i R. H. Pedersens »Om individuelle sjælelige Forskelle« (1912) og omtales i A. Lehmanns »Den individuelle sjælelige Udvikling. Grundtræk af den pædagogiske Psykologi« (1913). I 1943 påviste mag.art. Kr. Thomsen Jensen, senere skoledirektør i København, at en analyse af de fejlarter, som findes ved benyttelse af testen, viser, at fp.'s evne til at gengive et forevist kort er betinget af fp.'s evne til visuel kompleksdannelse, hvorfor den anvendte måde at vurdere test-præstationen på er utilfredsstillende. Skønt hele testen stadig anvendes, sker det kun i ringe omfang. Gengivet med tilladelse af Dansk psykologisk Forlag.

pædagogik, hvor K. Kroman underviste. Under professor Hans Olrik (1862-1924), der var forstander fra 1895 til sin død, lykkedes det at skabe et årskursus i pædagogik, der fik vidtrækkende betydning for lærernes frivillige videreuddannelse. 1901 overtoges Østerbro's Latin- og Realskole i København, og d. 8. januar 1904 indviedes Statens Lærerhøjskole, et navn højskolen havde til 1944, hvor det ændredes til Danmarks Lærerhøjskole og forstanderen betitledes rektor. Vilhelm Rasmussen (1869-1939) efterfulgte Olrik som forstander 1924-39 og i hans tid blev der 1925/26 oprettet et særligt kursus i pædagogik med det formål at give fremtidige skoleledere og konsulenter en fyldigere uddannelse i børnepsykologi, almen psykologi, erkendelsesteori, etik og pædagogik. Dette kursus, som blev ledet af professor i psykologi Edgar Rubin, Lehmanns efterfølger, og dr. phil. Axel Dam, blev ikke gennemført i 1926/27 og kom af forskellige årsager ikke i gang på ny i den oprindelige skikkelse. Fra 1939-50 var G. J. Arvin (1880-1962) forstander/rektor og fra kursusåret 1939/40 indrettedes et mere omfattende årskursus i pædagogik på 20 ugentlige timer, der dog overvejende var psykologisk præget.

PÆDAGOGIKKEN ETABLERES SOM FAG

Pædagogikken havde som videnskab ændret status ved dette århundredes begyndelse med inddragelsen af den eksperimentelle psykologi som hjælpemiddel til besvarelse af pædagogiske spørgsmål. Det ligger næsten i sagens natur, at det man forventede fra pædagogisk hold var, at man endelig med den nye »eksperimentelle pædagogik« havde fundet et effektivt middel til *at måle,* f.eks. effekten af forskellige undervisningsmetoder. Men som den senere udvikling viste, begrænsede psykologien sig ikke hertil. Under henvisning til psykologiske lovmæssigheder trængte psykologiske opfattelser også ind i debatten om dannelsesidealet, dels ved at påvise det uholdbare i nogle af dannelsesteoriernes psykologiske grundlag, dels ved under henvisning til forestillingen om en »normal« og en »optimal« udvikling for ethvert individ at opstille en sådan udvikling som det eneste selvfølgelige pædagogiske mål. Frem til århundredes midte udgjorde en henvisning til psykologien det egentlige grundlag for at hævde, at pædagogikken nu endelig var blevet en videnskab.

Ses den tohundredårige udvikling fra Rousseau til 1950'erne i samlet perspektiv, springer imidlertid ét træk i særlig grad i øjnene: at den pædagogiske tænkning i hele denne periode især beskæftigede sig med det enkelte individ. Dannelse og metode skulle udformes så det skete for individets skyld og på individets vilkår. Selv om man i pædagogikhistoriske fremstillinger ser psykologiens fremtrængen fra århundredskiftet fremstillet som indvarslende en ny epoke i pædagogikken, er dette grundlæggende individualistiske synspunkt et forhold, der taler for ikke at markere vandskellet i pædagogikkens videnskabelige udvikling i og med psykologiens fremtrængen, men snarere at henlægge det til 1950'ernes begyndelse.

For netop på dette tidspunkt skete en markant ændring i den teoretiske beskæftigelse med pædagogikken. Skal man med et enkelt udtryk karakterisere denne udvikling, må det blive med udtrykket »den samfundsvidenskabelige bestræbelse«. Sociologiske og økonomiske overvejelser har fra da af i øget udstrækning domineret i den teoretiske beskæftigelse med pædagogik. Især to motiver synes i 1950'erne at have tilskyndet til, at der som ingen sinde før i historien investeredes i pædagogiske forskningsinstitutioner i alle de højtudviklede lande: en tro på at en udbygning af uddannelsessystemet både var vejen til økonomisk vækst og demokratisk lighed.[157]

Herhjemme markerer 1950'erne også årtiet, hvor pædagogikken endelig

157. Jfr. S. E. Nordenbo: *Udviklinger og tendenser i den pædagogiske forskning,* Uddannelse, 1980, s. 233-44.

blev alment accepteret som videnskab. Efter et ret omfattende udvalgsarbejde oprettedes *Danmarks pædagogiske Institut* 1955, en ren forskningsinstitution med specielt folkeskoleområdet som forskningsgenstand.[158] Ligeledes arbejdedes der i denne periode voldsomt på at omskabe *Danmarks Lærerhøjskole* til en højere læreanstalt. 1959 ansattes den første professor og 1963 kronedes disse bestræbelser med held.[159]

Også på universitetet oprettedes i disse år en lærestol i pædagogik.

Knud Grue-Sørensen – professor i pædagogik

Den 16. september 1954 sendte »De danske Lærerorganisationers Samarbejdsudvalg« et andragende til rektor for Københavns Universitet, om at der oprettedes en stilling som professor i pædagogik.[160] Ganske kortfattet fremførtes tre begrundelser herfor: den videnskabelige pædagogiks stigende betydning, behovet for at universitetet kunne stille med en professor i pædagogik som medlem af det nyoprettede pædagogiske instituts faglige råd, og »at Danmark er det eneste land i vor kulturkreds, der ikke har noget professorat i pædagogik ved sine universiteter«. Andragendet blev sendt videre til Det filosofiske Fakultet, der bad den filosofiske og psykologiske faggruppe afgive et responsum. Dette udarbejdedes af professor Edgar Tranekjær Rasmussen og forelå 9. november s.å.

Kvaliteten af dette responsum er meget høj, og et par punkter i det fortjener at drages frem. Efter i afsnit II at have givet en skitse af den ved universitetet gennem tiderne førte diskussion om betimeligheden af at oprette en lærestol i pædagogik konstateres det: »Ganske kort kan det bemærkes, at diskussionerne ved Københavns Universitet gennem tiderne har været præget af en lidt uklar sammenblanding af spørgsmål om, hvorvidt (og eventuel hvordan) vordende universitetsuddannede pædagoger bør undervises i pædagogik, med spørgsmålet, om man med rette kan betragte pædagogiken som en videnskabelig disciplin, der fortjener sin egen lærestol«.[161] Af den ovenfor

158. *Betænkning angående oprettelse af et pædagogisk Institut,* 1953.

159. I. Markussen: *Da Danmarks Lærerhøjskole blev højere læreanstalt,* Årbog for Dansk Skolehistorie 1978, s. 189-208.

160. Københavns Universitets arkiv, Konsist. jr.nr. 483/54. Samarbejdsudvalget omfattede Det pædagogiske Selskab, Gymnasieskolernes Lærerforening, Danmarks Realskoleforening, Dansk Seminarieforening, Københavns Kommunelærerforening, Københavns Kommunelærerindeforening og Danmarks Lærerforening.

161. Københavns Universitets arkiv, Konsist. jr.nr. 483/54. Edgar Tranekjær Rasmussens responsum til Det filosofiske Fakultet af 9. november 1954, s. 2.

givne skildring af denne historie fremgår det, at denne karakteristik er meget præcis. I afsnit III om pædagogikken som videnskabelig disciplin bestemmes pædagogikken primært som en sociologisk disciplin, der som beskrivende lære har den »overføringsproces«, hvorved et samfunds kultur bevares og holdes levende, som genstand. Dertil knytter sig historiske, filosofiske og eksperimentalpsykologiske måder at belyse opdragelsen på. Endelig afgrænses indholdet af lærestolen i pædagogik i forskningsmæssig henseende til »et studium af opdragelsen i de væsentlige henseender, hvori det kan ske på videnskabelig basis«.[162]

Ved normeringsloven for 1955-56 oprettedes et professorat i pædagogik med en begrundelse, der kunne have været en programerklæring, og som – da den er lidet kendt – her skal citeres: »Opdragelsen er et så betydningsfuldt og relativt afgrænset område af samfundslivet som helhed, at det kræver sit særlige studium. Opdragelsen rummer problemer, som er særligt vanskelige, fordi vurderinger og ideologiske indstillinger er impliceret deri, og nutidens levende diskussion om opdragelsen og de store reformer af skole- og undervisningsvæsenet, der foregår jorden over, f.eks. gennem UNESCO, har bevirket, at det nu er blevet af særlig betydning gennem en lærestol i pædagogik ved universitetet at skabe mulighed for en rent videnskabelig behandling af opdragelsens problemer«.[163] Hermed var for første gang herhjemme skabt en lærestol i pædagogik, der udelukkende var begrundet i fagets videnskabelige nødvendighed.

Til denne post besluttede Det filosofiske Fakultet at kalde dr. phil. *Knud Grue-Sørensen,* og ved *Kgl. resolution af 29. september 1955* udnævntes han fra 1. oktober s.å. Frem til 30. juni 1974, hvor han faldt for aldersgrænsen, fungerede han i dette professorat. Det hedder i fakultetets indstilling, at det »må vel siges at være umuligt i dag at finde nogen anden dansk pædagog, der som dr. Grue-Sørensen er i besiddelse af såvel en omfattende filosofisk-psykologisk dannelse som et indgående kendskab til pædagogik«.[164] Denne vurdering var utvivlsom rigtig. Men kunne andre være kommet på tale? Det eneste navn, som kunne have været nævnt, er nok *Olaf Carlsen* (1899-1956), der havde erhvervet en doktorgrad fra Bruxelles universitet, *Der Einfluss des älteren Realismus auf das gelehrte Schulwesen in Dänemark* (1931), og som fra 1920'erne havde skrevet en række arbejder, hvoraf her især skal nævnes *Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning* I-II (1930-31), *Rousseau og Danmark*

162. Anf. arb., s. 4.
163. Folketingstidende 1954-55, tillæg A, sp. 1420. Denne begrundelse er enten forfattet af Edgar Tranekjær Rasmussen eller konciperet ud fra det i note 161 nævnte responsum.
164. Årbog for Københavns Universitet 1953-58, s. 138.

(Aarhus 1953) og *Pestalozzi og Danmark* I-III (Aarhus 1955-57).[165] Uden om det akademiske miljø og ved siden af en lærergerning udarbejdede han disse værker, der stadig repræsenterer de mest omfattende beskrivelser af udvalgte sider af specielt det højere danske skolevæsens idémæssige udvikling. For Carlsen var disse arbejder tænkt som et bidrag »til at fæstne Pædagogikkens Stilling som Videnskab og fremme Forstaaelsen af, at videnskabelig Pædagogik ikke blot er pædagogisk Psykologi – og dermed kun en Disciplin under den Almindelige Psykologi – men at den videnskabelige Pædagogik ogsaa har en historisk Side, og at Pædagogikhistorien er en væsentlig Side af det pædagogiske Studium, uden hvilken Pædagogikken ikke vil kunne hævde sig som selvstændig Videnskab«.[166] Carlsen holdt nogle forelæsninger ved Aarhus Universitet foråret 1944, men muligvis på grund af visse politiske forhold opnåede han aldrig en egentlig faglig anerkendelse.[167]

Da Grue-Sørensen i 1955 blev kaldet til professoratet i pædagogik som den første i denne lærestol, måtte han af naturlige grunde have en anden akademisk baggrund end en eksamen i pædagogik. Han er født i 1904, blev student 1922, og havde i første omgang planer om at studere et naturvidenskabeligt fag, men interesse for litteratur og æstetik førte ham til sammenlignende litteraturhistorie. Og da, som han siger i sit doktorvita, »mine interesser i det hele taget gik i retning af de mere ekstravagante og i praktisk henseende udsigtsløse studier«,[168] brød han af, tog lærereksamen og ansattes ved Københavns kommunes Skolevæsen. I de følgende år præsterede han på trods af fuldt timetal i skolen at besvare prisopgaven i filosofi for 1929 om »Begrebet Pligt etisk og sociologisk belyst«, som i stor udstrækning inddrog Durkheim, og som han opnåede accessit for 1930. I 1932 tog han magisterkonferens i filosofi med et speciale med titlen »I hvilken Udstrækning kan og bør en pædagogisk Indgriben i den individuelle Udvikling finde Sted?«, et arbejde som indeholder værdifulde diskussioner bl.a. af det

165. Af tidsskriftartikler bør nævnes *Realistiske Træk i den danske Latinskoles Undervisning i det 16. og 17. Aarhundrede,* Vor Ungdom, 1941-42, s. 105-128, og *Realistiske og humanistiske Brydninger i dansk Pædagogik i det 18. Aarhundrede,* Vor Ungdom, 1944-45, s. 49-63 og 97-111. På Danmarks pædagogiske Bibliotek opbevares en bibliografi over Olaf Carlsens produktion i form af et seddelkartotek.

166. O. Carlsen: *Pestalozzi og Danmark* I, Aarhus 1955, s. 5.

167. Da K. Grue-Sørensens udnævnelse var blevet kendt, lykønskede O. Carlsen ham i et brev og udtrykte samtidig sin glæde over, at pædagogikken endelig havde fået en lærestol. Grue-Sørensen takkede for lykønskningen, »især fordi han [O. Carlsen] jo selv kunne have været en nærliggende aspirant«. Personlig meddelelse fra K. Grue-Sørensen. At give en samlet vurdering af O. Carlsens pædagogikhistoriske arbejder forekommer i øvrigt at være en rimelig opgave.

168. Festskrift udg. af Københavns Universitet i anl. af Universitetets Årsfest nov. 1951, s. 167.

pædagogiske målsætningsproblem, og som kunne have fortjent offentliggørelse. I 1937 vandt han andenprisen for en i Sverige udskreven international konkurrence vedrørende muligheden af en objektiv moral. Besvarelsen udkom på svensk og dansk 1937, *Vor Tids Moralskepticisme. Om Muligheden af en objektiv Moral.* Fra 1941 knyttedes han som skolepsykolog til Københavns kommunale Skolevæsen. I 1949 opholdt han sig et halvt år i USA med det formål at studere amerikanske pædagogiske forhold, og endelig disputerede han 1950 for den filosofiske doktorgrad på afhandlingen *Studier over refleksivitet. En filosofisk afhandling.* Når dertil kommer, at han var medredaktør og medforfatter af det omfangsrige *Leksikon for Opdragere* I-II (1953), og desuden i en række artikler havde demonstreret sin interesse og viden om pædagogiske forhold, må man sige, at Grue-Sørensens forudsætninger under de givne betingelser ikke kunne være bedre.

Ved udnævnelsen forelå første bind i manuskript af det værk, som Grue-Sørensen især er blevet identificeret med, *Opdragelsens Historie* I-III, der udkom mellem 1956 og 1959. Det er ikke tænkt som et videnskabeligt arbejde i streng forstand, men som et værk »til at læse«. Skønt det både er skrevet som en pædagogisk realitets- og idéhistorie, opleves det først og fremmest som et idéhistorisk arbejde, hvor tolkningen og analysen af de klassiske pædagogers tanker sker med beundringsværdig klarhed og prægnans. Dette værk har fået en meget stor udbredelse, er oversat til finsk og anvendes i pædagogiske uddannelser på alle niveauer.

Men måske har det fået en skæbnesvanger indflydelse på den almindelige forestilling om, hvori det videnskabelige pædagogiske studium består. Det fastholdt billedet af den teoretiske pædagogik som hovedsagelig pædagogisk idéhistorie, og det blev ganske overset, at Grue-Sørensen i en lang række artikler både før og efter sin udnævnelse ud fra en grundlæggende filosofisk-antropologisk synsvinkel søgte at etablere et erkendelsesteoretisk og moralfilosofisk grundlag for pædagogikken som videnskab. En forklaring herpå skal nok søges i det forhold, at dette almene filosofiske grundlag er udarbejdet i værker, som ikke umiddelbart kan ses at have pædagogisk interesse, og at de pædagogiske implikationer er behandlet i en lang række artikler, hvoraf en mindre del er samlet i *Pædagogik mellem videnskab og filosofi* (1965), skrevet over et tidsrum på fire årtier. Og da Grue-Sørensen i 1974 udsendte sit pædagogiske *opus magnum* under titlen *Almen pædagogik. En håndbog i de pædagogiske grundbegreber,* blev dette værk ikke udformet historisk eller systematisk, således som dets tyskklingende titel kunne give forventninger om, men *tematisk,* »d.v.s. en form, hvor man giver afkald på en logisk ordnet præsentation af pædagogikkens hele område og fremstiller en række pædago-

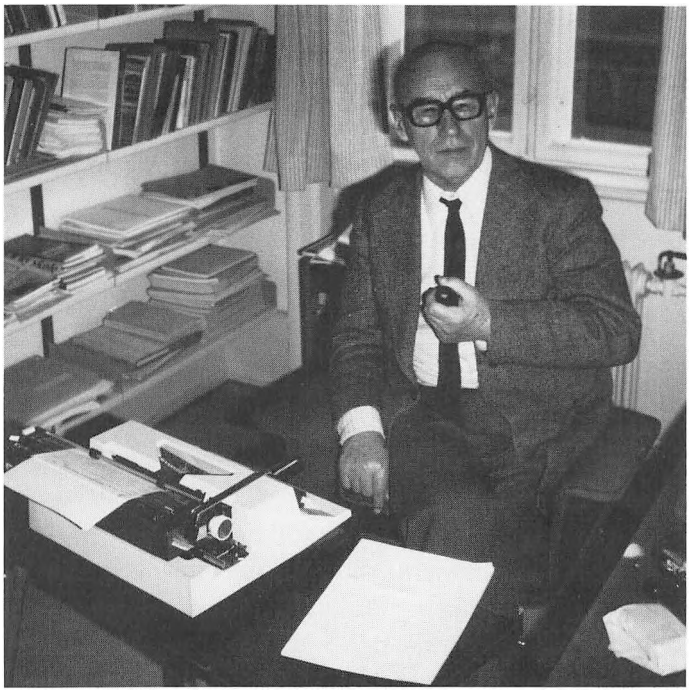

Fig. 69. Knud Grue-Sørensen, fra 1955 til 1974 professor i pædagogik i den første lærestol i faget, der udelukkende oprettedes under henvisning til fagets videnskabelige nødvendighed. Knud D. Wagner fot. 1977.

giske temaer enkeltvis«.[169] Det er derfor ikke ganske uforståeligt, at man i almindelighed har haft vanskeligt ved at se den fundamentale enhed mellem det filosofiske og det pædagogiske grundsynspunkt.[170]

Denne fremstillingsform er imidlertid en direkte følge af dette grundsynspunkt. Med udgangspunkt i disputatsens filosofiske diskussion af refleksivitet som erkendelsesteoretisk og ontologisk fænomen, hævder Grue-Sørensen, at pædagogiske teorier ikke må blive offer for »refleksivistisk kritik«. Dermed menes, at pædagogiske teorier, som teorier om menneskers handlinger, må tillade en forståelse af også den teoretiske pædagogs handlinger (herunder skabelsen af pædagogiske teorier). Følgen af dette synspunkt bliver på den ene side, at pædagogiske teorier, der på grundlæggende måde er deterministi-

169. K. Grue-Sørensen: *Almen pædagogik,* 1974, s. 7.

170. I S. E. Nordenbo: *Om forholdet mellem filosofi og pædagogik i Knud Grue-Sørensens tænkning,* i S. E. Nordenbo og A. F. Petersen (red.): *Dansk Filosofi og Psykologi 1926-1976,* 1977, s. 77-106, argumenteres for denne tolkning. I øvrigt findes i dette bind en »bibliografisk note« om K. Grue-Sørensens forfatterskab til 1976.

ske, afvises, mens Grue-Sørensen på den anden side formulerer en pædagogisk »resonans«-teori, der hævder, at der i enhver pædagogisk teori må forudsættes noget apriorisk i den menneskelige natur, »noget menneskenaturen iboende, som ikke kan indplantes udefra«.[171]

Den mere udadvendte følge af denne position har været, at Grue-Sørensen på den ene side har stillet sig afvisende over for en alt for stor tiltro til den pædagogiske videnskabs mulighed for at levere det teoretiske grundlag for en pædagogisk teknologi, hvad enten den tager form af programmeret undervisning eller undervisningsteknisk vejledning, og på den anden side også har afvist omfattende socio-økonomiske teorier af f.eks. marxistisk eller videnssociologisk tilsnit til beskrivelse og forklaring af den pædagogiske realitets- og idéhistorie. Denne position har i de fleste pædagogiske kredse været uforstået, og man har derfor som oftest naturligt nok stillet sig uforstående over for den.

Grue-Sørensens faglige produktion har ud fra dette grundsynspunkt med logisk konsekvens været analyserende, fortolkende og kritisk. Metodisk støtter han sig til den nyere angelsaksiske analytiske filosofi, men hans filosofiske hjerte befinder sig nok i den tyske neokantianisme således med den udvikledes før og efter første verdenskrig. I 1970'erne har han flere gange antydet, at behandlingen af pædagogiske problemer måtte ske under inddragelse af hermeneutiske synspunkter,[172] men hvorledes dette skal gøres, findes ikke noget sted demonstreret i større omfang. I den skriftlige fremstilling af sine tanker har han formået at forene en næsten dagligdags sproglig udtryksform med en meget høj grad af præcision, rendyrket kongenialt i hvad der kunne kaldes »pædagogiske essays«. Af sådanne er hans »tematiske pædagogik« da også konstitueret. Har Grue-Sørensen således nok et filosofisk-pædagogisk grundsynspunkt, medfører dette i kraft af dets særlige natur, at han ikke har noget pædagogisk system. Måske har han som følge heraf set sin fundamentale, faglig pædagogiske opgave som den, at advare mod en tro på pædagogiske »universal«-metoder eller -teorier. Ikke ligefrem en position som hos begejstrede pædagoger eller administratorer er blevet oplevet som medrivende.

Denne skepsis med hensyn til omfanget af det bidrag, som den videnskabelige pædagogik kunne forventes at give til det praktisk pædagogiske arbejde, medførte da også, at han konsekvent søgte at lade faget i institutionel henseende udvikle sig i behersket tempo.

171. K. Grue-Sørensen: *Veje og afveje i pædagogisk teori,* pædagogik, 1976, 6. årgang, nr. 1, s. 22.
172. K. Grue-Sørensen: *Pædagogiske perspektiver,* Oslo 1974, s. 110-112 og *Almen pædagogik,* 1974, s. 277-297.

Det pædagogiske studium og Institut for teoretisk pædagogik

Den 13. maj 1957 indførtes magisterkonferens i pædagogik. Den omfatter tre hoveddiscipliner, opdragelsens og den pædagogiske tænknings historie, systematisk pædagogik og pædagogisk psykologi, og udformedes i øvrigt efter de for fakultetet almindeligt gældende regler for magisterkonferens fra 1951. Eksamen består af 4 skriftlige prøver samt 2 mundtlige, dertil en 6-ugers opgave eller en specialeafhandling, samt en offentlig forelæsning med 8 dages forberedelsestid.

Den 5. december 1960 indførtes en cand. art.-prøve i pædagogik, en art bifag, med de samme tre hoveddiscipliner som ved konferensen.

I 1971 indførtes i overensstemmelse med de nye almene regler for fakultetet en bifags- og hovedfagseksamen på henholdsvis 2 og 4 års normeret studietid. Bifagseksamen bestod af tre skriftlige prøver i de tre hoveddiscipliner samt to mundtlige i almen pædagogik og psykologi. Hovedfaget forudsatte bifagseksamen samt et psykologisk laborantkursus, der oprindeligt – som i øvrigt også ved magisterkonferens – gennemførtes på Psykologisk Laboratorium, mens faget nu har indført sine egne psykologisk-pædagogiske øvelser (PPØ). Eksamen bestod af to skriftlige prøver, en i almen pædagogik og en i psykologi, en mundtlig prøve i almen pædagogik, samt et speciale på normalt ikke over 100 sider. Endelig ændredes disse bifagsregler i 1975 til de nugældende, men bortset fra krav om aflæggelse af tre interne prøver (»skriveøvelser«) i didaktik, socialpædagogik og pædagogisk sociologi, adskiller reglerne sig ikke meget fra de tidligere. Det sidste gælder også for en ændring af hovedfagseksamen, som skete 1976. Magisterkonferensen har, bortset fra et krav om bestået bifagseksamen, været uforandret indtil i dag.

Ti år efter sin ansættelse ansøgte Grue-Sørensen om tilladelse til at oprette et institut. I den første periode havde hans arbejdsplads været et skrivebord på Statens pædagogiske Studiesamling, senere på Psykologisk Laboratorium. Den 14. april 1968 indviedes *Institut for teoretisk Pædagogik* i beskedne lokaler i Linnésgade,[173] året efter flyttedes det til de nuværende lokaler i St. Kannikestræde. Biblioteket, oprindeligt professorens private bogsamling, blev udbygget og ansættelsen af en sekretær nødvendiggjordes af et hastigt voksende studentertal.

Ved instituttets oprettelse var der uddannet 4 magistre og 2 efter cand. art.-ordningen. Den ene af disse magistre, Knud D. Wagner ansattes som amanuensis. I løbet af de følgende år voksede studentertallet voldsomt, fra 33 i 1969, 79 i 1971 til 192 i 1973. Det kulminerede med 254 i 1976, hvor en

173. K. Grue-Sørensen: *En indvielse,* Årbog for Dansk Skolehistorie 1969, s. 98-102.

adgangsbegrænsning satte ind, og tallet har siden bevæget sig rundt om 200. Denne voldsomme udvikling medførte imidlertid kun ansættelse af en heltidsvidenskabelig medarbejder, mag. art. Thyge Winther-Jensen fra efteråret 1972, og da Grue-Sørensen hørte op med at virke sommeren 1974, pålagde man de to tilbageblevne en meget stor arbejdsbyrde. Ikke alene skulle de forestå et fuldt udbygget studium med bifag, hovedfag og konferens, men med indførelsen af den nye styrelseslov voksede de administrative byrder tilsvarende. I denne periode fik instituttet dog tildelt nogle eksterne lektorater, der besattes med cand. pæd. Holger Hybschmann Hansen i pædagogisk psykologi, mag. art. Viggo Tønsberg i opdragelsens historie, cand. psych. Hans C. Rasmussen i socialpædagogik, og lic. pæd. Knud Aagaard i almen psykologi og udviklingspsykologi. Gennem hele denne periode var Wagner institutbestyrer.

Samarbejdet med alle studerende var i 1970'erne ikke altid lige nemt. To områder syntes især at skabe uoverensstemmelse. Fagligt ønskede et studenterflertal, at faget drejedes bort fra den overvejende humanistiske og psykologiske tradition og gjordes mere samfundsvidenskabeligt orienteret med stor vægt på uddannelsesøkonomiske og socialisationsteoretiske synspunkter. Desuden ønskede man, at studiet mere direkte skulle føre til varetagelse af bestemte job, et problem som ikke er blevet mindre efter at Danmarks Lærerhøjskole i 1966 indførte den pædagogiske kandidateksamen, cand. pæd. I modsætning til denne uddannelse er der i universitetsstudiet ikke forudsat eller indbygget nogen praktisk pædagogisk opøvning, idet det dog betragtes som ønskeligt, at kandidater ud over bifagsniveau har nogen praktisk pædagogisk erfaring.

Fra oprettelsen af magisterkonferensen i 1957 til sommeren 1979 har 13 bestået denne eksamen. Siden indførelsen af bifags- og hovedfagseksamen har henholdsvis 86 og 6 bestået disse i tiden frem til sommeren 1979.

I videnskabelig henseende var instituttets største indsats tidsskriftet *pædagogik,* der mellem 1971 og 1978 udkom med 4 numre om året. Det redigeredes af Knud D. Wagner, der sammen med K. Grue-Sørensen og Thyge Winther-Jensen skrev et anseeligt antal bidrag heri. Fra 1976 til 1978 var mag. art. et cand. mag. Sven Erik Nordenbo tilknyttet instituttet som kandidatstipendiat og er igen fra 1979 tilknyttet som seniorstipendiat.

Universitetspædagogik og Institut for anvendt universitetspædagogik

Den 1. december 1965 tildelte man *Ole Bjørn Thomsen* et kandidatstipendium ved Det filosofiske Fakultet. Han var da sekretær i Undervisningsministe-

riet, hvor han efter sin juridiske eksamen i fem år havde beskæftiget sig med at udarbejde oversigter, betænkninger og lignende om den højere undervisnings forhold. Tidligere på året var han blevet cand.art i pædagogik som den første efter den i 1960 indførte eksamen. Det var hans hensigt at videreføre de studier af Københavns Universitets studieordninger og pædagogiske holdning i perioden 1788-1965, som han bl.a. da beskæftigede sig med under et studieophold ved Institute of Education, University of Toronto, Canada. Projektets bagvedliggende idé var at identificere den »pædagogik«, som implicit lå bag universitetets virkemåde, for derved bedre at kunne bidrage til løsningen af universiteternes aktuelle problemer.

Tanken om, at også universiteterne havde deres særlige pædagogiske problemer, var herhjemme ikke ny. Heller ikke, at de i en vis udstrækning måtte kunne afhjælpes. I 1921 havde lektoren i teoretisk pædagogik ved pædagogicum, Oscar Hansen, udtalt: »Universitetslærere er snart de eneste lærere, af hvilke man ikke fordrer en forudgående pædagogisk uddannelse. Historisk er dette så let at forstå, men er det vedblivende en rationel ordning?«[174] Men ved midten af 1960'erne havde internationalt set kun amerikanske universiteter beskæftiget sig noget videre hermed.

Ole B. Thomsen kastede sig i løbet af 1966 med stor energi ind i arbejdet for at vække en lignende interesse til live herhjemme. Foråret 1966 udpegede Nordisk Kulturkommission, Sektion I, en ekspertkomité for universitetspædagogik foranlediget af en betænkning om den højere uddannelse som forskningsområde udarbejdet af Ole B. Thomsen.[175] Sommeren 1966 blev der fra Nordisk Sommeruniversitets side taget initiativ til afholdelse af et nordisk symposium for universitetspædagogik, der efteråret 1967 gennemførtes på Hindsgavl under Ole B. Thomsens ledelse.[176] Endelig præsenterede han tankerne om en egentlig »universitetspædagogisk« forskning i en artikel straks i begyndelsen af 1967.[177]

November 1966 var professor, dr. med. Mogens Fog blevet universitetets rektor og gik straks med ildhu i gang med arbejdet. 10. januar 1967 havde Studenterrådets formand et møde på rektors kontor, et møde der fulgtes op allerede d. 19. s.m., hvori Ole B. Thomsen også deltog – han havde som

174. O. Hansen: *Pædagogisk Teori og Filosofi,* i *Festskrift tilegnet Professor, dr. philos. Otto Anderssen,* Kristiania 1921, s. 23.

175. *Universitetspedagogikk i Norden,* Oslo 1971, s. 28-29. Ekspertkomiteens sammensætning var professorerne K. Grue-Sørensen og Carl Åge Larsen (Danmark), Matti Koskenniemi (Finland), Johs. Sandven (Norge), og Torsten Husén (Sverige), der var formand.

176. Bidragene hertil er udsendt i Ole B. Thomsen (red.): *Universitetspædagogiske studier,* Odense 1968.

177. Ole B. Thomsen: *Universitetspædagogik – hvad er det?,* Nordisk Forum, 1967, s. 18-34.

tidligere næstformand for Studenterrådet gode kontakter hertil. På dette møde nedsatte rektor straks en arbejdsgruppe med den opgave »at undersøge under hvilke former universitetet mest hensigtsmæssigt kan yde sine lærere vejledning og bistand ved løsningen af deres pædagogiske opgaver«.[178]

Allerede d. 15. august s.å. forelå udvalgets betænkning, hvori man realistisk sammenfattede årsagerne til den stigende interesse for universitetspædagogik i tre forhold: det store studentertal, det meget store antal nye lærere og »effektiviserings«-ønsker. Derimod nævnes ikke en mulig universitets-politisk interesse i at kanalisere noget af den voksende studenterutilfredshed med universitetet over i spørgsmålet om lærernes manglende pædagogiske uddannelse. Betænkningen konkluderede, at universitetslærerne havde behov for pædagogisk bistand og vejledning, og hvis dette behov skulle imødegås, måtte der oprettes et »Universitetets pædagogiske Center« bestående af to afdelinger, en forskningsafdeling for universitetspædagogisk forskning og tænkning og en serviceafdeling, der skulle indeholde et dokumentationscenter, en konsulentstab, en oplysningsvirksomhed og en kursusvirksomhed. Denne sidste skulle tilbyde tre former for undervisning: 1) et pædagogisk grundkursus for alle universitetslærere med emner som pædagogiske målsætningsproblemer, ungdomspsykologi, indlæringspsykologi, studieteknik, undervisningsmidler og evalueringsproblemer; 2) et pædagosik stabskursus for overordnet personale både forskere og administratorer, hvor universitetshistorie, administrationspraksis, ledertræning og curriculum-teori og -teknik bl.a. skulle indgå; endelig skulle der være mulighed for fordybelse i særlige emner ved 3) pædagogiske specialkurser.[179]

Rektor Fog var glad for »det store og fortræffelige arbejde« og var »meget imponeret af den grundige problembehandling inden for så kort et tidsrum«. Under »hvilke former man kan påbegynde dele af det ambitiøse (men ikke *for* ambitiøse, mener jeg) program må vi tage fat på inden længe«.[180] Professor K. Grue-Sørensen var derimod mindre begejstret. Til et møde, som han sammen med arbejdsgruppen var indbudt til d. 13. november s.å., havde han udarbejdet »Bemærkninger til den universitetspædagogiske betænkning«. Han udtrykker heri foruroligelse over »den mangel på realitetssans og kritisk

178. *Betænkning om pædagogisk vejledning og bistand for universitetslærere.* Afgivet den 15. august 1967 af den af rektor for Københavns Universitet nedsatte universitetspædagogiske arbejdsgruppe, 1967, s. 5. Gruppen bestod af professor, dr. phil. Thor A. Bak, stud. scient. Karen Beyer, professor, dr. phil. Mogens Blegvad, professor, dr. phil. Johnny Christensen, professor, dr. jur. Isi Foighel, lektor, mag. art. Frede Knudsen, stud. psych. Jan Løve, og kandidatstipendiat, cand. jur. & art. Ole B. Thomsen (formand og sekretær).

179. Anf. arb., s. 40-45.

180. Københavns Universitets arkiv, Konsist. jr. nr. 272/1967. Brev fra Mogens Fog til Ole B. Thomsen, d. 24. august 1967.

eftertanke, som forekommer mig at præge betænkningen«, især med hensyn til konklusionen. »Den udkastede plan er efter min opfattelse urealistisk for ikke at sige utopisk. Der falbydes for mange skind, uden at de tilsvarende bjørne er skudt . . . Arbejdsgruppen er i vid udstrækning gået ud fra, at der for enhver mangel findes et pædagogisk remedium«.[181] Ud fra Grue-Sørensens pædagogiske grundopfattelse var denne reaktion ikke alene at vente – men også konsekvent. Han havde dog også andre gode grunde til at være afvisende. I 1965 havde han som nævnt ansøgt om oprettelse af et institut. Det var endnu ikke på dette tidspunkt blevet til noget. Samtidig udsattes den teoretiske pædagogik ved pædagogicum-undervisningen, som han varetog, fra 1960'ernes midte for voksende kritik. Mellem rektor og direktøren for gymnasieskolerne, Sigurd Højby, som også var leder af pædagogicum-ordningen, var der efter betænkningens fremkomst taget kontakt, og i et brev til rektor d. 2. februar 1968 foreslog Højby, at man i et senere møde, hvor også Gymnasieskolernes Lærerforening kunne deltage, kunne drøfte, hvorledes dette center kunne sættes i relation til pædagogicum og »akademiske lærere fra forskellige undervisningsområder«,[182] således at man på universitetet ikke alene skulle varetage universitetslærernes oplæring, men at lærere ved alle højere uddannelsesinstitutioner og gymnasiet skulle dækkes af et kommende landsdækkende »pædagogisk center«.

Den 25. november 1967 anmodede rektor den universitetspædagogiske arbejdsgruppe om at fremkomme med praktiske forslag til, hvorledes det universitetspædagogiske arbejde ville kunne sættes i gang. Gruppen fremsendte d. 8. januar 1968 økonomiske beregninger, samt forslag til bevillinger på finansloven for 1968/69 til 1971/72. Samtidig mente man det muligt ved hjælp af midlertidige ansættelser at gennemføre 2 kurser i efterårssemestret 1968 og 2 i forårssemestret 1969. Fra og med finansåret 1969/70 mente man, at det var nødvendigt at opbygge et universitetspædagogisk center, og man anvender udtrykket »Københavns universitets pædagogiske Institut«. Den 22. april 1968 afgav den universitetspædagogiske arbejdsgruppe en sidste betænkning om igangsætning af det universitetspædagogiske arbejde. Man taler nu om »Københavns universitets pædagogiske Center«. Grue-Sørensen havde lige fået sit institut. Den sidste betænkning adskiller sig ikke i indhold fra brevet af 9. januar. Den 20. august 1969 nedlagde rektor arbejdsgruppen.

Af rektors arkiv fremgår det, at ud over de rent praktiske problemer med at finde lokaler og penge til virksomheden, var man optaget af den nye

181. *Bemærkninger til den universitetspædagogiske betænkning,* optrykt i K. Grue-Sørensen: *Kritiske betragtninger over universitetspædagogik,* 1969, s. 19-23.

182. Københavns Universitets arkiv, Konsist. jr. nr. 272/1967. Brev fra Sigurd Højby til Mogens Fog, d. 2. februar 1968.

institutions navn og organisation. Det første problem udsprang især af Grue-Sørensens modvilje mod et parallelt institut med ordet »pædagogisk« inkluderet. På et tidspunkt skar Fog igennem og fastsatte navnet til *Institut for anvendt universitetspædagogik.* Medvirkende hertil var også, at andre pædagogiske institutioner som Danmarks Lærerhøjskole og Statens erhvervspædagogiske Læreruddannelse ikke uden videre kunne acceptere tanken om, at et kommende »universitetspædagogisk center« skulle være landsdækkende.

Problemet om organisationsform var også delikat. Det nye institut skulle placeres uden for fakulteterne direkte under Konsistorium, hvad der begrundedes med dets tværvidenskabelige service-virksomhed. Men derved savnede det en styrelse. Man besluttede at lade instituttet blive ledet af en bestyrelse, der også skulle forestå ansættelserne. Problemet var, om professor Grue-Sørensen skulle være medlem heraf. Hans modvilje mod hele projektet var åbenlys. Samtidig var Fog nu så engageret i sagen, at han ikke ønskede planerne saboteret. Derfor mente han, at bestyrelsen burde bestå af personer, der var positivt stemt over for den universitetspædagogiske opgave. Der opstilledes derefter et princip om, at de forskellige fakulteter skulle repræsenteres, og ved denne procedure kom Grue-Sørensen ikke med.[183]

Imens fortsatte det universitetspædagogiske arbejde. Fra 1967 til 1969 gjordes forsøg med et 46 timers pædagogisk grundkursus for undervisende læger og kemikere.[184] Men også andre steder udførtes tilsvarende forsøg. Allerede januar 1967 nedsattes et udvalg vedrørende audio-visuelle hjælpemidler med henblik på indførelse af ITV inden for Det lægevidenskabelige Fakultets 1.dels fag. Den 9. december 1968 nedsatte Rektorkollegiet et udvalg om audio-visuelle hjælpemidler; det ophævedes d. 29. april 1971. Endelig nedsatte Konsistorium den 8. marts 1972 et AV-udvalg, der nedlagdes d. 14. maj 1977. Interessen for universitetspædagogiske problemer var i denne periode således stor. Omkring sommeren 1969 indkom så mange anmodninger til konsistorialkontoret om universitetspædagogiske kurser, at efterspørgslen slet ikke kunne efterkommes.

Efter beslutning fra Konsistorium etableredes Institut for anvendt universi-

183. Bestyrelsens sammensætning blev: professor, dr. phil. Thor A. Bak (formand), professor, dr. phil. Johnny Christensen, universitetsadjunkt, mag. art. Frede Knudsen, lektor, cand. psych. Finn Rasborg, professor, dr. med. Villars Lunn, professor, dr. jur. Isi Foighel og afdelingsleder, dr. theol. Knud Banning. Den første funktionstid var fra 1. august 1969 til 31. juli 1972. Senere skete ændringer og med den nye styrelseslov repræsenteredes også studenterne.

184. Beskrevet i J. Nerup & René Vejlsgaard: *Universitetspædagogik – et forsøg,* Ugeskrift for læger, 130, 1968, s. 2037-42; og »Pædagogisk kemi« (stencil). Se også Ole B. Thomsen: *Universitetspædagogiske grundkurser. Deltagervurdering og innovationseffekt,* Dansk pædagogisk Tidsskrift, 1971, s. 182-91.

tetspædagogik den 1. januar 1970. I de første år havde instituttet til huse i Fiolstræde, men flyttede senere til samme bygning i St. Kannikestræde, hvor Institut for teoretisk pædagogik boede. Oprindeligt var det tanken, at instituttet skulle ledes af en direktør bl.a. med den begrundelse, at denne stilling ikke forudsatte forskningsmæssige kvalifikationer, men den 1. oktober 1971 ændredes direktørstillingen til et professorat i universitetspædagogik.

Ole B. Thomsen ansattes straks som afdelingsleder, og instituttets virksomhed startede. Fire måneder senere knyttedes den amerikanske dr. Arthur Berman som universitetsadjunkt hertil med det formål at videreudvikle en audio-visuel, selvinstruerende undervisningsmetode, som han selv havde opfundet. Han fortsatte som stipendiat til efteråret 1974. Sommeren 1970 blev cand. psych. W. Witting heltidsvidenskabelig medarbejder, en stilling der to år senere besattes med cand.pæd. Joan Conrad. Sommeren 1971 ansattes yderligere to heltidsvidenskabelige medarbejdere, cand.psych. Helge Dohn og cand. psych. Inger Bruhns; den sidste overgik til anden stilling efteråret 1978. Endelig tildelte man instituttet en ny videnskabelig stilling sommeren 1972, der besattes med cand.psych. Henriette Christrup Hansen, hvis stilling to år senere overtoges af mag.art. i psykologi Bo Jacobsen. Desuden fik instituttet 3 eksterne lektorer, cand. pæd. Erik Sveidahl i de højere uddannelsers didaktik og metodik, ansat fra efteråret 1974, mag.scient.soc. Bjarne Wahlgren og lic.pæd. Annie Baltzer i universitetspædagogik, ansat henholdsvis forår 1977 og forår 1978. Instituttet fik desuden to sekretærer og en bibliotekar, den sidste begrundet med instituttets særlige dokumentationsforpligtelser.

I de første år af instituttets eksistens udfoldedes en omfattende kursusvirksomhed, desuden oprettedes et egentligt universitetspædagogisk studium af 1 års varighed, hvori der dog ikke kunne aflægges nogen eksamen. Ole B. Thomsen kunne således meddele i en case-studie udarbejdet som led i et internationalt UNESCO-projekt, at man i de første 3 ½ år gennemførte 54 kurser, som samlede knapt 1000 deltagere. Samtidig konkluderede han, at pædagogikundervisning for universitetslærere var en virksomhed, som havde etableret sig som en normal og nødvendig bestanddel af universitetets liv.[185]

Men allerede efter de 3-4 første år synes interessen for universitetspædagogikken at være blevet svækket. Flere forklaringer kan gives herpå, men de rimeligste skal nok søges i ydre omstændigheder. Da et stop for stillinger til universitetet satte ind 1973, fratog man instituttet et naturligt klientel blandt nyrekrutterede lærere. Men langt vigtigere end dette forekommer dog den

185. Ole B. Thomsen: *University Teaching as a Field of Post-Experience Higher Education. The Copenhagen Approach,* International Institute for Educational Planning, Research Report, No 17, UNESCO, Paris 1975.

Fig. 70. Ved Institut for anvendt universitetspædagogik oprettedes 1971/72 og 1972/73 et 1-årigt studium i universitetspædagogik, hvortil lærere ved de højere læreanstalter kunne melde sig. Dette studium betragtedes som instituttets »flagskib«. Billedet viser deltagere i det første årskursus fotograferet ved kursets afslutning juni 1972 foran instituttets daværende navneskilt i Fiolstræde 24. På billedet ses fra venstre mod højre: afdelingsleder, lektor, cand.psych. Henning Andersen (nuværende rektor for Danmarks Lærerhøjskole og en af kursets lærere), amanuensis, cand.psych. Inger Bernth (KU), cand.polyt. Helge Wieth-Knudsen (DtH), cand.polyt. Kate Bak (DtH), arkitekt Hanne Marcussen (Arkitektskolen), cand.polyt. Else Koefoed (Danmarks Ingeniørakademi), cand.scient. Peter Eplov (DtH), arkitekt Klaus Ahlmann (Arkitektskolen) og amanuensis, cand.art. Hans Peter Jørgensen (KU). I kurset deltog desuden amanuensis, mag.art. Per Jacobsen (KU) og amanuensis, cand.mag. Ib Damgaard Petersen (KU). Kurset lededes af afdelingsleder, cand.jur. et art. Ole B. Thomsen, der tog billedet.

samtidige ændring i den pædagogisk interesserede offentligheds syn på pædagogikken at være. Instituttet synes overvejende at være blevet grundlagt ud fra forventningerne til den nye undervisningsteknologi, hvad enten denne tænktes udformet som mediesystemer, rationel undervisningsplanlægning eller simpelt hen som AV-teknisk vejledning. Dette fremgår bl.a. af flertallet af de emner, instituttet beskæftigede sig med: udvikling af programmeret undervisning, tandlægestuderendes benyttelse af undervisningsmateriale, bestemte forsøgsordningers skæbne ved universitetet, anvendelse af afløsningsopgaver, og vurdering af lærerkvalifikationer og læreregnethed. Endelig ses det af, at instituttet synes at have haft størst succes med mere kursusprægede fag som medicin, naturvidenskaber og jura.

Som Ole B. Thomsen gør opmærksom på, viser en gennemgang af litteraturen om fornyelserne i de videregående uddannelser i perioden 1967-76, at der i 1973 indtrådte en markant ændring i den almindelige grundholdning til pædagogikken.[186] Før dette tidspunkt var de dominerende bestræbelser at effektivisere studierne uanset de strukturelle rammer, de foregik indenfor. Efter dette tidspunkt dominerede en strukturdebat om studiernes indhold og funktion, der som centralt element rummede en kritik af undervisningsteknologien. Hele instituttets virksomhed blev derved anfægtet fagpolitisk. Denne kritik var således af en anden natur end den, Grue-Sørensen havde fremsat ved instituttets oprettelse.

Mod årtiets slutning drejede instituttets faglige interesse over mod mere »almene« spørgsmål, en tendens som allerede ses i Ole B. Thomsens omfangsrige arbejde *Embedsstudiernes universitet* I-II (1975).

Som led i de rationaliseringsbestræbelser, som satte ind i midten af 1970'erne, lagdes instituttet ind under Det filosofiske Fakultet 1. april 1974. Dette skulle imidlertid vise sig blot at være et led i den udvikling, der skulle føre til instituttets afvikling.

Institut for pædagogik

Allerede efteråret 1973 var der fra Konsistoriums side taget initiativ til et formelt samarbejde mellem de to pædagogiske institutter og samtidig med det universitetspædagogiske instituts overførelse til Det filosofiske Fakultet indførtes et kontaktudvalg, der havde til formål at koordinere de to institutters forskning, undervisning og stillingsmæssige forhold. Da man i samme tidsrum opslog professoratet efter K. Grue-Sørensen to gange uden at det førte til ansættelse og det samme skete for professoratet i universitetspædagogik, ønskede kræfter i Det filosofiske Fakultet både at slå de to professorater og de to institutter sammen – på trods af modvilje herimod fra begge institutters side. Efteråret 1977 skete fornyet opslag af et »fælles« professorat i pædagogik, og 1. april 1979 dannedes *Institut for pædagogik* ved fusion af de to gamle institutter. Ud over forpligtelserne over for det pædagogiske studium skal dette institut også varetage de universitetspædagogiske opgaver. Da Ole B. Thomsen foråret 1978 havde forladt universitetet, hvad Inger Bruhns som nævnt også gjorde samme år, og da professoratet på dette tidspunkt endnu ikke var besat, ligesom en adjunkt/lektor-stilling, som *Institut for teoretisk*

186. Ole B. Thomsen: *Ti års fornyelser i de videregående uddannelser. Strejftog igennem litteraturen,* i *U 90. Samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne* II, 1978, s. 216 f.

Fig. 71. Institut for pædagogik har til huse i »Kannikegaarden«, St. Kannikestræde, og er således det universitetsinstitut, der er placeret nærmest Frue Plads. Placeringen er begrundet med instituttets pædagogiske forpligtelser over for alle universitetets fag – lige langt fra Nørre Fælleds naturvidenskabsfolk og Amager Fælleds humanister. Hans Christensen fot. 1980. KU.

pædagogik havde fået tillagt foråret 1977, også stadig var under besættelse, havde det nye institut ved sin start 5 videnskabelige medarbejdere, mens 4 videnskabelige stillinger var ubesatte.[187]

Pædagogisk forskning andre steder

Som i udlandet er det også herhjemme i de sidste årtier, at den pædagogiske forskning har nydt almindelig bevågenhed og er søgt fremmet ved hjælp af offentlige midler. Det må imidlertid tilkomme en senere tid at foretage en beskrivelse og vurdering af denne periodes samlede danske pædagogiske forskning. Her skal blot nævnes nogle få vigtige bidrag.

187. Efteråret 1980 ansattes fil.dr. Gustave J. M. Callewaert som professor, og mag.art. Lars Jakob Muschinsky og mag.art. et cand.mag. Sven Erik Nordenbo som lektorer. Instituttet fik ligeledes i 1980 de første licentiater i pædagogik, nemlig Kristian Laubjerg med *Development and Literary Education in Jamaica and Tanzania* og Bo Jacobsen med *De højere uddannelser mellem teknologi og humanisme. En analyse af uddannelsessammenhænge i 70'erne.*

På universitetet fortsatte den eksperimental-pædagogiske tradition ved Psykologisk Laboratorium og gav sig i begyndelsen af 1960'erne udslag i to disputatser indenfor denne traditions to mest dyrkede områder, standpunktsprøver og intelligensmålinger, nemlig med S. A. Tordrup: *Alder – skolestandpunkt. Hvordan klarer de yngste børn i klasserne sig sammenlignet med deres ældre kammerater* (1961) og K. Spelling: *Miljøets indflydelse på intelligensudviklingen* (1963). Denne tradition ebbede ud i løbet af 1960'erne, men mange psykologistuderende skriver stadig specialer, hvor pædagogiske synsmåder inddrages. Andre faggrupper ved universitetet bidrog også i dette tidsrum med disputatser af stor pædagogisk interesse, således teologen K. E. Bugge med *Skolen for livet. Studier over N. F. S. Grundtvigs pædagogiske tanker* (1965) og den germanske filolog Per Øhrgaard med *Die Genesung des Narcissus. Eine Studie zu Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1978).

Uden for universitetet domineres billedet af de nye institutioner, *Danmarks pædagogiske Institut* og *Danmarks Lærerhøjskole,* der etableredes med netop pædagogisk forskning og studium for øje.

Skønt *Danmarks pædagogiske Institut* principielt kan behandle ethvert emne inden for opdragelse og undervisning, har man i de forløbne år næsten udelukkende beskæftiget sig med problemer udsprunget af undervisningssammenhængen, såsom skolens undervisningsfag, socialpædagogiske emner, uddannelsessystemet, undervisningsprocesser, tests, prøver, elevbeskrivelser, læreprocesser, opgaveløsning, samt matematiske problemer i den pædagogisk-psykologiske statistik. Samtidig har intituttet rådgivet og videreuddannet forskere. Fra instituttet er udgået en disputats, F. Rasborg: *Nutids valg – fremtids vilkår,* der søger en tværvidenskabelig belysning af pædagogiske planlægningsproblemer, og som 1976 antoges til forsvar ved Aarhus Universitet. Instituttets arbejde har været stærkt farvet af psykologiske synsmåder og problemstillinger, et forhold som formentlig kan forklares ud fra medarbejderstabens uddannelsesbaggrund, men forekommer i de senere år at have fået en bredere karakter.[188]

På *Danmarks Lærerhøjskole* medførte ophøjelsen til højere læreanstalt og indførelsen af de pædagogiske kandidatstudier, at de fleste kræfter samledes om igangsættelsen og udbygningen af disse studier. 1966 indførtes en pædagogisk doktorgrad, der siden er erhvervet af tre skolehistorikere, Gunhild Nissen: *Bønder, skole og demokrati* (1973), V. Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati* (1976) og Ellen Nørgaard: *Lille barn, hvis er du?* (1977), alle udgået fra det lille, men meget aktive *Institut for Dansk Skolehistorie.*

188. En oversigt over instituttets arbejde kan fås ved hjælp af *Danmarks pædagogiske Institut 1955-75,* Rapport nr. 15 fra Danmarks pædagogiske Institut, 1975, samt de følgende års *Årsberetninger.*

Aarhus og Odense universiteter har ikke pædagogiske institutter. Fra Aarhus foreligger G. Japsens historiske disputats *Det danskprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814* (Aarhus 1968), Mihail Larsens idéhistoriske licentiatafhandling *Kritik af den kulturradikale pædagogik* (1974) og Erik Nørrs teologiske licentiatafhandling *Det højere skolevæsen og kirken* (Aarhus 1979), mens Lise Togeby med *Den uopslidelige lærebog. En indholdsanalyse af folkeskolens samfundslærebøger* (Aarhus 1978) udenfor disputatsernes række har leveret et metodisk meget spændende arbejde af klar pædagogisk relevans. Fra Odense foreligger Finn Hauberg Mortensens meget omfangsrige licentiatafhandling *Danskfagets didaktik* I-II (1979).

Endelig bør det nævnes, at *Socialforskningsintituttet* har udsendt en række undersøgelser om faktorer, der belyser uddannelsesvalg, med specielt henblik på den sociale rekruttering, og at der i 1970'erne ved Roskilde universitetscenter er oprettet et *Institut for uddannelsesforskning* og ved Aalborg universitetscenter et *Institut for uddannelse og socialisering,* hvor man begge steder især har interesseret sig for projektorienteret undervisning, uddannelsesøkonomi og bevidsthedssociologi.

AFSLUTTENDE BEMÆRKNINGER

I næsten 400 år har man i Danmark beskæftiget sig med teoretisk pædagogiske problemer. Set i relation til den praktisk pædagogiske aktivitet, har den teoretiske beskæftigelse indtaget en beskeden plads og spillet en ringe rolle. I virkeligheden synes teoretisk pædagogiske overvejelser kun at være kommet på tale, når ønsket om ændringer og reformer i den praktiske pædagogik gjorde et behov for teoretisk begrundelse og legitimering påtrængende. Pædagogiske reformønsker forekommer ved nærmere eftersyn da også især at optræde i økonomiske vækstperioder – den florissante tid 1770-1800, opgangsårene 1870-90 og 1950-70. I disse perioder har den pædagogiske forskning været rig, mens den i andre ganske er forsvundet.

Dansk pædagogisk forskning har overvejende begrænset sig til at registrere, formidle og fortolke udlandets pædagogiske tænkning og kun i ringe grad bidraget til fagets internationale udvikling. I bedste tilfælde har danske pædagogiske forskere været på højde med denne udvikling, men en kontinuerlig hjemlig tradition har dog aldrig kunnet sætte sig igennem.

Den teoretiske pædagogiks udvikling i Danmark tegner billedet af en disciplin, hvis skæbne har været bestemt af kravet om umiddelbar nytte. Måtte denne forskning i fremtiden underkastes stabilere betingelser.

Historie

Af Harald Ilsøe og Kai Hørby

O hwor storlige angrer mig nw At ieg icke læsde
flere Historier, Krønicker oc Poeter en ieg giorde
Christiern Pedersen

Historie vandt fæste som universitetsfag i det 16. århundrede, og bl.a. under humanisten *Philipp Melanchtons* indflydelse blev der i løbet af reformationsårhundredet oprettet lærestole i historie ved en række tyske universiteter. Mellem 1527 (Marburg) og o.1580 (Wittenberg) en halv snes stykker ved de protestantiske universiteter alene. Det kan undre, at Wittenberguniversitetet kom bagest i løbet, men Melanchton, der gennem hele sin lærervirksomhed var en varm fortaler for historiske studier, havde her holdt forelæsninger fra midten af 1530rne, kulminerende med en højt berømmet gennemgang af verdenshistorien, og da der efter hans død fulgte andre lærere i hans spor, skyldes forholdet nærmest en formel tilfældighed.[1] Ved at anbefale den danske Wittenbergstudent Hans Svaning som historiker til Christian III havde Melanchton muligvis andel i, at Svaning fik støtte til udarbejdelsen af en danmarkshistorie – Melanchton havde dog tænkt sig en fremstilling af den danske reformations historie – men den for historie som undervisningsfag gennemgribende følge af Melanchtons akademiske førerstilling i den protestantiske verden, udvidelsen af de traditionelle fagområder, fik sent en parallel i Danmark.

Ved universitetet i København var historie til langt ind i det 18. århundrede tildelt en yderst beskeden plads i undervisningen. Ikke før 1635 knyttedes faget til en lærestol, fast integreret i undervisningsplanen blev det først 1732, etableret som egentligt hovedfag under egen lærestol så sent som i 1788. Da der iøvrigt ikke før da fordredes historiske kvalifikationer ved besættelsen af stillingen, fik denne som sådan ringe betydning for historieforskningen. Historiestudiet ved Københavns Universitet er i dette lange tidsrum langt fra repræsentativt for historieforskningens historie i Danmark,

Harald Ilsøe har skrevet fagets historie indtil første halvdel af det 19. århundrede (o. 1830, s. 385), Kai Hørby den følgende del.

1. Emil Clemens Scherer: *Geschichte und Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten,* Freiburg 1927, s. 29-55.

og det vil undervejs være nødvendigt at erindre om at historien havde andre tilholdssteder.[2]

Da redaktionen af nærværende værk, sikkert på manges vegne, har ønsket de ledende ideer trukket i forgrunden, må der indledningsvis gøres endnu en bemærkning. Danske historikere lader sig ikke sådan uden videre lede. De er som Poul Nørlund har sagt blandt videnskabsmænd de mest ufilosofiske på denne klode. De undfanger eller følger sjældent store ideer, de foretrækker det konkrete og jordnære og holder sig som rimeligt er gerne til deres eget lands historie. Nørlund giver med barsk humor en karakteristik af dansk historieforskning i 1920rne, som har ikke ringe gyldighed for dansk historieforskning siden renæssancen overhovedet. Den har i almindelighed, siger han, »nærmest Karakteren af dygtigt og propert Haandværk. Den forretter sin Dont og bekymrer sig ikke meget om det, som ligger bagved eller længere ude, den er saa glad ved sin egen forstandige Selvafgrænsning, sin Nøgternhed, sit Maadehold, saa tilfreds i sin lille hyggelige 3 Værelsers Lejlighed, at man kunde ønske den en Dukkert i noget, den ikke strax helt kunde overse, saa der blev noget at spekulere over, noget at redde sig udaf igen«.[3]

Det kan ikke nægtes, at der på godt og ondt findes en sådan, ganske rigtig ofte selvafgrænset, men trivelig dansk tradition for håndværksmæssig nøgternhed og holden sig til det der kan overses. Caspar Paludan-Müller fandt for hundrede år siden, at »lærde, kritiske Undersøgelser have tiltalt den nordiske Natur, der synes mere tilbøjelig til at gaa dybt i Enkeltheder end til at samle og forme Stoffet i store Masser«, og selv den varsomme og – som Paludan-Müller – dybt loyale fremstiller af dansk historiografi Ellen Jørgensen er lige ved at slutte sig til Poul Nørlund, da hun kommer til Ludvig Holberg og konstaterer: »Holberg blev ikke siddende paa sit lille Bolsted alle sine Levedage, som saa mange andre danske Historikere . . .«.[4]

Holberg var som ofte ellers en undtagelse, og bortset fra ham har historikere, der bryder traditionen, snarere stået uden end inden for universitetets mure, Thormod Torfæus omkring 1700, P. F. Suhm i anden halvdel af det 18. århundrede og sidst i det 19. århundrede Troels-Lund. Den akademiske historieforskning er længe stemplet dansk håndværk, præges

2. Erik Arup: *Historie ved Københavns Universitet 1537-1937,* Scandia XI, 1938, s. 1-15, er lidet givende. Der henvises i almindelighed til hovedfremstillingen af dansk historiografi, Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil* Aar 1800, 1931, og *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede,* 1943. Kun ved citeringer og specielle referencer henvises i det følgende hertil og til *Dansk biografisk Leksikon.*

3. Poul Nørlund: *Moderne Historieforskning,* Tilskueren 1928 II, s. 293.

4. C.Paludan-Müller: *Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede,* Historisk Tidsskrift 5.rk. IV, 1883, s. 117. Ellen Jørgensen, 1931, s. 184.

sjældent af idérige arkitekter, men er naturligvis ikke derfor at se ned på. Allermindst af den der selv hører hjemme i traditionen.

HISTORIE BLIVER LÆREFAG

Fra 1539 til historieprofessoratet 1635

Selv om historie ikke fik nogen lærestol ved universitetets reorganisation i 1539, afspejler enkelte fundatsbestemmelser synspunktet, at historie havde betydning som baggrunds- og støttefag. Til universitetsbiblioteket skulle der anskaffes – og blev der anskaffet – historiske værker (bd. IV, s. 292f), og i en bestemmelse om afholdelse af akademiske disputationer anbefaledes, at man hentede emner fra bl.a. lovskrifterne og historikerne. Som velegnede eksempler citeredes Melanchton for at have stillet opgaverne: Blev Cæsar dræbt med rette? Har tyskerne med rette kejsertitlen? Det sigtede helt overvejende på sprog- og stiltilegnelse, når læsning af græske historikere blev nævnt som en mulighed og »noget af Livius« blev foreskrevet i pensummet for artes-fagene, men lidt historisk kundskab kan undervisningen heri vel have bibragt. Og godt gemt i planen for det retsvidenskabelige studium blev historie direkte inddraget, idet juraprofessoren til sine forelæsninger jævnligt skulle føje noget af Platon, Cicero og af historien, med andre ord placere lovteksterne i filosofisk, moralfilosofisk og (antik)historisk sammenhæng.[5]

Det er ganske interessant, at denne eneste bestemmelse om undervisning i historie er knyttet til lærestolen i retsvidenskab. Efter gængs opfattelse hørte historie nemlig da sammen med artesfagene og altså under Det filosofiske Fakultet. Det var således tilfældet ved de tyske universiteter, hvor lærestolen i historie gerne var koblet sammen med enten retorik (f.eks. forbundet med studiet af Cæsar og Livius), etik (da historien gav eksempler på gode og slette handlinger) eller begge disse fag. Men selv om historie klart nok blot er kommet med i den københavnske læseplan som et juridisk hjælpefag og som sådant næppe er blevet synderlig tilgodeset, var det dog en omstændighed af betydning, forsåvidt som der heri lå en mulighed for, at historie kunne udvikle sig til en mere selvstændig disciplin. Sådan forestillede man sig det også i et udkast til reform af universitetet fra o. 1621. For at udbygge historieundervisningen foresloges det her, at juraprofessoren hvert halve år på skift skulle læse

5. »addet sepe sue prelectioni de legibus quedam ex Platone, ex Cicerone et ex historiis«, fundatsen, trykt i William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder* II, 1940, s. 25.

over juraen og gennemgå »historiarum compendium med syncroniis Danicis«.[6] Dvs. historie skulle sideordnes med retsvidenskab og omfatte verdenshistorie suppleret med danmarkshistorie mod tidligere kun antikkens, vel at mærke stadig under den juridiske lærestol. Det forblev ved tanken, men opfattelsen af historie som et praktisk-politisk erfaringsfag med tilknytning til rets- eller statsvidenskab kom til udtryk andetsteds ved oprettelsen af adelsakademierne i Sorø og København. Da historie omsider 1635 fik halvparten af en universitetslærestol, var det på traditionel vis under Det filosofiske Fakultet, opnået ved konvertering af en lærestol i retorik.

Til et godt stykke ind i det 17. århundrede var historie således højst en bidisciplin i et fagstudium, men havde på andre måder part i universitetslivet. Hvad de studerende angik, tvangsindlagdes kommunitetsalumnerne til ved aftensbordet at påhøre oplæsningen af *Carions verdenskrønike* i Melanchtons bearbejdelse eller noget andet historisk, og i overensstemmelse med fundatsen blev det alumnerne pålagt efter juraprofessorens anvisning at deltage i øvelser over emner af civilretten og historien med benyttelse af *Johann Sleidans De quatuor summis imperiis.* Begge værker var udbredte lære- og håndbøger i verdenshistorien og velanskrevne ved de af lutheransk teologi dominerede universiteter, fordi de skildrede historien ud fra en opbyggelig protestantisk-teologisk synsvinkel.[7]

Blandt professorerne fandtes fra tid til anden flere, der dyrkede historiske interesser, f.eks. latinhumanisten Erasmus Lætus der på vers behandlede forskellige emner af historien, men dens mest indtrængende fortalere, Christiern Pedersen og Anders Sørensen Vedel ud fra et humanistisk dannelses- og erkendelsesideal, Arild Huitfeldt ud fra et overvejende politisk-pragmatisk grundsyn, havde stade uden for universitetet. Videregående studier i danmarkshistorien var iøvrigt kun tænkelige med regeringens sanktion. Fra midten af 1550erne havde regeringen på Melanchtons anbefaling støttet Hans Svaning i arbejdet på en nationalhistorie, som burde erstatte og fortsætte Saxo. Man ønskede at vise verden landets glimrende fortid således som historieskrivningen »i dette oplyste århundrede« havde gjort det

6. Danske Magazin 5. rk. I, 1887-89, s. 37. I et tilsvarende udkast skrevet med Caspar Bartholins hånd hedder det, at juraprofessoren den første uge skal læse jura, den anden »Historias prælegere ita commodis tum exterorum . . . tum nostratium . . . velificaturum«, KB, Gl. kgl. Saml. 1073 2°.

7. Holger Fr. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621* II, 1869-72, s. 87 og 321; III, 1873-77, s. 375 note 1. Bestemmelserne hvori Sleidan nævnes er udaterede, men turde være før oprettelsen af historieprofessoratet 1635. – Om udbredelsen af Carions og Sleidans verdenshistorier se Scherer (note 1), s. 468-74 og 476-80. Carions krønike kom i det 16. århundrede desuden i 2 danske udgaver.

andre steder i Europa, ikke mindst for at tilbagevise visse stortalende svenske historieskrivere. Flere af Svanings arbejder blev forelagt til sagkyndig bedømmelse af professorerne, men da hans store danmarkshistorie hverken vandt bifald hos dem eller i regeringskredse og endvidere Anders Sørensen Vedel forspildte chancen for at fuldende et lignende værk på dansk, blev endelig professor *Niels Krag* 1594 udpeget til at være kongelig historiograf. Som en slags forberedelse til opgaven var han 1589 blevet udnævnt til ekstraordinær professor, betalt af det kongelige rentekammer, med instruks om »at profitere og læse her udi Universitetet Lectionem historicam eller hvad anden Materie hannem bliver paalagt«.[8] Der er første gang historie er på tale som selvstændigt undervisningsfag, men som citatet viser gjaldt beskikkelsen mindre faget end manden, og der er kun et enkelt spor af at Krag faktisk har holdt historiske forelæsninger. Tre år senere gik han over til professoratet i græsk, hvormed det særlige professorat var ude af verden. Fra årene ved universitetet stammer et fortrinligt værk om den spartanske stat, mens resultatet af arbejdet som historiograf (til hans død 1602) blev en ufuldendt skildring af Christian III.s historie på latin. Den blev efter længe at have ligget i Universitetsbibliotekets håndskriftsamling udgivet af Hans Gram og nyder med rette anseelse som vor humanistiske latinske historieskrivnings bedste frembringelse.

Var Niels Krag måske universitetets første midlertidige historieprofessor, så er efterfølgeren som historiograf *Jon Jacobsen Venusin* den første der vides at have holdt forelæsninger over dansk historie. Tiltrådt 1600 som professor i fysik overtog Venusin 1603 lærestolen i retorik og benyttede straks lejligheden til i sin dobbelte egenskab af historicus regius og professor eloqventiæ at anmelde forelæsninger om »Antiquitates rerum Danicarum ex variis autoribus«.[9] Forelæsningerne kendes fra en nedskrift, der røber at han veloplagt var begyndt på et kritisk rydningsarbejde i den ældre historie og ved vidtspændende studier i litteraturen havde dannet sig egne, ofte meget fantasifulde meninger om spørgsmålene. Venusins trang til at gå løs på væsentlige problemer fornægtede sig heller ikke de følgende år, hvor han udgav to thesessamlinger. Den ene om historiens definition og inddeling, hvori han foruden at klassificere historiens forskellige områder hævdede historiens betydning som læremester i alle livets forhold, den anden om skellet mellem historie og sagn, i realiteten et opgør med overleveringen hos Saxo. Der lå i Venusins korte virksomhed som selvbestaltet historieprofessor udfordringer,

8. Rørdam (forrige note) III, s. 374 og 528.
9. Lektionskatalogen 1603, optrykt i Rørdam IV, 1868-74, s. 538.

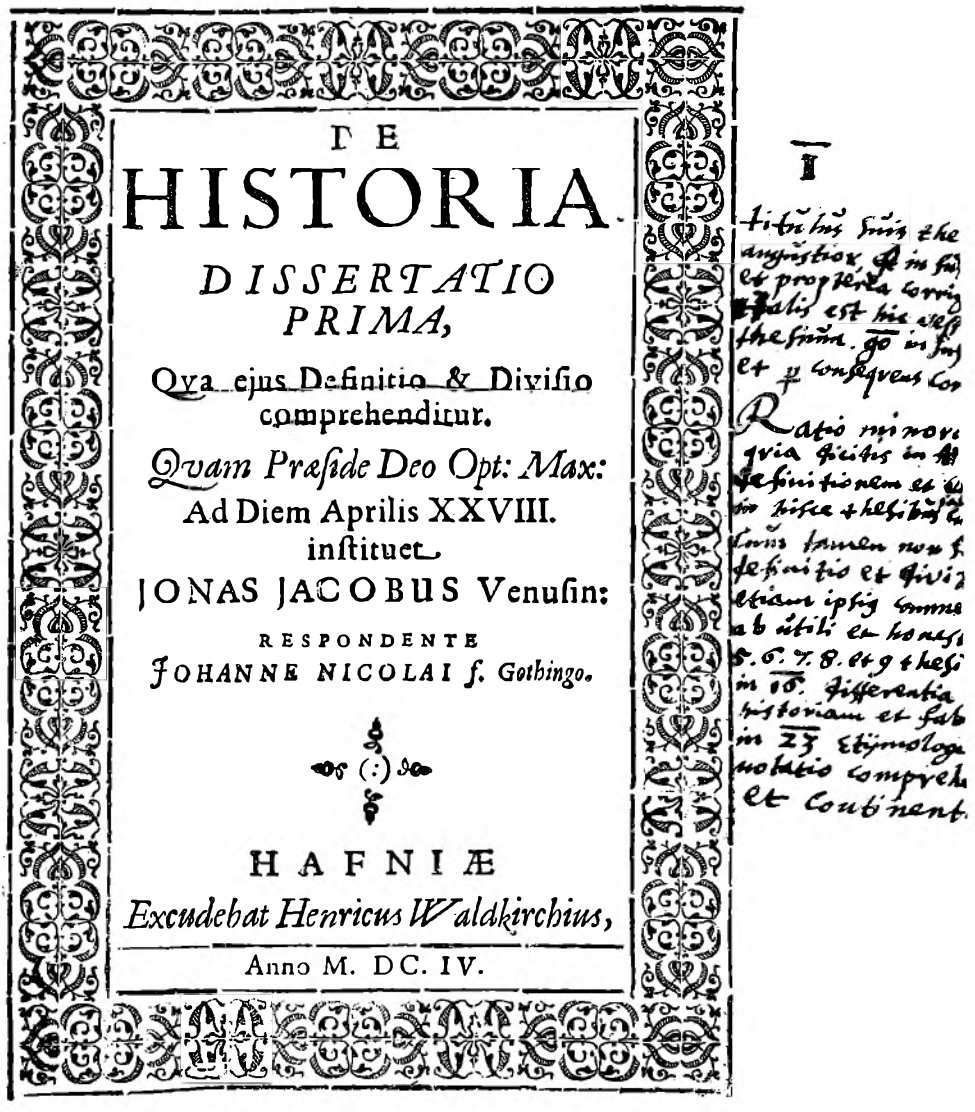

DE
HISTORIA.
DISSERTATIO
PRIMA,
Qva ejus Definitio & Diviſio
comprehenditur.
Quam Præſide Deo Opt: Max:
Ad Diem Aprilis XXVIII.
inſtituet
JONAS JACOBUS Venuſin:
RESPONDENTE
JOHANNE NICOLAI ſ. Gothingo.
HAFNIÆ
Excudebat Henricus Waldkirchius,
Anno M. DC. IV.

Fig. 72. Jon Jacobsens Venusins disputats om historiens definition og inddeling er det ældste trykte historieteoretiske skrift i Danmark. Foruden det i forholdet til teologien nødvendige skel mellem den hellige eller bibelske historie, som er uantastelig, og profanhistorien, der må underkastes kritik, anfører han inddelingen i tre hovedtidsaldre, oldtid, middelalder og nyere tid. I bogens 133 theser når han meget vidt omkring, og af et tilskrevet, desværre noget beskåret oppositionsindlæg ses, at der (allerede dengang) har været ført diskussion om forholdet mellem titel og indhold. Titlen var for snæver, mente opponenten, og henviste bl.a. til at Venusin i theserne 5-9 udtaler sig om historiens nytte for filosofien. Eksemplar i privateje.

som må have vakt opsigt i samtiden, men et modspil udeblev, og der var ved hans afgang fra universitetet 1607 ingen efterfølger til at tage arven op.[10]

Historiografembedet blev efter at have stået ubesat nogle år betroet til Claus Lyschander i Herfølge og knyttedes efter Lyschanders død 1624 til historieprofessoratet ved det nyoprettede akademi i Sorø. Ingen af de tre store danmarkshistorier, der fremkom i disse år skyldte universitetet nogetsomhelst. *Arild Huitfeldts* danmarkshistorie (1595-1603) var en uafhængig adelsmands arbejde og *Johannes Pontanus'* »Rerum Danicarum historia« (1631) sammen med Sorøprofessoren *Johannes Meursius'* »Historia Danica« (1630-38) officielle bestillingsarbejder financieret af kongen. Mens begge sidste var slutsten på det 16. århundredes bestræbelser for at tilvejebringe en danmarkshistorie, der kunne meddele omverdenen et af regeringen autoriseret syn på landets historie, udgjorde Arild Huitfeldts *Danmarks Riges Krønike* et selvstændigt og grundlæggende værk. Det fik ved sin rige dokumentation umådelig betydning for kendskabet til tiden før 1559, hvor den standsede, ligesom for al senere udforskning af den ældre danmarkshistorie efter Saxo.

Fra Peder Spormand til Thomas Bartholin

På universitetet ændredes forholdene i 1630rne på afgørende måde. Ved et kongebrev af 28. marts 1635 blev den gamle lærestol i retorik bestemt for en professor, der skulle holde forelæsninger over historie og geografi, i al korthed defineret som »Compendium Historiæ Sacræ et prophanæ, Sphæram och Geographiam«.

Meget muligt gik denne nyordning tilbage til et tidligere løfte. Selv om forslaget til en historieundervisning o. 1621 ikke havde sat sig spor i de samme år udstedte *Novellæ constitutiones,* var det heri blevet stillet i udsigt, at elementærundervisningen i latin kunne udgå til fordel for »andre Materier in philosophia och mathesi«. De følgende 10-15 år var der blevet foretaget forskellige ændringer med hensyn til lærestolene og deres indhold, og da så professoratet i retorik, 1608-35 beklædt af en og samme mand, blev frigivet, benyttedes lejligheden til at indføre fagene historie og geografi.[11] Forsåvidt

10. Ellen Jørgensen (note 2), s. 152-55. Forelæsningsnedskriften er bevaret i KB, Ny kgl. Saml. 467 2°, jvf. H.F.Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. I, 1874-77, s. 265-67. Det er vel et vidnesbyrd om den interesse, forelæsningerne har vakt, at et lignende håndskrift, »Jonæ Jacobi Venusini Antiquitates Danicæ 4°«, o. 1640 ejedes af udenlandsdanskeren Johan Rode, Chr. Bruun: *Johan Rode,* 1893, s. 82.

11. Danske Magazin 5. rk. I, 1887-89, s. 47 (Novellæ constitutiones) og 346 (brevet af 28. marts 1635).

kan bestemmelsen om undervisning i historie have rødder i reformudkastets program, men med den væsentlige modifikation at historie i den endelige regi er blevet snævrere defineret. Ikke alene lades danmarkshistorie uomtalt, men betegnelsen *historia sacra,* der må oversættes ved »bibelsk historie«, synes at binde en del af undervisningen til historien, som den kommer til udtryk i det gamle og nye testamente. En bredere fortolkning er hjemlet med *historia profana,* og hensigten med de to begrebsbestemmelser har formodentlig været at præcisere, at undervisningen i historie skulle inkludere den bibelske tid og altså gå fra verdens skabelse gennem den jødiske historie og videre frem.

Hvilke overvejelser der har ført til, at historie blev undervisningsfag, er uvist. Tankens fremkomst o. 1621 ligger tidsmæssigt tæt på forslaget om oprettelsen af akademiet i Sorø (1620), hvor rigsrådet med Holger Rosenkrantz som penneførerønskede historie gjort til lærefag, og som ved de øvrige universitetsreformer i 1620rne og -30rne er der en klar sammenhæng med de samtidige reformbestræbelser inden for den lærde skole, der bl.a. gik ud på at forbedre grunduddannelsen til universitetet ved oprettelse af højere latinskoler eller gymnasier. Det kan næppe være tilfældigt, at gymnasieordningen af 1639 viser tydelig interesse for undervisning i historia sacra (som anbefales støttet af Sulpicius Severus' kompendium med denne titel), og at gymnasielæseplanen tilsvarende foreskriver gennemgang af »compendium sphæræ . . . seu geographice«. Drages desuden undervisningen i Sorø ind i billedet, skimtes en samlet konception af faget historie i flere trin, idet historie ved akademiets omdannelse til universitetet 1643 bestemmes som historie også i nyere tid, nemlig verdenshistorie i alle perioder suppleret med kirkehistorie. Fagets placering i undervisningssystemet er da i hovedtræk tænkt således: historie læses ikke ved de mindre latinskoler, fremstår som *historia sacra* i gymnasierne, er historia sacra *et profana* ved universitetet i København – og bliver ved det mere samfundsorienterede universitet i Sorø præciseret som historia *omnium seculorum universa,* profana *et ecclesiastica.*[12] Graduering og accentuering er styret af en vurdering af de forskellige uddannelsesbehov – den vordende students, den senere præsts eller skolelærers, og adelsstudentens. Når historia ecclesiastica ikke bringes i forbindelse med historieundervisningen ved universitetet er grunden vel den, at kirkehistorien måtte anses for at være teologernes domæne.

På universitetet viser praksis nu hurtigt, at professoratet betragtedes som en lærestol i historie og geografi slet og ret, omfattende også den bibelske

12. Gymnasieordningen 1639, trykt i *Corpus Constitutionum Daniæ 1558-1660,* udg. ved V.A.Secher, V, 1899-1903, s. 14-27 § 4 og § 7; fundats for Sorø 1643, trykt smst., s. 359-84 § 6.

historie, men tilsyneladende uden særskilt hensyntagen til den. Da *Peder Spormand* tiltrådte stillingen som den første historieprofessor 1636, tog han munden fuld og annoncerede forelæsninger over seculorum seriem samt hvad der havde tildraget sig af mindeværdige begivenheder efter Kristi fødsel, ikke blot i kirken og imperierne, men også i andre riger og lande – til antagelig lettelse for tilhørerne dog: »så kortfattet det lader sig gøre«! – og derefter agtede han at gå over til geografien ved at tage udgangspunkt i de steder, hvor de historiske begivenheder havde fundet sted.[13] Hverken her eller senere i lærestolens historie er historia sacra trukket i forgrunden. Begrebet træffes kun en enkelt gang isoleret i lektionskatalogerne, da den historisk interesserede Rasmus Enevoldsen Brochmand 1653 som professor i latin sneg sig til at anmelde forelæsninger over Sulpicius Severus.[14]

Faget blev da simpelthen verdenshistorie, og Peder Spormand, der ikke havde anden synlig adkomst til kaldelsen end den at have været hovmester for en søn af kansler Christian Friis, måtte strenge sig an for at give faget indhold. En pligtdisputats fra hans hånd 1636 er en diffus studiesamling af notater om de forskelligste spørgsmål, og en indbydelse til forelæsningerne 1638 med titlen »De nova historiarum professione« er så godt som intetsigende.[15] Mere soliditet er der over indholdet af et bevaret forelæsningsfragment fra 1650erne, hvori han indledningsvis gør sig overvejelser angående verdenshistoriens inddeling i perioder, som han finder er 6 i tal: fra verdens skabelse til syndfloden, fra syndfloden til det assyriske riges begyndelse, og derefter de fire store monarkiers tidsaldre, det assyriske, persiske, græske og romerske. Denne forestilling om fire verdensmonarkier, der byggede på profetien i Daniels bog kap. II vers 31-41, var siden Carions og Johann Sleidans lærebøger fra midten af det 16. århundrede knæsat som den gængse synsvinkel, hvorunder en betragtelig del af verdenshistorien lod sig indordne. Som kilder til sin behandling henviser Spormand til nogle kronologiske håndbøger samt Boxhorns verdenshistorie, men den bredt anlagte forelæsningsrække, der i fragmentet kun når til år 1793 efter verdens skabelse, tjener nu mest til bekræftelse af, at han forrettede sit hverv på overordentlig grundig

13. »Seculorum seriem, & quid ab O.C. non tantum in Ecclesia aut Imperiis, verum etiam in aliis Regnis & rebusp. memorabile acciderit, quanta fieri potest brevitate, dilucide satis enarrabit: unaque auditores suos, habita locorum, ubi res gestæ sunt, ratione, ad Geographiæ cognitionem perducet«.

14. »Elegans scriptor«, tilføjer Brochmand undskyldende, »et quem in numero Veterum habere non timeas«.

15. Trykt i Chr. Bruun: *Ludvig Holberg som Lærer i Historie,* 1872, s. 123-31; s. 11-13 en kort gennemgang af Spormands forfatterskab.

måde.[16] »Spormand var uendelig i sligt«, skal Christen Lodberg have sagt om hans arbejdsfacon.[17]

Flere forelæsningsanmeldelser antyder, at historiens kronologiske problemer har optaget ham, og behandlingen af sådanne spørgsmål har måske vakt interesse eller opposition hos Villum Lange, der studerede ved universitetet i begyndelsen af 1640rne og ved sin tiltrædelse som matematikprofessor affattede en lille kritisk disputats »De qvatuor monarchiis« (1650). Blandt andre mulige elever af Spormand kan regnes nysnævnte Christen Lodberg, den senere Ribebiskop. Han boede en tid i Spormands hus, har på ingen måde udmærket sig ved historisk forfatterskab, men blev uden smålige hensyn til sligt gjort til historieprofessor i Sorø 1663. Både efter lektionskatalogerne og det beskedne forfatterskab at dømme lagde Spormand imidlertid nok så megen vægt på det geografiske studium. Da det i høj grad var historisk anlagt, kunne han med god grund betragte fagene som nært forbundne[18] og fandt udmærket støtte for synspunktet i den bog, han brugte ved undervisningen 1646-47, Philip Cluvers *Introductio in universam geographiam tam veterem qvam novam* (1624 og ofte senere). Den rummede en hel del oldtidsgeografi og var så pædagogisk tilrettelagt, at der skelnedes mellem den egentlig historiske og den nyere tids geografi. Det er den tidligst kendte lærebog anvendt ved geografi- og historieundervisningen på universitetet.

Lige så lidt som Peder Spormand besad hans efterfølger nævneværdige kvalifikationer som historiker. Det kan også hævdes, at det knap nok var nødvendigt, når opgaven i hovedsagen var at meddele en oversigt over verdenshistorien for begyndere. *Rasmus Vinding,* der fulgte 1661, gjorde skyldig reverens for faget ved et publicere en disputats om fortolkningen af profetien om de fire verdensmonarkier, men har næppe haft større ulejlighed af gennemgangen af »Compendium Historico-Geographicum«, som han betegnede sine forelæsninger, navnlig ikke da han fra 1664 måtte betinge sig, at andre forretninger levnede ham tid dertil. Om hans forskerflid vidner et digert værk om det antikke Grækenlands historie, vel i alt væsentligt udarbejdet i en tidligere periode som græskprofessor, og 1665 kunne han udsende det første større forsøg på en dansk universitetshistorie i form af en række professorbiografier, *Regia Academia Hauniensis,* hvori han bl.a. har sat Peder Spormand et smukt minde. Samtidig nærede han interessante planer om udgivelsen af et »opus antiquitatum Danicarum«, men da var gøremål i

16. Petri Spormanni *Prælectiones Histor. Univers.* (rygtitel), KB, Gl. kgl. Saml. 2085 4°. Omtalen af M.Z. Boxhorn (*Historia universalis,* Leiden 1652) daterer forelæsningerne til tidligst 1652.

17. [Suhms] *Nye Samlinger til den danske Historie* III, 1793, s. 79.

18. »arcte nexæ et jugatæ Historia et Geographia«, siger han i 1638-indbydelsen gengivet af Bruun (note 15), s. 129.

Fig. 73. Peder Spormand, 1636-61 den første professor i historie og geografi, publicerede blot nogle få ubetydelige disputatser, men katalogen over hans bibliotek, solgt ved auktion 1662, vidner i det mindste om alsidige interesser. Som andre af Det filosofiske Fakultets professorer indtil 1675 kunne han heller ikke holde sig til sit fagområde alene, men var pligtig at medvirke ved teologisk eksamen. En fortegnelse over forskellige folioværker, han lånte fra Universitetsbiblioteket, rummer bøger om såvel teologi og medicin som geografi og historie. Geografien er bl.a. repræsenteret ved kortværker af Mercator og Ortelius (nr. 3 og 10), historien bl.a. ved nogle kildeværker (nr. 13 og 16). Lånefortegnelsen findes i biblioteksinventaret optaget 1662, AM 901 4°, s. 524 (jvf. bd. IV, s. 341).

statens tjeneste allerede begyndt at lægge beslag på kræfterne.[19] Arbejde i Højesteret og forskellige kommissioner holdt ham i længere perioder fra

19. Grækenlandshistorien havde titlen »Hellen« og blev udgivet efter Vindings død, men allerede 1665 anfører Vinding den som trykklar (typographum desiderat), *Regia Academia Hauniensis*, s. 389. Værket om de danske antikviteter omtales i et brev 1666 og skulle være i stil med svenskeren Johannes Loccenius' *Antiquitatum Sveo-Gothicarum . . . libri tres* (1647 og senere), Danske Magazin 6. rk. II, 1916, s. 46.

forskning og undervisning og medførte, at lærestolen gennem den næste snes år blev mere eller mindre uregelmæssigt passet.

Af de i Vindings sted beskikkede vikarer 1664-68 vides med sikkerhed kun vikaren i geografi at være tiltrådt. For afviklingen af forelæsningerne i 1671 måtte Vinding tage forbehold, og da lægen *Holger Jacobsen* (Jacobæus) 1680 tiltrådte et vikariat i begge fag, hvortil han var blevet beskikket ikke mindre end 6 år tidligere, helligede han sig geografien og fortsatte med forelæsninger herover til 1698 uden tilsyneladende at tage sig af historien. Efter Rasmus Vindings død 1684 overtog *Matthias Jacobsen* ganske vist geografi- og historieprofessoratet, men det var kun af navn, eftersom han var stærkt svækket af sygdom og til sin død 1688 måtte klare sig ved vikar. Ud fra det fattige kildemateriale synes i det højeste nogle forelæsninger i græsk historie holdt ved midten af 1680erne at repræsentere den ordinære undervisning.[20] Det eneste lyspunkt var, at den unge *Thomas Bartholin* 1677 var blevet udpeget ekstraordinært til »professor politices et historiæ patriæ« og altså skulle tage sig af danmarkshistorien. Han foretog dog en længere udenlandsrejse og kan

20. Usikkerheden m.h.t. historieundervisningen skyldes de mange vikariater og navnlig de store huller i rækken af bevarede lektionskataloger. Om nogle af vikariaterne oplysninger i Danske Magazin 5. rk. III, 1893-97, s. 199, 202f og 217; s. 223 om udnævnelsen 1681 af *Holger Jacobsen,* historiarum oc geographiæ professor, til secundus anatomicus. Udnævnelsen betød dog ikke, at han helt overgik til det lægevidenskabelige fakultet, som antaget i Ejvind Slottved: *Lærestole og Lærere ved Københavns Universitet 1537-1977,* 1978 (se reg.). Både i lektionskatalogen for 1686/87 og 1697/98 benævnes han prof. phil. et med. og har først ved udnævnelsen til ordinær professor i medicin nov. 1698 forladt Det filosofiske Fakultet. Efter lektionskatalogen 1684 (se næste note) underviste han i logik, men 1686/87 og 1697/98 i geografi, og han omtaler selv geografiske forelæsninger i sine optegnelser under 10. febr. 1680, 18. nov. 1686 og 12. nov. 1693, Danske Samlinger III, 1867-68, s. 237, 239 og 243. Juni 1682 eksaminerede han ved magistereksamen i geografi, Personalhistorisk Tidsskrift 9. rk. I, 1928 (tr. 1929), s. 137.

Matthias Jacobsen (fra 1668 prof. i græsk) fik 1681 Poul Vinding som vikar p.gr. af svagelighed (Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie* I, 1879, s. 203 note 6), og i lektionskatalogen 1684 hedder det, at Vinding vil læse in Græca lingva på hans vegne. I samme for 1686/87 benævnes Matthias Jacobsen prof. histor. et geograph., hvad der forsåvidt er ejendommeligt som det videre hedder, at Hans Jensen Bircherod, der fungerer i hans sted, vil forklare logicam et metaphysicam. Poul Vinding læste 1684 både over græsk sprog og »historia eo spectantia«; der er sikkert tale om græsk historie, over hvilken Vinding læste (på egne vegne) 1686/87. Undervisningen i geografi og historie synes da i praksis at have været delt mellem henholdsvis Holger Jacobsen (fra 1680) og Thomas Bartholin (fra 1684) suppleret af Poul Vinding. – Nævnte *Hans Jensen Bircherod,* fra o. 1699 professor i geografi og historie, udfylder til dels et hul i Slottveds lister over professorer i lærestolene for logik og metafysik, der (anf. arb. s. 139 og 151) betegnes som vakante 1673/77 – 1699. Foruden at vikariere 1686/87 blev Bircherod udnævnt til professor i logik og metafysik senest juni 1688, hvilket fremgår af universitetsmatriklen under 28. juni s.å. Efter (men ikke før) dette tidspunkt anføres han i matriklen som privatpræceptor.

tidligst være tiltrådt o. 1683. Behandlingen 1684 af emnet »statssamfundets og historiens begyndelse« (politiæ et historiarum originem) har sandsynligvis meget passende udgjort hans første forelæsningsrække.[21] 1686-87 dikterede han en oversigt over den danske kongerække (succinctam regum Daniæ seriem), sagtens fordi hans samtidige studier i norrøn overlevering havde givet ham endnu upubliceret viden om de ældste konger – og mere fortæller de bevarede lektionskataloger ikke. Med hans død 1690 ophørte undervisningen i det nye fagområde brat, og først fra 1697 kan historieundervisningen atter følges gennem lektionskatalogernes angivelser.

Fædrelandshistorie

Inden gæstespillet under Bartholin lå *fædrelandshistorien* uden for universitetsundervisningens fagspektrum. Den var blevet foreslået sat på læseplanen o. 1621 og havde til tider fortalere, men set fra regeringens side var spørgsmålet alt andet end ligetil. Ikke fordi et kendskab til landets fortid betragtedes som unyttigt, men fordi samfundet ikke stod åbent for de vurderinger af stat og politik, som en beskæftigelse med nationalhistorien i videre forstand uvægerligt ville føre med sig. I absolutismens århundrede rådede der i de fleste fyrstestater, Danmark ikke undtaget, strenge censurbestemmelser, der skulle sikre det bestående styre og dets historiske legitimering mod kritik.[22] Historieskrivningen delte sig under disse vilkår generelt i en officiel historieskrivning, støttet og fremmet af de respektive regeringer, og fremlæggelsen af historisk-antikvariske studier med en fjernere og mere ukontroversiel fortid som genstand. Thomas Bartholins studiefelt var netop Danmarks oldtid og ældre middelalder, og han blev betegnende for, hvad man ventede af ham, udnævnt til kongelig antikvar samme år som han begyndte ved universitetet. Et forslag om at gøre (også nyere) danmarkshistorie til universitetsfag, fremsat en halv snes år tidligere, var ret karakteristisk for ånden under den unge enevælde blevet gjort i form af en henstilling til kongen om at befordre

21. Udnævnelsen til designeret professor er trykt i Danske Magazin 5. rk. III, 1893-97, s. 221f, jvf. s. 230. Han er begyndt i et vikariat, som Peder Scavenius gjorde ledigt. Scavenius optræder ikke i lektionskatalogen 1684, hvor juraprofessorerne, bortset fra Bornemann, meldes optaget af offentlige hverv, og navnet Thomas Bartholin står i matriklen under juni 1684 tilføjet alle steder, hvor Scavenius anføres som privatpræceptor – ligesom Poul Vindings navn tilsvarende står tilføjet under Matthias Jacobsens. Lektionskatalogen for 1686/87 er den eneste bevaret trykt mellem 1671 og 1697, men der er i Resens Atlas meddelt en (redigeret) afskrift af lektionskatalogen for 1684, se KB, Uldall 186 2° bd. I, s. 385-87.

22. Jvf. Harald Ilsøe: *Historisk censur i Danmark indtil Holberg,* Fund og Forskning XX, 1973, s. 45-70.

kongernes og landets pris. Eftersom »andre nationer i deris Folches Historie at giøre herlig och Nafnkundig intet udelucher och forbigaar, da maa derfore Professor Historiarum forsøge at accomodere och beqvemme Verdens gandske Historie til Vore Kongers Bedriffter, paa det der ey schall mangle de, som de Danskes Lof och Seyervindingerne kand rose och berømme«.[23] En kontant opfattelse af historiens funktion, som unægtelig ville have revolutioneret indholdet af universitetsundervisningen om forslaget var blevet fulgt, men det havde i så fald tillige bundet historieprofessoren til væsentlig samme opgave som den, der var betroet varetageren af den officielle historieskrivning: den kongelige historiograf.

Historiografembedet havde fra 1624 været forenet med historieprofessoratet i Sorø og aflastede dermed en tid historieprofessoren i København for, hvad der ellers måtte have været pålagt ham af historiske opgaver af statsmagten. Helt slap han dog ikke, for allerede Peder Spormands ekspertise var der blevet trukket på både ved udarbejdelsen af en dansk kongegenealogi og redaktionen af et manuskript til Frederik II.s historie, man længe forgæves havde ønsket gjort trykklart.[24] Da så Sorøuniversitetet fra begyndelsen fra 1660erne gik i opløsning, åbnedes muligheden for at knytte historiografembedet til et københavnsk professorat. Et tilløb hertil skete, da *Jacob Henrik Paulli,* tidligere udpeget, men vist knap nok tiltrådt som vikar i historie for Rasmus Vinding, 1668 blev udnævnt til historiograf.[25] Han foretrak snart efter en diplomatisk karriere, og derpå gik stillingen over til Willum Worm, der foruden at være professor i medicin nød gunst som bibliotekar ved kongens bibliotek. Historieprofessoratet gik altså fri, og danmarkshistorien kom ikke til universitetet af denne smutvej. Dog måtte historieprofessoren som andre professorer censurere værker inden for fagets område, inden de kunne trykkes, og førte således et vist tilsyn med publiceringen af den historiske litteratur.[26]

23. Villum Langes forslag til en landsreform fra o. 1670, trykt i Danske Magazin 5. rk. II, 1889-92, s. 279.

24. Erasmus Vinding: *Regia Academia Hauniensis,* 1665, s. 336. Vedrørende genealogien desuden *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve,* udg. ved C.F. Bricka og J.A. Fridericia, V, 1883-85, s. 338. Vedrørende Frederik II.s historie (oprindelig forfattet af Claus Lyschander) desuden [Suhms] *Nye Samlinger til den danske Historie* II, 1.-2. hft., 1793, s. 192, og samme værk III, 1793, s. 79; om manuskriptets tidligere rundgang se Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. V, 1884-86, s. 266f, og Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen LV, 1968, s. 14f.

25. Danske Magazin 5. rk. III, 1893-97, s. 202 (bevilges orlov i 3 år) og 214 (historiograf). Paulli havde forlods lovet at prise kongen i sine bøger, *Norske kongebrev 1660-70,* red. af Rolf Fladby, Oslo 1962-67, s. 236.

26. F.eks. censurerede Peder Spormand Hans Svanings *Chronologia Danica* (1650) og Rasmus Vinding det i næste note anførte værk.

På egen tilskyndelse havde enkelte professorer imidlertid taget Danmarks fortid op til undersøgelse. Professor i medicin *Ole Worm* (d. 1654) fungerede i kraft af interesser og evner gennem en menneskealder som personligt centrum for dansk-nordisk oldforskning. Han samlede længe og videnom materiale til sin udgave af de danske runemindesmærker, fremdrog gennem islandske venner norrøn overlevering og var sin forskerkollega i Sorø Stephan Stephanius en god hjælper med at fremskaffe oplysninger til forståelse af Saxo. Senere gik *Peder Resen,* fra 1661 juridisk professor, lige så energisk i gang med at indsamle allehånde materiale til dansk og nordisk historie og publicerede i en løbende strøm islandske tekster, københavnske inskriptioner, gamle lovsamlinger og en bearbejdelse af den Frederik II.s historie, som Peder Spormand tidligere havde haft i hænde.[27] Som Worm mobiliserede han landets præster til at indsende oplysninger om historisk-topografiske levn, men for Resen gjaldt indsamlingen et mere omfattende projekt, den store systematiske danmarksbeskrivelse på latin, der under titlen *Atlas Danicus* skulle fortælle udlandet om dansk kultur i fortid og nutid. Værket var netop blevet færdigredigeret 1688, da Resen døde, og det uudgivne værk med kobberpladerne til illustrationerne blev da deponeret i universitetsbiblioteket, hvortil han også havde testamenteret sit righoldige bibliotek (bd. IV, s. 349).

Til traditionen repræsenteret af Worm og Resen sluttede *Thomas Bartholin* sig, også han umættelig i søgen efter nyt kildestof og indstillet på at gøre Danmarks og Nordens rige fortid gældende over for udlandet. Det var familiens fremtrædende position der muliggjorde, at han allerede 18 år gammel blev designeret professor, men inden hans tidlige død var udnævnelsen blevet mere end retfærdiggjort ved en usædvanlig forskningsindsats. Hovedværket *Antiqvitatum Danicarum de causis contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres* (1689) handler om meget andet end blot de gamle danskeres dødsforagt og er en omfattende kulturhistorisk skildring af nordboernes sæder og skikke, tro og tankesæt i oldtiden, bugnende af viden og lærd dokumentation. Det byggede på Bartholins egen samling af kildeskrifter til dansk-norsk-islandsk historie, ved hvis tilvejebringelse og udnyttelse han havde uundværlig hjælp af sin amanuensis Arne Magnusson, og blev ved de fyldige citater, gengivet både på originalsproget og i latinsk oversættelse, et forrådskammer for senere studier af den nordiske oldtid. Selv om Bartholin ikke fik sit næste arbejde, en bredt anlagt kirkehistorie fra hånden, har forarbejdet hertil og Bartholins *Collectanea* været flittigt benyttet af danske historikere gennem

27. *Kong Frederichs den Andens Krønicke,* 1680; om den befalede (ret lempelige) censur Fund og Forskning XX, 1973, s. 53 og 63f.

tiderne, efter at mange af forlæggene for hans afskrifter gik tabt ved Københavns brand 1728.[28]

Fagets stilling o. 1690

Udnævnelsen af Thomas Bartholin til professor i fædrelandets historie var en kongelig begunstigelse af et medlem af en indflydelsesrig slægt og pågældende fagudvidelse aldeles ikke ønsket af universitetet selv. Året efter hans død nedkom en kommission med et forslag til en ny fundats, hvori det om historie hed: »Historiarum Professor skal læse Compendium Historiæ universalis og forklare een af Historicis Latinis, saasom Livium, Tacitum etc. og der ved baade Historiam og Præcepta politices«.[29]

Om præcepta politices end spagfærdigt blev knyttet til en gennemgang af Livius og Tacitus, var læseplanen i hovedsagen konservativ: verdenshistorie som hidtil plus gennemgang af nogle romerske historieskrivere. Den egentlige nyhed bestod i, at historie og geografi efter forslaget skulle have hver sin lærestol. Det ser ud til eller kan i al fald postuleres, at adskillelsen snarere beroede på et ønske om at gøre geografi end historie til selvstændigt lærefag, og derfor har det sandsynligvis været den heraf følgende udvidelse af historielærestolens kapacitet, der gav anledning til at drage de romerske historikere og de af disse formulerede regler for statslivet ind i undervisningen.

Som tidligere berørt viste der sig fra o. 1680 en tendens til at pleje geografiundervisningen uafhængigt af lærestolen i historie. Hidtil havde hverken historie eller geografi haft nogen fastlagt funktion i universitetsuddannelsen, indgik ej heller som fag ved examen artium, men 1675 forordnedes for alle studerende en almindelig *eksamen* i de filosofiske fag som betingelse for et videre fagstudium, uanset hvilket fakultet de valgte. Og ved udformningen af eksamensbestemmelserne skete det skelsættende, at *geografi* kom mellem de filosofiske fag, hvori der skulle aflægges prøve, mens *historie* ganske blev ladt ude af betragtning.[30] Faget geografi var herefter styrket, mens historie

28. Jvf. om samlingerne bd. IV, s. 362 med note 134. – Der savnes en undersøgelse af spørgsmålet, hvor meget impulser fra Sverige har betydet for dansk antikvarisk forskning i det 17. århundrede, jvf. ovenfor note 19. Et fragment af en brevveksling mellem Bartholin og den svenske antikvar Johan Hadorph er gengivet i Henrik Schück: *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* II, 1933, s. 393f.

29. Udkastet 1691 til en ny fundats, trykt i William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder* II, 1940, s. 87.

30. Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie,* 1879, I, s. 156; II s. 166f (sphærica

fortsatte som noget af et luksusfag forbeholdt interesserede studerende, der ønskede at tage magistergraden heri. Tilsidesættelsen er påfaldende, men bunder formodentlig i et af forordningens formål, at sikre kvalificerede kandidater til lærerstillingerne ved latinskolerne. Gymnasieordningen var gået i forfald, og latinskoleundervisningen omfattede ved denne tid geographiæ rudimenta, men ikke historie, hvorfor kundskaber i geografi måtte have prioritet. Det er formentlig også disse forhold, der betinger 1691-forslagets ønske om en udskillelse af geografi fra historie og dets udtrykkelige pålæg om at geografiprofessoren »skal øfve Ungdommen« i både den gamle og nye geografi. Da endvidere et udvalg af Livius og andre romerske historikere stod på skolernes læseplan i latin, kan også forslaget om at inddrage disse i universitetets historieundervisning ses som en tilnærmelse til læreruddannelsens behov, med præcepta politices som en lille enlig prydblomst i buketten.[31]

Forslaget blev imidlertid henlagt, og med geografi alene som eksamensfag ved filosofisk eksamen og historie på hidtidig vis forblev de to fag formelt under een lærestol og samledes atter herunder senest år 1700, hvor Hans Jensen Bircherod ifølge lektionskatalogen tog sig af dem.

FAGET FÅR MENING

Hans Bircherod og Arne Magnusson. Strid om Saxo

Hans Jensen Bircherod har ikke noget navn som historiker, men havde som flere andre af sin lærde familie historisk-antikvariske interesser. Som professor i metafysik og logik fra 1688 har han antagelig indvilget i at passe historieundervisningen gennem 1690erne, til han o. 1699 fik lejlighed til at overtage selve lærestolen.[32] Han ses af bevarede lektionskataloger i årene 1697-1717 at have foretaget en kronologisk gennemgang af verdenshistorien, og da han i rækken af romerske kejsere 1697 har passeret kejser Nerva, er han vel begyndt nogle år tidligere med Cæsar eller Augustus. Han gik under alle omstændig-

omfattede geografi). Foruden de af Matzen citerede kilder, eksamensvedtægter og eksamensprotokol, opregnes eksamensfagene i et program om den nye eksamen udstedt 14. april 1675, som i afskrift er indhæftet i samlingsbindet »Universitetsprogrammer ved Promotioner« I, KB. I alle kilder forbigås historie. Selve forordningen er bl.a. trykt i Ny Kirkehistoriske Samlinger II, 1860-62, s. 638, og de forudgående aktstykker bl.a. i Danske Magazin 5. rk. III, 1893-97, s. 218f.

31. Uniformitetstabel over metæ scholasticæ af år 1656, trykt i Rasmus Nyerup: *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge* III: 1, 1804, s. 126.

32. Nemlig da Holger Jacobsen nov. 1698 forlod Det filosofiske Fakultet, se note 20.

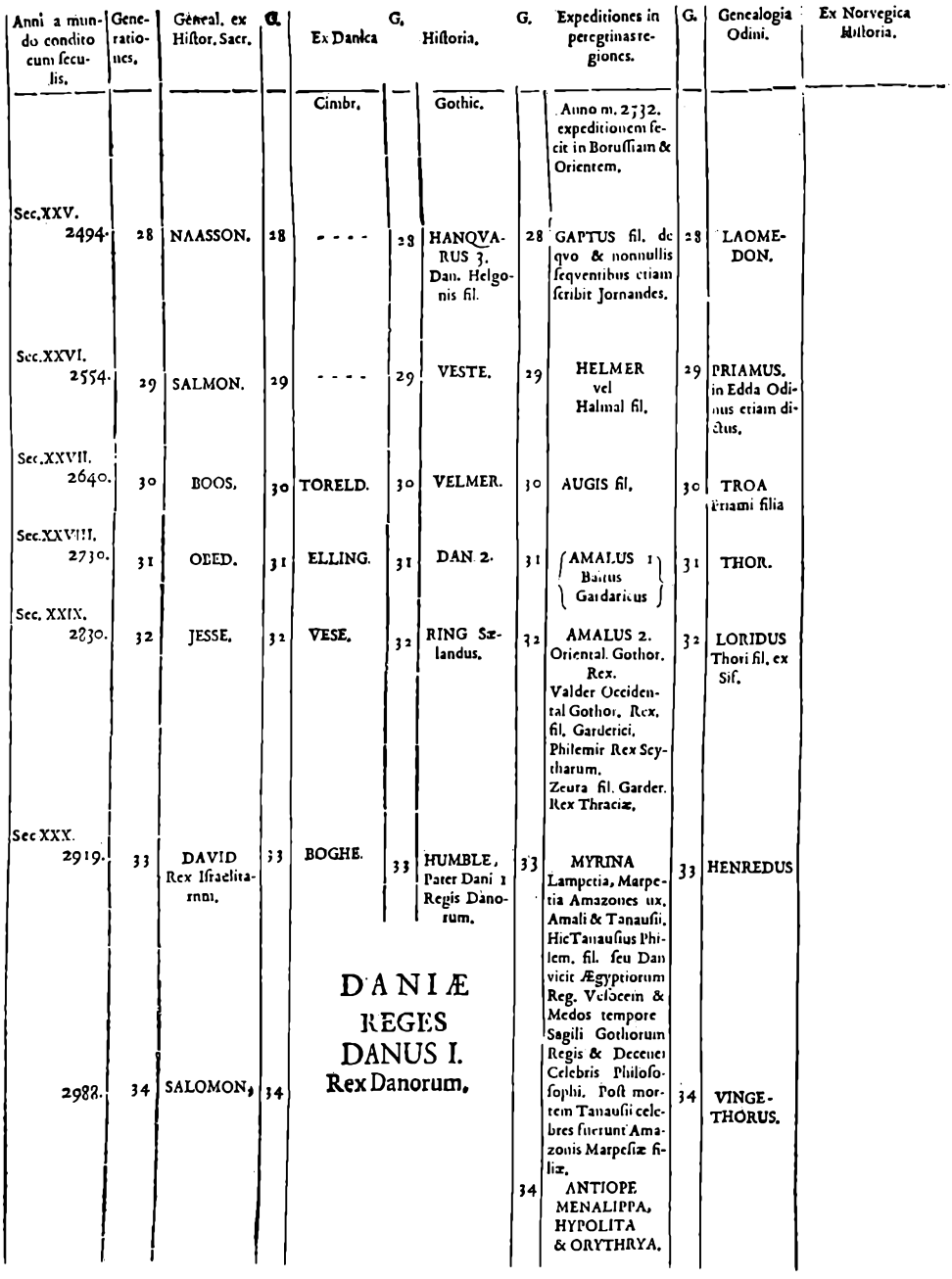

Anni a mundo condito cum seculis.	Generationes.	Geneal. ex Histor. Sacr.	G.	Ex Danica Cimbr.	G.	Historia. Gothic.	G.	Expeditiones in peregrinas regiones.	G.	Genealogia Odini.	Ex Norvegica Historia.
								Anno m. 2732. expeditionem fecit in Borussiam & Orientem.			
Sec. XXV. 2494.	28	NAASSON.	28	- - - -	28	HANQVARUS 3. Dan. Helgonis fil.	28	GAPTUS fil. de quo & nonnullis sequentibus etiam scribit Jornandes.	28	LAOMEDON.	
Sec. XXVI. 2554.	29	SALMON.	29	- - - -	29	VESTE.	29	HELMER vel Halmal fil.	29	PRIAMUS. in Edda Odinus etiam dictus.	
Sec. XXVII. 2640.	30	BOOS.	30	TORELD.	30	VELMER.	30	AUGIS fil.	30	TROA Priami filia	
Sec. XXVIII. 2730.	31	OEED.	31	ELLING.	31	DAN 2.	31	AMALUS 1 Baetus Gardericus	31	THOR.	
Sec. XXIX. 2830.	32	JESSE.	32	VESE.	32	RING Sælandus.	32	AMALUS 2. Oriental. Gothor. Rex. Valder Occidental Gothor. Rex, fil. Garderici, Philemir Rex Scytharum, Zeura fil. Garder. Rex Thraciæ.	32	LORIDUS Thori fil. ex Sif.	
Sec. XXX. 2919.	33	DAVID Rex Israelitarum.	33	BOGHE.	33	HUMBLE, Pater Dani 1 Regis Danorum.	33	MYRINA Lampetia, Marpetia Amazones ux. Amali & Tanausii. Hic Tanausius Philem. fil. seu Dan vicit Ægyptiorum Reg. Velocem & Medos tempore Sagili Gothorum Regis & Decenei Celebris Philosophi. Post mortem Tanausii celebres fuerunt Amazonis Marpesiæ filiæ.	33	HENREDUS	
2988.	34	SALOMON.	34				34	ANTIOPE MENALIPPA, HYPOLITA & ORYTHRYA.	34	VINGETHORUS.	

DANIÆ REGES
DANUS I.
Rex Danorum.

Fig. 74. Problemet med at få styr på den danske sagntids kongerækker voldte det 16.-18. århundredes historikere store og forgæves kvaler. Historieprofessoren o. 1699-1720 Hans Jensen Bircherod beskæftigede sig indgående hermed i sine antikvariske undersøgelser og har til disse føjet nogle synoptiske kongetabeller for at illustrere resultatet. Ovenstående fører frem til Dan, hvem Bircherod med Saxo regnede for den første danske konge, og findes i »Disputatio V circa disquisitiones antiquitatum patriæ Daniæ gentilis«, 1712.

heder grundigt til værks. Fra 1697 til 1701 behandlede han tiden fra Nerva til Konstantin den Store, 1704-05 var han støt undervejs til Justinian, 1707 gik det fra Justinian til Karl den Store, og 1709 bevægede forelæsningerne sig fra Karl den Store til Rudolf I af Habsburg, som han nåede i sindigt tempo fem eller seks år senere. Eksamenspensum var stoffet jo ikke, så det betød ikke stort, om tilhørerne kun fik syv-otte kejsere med på vejen, inden de kom i embede.

Bircherod publicerede en suite mindre studier, der overvejende behandlede emner i den danske oldtid, 7 disputatser »vedrørende undersøgelser i Danmarks antikviteter under hedenskabet« trykt 1701-18, og supplerede fra 1717 undervisningen i verdenshistorie og geografi med en nærmere udlægning af sine undersøgelser. Samtidig var professor philosophiæ *Arne Magnusson* i kraft af en bevilling til desuden at kalde sig professor antiquitatum Danicarum fra 1713 i gang med at gennemgå Saxo og Sven Aggesen. Men disse tilløb til at genoptage Bartholins undervisning i dansk historie gik i sig selv 1720, da Magnusson overtog Bircherods stilling, for han holdt sig fra da af og til sin død 1730 strikte til lærestolens mandat, at give undervisning i geografi og verdenshistorie.[33]

Arne Magnusson er kendt som den kyndige samler og enestående kender af dansk-norsk-islandsk overlevering, men var en lidet produktiv videnskabsmand, fra hvem der ikke kom stort mere end et par små kildeudgaver. Når man bebrejdede ham dette, forsvarede han sig som meget kritiske lærde kan have for skik ved at sige: »En liden Bog maatte man være længe om at skrive . . . han vilde ikke fylde Verden op med unyttige Bøger, der vare nok alligevel«.[34] Han havde også adskilligt mere at passe end egne studier, opholdt sig en halv snes år på Island som medlem af en af regeringen nedsat undersøgelseskommission, var fra 1697 arkivsekretær ved Geheimearkivet og blev 1721 tillige daglig leder af Universitetsbiblioteket. Desuden skånede han ikke sig selv som hjælper for andre, ydede som nævnt i sine yngre år Bartholin betydelig bistand og påtog sig endnu en anselig arbejdsbyrde ved at hjælpe den kongelige historiograf for Norge Thormod Torfæus med udgivelsen af hans skrifter. Så meget at Magnusson må tillægges en væsentlig del af

33. *Lektionskatalogerne* 1713-20/21: »Saxonem Grammaticum, vetustissimum rerum Danicarum scriptorem, commentariis historicis & antiquariis illustrabit; ejusque cum Suenone Aggonis, antiquissimo itidem hist. Dan. scriptore, collationem instituet«. Samme 1721ff: »Europæ notitiam geographicam auditoribus suis distincte explicabit; ejusdem regnorum & principatuum succinctam historiam, præcipue vetustiorem, scire cupientibus proponet«. I distinktionen mellem *auditoribus suis* og *scire cupientibus* (interesserede) afspejles forholdet mellem det obligatoriske eksamensfag geografi og det »valgfrie« fag historie.

34. Jon Olafssons biografi af A.M. i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III, 1836, s. 45f.

forfatterskabet til *Torfæus' Series dynastarum et regum Daniæ* (1702), der satte en debat igang om Saxos autoritet for de ældste tider.

Fremdragelsen af norrøn overlevering åbenbarede en anden tradition om Danmarks fortid, end den der var kendt gennem Saxo, deriblandt vidnesbyrd om en anden og mere sandsynlig kongerække begyndende med Skjold i stedet for kong Dan. Ved at underkende Saxos sagnkonger fremkom Torfæus, avet og hjulpet af Magnusson, med en udfordring til hævdvunden opfattelse af nationalhistorien, som Venusin tidligere havde gjort det, men denne gang var kritikken konstruktiv og delte historikere for og imod. »Krige mellem konger og fyrster om grænsestridigheder«, siger Holberg, »føres ikke med større lidenskab end mellem tilhængere af de to hypoteser om opretholdelse eller forkastelse af Saxos hypotese«.[35] Det er utvivlsomt for sin part Saxokritikken, Magnusson har villet tage op til nærmere underbygning i undervisningen 1713-20, hvor han anmeldte historiske og antikvariske kommentarer til Saxo suppleret med en sammenstilling med Sven Aggesen (hvis kongerække heller ikke er identisk med Saxos).

Historiestriden beskrevet af Holberg er såre livfuld, men deltagerne nævnes ikke ved navn, og da han synes at være hovedkilden til dens forløb, lades man som ved hans erindringer i svar tvivl om forholdet mellem virkelighed og fiktion. Der har sagtens været ført mundtlige diskussioner, og der kan have været udkæmpet nogle slag ved kollegiedisputatserne, men en større polemisk fejde mellem tidens historieforskere er ikke kendt. Tilhænger af den radikale revisionisme, som Torfæus stod for, var naturligvis Arne Magnusson, og som sådan erklærede sig også Andreas Hojer i sin danmarkshistorie 1718, selv om begge fandt, at Torfæus på andre punkter havde været alt for godtroende. Men hvem var modstandere? Ja der fandtes i det mindste een, og måske kun een af betydning. Det var *Hans Bircherod,* historieprofessoren der var Arne Magnussons og Holbergs kollega.

I de anførte antikvariske undersøgelser, som han 1701-18 brugte som disputatser ved baccalaur- og magistereksamen og tillige forelæste over i sine sidste år som professor, fremførte han fra 1712 en række argumenter, der skulle vise, at Torfæus, skønt fortjenstfuld som historiker, ikke med sine nye kilder havde været i stand til at svække Saxos pålidelighed. Da hans undersøgelser begyndte før Torfæus' *Series* udkom, hører han blandt historikerne (eller er måske simpelthen historikeren) der ifølge Holberg harmedes over, at konger som de havde ofret så mange noter og kommentarer på nu

35. Ludvig Holberg: *Solutio problematis de hypothesibus historiæ Danicæ* (1731), trykt med parallelloversættelse til dansk i sammes *Latinske smaaskrifter,* udg. af A. Kragelund, I, 1974, s. 301.

Fig. 75. Arne Magnusson, født på Island 1665 og ved et livslangt studium af norrøn filologi og historie en fremragende kender af kilderne til Nordens oldtid. Skønt han fra 1701 var professor i filosofi og (efter personlig ansøgning til kongen) i fædrelandets antikviteter, opholdt han sig det meste af tiden 1702-12 på Island som regeringskommissær og benyttede her lejligheden til at komplettere sin samling af nordiske håndskrifter, grundlagt i 1680'erne. Fra 1720 til sin død 1730 var han professor i historie og geografi. Farvelagt tegning af ukendt kunstner i KB. Müllers Pinakotek.

blev reduceret til opdigtede helte. I den sidste af disputatserne lægger Bircherod tydeligvis et næsten fortvivlet eftertryk på sit stædige forsvar for Saxo. Holberg har væsentlig på grundlag af dette indlæg for traditionen udpenslet en livlig historikerstrid, først og fremmest for at udtrykke sine egne overvejelser frem og tilbage om kildegrundlaget for Danmarks ældste historie, som han just sad og arbejdede med, men naturligvis også fordi han havde blik for situationens elementære dramatik: To professorer, Bircherod og Magnusson, fremlagde samtidig hvert sit syn på kilderne for de studerende, et konservativt og et radikalt.[36] Det ligger nær at trække en parallel til senere tider, hvor Johannes Steenstrup og Kr. Erslev stod over for hinanden og de studerende i et lignende forhold.

36. Holberg kunne så meget bedre gennemføre fiktionen som han ikke lod skriftet, en tale ved promotionen af 1731-årets baccalaurer, trykke. – Bircherods *Disputatio I-VII circa disquisitiones antiquitatum patriæ Daniæ gentilis* var disputatser, som han i egenskab af dekan forelagde til overhøring af de kommende baccalaurer og magistre ved eksamener holdt nogle dage før selve promotionerne i årene 1701 (I), 1706 (II-III), 1712 (IV-V) og 1718 (VI-VII), altså af officiel karakter. Holbergs morsomme sammenligning af Torfæus' arbejde med landmålingen af Frankrig (forrige note, s. 303) er udsprunget af *Disputatio* III, hvor Bircherod som geograf gør et stort nummer ud af sine beregninger af Frankrigs areal og iøvrigt omtaler et samarbejde med Ole Rømer, jvf. tillæg til *Disputatio* V, hvor der henvises til Vauban. Torfæus dukker op i *Disputatio* IV og vises definitivt tilbage i *Disputatio* VII.

Skeptiske hoveder har ganske vist betvivlet, at *Arne Magnusson* virkelig holdt sine forelæsninger.[37] De har ret i det principielle, at der ikke kan drages slutninger fra annoncering til virkelighed, men det gælder for alle annonceringer i lektionskatalogen, og man bør nok være forsigtig med at drage særlige konsekvenser af den stereotype form, hvori Magnussons gentog sine forelæsningsanmeldelser fra år til år. Også Bircherod gentog dem undertiden, og stereotype gentagelser er overhovedet langtfra usædvanlige for det 17. og 18. århundredes lektionskataloger, hvor forelæsningerne ofte blot tog sigte på afviklingen af 1-årige kursus. Lad så være, at Magnusson for gode ord og penge kan have fået en anden til at passe forelæsningerne i verdenshistorie (se s.346), Saxoproblemerne havde han dog selv valgt at behandle, og om der ellers er mødt tilhørere frem, har den lærde gransker af overleveringen snildt kunnet behandle Saxo gennem flere år. Notater der i det mindste kan anses for et oplæg til den i forelæsningstitlen antydede problematik, findes i et håndskriftlæg i Den Arnamagnæanske Samling, hvori han har gjort betragtninger om forholdet mellem kongefølgen hos Saxo, Sven Aggesen og i norrøn overlevering.

Den traditionelle tvivl om Magnussons forelæsningsaktivitet er betegnende for hvor lidt der i grunden vides om forholdene, såvel på professor- som på studenterplan. Privatpræceptor var han naturligvis for en række studenter, bl.a. for to brødre Brorson, og lige akkurat oplysende har den ene af disse i sit vita berettet om studieårene 1712-16. *Efter* filosofisk eksamen, hedder det, uddannede han sig »in Theologicis, Philologicis, Philosoph: og Historicis, i hvilcket sidste han særdeeles brugte Amplissimi Arnæ Magnæi, som hans Privati Præceptoris Raadførsel«. Foruden at udpege sig selv som historiestuderende giver Hans Adolph Brorson hermed et lige så uformodet som upåtvivleligt vidnesbyrd om, at professoren i fædrelandets antikviteter altså ingenlunde har været uden studerende elever.[38]

Arne Magnussons værdifulde samling af håndskrifter blev testamenteret til universitetet og kom derved eftertiden til gode sammen med de mange tillægssedler, hvori han gjorde rede for proveniens, kilde- og tekstforhold. Hans overblik og det kølige, kritiske greb om kildematerialet, der sammen med filologisk indsigt gjorde ham til så uvurderlig en hjælper for Bartholin og Torfæus, var uden fortilfælde og bevirkede, at han for samtiden stod som højeste autoritet i spørgsmål vedrørende Nordens ældre historie. »Arnas

37. Tvivlen er først – og uden nærmere begrundelse – rejst af E.C. Werlauff i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed III, 1836, s. 65, og senere gentaget andre steder; jvf. dette værk bd. IX, s. 147.

38. Karsten Christensen: *Om overleveringen af Sven Aggesens værker,* 1978, s. 65. – Hans Adolph Brorson: *Samlede skrifter* ved L. J. Koch III, 1956, s. 245.

Magnæus var saa godt som Dictator deri et oraculum gentis nostræ«, fortæller vennen og universitetskollegaen Hans Gram. Gram fulgte ham ikke i den historisk lærestol, men overtog efterhånden positionen som landets førende historikerkapacitet.[39]

Studieøvelser og studieliv

Set fra de studerendes side har undervisningen i et fag, der faldt uden for den obligatoriske eksamensplan, kun været attraktiv for de relativt få som havde, og havde råd til at have, historiske interesser. Men privatpræceptorordningen, der skulle sikre tilsynet med de studerendes flid og vandel, forudsatte at en student fulgte sin privatpræceptors forelæsninger, og en nidkær professor kunne derfor altid som privatpræceptor hverve sig tilhørere ad disciplinær vej. Særlig nøje kontrol blev der ført med stipendienyderne, alumnerne ved kommunitetet og kollegierne, der var forpligtet til at udarbejde latinske deklamationer eller deltage i disputereøvelser af forskellig art. Disse opgaver betragtedes som dokumentation af studieaktivitet, og til dem må man gå, hvis man vil danne sig et indtryk heraf.

Historiske emner spillede næppe nogen større rolle ved øvelserne, men havde dog en plads, da kommunitetsalumnerne som før nævnt fra gammel tid var blevet opfordret til bl.a. at tage udgangspunkt i Sleidans verdenshistorie. Opfordringen blev ikke glemt, for Jacob Muus skulle, da han 1708 »componerede for Kosten«, efter eforens anvisning gøre rede for »de fire monarkier etc.«.[40] At mere livsnære emner tillige kom på repertoiret, skyldes navnlig *Jens Jacobsen Bircherods* virksomhed som regensprovst. Ved at lade alumnerne diskutere en række gamle juleskikke satte han nyt liv i øvelserne og lod som prøve herpå udgive 10 af disputationerne i bogform *Palæstra antiqua,* (1688).[41]

Deklamationerne eller *orationerne* var foredrag, hvor der endnu i 1690erne behandledes problemer af den gamle foreskrevne type, akademiske spørgsmål som om Cæsar eller Pompejus blev dræbt med rette eller urette og om Coriolan gjorde rigtigt eller ikke rigtigt i at belejre Rom. Yderst almindeligt var temaet, hvad NN passende kunne have sagt i en given situation, f.eks. »hvad Hannibal passende kunne have sagt, da han i Alperne mistede sit øje«,

39. *Breve fra Hans Gram,* udg. af Herman Gram, 1907, s. 192.

40. Jacob Muus' selvbiografi i *Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere,* udg. af Christopher Giessing, II, 1, 1781 (fot. optr. 1979), s. 290.

41. Jvf. Inger M. Boberg: *Folkemindeforskningens historie* (*Danmarks Folkeminder* 60), 1953, s. 149 og 152.

et emne den 28-årige Arne Magnusson som en anden studenterspire fik stukket ud på Borchs Kollegium. Friere og mere indholdsrige emner gaves dog også. Således holdt Magnusson det følgende år (1692) – i nærværelse af det samlede Konsistorium – et foredrag om kristendommens indførelse i Norge, og Holberg kunne 1711, ligeledes på Borchs kollegium, fremlægge sine utvivlsomt gode grunde til en almindelig lovprisning af historien.

De egentlige kraftprøver var *disputatserne,* lærde små specialeafhandlinger om selvvalgte emner. De var forbeholdt studerende med baccalaurgraden og skulle forsvares offentligt mod dertil udpegede opponenter. Selve disputatsen var ikke i og for sig krævende, de trykte teser er piècer på ofte kun 7-8 sider, og når Holberg ligesom Magnusson aldrig gav sig af med at disputere, hverken som kandidat eller professor, skyldtes det manglende anlæg for og modvilje mod selve disputatshandlingen, hvor den der beherskede alle disputerekunstens formelle finesser kunne gøre det af med enhver nok så saglig modstander. Dertil kom, at der unægtelig kunne indvendes et og andet mod disputatsernes ikke sjældent løjerlige og golde indhold. Emner af verdenshistorien behandledes sjældent uden for den bibelske og klassiske historie, mere stof gav kirkehistorien, og ligesom Jens Bircherod havde inspireret til kulturhistoriske og folkloristiske undersøgelser, har vel Thomas Bartholin og Arne Magnusson deres andel i, at de disputerende fandt vej til dansk historie og dens antikviteter. 1702 kom fra Borchs kollegium en sproglitterær disputats om Saxo, og de følgende år ventileredes på dette og Valkendorfs kollegium historiske emner under titler som »Danmarks konger før Kristus« (1706), »De gamle danskeres skindbeklædning« (1707), »Om Regnar Lodbrog, konge af Danmarks, kamp for jomfruen Thora Borgarhiortur« (1711) og »Om Danmarks gamle kongeborg Lejre« (1720). Karakteristisk for tidens lærdomsstade nåede de færreste ud over den grå sagn- eller oldtid, men enkelte af historisk indhold som Lars Terpagers disputats om de gamle barfred ved Ribe (1706) rakte videre og kan med Albert Thuras litterærhistoriske arbejder regnes mellem de mere originale bidrag.[42]

Forelæsninger og tale- og disputereøvelser var faste bestanddele af det regelrette universitetsstudium. Ved siden af forekom manuduktion og privatundervisning, lejlighedsvis også i historie som da der 1708 i avisen avertere-

42. Hans Olrik: *Borchs Kollegiums Historie i de første 40 Aar* i *Festskrift i Anledning af Borchs Kollegiums 200-Aars Jubilæum,* 1889, s. 102-13 og 129; H. Jørgen Helms: *Valkendorfs Kollegiums Historie,* 1917, s. 119-24; en fortegnelse over titlerne på orationer og disputatser 1677-1756 ved sidstnævnte kollegium er trykt i C.P. Rothe: *Cristoffer Walckendorff,* 1754, s. 122-224. Samlinger af deklamationer, disputatser og bordøvelser ved Regensen 1703-77 er bevaret i RA, KU 21.07.01-25, men de er vist aldrig blevet nærmere analyseret, jvf. dog Historisk Tidsskrift 3. rk. III, 1862-64, s. 241-45.

des med undervisning i »Geographiam og der iblant ved lejlighed endeel kortelig af Historia Politica«.[43] Og på eget initiativ mødtes små studiegrupper i fælles samvær. 1705 enedes nogle unge magistre om at stifte en lille videnskabelig diskussionsklub *Societas indagantium* (Det forskende selskab), hvor Hans Gram tegnede sig for historien og på kommende møder fremlagde historiske aktstykker og iagttagelser til drøftelse. Litterærhistorien stod højt på dagsordenen og gav anledning til interessante meddelelser. Hans Gram kunne oplyse, at Meursius lod Snorre oversætte til latin til brug ved udarbejdelsen af sin latinske danmarkshistorie, og på et møde i april 1706 fremlagdes noget så usædvanligt som en bogstatistik, gående ud på at der i tiårsperioden 1694-1704 var udgivet ialt 1061 akademiske skrifter af universitetsprofessorerne, nemlig 114 af teologerne, 409 af juristerne, 231 af medicinerne og 307 fra Det filosofiske Fakultet. Foretagendet, en beskeden forløber for det senere Videnskabernes Selskab, holdt livfulde sammenkomster, men sygnede hen efter et par års forløb og fik kun betydning for en snæver kreds.[44]

Af større rækkevidde var den imødekommenhed, hvormed nogle professorer og mæcener gav adgang til deres hjem og privatbiblioteker. Sådanne huse blev givende tilflugtssteder for unge videnskabsmænd, og flere vordende historikere, vendelboen Hans Gram, sønderjyden Andreas Hojer og nordmanden Ludvig Holberg, kom i høj grad til at nyde godt af den venlige opmærksomhed, der blev vist dem af professor i jura *Christian Reitzer.* Hans bibliotek var en af Københavns seværdigheder, og stærkt historisk interesseret ofrede han en mindre formue på udgivelsen af Torfæus' hovedværk *Historia rerum Norvegicarum,* 1711.

Pufendorf. Holberg og Andreas Hojer

Over for den traditionelle universitetsdannelse, præget af formalisme og dogmatik, stod Christian Reitzer som talsmand for et mere verdsligt, samfundsorienteret dannelsesideal bygget på menneskelig fornuft. Vejen hertil gik gennem et studium af natur- og folkeretten, statskundskab og nyere

43. Avertissement i »Københavns Postrytter«, afbildet i Th.A.Müller: *Den unge Ludvig Holberg,* 1943, s. 115. – Den tidligst kendte privatmanuduktion i historie er omtalt 1661, da det tillodes J. Gregersen privatim at holde collegium hist. chronolog., Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie* II, 1879, s. 71.

44. J. Paludan: *Societas indagantium,* Historisk Tidsskrift 8. rk. I, 1907-08, s. 292-99; jvf. samme tidsskrift 9. rk. III, 1924, s. 166. Desuden to hinanden supplerende møderefærater af 1.4.1706 i henholdsvis KB, Thott 1852 4° (på bindet fejldateret til 1707) og »Diarium Societatis indagantium 1706« i Ribe Katedralskoles manuskriptsamling.

historie, og da *Holberg* efter at være blevet alumne på Borchs Kollegium ønskede at gøre sig gældende som historisk forfatter, tilskyndede Reitzer ham med råd og hjælp til udarbejdelse af *Introduction til de fornemste europæiske Rigers Historie,* der udkom 1711 (*Anhang* hertil 1713). Det er første gang europæisk historie og nyere statsbeskrivelse bliver fremstillet på dansk, og bogens nære forbillede, af og til dens forlæg, var *Samuel Pufendorfs* berømte »Einleitung« fra 1682, der henvendt til kommende stats- og embedsmænd gav mønstergyldige oversigter over den politiske historie, landenes forfatning, befolkning, næringsveje osv. Værket var hurtigt blevet inddraget i undervisningen ved de tyske universiteter, men dets danske aflægger har snarere taget sigte på privatundervisning af unge adelige end på brug ved Københavns Universitet, hvor undervisningen foregik på latin. Historieprofessoren Hans Bircherod havde i sin egenskab af historisk censor gennemlæst »Introductionen«, forresten ikke uden at have gjort sin myndighed gældende,[45] og utænkeligt er det vel ikke, at et studenterpublikums interesse for denne og »Anhanget« har smittet af på forelæsningerne 1717-20, hvor Bircherod ifølge lektionskatalogerne supplerede geografien med bemærkninger om »statu regnorum politico, oeconomico & militari«. Men det er under alle omstændigheder karakteristisk for forholdene, at Pufendorfs »Einleitung«, der naturligvis var udmærket kendt i Danmark, allerede i 1690erne var blevet benyttet som lærebog, ikke ved universitetet men ved Det ridderlige Akademi i København. Den nyere historie havde her en selvfølgelig plads, og Pufendorf blev ifølge en rapport om undervisningen anvendt, fordi han »das vornembste und merckwürdigste in der Historie und alles kurtz, galant auf eine ungemeine nicht pedantische Art abhandelt, politische und allerdings nötige Remarqven und Jugements von der Schwäche und Stärcke eines Staats u.s.f. beyfüget, und daher fast auf allen Schulen, Academien und Universitäten eingeführet ist«.[46]

Pufendorfs indflydelse mærkes videre i *Andreas Hojers Kurtzgefasste Dännemärckische Geschichte,* 1718, en fortrinlig og frisk affattet håndbog i danmarkshistorien frem til 1699, der bygger på selvstændige studier og i et fyldigt noteapparat røber gælden til Reitzers bibliotek. Den udsprang af Hojers undervisning som hovmester for to unge adelige og er disponeret pædagogisk i spørgsmål-og-svarform, således at kapiteloverskrifterne efter et bestemt skema er formuleret som spørgsmål. Heller ikke denne bog havde umiddelba-

45. Holberg undskylder bagest i *Introduction* etc., 1711, bogens uorden i pagineringen »formedelst tvende Arck mit udi Bogen som icke kunde approberes saa snart som de andre« (afsnittet om Danmarks historie). – »Anhanget« censureredes af Chr. Reitzer.

46. *Relation* af Stephan Kenkel 1693, Danske Magazin 6. rk. V, 1930, s. 73; for den ældre verdenshistories vedkommende anvendtes Sleidans håndbog. – Ridderakademiet blev nedlagt 1710.

Fig. 76. Titelkobberet til Holbergs »Introduction til de fornemste europæiske Rigers Historie«, 1711, er lånt fra et tysk værk, og de tre høje herrers diskussion ved landkortet må opfattes som en appetitvækker på orienteringen i den nyere europæiske statshistorie, som endnu ikke var genstand for undervisning ved Københavns Universitet. I fortalen til Introductionens »Anhang«, 1713, udfordrer Holberg direkte den verdensfjerne akademiker med en bemærkning om at »fordi en er Academicus, derfor følger ikke paa, at han skal bryde sit Hoved alleene med distinctioner og Gloser, at drive Tiiden bort [med] at formere Syllogismos eller at grave sig ned udi Antiqviteter«.

re forgængere i Danmark, de sidste tre kongers historie var overhovedet ikke før behandlet i sammenhæng, men den var uheldigvis blevet udgivet uden censur og indeholdt uforsigtige bemærkninger, som gik på tværs af de under enevælden autoriserede synspunkter på kongerne og forfatningsudviklingen. Bogen blev derfor foreløbig beslaglagt, men Hojer havde formående beskytte-

re og rejste sig efter dette og andre slag igen. 1722 overtog han endog embedet som kgl. historiograf og blev siden professor i jura. En nedsættende eller måske blot skødesløs bemærkning om Holbergs afhængighed af Pufendorf i »Introductionen« – hvortil Holberg havde føjet en oversigt over dansk historie, som naturligvis ikke skyldtes Pufendorf – bragte imidlertid denne så aldeles i harnisk, at han fremkaldte en mindre akademisk skandale. Holberg der 1714 var blevet professor i metafysik, reagerede ved under en andens navn at trykke en fingeret disputats, hvori han brugte latinens mest malende vendinger til at gennemhegle den uheldige Hojer og på alle måder søgte at lægge ham for had. Højst sandsynligt var den voldsomme forbitrelse forårsaget af, at Holberg i den lidt yngre Hojer så en kvalificeret konkurrent på løbebanen som historiker og måske navnlig følte bogen som et indgreb i sine egne ufærdige planer om en danmarkshistorie. Han tilgav aldrig Hojer finten, kunne senere i forfatterskabet ikke dy sig for at gøre brug af bogen, men førte ikke hans navn i sin pen og må bestemt have vendt sig i graven, da C. F. Wadskiær fyrre år efter indførte den ved undervisningen på universitetet.[47]

I virkeligheden var de to ambitiøse mænds tilgang til og syn på historien nært beslægtet. Ikke alene Hojer men også Holberg havde gerne skrevet under på en klage over, at »disse tiders fornødne Videnskaber« blev forsømt ved universitetet. »Her læsis aldrig paa voris Kiøbenhavnske Academie nogit, som kand opvæche Ungdommen til en ærlig og Fædernelandit tienlig Ambition, der høris aldrig et ord om tidernis [dvs.: nyere tiders] eller Fæderne Landits historier, ingen Politica eller Moralia bliver her nogen tiid handlet, men eendeel Skolemester Gloser ...«.[48] Tanker med rødder i det 17. århundrede var her fremsat i en form som det 18. århundrede langsomt skulle forløse.

1732: eksamensfag. Holberg som lærer

Københavns brand 1728 havde ramt universitetet hårdt, og efter Christian VI.s overtagelse af regeringen 1730 blev der for alvor taget fat på en reorganisering. Den resulterede i den nye fundats af 31. marts 1732, som udførligt regulerede en række forhold. Uden at ændre stort ved lærestolene og

47. Th. A. Müller: *Den unge Ludvig Holberg,* 1943, s. 252-61; E. Spang-Hanssen: *Fra Ludvig Holbergs unge dage,* 1963. »Disputatsen« er med dansk oversættelse trykt i Ludvig Holberg: *Latinske smaaskrifter,* udg. af A. Kragelund, I, 1974, s. 40-67.

48. *Promemoria* af embedsmanden Christian a Møinichen febr. 1725 (med bilag skrevet af Hojer), Danske Samlinger III, 1867-68, s. 364.

deres indhold åbnedes døren lidt mere på klem til samfundet ved nogle begunstigelser af de mod dette orienterede videnskaber jura og historie. Væsentlig var dubleringen af juraprofessoratet og bestemmelsen, at en af professorerne skulle gennemgå dansk lov. Den ene af de fire teologiprofessorer skulle fra nu af have *kirkehistorien* som hovedområde, og for historie- og geografiprofessoratets vedkommende blev det fastslået, at det udgjorde en af Det filosofiske Fakultets syv ordinære lærestole. Historie var fortsat *historia universalis,* men denne fik tilkendt større betydning, forsåvidt som faget blev gjort til obligatorisk *eksamensfag* både ved examen artium og den filosofiske, såkaldte anden eksamen. Derved blev det stillet på lige fod med de øvrige fag inden for fakultetet og indgik altså som disse fremtidig i lærer- og teologuddannelsen, i forbindelse med den sidstnævnte som baggrund for kirkehistorien. Da universitetets hovedopgave omend modificeret stadig klart nok var præsteuddannelsen, virkede fagets forbedrede stilling navnlig i retning af at forbedre præsternes almendannelse, mens bestemmelsen om examen artium, vagt angivet ved at alle de filosofiske professorer skulle eksaminere herved, røbede bestående planer om også at bringe historien ud i latinskolen.[49]

Holberg havde 1730 overtaget historieprofessoratet efter Arne Magnusson og drog prompte konsekvensen af de nye bestemmelser. For ikke at skulle eksaminere efter et af de kurante tyske kompendier, som han anså for at være åndsforladte og kedsommelige vocabularier, afbrød han arbejdet med en danmarkshistorie og gav sig i lag med at skrive lærebøger i historie og geografi. Hen på foråret 1733 udkom hans latinske håndbog i verdenshistorien *Synopsis historiæ universalis,* forfattet i form af svar på en række ledende spørgsmål ligesom Hojers danmarkshistorie og andre lignende kompendier. Den henvendte sig til både skoleelever og studerende, idet Holberg med forfatterøkonomisk omtanke havde ladet hovedtrækkene af den politiske historie sætte med store bogstavtyper, beregnet til læsning af skoleelever der indstilledes til examen artium, mens bredere redegørelser for bl.a. kulturelle og kirkelige forhold, sat med mindre typer, også skulle læres af dem der gik op til filosofisk eksamen. Bogen der således slog to fluer med eet smæk, var på omkring 200 oktavsider, og forfatteren betonede i et brev til Hans Gram, at han frem for at få så meget som muligt med havde lagt vægt på »at tale om fornødne ting og at give nogen idée om historiens hærlighed item inspirere ungdom saa vel som andre kiærlighed til dens læsning«.[50]

49. Fundatsen, trykt i William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder* II, 1940, s. 113-51, §§ 1, 2, 4, 28, 37 og 39.

50. Brev til Hans Gram (20.1.1733) i *Holbergs breve,* udg. af Verner Dahlerup, 1926, s. 86f, til dels det samme som han siger på latin i bogens forord. Jvf. om arbejdets påbegyndelse Eiler Nystrøm: *Holbergs egenhændige Vota som Universitetsprofessor,* 1928, s. 8f.

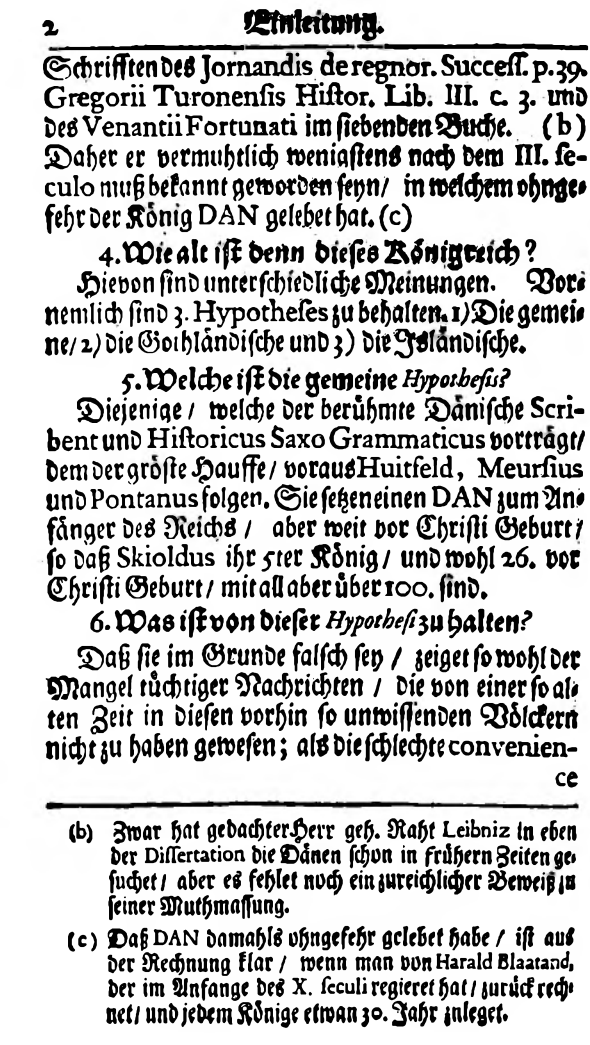

2 Einleitung.

Schrifften des Jornandis de regnor. Succeſſ. p. 39. Gregorii Turonenſis Hiſtor. Lib. III. c. 3. und des Venantii Fortunati im ſiebenden Buche. (b) Daher er vermuhtlich wenigſtens nach dem III. ſeculo muß bekannt geworden ſeyn/ in welchem ohngefehr der König DAN gelebet hat. (c)

4. Wie alt iſt denn dieſes Königreich?

Hievon ſind unterſchiedliche Meinungen. Vornemlich ſind 3. Hypotheſes zu behalten. 1) Die gemeine/ 2) die Gothländiſche und 3) die Isländiſche.

5. Welche iſt die gemeine *Hypotheſis?*

Diejenige/ welche der berühmte Däniſche Scribent und Hiſtoricus Saxo Grammaticus vorträgt/ dem der gröſte Hauffe/ voraus Huitfeld, Meurſius und Pontanus folgen. Sie ſetzen einen DAN zum Anfänger des Reichs/ aber weit vor Chriſti Geburt/ ſo daß Skioldus ihr 5ter König/ und wohl 26. vor Chriſti Geburt/ mit all aber über 100. ſind.

6. Was iſt von dieſer *Hypotheſi* zu halten?

Daß ſie im Grunde falſch ſey/ zeiget ſo wohl der Mangel tüchtiger Nachrichten/ die von einer ſo alten Zeit in dieſen vorhin ſo unwiſſenden Völckern nicht zu haben geweſen; als die ſchlechte convenience

(b) Zwar hat gedachter Herr geh. Raht Leibniz in eben der Diſſertation die Dänen ſchon in frühern Zeiten geſuchet/ aber es fehlet noch ein zureichlicher Beweiß zu ſeiner Muthmaſſung.

(c) Daß DAN damahls ohngefehr gelebet habe/ iſt aus der Rechnung klar/ wenn man von Harald Blaatand, der im Anfange des X. ſeculi regieret hat/ zurück rechnet/ und jedem Könige etwan 30. Jahr zuleget.

Fig. 77. Andreas Hojers »Kurtzgefaſſte Dännemärckische Geschichte«, 1718, har mellem adskillige fortrin det at være udarbejdet på grundlag af et stort apparat af kilder og litteratur, som forfatteren løbende gør rede for, ikke sjældent suppleret med en kritisk bemærkning. Hojer er den første der på tryk taler om Arild Huitfeldts mange fejl og undskylder ham ved at give hans medhjælpere skylden – en linie Hans Gram senere skulle følge. Desuden sluttede han sig til Torfæus' Saxokritik og sondrer, som gengivelsen viser, pædagogisk mellem tre hypoteser om Danmarks ældste historie: den almindelige, den gotlandske og den islandske, af hvilke den sidste regnes for den sandsynligste.

Holberg har altså ikke svigtet sin ungdoms idealer men villet, at historien skulle sige noget væsentligt, som han forklarer, ved uden overflødige navne og årstal at vise »hvorledes et Monarchie og Rige reiser sig af et andets Fald, tilligemed Aarsagen dertil; Iligemaade de fornemste Forandringer, enhver Stat har været underkasted, deres Tilvext og Aftagelse, Boglige-Konsters og Krigs Disciplines Begyndelse og Forflyttelse fra et Rige til et andet . . .«.[51] På den anden side var opgaven bunden, og han begynder efter nogle indledende bemærkninger om historiens definition og inddeling traditionelt med historia sacra, de 1656 år fra verdens skabelse til syndfloden og videre frem til år 70 e.Kr., skildrer derpå de fire monarkier og gør så efter spørgsmålet: Hvilke riger fremstod af det romerske rige? i bogens sidste halvdel rede for rigerne,

mata usqve ad Regiminis mutationem ſub Friderico III. & 5.)a Friderico III. usqve ad tempora noſtra.

Qvantum temporis ſpatium continet prima periodus?

De hoc inter Scriptores tanta eſt contentio, ut in tres oppoſitas ſectas abierint Hiſtorici, ac tres enatæ ſint hypotheſes, ſc. Vulgaris, Gothlandica, & Islandica.

Qvis autor hypotheſeos vulgaris?

Saxo Grammaticus, qvi conditorem Regni facit Danum, qvem ante Romam in Dania regnaſſe credunt hypotheſeos ejusdem Sectatores.

Qvinam eſt autor Hypotheſeos Gothlandicæ?

Nicolaus Petreius, qvi regnum Daniæ longe antiqvius facit, deducens Reges ab Arca Noæ. Nititur hæc hypotheſis monumentis qvibusdam Gothlandicis, at hodie tanqvam anilis fabula ab omnibus exploditur.

Qvodnam eſt fundamentum Hypotheſeos Islandicæ?

Nititur hæc hypotheſis monumentis Islandicis, & plerosqve Reges Saxonis in poeticos & imaginarios heroes transformat. Primus Rex ſecundum Hypotheſin Islandicam eſt Skioldus, qvi paulo ante Chriſti tempora regnaſſe creditur. Hypotheſin hanc uti tutiorem, veriſimiliorem & exterarum Gentium annalibus maxime conformem, hodie pleriqve hiſtorici ample-

Fig. 78. Trods prikne følelser over for Hojer undlod Holberg ikke at låne fra hans danmarkshistorie, hvad han kunne bruge. Der er nær overensstemmelse mellem Hojers trepunktskema og Holbergs præsentation af teorierne om den ældste danmarkshistorie, første gang 1729 i »Danmarks og Norges Beskrivelse« og senere bl.a. i lærebogen i verdenshistorie »Synopsis historiæ universalis«, 1733. Holbergs version i »Synopsis« er her gengivet efter udgaven 1736. Ligesom fig. 77 lidt formindsket.

der rejste sig af ruinerne, Tyskland, Spanien osv. De fire monarkier frembød sig som samlende synsvinkel af pædagogiske grunde, men Holberg indrømmer, at rammen havde voldt vanskeligheder, fordi den tvang ham til kun at medtage de nyere stater, der voksede frem af romerrigets fald, »thi den invention at faae historien at samenhænge i en kiede er det som har plaget mig mest«.[52] Vanskelighederne viser sig i, at han ikke har kunnet finde plads til Italien, Preussen og Holland, hvorimod han mente ikke at kunne forbigå Danmark og Sverige, skønt de visselig aldrig har været underlagt Rom. Danmark får 20 sider, mere end noget andet land af nyere dato, og Sverige 8, begge placeret mellem Vest- og Østeuropa, mens Norge lades ude af betragtning.

Efter tidens skik opregnes mange patriarker, konger og kejsere uden nærmere indhold knyttet til navnene, men fremstillingen er ofte gjort levende ved oplysende detaljer, f.eks. henvisninger til skikke og talemåder som var affødt af bestemte historiske hændelser og endnu gængse på Holbergs tid, eller ved fyndige og sammenfattende bemærkninger som om Stuarterne i England: ingen fyrste af denne familie har kunnet lempe sig efter det engelske folks karakter. Krige går forfatteren efter sin indstilling let hen over, Ludvig XIV.s bedrifter og Karl XII.s er det unødvendigt at omtale, da alle kender dem! Til gengæld er der i de med mindre skrift trykte partier gode småafsnit om kirke- og kulturforhold eller regeringsformen i et land. Stoffets ujævne fordeling er over for bogens klare fortrin et mindre onde. En erfaren historiepædagog har stærkt fremhævet Holbergs evne til at udvælge hovedtræk frem for »at samle det videværdige« og smukt set hans hovedtanke deri, »at den historiske Lærebog ikke skal gaa ud paa at meddele, hvad der er værd at vide, men kun hvad Lærlingen ikke bør være uvidende om«. Talrige udgaver, bearbejdelser og oversættelser til tysk, engelsk, hollandsk og russisk godtgør, at bogen virkelig hævede sig over andre lærebøger. Tredje udgave ajourførte Holberg selv til 1744, fjerde til 1749.[53]

Ved at forelægge sit arbejde for Hans Gram havde Holberg listet bogen uden om fakultetets censur,[54] og bortset fra at følge nogle vink af denne om stil og disposition har han tilsyneladende hermed på egen hånd fået fastsat det eksamenspensum i historie, der passede ham bestående af »meer Materie end Tall og Navne«. Det er vistnok alene hans fortjeneste, at danmarkshistorien kom med, ganske oversigtsmæssigt men dog ca. 10 procent af stoffet til filosofisk eksamen. 1735 erklærede han sig tilfreds med udfaldet, men kritikere har der naturligvis været, og det var en klar desavouering af universitetets historieprofessor, at kongen som led i den planlagte skolereform 1737 anmodede Hans Gram om at udarbejde skolebøger i historie og geografi.[55] Gram blev imidlertid ikke færdig, så Holbergs bog fik foreløbig ingen konkurrent ved skolerne. Først fra 1750erne kendes nogle af ankepunkterne:

51. *Betænkning over Historier,* trykt forrest i *Danmarks Riges Historie* III, 1735, her citeret efter *Værker i tolv Bind* VIII, 1970, s. 93.

52. Brev til Hans Gram, se note 50.

53. Beskrivelse og karakteristik i Chr. Bruun: *Ludvig Holberg som Lærer i Historie,* 1872, s. 35-49, og af F. Schiern i anmeldelsen i Historisk Tidsskrift 4. rk. III, 1872-73, 638-42. Historiepædagogen: C. Paludan-Müller i Historisk Tidsskrift 5. rk. IV, 1883, s. 47.

54. Bogen har ikke imprimatur. – Den mand, hvis censur han især ønskede at undgå, var dette års dekan Peder Horrebow, og for at komme uden om dekanen henvendte han sig til rektor, Hans Gram.

55. *Historiske Samlinger og Studier,* udg. af Holger Rørdam, II, 1896, s. 404f. Om Holbergs fortrydelse jvf. Eiler Nystrøm (note 50) s. 22.

der var ikke årstal nok til præcisering af kronologien, og historia biblica var alt for utilstrækkeligt behandlet, som dog alle studerende bør omstændeligt lære.[56] I nogle udgaver efter Holbergs død blev sådanne synspunkter lagt til grund og gik dermed stik mod hans intentioner.

Holbergs historieundervisning varede til 1737, hvorefter han blev universitetets regnskabsfører og derpå seniorprofessor, i begge egenskaber uden undervisningspligt. Forelæsningsanmeldelserne 1732-37 lyder kort og godt på historiam universalem hver anden uge alternerende med geographiam, hvilket var hvad der forventedes af professoren i fagene, og der er ingensomhelst grund til at tro, at han mere end nogen anden professor har forsømt at passe sine forelæsninger.[57] En anden sag er, at glæden ved at holde dem har ligget på et lille sted. Holberg fandt, at de studerende havde mere nytte af at læse gode bøger end at høre en forelæser recitere, hvad han i hast havde sammenskrevet, og havde iøvrigt mærket sig, »at de daglige Lectiones publicæ er til liden eller ingen Nytte, efterdi nogle faa Personer freqventere de samme, heller af Curiositet og for at giøre sig kiendt af Lærerne, end for at undervises«. Her vedkender han sig erfaringer som vel også historielæreren må stå inde for. Mærkeligt nok har tilsyneladende ingen af de over 400 elever, han nåede at få som privatpræceptor, fortalt om deres indtryk af ham.[58]

Holberg og danmarkshistorien

Den noget nervøse og hypokondre professor, hvis kræfter ganske svigtede, når det gjaldt forpligtelsen til at disputere, besad en lidenskabelig arbejdsdrift, ikke til deltagelse i kommissioner eller reformforetagender, men til at finde personlig forløsning for de mange indtryk, hans egne oplevelser og stadige kontakt med europæisk åndsliv gav ham. At få historien til at tjene mennesket og statsborgeren stod ham fra ungdommen som et væsentligt mål, og efter sin poetiske raptus vendte han tilbage til historien og begyndte med *Danmarks og Norges Beskrivelse* (1729), der i tilslutning til ungdomsarbejderne, »Introductionen« og dens »Anhang«, giver en samfundsbeskrivelse på historisk baggrund, dog nu så langt mere selvstændigt, at der er tale om et både underholdende og folkeoplysende værk af høj karat. Det skildrer landenes og nationernes særart, har kapitler om regering, erhverv og religion m.v.,

56. Holberg Aarbog 1923, s. 193f; Chr. Bruun (note 53), s. 24.

57. Det er atter Werlauff, der har rejst tvivl herom, Historisk Tidsskrift 4 rk. III, 1872-73, s. 648; jvf. ovenfor note 37.

58. Ludvig Holberg: *Moralske Tanker* (1744), udg. ved F. J. Billeskov Jansen, 1943, s. 382; C.Behrend: *Holberg som Privatpræceptor* i Holberg Aarbog 1922, s. 158-67.

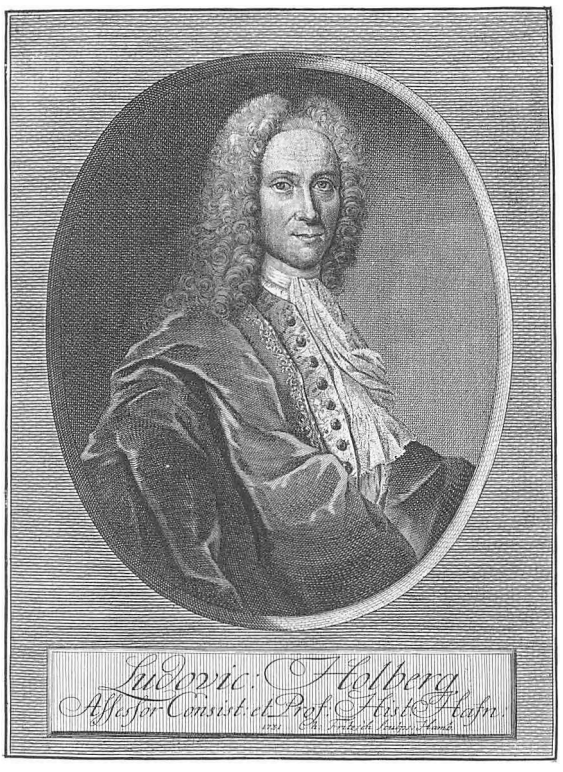

Fig. 79. Ludvig Holberg, historieprofessor 1730-54, men med vikarer fra 1737. Kobberstikket af Chr. Fritzsch er fra året efter at Holberg blev historieprofessor og brugt som titelkobber til første bind af »Danmarks Riges Historie«, 1732.

rummer naturligvis også et afsnit om universitetet, og bringer karakteristisk for værkets anlæg uddrag og gengivelser af vigtigere love og forordninger. I kapitel 6 indfører han de Oldenborgske kongers historie, fra Christian IV til Christian V fremstillet med stor udførlighed. Foruden anvendelse af megen historisk litteratur henvises rundt om til utrykte historiske kilder, som han har fundet i de københavnske biblioteker. Højst uortodokst fortsatte han indsamlingen til sit næste store arbejde, en »metodisk historie af Danmark«, ved 1730 at lade tidens førende litterære tidsskrift meddele, at han anmodede alle, der ejede materiale til en danmarkshistorie, om at stille det til rådighed.[59] Universitetsbiblioteket var brændt og adgang til arkiverne forbeholdt den kongelige historiograf, så Holberg måtte fra tiden, hvor Huitfeldt og Frederik II.s krønike holdt op, klare sig med kilder af privat proveniens og hvad der var i cirkulation af afskrifter.

Danmarks Riges Historie (1732-35), ført frem til 1670, er et ærgerrigt værk, Holbergs historiske hovedværk og den første danmarkshistorie på dansk siden Huitfeldts. Han havde modificeret sit syn på Pufendorf og i stedet fundet

59. Gengivet i Francis Bull: *Ludvig Holberg som historiker,* Kristiania 1913, s. 65f.

forbilleder i de franske historikere Père Daniel og de Thou samt ikke mindst den landflygtige huguenot Rapin de Thoyras' »Histoire d'Angleterre« (1724ff). Han fremhæver deres upartiskhed og skrivetalent og har i sin fast opbyggede fremstilling navnlig fulgt den sidste ved at lægge vægt på de indre forhold, forfatningens og stændernes udvikling, handels- og kulturhistorien. Den eksisterende litteratur er flot bearbejdet eller til tider blot rask væk opsuget i værket, men forfatterens ambition om at bringe en helt ny, selvstændig danmarkshistorie viser sig bl.a. i, at han i et vist omfang har anlagt et videnskabeligt apparat og med forkærlighed citerer hidtil ubenyttede kilder. Fremstillingens tyngdepunkt ligger i de store afsnit om Christian IV.s og Frederik III.s regering, hvoraf den sidste udgør et bind for sig selv, og dem har han stort set udarbejdet fra grunden.

Helt for egen regning står dispositionen i fem hovedperioder som hver gøres til genstand for nogle samlende betragtninger: kristendommens indførelse sætter skel mellem de to første perioder, dernæst følger unionstiden fra Margrethe til Christian II.s afsættelse, så reformationen og den efterfølgende tid hvor styret i visse måder var domineret af adelen, og endelig begynder med Frederik III tidsrummet hvori den danske stat ved enevældens indførelse fik sin nuværende form og skikkelse. Taget i betragtning at de Oldenborgske konger lovprises under eet for deres stor- og ligeartede dyder, så at Danmark ved en synderlig Guds gave »fast udi 300 Aar haver været regieret af een og den selfsamme Konge«, ligger der en Holbergsk pointe i den omstændighed, at tiden fra Christian I ikke er markeret som epoke. Selv om kongerne får deres rigelige part og konventionelt følges regering for regering, er det overordnede mål at meddele en stats- og stænderhistorie.

Holberg ser, som han også var nødt til, statsudviklingen ud fra enevældens standpunkt, men hans positive omvurdering af f.eks. Christian II skyldes ikke kun hensynet til kongerne af den Oldenborgske stamme, men også hans varme interesse for borgerstanden. Hans vurderinger og ræsonnementer træder stærkt frem i fremstillingen, de er væsentlig friere, end man hidtil havde set under enevælden, og ligesom stofudvalget præget af hans bonsens, tit mere af bonsens end af historisk forståelse. Middelalderen har han ringe sans for, betragtet gennem det 18. århundredes briller er den med dens overtro og kirkespektakler fuld af kuriositeter, som man i bedste fald kan more sig over. At tidsomstændighederne, konjunkturerne, er forskellige, er han dog fuldt ud klar over, de tjener ved siden af enkeltpersoners særlige kvaliteter til forklaring af begivenheder og sammenhænge. Hans stræben efter moderation og upartiskhed er evident og viser sig i hans domme, hvor han snarere end dommeren er mægleren med de smidige holdninger. »Naar jeg skriver mod Adel og Ridderskab skeer det ikke, fordi jeg selv er Borger, men fordi

Billighed byder mig at tage Parti med Almue, og naar jeg igien rangerer mig under Adelens Standard, er det ikke af Fortrydelse over det som jeg tilforn har skrevet, men efterdi Sandhed befaler mig at tale i en anden Tone«.

Mindre heldige er sandt at sige hans forsøg på at styre midtvejs mellem kilder, hvis modstridende udsagn han enten ikke forstår eller ikke har tid til at forstå. Han er i metode ikke nået længere end Huitfeldt, som han flittigt har benyttet og står nær i grundopfattelse af historiens væsentlighed, trods selvhævdende pukken på dennes sammenhobning af enkeltheder. Holberg selv er en mester i at vælge og vrage, sammenlignet med Huitfeldt rækker hans dialog med historien over et større spektrum og har afgjort mere vid, men knap så meget bid. Frem for alt har han skrevet med smittende veloplagthed. Med sit klare og altid nærværende intellekt gav han et værk, som hvad støbningen angår først fik et sidestykke med Erik Arups danmarkshistorie. Den spændstige og intelligent bearbejdede fylde af konkrete træk, hvormed han præsenterede landets historie, har for generationer af læsere stimuleret en historisk interesse, og levedygtigheden bekræftes så sent som i 1870erne, af C. Paludan-Müller der betegnede bind 3 som uundværligt for historikeren, og af C. F. Allen der om hele værket konstaterede, at det var »paa Grund af sit Foredrag den meest læste Danmarks Historie«.[60]

Den øvrige historiske produktion var ikke helt så betydningsfuld og skal kort omtales. Den omfattede en *Kirkehistorie* (1738) og *Den jødiske Historie* (1742) foruden de mere populære *Helte-* og *Heltindehistorier* (1739 og 1745), hvoraf heltene efter det 18. århundredes mode for størstedelen er hentet fra Orientens historie. Begge samlinger har moralfilosofisk karakter, men gav også anledning til refleksioner over forholdet mellem individ og historie. Endelig vendte han sig til antikkens historie og gik med et historisk essay *Om Aarsagen til Roms umaadelige Tilvæxt* (1746) ind i en europæisk diskussion, hvortil han ydede et originalt bidrag ved at finde forklaringen på romerrigets styrke i romernes entusiasme.[61] Således havde han, der personligt lagde en vis afstand til den lærde linie i dansk historieforskning, i stigende grad fulgt den europæiske retning af »filosofiske« (forklarende og udlæggende) historikere, for hvem historien ikke var et krævende studium til forståelse af enkeltheder, men et kompleks af tankevækkende foreteelser.

60. Jvf. i almindelighed det i forrige note anførte værk og Sigurd Høst: *Om Holbergs historiske skrifter,* Bergen 1913; desuden C. Paludan-Müller: *Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede,* Historisk Tidsskrift 5. rk. IV; 1883, s. 39-50; C. F. Allen: *Haandbog i Fædrelandets Historie,* 7. Udg. 1870, s. XIX. – 1856 kom en ny udgave af danmarkshistorien (den femte på dansk).
61. Behandlet i en undersøgelse af Torben Damsholt i *Festskrift til Povl Bagge,* 1972, s. 1-19.

Kritisk historie. Hans Gram

Mens Hans Bircherods antikvariske undersøgelser fortsatte traditionen fra Ole Worms og Stephanius' dage, fornyedes den såkaldte »lærde« (kildebevidste og i forskellige grader kritisk konstaterende) linie i historieforskningen ved stigende indsigt i kildernes art og natur. Dens bedste repræsentanter var på Holbergs tid Arne Magnusson og Hans Gram, for hvem det gjaldt nøje at prøve kilderne, aktstykkernes ægthed og overleveringens bærekraft, før de drog slutninger heraf. De stod under indflydelse af den kritiske historikerskole, der grundlagt af de lærde benediktinere i Frankrig stillede strenge krav til den historiske bevisførelse i alle dens detaljer og gennem en forfinelse af undersøgelsesteknikken skabte diplomatikken som videnskabelig disciplin. Magnusson så med foragt på historikere, som byggede på andre forfattere uden selv at prøve kilderne: »Den heele verden er bleven opfylt med saadanne falsas traditiones, som i førstens ere opdictede af passionerede scribentere, oc siden tanqvam Sibyllæ oracula accepterede af de yngre . . . Jeg maa med billighed berømme Frantzoserne som i disse dage drage for liuset qvævis monumenta (sint licet exigui momenti) modo antiqva,[62] og med største candore altid sette hos, hvor det eller det er fra«. Og Gram fremhævede 50 år senere det historiske studiums alvorlige karakter af videnskab. Det kan nok indimellem bringe forskeren »et slags Sindsfornøyelse, i at udfinde een og anden Sandhed«, men det er fuldt af møje og kræver uophørlig og tålmodig anvendelse af »de skarpeste Efterforsknings Regler«. »Skal Historien være en sand og god Videnskab, og et alvorligt Arbeide, da maae baade Aars-Tal og andre Data, saa og alle de Ting, som forekommer, examineres med den yderste Fliid og skarpeste, som mueligt er«.[63]

Hans Gram færdedes som ung i forskningsmiljøet omkring Arne Magnusson og Christian Reitzer og var tidlig fortrolig med dansk historie. Men til at begynde med samlede han sig om klassisk filologi og var fra 1714 til sin død 1748 universitetets professor i græsk. Hans legendariske viden rakte dog langt ind i andre områder, og når han fortæller, at mange studerende, som egentlig hørte under andre privatpræceptorer, brugte hans manuduktion eller hørte hans lectiones og collegia, går det næppe på græskundervisningen alene. Det sigter også til, at han i sine yngre dage holdt forelæsninger over kirkehistorien og efter nogle bevarede kompendienedskrifter at dømme ligeledes har

62. »alle mulige kilder (lad dem være nok så ubetydelige) blot at de er gamle«.

63. *Arne Magnussons private brevveksling,* 1920, s. 389; Hans Gram: *Om Kong Knud den Stores Reise til Rom, hvad Aar den er skeet,* Skrifter som udi Det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste I, 1745, s. 53f.

gennemgået verdenshistorien eller rettere dikteret en oversigt over den. Af nedskrifterne og manuskriptet til den skolebog, det blev ham pålagt at udarbejde, fremgår at han modsat Holberg havde forladt den gamle inddeling i fire monarkier og lagt samtidighedsprincippet til grund, således ved efter Kristi fødsel at gå systematisk frem efter århundreder. Det er muligt at gennemgangen af verdenshistorien er foretaget i Arne Magnussons sted, men vigtigere end dette spørgsmål turde være, at nedskrifterne er vidnesbyrd om at en og anden studerende, trods manglende eksamenskrav, dog har vist historieundervisningen nogen interesse.[64]

Det var regeringsskiftet 1730 der endeligt drog Gram over til historieforskningen. Han blev nu, 45 år gammel, Andreas Hojers efterfølger som historiograf, fik efter Magnussons død betroet ledelsen af Geheimearkivet og blev tillige leder af Det kongelige Bibliotek. Disse stillinger åbnede døre til kildematerialet, men historiografposten kom til at hvile tungt på hans skuldre, da han 1732 fik ordre af kongen til at gennemse *Niels Slanges Christian IV.s historie*. Samvittighedsfuld som han var sled han de følgende seksten år med at revidere størstedelen af det digre værk fra grunden, og da en udenlandsk forlægger agtede at genudgive *Johannes Meursius' Historia Danica* og derfor henvendte sig til Danmark, påtog han sig ikke mindre nidkært at kommentere værket i alle enkeltheder, for at Meursius' mange andenhåndsoplysninger og fejl ikke skulle stå uantastet. Det betød i praksis, at en række banebrydende studier, hvori han underkastede overleveringen om dansk historie i oldtid og middelalder en løbende kritik, blev begravet som fodnoter. Bogen udkom 1746 som bind IX af Meursius' samlede værker. Hans hovedværk, en udløber af beskæftigelsen med Meursius, blev udgaven af *Niels Krags Christian III.s historie* (1737). Den fyldige indledning er et stadigt læseværdigt arbejde, båret af åbenbar sympati for forgængeren i historiografembedet, men tillige præget af sin forfatters beherskelse af de kildekritiske og historiografiske aspekter. Omend affattet på latin udgør den den første danske historievidenskabelige monografi af moderne tilsnit.[65]

64. *J.Grams Bemærkning og Forslag angaaende de offentlige Forelæsninger ved Kiøbenhavns Universitet* (1741), i *Historisk-biographiske Samlinger,* udg. af C. Molbech, 1851, s. 319f. – Grams *Collegium Historico-Ecclesiaticum* 1724-25 i KB, Thott 493 4°; verdenshistoriske kollegier til o. Kristi fødsel i KB, Ny kgl. Saml. 146 8°, Add. 220 4° og Gl. kgl. Saml. 2086 4° (titel på bindet: Jo. Grammii *Prælectt. in Hist. Univ.*), alle udaterede men efter 1712, der er yngste trykår på litteratur angivet i sidstnævnte håndskrift bl. 2 verso, og givetvis før 1730, hvor Gram tiltrådte sine høje embeder. Det citerede håndskrift er skrevet af Gram selv, se Chr. Bruun: *Ludvig Holberg som Lærer i Historie,* 1872, s. 68 note 8. – Skolebogsmanuskriptet findes i KB, Gl. kgl. Saml. 462 2° (uafsluttet, til og med det 16. årh.). Bemærk m.h.t. dispositionen at Holbergs forsvar for inddelingen i fire monarkier (ovenfor s. 339) var svar på en kritik fra Gram.

65. Gram har selv (1774) givet en redegørelse for sine historiske arbejder, udgivet i Danske

Fig. 80. Hans Gram var professor i græsk filologi 1714-48, fra 1730 tillige kgl. historiograf m.v., og ydede sin videnskabelige hovedindsats inden for dansk historieforskning, hvor han blev banebrydende ved sine kildekritiske undersøgelser. Foruden kritisk skarpsind var han i besiddelse af en formidabel hukommelse, var overmåde vidende og belæst og er måske den lærdeste blandt danske historikere. Maleri 1743 af J. S. du Wahl. Frederiksborg.

Grams kolossale lærdom og perfektion, som ikke stod i vejen for effektivitet, gik i spand med en egen sindig elskværdighed i omgang med mennesker, der bidrog til at gøre ham efterspurgt til alskens hverv. Han var eksekutor i Arne Magnussons bo, deltog i kommissionen der udarbejdede forslaget til universitetsfundatsen af 1732, var medlem af latinskolekommission og bibelkommission, en tid endog direktør i Asiatisk Kompagni, og har afgivet talrige og grundige responsa om forskellige forhold. Kom en af hans mange korrespondenter med et spørgsmål, kunne de risikere at få en hel lille afhandling til svar. Således gennemgik professoren, der aldrig havde været udenlands, sagkyndigt de tyske universitetsforhold for grev Christian Rantzau, da dennes søn skulle vælge uddannelsessted. Næsten profetisk faldt konklusionen ud til gunst for det nyoprettede universitet i Göttingen, der snart skulle få en førerstilling i Nordeuropa. Over for hans smidige omgang med højtstående embedsmænd og adelige kan stilles, at han i skolekommissionen optrådte så at sige som de fattiges socialhistoriker, da han ville forsvare ubemidlede børns adgang til studeringer. Han påviste da, at Hans Tausen, Peder Palladius,

Samlinger 2. rk. I, 1871-72, s. 366-75. Mærkeligt nok omtales arbejdet med Meursiusnoterne ikke, men herom oplyser han i *Breve fra Hans Gram,* udg. af Herman Gram, 1907, s. 221f. Indledningen til Christian III.s historie er oversat til dansk i Niels Krag og Stephan Stephanius: *Kong Christian den Tredie . . . Hans Historie,* 1776.

Niels Hemmingsen, Christen Longomontanus og Christen Lodberg alle var studerende af ringe herkomst, som jo dog måtte siges at have gjort landet ære.[66]

Til hans udadvendte virksomhed hørte, at han var primus motor ved oprettelsen af *Videnskabernes Selskab* (1742), hvis hovedformål oprindelig var at udforske Danmarks og Norges historie, geografi og sprog, og han støttede varmt dets mindre søsterselskab stiftet af Jacob Langebek, *Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog* (1745). I de to lærde selskaber kunne professorer mødes og drøfte magtpåliggende emner med interesserede der stod uden for universitetet. Der blev holdt foredrag og man planlagde publikationer.

Gram var en særdeles aktiv deltager i møderne holdt i Videnskabernes Selskab. Det var som allerede fremgået oftest impulser udefra der drev ham til arbejdsbordet, og selverkendelsen skinner gennem fortalen til selskabets skriftserie (1745ff), hvor han udtaler sig om videnskabelige forsamlingers betydning for forskningen. »Mand kand sikkerligen troe, at ikke en ringe Deel af det som nu vides, var ellers . . . bleven i Opfindernes Hoveder og Studere-Kammere stikkendes, og aldrig til flere meddeelt, hvis ikke den Pligt og Forbindelighed, tillige med den Opmuntring og Tilskyndelse, der medfølger lærde Forsamlinger, havde ført det frem for Liuset«.[67] I skriftseriens fem første bind publiceredes en række afhandlinger, som han havde forelæst for medlemmerne. De er holdt i en lidt bedrevidende skolemestertone og viser, at han netop i den argumenterende afhandling var i bedste form, hvad enten omfanget så er blevet lille eller stort. På over 200 sider er hovedafhandlingen med den karakteristiske titel *Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersøns (a) Historie,* læst op på møderne aug. 1747 til jan. 1748 og forsynet med et tillæg af aktstykker.[68]

Foruden de mange enkeltresultater, opnået ved et overlegent kendskab til trykt og utrykt kildemateriale i forening med årvågen kritisk prøvelse, finder man i afhandlingerne irettesættende rap til Holberg og andre, som gik på kattefjed hen over problemerne. Med uudtalt adresse naturligvis, den dydige Gram nævnte ingen navne.[69a] Problemerne frembød sig som en kildernes

66. *Breve fra Hans Gram* (note 65), s. 107–09, 113f, 118f; Kirkehistoriske Samlinger 5. rk. II, 1903-05, s. 538-41, jvf. s. 533.

67. Citeret efter (Asger Lomholt:) *Det kongelige danske Videnskabernes Selskab 1742-1942* II, 1950, s. 1f.

68. Trykt i Skrifter (som note 63) IV, 1750; (a) angiver første note og udelades altid af bibliografierne.

69a. Hans vurdering af Holbergs historiske forfatterskab i almindelighed, fremsat 1737, se Holberg Aarbog 1924, s. 137-41.

eksaminator så dem, nærmest udsprunget af det af kilderne selv opgivne, men noget misforståede pensum. Gram giver sig ikke hen i betragtninger over grundlæggende sammenhænge, staternes vækst og kulturens udvikling således som Holberg gør, men urgerer nøgternt og pedantisk, hvordan historisk erkendelse nås gennem omhyggelig kildegranskning og ufravigelig metode. Hans genuine håndtering af kritiske grundregler, som først senere tider gjorde elementære, er imponerende: fremhævelse af aktstykkets prioritet over beretningen, udskillelse af primære fra sekundære kilder, lejlighedsvis vurdering af kildernes ophavssituation og vidneværdi. Ved sine demonstrationer heraf og ved sin principielle kritik af det 16.-17. århundredes historieskrivere, navnlig »den redelige, men ofte ey noksom eftertænksomme Hvitfeld«, var han forud for sin tid. Han blev beundret i samtid og eftertid, og uden at den følgende historieforskning var i stand til at holde samme høje plan stod han for denne som forbilledlig og uantastelig grundlægger af det kritisk-videnskabelige historiestudium i Danmark. Rigtignok dækkede den overlegne sikkerhed også over svagt funderede slutninger og fejl, bl.a. fremkommet ved at han stolede mere på sin hukommelse end godt var, men autoriteten blev der vistnok først for alvor pillet ved af C.F.Allen.[69b]

FAGET PÅ VEJ TIL STUDIUM

Intermezzo. Langebek og Pontoppidan

Direkte påvirkede Gram flere studerende og unge videnskabsmænd, som kom i hans hus og lærte af ham og hans mange bøger. En af dem, hans medhjælper og logerende *Jacob Langebek* blev en kyndig udgiver og fortsatte en side af Grams virksomhed, indsamlingen af dokumenter og dokumentafskrifter til et stort dansk diplomatarium og forberedelsen af en udgave af de vigtigste kilder til dansk middealderhistorie. Skønt Langebek længe havde en beskeden status som studiosus (med teologisk attestats, men uden akademiske grader eller embede), var han værdsat i en snæver kreds af historisk interesserede og blev den selvfølgelige leder af »Selskabet for Fædrelandets Historie«. Dets formål var at indsamle og udgive materialer til den danske historie, og i håbet om at tjene publikum blev der lagt en vis vægt på at meddele kilder skrevet på dansk, idet man havde noteret sig, »at det danske Folk dog engang [dvs. omsider] begynder at elske sig selv og faae Smag for sit eget«. Programmet vandt bifald også på højeste sted, så at selskabet tilmed fik bevilling til at

69b. C.F.Allen: *De tre nordiske Rigers Historie . . . 1497-1536* III, 2, 1867, s. 426-37.

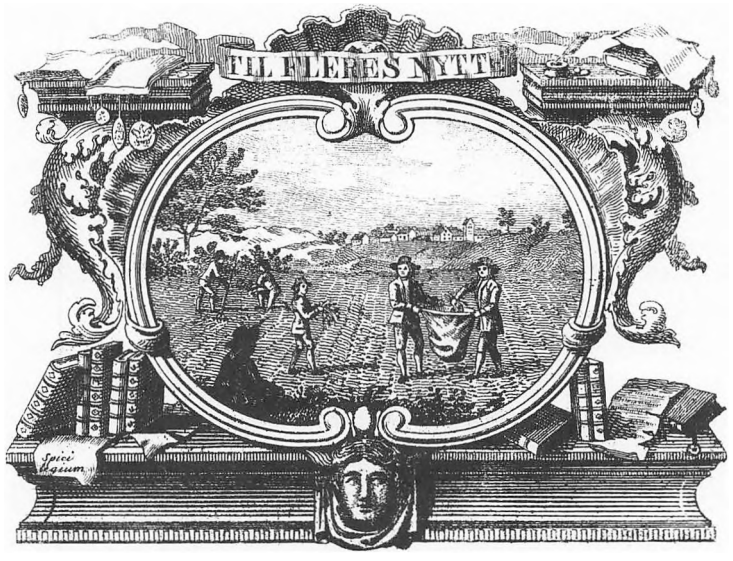

Fig. 81. Med valgsproget »Til fleres nytte« og et billede, som viser indsamlingen af aks efter kornhøsten, symboliserede »Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie« sit formål at indsamle og nyttiggøre historisk materiale. Den kobberstukne vignet af O. H. de Lode efter idé af Jacob Langebek er i lidt varierende udformning anvendt som mærke ved selskabets publikationer siden 1745.

udsende sine skrifter uden universitetets censur. Allerede inden da havde det 1745 begyndt udsendelsen af det periodiske skrift *Danske Magazin,* som stadig er i live og med sine nu knap halvtreds bind udgør en guldgrube af velkommenterede kilder og samlinger til Danmarks historie.

Langebek arbejdede i Grams ånd på at »forbedre« dvs. kritisk oplyse historien, og da han i Magazinets første bind i hellig iver tillod sig at kritisere de mange urigtigheder i en nylig påbegyndt kirkehistorie *Annales ecclesiæ Danicæ* (I-IV, 1741-52) kom han ufrivilligt ind i universitetshistorien. Forfatteren var den flittige samler og forfatter *Erik Pontoppidan,* senere universitetets prokansler, og værket var trods Langebeks berettigede kritik et betragteligt pionerarbejde, hvortil Bartholins Collectanea og meget andet stof var blevet udnyttet. Pontoppidan reagerede krænket med et polemisk modindlæg, og da Langebek i selskabets navn svarede overlegent igen som den der ved sig sikker i sin sag, benyttede Pontoppidan sin indflydelse som hofpræst til at nedkalde kongens vrede over den uimponerede studiosus. Det gjorde kun ondt værre, at Langebek anså både sig selv og selskabet for forurettet og som modtræk febr. 1746 indgav ansøgning om at blive professor i fædrelandets sprog og historie uden andre forpligtelser end at udgive kildeskrifter. Ja han slog endog på, at kongen i sin faderlige omhu burde hjælpe ham ved at betænke, at han havde opholdt sig ved universitetet i 18 år,

»og det er bekiendt hvad Credit en gammel Students Navn har hos Publicum«! *Sehr impertinent* fandt Christian VI ham, og han måtte sluttelig møde for Konsistorium og gøre afbigt i overværelse af Pontoppidan. Dermed var den historikerstrid ude af verden, og Langebek led ikke større skade. Efter tronskiftet blev han 1748 Grams efterfølger som geheimearkivar, kunne trøstigt fortsætte sit arbejde med kilderne og hjalp iøvrigt siden generøst med bidrag til det store værk, der skulle gøre Pontoppidan mest bekendt *Den danske Atlas* (1763ff).[70]

Prægtige vildfarelser? Bernhard Møllmann

I mellemtiden var landets fortid atter blevet undervisningsemne ved universitetet, dog som førhen i kraft af en personlig udnævnelse. 1737-40 havde filologen *Hans Peter Anchersen* vikarieret for Holberg, men erstattedes 1741 af flensborgeren *Bernhard Møllmann,* samtidig udnævnt til professor antiquitatum patriæ. Der var tale om en begunstigelse, efter at Møllmann havde placeret sig pænt ved en konkurrence om et af de juridiske professorater, og valget af begrebet fædrelandsantikviteterne i stedet for fædrelandshistorien angiver i sig selv tilstrækkeligt, at der ikke var tænkt på nogen systematisk undervisning i danmarkshistorien.

Basis for undervisningen var nu de historiske forkundskaber, som de indskrevne studenter havde erhvervet i latinskolen. I en ny skoleforordning af 1739 var det blevet forlangt, at det danske sprog skulle indøves. Historie og geografi skulle læres fra de første klasser, og i disse på dansk, og det endelige pensum til examen artium, som stadig foregik på latin, skulle omfatte historia biblica, universalis og patriæ. Der blev med henblik på reformkravene bestilt en række lærebøger hos universitetsprofessorerne, men de færreste gjorde noget alvorligt ved sagen. Som før nævnt forblev Hans Grams latinske kompendium i verdenshistorie uafsluttet i manuskript, og en officiel anmodning 1751 om at tilvejebringe et danskproget Compendium historiæ Danicæ, rettet til Langebeks selskab der jo fulgte de nye strømninger ved at dyrke det danske sprog, blev der heller ikke noget af.[71] Til ind i 1770rne synes det Holbergske kompendium trods alle intentioner om en afløsning at have været lærebogen. Et eksemplar med gennemskudte blade, benyttet ved undervisnin-

70. E.C.Werlauff: *Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog,* 1847; citatet om det danske folk fra s. 19. Professoransøgningen er bl.a. trykt i *Breve fra Jacob Langebek,* ved Holger Fr. Rørdam, 1895, s. 102-05, afbigten i *Universitets og Skole-Annaler,* udg. af L.Engelstoft, 1806 II, s. 287f.

71. E.C.Werlauff (forrige note), s. 42 og 76.

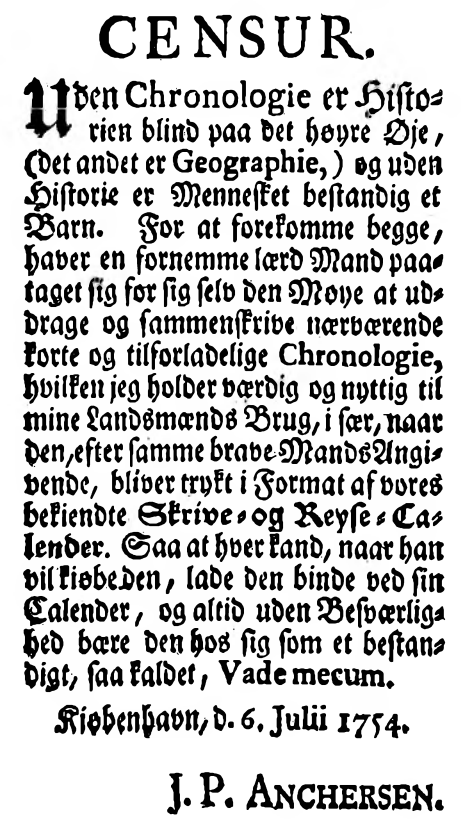

CENSUR.

Uden Chronologie er Hiſtorien blind paa det høyre Øje, (det andet er Geographie,) og uden Hiſtorie er Menneſket beſtandig et Barn. For at forekomme begge, haver en fornemme lærd Mand paataget ſig for ſig ſelv den Moye at uddrage og ſammenſkrive nærværende korte og tilforladelige Chronologie, hvilken jeg holder værdig og nyttig til mine Landsmænds Brug, i ſær, naar den, efter ſamme brave Mands Angivende, bliver trykt i Format af vores bekiendte Skrive- og Reyſe-Calender. Saa at hver Land, naar han vil kiøbe den, lade den binde ved ſin Calender, og altid uden Beſværlighed bære den hos ſig ſom et beſtandigt, ſaa kaldet, Vade mecum.

Kiøbenhavn, d. 6. Julii 1754.

J. P. ANCHERSEN.

Fig. 82. Hans Peter Anchersen, 1737-65 professor i latinsk filologi, vikarierede 1737-40/41 i historie- og geografiprofessoratet, da Holberg var blevet universitetets regnskabsfører. Han holdt i begyndelsen af 1730'rne private kollegier over geografi og verdenshistorie, skrev selv om geografiske og historiske emner og gik ind for geografiens nære forbindelse med historien, som den længe havde været praktiseret ved Københavns Universitet. Indtil 1770 påhvilede det professorerne at udøve bogcensur, og Anchersen greb ved godkendelsen af en lille »Nucleus chronologiæ« lejligheden til indledningsvis at fremhæve både kronologiens og geografiens nødvendighed for historien.

gen i Odense 1767ff, viser at læreren så hertil kunne føje sine kommentarer vedrørende danmarkshistorien m.v.[72]

Udarbejdelsen af lærebøger ansås dog stadig for en professoropgave, og næppe var Holberg død, før Møllmann måtte påtage sig udarbejdelsen af det ønskede kompendium.[73] Men han var åbenbart uden nogensomhelst sans for proportioner. Han fordybede sig med stor omstændelighed i historia biblica, så at det første og eneste udkomne bind af hans »Almindelig Historie. Første Deel« (1760) blev en misforståelse af en bog på 592 kvartsider indeholdende en genfortælling af bibelen i historisk stil kaldt den jødiske historie, og så gik den endda ikke længere end til kong Salomon. Fornuftigvis anfører Møllmann i fortalen at arbejdet var ham pålagt uden at oplyse, hvad pålægget gjaldt. Noget formål med det monstrøse værk er vanskelig at få øje på.

72. 1749-udgaven i KB, Add. 114 8°. Den har ifølge navnepåtegning tilhørt R.S. Kisbye, født 1754 og dimitteret fra Odense 1771. Andre vidnesbyrd om kompendiets anvendelse er meddelt i Chr. Bruun: *Ludvig Holberg som Lærer i Historie,* 1872, s. 53-55. Det stod på læseplanen i Ribe fra 1767, Bjørn Kornerup: *Ribe Katedralskoles Historie* II, 1952, s. 261, jvf. s. 274.

73. Sagen drøftet i Konsistorium 1754, citeret i Chr. Bruun (forrige note), s. 24f.

Møllmann var historieprofessor gennem mere end en menneskealder og afgav først undervisningen 1776, to år før sin død. På mange måder var han en original, egensindig og sær. Han blev ved sin tiltrædelse regnet for lærd og lovende, nød Grams bevågenhed og var et af de første medlemmer af Videnskabernes Selskab, men det tør siges forventningerne led skibbrud. Efter Gram beklædte han embedet som bibliotekar ved Det kongelige Bibliotek, hvor han blev berygtet for sin utilbøjelighed til at lade andre benytte samlingerne og iøvrigt passede sit arbejde så slet, at det efter hans død tog adskillige år at få bragt orden i rodet. Han havde i det hele mere talent for at forplumre end fremme en sag. En udgave af Knytlingesaga, som Gram havde gjort færdig på nær forord og register, lovede han at fuldføre, men angav et absurd påskud for ikke at orke det, og Grams øvrige efterladenskaber vogtede han som sit eget arveguld. En anden udgivelse forhalede han under de særeste manøvrer, så det tog seks år at få den frem; arbejdsmodvillig og kontrær synes han at have været, ganske storslået i sin stædige upåvirkelighed. Det mærkværdige bind af en verdenshistorie var det eneste større arbejde han præsterede, og nogle mindre afhandlinger er lærde ubetydeligheder som »Ti slags prægtige Vildfarelser, som Fremmede haver begaaet udi Danmarks og Norgis lærde Historie, rettede« eller »Trende betydelige Trykfeyl udi A.Hvitfeldts Beretning . . .« – Grams og Langebeks »forbedringer« på vej til parodien. Han kunne være flink og godgørende over for sine studerende, og selv om næppe nogen har haft et fagligt udbytte at takke ham for, har de fremmeligste sagtens nydt godt af hans udstrakte bogkundskab. En af hans elever, piberyger, valgte efter eget sigende Møllmann som privatpræceptor, fordi han vidste, at han var den stærkeste tobaksmøger i hele København.[74]

Foruden verdenshistorien annoncerede han løbende gennemgang af danmarkshistorien og dens antikviteter, og en nedskrift af hans diktat af danmarkshistorien 1743 viser, at han har lagt et vist arbejde i undervisningen. Han følger her Holbergs inddeling i fem perioder og har givet en lille indledende litteraturoversigt over den danske historieskrivnings hovedværker.[75] Hvorvidt auditoriet eller professorstuen iøvrigt har været besøgt er vanskeligt at afgøre. I en tabel over undervisningsvirksomheden 1753-54 har professorerne bl.a. oplyst rektor om deres forelæsninger og private kollegier,

74. Foruden henvisningerne i *Dansk biografisk Leksikon* se de interessante bedømmelser ved professorkonkurrencen 1740 i Danske Samlinger V, 1869-70, s. 239-73; om hans forhalingsmanøvrer C. Molbech: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Historie,* 1843, s. 52-56; at Møllmann hjalp Gerhard Schøning med bogorientering fortæller P.F.Suhm: *Samlede Skrifter* VI, 1790, s. 33; studentererindring i Kirkehistoriske Samlinger 6. rk. II, 1936-38, s. 119.

75. KB, Ny kgl. Saml. 900 4°, på latin og standser ved Erik Plovpenning. Foruden 14 danske historieværker anføres en svensk sagaantologi af E.J.Björner, *Nordiska kämpa dater,* 1737.

opgivet tilhørerantal og nævnt særlig fremragende elever. Tilhørerantallet var efter disse angivelser stærkt varierende, fra nogle få stykker til omkring 100. Midt imellem ligger Hans Peter Anchersen, til hvis kollegium »om hvad een Retskaffen Hofmester bør viide« o. 40 tegnede sig, mens professor i poesi C.F.Wadskiær ubestemt erklærer, at hans behandling af verskunsten tiltrak flere end venteligt i en tid, »da Humaniora overalt ikke ere en vogue«. Alene Møllmann end ikke gider antyde et tilhørerantal, for rubrikken afsat hertil står for hans vedkommende blank, hvad enten grunden så er at antallet har været ubetydeligt eller han har ønsket at demonstrere at han var ligeglad. Ifølge en rapport fra rektor 12. febr. 1754 havde han dog før nytår »absolveret historiam sacram et trium priorum monarchiarum tillige med historia romana ante constitutam monarchiam; siden continueret med historia imperatorum romanorum ethnicorum, saaledes at notitia status civilis, ecclesiastici & litterarii tillige med Geographien ej er bleven forsømt«. Universitetets skrappe og upopulære prokansler, Erik Pontoppidan, hvem Møllmann i sit rektoratsår 1756 kom i regulært klammeri med, da det viste sig at der var uorden i Den Arnamagnæanske Samling, mente i almindelighed at professorerne ikke i tilstrækkelig grad tog sig af undervisningen. Uden for mistanke har Møllmann næppe været, da Pontoppidan om det akademiske år 1760-61 indberettede, at visse lærere forsømte den, »være sig af Mangel paa Tid eller paa Tilhørere«.[76]

Om forholdene i 1760erne hedder det samstemmende i memoireværkerne, at undervisningen til filosofisk eksamen var mest en farce, »lutter Spøg og Fjas« (J.H.Tauber). – »Over det latinske Sprog og Historien havde jeg gerne villet høre Collegier, men Wadskiær, som da var Professor eloquentiæ, og Møllmann, som var Professor historiarum, var allerede da 2 gamle Vrøvlere, af hvis Forelæsninger man ingen Nytte havde . . . Paa begge disses Collegier gjordes og næsten altid Løjer og saadant, som hindrede dem, der kom der, fra at lære noget« (Jacob Gude). – »Wadskiær vrælede uophørlig, Møllmann havde visse Spørgsmaal, hvorpaa man kunne giøre Regning, og imellem disse adskillig Smaasnak . . . alle vare de meer eller mindre Carricaturer . . . ved deres underlige Dragt og Adfærd« (Ove Malling). Og hvor afslappet Møllmann tog på examen artium har skolemanden Bertel Møller givet et

76. Indberetninger ved rektor til universitetspatronen J.L.Holstein i KB, Ledreborg 359 2°. I årsindberetningen hedder det om Møllmann, *forelæsninger:* In Historiam universalem, *privat kollegium:* Notitia Imperii Romano-Germanici, *tal paa auditores:* ikke udfyldt, *fremmelige elever* (som privatpræceptor?): Claudius Ursin Schönning, Jo. Olavius, Halfdan Einertsen, Elieser Castrup. – Pontoppidans indberetning gengivet i *Universitets og Skole-Annaler,* udg. af L. Engelstoft, 1813 I, se s. 164 og 172; jvf. Michael Neiiendam: *Erik Pontoppidan* II, 1933, s. 188-99.

Fig. 83. Bernhard Møllmann, 1741-54 fast vikar i historieprofessoratet for Holberg og tillagt titlen af professor i fædrelandets antikviteter, som han beholdt i sin fortsatte funktion i professoratet til 1776 (død 1778). Ligesom den pudserlige Wadskiær var han en af universitetets originaler, en lærd og svagtsynet pebersvend med påfaldende vaner, der boede hos sin bror hørkræmmeren i Nørregade. Eleven Herlov Dalhoff karakteriserer ham som et godt menneske og nævner blandt særhederne, at han »før lod sig overrende paa Gaden, end gik af Veyen for nogen; thi Han saae ingen«, og »Det var Ham en Lov, at Han uden for Studii Gaardens Port og midt paa Gaden skulle løse sine Buxer, for at hæfte dem bedre op«. Foto af miniature på Gisselfeld. KB. Billedsamlingen.

eksempel på fra 1771: »I Historie og Geographie: Møllmann, en underlig Mand, der betragtede Examen artium som en ubetydelig Formalitet. Nogle visse Spørgsmaal gav han Alle. F.Ex. Quas res gessit Ferdinandus Catholicus? – Quomodo dispecitur circulus Westphalicus?[77] – Han fortrød ikke paa, at man lod sig soufflere, eller saae i en Bog ved Siden af sig. Een og samme Charakteer pleiede han at give Alle, og jeg fik da ogsaa mit b[ene]«. Det må hertil føjes, at Møllmann da var 69 år gammel og halvblind.[78]

Nye undervisningstilbud. Wadskiær og Schlegel

Møllmanns forkærlighed for historia biblica var en reminiscens fra svundne tider, og den bibelske historie udgik formodentlig snart efter hans afgang af universitetets historiske forelæsningsrepertoire. Mere spændende undervis-

77. Hvad udrettede Ferdinand den Katolske? – Hvordan findes den vestfalske kreds?
78. J.H.Tauber i *Memoirer og Breve,* udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist, XXXVIII, 1922, s. 76; Jacob Gude i samme serie XXVII, 1918, s. 37. Ove Malling i *Gemt og Glemt,* udg. af Louis Bobe og Carl Dumreicher, III, 1916, s. 174. Bertel Møller i *Historisk-biographiske Samlinger,* udg. af C.Molbech, 1851, s. 233; jvf. L.Engelstofts optegnelse om Møllmanns eksaminationer i (Norsk) Historisk Tidsskrift 2. rk. IV, 1884, s. 329.

ningstilbud var allerede blevet fremsat i hans professorperiode, for som fagets ordinære professor havde han kun monopol på eksaminationerne, ikke på undervisningen, og der fandtes kolleger som var ivrige efter at gøre den tidssvarende.

Interessen for historie var i tiltagende. Holberg havde gjort den vedkommende for almindelige læsere, og i den begyndende tidsskriftlitteratur fremsattes tanker om hvilken betydning et kendskab til historien måtte have for samfundsborgeren, filosoffen og den enkelte. Samtidig henvendte Langebeks selskab sig på dansk til et større publikum, appellerede til fædrelandskærligheden og havde 1748 ytret håb om at »vore unge Studerende« ville beflitte sig på »at giøre sig disse Rigers Historie, Sprog og Antiqviteter bekiendte«.[79] Der gik dønninger fra det i 1737 åbnede universitet i Göttingen, hvor historien i kraft af fremragende lærere kom til at stå højt i kurs, og der kom impulser fra ridderakademiet i Sorø, hvor historie og statskundskab ved genoprettelsen 1747 havde fået en sikker plads. Ikke helt tilfældigt var det Sorøprofessoren og oplysningsmanden J.S.Sneedorff, der bragte spørgsmålet om historiens rette indhold og nytte frem til drøftelse i tidsskriftet »Den patriotiske Tilskuer«, og ikke ganske overraskende var det en tidligere Sorøprofessor i historie, der først søgte at modernisere historieundervisningen i København.

Efter nogle uheldige personlige forhold i Sorø var digteren *C.F.Wadskiær* 1751 blevet hjulpet til en stilling som professor ved universitetet i poesi, fra 1765 til 1779 i veltalenhed, og her genoptog han foruden at passe sit lærestolsområde sin tidligere virksomhed ved at annoncere private (dvs. af de studerende betalte) kollegier i historie- og statskundskab. Han henviste til nyere værker og henvendte sig specielt til et publikum af unge adelige, for hvilke der siden 1743 var blevet åbnet adgang til at følge universitetsundervisningen. Faktisk forelå der studietvang, idet de inden påbegyndt udenlandsrejse skulle have fulgt forelæsninger i retsvidenskab og historie.[80] På opfordring af denne adelsungdom (som ikke havde valgt Sorø) ville Wadskiær ifølge lektionskatalogen 1760 fortsætte sin allerede påbegyndte gennemgang af danmarkshistorien og tage fat fra Kalmarunionen på grundlag af Andreas

79. Langebek i forordet til *Det Kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext*, 1748. I fortegnelsen over selskabets velgørere (der manede til efterfølgelse) anføres af studerende Tyge Rothe »Histor. & Juris Studios.«, stud. teol. A.J.Lindberg som gør sig »megen Umag«, m.fl.
80. Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie* II, 1879, s. 114 og 131f. For disse adelige (og andre bedre folks børn), der immatrikuleredes uden examen artium, men efter en lempelig prøve i bl.a. historie og geografi, var den foreskrevne studietid 2 år. I 1759 immatrikuleredes på denne vis 12, i 1760erne gennemsnitligt 6–7 om året og i 1770erne 9–10, Ole B.Thomsen: *Embedsstudiernes universitet*, 1975, I, s. 114-16 og II, s. 700 f.

Hojers kompendium, og de følgende mange år annoncerede han gennemgang af såvel Danmark-Norges som andre staters nyere historie og tilstand. Om med større held kan betvivles, han havde sit snurrige væsen imod sig, men han har i al fald fortjenesten af at ville introducere nyere historie og anbefale dertil svarende lærebøger. 1761-64 fortæller lektionskatalogen at han ville benytte J.Fr. Joachim: »Einleitung zu der Geschichte der heutigen Reiche und Staaten von Europa«, 1753.[81]

Ved hans og Møllmanns side virkede desuden *Johan Heinrich Schlegel,* der senere overtog Møllmanns professorat (1776-80). Han var bror til den indvandrede Sorøprofessor J.E.Schlegel og tysk opdraget, men blev huslærer på Fyn hvor han lærte sig dansk, var hovmester for nogle Rantzauer ved Sorø 1758-60 og opnåede ved protektion 1760/61 et ulønnet professorat i filosofi. Som Wadskiær bragte han et Sorø-pust til universitetet, læste 1761-75 to timer ugentlig over verdenshistorien ud fra Holbergs kompendium, men holdt derudover en lang række private kollegier. På disse gennemgik han danmarkshistorien og den nyere verdenshistorie, sidstnævnte bl.a. med benyttelse af Göttingerprofessorerne J.St.Pütters tyske rigshistorie og G.Achenwalls grundtræk af den nyere europæiske historie. Fra 1768 anmeldte han undervisning i de europæiske staters nuværende tilstand og nyere historie, og 1776 omtaler han i lektionskatalogen, at han har beskrevet sin undervisningsmetode nærmere i et skrift uddelt til yndere af historien.

Schlegel sigter hermed til et lille programskrift *Om historiske Forelæsninger,* dateret maj 1776, hvori han gør nærmere rede for sine erfaringer og intentioner som historielærer i anledning af, at Møllmann nu har overladt ham retten til at eksaminere i historie. Suppleret med en tilbageskuende redegørelse for sit forfatterskab og virke i forsvarsskriftet »Betragtninger over Journaler og lærde Tidender« (1779) giver Schlegel et indblik i historieundervisningens forløb, mål og metoder som er lidt opmærksomhed værd.[82]

Han begyndte 1761, siger han, med at holde kollegier over de skønne videnskaber og fædrelandshistorien, og de var begge velbesøgte. Ved danmarkshistorien lagde han Hojers bog til grund, da den indeholder meget

81. I rapporten for 1753-54 beretter Wadskiær: »Jeg havde ellers offereret et Colleg. over Notit. Reip. Danorum Pristin. et Hodiernæ, tam in se quam in Relat. ad al. Status Europæos Spectatæ/: efter Everh. Othonis maade i hans Prim. Lin. Notit. Rerum publ. :/ hvorover mange med Ærgierrighed havde hørt mig læse paa Sorøe« (men der var ikke tilstrækkelig tilslutning), KB, Ledreborg 359 2°. – M.h.t. historieundervisningen af adelige anføres i en universitetsindberetning 1760 om Wadskiær: »Blandt hans Collegianter have været Geheimeraad Lewezows tvende Sønner, hvilke af ham ligesom af flere Lærere roses meget«, RA, Danske Kancelli D: 1699–1771, V Henlagte sager 113.

82. Der er tale om sidstnævnte skrifts s. 75-79.

godt, selv om det ikke var ham ubekendt, at den stod i ringe kurs hos nogle elskere af den danske historie. Men efter 1762 gik det tilbage. Den redelige mand fortæller sørgmodigt: »Min Skiebne var ikke saa lykkelig. Tallet af mine Tilhørere formindskede sig stærkt i Aaret 1763, uden at jeg veed mig skyldig deri. Fra denne Tid af indtil Aaret 1776 er jeg bleven nødt til, for ei at være som Professor ørkesløs, at føie mig efter 4,5 eller i det høieste 10 Tilhøreres egen Begiering, og at udarbeide nye Collegier af forskielig Slags«. Møllmanns afståelse stillede ham friere (da han ikke længere var økonomisk afhængig af honorarerne for de private kollegier), og nu sidst i årene 1776-78 »er det mig lykket, det ene Aar mere, det andet mindre, at have endeel opmærksomme Tilhørere. Men i Fædrenelandets Historie havde jeg Vinteren 1776-77 nogle faa og i disse to sidste Aar ingen Tilhørere«. Det må beklages, for historie har både betydning for teologen, juristen, kameralisten og filologen, ja har almenoplysende karakter. »Hvem kan negte, at enhver, som vil regnes iblant de Lærde og Oplyste, maa have rigtige og sammenhængende Begreber om Verdens Begivenheder, om de forskellige Nationer og Stater, og især god Kundskab om sit Fæderneland? da endog ustuderte af begge Kiøn har Gavn og Ære af saadanne Indsigter«.

Han giver nogle eksempler på, hvad han har gennemgået efter anmodning fra sine få proselytter, foruden danmarkshistorie og verdenshistorie den specielle historie af nogle europæiske stater, nemlig Tyskland »som den vigtigste for vores Land, næst efter den Danske og Norske« samt Frankrig, Sverige og Nederlandene. Om sin metode oplyser han, at han i danmarkshistorien for at lette tilegnelsen fremlægger kilder og hjælpemidler, herunder medaljer i aftryk og kobberstik, og verdenshistorien gennemgås efter den synchronistiske metode, især brugbar ved repetition når historien forhen har været studeret i en anden orden. Derved bruges billeder »for at giøre des fastere Indtryk«.[83] Endelig taler han, forståeligt ud fra sit ønske om at finde tilhørere, indtrængende om nytten af at gå til forelæsninger. Et studium af historien er krævende, »naar den skal kunne føres til Nytte i det borgerlige Liv«, og det falder tungt ved egen læsning. En øvet lærers mundtlige vejledning giver et levende indtryk og er langt at foretrække, fordi læreren vil kunne 1) forme et historisk judicium, 2) forbinde fædrelandshistorien med den udenlandske, 3) sammenfatte enkelthederne i et overblik og 4) gøre frugtbringende refleksioner, som kan anvendes på nutiden og dens forbedring. Unge adelsmænd og velopdragne personer fra 10 til 17 år opfordres

83. Jvf. lektionskatalogen 1762-63: ». . . in exhibenda historiæ & geographiæ notione generalis *tabulis & imaginibus* suffulta . . .«.

(1776) til at komme og bivåne forlæsningerne; at betro historieundervisningen for meget til hovmestre og informatorer er ubilligt i så vigtig en sag. Uformuende skal gerne få undervisning gratis.

Såvidt Schlegel. En nedskrift af hans forelæsninger over danmarkshistorien 1763 på over 500 kvartsider godtgør hans flid og indsigt,[84] og selv om han nok har været rigelig grundig, er der næppe grund til at tvivle på hans velmente bestræbelser på at gøre undervisningen pædagogisk og tiltrækkende. Men den sidstanførte bemærkning rører ved et væsentligt forhold. Honorarordningen for de private kollegier, som professorerne havde ret til at holde ved siden af de offentlige forelæsninger, kunne gøre det dyrt eller uoverkommeligt for mindrebemidlede studenter at dyrke de ofte mere interessante emner, som her blev behandlet. Wadskiærs og Schlegels henvisninger til tyske lærebøger og Schlegels hele appel til bedre folks børn ikke ligefrem tyder på, at de just har haft den dansk-norske middelstudent i tankerne. Hvilket ingenlunde er det samme som at de manglede social forståelse. Wadskiær kom selv fra små kår, og Schlegel optog bondesønnen Rasmus Nyerup frit i sit hus og underviste ham lejlighedsvis privattissime.[85a]

Et andet tilhørerproblem lå i Schlegels tyske herkomst. Under og efter Struenseeperioden fik de antityske stemninger løb og spillede også ind i de angreb på Schlegels litterære virksomhed, der fremkaldte han »Betragtninger«. Animositeten har vel nødvendiggjort hans forsvar for anvendelsen af Hojers tysksprogede kompendium, som rigtignok dansk-norskhedens talsmand P.F.Suhm endnu 1765 betegnede som god.[85b] Og den kan have bevirket, at netop forelæsningerne i fædrelandshistorie efter hvad han selv fortæller blev svigtet.

Men svigtet af hvem? – Baggrunden for Møllmanns tilbagetræden og Schlegels programskrift var iværksættelsen af en studieordning, der nødvendigvis måtte både øge kravene og formindske antallet af tilhørere.

84. »Vorlesungen über die dänische Historie«, afskrevet 1765 af Johann Christian von Jessen efter en nedskrift 1763 af F.C. von Haxthausen. Der begyndes med et stort afsnit om kilder og litteratur til dansk historie med et særligt kapitel om Hojers danmarkshistorie, og der refereres lejlighedsvis til professor Schlegels egne meninger. Den nordiske mytologi er inddraget. KB. Acc. 1978/82.

85a. Rasmus Nyerups *Levnetslöb beskrevet af ham selv,* 1829, s. 12-15, 18f.

85b. P.F.Suhm: *Samlede Skrifter* IX, 1792, s. 98. Hojer blev også anvendt som grundbog ved Kieleruniversitetet af A.H.Lackmann, historieprofessor 1733–53, se KB, Ny kgl.Saml. 897 4°: A.H.Lackmann: *Anmerkungen über A.Hoyers kurzgefasste Dännemarkische Geschichte, wie solche der studirenden Jugend in Kiel erkläret worden.*

Studieordningen o. 1780. Guldberg

1775, altså et årstid før Schlegel offentliggjorde sit programskrift, havde regeringen Guldberg afstukket nye linier for såvel universitet som skole.

I den store latinskoleforordning af 11. maj 1775 var tidligere tilløb til undervisning i og på dansk ført videre ud ved bestemmelser om at danskundervisningen skulle plejes gennem alle skolens klasser, uden at de gamle sprog skulle forsømmes. Der dekreteredes læsning af tidens bedste danske værker, hvoriblandt Guldbergs verdenshistorie og en nationalhistorisk eksempelsamling af berømmelige og gode danske, norske og (slesvig-) holstenske mænds handlinger, nemlig den to år efter udgivne »Store og gode Handlinger« af Ove Malling. Selve historieundervisningen skulle bestå i dels fædrelandshistorie dels verdenshistorie, og den sidste læres synchronistisk efter perioder (jævnfør responsen hos Schlegel). Kronologien skulle nøje fastholdes, og »Aarsagerne til Rigernes Flor og Fald, Vindskibelighedens Tilstand, Religionens og Videnskabernes Skiebne, Virkningen af Dyd og Laster forklares og indskiærpes«. Hvad indholdet af historien angår var intentionerne således nogenlunde i overensstemmelse med Holbergs, men dertil kom kravene om sikkert kronologisk overblik. Hans kompendium måtte under alle omstændigheder opgives, for lærebøgerne skulle nu være på dansk. På Guldbergs bestilling udkom 1776 P.F. Suhms »Historie af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms Bedste« og – efter at Schlegel havde undslået sig – 1777 »Den almindelige Verdens Historie til Skolernes Brug« ved professor i klassisk filologi Abraham Kall.

Dermed var pensum til examen artium i historie blevet mere end dobbelt så stort som hidtil og historie for alvor blevet skolefag, ikke alene et vigtigt led i uddannelsen af adelige og fremtidige statsmænd, men nu også for vordende samfundsborgere i bredere forstand. Suhm udtaler både sin egen og Guldbergs tanke, når han i forordet til lærebogen erklærer, at kundskaben om fædrelandets historie er såre nyttig og noget, »som en god Borger og duelig Æmbedsmand næppe kan undvære«. At det dog stadig kunne have sine vanskeligheder at gøre en historisk fremstilling tilgængelig for dansk-norske borgere under enevælden, fremgår af en række modererende rettelser, Guldberg foretog i Suhms manuskript inden trykningen. Historieundervisningen skulle være samfundsbevarende, og nogle ændringsforslag motiveredes over for Suhm med frygten for »at Ungdommen af denne Historie ikke faaer den Patriotisme antændt, ikke den Hengivenhed til Kongehuset opvakt, ikke den Lyst indskjærpet at agte og følge gode Forfædre, som dog bliver Historiens eneste Nytte«.[86]

Samme år og dag som skoleforordningen blev udstedt, blev der i

konsekvens af denne givet nye bestemmelser om de relevante akademiske eksaminer. Examen artium skulle naturligvis, efter en vis frist, gælde historien i det omfang de nye lærebøger foreskrev og foregå på dansk, men da fagene fysik og matematik efter den nye læseplan i skolen havde måttet vige for de udvidede pensa i andre fag, skulle den obligatoriske filosofiske eksamen kun være en prøve i disse fag sammen med filosofi. Det udvidede skolepensum betød således, at universitetets obligatoriske undervisning i historie var blevet flyttet over til latinskolen. I stedet indgik et nyt og større historiepensum i en nyindstiftet *examen philologicum.* Denne højere filologiske eksamen udkrævedes af kommende skolelærere og var tillige en betingelse for at nyde stipendier over en vis størrelse eller af længere varighed. Pensummet omfattede foruden de klassiske sprog historie, geografi, mytologi og antikviteterne, men defineredes ikke nærmere i bestemmelserne.[87]

Den nye studieordning fungerede i elleve år. Fra dens ikrafttræden 1777 til dens ophør 1788 eksamineredes ialt 121 filologiske kandidater eller i gennemsnit 11 om året. Det var ifølge Jacob Baden også det sædvanlige antal tilhørere, de pågældende lærere kunne gøre regning på[88] – og vel altså omtrent det antal der har fulgt Schlegels forelæsninger i verdenshistorie som »endeel opmærksomme Tilhørere«. Blandt disse var Knud Lyne Rahbek (kandidat 1777), og – som en af de bedre folks børn der havde fulgt Schlegel allerede inden artiumseksamen – den højtbegavede Friedrich Münter, søn af den tyske præst ved St. Petri Kirke. Han tog filologisk eksamen 1780 og har givet et sammentrængt dagbogsreferat af Schlegels eksamination, tilsyneladende væsentlig en skærsildsprøve i hukommelsesfærdigheder:

»Schlegel hilt mich 3/4 Stunde warm. Punische Kriege – Marius, Sylla – Numiden, Jugurtha – Sajis, . . ., Cleopatra – Antigonus und Demetrius – Pergamus. Bellum sociale, Cato Uticensis. Englische Königsst[ämme], Französische Königsst[ämme], dänische Könige in England. Span[ische] Success[ion]. Königl[iche] Häuser Bourbon, Fürsten aus dem Hause Oldenburg . . . Engl[ischer] Heinr[ich] 4. Malteser Riter & deutsche Riter. Ich vereinte die Arsaciden mit den Seleuciden und konnte o[hne] die Zeitr[echnung] der Jud[ischen] Gesch[ichte] nach den Büchern der Kronik u[nd] Kaiserfolge von Ferdnand bis Rudolf 2 genau . . .«.[89]

86. *Suhmiana,* ved Rasmus Nyerup, 1799, s. 345-56; jvf. Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm,* 1898, s. 185-88. Også Kalls verdenshistorie (ofte fejlagtigt angivet som udkommet 1776) havde Guldberg til gennemsyn, se Genealogisk og biographisk Archiv 1840-49, s. 438f.

87. Forordningerne under 11. maj 1775 i Schous *Forordninger.*

88. *Kiøbenhavns Universitets-Journal,* udg. ved Jac. Baden, I, 1793, s. 54.

89. KB, Ny kgl. Saml. 387^{ee}, III 8°, under 22. maj 1780. Et tilsvarende dagbogsreferat af examen artium 1778 er gengivet i *Frederik Münter, Et Mindeskrift* II = *Aus den Tagebüchern Friedrich Münters,* hrsg. von Øjvind Andreasen, I, 1938, s. 12.

Hvordan så en historiestuderende efter bestået eksamen rettelig burde anlægge de videregående studier, f.eks. når der stiledes mod en magistergrad, var angivet af en kommission anført af Guldberg i en ny og udførlig fundats for Kommunitetet 1777.

Kommunitetsalumnerne var stadig forpligtet til at drive studieøvelser, men de gammeldags tale- og deklamationsøvelser faldt bort og erstattedes af redegørelser for pensumlæsning. Alumnerne var fordelt på 12 borde à 13 alumner ledet hvert af en dekan, og Guldberg udliciterede nu disse borde på bestemte fag »i Forhold til Kirkens og Statens Fornødenhed«, hvilket betød 6 teologiske, 2 juridiske, 1 medicinsk, 2 i fysik og matematik samt 1 bord i historie. I de første tre år skulle alumnerne beskæftige sig med det foreskrevne pensum til examen philologicum. De næste og sidste to stipendieår, som kun kunne nydes såfremt eksamen var bestået, måtte de vælge et hovedstudium og flytte til det dertil udpegede bord. For alle borde eller bordgrupper blev der derpå detaljeret angivet hvad fagstudierne burde gå ud på. Denne hidtil udførligste studieplan i universitetets historie fortjener engang at blive analyseret i idéhistorisk sammenhæng, men var i praksis forfejlet, så nøjeregnende i sine krav til alumnernes daglige flid at fordringerne ikke med rimelighed kunne indfris. I mere mådeholden form havde den i sig selv positive nyskabelse måske holdt sig længere, end de 10-15 år det blev tilfældet.

Planen for *det historiske bord* har interesse ved bl.a. at vise, hvilke historiske værker der ansås for studieværdige. Bordkandidaterne havde valget mellem to retninger, studier af fædrelandets historie eller af den almindelige. Til studiet af *verdens*historien krævedes læsning af en række oldtidshistorikere fra Herodot og Thucydid til Sveton samt Aristoteles' politik. For nyere historie fordredes gennemgang af William Guthrie's verdenshistorie i den tyske bearbejdelse (Leipzig 1765ff, til 1777 udkommet i 14 dele i mere end dobbelt så mange bind), P.-F. de Velly's »Histoire de France« (1755ff, inclusive fortsættelse 10-15 bind) eller en anden god forfatter af en europæisk stats historie. På egen hånd skulle læses A.F.Büschings geografi, »L'esprit des lois« af Montesquieu, den fra 1772 udkommende »Historisches Journal«, udgivet af Göttingerprofessoren J.C.Gatterer og af overvejende litteraturorienterende karakter, forskellige kronologiske håndbøger og C.G. Buders litterærhistoriske »Bibliotheca historica«. Ved studiet af *fædrelands*historien fordredes først læsning af flere af de allerede nævnte forfattere, bl.a. Thucydid og Sveton, Guthrie, Gatterers historiske journal (som også indeholdt anmeldelser af dansk historisk litteratur), Buders bibliotek og Büschings geografi, og siden hvad der egentlig angik denne, nemlig uspecificerede værker af P.F.Suhm, Gerhard Schøning, Schlegel, W.E.Christiani og Erik Pontoppidan, »ligesom

Fig. 84. Alumnerne ved Kommunitetet var fra 1777 fordelt på 12 borde, der hver var tilknyttet et fagområde. Deres navn blev indført i en dertil indrettet bordprotokol gennemtrukket med en forseglet snor, hvori den pågældende borddekan så førte regnskab over alumnernes læsning og fremgang. I de to bevarede historiske bordprotokoller ses, at alumner på begynderniveau helt overvejende læste Guldbergs verdenshistorie (oldtidens historie), Kalls lærebog i verdenshistorie eller Millots verdenshistorie, der 1781 ff udkom i dansk oversættelse. Efter protokollerne at dømme valgte meget få et videregående historiestudium, det fremgår blot at den senere jurist og historiker Gustav Ludvig Baden 1784 læste danmarkshistorie efter Holberg. Det historiske bords protokol I 1778-84 i RA, KU 21.08.17.

og hvad flere Forfattere i Videnskabernes Selskabs Samlinger have skrevet«. Ved begge studieretninger skulle man overveje staternes forskellige natur, de virkende årsager og sammes følger, skribenternes fortællemåde og historiske nøjagtighed.[90]

Karakteristisk for tiden var her som under andre fag henvisningerne til de lærde journaler og for planen i det hele ønsket om en orientering i nyere litteratur sideløbende med videnskabens klassikere. Der appelleredes til

90. Fundatsen af 25. juni 1777 i Schous *Forordninger*. Værker af Pontoppidan omtales ovenfor, af Suhm, Schøning og Schlegel nedenfor. W.E.Christiani var historieprofessor i Kiel og udgav 1775-79 i 4 bind *Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Hollstein*. Om kommunitetsordningens tilblivelse og skæbne C.E.F. Reinhardt i Historisk Tidsskrift 3. rk. III, 1862-64, s. 272-74, 294-303, hvortil kan føjes Guldbergs dom, at den viste gode resultater 1780-84, da han selv deltog i overopsynet (smst. 4. rk. I, 1869-70, s. 175), og vidnesbyrdet for Nyerup 1783, der indicerer, at der faktisk blev lagt vægt på alumnernes forståelse af de læste bøger, *Levnetslöb* (note 85a), s. 22.

forståelsen ved krav om bedømmelse af forfatterskabernes særegenheder, og bemærkelsesværdig hvad historien angår er tilslutningen til den linie Schlegel var slået ind på, anbefalingen af studiet af et europæisk hovedlands historie.

Bemærkelsesværdigt er overhovedet at historien fik tildelt en plads. Det faldt dog i naturlig forlængelse af fagets styrkelse i den lærde skole og skyldtes formentlig *Guldbergs* bevågenhed, der ved lejlighed kaldte historien sit kæreste fag og ved siden af et teologisk forfatterskab havde vist med sin *Verdens Historie* (1768-72), at historien lå ham personligt på sinde. Uafsluttet i tre dele nåede det ambitiøst anlagte værk blot til slutningen af den peloponnesiske krig. Fremstillingen er holdt i en blanding af simpel og retorisk-docerende stil, meget bevidst i sprog og form, og repræsenterer et selvstændigt og pedantisk-omhyggeligt forsøg på efter kilderne og de bedste forbilleder at skabe en verdenshistorie med vægt lagt på de indre forhold, kulturens, kunstens og videnskabens historie. I anlæg slutter den sig nært til den filosofisk-pragmatiske retning, historikere som Holberg og Voltaire der ville aftvinge historien et kulturperspektiv. Den satte sig videre spor, da synspunkter og periodeinddeling så langt værket rakte blev lagt til grund for Kalls verdenshistorie, og den blev, som protokollen for det historiske bord viser, læst af kommunitetsalumnerne ved siden af denne. Kritisk historieskrivning var det ikke, her videreførtes traditionen af Langebek og Suhm.

Historieforskning. Langebek og Suhm

Hovedresultatet af *Langebeks* stadige arbejde med kilderne blev ikke bidragene til »Danske Magazin«, ej heller afhandlinger eller fremstillinger, men det store diplomatarium og påbegyndelsen af en dansk scriptores-udgave.

Drømmen om *diplomatariet* var at tilvejebringe en så vidt mulig fuldstændig samling afskrifter af breve og aktstykker til oplysning af Danmark-Norges historie. Tanken var undfanget af Gram og målet for både ham og Langebek at udgive et Corpus diplomaticum Daniæ et Norvegiæ i lighed med Thomas Rymer's store aktsamling vedrørende Englands historie, som også Holberg havde vidst at værdsætte, »Foedera, conventiones, litteræ« etc. (20 foliobind 1704-35).[91] Langebek fik en særlig bevilling til at fortsætte Grams arbejde, samlede ind fra biblioteker og arkiver over hele landet og opnåede desuden kongelig understøttelse til en rundrejse i Østersøområdet for at komplettere

91. Om Rymer's *Foedera* udtaler sig Gram i Dansk Samlinger 2. rk. I, 1871-72, s. 373, Langebek i *Breve fra Jacob Langebek*, udg. ved Holger Fr. Rørdam, 1895, s. 139, Holberg i Epistel 294. En fortegnelse af Langebek over aktstykker vedrørende Nordens historie i *Foedera* findes i KB, Werlauffs manuskripter nr. 16.

Fig. 85. Jacob Langebek er på det eneste eksisterende portræt afbildet i sit stiveste puds som geheimearkivar (1748-75). Bogen med Christian V.s monogram må være Danske Lov (1683) og det antydede nummer i baggrunden betegnelsen for et skab eller rum i arkivet. Portrættøren er Søren Abildgaard, med hvem Langebek havde et snævert samarbejde. Han var med på indsamlingsrejsen i Sverige, gjorde fra 1755 tjeneste som arkivtegner (af diplomer, segl og gravmonumenter) og har tegnet forlæg til tavler i »Scriptores rerum Danicarum«. Miniature 1751. Frederiksborg.

samlingen. Navnlig undersøgelserne i Sverige gav bonus, også i form af personlige forbindelser med svenske lærde, der viste ham den for en dansker sjældne anerkendelse at indvælge ham i det svenske videnskabsakademi.

Afskrift blev føjet til afskrift, men Langebek formåede til syvende og sidst ikke at sætte skæringspunkt for den afslutning af indsamlingen, som var nødvendig såfremt blot en del af diplomatariet skulle udgives, og Langebeks diplomatarium blev da sammen med afskrifterne taget for Gram liggende i Geheimearkivet, nu Rigsarkivet, hvor de stadig er tilgængelige i kronologisk ordnede bind og pakker. Lægges hertil Langebeks utallige *excerpter,* optegnelser fra trykte og håndskrevne kilder blandet med originale kilder der nu opbevares i Det kongelige Bibliotek, tegner sig billedet af den mest ihærdigt arbejdende historiske samler danmarkshistorien har at opvise. Samlingerne har været overordentlig benyttet, diplomatariet på grund af den bekvemme indgang det gav til aktmaterialet, undertiden til breve som kun var (og er) tilgængelige her, excerpterne på grund af deres rige stof til litterær-, kultur- og personalhistorien. F.eks. står Suhm og Werlauff, der nedenfor skal nævnes, som forskere i betydelig gæld til Langebeks samlinger.

I sine senere år koncentrerede Langebek sig om planlæggelsen af en systematisk udgave af de vigtigste kildeskrifter til Danmarks historie i middelalderen *Scriptores rerum Danicarum.* Hertil regnede han foruden annaler

og krøniker m.v. hvad der kunne opspores af necrologier, gave- og jordebøger og fandt også her tekster i Sverige. De første tre bind besørgede han selv 1772-74, og væsentlig på grundlag af hans materiale, men tilrettelagt af andre kom efter hans død 1775 de følgende bind, bind VII i 1792, VIII i 1834 og et samlet registerbind 1878. Værket stod mål med tilsvarende scriptores-udgaver i udlandet, og materialet var tilvejebragt med udholdenhed og indsigt, så at eftertiden ikke har fundet meget at tillægge, omend nok haft indvendinger at rette mod den mangelfulde editionsteknik. Dets betydning i national forstand blev officielt anerkendt ved at kongen, da Langebek døde, påtog sig omkostningerne ved fortsættelsen. Manden som overtog ledelsen heraf var den allestedsnærværende P.F.Suhm.

Langebeks historiske selskab var foreløbig sygnet hen, og ingen af universitetets historikere formåede at skabe samling om deres person, selv om *Schlegel* absolut var en habil historisk forfatter, fra 1776 forsåvidt anerkendt som han da blev optaget i Videnskabernes Selskab. Hans tyske bearbejdelse af Niels Slanges Christian IV.s historie (1757-71) indeholdt gode oplysende bemærkninger og hans »Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme« (1769-77) var en hæderlig (men uafsluttet) gennemarbejdelse af danmarkshistorien fra 1448 til 1629. I en tid hvor »Danske Magazin« var gået i stå fortsatte han desuden traditionen for kommenteret kildeudgivelse ved sin »Samlung zur dänischen Geschichte« 1-2 (1773-74), hvor han bl.a. publicerede en undersøgelse af rigsrådets sammensætning 1536-1660 og gav værdifulde bidrag til Christian IV.s historie. Men han døde på sin karrieres højdepunkt, kort efter at han som Gram og

Fig. 86. Trekløveret Gram, Langebek og Suhm var ikke alene det 18. århundredes store lærde historikere, men står også som pionerer i arbejdet med at tilvejebringe et systematisk overblik over kilderne til dansk historie. Gram grundlagde diplomatariet i Rigsarkivet, Langebek udbyggede det i væsentligt omfang og tog initiativet til »Scriptores rerum Danicarum«, mens Suhm bl.a. fortsatte Scriptores-udgaven og meddelte diplomer i sin store »Historie af Danmark«. Medaillonstikket anvendes som titelvignet af »Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie« (Kildeskriftselskabet), stiftet 1877.

Møllmann var blevet historiograf og leder af Det kongelige Bibliotek, og det var *Suhm* der med sine rige midler, sit initiativ og åbne vindende væsen blev den danske historikerverdens centrumskikkelse i en lille menneskealder.

Suhm kom som ung hos Holberg og Gram og sluttede hos sidstnævnte livsvarigt venskab med Langebek. På grund af sit ægteskab med en rig arving måtte han 1751-65 opholde sig i Trondheim, hvor han sammen med den lærde rektor *Gerhard Schøning* studerede den nordiske historie. Svorne Grambeundrere satte de sig for at rydde op i overleveringen og udgav 1757 i fællesskab »Forsøg til Forbedringer i den danske og norske Historie«, men delte iøvrigt det fremtidige arbejde mellem sig, så Schøning tog sig af den norske historie, mens Suhm koncentrerede sig om Danmark. Schøning blev nogle år efter historieprofessor i Sorø og 1775 Langebeks efterfølger som geheimearkivar, men nåede inden sin død 1780 blot at føre sin monumentale *Norges Riiges Historie* frem til år 995 (1-2 1771-73, 3.del ved Suhm 1781).

Suhm opnåede derimod et langt liv med en meget stor og ujævn produktion af blandet skønlitterært, moralfilosofisk, samfundsvendt og historisk indhold. Han havde oplysningstidens gejst, reagerede litterært på impulser og strømninger, men frodigheden må siges at være større end evnen til gennemarbejdet og koncis behandling. Da han vendte tilbage til København blev han mæcen og hjælper for mange og gjorde sit store bibliotek offentligt tilgængeligt på et tidspunkt, hvor Det kongelige Bibliotek endnu var en lukket verden. Til mæcenatkredsen hørte gennem årene både mænd af den ældre og yngre generation, fra 1780erne de lovende unge magistre Rasmus Nyerup og Frederik Sneedorff der begge taknemmeligt erkendte deres gæld til ham. Politisk var han frihedsmand og luftede gerne samfundskritiske synspunkter, men kritikken gik sammen med en stærk fædrelandsfølelse og hindrede ham ikke i at stå i venskabelig forbindelse med den udpræget konservative Guldberg. Forbindelsen førte til opfordringen om at udarbejde den ovenanførte lærebog i fædrelandets historie.

Forskellige forberedende afhandlinger og bøger behandlede kildeproblemerne og indledende emner som den nordiske gudelære og de nordiske folks oprindelse, sidstnævnte bl.a. ved at følge Leibniz' tanke om sprogsammenligningen som middel til at udrede folkeslagenes historie. De førte frem til »Critisk Historie af Danmark udi den hedenske Tid« (I-V, 1774-81), hvori Suhm søgte at blive herre over vanskelighederne, f.eks. denne at han i myter og sagn så efterretninger om historiske foreteelser, som det gjaldt om at tidsfæste. Efter det 18. århundredes rationalistiske opfattelse var myterne forklædt historie, og Suhm fandt f.eks. skarpsindigt ud af, at de gamle kilders brogede udsagn om en Odin dækkede over eksistensen af mindst tre historiske fyrster af dette navn.

Fig. 87. P.F. Suhm, rigmand, litterat, mæcen og historiker, fra 1787 med titel af kgl. historiograf. I betragtning af Suhms position og betydningsfulde virke som historiker var det rimeligt, at der efter hans død 1798 blev afholdt en mindehøjtidelighed på universitetet. Det afsløredes dog snart efter, at hele mindefesten var blevet bekostet af enken; universitetet selv havde ikke råd, hævdedes det. Med mindetale, kantate og musikfremførelse stod universitetets hyldest det Suhmske bo i 685 rigsdaler. Kopi af maleri 1772 af Jens Juel. Frederiksborg.

Endelig i 1782 kunne han begynde at udsende *Historie af Danmark,* planlagt som en altomfattende fremstilling af historien fra den første Odin til den oldenborgske kongeslægt. Fremstillingsformen er efter sagntiden årbogens, men alt hvad Suhm havde samlet og excerperet skulle med, så at det hele blev en enorm stofsamling i kronologisk orden, gengivelser af kilder ved siden af Suhms kommentarer og utallige henvisninger til trykt og utrykt litteratur. Det burde være blevet en sammenfattende syntese af Grams kritik og Langebeks indsamling, men Suhm havde ikke taget læremesterens kritiske genius i arv og vovede ikke at skære igennem hverken stofmassernes mange efterretninger eller sine egne tanker frem og tilbage ved arbejdsbordet. Værkets største værdi kom derfor til at ligge i selve kildepræsentationen og den kronologiske oversigt, som her bød sig for forskerne. Hele det storslåede foretagende nåede ved afslutningen frem til år 1400 og udgjorde da noget over 9000 kvartsider. De første syv bind blev væsentlig udgivet af Suhm selv 1782-1800, bind VIII-IX efter hans død 1798 ved Abraham Kall og X-XIV ved Rasmus Nyerup, der bødede på manuskriptets ufuldstændighed ved at tilføje aktstykker hentet fra Langebeks diplomatarium og satte punktum 1828.[92]

92. C.Paludan-Müller giver en udførlig og forstående gennemgang af Suhms historiske forfatterskab i Historisk Tidsskrift 5. rk. IV, 1883, s. 152-88; jvf. Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm,* 1898, hvori bl.a. om Leibniz.

Som udgaven af *Scriptores* kom *Historie af Danmark* til at beskæftige historikere i næste generation. I begge værker var Danmarks middelalderhistorie i betydelig udstrækning blevet gravet frem i lyset, men den egentlige bearbejdelse og udnyttelse af materialet var overladt til eftertiden.

STUDIET DIFFERENTIERES

Rammerne udvides 1788. Kall og Sneedorff

Ved fundatsen af 7. maj 1788 oprettedes under Det filosofiske Fakultet fire ekstraordinære professorater, hvis indehavere skulle dele forelæsnings- og eksamensbyrde med de ordinære professorer. Deriblandt var det ene i historie. Baggrunden var en samtidig omordning af eksamenssystemet, hvorefter 1775-ordningen blev bragt til ophør. I stedet vendte man tilbage til en *filosofisk eksamen* omfattende en dobbeltprøve dels i filosofi, matematik og naturvidenskab dels sprog og historie, hvis bestået var nødvendig for at erholde stipendier og en dog ikke ufravigelig betingelse for at kunne indstille sig til endelig eksamen i teologi, medicin og retsvidenskab. Desuden anordnedes for alle, der ville være rektorer eller konrektorer, en ny *skolelærereksamen,* i hvilken historie indgik som et af fagene. Det tidligere et- eller halvårs kursus i historie var således vendt tilbage, men på højere niveau, eftersom latinskoleundervisningen i historie var blevet forbedret, og historie indgik som fag i et videregående studium til embedseksamen. Derudover skulle en af historieprofessorerne undervise og eksaminere de jurastuderende i *statsvidenskab,* »notitia statuum Europæ« og især de danske staters naturlige og politiske forfatning.

Det hed om fagområdet, at historieprofessorerne skulle forelæse »saavel om den almindelige ældre og nyere Historie og Geographie som og Kundskaben om de europæiske Stater og især om Fædrenelandet«. Selv om der står kundskab, ikke historisk kundskab, og sætningens sidste halvdel vel altså først og fremmest går på de jurastuderendes orientering i statskundskab, viser den følgende tid at nyere *europæisk statshistorie* såvel som *fædrelandshistorie* fra nu af blev betragtet som faste elementer i historieundervisningen, hvorimod faget *geografi* umiskendeligt var på vej til at blive en historisk eller statsvidenskabelig bidisciplin. Det anføres ikke i bestemmelserne for filosofisk eksamen og betragtes nærmest som et bifag til skoleembedseksamen. De to historieprofessorer var sidestillede uden hver at skulle have ansvar for et delområde. De skulle som andre lærere indrette deres forelæsninger således, at der i hvert semester blev forelæst over alt hvad der blev eksamineret i ved den påfølgende

filosofiske deleksamen, og der skulle med mellemrum holdes indledende forelæsninger om fagets indhold, historie og metode. Endelig blev det for den fremtidige besættelse af lærestolene vigtigt, at der derved udkrævedes faglige kvalifikationer inden for det pågældende videnskabsområde.[93]

Ændringerne ses straks af lektionskatalogen for vinteren 1788/89. Professor ordinarius *Abraham Kall* annoncerede indledningsforelæsninger om det historiske studium foruden gennemgang af Europæ statuum notitia, mens extraordinarius *Frederik Sneedorff* agtede at forklare staternes nuværende tilstand geografisk og »statistisk« og privat ville gennemgå de vigtigste europæiske statsomvæltninger i de sidste tre århundreder.

Kall var Schlegels efterfølger og af den gamle skole, tidligere professor i græsk og bibliotekar ved universitetsbiblioteket. Udover at være i besiddelse af en næsten polyhistorisk lærdom var hans nærmeste adkomst til lærestolen affattelsen af lærebogen i verdenshistorie, ved hvilken han dog – foruden Guldberg – havde fulgt en samtidig tysk lærebog af J.M. Schröckh. Vistnok skete overtagelsen ikke efter hans egen tilskyndelse,[94] men efter at historien var blevet hans domæne, varetog han området dygtigt og samvittighedsfuldt gennem fyrre år, fra 1781 til 1821. Han var trofast over for det 18. århundredes historikertradition og dens sidste skud i Suhm, havde gået Langebek til hånde og var som denne mere historisk samler og kildekommentator end historieskriver. Uden større trang til videnskabelig produktion blev hans forskningsmæssige hovedindsats den omhyggelige udgivelse af Suhms danmarkshistorie bind VIII-IX vedrørende tiden 1182-1241, idet han erkendte forpligtelsen over for dette »største og vigtigste Arbejde, som dansk Mand nogensinde har paataget sig« (forord 1808). I arbejdet er nedlagt megen viden, og han når længere end Langebek ved at se, at der må opstilles en slægtstavle mellem »originale« og afledte annaler. Også antikken omfattedes af den lærde forskers interesser, og de tangerede ægyptologien. Herom modtog den besøgende med ærinde i Sct. Pedersstræde 11 straks et vink i professorresidensens indgang, hvor der stod opstillet to imposante ægyptiske sarkofaglåg af sten.[95]

Men Kall var meget andet end forsker, en engageret samfundsborger der

93. Om baggrund og tilblivelse Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes universitet* 1-2, 1975, med optryk af fundatsen s. 705-37.

94. L. Smiths *Selvbiografi* i *Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Sorø Akademis Skole* 1874, s. 42: »Kall . . . spurgte mig om jeg vilde søge den Plads; thi da vilde han ey søge den; han raadede mig dertil«.

95. Jvf. Historisk Tidsskrift 4. rk. IV, 1873-74, s. 91 f (annaler) og *Antik-Cabinettet 1851*, 1951, s. 18 (sarkofaglåg). 1772 skrev han *De pollinctura corporum mortuorum Ægyptiorum*, og blandt studenter havde han ry for at ride Sesostris som kæphest, Jens Jacob Paludans *Ungdomserindringer* i *Memoirer og Breve*, udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist, IX, 1908, s. 39.

arbejdede for oplysning og praktisk velgørenhed. Han søgte at tilvejebringe et offentligt tilgængeligt bibliotek, som også skulle rumme litteratur for de ustuderede, var medstifter af Borgerdydselskabet og ledede styrelsen af borgerdydskolerne, hvis undervisning i realfagene, herunder handelsvidenskab og handelshistorie, har et sidestykke i Kalls egne universitetsforelæsninger over handelsgeografien 1788ff. Disse forelæsninger hørte vel nærmest under forpligtelsen til at docere statsvidenskab, men *handelshistorien* var et emne der var oppe i tiden og havde fremtiden for sig. I 1806 var han med til at stille universitetets prisopgave i historie, der lød på hanseaternes handel i Norden i senmiddelalderen.[96]

Kall gav desuden sit ofte vægtige besyv med i universitetsanliggender og påtog sig eforatet for først Valkendorfs, siden Borchs kollegium, som han styrede besindigt og humant. Undertiden hjalp han til af egne midler og sørgede for at Valkendorfs kollegium 1788 erhvervede Guthrie's store verdenshistorie – en indirekte kompliment til planen for kommunitetsøvelserne (ovenfor s. 362), hvis indretning han med enkelte forbehold fandt ypperlig.[97] En speget trykkefrihedssag viser, at han i sine forelæsninger over den nyeste Europahistorie førte udviklingen helt ajour, idet de o. 1790 omfattede Hollands historie til og med 1787.[98] Hans forelæsninger var iøvrigt efter samtidiges vidnesbyrd grundige, men foredraget tørt og kedeligt. Når han som det hyppigt skete tilføjede »Hr. Kammerherren bemærker«, sigtede han til Suhm, hvis »Udtog« han benyttede som grundlag for sin gennemgang af danmarkshistorien.[99]

Frederik Sneedorff var professor af en helt anden type. 23 år gammel rejste han 1783 til universitetet i Göttingen, hvor han som andre danske fandt en ny og inciterende verden båret af fremragende lærere, filologen Heyne, histori-

96. »Ved hvilke Midler var det, at Hansestæderne i 14.-16.Aarhundrede reve næsten hele Nordens Handel til sig, og hvilke skadelige Følger havde dette for Danmark og Norge?«. Den belønnede besvarelse er trykt i *Universitets og Skole-Annaler,* udg. af L. Engelstoft, 1807 II, s. 1-88, 201-38. Om handelshistorien jvf. Ellen Jørgensen: *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede,* 1943, s. 27f.

97. H.Jørgen Helms: *Valkendorfs Kollegiums Historie,* 1917, s. 168f. Johannes Pedersen: *Borchs Kollegium 1728-1823,* 1916, se reg.; erklæringen gengivet s. 115-18 er vist karakteristisk for Kall ved sin blanding af lærdom, temperament og konservativ pædagogisk indstilling. Et votum 1817, hvormed han som en erklæret ven af religionen fik det afgørende ord er gengivet i *Breve og Aktstykker vedrørende Johan Ludvig Heiberg,* udg. ved Morten Borup, I, 1946, s. 64.

98. Sagen med Gadso Coopmans, refereret i Troels G. Jørgensen: *Strejflys over Enevældens Retsliv,* 1949, s. 58-61.

99. Jens Kragh Høst: *Erindringer om mig og mine Samtidige,* 1835, s. 157, jvf. s. 10; E.C.Werlauff: *Af min Ungdoms Tid,* 1954, s. 24-26. Forelæsninger 1797 over den ældre danske historie til og med kong Hans (tilhøreroptegn.) i KB, Ny kgl. Saml. 904 dh 4°.

Fig. 88. Frederik Sneedorff, 1787 privatdocent og 1788-92 professor i historie. Den unge lovende professor, født 1760, var lille af skikkelse og med et mildt og vindende væsen; for en yngre samtidig (J.K. Høst) nærmede han sig idealet af elskværdighed. Bag forelæsningernes frejdige tone lå overvindelse af megen selvkritik. Det fortælles, at han undertiden efter en forelæsning kunne indbilde sig, at tilhørerne ikke ville møde frem næste gang, fordi de måtte have været lige så utilfredse med forelæsningen som han selv. – Stik af J. G. Preisler efter maleri af Jens Juel anvendt som titelkobber til første bind af Sneedorffs »Samlede Skrifter«, 1794.

kerne J.C.Gatterer og A.L.Schlözer m.fl. Efter en filologisk magisterafhandling helligede han sig ved hjemkomsten historien, entusiastisk optaget af den nyere tids begivenheder »som saa meget fortiener Philosophens, Statsmandens og Krigerens Opmærksomhed«, og med den nyvaktes stærke trang til at aflokke historien dens sandheder.

»At gaae med Historien frem paa Verdens Theater«, lød det i indledningen til hans første forelæsninger, »afdrage alting sin Maske, see Tingene i deres sande Forhold og Menneskene i deres mange forskiellige Situationer: dette giver Stof for den sande Philosoph, for Psychologen, Politikern og Moralisten«. Efter at Sneedorff dernæst har givet eksempler på hvordan ubetydelige hændelser kan afstedkomme store begivenheder, gøres et forsøg på en samlende betragtning: »Man opdager i Verdens Historie 3 forskiellige Arter af Tidsaldre: 1) Saadanne, hvor alting ligesom vegeterer . . . Hertil høre de

ældste Tider i ethvert Land, de udgiøre Nationens Barndom. – 2) Saadanne, hvor alting synes at være i den største Virksomhed, man udkaster Tractater, man truer med Krige, man sender Gesandtere, men ved Enden er intet Resultat af alt dette. I vor Historie skal vi finde en saadan Periode fra 1725 til 1735. – 3) Saadanne, hvor alting er i største Bevægelse, overordentlige Kræfter udvikle sig og alting kommer til Modenhed med en utroelig Hurtighed og Orden. Der træder en Skare af store Mænd frem, hvoraf enhver for sig er i Stand til at giøre et halv Aarhundrede merkværdigt. Vi have for nærværende en saadan Periode: Friederichs, Josephs og Catharines Tidsalder«.[100]

Det var nye og især ungdommelige toner. De første forelæsninger over statsrevolutionerne i de sidste tre århundreder, holdt af Sneedorff som privatdocent 1787, blev et tilløbsstykke uden lige med et rekordantal af 136 tilhørere. Flere har erklæret sig om det indtryk han gjorde ved sit levende foredrag, men lærergerningen blev af ganske kort varighed. 3 år efter udnævnelsen 1788 fik han orlov til en udenlandsrejse og døde ved et færdselsuheld i England 1792. Pietetsfulde venner sørgede da for at forelæsningsmanuskripterne kom i trykken. De er flyvende skrevet, gør meget ud af de handlende personer som hyppigt karakteriseres med beundring, og rummer fængende udtryk for Sneedorffs vurdering af begivenhederne i historiens fremmarch mod det 18. århundredes sidste årtier, hvor Nordamerika står som fremtidens land og Benjamin Franklin er intet mindre end en mand »som vist om Aartusende vil spille en Rolle ved Siden af Solon og Lycurg«. Fremstillingen er frisk og underholdende, med et retorisk og anekdotisk anstrøg. Hvad man i dag ville kalde populær historieskrivning. Det er forståeligt, at ungdommen strømmede til auditoriet, og ikke uden føje Kall udtalte at »det jo var en Roman«.[101]

I kølvandet på den nye fundats fulgte fra 1792 udsættelse af årlige præmier for besvarelser af *prisopgaver,* otte i tal hvoraf en skulle stilles i historie. For de første historiske prisopgaver valgtes emner af bred verdenshistorisk karakter, derpå normalt mere konkrete emner og gerne inden for nordisk historie, som f.eks. kvindens stilling i den nordiske oldtid (1796) eller udviklingen af rigsembederne i Danmark og Norge (1802). Dog stilledes 1798 det principielle spørgsmål som Suhm havde været inde på, om hvorvidt sprogene kunne

100. *Kort Udsigt over de vigtigste Europæiske Staters Forfatning imod Slutningen af det femtende Aarhundrede. Som en Indledning til sine Forelæsninger* . . . ved Friderich Sneedorf, 1787, s. 1-6 (også optaget i *Samlede Skrifter* III, 1, 1795).

101. *Samlede Skrifter* I-IV, 1794-98; III, 2, s. 146f om Franklin. – Kalls udsagn efter samtidiges meddelelse gengivet i C.F.Wegener: *Biographiske Antegnelser om Laurids Engelstoft,* 1852, s. 77. – I almindelighed Frederik Nygård: *Frederik Sneedorff,* 1893.

bruges til at belyse folkenes oprindelse – med en advarende tilføjelse: »og hvad Forsigtighed bør ved deslige Undersøgelser bruges?« I bedømmelserne blev flittig kildebenyttelse og god fremstillingsevne værdsat, og til forfatteren af en afhandling om betydningen af krudtets opfindelse for europæerne (1793) faldt der ros for »meget Anlæg til sund Philosophie over Historien«. En egentlig historiefilosofisk opgave blev i det første tiår blot givet en enkelt gang (1794) og placeredes da lige durk i århundredets diskussion om styrelse og lovbundethed i verdensgangen: »Kan i Historien om Menneskets Cultur, der ved første Øiekast synes at være en hensigtsløs Afvexling af Til- og Aftagelse underkastet, til Forsynets Retfærdiggiørelse findes Eenhed og Plan? og hvilken er denne Plan?«

Spørgsmålet viser lærestolen fra en hidtil ukendt side, men vandt ikke genklang. Det blev ikke besvaret.[101a]

To-tre professorer. Undervisningsforhold o. 1800-1830

Sneedorffs forelæsninger havde ikke samme ildnende virkning som Henrik Steffens' en halv snes år senere, men var med fortrin og brist en lysprække i fagets traditionelle facade. Den holdt ellers længe bravt stand mod politiske strømninger og begyndende romantik. Et forsøg fra N.F.S. Grundtvig på 1816 at opnå ansættelse som lærer i Nordens historie og mytologi blev selvfølgelig afvist, ikke alene under henvisning til at det ved et videnskabsfag som historie »ligesaa meget kommer an paa en ulidenskabelig Dom over Kiendsgerninger som paa grundigt Studium af Historiens Kilder«, men også under påberåbelse af faren for at dette ville kunne føre hedsporer blandt ungdommen på afveje fra de krævende akademiske studier og »derved at de tilegne sig originale Ideer . . . give sig Anseelse af Selvtænkere mellem deres academiske Medborgere«![102] Studiets traditioner skulle holdes i hævd, og forbindelsen bagud prægede faget ved universitetet frem til midten af det 19. århundrede. Først 1851 udnævntes en professor som ikke var født i det 18. århundrede. Kall, født 1743, fortsatte til 1821, Laurids Engelstoft, født 1774, virkede som lærer til 1845, og E.C.Werlauff, født 1781, holdt ud til 1867, dog fritaget for at holde forelæsninger fra 1852. Alene Engelstoft blev politisk anset for at være liberal og fremkom i sine tidligere arbejder med anti-aristokratiske udtalelser uden dog at forpligte sig herpå. Socialt frisindede var de alle tre.

101 a. *Kiøbenhavns Universitets-Journal,* udg. ved Jac. Baden, se register i IX, 1801: Præmier. – Prisopgaver var tidligere udsat af KU i en kort periode i 1760erne og af Videnskabernes Selskab kontinuerligt fra 1768.

102. Kirkehistoriske Samlinger 5. rk. I, 1901-03, s. 728 (koncept af L. Engelstoft).

Sneedorffs umiddelbare efterfølger var *Jørgen Kierulf,* uden personligt særpræg og bedre husket som æstetiker og medlem af teaterdirektionen end som historiker. Hans forelæsninger blev anset for smagfulde og samlede nok nogle studenter, men en god del af hans tid gik med at producere universitetsprogrammer og bearbejde historiske og geografiske lærebøger til skolebrug, som der i 1790erne var opstået et marked for. Han var fra 1797 tillige professor i statistik og døde 1810.[103]

Historieundervisningen varetoges herefter af Abraham Kall, Laurids Engelstoft og E.C. Werlauff. *Engelstoft* begyndte som universitetslærer 1801 og overtog begge Kierulfs professorater 1810, mens *Werlauff* forelæste som privatdocent fra 1808, blev adjunkt 1810 og professor extraordinarius 1812, i begge stillinger »for især at foredrage den nordiske Historie og Oldsagerne«.[104a] Igennem en 20-årig periode, til Werlauff 1821 overtog Kalls lærestol, var der således tre historielærere i funktion samtidig og følgelig flere undervisningstilbud end nogensinde før.

Der blev vel ikke foretaget nogen bindende fordeling mellem lærerne, men lektionskatalogerne angiver et mønster, hvorefter Kierulf tog sig af de *introducerende forelæsninger,* indføringen i de historiske videnskabers encyclopædi, hvori han blev suppleret og efterfulgt af Engelstoft, mens Kall jævnligt gennemgik *kilder og hjælpemidler til danmarkshistorien,* fra 1815 suppleret af Werlauff som dette år begyndte med kilderne til Norges historie, måske en handling affødt af tvillingerigets afståelse 1814. Derefter forelæste Werlauff 1816-17 over danmarkshistoriens kilder, gentaget 1821 osv. Sneedorff, Kierulf og Engelstoft tog sig af græsk og romersk historie, Kierulf nogle gange også af den gamle geografi, og Kall behandlede siden 1797 med forkærlighed *Norges* historie, fortrinsvis den gamle, og forelæste desuden 1798-99 over den nordiske *mytologi.*[104b] Den *danske* historie behandledes af dem alle, efter Kalls død mere systematisk af Engelstoft. De *nordiske* rigers historie lanceredes 1799/1800 af Kierulf, *Sverige* for sig selv 1803 af Engelstoft, *Slesvig-Holsten* 1810/11 af Kall. Sideløbende med Danmarks eller Norges historie gaves der

103. C.F.Wegener: anf. arb., s. 45; Johannes Steenstrup: *Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801-63),* 1889, s. 25f. – Om Galettis lærebog, hvortil han knyttede en oversigt over danmarkshistorien, se Vor Ungdom 1899, s. 97-107. Forelæsninger over nyere tid fra det 15. århundrede 1809 i KB, Add. 511 4°.

104a. Lektionskatalogerne og Werlauffs *Erindringer* i *Memoirer og Breve,* udg. af Julius Clausen og P.Fr. Rist, XIII, 1910, s. 73 og 81. Titlen var »historiarum & antiquitatum patriæ professor«, hvormed Werlauff gled ind i rækken af (opr.) ekstraordinært udnævnte historieprofessorer bestående af Th. Bartholin, Arne Magnusson og B. Møllmann.

104b. Jvf. at Kall 1787-1808 også var professor i (historie og) mytologi ved Kunstakademiet, se bd. XI, s. 231f.

Fig. 89. Abraham Kall, ansat ved Københavns Universitet 1765 og fra 1781 til sin død 1821 professor i historie, var bl.a. kendt for sin stærke hukommelse og lærdom. Berømt og berygtet blev han for sin stofmættede lærebog i verdenshistorie (1777), der blev benyttet ved latinskolerne i et par menneskealdre og undertiden lagt til grund ved universitetsundervisningen. I en strøtanke om den forfængelige lærer lader Poul Martin Møller læreren vinde disciplenes ubegrænsede ærbødighed ved at korrekse selve lærebogsforfatteren: »Der tager du sgu fejl, min gode Abr. Kall; nej, min gode Abr. Kall, det var Aar 235, om jeg tør bede!« – Kobberstikket af Oluf Bagge efter maleri af Hans Hansen er anbragt forrest i første årgang af det historiske tidsskrift »Historisk Calender« som en hyldest til »vor Histories Nestor« (1814).

konstant forelæsninger over *Europas* historie, dvs. enkelte tidsafsnits eller enkelte områders historie. Det kan som et kuriosum anføres, at Kall i årene omkring 1800 annoncerede disputereøvelser, og at Engelstoft der ligeledes var en stiv latiner (og stolt af det) 1812-13 gennemgik den ældre romerske historie og dens kilder på latin. Det var lige efter at Niebuhr havde publiceret sin epokegørende kritik af overleveringen om Roms historie, men den har næppe præget forelæsningerne. Engelstoft fulgte vågent med, men lod sig ikke dupere. »Jeg troer, jeg turde tage mig for at giendrive Niebuhr«, skrev han til en ven 1813.[105]

Historieundervisningen differentieredes ganske stærkt i disse år. I *Grundlinier til en Encyclopædie af de historiske og statistiske Videnskaber, til Brug for Forelæsninger* gav Engelstoft 1803 en kort systematisk oversigt over, hvad han kom ind på i sine indledningsforelæsninger og dér ville give videre litteraturanvisninger om. Statsvidenskaben er »som stillestaaende Betragtning af et Land, Folk, Stat« underordnet historien (som successiv Betragtning), og til denne hører en lang række hjælpevidenskaber: kronologi, geografi og genealogi, der er nødvendige for blot at forstå de historiske fakta, og diplomatik, epigrafik, heraldik og numismatik, der tjener til at prøve

105. Brev af 9.4.1813, *Udvalg af Laurids Engelstofts Skrifter* III, 1862, s. 338f.

kendsgerningernes sandhed og »paa en vis Maade« hører til den højere erudition. Det mærkes, at *de historiske hjælpevidenskaber* var blevet op- og rendyrket, bl.a. af J.C.Gatterer i Göttingen, og fra 1802/03 blev de med mellemrum gennemgået af Engelstoft. Kierulf udgav genealogiske tabeller til brug ved historieundervisningen og Werlauff inddrog 1832 den nordiske arkæologi. 1829-31 havde han for sit vedkommende anmeldt forelæsninger over hjælpevidenskaberne med benyttelse af Fr.Rühs' »Entwurf einer Propædeutik des historischen Studiums« (1811).[106] Derudover anmeldte den åndslivlige Engelstoft i 1820rne undervisning i historisk undervisningsmetode, den historiske kunst, historisk fortolkning, universalhistoriens filosofi m.v.

Kalls lærebog i verdenshistorien nævnes nogle gange i Kierulfs annoncering er (1796/97, 1800, 1802) og har vistnok tiere været benyttet som grundbog for tiden før o.1500. Den gik frem efter perioder og i første udgave dannede Kristi fødsel skel mellem gammel og ny historie, men efter at Werlauff 1815 havde overtaget redaktionen af 3. udgave indarbejdedes den efterhånden hævdvundne tredeling i oldtidens historie til år 395 e.Kr., middelalderen, og nyere tid fra o. 1500. Af de tre hovedperioder behandledes oldtiden mest udførligt – og inkluderede stadig ukritisk den bibelske historie fra verdens skabelse. I 4. udgave (1820) lagdes bogen endnu til grund for Werlauffs gennemgang af middelalderen 1820/21. Den har som lærebog til examen artium i al sin stofmættede tørhed og fattigdom på samlende synspunkter været en pestilens, o. 470 sider det først og fremmest gjaldt om at lære udenad.[107]

Men nye tyske lærebøger vandt indpas. Fra 1786 til 1816 anfører Kall for den nyere tids vedkommende hyppigt *J.G.Büsch'* »Grundriss der merkwürdigsten Welthändeln neuerer Zeit« (1783, dansk overs. 1790), der på knap 500 sider gav en synchronistisk ordnet fremstilling af den politiske historie efter 1440 og indbefattede Danmark og Sverige. Den ikke særlig spændende bog var også efter Sneedorffs mening den bedste håndbog i den nyere tids

106. Arbejdseksemplar i KB, Werlaufls manuskripter nr. 49. Bogen fandtes også i Engelstofts bogsamling, *Fortegnelse over... L. Engelstofts efterladte Samling af Bøger og Manuskripter,* 1851, nr. 230 blandt oktaverne. Smst. s. 56-57 værker af J. C. Gatterer om kronologi, genealogi og heraldik.

107. Werlauff nævner i indledningen, at han med Kalls tilladelse har tilpasset epokerne efter Gatterer og Heeren. Tredelingen anføres allerede af Venusin (ætas prisca/media/recentior), men den tages i Danmark vistnok først i praktisk brug af Schlegel, der disponerer sine forelæsninger efter den, således at nyere tid er lig med de sidste tre århundreder, *Om historiske Forelæsninger,* 1776, s. 11. – Om Kalls lærebog F. Schiern i Historisk Tidsskrift 4. rk. III, 1872-73, s. 645f, og Johannes Steenstrup (note 103), s. 28f. I 4. udgave 1820 motiveres manglen på et register med, at bogen i skolen bør læres helt og holdent udenad, hvorom også N.M.Petersen havde ubehagelige erindringer, *Bidrag til den danske Literaturs Historie* V, 2, 1871, s. 77.

historie[108] og benyttedes med mellemrum 1803-19 af Engelstoft, ja var så sejglivet at Werlauff henviste dertil så sent som 1826/27. Ved siden af Büsch forekommer en tilsvarende lærebog af *J.G.Meusel,*[109] og 1811ff henviste Engelstoft nogle gange til en ny og fremragende fremstilling af den kendte Göttingerprofessor *A.H.L. Heeren,* »Handbuch der Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Kolonien« (1809), også anvendt 1831/32 af Werlauff.

Som håndbog i danmarkshistorien ansås *Suhms Udtog* for den bedst anvendelige og var også omtrent den eneste der forelå. Nogenlunde velskrevet, tydeligt disponeret og med et overkommeligt omfang på omkring 180 sider brugtes den som ledetråd ved forelæsningerne fra 1780erne til ind i 1830rne. Kall benyttede den og Kierulf udgav forbedrede udgaver 1802 og 1810, bl.a. forøget med en »Udsigt over de vigtigste Kilder og Hielpemidler til den danske Historie«. Werlauff fortsatte 1813 og 1832 med ajourføringer til henholdsvis 1813 og 1831, året hvor kongen »frivilligen har besluttet at give Kongeriget raadgivende Provindsialstænder«. Begge de udgivende professorer omtaler, at de har anvendt bogen ved universitetsundervisningen, og Werlauffs bevarede håndeksemplar med gennemskudte blade og håndskrevne tilføjelser, som han betænksomt testamenterede til professor Fr. Schiern, turde vidne om dens livskraft. Mindst to generationer er begyndt tilegnelsen af danmarkshistorien med indledningsordene »Denne Historie kan beqvemmeligst inddeles i tre Tidsrum: Den Mørke, den Fabelagtige, og den Historiske«. Og har så iøvrigt taget fat på at lære om de tre Odiner, som endnu 1832-udgaven holdt fast ved.[110] Ved universitetet har den udgjort hovedskelettet, hvortil lærerne knyttede deres bemærkninger, måske indtil C.F. Allens håndbog trådte i stedet (nedenfor s. 409).

Et historisk studium i lidt videre forstand har kun været dyrket af få. Kun 16 kandidater havde i perioden 1788-98 underkastet sig den forordnede *skoleembedseksamen,* og da det pædagogiske seminarium blev åbnet 1800 overtog dette hele tilgangen til læreruddannelsen. Selv om seminariet ophørte

108. Frederik Sneedorff: *Kort Udsigt* etc., 1787, s. 61.

109. Kierulf i lektionskatalogerne 1793-95; han havde foretaget en oversættelse af Meusels værk til dansk, men hele oplaget brændte 1795. Et arbejdseksemplar af J.G.Meusel: *Anleitung zur Kenntnis der Europäischen Staatengeschichte,* Fünfte Ausgabe, Leipzig 1816, findes i KB, Werlauffs manuskripter nr. 50. Den indeholder et afsnit om Danmarks historie. Udgaven 1800 roses i Gustav Ludvig Baden: *Dansk-Norsk Historisk Bibliothek,* 1815, s. 53.

110. Jvf. Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm,* 1898, s. 180-94. Over for C.Paludan-Müllers gunstige dom, smst. s. 193f, kan anføres C.F. Wegeners kritiske gengivet i Olaf Carlsen: *Soranske Studier* II, 1929, s. 91f, jvf. 98f. Werlauffs eksemplar af 1813-udgaven i KB; forrest: »Efter min Død at afgive til Prf. Schiern«. Også Schiern har gjort notater heri.

1811, blev universitetets læreruddannelse stadig uden søgning, så at der i en snes år overhovedet ikke meldte sig kandidater til skoleembedseksamen. For at råde bod herpå genoplivedes den glemte eksamen ved anordning af 24.10.1818, hvori tillige *eksamensfordringerne* blev fastlagt. De gik i historie ud på et almindeligt overblik over hele historien og et nøjere kendskab til 3 vigtige perioder, erhvervet ved studium af kilderne eller de bedste skribenter i forbindelse med »historisk-literarisk« kundskab om kildegrundlaget og fordelt på oldtid, middelalder og den nyere historie. Dertil krævedes et almindeligt kendskab til de historiske hjælpevidenskaber og et encyclopædisk overblik over samtlige historiske discipliner.[111] Med dette såkaldte »store philologicum« åbnedes mulighed for fornyet tilgang til skolefagsstudierne.

Undervisningen har i det 19. århundredes første halvdel haft sit største publikum blandt kandidaterne til den pågældende del af den filosofiske anden eksamen, det »lille philologicum«, nemlig størstedelen af de immatrikulerede. Der var tale om et halvårligt eksamenskursus, som måtte blive elementært og kun kunne give tilhørerne et fragmentarisk indblik i historien. Det nød som sådant heller ikke synderlig anseelse, og mange har klaret sig ved selvlæsning eller manuduktion; Jens Jacob Paludan fortæller således, hvordan en manuduktør 1799 skaffede ham en afskrift af Jørgen Kierulfs kollegium over historien. Af tilfældigt bevarede tilhørerlister fremgår, at Kalls gennemgang af hjælpemidlerne til fædrelandshistorien 1801 og 1802 blev fulgt af henholdsvis 61 og 71 studerende og forelæsningerne over middelalderen fra Konstantin til Karl V 1801-02 af 33 – alle rækker med tilknyttede eksaminatorier – mens Engelstofts forelæsninger over dansk historie 1803 blev påhørt af 11. 1810-11 (hvor Werlauff var sygemeldt) viser tilhørerlisterne, at Kalls forelæsninger over danmarkshistorien under Oldenborgerne havde 28 tilhørere, mens Engelstofts forelæsninger over europæisk historie (1648-1783) blev fulgt af 43 studerende. I årene 1832-33 lå tilgangen til rusforelæsningerne betragteligt højere, Engelstoft havde ved sine forelæsninger over danmarkshistorien 1832-33 omkring 200 og ved den samtidige gennemgang af kilderne hertil 176 tilhørere, og 1833-34 kunne Werlauff tælle 95.[112]

111. *Efterretninger angaaende Kjøbenhavns Universitet* etc., udg. af L. Engelstoft, 1823, s. 248-56; anordningen under datoen i Schous *Forordninger*. Jvf. J.N.Madvig: *Livserindringer*, 1887, s. 77 og 84 noten. – Jørgen Kierulf, der tillige var lærer ved seminariet, omtaler i en indberetning 6 elever, som 1800-1802 gik i dettes historiske klasse, Curt Hahn Kristensen: *Seminarium Pædagogicum*, 1962, s. 76.

112. Jens Jacob Paludans *Ungdomserindringer* i *Memoirer og Breve*, udg. af Julius Clausen og P.Fr. Rist, IX, 1908, s. 41. Tilhørerlister i RA, Danske Kancelli. Patronen for KU 1787-1805. 6. Diverse III,4, og 1810ff (ligeledes Danske Kancelli). Den kgl. Direktion for Universitetet og de lærde Skoler. VII. F. Specielle Sager, pakke 52 c. – Om studentertallet se bd. III.

J.N.Madvig maler forholdene o. 1820 i dystre farver, men havde også det uheld at få den gamle Kall til privatpræceptor, som han aldrig fik set (eller hørt udtale sin stående formaning: ikke at drikke dus med Rahbek). Det pågældende semesters forelæsningsrække om det østgotiske rige ved *Werlauff* fandt han præget af tørhed og mathed.[113] J.P.Mynster havde dog som andre glæde af at høre *Sneedorffs* forelæsninger,[114] og 1809 mødte H.N.Clausen i *Engelstoft* en oplivende lærer mellem mosgroede hoveder. »Engelstoft var fuld af spillende Liv og aandfulde Blik paa Begivenhedernes Løb og indre Sammenhæng, medens hans Foredrag savnede Orden og Afrunding. Af ganske egen Virkning var hans ramjyske Udtale, synderlig naar han, som han yndede, kom ind paa det franske Maal«. Fr. Hammerich oplevede noget lignende 1826. »Her var et, trods sine egenheder, ret livligt og let foredrag; den lille jydske Engelstoft var altid selv med . . . »enhver historisk begivenhed«, sagde han, »bliver for mig til et lille maleri« . . . Første gang hørte jeg runestenene, »scriptores rerum danicarum« og alle hovedskrifterne nævne . . . Navne, tal, selv det tørreste i historien fik liv og fylde«. Som videre befaren kom Hammerich ud for at *Werlauff* var ved at måtte aflyse på grund af manglende tilslutning, men en lille gruppe på fire-fem mand fik ham til at tage fat, og de påhørte så 1832-33 i Werlauffs stue hans foredrag om den nordiske arkæologi, der blev ledsaget af fremvisning af billeder. »Efterhånden slog det af sig selv over til samtale. Vi spurgte, og han svarede med den forekommenhed og jævne elskværdighed, der var ham egen . . . Foredraget var grundmuret, som den mands lærdom altid«.[115]

Europæer og københavner. Engelstoft og Werlauff

Engelstoft og Werlauff havde hver deres fortrin, men ingen af dem var forskerpersonligheder der dannede skole, Engelstoft formfuldendt histo-

113. J.N.Madvig (note 111), s. 71-80.

114. J.P.Mynster: *Meddelelser om mit Levnet,* 1854, s. 42; tilsvarende Jens Kragh Høst (note 99), og C.L.Strøms *Ungdomsminder* i *Gemt og Glemt,* udg. af Louis Bobé og Carl Dumreicher, I [2. del], 1915, s. 29.

115. H.N.Clausen: *Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie,* 1877, s. 23; Fr. Hammerich: *Et levnetsløb,* 1882, Første del s. 143 og 267f. Ifølge tilhørerliste deltog 1832-33 foruden Hammerich Jac. Chr. Lindberg, L.D.Hass, [C.E.] Høxbroe og C. Ploug, alle med anden eksamen, Hammerich, Hass og Lindberg desuden med teologisk eksamen. I sommeren 1833 var tilhørerne Hammerich, Lindberg, Ploug og P.W.Becker, se den i note 112 anførte pakke 52 c i RA. – Carl Ploug skrev ved senere lejlighed en hyldestartikel til Werlauff i »Fædrelandet« 1. nov. 1855.

Fig. 90. Laurids Engelstoft, 1801 privatdocent, 1802 adjunkt og fra 1803 til sin død 1851 professor i historie, dog fra 1845 fritaget for at holde forelæsninger. Engelstoft var en af de lærere, der gerne så studerende hjemme hos sig, og stikket af Erling Eckersberg efter tegning af F. L. Storch blev 1830 bekostet af taknemmelige islandske studenter, som han især viste gæstfrihed. »Det kunde ikke undgaaes«, skriver C. F. Wegener i sin fint ciselerede biografi, »at mange af disse unge Mennesker, baade Islændere og andre, ubekjendte med det kjøbenhavnske Livs Former, ofte maatte støde Engelstofts Sands og Takt netop for disse; men dette afskrækkede ham ingenlunde. Desto mere ansaae han det for en Velgjerning mod dem, at vise dem Livet i en anden Skikkelse, og fremkalde hos dem den urbane Dannelse, hvorpaa han satte saa megen Priis«. KB. Billedsamlingen.

Fig. 91. E. C. Werlauff, privatdocent 1808, adjunkt 1810 og 1812 til 1867 professor i historie, siden 1852 fritaget for at holde forelæsninger. Desuden ansat ved Det kgl. Bibliotek, som han ledede 1823-61, og en flittig forsker med et stort og grundigt forfatterskab. Mens Abr. Kall, Sneedorff og Engelstoft alle som unge havde studeret udenlands ved det førende tyske universitet i Göttingen, var Werlauff en udpræget hjemmefødning, der i sit halvfemsindstyveårige liv aldrig nåede uden for de danske øer. Men han var i det stille en opmærksom iagttager af livet omkring sig og synes mærkeligt nok at være den eneste af universitetets nyere historieprofessorer der har skrevet sine livserindringer (udg. i »Memoirer og Breve« XIII, 1910). Litografi af Em. Bærentzen 1842 til brug ved »Dansk Pantheon, et Portraitgallerie for Samtiden«. KB. Billedsamlingen.

rieskriver uden prægnans eller karakterfuldhed, Werlauff næsten borte i kildestoffet som han så minutiøst forstod at lægge i mosaik.

Engelstoft var udadvendt og praktisk virksom, engagerede sig navnlig i uddannelsespolitik og var i mange år travl sekretær for, siden 1817 medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler og iøvrigt hovedleverandør til den af ham redigerede række af »Universitets og Skole-Annaler«. Heri gav han 1806-13 værdifuld orientering om uddannelsesforhold ude og hjemme

blandet med historiske meddelelser om ældre universitets- og skoleforhold. Han forenede gammeldags erudition med fin fremstillingskunst og lagde i sine mange enkeltundersøgelser vægt på at fremlægge resultaterne i en stilistisk gennemarbejdet form, som kunne tiltrække almendannede læsere. Det er på engang lærd og levende historieskrivning, uden indtrængende kritisk forarbejde skrevet i den filosofiske historieskrivnings ånd. Som en gallernes lærling, der i 1790erne havde hentet varige indtryk i Frankrig, havde han tilegnet sig en vis fransk elegance og åndfuldhed og forbandt hermed en grundfæstet tro på det 18. århundredes humane idealer. Edward Gibbon og Montesquieu var mellem de forfattere han satte højest. Blandt danske historikere er han noget af et særsyn, i det mindre format universalhistorikeren der med samme lethed kunne skrive afhandlinger om kvindens stilling i den nordiske oldtid, forsvarsvæsenet i det byzantinske rige og tyrkernes belejring af Wien. Hans bidrag til dansk historie var ikke få, men spredte, og allerede i samtiden beklagedes det at han undlod at samle sig om en større opgave. Det var nærliggende i ham at se manden, der som en David Hume, Wm. Robertson eller Gibbon i England kunne frembringe en danmarkshistorie, hvori resultaterne af generationers lærde studier blev sammenfattet og fortolket i en litterært tiltalende form. Hans produktivitet svandt imidlertid ind fra o. 1820, og han fik aldrig udmøntet sine evner i så henseende, måske på grund af administrativt arbejde og fordi hans interesser med årene tog en filosoferende retning. Engelstoft var optaget af historiens filosofi og søgte heri basis for en human livsanskuelse. Han forelæste over universalhistoriens filosofi 1826 og skrev 1844: »Iøvrigt have ogsaa mine speciellere Studier – saavidt jeg har havt Tid og Leilighed til saadanne – i senere Tid immer knyttet sig til almindelige eller saakaldt verdenshistoriske Anskuelser, til hvilke en indre Trang mere og mere har ført mig, som det forekommer mig selv formedelst en Modnen til den høieste Humanitet eller Philanthropie, i hvilken alle politiske, moralske, religiøse etc. Differencer og Conflicter absorberes som i en almindelig Harmonie«.[116] – Efter hans død 1851 udgav Samfundet til den danske Litteraturs Fremme ved C.F. Allen et trebinds *Udvalg af Laurids Engelstofts Skrifter* (1859-62).

Engelstofts udmærkede evner som universitetslærer, i al fald før han blev gammel, er allerede antydet. Formen var livfuld og inciterende. Ofte fangede han tilhørernes opmærksomhed ved at udslynge sententiøse udsagn eller fremdrage historiske paralleller, og han forstod at sætte historien i perspektiv, også på det eksistentielle plan, ved at fremhæve det lærerige eller antyde en

116. Brev 1844 til Vedel Simonsen, *Fra Fyens Fortid,* udg. af Gustav Ludvig Wad, III, 1921, s. 339.

højere styrelse i historien. Han tog sig omsorgsfuldt af sine studenter, holdt øje med dem der forekom ham lovende (hvad f.eks. Madvig kunne tale med om) og samlede som den selskabsmand han var gerne elever omkring sig i privat samvær. Dog gjorde hans livlige temperament ham vistnok mindre egnet til at eksaminere. Han var tilbøjelig til selv at føre ordet, dannede sig ud fra få gode svar hurtigt en gunstig mening eller blev utålmodig og reagerede irritabelt, hvis han måtte trækkes med utilstrækkeligt forberedte kandidater. Ved filologisk andeneksamen april 1833 optrådte han så vrantent og ubehageligt, at »der var nogle Dage en saadan Piben, Hyssen, Trampen paa Auditoriet, at man hverken kunde høre Spørgsmaal eller Svar«, og det var nær kommet til en større studenterdemonstration. Til andre tider gik det som i muntert lag, og man tror gerne at han lod sig charmere af en sikker begavelse som Orla Lehmann, der 1828 kunne forlade eksamensbordet med følelsen af at »vi mødtes i gjensidig Agtelse som to Standspersoner og gens d'esprit«.[117]

Kan Engelstoft betegnes som europæer så var *Werlauff* københavneren, rodfæstet i den københavnske borgerlig-akademiske tradition, men med en egen lidenskabsløs uafhængighed. Få historikere har som Werlauff nærmet sig den gamle forskrift at skrive *sine ira et studio.* Han var elev af Kall, for hvem både han og Engelstoft nærede stor veneration, og videreførte arven fra Gram, ikke ved metodisk klargøring, men ved målbevidst at tilegne sig en udstrakt viden og sigte stoffet i det videst mulige omfang, før han præsenterede resultatet. Kontroversielle problemer lod han rigtignok helst ligge, personlig forsigtig til det ængstelige skyede han i sin forskning historiske brydningstider og i det hele taget den politiske statshistorie. Bortset fra nogle studier i norsk middelalderhistorie holdt han sig overvejende til mindesmærker og institutioner, historiografi, litterær- og kulturhistorie, alt belyst med den omfattende og sikre lærdom han erhvervede sig gennem et stille og myreflittigt studieliv. De biografisk-historiografiske afhandlinger om Ole Worm og Arne Magnusson, bøgerne om universitetets og Det kongelige

117. C.F.Wegener: *Biographiske Antegnelser om Laurids Engelstoft,* 1852, især s. 47f, 93-102; E.C.Werlaufs *Erindringer* i *Memoirer og Breve,* udg. af Julius Clausen og P.Fr. Rist, XIII, 1910, s. 169; samme i brev til Vedel Simonsen 1833, *Fra Fyens Fortid,* udg. af Gustav Ludvig Wad, I, 1916, s. 276. Orla Lehmanns *Erindringer* i *Samlede Skrifter,* udg. af Hother Hage, I, 1872, s. 24. Eksaminationer desuden erindret af N.C.L. Abrahams: *Meddelelser af mit Liv,* 1876, s. 81, og G.Fr.Graae: *Gamle Minder,* Personalhistorisk Tidsskrift 4. rk. I, 1898, s. 113: Engelstoft var blevet sur og »han forlangte, at jeg skulde sige ham Indholdet af Langebeks »Scriptores rerum danicarum«, hvorom der var en lang Ramse i hans Collegium over Kilderne til den danske Historie«. Manuskriptet til en sådan gennemgang 1830 findes i KB, Add. 618f 4°, forelæsninger over forskellige europæiske landes historie i Add. 384 a 2 4°.

Fig. 92. Studerekammeret er sjældent som billedmotiv, men da Werlauff blev medlem af Det københavnske Skydeselskab og måtte »give en skive«, valgte han meget karakteristisk at afbilde et hjørne af arbejdsværelset, hvor han helst tilbragte sin tid. Skiven er på rammen dateret 22. maj 1844. Foto i Københavns Bymuseum.

Biblioteks historie og meget andet kan konsulteres med udbytte den dag i dag, ikke mindst fordi hans arbejder ofte indeholder mere end hvad man efter lige efter titlen skulle tro. Særlig hans interesse for kulturhistorien fortjener at fremhæves. Forstået som kortlægning af sæder og skikke i bred forstand er han en af dens grundlæggere i Danmark. Hans *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs Lystspil* (1838, 2. forøgede udg. 1858) indeholder i kommentarens form fyldige materialer og bidrag til »Folkelivet, Huuslivet, det lærde Væsen, Overtroen og overhoved hiin Tids Culturtilstand«, og sin egen ungdomstid har han tilsvarende skildret i den værdifulde redegørelse for *Danske, især kjøbenhavnske Tilstande og Stemninger ved og efter Overgangen til det nittende Aarhundrede,* andet end blot et tilbageblik fra en fjern stuelærd.[118] Ligesom Engelstoft har han lyttet til mundtlige fortællinger og erindringer af ældre samtidige, men hvor Engelstofts optegnelser let går over i det løst anekdotiske,[119] har Werlauff målbevidst søgt at sætte oplysningerne ind i en sammenhæng.

Werlauff stillede med sit jævne og redelige væsen sin lærdom til rådighed for de studerende uden al pædagogik. Hans egentlige arbejdssted var mellem

118. Udg. af F.Schiern i Historisk Tidsskrift 4. rk. IV, 1874, s. 245-412; kommenteret udgave ved Hans Degen med titlen E.C.Werlauff: *Af min Ungdoms* Tid, 1954. Her angiver han af og til sine meddelere; i forordet til de *Historiske Antegnelser* anfører han Rasm. Borch, Abr. Kall, Malthe Møller, Nyerup og Olufsen, »mine hedenfarne Venner«.

119. Engelstoftiana udg. i Historisk Tidsskrift 5. rk. II, 1880, s. 348-95, og i (Norsk) Historisk Tidsskrift 2. rk. IV, 1884, s. 314-41, jvf. Danske Samlinger I, 1865-66, s. 179-81, og *Regeringsskiftet 1784* (udg. ved A. D. Jørgensen), 1888, s. 108-12.

bøgerne og håndskrifterne på Det kongelige Bibliotek, som han ledede fra 1823, og han byggede sine forelæsninger op over et grundmuret fundament af boglig viden. Der var intet improviseret eller inspireret ved dem, men de var givende for de få der betragtede faget som et studium. En af hans elever fra begyndelsen af 1820rne har givet et nøjere udført portræt af ham ved en forelæsning hjemme i hans stue, hvor han iført en gammel frakke stod ved sin pult, halvvejs med ryggen til en fire-fem tilhørere, og dikterede efter sine sedler og manuskriptblade. »Han forsmaaede enhver formel Indledning eller Tiltale, enhver Declamation, enhver Professor-Fornemhed eller Vigtighed, ethvert Forsøg i den forcerede Kritik eller den saakaldte Aandfuldhed og overhovedet alle de Midler, hvorved en Docent [læs: som kollega Engelstoft], om han end just ikke vil henlede Opmærksomheden paa sig selv, saa dog let kommer til at dele den mellem sig og Forelæsningens Gjenstand; han holdt sig strængt til denne alene, fremsatte de Opgaver, der vare at løse, nævnede de Kilder og Hjælpemidler, som derved maatte bruges, og anviste til en besindig Prøvelse og praktisk Benyttelse af samme«.[120]

Hans forelæsningsrækker 1832ff over nordisk arkæologi og 1835ff over kilderne til dansk historie samlede vel ikke nogen talrig tilhørerkreds – højden nåedes i de år, hvorfra tilhørerlister er bevarede, med 7 i førstnævnte række 1836-37 – men omhyggeligt opbevarede nedskrifter viser til gengæld, at de givne informationer blev værdsat af kvalificerede elever. Hos »Gamle Werlauff«, som han benævntes de sidste halvtreds år af sit liv, fandt næste generation nøgtern og solid basis, blandt historiestuderende i 1830rne C.F.Allen, Fr. Schiern, P.Sejdelin, N.L.Westergaard og P.G.Thorsen.[121]

120. C.F.Wegener i forordet til E.C.Werlauff: *Om Danebrog og Danebrogsordenen,* 1872, her citeret efter Johannes Steenstrup: *Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede,* 1889, s. 127. Vanen med stå bortvendt nævnes også i Frederik Barfods eksamenserindring, *Et livs erindringer,* 1938, s. 57.

121. Tilhørerlister bevaret fra 1832-33, 1833, 1836-37, 1837 og 1838, (1833-34 måtte Werlauff aflyse forlæsningen over nordisk arkæologi); i 1838 holdt kun tre ud ved begge forelæsningsrækker, Allen, Thorsen og Sejdelin, RA, se note 112. – Nedskrifter om nordisk arkæologi og runelære 1834-35 i KB, Add. 607 b 4° (P.G.Thorsen), Add. 933 4° (Jac. Chr. Lindberg), Ny kgl. Saml. 2374 4° (Fr. Schiern), 2375 4° (N.L.Westergaard); 1837-38 Add. 610 4° (P.G.Thorsen) og Ny kgl. Saml. 795t 4° (C.F.Allen). Nedskrifter om kilderne til dansk (nordisk) historie 1835ff i KB, Add. 607 a 4° (P.G.Thorsen), Ny kgl. Saml. 469 8° (P.Sejdelin), 869 4° (C.F.Allen) og 2377 4° (Fr. Schiern). Ifølge Chr. Bruun: *Erindringer fra det gamle kongelige Bibliothek,* 1906, s. 21 var optegnelserne efterspurgte; i Kr. Erslev: *Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen,* 1892, s. 3 anføres Allens og Thorsens optegnelser ligefrem mellem kildeoversigterne. Werlauffs egne manuskriptblade og sedler er beskrevet i *Katalog over Det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter,* udg. ved E.Gigas, I, 1903, s. 97f med angivelse af de forelæsningsrækker, hvortil de hører. I lærdomshistorisk øjemed er nogle af forelæsningsnedskrifterne udnyttet i Carl S. Petersen: *Stenalder, Broncealder, Jernalder,* 1938, især s. 36-38, 65-70.

MILJØ OG HISTORIOGRAFI EFTER CA. 1830

Skellet 1830 i vor historieforsknings udvikling er lige så vilkårligt som andre skel der sættes i historiske fremstillinger og skal – som disse – ikke tages helt bogstaveligt. Det gamle vil altid på en eller anden måde leve videre i det nye, og dette vil aldrig være blevet til uden forudsætninger. Der er således intet mærkeligt i, at personer og ideer gør sig gældende hen over vor arbitrære grænselinje ganske som om intet var hændt. Desuden behøver ikke alle udviklingens faser at være gennemspillet hos os, historieforskningen i Danmark låner på mange forskellige trin af sit arbejde af historisk indsigt vundet i andre lande, efter de lejligheder der til enhver tid har foreligget.

Det fremgår af det foregående afsnit,[1] at historieforskningen i Danmark, hvad enten siden århundredskiftet eller siden P.F. Suhms død 1798, havde befundet sig i en tilstand, der efter behag kan kaldes dødvande, hvile eller regeneration. Anskuet som afslutning på 1700-tallets rige arbejdsindsats, er årtierne op til 1830 en antiklimaks.

Anderledes er det imidlertid, når disse årtier betragtes i retrospektiv, i lys af nogle gennemgribende udviklinger der fandt sted i det følgende hundrede år eller mere. Så bliver det klart, at der på denne tid begyndte at ske noget betydningsfuldt med historieforskningen og historieopfattelsen her i landet. Det bliver også klart, at det ikke til enhver tid var de historiske professorer ved universitetet der førte an heri. Og til en begyndelse så det hele ikke ud af meget.

I dette forhold ligger nok den bedste begrundelse for vort skel ved 1830. Hvis vi tænker fremad fra 1700-tallet, synes meget at ebbe ud heromkring – men tænker vi bagud fra vor egen tid, begynder nogle af vore egne forudsætninger at melde sig ved dette tidspunkt. Det gælder frem for alt de forestillinger, historikerne gjorde sig om deres videnskabs mål og midler, måske i mindre grad selve de emner de gjorde til genstand for undersøgelse.

Det professionelle miljø

Det kan diskuteres, om historie er en videnskab – og dette spørgsmål har været eller er blevet så vigtigt for faget i vor moderne, videnskabelige

1. Ovenfor s. 374-85. Jfr. også indledningskapitlet om »Historisk Aand og Opfattelse ved Overgangen til det nittende Aarhundrede« i Johannes C. H. R. Steenstrup: *Historieskrivningen i Danmark i det 19.de Aarhundrede (1801-1863)*, 1889: »Der fandtes da i Frederikskirkens Hvælving en kun to Aar gammel Grav, der betegner ligesom Endemaalet for et udrundet Tidsrum; her gjemtes Støvet af P. F. Suhm, som var død den 7. September 1798« (s.2).

tidsalder, at det nødvendigvis må blive et hovedtema i skildringen af dets udvikling i Danmark fra ca. 1830 til i dag. I det mindste siden 1960'erne befinder faget sig i en proces af kritisk selvransagelse, bl.a. just om dette spørgsmål.

Men selv om der kan sættes gode spørgsmålstegn ved, om historie er en videnskab, så kan det ikke diskuteres, at de universitetsuddannede historikere i Danmark i meget lange tider har levet i et snævert, eller rettere intimt, professionelt miljø, selvbevidst i en god betydning af dette ord. Et miljø hvori de var blevet optaget i deres studietid og som kom til at spille en afgørende rolle for dem i deres videnskabelige arbejde livet igennem. I sine moderne former er miljøet grundlagt af det såkaldte kritiske gennembrud i slutningen af 1800-tallet, men det er ikke skabt af intet.

Historikernes professionelle miljø har gennem tiderne været kendetegnet af udbredt enighed om opgaverne og om midlerne til deres løsning – men denne enighed har ofte markeret sig særlig klart dér, hvor den kunne være udgangspunkt for heftig videnskabelig debat om konkrete resultater, deres holdbarhed eller rækkevidde. Fagets professionelle bevidsthed nærmer sig i vore dage det håndværksmæssige i sin indstilling.[2]

Indtil uddannelseseksplosionen i 1960'erne har de videnskabeligt uddannede historikere ikke været mange i tallet. De har alle kendt hinanden, kun et fåtal har kunnet gøre videnskaben til deres hovedarbejde, mange forenede videnskabeligt arbejde med en gerning i den lærde skole eller på arkiv, bibliotek og museum. Ganske enkelte af de videnskabelige historikere gjorde sig gældende som politikere (L. Moltesen, P. Munch og Niels Neergaard), nogle få andre arbejdede i en stilling som højere embedsmand (C.E.F. Reinhardt, Marcus Rubin, Erik Arup i hans yngre år) eller forenede historien med journalistik (Erik Møller, Albert Olsen indtil professortiden).

Det er betegnende for historikernes miljø, at det stræber at omslutte al videnskabelig virksomhed i faget – og der er næppe noget overraskende i, at det normalt har været domineret på godt og ondt af de til enhver tid værende universitetslærere – men organisationsniveauet er overraskende højt i betragtning af, at historie altid har indgået naturligt blandt de humanistiske fag. Det er et professionelt miljø, eller et arbejdsfællesskab, men til trods for, hvad der til tider med kraft har været hævdet, kan det ikke med rimelighed kaldes et videnskabeligt fællesskab eller et metodefællesskab.

Miljøet har, bl.a. ved en frugtbar foreningsdannelse, været præget af stærk indbyrdes påvirkning mellem aktive forskere på så at sige alle stadier af arbejdet, men team-work eller projektarbejde har først sent og under nogen

2. Ovenfor s. 310 citerer Harald Ilsøe Poul Nørlund for en udtalelse herom.

tøven vundet indpas deri – delvis under indflydelse fra de systematiske samfundsvidenskaber, delvis inspireret af arkæologien og naturvidenskaberne.

Historiografi, metode, erkendelsesteori

På trods af betydningsfulde moderne forsøg derpå, er det endnu ikke lykkedes at udvikle en videnskabelig undersøgelsesmetode, hvorefter det personlige og faglige samspil mellem medlemmerne af et forskningsmiljø inden for de humanistiske videnskaber kan kortlægges. Det er måske også mere afgørende, at der er forsøgt derpå, end hvorvidt det er lykkedes. Grundlaget ligger i sådanne påvirkningsundersøgelser der længe har kendetegnet litteraturhistorien, hvad enten i deres elementære eller på forskellig måde udviklede former, men inspirationer kan også hentes i psykologi og sociologi. Et sådant forsøg med hensyn til et skandinavisk (svensk) forskningsmiljø i historie foreligger i Birgitta Odén: *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Lund 1975), interessant også ved Lauritz Weibulls nære forbindelse til danske fagfæller, der belyses af en række hidtil ukendte oplysninger. Birgitta Odéns bog er et dristigt forsøg på at gennemføre en analogi mellem det såkaldte historisk-kritiske gennembrud i Sverige (der efter alles mening i alt væsentligt skyldtes Lauritz Weibull) og videnskabelige revolutioner inden for naturvidenskaberne, sådanne der kan defineres som »kundskabstilvækst og videnskabelig forandring« eller med et teknisk ord kan kaldes paradigme-skift. Birgitta Odén har ladet sig inspirere af den amerikanske videnskabssociolog Thomas S. Kuhn,[3] og det har siden fremkomsten af hendes bog ikke manglet på oplæg fra danske fagfæller til undersøgelser på lignende grundlag af det danske historiske forskningsmiljø, med fokus på Lauritz Weibulls samtidige Erik Arup eller på den ældre Kr. Erslev.[4] Givet er det, at disse i deres miljøer var fuldt så klartskårne personligheder, som Lauritz Weibull var det i sit, men foreløbig er de danske bidrag ikke nået ud over den indledende problemdiskussion.

3. Thomas S. Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions,* Chicago 1962, forøget udgave 1970; dansk oversættelse med indledning af Knud Haakonsen, *Videnskabens revolutioner,* 1973.

4. Hanne Eriksen m. fl.: *Dansk historievidenskabs krise,* Odense u.å. [1976]; Inga Floto: *60'ernes dilemma,* Fortid og Nutid 1976; samme: *Problematiseringen af objektiviteten,* Historisk Tidsskrift 1978; samme: *Erik Arup og hans kritikere,* sstds. s.å.; samme: *Traditionskritik,* sstds. 1979; Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen: *Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab,* Fortid og Nutid 1976; Jens Henrik Tiemroth: *Erslev - Arup - Christensen,* 1979. Jfr. tillige nogle mere traditionelt idéhistoriske eller historiografiske undersøgelser som Jens Chr. Manniche: *Tyskkritisk og fransk-kritisk skole,* Historisk Tidsskrift 1975, Hans Kryger Larsen: *Erik Arup,* Odense 1976, og Erling Ladewig Petersen: *Omkring Erik Arup,* Historisk Tidsskrift 1978.

Det er ikke her stedet at gå ind i en detaljeret argumentation omkring dette spørgsmål, men der må tages stilling til metoden. Det empiriske grundlag for Birgitta Odéns undersøgelse er så omfattende, redegørelsen for det konkrete samspil mellem Weibull og hans samtidige så detaljeret, og vurderingen af de enkelte faser deri så præcis, at den der kan acceptere undersøgelsens udgangspunkt, nærmest også må acceptere dens resultat – alene med sådanne reservationer, at Weibulls person blot ved at være stillet i fokus for betragtningen er tilkendt overdreven betydning med hensyn til kriser og præstationer (hvori dette arbejde således, sit samfundsvidenskabelige anlæg til trods, deler skæbne med andre biografier). Men disse bagateller kan kun danne grundlag for nuancering af de standpunkter, undersøgelsen repræsenterer. Under forudsætning af, at det giver mening at sammenligne, hvad der forstås ved kundskabstilvækst og videnskabelig forandring inden for naturvidenskaberne med sådan en forskningsudvikling, som historikeren Lauritz Weibull indgik i, er Birgitta Odéns resultater i alt væsentligt bindende. I sin gennemførelse er undersøgelsen et fornemt eksempel på, hvad der med den engelske filosof og historiker R. G. Collingwood kunne kaldes »re-enactment of the past«, historikerens tankemæssige genskabelse af fortiden, som grundlag for at han – eller andre nutidsmennesker – kan foretage en selvstændig vurdering.[5]

Men forudsætningen holder ikke. Der består ikke nogen brugelig analogi mellem naturvidenskaberne og *in casu* den historiske videnskab. De indvendinger, der kan rettes mod analogien, er i det mindste langt mere afgørende, end Birgitta Odén har villet opfatte dem som – og med hende de danske historikere der, endda uden den omfattende og præcise empiriske undersøgelse, har villet foreslå en karakteristik af, hvorledes paradigmerne er skiftet i den danske historiske forskningsudvikling.[6]

Det professionelle miljø mellem danske historikere, med sin traditionsbevidsthed og sit relativt høje organisationsniveau, har langt mere været et arbejdsfællesskab end et metodefællesskab. Siden Kr. Erslevs tidsalder, eller i det mindste hans elevers,[7] har danske historikere underkastet sig (og krævet

5. R. G. Collingwood: *The Idea of History,* Oxford 1946.

6. Hanne Eriksen m. fl.: *Dansk historievidenskabs krise,* Odense u.å. [1976], og Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen: *Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab,* Fortid og Nutid 1976, over for Inga Floto: *60'ernes dilemma,* sstds. s.å., er eksempler på, at det uden langt mere omfattende og præcise undersøgelser af historieforskningens og historieskrivningens teori og praksis er umuligt at nå til andet end enten upræcise eller ideologisk betingede meninger om, hvorvidt et givet historiografisk fænomen skal opfattes som eksponent for det ene eller det andet paradigme.

7. Om det såkaldte kritiske gennembrud nedenfor s. 426 ff.

af alle andre, der ville drive historisk forskning eller blot vurdere dens resultater, at de skulle underkaste sig) et sæt af regler, der betegnes som historisk metode og teknik. Men dette sæt af regler er kun et elementært system af retningslinjer for, hvorledes den utrænede skal kunne undgå de simpleste fejlvurderinger af kildernes indhold, deres ophav eller deres indbyrdes slægtskab, alt sammen i høj grad indrettet på praktisk anvendelighed i de gerninger, som danske historikere kunne tænkes at vie sig, når de efter endt studietid forlod deres universitet. De danske historikeres nu århundredlange tilslutten sig disse regler er naturligvis et interessant videnskabsteoretisk fænomen, men deraf bliver dette sæt af regler i sig selv hverken videnskabsteori eller videnskabelig metode i egentlig forstand. Historikerne har i alt væsentligt været enige om, hvilke opgaver der forelå for dem at løse, og de har også været enige om historiens stof eller dens materiale. Men de har aldrig været enige om historiens gang. Et sæt af elementære forskrifter (som den »historiske metode«) for, hvorledes begynderen bedst undgår at misforstå materialet i dettes grundlag, udgangspunkt eller umiddelbare ordlyd, kan naturligvis nok siges at hvile på en verdensanskuelse eller en filosofi, men denne »metode« kan ikke selvstændigt sammenlignes med f.eks. en naturvidenskabelig metode (hvilende på samme eller lignende verdensanskuelser eller filosofier). For den historiske videnskab, hvis genstand er (eller særlig i løbet af denne periode bliver) fortidslivet til alle tider og i alle dets aspekter må der nødvendigvis bestå temmelig flydende grænser mellem de forestillinger, der er almenkulturelle eller almenvidenskabelige, på den ene side, og dem der er internt faglige (og som sådanne umiddelbart operative i fagets udøvelse) på den anden side.

Der har næppe nogensinde mellem danske historikere bestået sådanne overensstemmelser i generelle anskuelser (om faget, om videnskaben i almindelighed eller om verden og menneskelivet), at et sådant fællesskab i anskuelser skulle kunne sammenlignes med det, der har rådet mellem forskellige udøvere af naturvidenskaber, med hensyn til genstanden for deres videnskab. Dette viser sig først og fremmest derved, at den ene enkelte, grænsebrydende, dimensionsudvidende og revolutionerende forsker er langt lettere at erkende mod sine omgivelser i naturvidenskaberne end i den historiske videnskab. Her er det snarere sådan, at alle historikere har deres egen mere eller mindre markante, men ofte påberåbte, individualitet – og alligevel i deres holdninger og fremgangsmåder ligner hinanden, inden for de tids- og stedsbestemte miljøer hvori de har hjemme.

Det er af stor værdi for den historiografiske forskning – der udgør fagets erkendelsesteori eller i det mindste en hovedbestanddel deri – at de overordnede, ikke faglige, almenvidenskabelige eller almenkulturelle forestil-

linger, kort sagt paradigmerne, inddrages udtrykkelig deri, og det er interessant at følge de foreløbig udkomne pioneragtige forsøg på at inddrage først og fremmest litteraturanalytiske metoder i eftersøgningen af de generelle betragtninger der til forskellige tider har ligget bag historikernes emnevalg og argumentationsform. Der er – når det kommer til stykket – ingen historiker der nogensinde klart har kunnet begrunde, hvori det overbevisende i en historisk videnskabelig redegørelse i grunden består. Teoretisk står og falder historikerens påstande naturligvis med, hvad materialet udsiger, men dels er materialet til et givet emne absolut ingen given størrelse (men underlagt en række individuelle og ofte komplicerede beslutninger, hvis rimelighed og nødvendighed kan diskuteres), dels fratager det historieforskningen al dens praktiske anvendelighed, dersom dens resultater først skulle kunne anvendes, når benytteren havde gennemført hele undersøgelsen selv. Og der har ganske vist været talsmænd for, at historieforskningen netop ingen praktisk anvendelighed havde, men deres argumentation har ikke befundet sig på dette grundlag. Den historiske forsknings resultater er netop genstand for debat mellem personer der netop ikke alle har gennemført nøjagtig samme undersøgelse af samme materiale – og det er vanskeligt for de enkelte at redegøre for, nøjagtigt hvilke faktorer der er afgørende for resultaters antagelse eller forkastelse.

Der er ikke tvivl om, at den enkelte tidsalders eller den enkelte forskerkreds' generelle, måske ubevidste eller i hvert fald ofte uudtalte forestillinger er afgørende for emnevalg, argumentationsform og overbevisende kraft i undersøgelserne – men problemet er hvorledes. I det lykkelige tilfælde, at vi kunne bestemme en tidsalders eller et miljøs modelforestillinger om alle de forhold, der på en eller anden måde er relevante for, hvilke undersøgelser af historiske forhold der skulle tages op og hvorledes de skulle gennemføres – ville vi alligevel være ude af stand til at fastslå, om den enkelte historiske forsker eller forfatter nu gjorde dette eller hint fordi alle andre gjorde det eller forsøgte derpå, eller hvorvidt han netop gjorde det eller skrev det i en hensigt der var anderledes. Også undersøgelsen af, hvad historikerne selv foretog sig, er et stadigt spil mellem det personlige og det almene, mellem det individuelle og det universelle – således som i selve de bøger de skrev om fortiden.

Fremstillingens karakter og disposition

Den følgende skildring af faget historie ved Københavns Universitet, forskning og undervisning siden ca. 1830, skrives af en hvis personlige kendskab til det faglige miljø kun går godt tyve år tilbage i tiden, og som

derfor ikke i nævneværdigt omfang kan støtte sig til personlige erindringer. Alligevel må en fremstilling som denne nødvendigvis være subjektiv i sit væsen.

Hvad der er sagt om miljøets professionalisme og traditionsbevidsthed, er denne iagttagers indtryk. Måske har enhedspræget været mindre markant i ældre tid – udviklingen af dette enhedspræg bliver i det mindste et af denne fremstillings hovedtemaer. En af forklaringerne er naturligvis, at indtil oprettelsen af Århus Universitet foregik al videnskabelig uddannelse af historikere her i landet i København. Men det er ikke en af de interessante årsager, fordi lignende forhold gjaldt længe i andre fag, uden at det faglige enhedspræg blev helt så stærkt. Som det nedenfor skal omtales,[8] har indførelsen i Danmark efter tysk mønster af det omtalte sæt af kildekritiske regler givetvis medvirket stærkt til miljøets professionalisering, men der kan ikke ses bort fra, at historikerne også forud havde og fortsat fik deres opgaver af det samfund der omgav dem, måske mere end af selve den videnskab de dyrkede (selv om denne naturligvis stillede sine krav).

Den praktisk faglige specialisering har været stigende siden 1830. Historikerne har søgt og fundet deres videnskabelige opgaver især på tre områder. Dels måtte de forvalte, registrere, vedligeholde, eventuelt udgive (dele af) det historiske materiale der gennem tiden er bevaret her i landet, og de måtte opspore materiale til dansk historie, som af forskellige grunde var bevaret i udlandet; dels måtte de gennemføre sådanne præliminære eller grundlæggende undersøgelser af dette materiale, som behøvedes for at forskningen i almindelighed kunne benytte det (dette lå ofte i udgiverarbejdet, men kunne gå ud derover); dels endelig måtte de fra tid til anden samle deres arbejdsresultater i syntetiske fremstillinger, ikke kun af dansk historie, men ofte således at Danmarkshistorien indarbejdedes på en særlig måde i universalhistorien eller denne formidledes på en særlig måde til danske læsere. Kort at sige, de opgaver der i dette tidsrum har foreligget for historikerne har – deres konkrete beskaffenhed og deres specielle videnskabelige problematik uomtalt – haft det ved sig, at de alle på en eller anden måde var nationalt bestemt.

Der behøver ikke at have foreligget en personlig nationalfølelse som drivkraft i historikerens undersøgelse for at dennes retning alligevel er nationalt betinget. Og dansk historieforskning har siden 1864 overvejende indtaget en klart antinationalistisk holdning – den har udgjort så at sige vor afstandtagen fra den ydre vold der var overgået Danmark – så miljøet har

8. Nedenfor s. 430.

været på vagt over for overdrivelser i det nationale. Men det ændrer ikke på, at historikerne overvejende har været nationalt orienteret i deres arbejde, og at deres opgaver har været nationalt afgrænset. Bortset fra generationen af historikere efter ca. 1960, der er blevet stærkt internationalt orienteret, har det været yderst sjældent, at en dansk historiker har indledt primære undersøgelser af kildestof til udenlandsk historie bevaret i udlandet.[9]

Til miljøet, som det har udviklet sig særlig i vort århundrede, hører imidlertid et grundfæstet skandinavisk samarbejde. Siden mellemkrigstiden har nordiske historikermøder været regelmæssige, efterhånden med forud udgivne, omfangsrige rapporter om særlige emner, der var udvalgt til debat i mødernes plenarforsamlinger – en debat der lejlighedsvis har kunnet antage en sådan karakter, at emnet med fordel senerehen kunne gøres til genstand for et fælles skandinavisk forskningsprojekt.[10]

Også de internationale historikerkongresser, der specielt siden Anden Verdenskrig har øvet stærk inspiratorisk indflydelse på den europæiske forskningsudvikling inden for de emner, der har været taget op, har spillet en betydelig rolle for historieforskningens nyere udvikling i Danmark. Men når det har drejet sig om egentligt samarbejde eller specifik videnskabelig debat over en længere periode, har forum normalt været skandinavisk. Et af de vigtigste initiativer af denne art har været en række nordiske konferencer om historisk metodelære afholdt årlig siden 1957.[11]

Disse kontakter har imidlertid ikke afstedkommet (og heller ikke haft til hensigt at skabe) et nordisk forskningsmiljø inden for faget historie. Det vil være en af opgaverne i det følgende at redegøre for historikernes forhold til fagfæller i udlandet, i Norden og i Europa, men det skal ikke skjules, at det forskningsmiljø der er tale om er et nationalt miljø.

Til trods for en teoretisk og metodisk bevægelse, der i nyere tid har gået sin

9. Oldtidshistorikerne er naturligvis en undtagelse fra denne regel: Poul Nørlund: *Det romerske Slavesamfund under Afvikling,* 1920; Adam Afzelius: *Den romerske Nobilitets Omfang,* 1935; Rudi Thomsen: *The Italic Regions From Augustus To the Lombard Invasion,* 1946; Knud Hannestad: *De 30 tyranner,* 1950; Jens Erik Skydsgaard: *Varro the Scholar,* 1968. – Mere sjældne eksempler er Erik Arup: *Studier i engelsk og tysk handels historie,* 1907; Astrid Friis: *Alderman Cockayne's Project and the Cloth Trade,* 1927; Johan Plesner: *L'Émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIe siècle,* 1934; Erik Bach: *La cité de Gênes au XIIe siècle,* 1955; og Erling Ladewig Petersen: *'Ali and Mu'awiya in Early Arabic Tradition,* 1964.

10. Eksempelvis Det nordiske Ødegårdsprojekt, der går tilbage til Det nordiske Historikermøde i Bergen 1964. De nordiske historikermøders historie er behandlet af Aksel E. Christensen i *Program* til Det nordiske Historikermøde i København 1971.

11. Har siden 1966 publiceret *Studier i historisk metode* (de senere hæfter på Universitetsforlaget i Oslo).

sejrsgang i faget,[12] og som har haft gennemgribende betydning for, hvad der i dag kan kaldes dets selvforståelse, så er det historiografien, historieskrivningen eller historieformidlingen, der stedse har været afgørende for dets opbygning ved universitetet og for den rolle det har spillet i det omgivende samfund. Der har altid bestået et snævert samspil mellem universitetsundervisningen og forskningen i faget (også når denne ikke foregik ved universitetet, hvad den ofte ikke gjorde), men begge har forholdt sig bevidst og konkret til en mere eller mindre specifik historiografisk tradition, som enten søgtes videreført eller ændret. Selv om det måske for en umiddelbar betragtning har kunnet se ud som om historikerne kun skrev for hinanden, så er det lige det modsatte der er tilfældet. Ganske vist er det vistnok aldrig lykkedes historikerne at gøre rede for den historiske metodes krav på en sådan måde over for omverdenen, at dens overordentlige vigtighed er blevet fuldt anerkendt af ikke-fagfolk – og ganske vist foreligger der i den periode der skal skildres i det følgende flere eksempler på, at historikere ved universitetet ikke har kunnet være i stue med hinanden, uden at striden kunne kaldes rent personlig, og uden at de pågældende kunne gøre helt klart for selv en kvalificeret og interesseret omverden, hvori mellemværendet egentlig bestod – men alligevel har den domstol, for hvilken historikerne har indanket deres stridsspørgsmål, normalt været den dannede, interesserede og kyndige (men ikke nødvendigvis professionelle) almenhed.

Udviklingens hovedfaser

Der foreligger som nævnt ingen almindelig enighed om forståelsen af faget historie i Danmark i moderne tid, endsige en forskningstradition på dette område. Forud for det såkaldte kritiske gennembrud i slutningen af 1800-tallet er udviklingen kortlagt af Ellen Jørgensen i to veldokumenterede oversigtsværker,[13] men hun fører kun skildringen frem til den store lærer Kr.

12. Foruden de i foregående note omtalte *Studier i historisk metode* (i hvis hæfte 7, 1972, indgår Inge Skovgaard-Petersen: *Kritik af den klassiske metodelære)* må nævnes Bernard Eric Jensen: *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag,* Historisk Tidsskrift 1976, og Karsten Thorborg: *Arbejdspapirer til historisk metodelære I-II,* 1975-76. Bag den sidst anførte beskedne titel gemmer sig en original og væsentlig stillingtagen, ikke blot til den såkaldt klassiske metodelære, men også til de senere års nordiske debat om den. Den mest kvalificerede karakteristik af denne er i øvrigt Göran B. Nilsson: *Om det fortfarande behovet av källkritik,* Svensk Historisk Tidskrift 1973.
13. Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800,* 1931, og (samme:) *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede,* 1943.

Erslev – til hvis biografi hun til gengæld leverer en fornem skitse, en tegning i de store træk, der antyder spillet mellem de stærke og de svage konturer.

De mange bidrag til forståelse af vor nyere historieforsknings væsen, der ser lyset i disse år,[14] har ikke etableret nogen samstemmighed om, hvor de mest markante skel skal placeres, når bortses fra det alment accepterede gennembrud i 1880'erne – eller overhovedet om, hvilke faser i historieforskningens udvikling der skal regnes med. Det var heller ikke at vente af disse bidrag, hvoraf mange – deres forskelle til trods – har det fælles anliggende at drøfte, just hvilke skel og hvilke faser der er de mest betydningsfulde.

Inddelingen af den følgende fremstilling står således helt for forfatterens regning, og selv om den ingenlunde er revolutionerende, bør den indledningsvis begrundes. Om skellet 1830 er der allerede talt ovenfor, og et skel ca. 1880 med det kritisk-videnskabelige gennembrud er nødvendigt, selv om betegnelsen kritisk formentlig kun dækker temmelig mangelfuldt, hvad der var dette gennembruds drivkræfter og betydning,[15] og selv om gennembruddets egne mænd stærkt undervurderede den ældre kritiske virksomhed i faget.

Derefter er der sat skel ved ca. 1920, et skel der først og fremmest bærer Erik Arups navn. Hans orientering imod den økonomiske historie, det socialpolitiske engagement han indlagde i sin historieskrivning, og den fornyelse af den historiske kritik i en retning der måske kan kaldes realistisk, som han repræsenterer, kom til at tilføre dansk historieforskning noget nyt og blivende. Det faglige standpunkt skærpedes af striden med kollegaen Aage Friis.

Tiden under Anden Verdenskrig og indtil ca. 1960 er betragtet under eet. Krigen berørte måske ikke direkte det historiske forskningsarbejde i særlig høj grad, men den og efterkrigstiden medførte en gennemgribende holdningsændring og en international nyorientering. Begge dele et tydeligt udtryk for den nutidsbevidsthed, der altid har kendetegnet faget.

Årene efter 1960 kan kun skildres under hensyntagen til den eksplosionsagtige vækst der har fundet sted i fagets studentertal, og den væsentlige forøgelse af fagets økonomiske og personelle ressourcer på universitetet, som snart kom

14. De i note 4 og 12 anførte arbejder, hvortil kan føjes *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid,* udg. af Historisk Samfund, 1976, samt Leo Tandrups biografi af Kr. Erslev, der hedder *Ravn* I-II, 1979.

15. Det kritiske gennembrud kan opfattes som en »professionalisering« af faget i analogi med udviklingen inden for en række andre videnskaber, og der kan være grund til varsomhed med hensyn til vurderinger af de personlige indsatser (Inga Floto i Historisk Tidsskrift 1978, s. 113). Der kan efter min mening også være grund til at datere professionalismen i faget historie noget tidligere end 1880'erne, jfr. nedenfor s. 426 ff. og 440.

til at følge af det forøgede studentertal. Fagets opbygning og dets undervisningspraksis ændredes afgørende i denne ekspansionsperiode, måske for en del til det gode, måske for en del til det onde.

De betegnelser der er valgt for de enkelte tidsrum tilsigter naturligvis ikke at være udtømmende, håber højst at ramme nogle karakteristiske fænomener. Det vil klart fremgå, at der under de enkelte overskrifter indgår virksomhed af meget forskellig beskaffenhed, hvad angår fremgangsmåde og indhold. Og kontinuiteten i faget er – til trods for alle årstalsskel – høj.

At give et indtryk af, hvad der i de sidste halvandet hundrede år er foregået i universitetets historiske høresale, er måske ikke muligt, på forskningens nuværende stade eller i det hele taget. Det vil altid være et problem, hvad der virkelig foregik. Om lærerens intentioner virkelig omsattes til praksis i, hvad han gjorde og sagde; om de studerende anspo.redes netop ved disse intentioner og den sammenhæng de indgik i, eller om studenterne reagerede på implikationer af undervisningen, som læreren måske ikke selv var sig bevidst – eventuelt udvikledes særligt i et modsætningsforhold til undervisningen eller dele deraf. På visse tidspunkter har utvivlsomt de studerende været mere betydelige ved, hvad de selv medbragte til universitetet, end de er blevet det ved, hvad de direkte modtog dér; det kan nok uden overdrivelse siges om kredsen, hvori den unge Kr. Erslev indgik.

Miljøet på universitetet er både dynamisk og flygtigt. Ikke blot de studerende, men også deres lærere, befinder sig i en personlig og faglig udvikling, hvis forløb tidvis kan have været meget hastigt. Begge har kunnet forholde sig, bevidst eller ubevidst, til almindelige normer i de forskellige tider om, hvad en student eller en professor var. Ellen Jørgensen har set noget meget væsentligt i Kr. Erslevs universitetsundervisning, når hun kalder fænomenet den unge, aktive lærer et tidens tegn; hun sammenstiller Erslev med Godefroi Kurth i Liège, Paul Scheffer-Boichorst i Strasbourg og Berlin, Gustav Storm i Christiania, Harald Hjärne i Uppsala og T. F. Tout i Manchester; og hun har støtte hos Erslev selv for den påstand, at selve urtypen var Rankes universitetsundervisning i 1830'rne.[16]

Den følgende fremstilling vil ofte vælge at støtte sig til historikernes offentliggjorte skriftlige arbejder, når det gælder at vurdere deres forhold til hinanden, herunder især elevers forhold til deres lærere. Det betyder, at de behandlede meninger måske fremtræder i en langt mere afklaret skikkelse,

16. Ellen Jørgensen: *Historiens Studium i Danmark,* s. 242 note 2, der citerer Kr. Erslevs nekrolog over Leopold von Ranke i Politiken 28. maj 1886: »vi læste alle Spansk, da han [: Ranke] studerede Don Carlos, fortalte Waitz mig engang«.

end de nogensinde har forekommet i en undervisningssituation, men det betyder forhåbentlig også, at karakteristikken af den enkelte i forhold til omgivelserne og til udviklingen vinder ved at løsnes fra selve undervisningssituationen. Den historiske universitetsundervisnings historie lader sig ikke godt adskille fra historiografiens historie – eller rettere sagt, den får en højere mening i kraft af denne.

HISTORIEN BLANDT DE GAMLE VIDENSKABER

I spektret af de åndelige videnskaber og i den ordning af universitetsundervisningen, der svarede dertil, havde faget historie hos os forud for 1849 ingen særlig fremtrædende – og før 1883 ingen egentlig selvstændig – stilling. Ved *Examen artium, Anden Examen* og *Examen philologicum* var historie fast knyttet til de filologiske discipliner, men fagets betydning øgedes ved indretningen af *Filologisk-historisk skoleembedseksamen* (ved anordning af 2. februar 1849). Efter de intentioner der lå i denne eksamens indretning, skulle den give udelukkende adgang til rektorembeder og fortrinsvis adgang til overlærerembeder i den lærde skole, hvad der i tidens løb kom til at styrke filologernes position i denne skole (på bekostning især af teologiske kandidater, der tidligere her havde haft en arbejdsplads som de tidvis havde foretrukket for præstegerningen). Det vigtige ved denne eksamen, set fra faget histories standpunkt, var nogle intentioner om, at der nu i ny-humanistisk ånd skulle meddeles systematisk undervisning (og altså også eksamineres) i alt hvad der hørte til den realhistoriske eller kulturelle baggrund for den klassiske oldtidslitteratur der i øvrigt skulle studeres for filologiens skyld. Intentioner som i vidt omfang realiseredes og som velsagtens kan siges at have banet vej for, at historie i 1883 blev selvstændigt eksamensfag.

Tidens forståelse af filologi var så bred, at den nærmest svarer til, hvad vi forstår ved humaniora, og der er for så vidt ikke noget overraskende i faget histories underordning under filologien. Tillige havde universalhistorien eller verdenshistorien efter den tids tankegang sit faste udgangspunkt og nærmest hele sin referenceramme i den klassiske litteratur, således at de to fag reelt ikke kunne skilles ad. Nationalhistoriske værker var endnu, hos os og ude i verden, sjældne – og når de fandtes, var deres tilknytning til universalhistoriens hovedlinjer og begrebsverden umiskendelig; de stod givetvis i videnskabelig anseelse langt under klassiske historiske studier. Vor historieforsknings nationale vækkelse var endnu i sin spæde vorden ved året 1830, i hvert fald hvad universitetet angik. Kulturhistorien og de historiske mindesmærkers

Fig. 93. Hans Mathias Velschow (1796-1862). Teologisk kandidat 1822. Professor i historie 1833, fra 1835 tillagt titlen Professor Rostgardianus i historie og nordiske antikviteter. Fotografi. Folketingets Bibliotek og Oplysningstjeneste.

historie havde kun en beskeden plads ved vor højskole (selv om Werlauffs embedspligter omfattede at forelæse over nordiske oldsager, og selv om disse forelæsninger med rette nød høj anseelse). Samtidig bestod der inden for teologien og i retsvidenskaben, her og i udlandet, en betydningsfuld historisk forskningstradition med sin egen praksis, således at universitetshistorikerne snarest efter den tids tankegang må opfattes som de lærere ved højskolen, der var særligt ansvarlige for sådan historieforskning og -undervisning der kunne være relevant som assistance til de (klassisk-)filologiske studier.

Faget historie ved universitetet kom til i det halve århundrede fra 1830 til 1880 at gennemløbe en rivende udvikling, i forskningens og undervisningens genstand og i fagets videnskabelige holdninger. Der åbnedes for stærke udenlandske påvirkninger til vore historikere og til den almenhed, der var stadigt stærkere (national-)historisk bevidst og interesseret. En del af denne virksomhed skyldtes initiativer fra folk eller kredse, som universitetets historikere stod fjernt (det gælder således arkæologiens voksende betydning for det historiske studium) og meget indarbejdedes måske først i bevidstheden efter denne periodes udløb. Men til trods for fagets rivende udvikling mellem 1830 og 1880, forblev det i hele denne periode fast forankret til de øvrige humanistiske fag i en ærværdig enhed, der ganske vist ikke i sine reelle former

er middelalderlig, men dog på mange måder minder om studiernes gamle *universitas.*

Professorer i historie var ved denne periodes begyndelse 1830 *Laurids Engelstoft* (1774-1851), som efter 1830 ikke betød meget for universitetsundervisningen, optaget af sin praktiske gerning som han var i sin egenskab af (toneangivende) medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler – samt *E. C. Werlauff* (1781-1871) der siden 1821 havde beklædt universitetets andet ordinære professorat i historie; om begge er der talt ovenfor (s. 380-85). Hertil kom, at *H. M. Velschow* (1796-1862) i 1833 udnævntes til *Professor Rostgardianus i historie og nordiske antikviteter,* det embede der var oprettet på grundlag af et testamentarisk legat af Frederik Rostgaard (1671-1745). Velschow var højt fortjent af dansk middelalderhistorie især ved sin banebrydende magisterafhandling (svarende på dette tidspunkt til doktordisputats) om ledingsvæsenet i Danmark.[17] Han er den første der har forsøgt at beregne Danmarks middelalderlige folketal,[18] og han overtog efter filologen Peter Erasmus Müllers død (1834) udgaven af Saxos Danmarkshistorie.[19] Ved sin markante interesse for de middelalderlige samfundsforholds historie i deres egen sammenhæng kan han siges at være blevet grundlægger af en forskningstradition i Danmark. I embedet som Rostgardianus (der ikke havde været besat tidligere) efterfulgtes han til sin tid af C. F. Allen, C. F. Paludan-Müller, Johannes Steenstrup, Aage Friis og Erik Arup. Efter 1947 er embedet atter ikke besat.[20]

Ganske vist betød de historiske professorer ved 1830'ernes københavnske universitet ikke meget, men det skal ses i sammenhæng med, at det hele lærdomsmiljø var – og i stadig højere grad blev – historiserende, således som dette er velkendt f. eks. for retsvidenskabens og teologiens vedkommende, og således som det i almindelighed finder udtryk hos os i den nye universitetsbygning, der indviedes i 1836 i E. C. Werlauffs rektorat, et lærdommens tempel med klart lys i højloftede sale og gange. Det blev med Constantin Hansens og Georg Hilkers pompejanske vægmalerier et udpræget antikiserende miljø; den værdighed bygningen udstrålede (og universitetet hermed påberåbte sig over for det omgivende samfund), søgte sit grundlag i værdier der var antikke og som opfattedes som tidløse. Betegnende nok er festsalens nationalhistoriske malerier af senere dato.[21]

17. H. M. Velschow: *De Danorum institutis militaribus regnante Waldemaro secundo* I, 1831.
18. Universitetsprogram 1841 og Historisk Tidsskrift IV, 1843.
19. P. E. Müller & J. M. Velschow: *Saxonis Grammatici Historia Danica* I-II, 1839: *Prolegomena et notae uberiores,* 1858.
20. Jfr. nedenfor s. 491 f.
21. Jfr. bind IV, s. 225-29 og 253 f.

Når der har været talt om de klassiske studiers nyorientering i begyndelsen af 1800-tallet i den lærde skole og ved universitetet er betegnelsen »nyhumanisme« den mest dækkende.[22] Denne holdning indebærer en selvstændig videnskabelig historisk interesse i oldtidslivets åndelige og materielle kultur, der tidligere ikke havde gjort sig så stærkt gældende, og som nu medvirkede til at legitimere historien videnskabeligt (og altså ved universitetet) langt solidere end før, skønt underordnet den klassiske filologi, når det gjaldt videnskabernes store sammenhæng. Bestræbelsen på i skole- og universitetsundervisning at vække oldtidskulturen til live igen, at fatte den nærmest plastisk i dens videste omfang, afstedkom et nært inspirationsforhold mellem den historiske videnskab og den klassiske filologi, dels med hensyn til tekstkritikken (der lejlighedsvis i historisk sammenhæng kan findes betegnet som den »lavere« kritik), dels med hensyn til en realkritik, der i begge fag blev til en bestræbelse på real rekonstruktion, selv om den længe blot kaldes den »højere« kritik.[23] Heri ligger udgangspunktet for historiens selvstændighed som universitetsfag og som videnskab, for når denne vej først var betrådt, kunne bestræbelsen ikke begrænses til at gælde indsigten i den antikke kultur. Også den nationale kultur og den nationale historie krævede på dette grundlag snart sin ligeret.

En romantisk antikvarisk bevægelse

Det kan konstateres, at der i de første årtier af 1800-tallet foregik en art historisk vækkelse i Danmark, som – i det mindste efter ophavsmændenes intentioner – ville være for hele folket. Oprindelig havde denne vækkelse ikke noget med den historiske videnskab at gøre, ophavsmændene var litterater (Rasmus Nyerup, N. F. S. Grundtvig, Chr. Molbech), sigtet var nationalt og kulturelt, og genstanden var fænomener der ikke plejede at beskæftige professionelle historikere synderligt.

Rasmus Nyerup (1759-1829)[24] kan krediteres med at have nyopdaget eller genopdaget Danmarks stolte middelalderlige historiske monumenter og ført dem ind i de dannedes, om ikke i alles, bevidsthed. Han udgav *Min antikvariske Fodreise i Fyen 1805* og *Min Pillegrimsreise til Sorøe i August 1806* i en pudsig lærd ironisk stil, men med klare intentioner; han kalder egnen ved Ringsted og Sorø »den mest klassiske i hele Sjælland« – »mindet om

22. Olaf Carlsen: *Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning* I, 1929.
23. Jfr. nedenfor s. 424 f.
24. Bind IX, s. 10-13, XI, s. 55 f og 161-64.

Fig. 94. Christian Molbech (1783-1857), stifteren af Den danske historiske Forening, og den første redaktør af Historisk Tidsskrift. Søn af Johan Christian Molbech (1744-1824), der fra 1773 var professor ved det adelige akademi i Sorø. Tegning af C.A. Jensen, Rom 1820. Frederiksborg.

Danmarks henrundne mærkelige Dage oplives« her ved hvert et skridt ved tanken om Valdemarernes og Absalon-ættens »stolte Idrætter til Fædrenelandets Herliggiørelse«. I kæmpehøjene, som ingen dengang vidste noget videre om og hvis bevarelse han taler for, ser han »Bilag til det, som Saxo og Snorre, Edda og Sagaerne beretter om Oldtids Sæder og Tænkemaade«.[25] Da der 1807 nedsattes en kommission til oldsagers opbevaring, blev Rasmus Nyerup dens første sekretær.

Genren den dannede eller lærde topografi bærer i mange henseender det 18. århundredes præg, men specielt i Rasmus Nyerups udformning bliver den historisk i den forstand, at landskabets fortidsminder vil bruges til at levendegøre de tidsaldre som kendes fra krønikerne. Den unge *Chr. Molbech* (1783-1857) fortsatte med sine *Ungdomsvandringer i mit Fødeland* (1811 og senere) og gjorde genren på én gang mere videnskabeligt-sagkyndig og klarere romantisk præget. Elevforholdet til Rasmus Nyerup mærkes – men ikke mindre det nære forhold, der i de pågældende år bestod mellem Molbech

25. Rasmus Nyerup: *Min Pillegrimsreise til Sorøe,* s. 9.

og den jævnaldrende Grundtvig, med hvem han havde gjort nogle første opdagelser i det historiske Midtsjælland, men som hans veje senere skiltes fra.

Nyerups og Molbechs lærde topografi er en af forudsætningerne for en dansk arkæologi,[26] en som foreløbig søger sit videnskabelige tilhold snarere i litteraturforskningen end i historieforskningen, men som for dem begge i tidens løb kom til at indebære noget epokegørende eller kontroversielt, mest antagelig for historieforskningen. Det kontroversielle ligger just i opfattelsen af oldtidsminderne som »bilag« til de skriftlige beretninger om fortidslivet. Dette var ganske vist uproblematisk i de tilfælde, hvor bilaget bekræftede beretningernes udsagn – men vanskeligere i de ikke helt få tilfælde, hvor det så ud til, at bilaget måtte tolkes som en revision af, hvad beretningerne gennem århundrederne havde berettet. Hvilken opfattelse skulle da foretrækkes, og var bilaget overhovedet bilag til netop den beretning, der hævdedes at skulle forkastes? For slet ikke at tale om det problem, som lærde historikere længe kategorisk afviste, hvorvidt der kunne tænkes opnået en selvstændig og gyldig indsigt i de gamle kulturer alene på grundlag af de materielle levn.[27] For historieforskningens ny-orientering efter Ranke og Niebuhr havde en række opdagelser inden for den klassiske arkæologi spillet en meget stor rolle, og stillingtagen til de arkæologiske resultater blev også af afgørende principiel betydning for historieforskningens udvikling i Danmark i det 19. århundrede (selv om arkæologisk materiale forsåvidt længe forinden havde beskæftiget historikerne). Udfordringen fra arkæologien svarer i mange henseender til udfordringen – som blev af alt afgørende betydning for århundredets historieforskning i Europa – fra arkivernes materiale af historiske dokumenter. Disse havde ganske vist tidligere været inddraget i beretningerne her og der hvor de kunne tjene til illustration af forhold, der var vel belagte i den berettende tradition. Men kunne en selvstændig analyse af dokumenterne alene danne adgangsvej til gyldig kundskab om fortidens begivenhedsudvikling? Et spørgsmål som historikerne kunne besvare bekræftende for specielle situationers vedkommende (med Rankes udnyttelse af de venetianske gesandtskabsindberetninger i tankerne), men hvis generelle perspektiver normalt rakte ud over den faglige horisont, her og i udlandet. Karakteristisk er en ytring af Caspar Paludan-Müller et sted hvor han nægter at bruge et originalt og ægte aktstykke (af 1278, til en aldrig realiseret ægteskabsplan for den danske kong Erik Menved i dennes barneår):[28] »Aktstykket . . . alene

26. Kai Hørby: *Den nationale historieskrivning i Danmark,* 1978, s. 331.

27. Jfr. nedenfor s. 422.

28. Caspar Paludan-Müller: *Nordtydske Fyrster faa Del i den danske Kongefamilies Arvegods,* Videnskabernes Selskabs Skrifter 5. R., historisk og philosophisk Afdeling 4. Bind VI, 1871, s. 282.

afgjør ikke Sagen, især da Underhandlingerne i 1278 ikke førte til noget Resultat. I Arkiverne ligger saa mange Skriftstykker, som kun vidne om Tanker, Forslag, ufuldbaarne Planer, ikke om virkelige Aftaler eller Begivenheder. Den afgudiske Ærefrygt for saakaldte Diplomer har ogsaa bragt Forvirring i Historien, selv efter at man havde lært at *tvivle* ligeoverfor Historiebøgerne og at *prøve* Krøniker og Annaler, inden man udskrev dem«. Anvendeligheden af et arkæologisk fund eller af et bevaret dokument afhang af, om der forelå en på anden måde veloplyst situation at indpasse disse løsrevne vidnesbyrd i. Visse lærdes skepsis på dette område var lige så grundfæstet, som andre lærdes lettroenhed kunne være overdreven. Typisk er den videnskabelige antagelse, at revnerne i Runamo-klippen i Blekinge var en indskrift med bøn fra Harald Hildetands mænd til guderne om sejr i det, der skulle blive til Bråvallaslaget, en teori som den unge Jacob Worsaae i 1844 kunne afvise med sin påvisning af, at det drejede sig om naturlige sprækker i klippen.[29]

Historiefilosofi

Hvis vi vil vide, hvor universitetets historikere havde deres filosofiske ståsted i årene op til 1830, yder de ikke selv megen assistance i eftersøgningen. Et toneangivende filosofisk værk fra tiden, Nils Treschow: *Elementer til Historiens Philosophie* (1811) adskiller sig på en interessant måde fra den almindelig europæiske romantiske filosofi ved en række selvstændige betragtninger om det individuelle i dets forhold til det almene i historisk perspektiv,[30] hvad der i høj grad kan have tiltalt de samtidige professionelle historikere, der ikke har lagt skjul på deres forkærlighed for det konkrete, og som i deres praksis i videst muligt omfang har afholdt sig fra spekulation.

De befinder sig på det standpunkt, at historieforskningens genstand er de overleverede beretninger om fortidens begivenheder, sådanne der kunne tids- og stedfæstes og dermed placeres på deres rette stadium i menneskehedens udvikling – den som det var historieforskningens højeste formål at vinde indsigt i, men som historieforskningen ingenlunde havde eneret eller blot fortrinsret til. Jens Møller: *Hvori bestaaer Misbrugen af den saakaldte pragmatiske Historie* (1808) er i denne henseende ganske talende. Det var et prisskrift belønnet af Videnskabernes Selskab 1806, men udsendtes først efter at forfatteren (der var adjunkt ved Slagelse lærde skole) var blevet udnævnt til

29. Bind XI, s. 165.
30. Ovenfor s. 45 ff.

teologisk professor ved universitetet.[31] Med pragmatisk historieskrivning mentes en sådan udlægning af fortidens begivenheder, at det stedse blev klart, hvad der var begivenhedernes årsager (og hvad der var disse årsagers virkninger i det hele), altså en begivenhedshistorie, der følger menneskehedens udvikling så tæt som muligt, en udvikling under Forsynets styrelse – hvad der direkte dikterer det valg af årsager og virkninger der vil være at gøre. Misbrugene, som skriftet er et indlæg imod, består bl. a. netop i letfærdighed men hensyn til, hvad der gøres til årsager og virkninger, i lys af at denne udvikling er en af Forsynet styret udvikling. Bogen slutter med et Herder-citat om, at den betragter af historien, som savnede Gud deri og begyndte at tvivle om Forsynet, ham hændtes denne ulykke, fordi han anskuede historien for overfladisk eller ikke havde det rette begreb om Forsynet.[32] Skriftet er ikke typisk for meninger blandt professionelle historikere, men i høj grad for deres akademiske eller videnskabelige omgivelser. Kriteriet for den gode historiker eller den gode historieskrivning var ikke noget fagligt kriterium.

Bag den antikvariske bevægelse, ikke mindst når den befandt sig i et samspil med litteraturforskningen, lå forskellige træk af den europæiske romantiske filosofi, også ud over den specifikke historiefilosofi. Omvendt bevirkede den romantiske litterære interesse for sagnhistorien og Danmarks ældre historie en række betydningsfulde nybrud i udforskningen af vor ældste overlevering. Og den skabte i *N. F. S. Grundtvigs* (1783-1872) verdenshistoriske arbejder den eneste virkelig orginale romantiske historiefilosofi Danmark ejer.[33]

Grundtvig skrev to universalhistorier, hvoraf den første, *Kort Begreb af Verdens Krønike betragtet i Sammenhæng* (1814), blot er en frugt af hans undervisning ved Det Schouboeske Institut, medens *Haandbog i Verdens-Historien. Efter de bedste Kilder. Et Forsøg* I-III (1833-43) er et langt betydeligere arbejde og udviser slægtskabstræk med europæiske strømninger uafhængige af, eller forud for, Ranke og Niebuhr. I denne sin redegørelse for »menneskeslægtens levnedsløb« er det Grundtvig et hovedanliggende at kæde den hedenske (dvs. græsk-romerske og jødiske) historie til den kristne. Hans fremstilling kulminerer i den tanke, at det først var hos de nordiske folk, at kristendommen kom til sin sande og rette udfoldelse, hvad der giver netop disse folk en enestående løfterig, men også ansvarsfuld stilling i menneskehedens historie – en rolle der i flere henseender ligner den, som den store franske historiker Jules Michelet omtrent samtidig ville tilkende det franske folk i sin *Introduction à l'histoire universelle* (1831). For Grundtvig var næst jøderne

31. Kai Hørby: *Den ældre historiske kritik i Danmark,* vil blive trykt i Historisk Tidsskrift 1981.
32. Jens Møller: *Hvori bestaaer Misbrugen af den saakaldte pragmatiske Historie,* 1808, s. 175.
33. Kai Hørby: *Den nationale historieskrivning i Danmark,* 1978, s. 20-26.

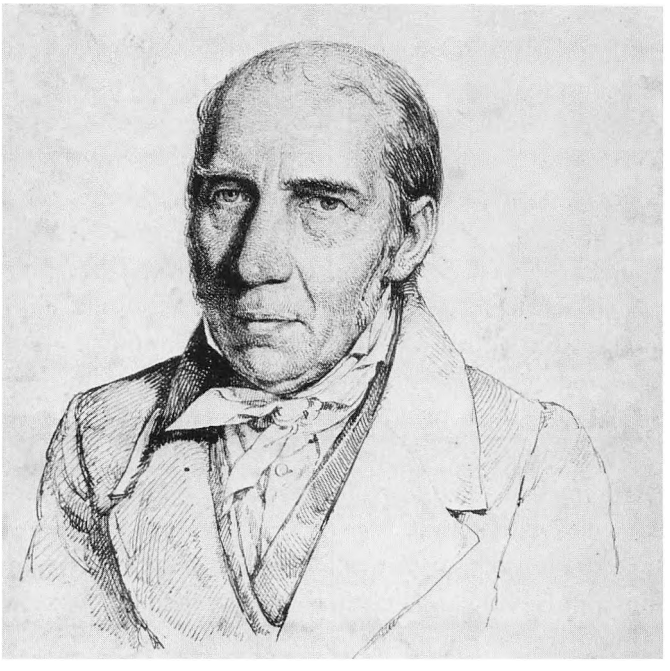

Fig. 95. N.F.S. Grundtvig (1783-1872). Tegning af P.C. Skovgaard 1841 og 1845. KB. Billedsamlingen.

grækerne og nordboerne de betydeligste folk i Guds styrelse af verdens gang – medens romerne med deres tyranniske verdensherredømme og spidsfindige jura var ham en vederstyggelighed.

Særlig i løbet af 1820'erne havde Grundtvig erhvervet sig en lærdom i nordisk mytologi og oldhistorie, der var uovertruffen i dybde, omfang og orginalitet; han kom til at gøre store opdagelser særlig inden for den del af oldhistorien der var både nordisk og angelsaksisk, og han kom til at oversætte både Saxo og Snorre. Hans historiefilosofi står i nøje forbindelse med denne oldhistoriske og litterære indsigt – hovedtemaet deri er, at grækerne har stået særlig i pagt med naturen, nordboerne derimod med historien – og en af filosofiens logiske konsekvenser er Grundtvigs virksomhed i de samme år for oprettelsen af en »folkelig dansk højskole«, eller med moderne ord et nationalt dansk universitet som alternativ til højskolen for de klassiske videnskaber på Frue Plads. Planen, som skulle have været realiseret ved en omdannelse af Sorø Akademi til dette formål, strandede til sin tid, efter Christian VIII.s død og overgangen til den frie forfatning, især på en modstand fra Danske Kancellis side, medens Universitetsdirektionen i 1840'erne var blevet bragt til at acceptere den uden nogen begejstring.[34]

34. Kai Hørby: *N. F. S. Grundtvigs højskoleplan og Sorø Akademis reform 1842-49,* Årbog for Dansk Skolehistorie 1967.

Grundtvigs historiefilosofi har sine forudsætninger i det 18. århundredes tyske filosofi og sikkert tillige i samtidens franske historiske tænkning, selv om dens originalitet er uomtvistelig og selv om mange af de relevante påvirkninger nok er indirekte. Anden virkelig gennemført (national)romantisk filosofi forelå ikke på dansk grund, og det er et vigtigt træk i vor videnskabelige historie, at disse forestillinger foreløbig ikke fik nævneværdig indflydelse på universitetets virksomhed i filologi og historie, selv om de straks fik og endnu i dag har bevaret en væsentlig almenkulturel betydning i Danmark.

Ude i Europa skiftede historieopfattelsen gradvis fra et alment (naturretligt) grundlag til et nationalt, og Danmark fulgte med heri. Det blev almindeligt at opfatte de enkelte folkeslag som de enheder i den historiske udvikling, hvorom alt havde drejet sig, og hvorpå hele den historiske fremstilling måtte bygges op: folkeslagene var at opfatte som Guds tanker, de havde en oprindelig given indre sammenhæng, og fra Skaberens side var der en (verdens)historisk hensigt eller mening med deres skæbne. Det kom til at stå klart for alle, at selv om for så vidt hele verdensudviklingen måtte opfattes som Guds vilje og dermed som forskellige fremtrædelsesformer for en og samme højere bevægelse – til trods for de store forskelle i det konkrete – så måtte der dog bestå en særlig loyalitet mellem den enkelte nulevende og hans nationale forfædre. Men Frederik VI.s og Christian VIII.s nationalt sammensatte enevældige monarki antog sig disse forestillinger med en tøvende værdighed, der var et værn imod overdrivelser.

Nationalhistorien

Stiftelsen i 1839 af en historisk forening for Danmark – med udgivelsen af et dansk *Historisk Tidsskrift* som et af sine hovedformål – er et af produkterne af den omtalte antikvariske, litterære, romantiske optagethed af den nationale fortid. Den skyldtes også en enkelt mands umættede eller umættelige virketrang i denne henseende, Chr. Molbech, der den 14. februar 1839 i et auditorium på universitetet forelagde sit udkast til program for en sådan forening for en lille indbudt kreds og fik det accepteret således, at virksomheden (efter nogle modifikationer af hans oprindelige tanker) kunne gå i gang straks og resultere i første bind af Historisk Tidsskrift, der udkom 1840. Der havde længe været et betydeligt udbud af historiske bidrag i tidens andre periodica, men der havde ikke været hverken et tidsskrift eller en forening, der havde påtaget sig sådanne opgaver, som Molbech tænkte sig med sin. At »vække historisk Aand og Interesse«, at »fremme historisk Konst og Talent, og historiske Studier og Arbeider« (fortrinsvis, men ikke udelukkende

vedrørende Danmark og den danske litteratur), »at medvirke til Opmærksomhed paa og Bevaring af danske historiske Documenter og andre Kilde-Skrifter« og »at bevirke og fremme Udgivelsen af større nationale Arbeider, henhørende til Danmarks Historie, Geographie, Ethnographie og Archæologie« – dette er de vigtigste sætninger i formålsparagraffen, således som den fremtrådte, efter at en provisorisk styrelse havde revideret Molbechs udkast.[35]

Det særlige var, at denne forening ville påtage sig et indsamlings- og bevarings- (eventuelt udgiver-) arbejde med hensyn til sådant kildemateriale, der hidtil ikke var kommet til sin ret i den historiske litteratur – og der bestod en udbredt enighed om, at der på dette felt var meget at gøre. Et sådant arbejde der skulle ligesom organiseres ved hjælp af tidsskriftet, skulle gå side om side med, »saasnart Mulighed dertil aabnes«, at forberede udgivelsen af »større Nationalværker«, nemlig et biografisk leksikon for Danmark og Norge, en geografisk-etnografisk og antikvarisk beskrivelse over kongeriget Danmark og en dansk litteraturhistorie (Molbech havde talt om et kritisk værk over dansk litteraturhistorie; det reviderede udkast retter kritisk til »udførligere« og støder dermed ingen). Den provisoriske styrelse havde bestået af Laurids Engelstoft, Chr. Molbech, J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, J. N. Madvig og P. C. Stenersen Gad. På det første almindelige møde den 22. februar valgtes som den første ordinære styrelse Molbech, Velschow, retshistorikeren J. E. Larsen, litteraturhistorikeren N. M. Petersen og juristen P. V. Jacobsen, der var kommitteret i Rentekammeret, men havde været kancellisekretær i Danske Kancelli og her tilfældigt var blevet fanget af det rige materiale til Danmarks historie, som kancelliets arkiv rummede; han blev en af tidsskriftets flittigste bidragydere i dets første periode.

Det klare nationalhistoriske – men også konkret antikvariske og litteraturhistoriske – sigte med foreningen havde været tilstede fra Molbechs udkast og modificeredes ikke. Det mødte da også kun indsigelse etsteds fra, nemlig fra Grundtvig, der dels tog afstand fra et formål gående ud på at indsamle gamle dokumenter og gamle bøger og skrive nye bøger, dels krævede ordene »danske« og »Danmarks« strøgne af formålsparagraffen, hvorved foreningens sigte ville blive universalhistorien eller verdenshistorien (og hvorved det påtænkte organisationsarbejde med hensyn til kildematerialet ville være blevet saboteret). Konfrontationen blev dramatisk og Grundtvig forlod mødet – og der skal nok være dem der har rystet på hovedet af, hvad der foregik. Men det var ikke tilfældige kræfter der hermed stødte sammen i Historisk Tidsskrifts fødselstime. Grundtvigs venner stiftede samme år et »Danske

35. Ellen Jørgensen: *Chr. Molbech, den danske historiske Forenings Stifter,* Historisk Tidsskrift 10. R. V, 1939.

Samfund«, som de gjorde ham til formand for – han stod midt i arbejdet med sin verdenshistorie – og han har i denne tid i skrift og tale givet mange udtryk for sit standpunkt, som han ingenlunde var alene om. At opfatte indsamling, opbevaring, ja hele den antikvariske omsorg for de gamle ting som en dødens gerning, en fornægtelse af livet og et vildspor i videnskabens udvikling, er en tanke af en betydelig rækkevidde med hensyn til de historieopfattelser, der brødes i Europa ved denne tid. For Grundtvig var der ikke tvivl om, at den del af Den danske historiske Forenings virksomhed som han tog afstand fra, denne omsorg for materialet, ville – hvis historikerne førte den ud i dens yderste konsekvens – gøre dem til »Keisere i Skyggeriget«, en lod som Homer gør »uslere end Hyrdens ved et Ledd«.[36] Da den franske historiker Gabriel Monod (1844-1912), stifteren af *Revue historique* (1876) og elev af Michelet, studerede i Berlin i årene før den fransk-tyske krig, skrev han hjem til Michelet: »Ici l'atmosphère est lourde et garde comme l'odeur d'une salle de dissection . . . Tous les savants, philologues, historiens, naturalistes, fouillent de leur scalpels aux entrailles des cadavres espérant y trouver le secret de la vie. Ils sont sages, patients, érudits, instructifs. Mais ils ne savent interroger que la mort et la vie ne leur dit pas son secret. Cette chaleur qu'ici je cherche en vain, cette étincelle de vie ou s'allume l'âme du monde, la nature la donne à ceux qui l'aiment. Et vous l'avez reçue et vous nous la communiquez«.[37] Disse ord viser, at hvad Grundtvig gjorde opstandelse med ved stiftelsen af Den danske historiske Forening var betragtninger der var nært sammenfaldende med hvad Michelets elever kunne opfatte som det bedste mesteren havde givet dem. Den gnist af liv hvori verdens sjæl antændes, den gnist som naturen giver til dem der elsker den, den varme som Monod kom til at savne i 1860'ernes Berlin, ville han også have manglet i 1830'ernes København, når bortsås fra denne ene mand, hvis historiefilosofi folk senere har rystet på hovedet af.

Grundtvig var sig vel bevidst, at ingen blandt de lærde endnu forestillede sig, at der kunne blive en historie til alene på grundlag af arkæologiske fund eller arkivalske undersøgelser, og det er muligt at han kunne have fået dem i tale ved at gribe sagen mere sagtmodigt an. Men det kan ikke bestrides, at han over for historikernes stigende interesse for det antikvariske stillede det ene centrale spørgsmål, hvorvidt dette var en virksomhed i dødens eller i livets tjeneste. Traditionen eller overleveringen var levende, men var stenøkserne og gravhøjene og dokumenterne det også? Det blev et længe uløst

36. Grundtvig i Brage og Idun I, 1839, citeret af Ellen Jørgensen i Historisk Tidsskrift 10. R. V, s. 43, note 1.

37. Citeret af Charles-Olivier Carbonell i *La naissance de la Revue historique. Une revue de combat (1876-1885),* Revue historique 255, 1976, p. 342.

eller ubehandlet spørgsmål i den danske historieforsknings opfattelse af sig selv.

Historisk Tidsskrift kom til at betyde en række store nybrud i arbejdet med det konkrete – og da stort set ukendte – arkivalske materiale til Danmarks historie. Karakteristisk nok skulle hovedvægten efter Molbechs plan ligge i middelalderen og i den nyere tid, og det væsentlige var at få inddraget det utrykte materiale. Molbechs veje var allerede forlængst skiltes fra Grundtvigs – skønt det formodentlig var ham især, Grundtvig havde søgt at påvirke med, hvad han havde sagt – Molbech vidste, at her var et stort og hidtil ugjort arbejde at udføre, og han tog fat derpå uden at tænke dybere over de filosofiske implikationer deraf, blot i håb om at nå tilstrækkeligt af, hvad han havde sat sig for. I de fjorten år han redigerede tidsskriftet skrev han nok mere end halvdelen af det selv.

Omtrent samtidig med stiftelsen af Den danske historiske Forening var Danmark ved at få en nationalt anlagt Danmarkshistorie. Det skyldtes Selskabet for Efterslægten, der i 1836 i anledning af sin halvhundredårige bestående havde udskrevet en prisopgave om et sådant værk »med særligt Hensyn til Folkets og Statens indre Udvikling« – og det skyldtes den unge teolog *C. F. Allen* (1811-71) der besvarede opgaven, vandt prisen og med et slag etablerede sig som historieskriver. I tidens løb blev han den nationalliberale historieskriver frem for alle andre. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie* udkom første gang i 1840, efter at forfatteren havde efterkommet nogle af de tre bedømmeres forslag om ændringer (især E. C. Werlauffs og A. S. Ørsteds). Bogen opnåede i alt otte udgaver og var lærebog ved universitetet indtil 1917. Den skaffede straks sin forfatter mulighed for at fortsætte sine historiske studier i de retninger der interesserede ham, og 1844 disputerede han (: blev magister) på en afhandling om Christian II i landflygtigheden, *De rebus Christiani secundi Daniæ, Norvegiæ, Sueciæ regis exsulis commentatio.* Han fik støtte til en flerårig, omfattende europæisk arkivrejse, hvorfra han kom tilbage i 1848, og 1851 udnævntes han til ekstraordinær docent i historie ved universitetet med titel af professor.[38]

Langt hovedparten af Allens tid og kræfter som universitetslærer blev lagt i en plan, han åbenbart havde næret siden sin ungdom, at skrive de tre nordiske rigers historie i den sene unionstid, dvs. fra kong Hans' antagelse til svensk konge i 1497 indtil reformationen 1536 der betegnede unionens endelige opløsning. Planen (tydeligt skandinavistisk i sit udgangspunkt, men ikke ideologisk præget i sin udførelse) realiseredes med fem bind, hvoraf det første udkom 1864, det sidste året efter Allens død, og værket er uden for al

38. Årbog for Københavns Universitet 1849-56, s. 267.

tvivl det 19. århundredes mest betydelige enkeltpræstation i vor historieskrivning – men Allen nåede ikke længere end til 1527, hvor fremstillingen ender midt i en sætning. Grundlaget var det vældige materiale til tidens begivenheds- og kulturhistorie som forfatteren dels havde skaffet sig på sine udenlandsrejser, dels efter hjemkomsten skrev hjem fra de vigtigste europæiske arkiver som han stadig stod i forbindelse med. Arbejdet førte forfatteren langt omkring i emnet og ind i vurderinger der måske var mere krævende end han havde tænkt sig ved begyndelsen – i hvert fald er det tydeligt, hvorledes Allen under arbejdet modnes til en meget betydelig historieskriver. En omfattende efterladt ekscerptsamling havde Allen oprindelig (1855) i tilfælde af sin død tænkt at overlade til Caspar Paludan-Müller, men han endte med at testamentere den til Det kgl. Biblioteks chef Chr. Bruun.[39] Den viser en del om, hvorledes Allen arbejdede: ved sammenligning af tekst med ekscerpter kan vi følge, hvorledes forfatteren sammensætter mosaikken af de enkelte bestanddele. Han tager kyndigt og kritisk stilling til de beretninger, der kommer i betragtning for hans emne, men der er ikke nogen enkelt af dem der egner sig til at dominere fremstillingen: for denne spiller arkivmaterialet, aktstykkerne, en hidtil uset (konstruktiv) rolle, og emnet har måske særlig tiltalt Allen, fordi det fra begyndelsen var klart, at det måtte forholde sig sådan. Skulle kendskabet til disse års unionshistorie forbedres, forelå der ingen beretninger af så væsentlig betydning, at det ville hjælpe stort at inddrage dem – derimod en mængde af danske og udenlandske dokumenter og aktstykker, som alene ved at kendes ville få deres store betydning. Begyndelsen til værket var da også Allens *Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie* (1854), og det var tydeligt nok meningen, at dette værk skulle have efterfølgere, men opgaven overvældede forfatteren, der tidligt mærkede at hans kræfter ikke var ubegrænsede og satte alt ind på, hvad han vidste skulle blive livsværket.

Det var også et – ganske vist endnu ikke dybtgående, men dog betydeligt – kendskab til det arkivalske materiale, der havde tilladt Allen at opfylde kravene til prisopgaven i 1836, og som medførte at hans redegørelse for det danske folks og den danske stats indre udvikling blev et opbrud fra en tidligere rent statspolitisk betragtning af Danmarkshistoriens indenrigske aspekter. En vis sympati for de lavere stænder kan han have overtaget f.eks. fra Holberg, men den førte hos Allen til konkrete redegørelser for eksempelvis bøndernes undertrykkelse fra herremændenes side (som siden har vist sig at være temmelig tilfældige, og konklusionerne tilsvarende forhastede); et

39. Allens optegnelser i Det kgl. Bibliotek. Jfr. Kai Hørby: *C. F. Allen,* Dansk biografisk Leksikon 3. udgave I, s. 121-124.

Fig. 96. C.F. Allen (1811-71). Professor i historie fra 1851, efter Velschows død 1862 som Rostgardianus. Hans fader var en indvandret skotsk sømand, der blev håndværker i København, hans moder stammede fra en østjysk bondefamilie. Budtz Müller & Co. fot. KB. Billedsamlingen.

almindeligt anti-tysk præg var heller ikke fremmed for den ældre historieskrivning (specielt når der var tale om middelalderen), men håndbogen blev berømt for sine overdrivelser i denne henseende, der imidlertid næppe har generet samtiden så meget. Håndbogens kvaliteter er især det konkrete sigte at skildre det almindelige liv og de konkrete tilstande som baggrund for det helhedsbillede, der stadig bygges op omkring begivenhedshistorien. Og denne skrivemåde satte sin fineste blomst i en kulturhistorisk skildring af den sene unionstid i Norden (fjerde bind af *De tre nordiske Rigers Historie)*, som både ved kvaliteten af sine oplysninger og ved det brede samfundsmæssige syn hvorefter de grupperedes var uden sidestykke i vor historiografi. Den udgør tydeligere end noget andet træk ved værket en demonstration af de idealer, hvorefter forfatteren var kommet til at arbejde, bestræbelsen på at vurdere tidsalderen og dens begivenheder i deres egen sammenhæng og på deres egne vilkår. »Hvo der vil forstaa en Tid og se den i dens Helhed, vil ikke fortryde paa at fæste sin Opmærksomhed ogsaa ved den *Grund*, hvorpaa Livet bevæger sig. Den almindelige Tilstand, hvori Tiden glider frem og Begivenhederne udvikler sig, øver sin stille, men mægtige Indflydelse paa alt, hvad der tildrager sig«. Det forsvar Allen fører for, at han bryder den kronologiske

sammenhæng i værket og indskyder denne sædeskildring af Norden i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede, viser den sikre og modne stillingtagen han da var nået til med hensyn til den historiske forsknings væsen og formål. Han ønsker ikke at strides med dem der hellere ville dvæle ved »Billeder af Livet i dets Kamp og Strid og Bevægelse« eller se »Mennesker, der kjæmpende føres til Seir eller Nederlag, og i deres Lykke eller Lidelser blotte deres Sjæle« – der var, kunne vi tilføje, heller ingen grund til at trættes med dem, fordi dette formål fuldtud var opnået i de foregående bind af værket – men her ønsker Allen at understrege alle de forhold der giver menneskene i en bestemt tidsalder »et Præg forskjelligt fra andre Tiders«. Stilen i denne samfundsbeskrivelse ligner nok nogle af det 19. århundredes europæiske værker, men udførelsen er helt Allens egen. »Det Almindelige i en Tids Tilstand er selv en Begivenhed, og visselig ingen ringe eller lidet betydende. Det er, om man saa tør sige, en *hvilende* Begivenhed, der omslutter alle de andre«.[40]

Håndbogen var en mere ungdommelig præstation, en djærv og håndfast gennemgang af Danmarks historie under hensyntagen til opgavens specielle krav, at tage hensyn til folkets og statens indre udvikling. Tanken der ligger heri er naturligvis staten som et produkt af folket – og det har passet forfatteren godt. Bogens mange gode illustrationer til fortidens dagligliv og til grundlæggende økonomiske og sociale vilkår – også dens bekendte (overdrevne) solidaritet med undertrykte bønder og andre småkårsfolk, samt dens markante uvilje imod tysk indflydelse i Danmarks ældre tilværelse (Allen er f.eks. ingen ven af hansestæderne) – alt dette skal forstås inden for rammerne af nationalstaten: det er dennes historiske perspektiv der ridses op – men der er ingen bombastiske nationalistiske overdrivelser. Derimod en dyb solidaritet med det folk der i forskellige tider og under forskellige vilkår har båret navn af danskere, og en åben opmærksomhed for hvor forskellige vilkårene virkelig har været. Tillige en nationalhistorie, der var ganske åben i sine begreber, passende for det nationalt temmelig sammensatte monarki som forfatteren i skrivende stund levede i, og måske endnu mere passende for den statsdannelse der afløste enevælden, det dannede nationalliberale demokrati der mellem 1848 og 1864 regerede over de samme forskellige lande som kongen hidtil havde ført scepteret over.

Det var naturligt for Allen at bidrage til samlingen af »Antislesvigholstenske Fragmenter« som juristen A. F. Krieger organiserede udgivelsen af i årene 1848-51, og som udgjorde det videnskabelige Danmarks indsigelse mod

40. C. F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden, 1497-1536* I-V, 1864-72. Citatet Bind IV:1:1, 1870, s. 4.

Haandbog

i

Fædrelandets Hiſtorie

med ſtadigt Henblik paa Folkets og Statens
indre Udvikling.

Af

C. F. Allen,

Cand. theol.

Et af Selſkabet for Efterſlægten kronet Priisſkrift.

Kjobenhavn.

Forlagt af Univerſitets-Boghandler C. A. Reitzel.
Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1840.

Fig. 97. Titelbladet af første udgave af Allens »Haandbog i Fædrelandets Historie«, den nationalliberale tidsalders løsning på det problem, der (med Fr. Schierns ord) bestod deri, at da folket ville gøre sig bekendt med sin historie, fandt det, at denne endnu ikke var skrevet. Bogen udkom i otte (delvis ændrede og udvidede) udgaver og var lærebog ved universitetet indtil 1917.

slesvigholstenismen.[41] Allen skrev kyndigt om det danske sprog i hertugdømmet Slesvig, og det er karakteristisk for ham, at hans anliggende netop var at vise, hvilken retfærdig sag Danmark havde i Sønderjylland.[42] 1857-58 udsendte han i to bind *Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland*, ved siden af unionshistorien hans største arbejde.

Allens lidt yngre kollega *Fr. Schiern* (1816-1882), der var blevet ansat ved universitetet i 1847, og 1851 blev ordinær professor, var en nationalhistoriker af en anden type. Som forskerbegavelse havde han markeret sig på en langt mere lovende måde end Allen, og som universitetslærer havde han i langt højere grad de studerendes gunst. Hans foretrukne emner var nationale modsætninger eller nationalitetskampe til alle tider – ordet folkeslag var på en tidstypisk måde det centrale begreb i hans historieskrivning, hvorom hele indholdet byggedes op – han kedede ikke studenterne med sådan stofindsamling til en begrænset periodes historie, som optog Allen i de sidste ti år han levede. Tværtimod bevægede Schiern sig med lærdom og elegance i alle historiens perioder og situationer, og han kunne brillere med skarpsindig kritik. Han røgtede med sikker lethed skiftevis den ene og den anden af de to opgaver der forelå for de historiske professorers virksomhed ud over de propædeutiske fag, den ene var »saa plastisk som muligt at fremmane Hovedmomenter af Fortidens dybere Liv« (der er ingen tvivl om, at hans forbilleder heri var det tidlige 19. århundredes franske historieskrivning), den anden at »meddele Oplysning om og Vejledning til Historiens Kilder«; han kendte det forbillede der forelå i det historiske seminarium i Berlin, men med den knap halve snes studerende der her fandtes om professorernes kreds, selv om dette universitet dog dækkede hele Nordtyskland, regnede han kun med meget få tilhørere til »Foredrag over den danske Historieskrivnings Kilder«.[43] Schiern havde vekslet med Velschow i at udbyde sådan kritisk vejledning til historiografiens kilder og historie samt undervisning i hjælpevidenskaberne (kronologi, geografi og etnologi).[44] Schierns virksomhed havde et vist aktualitetspræg og kunne engagere de studerende, men dybtgående var hans undersøgelser sjældent, og hans nationale begreber savner Allens bredde og (konservative) værdighed.

41. C. F. Allen: *Om Sprog og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland,* Antislesvigholstenske Fragmenter VIII, 1848.

42. Brev til F. S. Bang 11. januar 1849.

43. Årbog for Københavns Universitet 1864-1871 II, 1884, s. 79.

44. Lektionskatalogen, foråret 1854 (s. 9) Velschows forelæsninger over den historiske forskning og kunst med udsigt over begges historie; foråret 1856 (s. 10) Schiern: kritiske belysninger og oversigter af de skrevne kilder til Danmarks historie i oldtiden og middelalderen: foråret 1857 (s. 11) Schiern: kritisk oversigt over de vigtigste kilder til den danske historie; foråret 1860 (s. 8) Velschow: Historiens propædeutik (fortsættende i de følgende to semestre).

Fig. 98. Fr. Schiern (1816-82), professor i historie fra 1847, en skikkelse af en betydelig værdighed i tidens københavnske borgerliv. Tegning af Magnus Petersen 1867. KB. Billedsamlingen.

Danmark og historismen

Et hovedtema i udviklingen af det 19. århundredes internationale historieforskning er overgangen fra et universelt grundlag for historieopfatttelsen – hvad enten vi vil kalde det naturretligt, almenfilosofisk eller humanistisk – til et grundlag, der frem for alt var nationalt og konkret. Det er en udvikling der foregår overalt – på meget forskellig måde, men med nogle væsentlige fællestræk – og det er naturligvis en udvikling med så mange årsager, at det er nytteløst at fremhæve nogle enkelte. Det var en udvikling der gav historien andre opgaver end den at forsyne rustkamre for statsvidenskaben eller filologien, det var en bevægelse der forenede historisk detailforskning (hvis sigte tidligere oftest havde været stærkt specialiseret) med historieskrivningen på en ganske ny måde, og det var en udvikling som fremmede den personlige

(nationale eller individuelle) identifikationstrang som drivkraft i en ny, konkret og positiv historisk interesse. Der er mange fremtrædelsesformer for den fælles holdning i historieskrivningen, som udtrykker de nulevendes solidaritet med landsmændene i fortiden. Den største udvikling inden for den historiske videnskab i nyere tid er den, der har gjort såvel historiebøgernes forfattere som deres læsere – fra at være verdensborgere – til borgere i en nationalstat. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie* er den første lærebog i historie, der var beregnet til at danske skulle kunne sige med rette, at dette var deres historie; om Holbergs Danmarkshistorie kunne der snarere tænkes, at den var en redegørelse for, hvorledes nogle almindelige historiske foreteelser havde udformet sig i Danmark, og om Suhms lærebog (som Allens afløste ved universitetet) gælder det, at den mere var en samling af historiske efterretninger om Danmark, end en egentlig historie. Den tankemæssige identifikation med – eller i hvert fald den moralske solidaritet med – de nationale forfædre er det sikreste kendemærke på den nye holdning.

Af solidariteten først og fremmest med de nationale forfædre følger nu det krav, som historikerne snart alle gjorde deres yderste for at leve op til (og som de forudsatte, at deres læsere var parate til at leve op til), nemlig kravet om den mest muligt retfærdige vurdering af fortidens personer og begivenheder. De skulle ikke holdes op imod en absolut eller almengyldig målestok, men netop vurderes ud fra deres egne forudsætninger, i deres egen sammenhæng og på deres egne vilkår. Nært sammenhængende hermed er tanken om, at den historiske udvikling kan finde gyldige og tilstrækkelige forklaringer, med årsager og virkninger, inden for lokalt snævert afgrænsede rammer – ja, at den i virkeligheden finder dem bedre og sikrere her end i de store filosofiske sammenhæng. Og endelig betragtningen, at den sandt videnskabelige måde at behandle et hvilketsomhelst emne på, var historisk – hvorved juraen i det 19. århundrede i meget væsentligt omfang blev til retshistorie, teologien til tekst- eller kirkehistorie, sprogforskningen til sproghistorie osv. Denne tanke, at ethvert fænomen skal forklares med sin historiske oprindelse og at forklaringen ud fra oprindelsen er en fuldt dækkende og tilstrækkelig forklaring af fænomenet, er kendemærket på den videnskabelige holdning, der har været kaldt historismen,[45] og som naturligvis – ud over sin betydning for videnskaberne i almindelighed – har haft sin særlige indflydelse på, hvorledes selve den historiske forskning skal gribes an. Det er historismens videnskabelige holdning der giver fagets kritiske (hidtil overvejende tekstkritiske) arbejdsvaner en ny status, så at de gradvis kan udvikle sig henimod en real rekonstruktion.

45. Friedrich Meinecke: *Die Entstehung des Historismus* I-II, Berlin 1936. Samme: *Weltbürgertum und Nationalstaat,* 1907.

Historismens hovedskikkelse blev *Leopold von Ranke* (1795-1886), hvis kritik af de berettende autoriteter for europæisk historie gav genlyd over hele Europa (fra skriftet »Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber« 1824, som var tillæg til Rankes »Geschichte der romanischen und germanischen Völker«, og gennem hans lange forsker- og lærergerning i Berlin). Han udviklede *Barthold Georg Niebuhrs* (1776-1831) filologisk-kritiske metoder (der særlig virtuost havde været anvendt på Livius' romerske historie) og brugte dem som udgangspunkt for en ny, rekonstruerende historieskrivning, som revolutionerede faget. Den var da også udtryk for en ganske ny tænkning om, hvad historisk forskning hvilede på, og hvad dens resultater havde at betyde.

Det er karakteristisk, at danske historikere uden at gå til modstand mod de nye signaler reagerede forholdsvis langsomt på dem og kun under tøven antog sig enkelte af historismens aspekter. For Fr. Schiern der var en temmelig traditionel hegelianer, har historismen f.eks. næppe betydet nogetsomhelst. Hvad han har ment med at ville fremmane hovedmomenter af fortidens dybere liv, har været noget højere filosofisk end dette. Og i det historiske seminarium i Berlin har han højst sandsynligt blot set et laboratorium for kritisk behandling af kilderne til (læs beretningerne om) Tysklands historie, men kritikkens kunst har han med rette ment at beherske selv og at have kendt andre, jævnbyrdige, værksteder for. I C. F. Allens historieskrivning derimod, spiller retfærdighedsidealer der ligger historismens meget nær en rolle af stigende betydning. Men Allens internationale kontakter gik fortrinsvis til arkiverne, og påvirkningen til ham fra udlandets universitetsundervisning har været indirekte.

Den danske historieforskning og historieskrivning forud for det såkaldte kritiske gennembrud i 1880'erne har ofte i retrospektiv været betegnet som national-liberal, en karakteristik som særlig Kr. Erslev bragte på bane, og som naturligvis har den rimelighed for sig, at rigets toneangivende politiske retning indtil 1864 jo næppe kunne andet end også at give farve til dets historieforskning. Formand for Den danske historiske Forening i årene 1857-1870 var den fremtrædende juridiske professor og nationalliberale politiker A. F. Krieger: hans forgænger i dette embede var C. F. Allen og hans efterfølger Schiern, og det er ikke vanskeligt at betegne deres periode i foreningens historie som nationalliberal. Det er blot lidt vanskeligere at gøre det klart, hvad denne betegnelse konkret betyder med hensyn til den virksomhed der fandt sted i Den danske historiske Forenings regie og ved det universitet som foreningen var nært knyttet til. Den ansvarsfølelse med hensyn til at opspore, bevare og publicere materiale til den danske stats nyere historie, som foreningen fra sin stiftelse havde påtaget sig, faldt naturligvis i mange henseender sammen med en politisk bestræbelse, der var nationalliberal.

Men virksomhedens karakter, selv om den ikke strider med de politiske holdninger der kan kaldes nationalliberale, hænger bedre sammen med overordnede strømninger i historieforskningens udvikling, nationalsolidariteten og historismen. Det er fortrinsvis faglige kriterier den har appelleret til, selv om de nutidspolitiske perspektiver ikke kan være nogen historiker uvedkommende eller ubevidste. – Karakteristikken nationalliberal giver bedst mening, når den anskues den modsatte vej. Det store nederlag i 1864, som de nationalliberale tog og fik ansvaret for, bevirkede en fuldstændig holdningsændring i den danske historieskrivning, både den der udtrykkelig var national i sin orientering, og den der ikke var det. I selve perioden forud for 1864 levede historieforskningen et mere upåagtet liv imellem de andre åndelige videnskaber.

Der var to grænselinjer for den danske historieforsknings udvikling i disse år, hvoraf den ene har med universitetet at gøre, den anden ikke. I forhold til udlandet bestod der i Danmark en sådan mangel på udgaver af kildestof og på hjælpemidler i det hele taget, at der forelå næsten uoverstigelige praktiske forhindringer for den, der i givet fald ville give sig til at dyrke historisk forskning på en ny måde. Arkivmaterialets muligheder var endnu næsten ukendte; Gehejmearkivet overgik ved statsforandringen 1848 til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, kort efter at *C. F. Wegener* (1802-1893) var blevet udnævnt til gehejmearkivar efter Finnur Magnussons død; Wegener interesserede sig for, at arkivet benyttedes af videnskabsmænd, og redegjorde i *Aarsberetninger fra Geheimearchivet* I-VII (1852ff.) for mange sider af arkivets virksomhed, men indtil arkivets nyordning med Rigsarkivets oprettelse i 1889 var antallet af udefra kommende benyttere temmelig beskedent.[46]

Den anden grænselinje for historieforskningens udfoldelse i disse år var universitetets fastholden af en organisation af faget der forudsatte dets eksistens som hjælpefag til filologien som dets vigtigste eller eneste berettigelse. På universitetet havde faget endnu ikke den selvstændige karakter, som samfundet forlængst havde tilkendt det.

Fagets profil under C. Paludan-Müller

Det 19. århundredes Danmark havde een meget betydelig historiker, som ikke blev ansat ved universitetet førend i sit 67. år, da han havde brugt sine bedste

46. A. D. Jørgensen: *Udsigt over de danske rigsarkivers historie,* 1884.

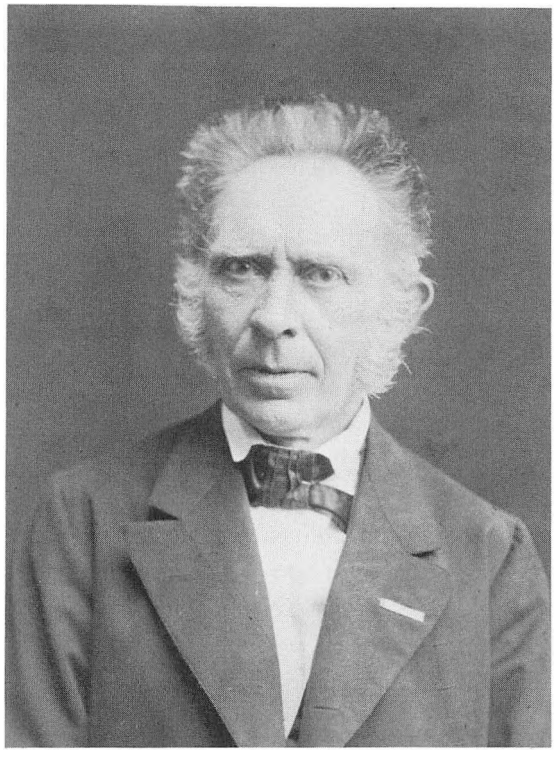

Fig. 99. C.F. Wegener (1802-93). Lærer ved den lærde skole i Sorø 1826 (overlærer 1830, lektor ved akademiet 1837). 1847 udnævntes han til kongelig historiograf og 1848 til gehejmearkivar. Han udgav »Aarsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv« i syv bind, og han var sjælen i en administrativ fornyelse af arkivet, men han var ingen tilhænger af dets fuldstændige åbning. Hansen, Schou & Weller fot. 1876. KB. Billedsamlingen.

kræfter på en lang og krævende gerning i den lærde skole, *Caspar Peter Paludan-Müller* (1805-1882), der i 1871 fra sit rektorembede i Nykøbing Falster kaldtes til universitetet som Professor Rostgardianus efter C. F. Allens død. Det er håbløst at ville fabulere om, hvorledes fagets udvikling kunne have formet sig, hvis han var kommet til universitetet i sin ungdom – men også urimeligt at overse, at det i så tilfælde ville være gået meget anderledes.

Med sin sikre ballast i den klassiske historie – selv om han af uddannelse var teolog (i skolens tjeneste tilsidesattes han af denne grund for filologer, hvad der ærgrede ham, selv om han på dispensation blev både overlærer og rektor) – med sin store forskningsindsats i ældre dansk og nordisk historie, og med sin levende og kvalificerede indsigt i tidens internationale historieforskning, havde Paludan-Müller sikkert været den rette til at forene de alvorlige modsætninger inden for den nationale romantiske bevægelse, modsætningerne mellem den historiefilosofiske bestræbelse der kunne udarte til sværmeri og den stærkt konkrete interesse for et hidtil ukendt og for alt i verden utrykt kildemateriale, der kunne udarte til pernittengryneri. Paludan-Müller var i hele sin forskning så stor i begrebet, at Grundtvigs sarkastiske skelnen mellem

livets og dødens gerning i historieforskningen aldrig kunne ramme ham. Han var som historist den eneste, der kom på højde med Allen (og denne anså ham selv for sin mest kompetente kritiker), hans indsats var i sit emnevalg mere vidtfavnende end Allens og ingenlunde mindre original. Filosofisk havde han perspektiver der svarede til Schierns, og han havde ikke dennes tilbøjelighed for det overfladiske.

Paludan-Müllers forfatterskab er først og fremmest kendetegnet af begrebet kritik, hvad enten der er tale om dybtgående prøvelse af en tradition (som i hans kritiske afhandlinger om Skibbykrøniken, 1858 og senere) eller det drejer sig om punktkritik omkring kontroversielle spørgsmål (*Hvad var Saxo Grammaticus og hvor er hans Grav? Et historisk-kritisk Stridsskrift,* 1861, er karakteristisk). I sine emnevalg var han orienteret ud over Danmarks grænser; bogen *Undersøgelse om Machiavelli som Skribent, især med Hensyn til Bogen om Fyrsten. Et Forsøg i den høiere historiske Kritik* (1841) bærer tydeligt vidnesbyrd om hans åndsfællesskab med Leopold von Ranke og dennes elever. Banebrydende i nordisk historie blev hans disputats *Observationes criticæ de foedere inter Daniam, Sueciam et Norvegiam auspiciis Margaretæ reginæ icto* (1840). Den etablerede for al eftertid grundlaget for udforskningen af Kalmarunionens dannelse 1397, ved sin karakteristik af det såkaldte unionsbrev som vidnesbyrd om nogle foreløbige aftaler mellem politiske partier i konflikt, ikke som en færdig forfatningsretlig akt. Hans måske mest helstøbte arbejde er *Grevens Feide* I-II (1853-54) der er en plastisk skildring af interregnet mellem Frederik I (d. 1533) og Christian III (der vandt hele riget 1536); Paludan-Müller har ikke blot indsamlet nyt stof til disse brydningsårs historie (jfr. hans *Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid,* 1852-53), men han har også lutret den hjemlige berettende overlevering og han opnår at sætte forsøget på Christian II.s genindsættelse ind i den vest- og nordeuropæiske politiske ramme hvori det hører hjemme.

Paludan-Müllers sidste hovedværk, *De første Konger af den Oldenborgske Slægt* (1874), er en berømt frugt af hans første universitetsforelæsninger. De opsummerer et langt livs intensive forskning over dansk og nordisk historie fra 1448 til 1536, nogenlunde det samme tidsrum som Allen havde viet sit livsværk, *De tre nordiske Rigers Historie* (I-V, 1864-1872). Ved sideløbende læsning af de to værker bliver Paludan-Müllers kritiske indvendinger mod Allen let erkendelige, og også af Allens værk fremgår det ofte indirekte at han kendte til Paludan-Müllers opfattelser, også på punkter hvor han ikke kritiserer dem. De to værker står som monumenter over de to forskeres indsigt og retsindighed. Men de ligner ikke hinanden.

Mindre kendte – fordi de ikke offentliggjordes – er Paludan-Müllers

forelæsninger over indledningen til universalhistoriens studium, eller historiens propædeutik.[47] De udgør en samlet præsentation af de grundregler for den historiske forskning, der havde udviklet sig først og fremmest på grundlag af Niebuhrs og Rankes indsats, og som forsåvidt ikke var nyheder i Danmark, men her fremlagdes i en besindig og afklaret form, på baggrund af Paludan-Müllers lange erfaring med den historiske videnskab, og på et lærdoms- og abstraktionsniveau, som det må betvivles at hans tilhørere har kunnet magte (men som gør forelæsningerne velegnede til at skitsere fagets profil noget over midten af det 19. århundrede). Trykte blev de jo ikke, og de fik således ikke den indflydelse på udviklingen af fagets selvforståelse her i landet, som et publiceret skrift kunne have fået. Og Paludan-Müllers ord udtaltes givetvis for sent. Det gærede allerede i en generation af unge, der ville et historieforskningens gennembrud på et andet grundlag. Forelæsningerne er af indhold nogle tiår ældre end det tidspunkt, hvor de blev holdt.[48]

For Paludan-Müller er udgangspunktet for bestemmelse af, hvad historie og historieforskning er, den græske betydning af ordet historie: det skéte *og* beretningen om det skéte. Hans historie er en begivenhedshistorie, historieforskningen er den videnskabelige bestræbelse på at opnå erkendelse om – ikke alle begivenheder, for det er både umuligt og uvæsentligt – men om de begivenheder i fortiden, gennem hvilke menneskeslægten eller en del deraf har udviklet sig. Grundbegrebet i hans metodelære er *monumentet,* mindesmærket, »her taget i videste Omfang, om alt hvad der uden for Mennesket, uafhængigt af Strømningerne i hans Indre, bærer Vidne om Fortidens Begivenheder«, dvs. alle de genstande eller skriftlige fremstillinger der direkte eller indirekte, med hensigt eller utilsigtet, vidner om personer eller begivenheder i fortiden; materialets ydre grænse er de genstande »der ere stumme

47. Manuskript i Det kongelige Bibliotek (Ny kgl. Samling 2470, 4°). Under udgivelse ved Det historiske Institut ved Københavns Universitet (Bent Egaa Kristensen under tilsyn af Karsten Thorborg og Kai Hørby).

48. Disse forelæsninger har ikke været sat højt af de følgende slægtled af historikere: Ellen Jørgensen finder dem »ret skrøbelige i opbygningen« *(Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede,* s. 186); det er en mening der er grundlagt af Kr. Erslev (i artiklen om Paludan-Müller i Brickas Dansk biografisk Lexikon, se også Salmonsens Konversationsleksikon XVIII, 1924, s. 790); i C. O. Bøggild-Andersen: *»Historisk Tidskrift« gennem hundrede aar,* Historisk Tidsskrift 10. R. V, 1939, s. 69, gentages meningen således: »Hvor lidt end Paludan-Müller evnede at gennemføre en systematisk universitetsundervisning i kritisk metode, saa er det dog utvivlsomt, at hans forskning ikke kunde undgaa at gribe modtagelige sind blandt hans elever... (osv.)«. Efter min mening er dette blot udtryk for, hvor ukendte og hvor lidt forståede disse forelæsninger har været. De er i de seneste år lejlighedsvis benyttet, således f.eks. sporadisk i Hanne Eriksen m.fl.: *Dansk historievidenskabs krise,* Odense [1976].

Vidner om Tilstande, ikke om Begivenheder, og som altsaa, (i det mindste ikke endnu), ikke er historiske Monumenter«.[49]

Fjernt fra denne tankegang er det, at menneskeslægten skulle have kunnet udvikle sig ved andet end begivenheder. I den gamle historiske tankegang, der på Paludan-Müllers tid var flere århundreder gammel, har de fortidige tilstande ingen udvikling uden ved begivenheder, atter en betragtning der er direkte afhængig af grundbetydningen af ordet historie (det skéte og beretningen om det skéte). Vidnesbyrd om tilstande er ifølge Paludan-Müller »stumme« så længe de ikke kan bringes i forbindelse med nogen begivenhed (hvorved de nemlig ville blive monumenter evt. kilder). Det litterære sværmeri der ved århundredets begyndelse ville se i oldtids kæmpehøje »bilag« til det som Saxo og Snorre, Edda og sagaerne beretter om,[50] tilhører for så vidt samme begrebsverden, men befinder sig naturligvis hvad angår historieforskningens konkrete videnskabelige vilkår på et langt mere ureflekteret stadium.

Snævert sammenhængende med begrebet monument står hos Paludan-Müller begrebet *kilde,* der muligvis er en smule nuanceret i forhold til de gængse europæiske betragtninger fra tiden. Kilden er hos Paludan-Müller hjemmelen for monumentets (og dermed begivenhedens) eksistens. Selve monumentet (den konkrete dokumentation for, at begivenheden har fundet sted) er ofte gået tabt eller er utilgængeligt, og det gælder da for historikeren at benytte de bedste kilder, han kan finde, til at bestemme monumentets (og dermed begivenhedens) eksistens og beskaffenhed. Det afgørende i den Paludan-Müllerske tankegang er, at historieforskningens materiale er overleveringen om fortidens begivenheder, gennem hvilke menneskeslægten (eller en del deraf) har udviklet sig, at denne overlevering kan siges at bestå i monumenter og kilder, og at historieforskerens opgave er at behandle denne overlevering videnskabeligt således at der opnås den sandest mulige erkendelse om fortiden, dvs. dens begivenheder, for hvad der ikke er begivenheder tilhører ikke historien. Lige som E. C. Werlauff,[51] ville Paludan-Müller stå fjernt fra den opfattelse, at oldsager alene skulle kunne give kundskab om fortidslivet (selv om arkæologien betød overordentlig meget for begges historiske videnskabsbegreb). Paludan-Müllers forelæsninger indeholder f. eks. mange reminiscenser af de opdagelser inden for den klassiske arkæologi

49. Paludan-Müllers forelæsninger, s. 39ff. – Fremhævelser i Paludan-Müllers manuskript er her og i det følgende udeladt; de er temmelig omfattende og har sandsynligvis først og fremmest skullet støtte det mundtlige foredrag.

50. Ovenfor s. 401.

51. Carl S. Petersen i Dansk biografisk Leksikon, 2. udg. XXV, 1943, s. 333.

Fig. 100. Caspar Paludan-Müller (1805-82). Adjunkt i Odense 1829 (overlærer 1843), rektor i Nykøbing på Falster 1853. Efter Allens død Professor Rostgardianus i historie. Mottoet »Ex ungve leonem« er karakteristisk for ham. Litografi af Ad. Lönborg efter egen tegning. KB. Billedsamlingen.

der i det forløbne halve århundrede havde haft revolutionerende betydning for oldtidshistorien, og som havde spillet en så stor rolle for Ranke og hans elever.

Den bestemte fastholden ved begrebet historie i dets grundbetydning førte også Paludan-Müller til hans bestemmelse af sagn som beretninger der ikke tilhører historien fordi de er af mangelfuld hjemmel, overleveret som de er i mundtlig form fra ukendt ophavsmand gennem mellemled, hvis antal og beskaffenhed ligeledes er ukendte, (hvad der ikke forhindrer, at deres indhold kan være faktisk rigtigt – men det er for Paludan-Müller et hovedanliggende at sondre mellem det faktiske og det historiske), en opfattelse som sidenhen blev genstand for eleven Kr. Erslevs kritik,[52] men som det vil føre for vidt at

52. Kr. Erslev: *C. Paludan-Müllers Theori om Sagnkritikens Methode,* Historisk Tidsskrift 6. R. III, 1891, s. 167-193. – I Brickas Dansk biografisk Lexikon XI, 1897, s. 623, forenkler Erslev problemet dertil, at for Paludan-Müller måtte »Historiens Kilder... sondres i Sagn og Monumenter«, og det gjaldt for ham at prøve sagnet på monumentet, det usikre på det sikre. Erslev konstaterer: »Hverken Definition eller Methode lader sig ret forsvare, og P.M. fulgte den heller ikke strængt; han var mest tilbøjelig til at forsvare Sagnets Sandhed, selv hvor denne ikke kunde godtgjøres gennem »Monumenter«, og holdt derfor baade paa, at Saxo havde haft hjemme i Roskilde, og paa at Christian Barnekow havde reddet Christian IV paa Skjellinge Hede«.

komme nærmere ind på her. Til systemet hører ligeledes begrebet myte, som er digt både af indhold og form, »men det er et nødvendigt Digt paa det Udviklingsstadium, hvor Folket ikke har anden Form til at fremstille for sin egen Bevidsthed sin Opfattelse af Himmel og Jord, Aanden og Sanseverdenen«,[53] en begrebsbestemmelse der først og fremmest tjener til at tegne en grænselinje bag om hvilken historikeren i sin egenskab af historiker intet ærinde har.

I sine forskrifter for det kritiske arbejde har Paludan-Müller sit faste udgangspunkt i den filologiske tekstkritik, men således som forskrifterne for den »lavere« og den »højere« kritik præsenteres under den overordnede skelnen mellem kilde og monument, får det kritiske historiske arbejde sine egne arbejdsformer og sine egne professionelle krav. Skellet mellem monument og kilde udgør i et af sine vigtigste aspekter skellet mellem det sikre og det mindre sikre: monumentet foreligger for historikeren i en mere eller mindre given form, han har blot at forstå eller bestemme det rigtigt (i de tilfælde hvor en sådan bestemmelse ikke giver sig af sig selv): kilden derimod er det afledede vidnesbyrd, der må undersøges i sin simple ordlyd og sin ydre form, prøves for rigtigheden eller sandsynligheden af sine oplysninger og tolkes under ansvar. Forelæsningerne bærer intet præg af »afgudisk ærefrygt for såkaldte diplomer«. Historieforskningens genstand er den berettende tradition, overleveringen i dens foreløbige slutpunkt.

Dette fremgår også af forelæsningernes præsentation af den historiske fremstillings forskellige arter. Her understreges, at det – til forskel fra kritikken – nu drejer sig om kunst, historisk kunst, hvorved forskningens resultat fremstilles anskueligt for en læser eller en tilhører. Han kombinerer her i sin tanke karakteristikken af fremstillingsformer, som den moderne historieskriver kan vælge at anvende, med fremstillingsformer som er repræsenteret i ældre lag af overleveringen, på en måde der dokumenterer, hvorledes udforskningen og forvaltningen af den historiske tradition for ham er selve historieforskningens hovedopgave.

Det drejer sig altså om kunst, men vel at mærke kunst i den opfattelse, som hermed forbinder et middel til menneskelig erkendelse ved siden af eller overordnet den tankemæssige. Kunstnerisk erkendelse er blot unddraget de begrebsbestemmelser og den kontrol, der kommer i betragtning med hensyn til den tankemæssige indsigt. Der er i Paludan-Müllers videnskabsopfattelse, både hvad angår selve forskningsarbejdet og hvad angår fremstillingen, plads for et irrationelt element. I sin redegørelse for den såkaldte højere kritik, kulminationen af det videnskabelige undersøgelsesarbejde, taler han om »en

53. Paludan-Müllers forelæsninger, s. 64f.

Kritik, som ikke lader sig indordne under skarpt betegnede Regler... Anvendelsen af en Divinationsgave, som ser og paapeger det rette, uden at der kan føres noget tvingende Bevis for dets Rigtighed. Den højere Kritik staar altsaa paa en Maade over alle Regler; den har vel for saa vidt noget til fælles med Gætning, at Overbevisningen om Divinationens Rigtighed fremkommer ved, at det gættede Ord øjensynligt og uimodsigeligt løser Gaaden«.[54] Den højere kritiks gætning er vidt forskellig fra det løse gætteri, der ikke er andet end »usammenhængende, vilkaarlige Indfald«, den kan ikke være begynderens sag, men må fremsættes på baggrund af dyb erfaring og bæres af en personlig autoritet. Den ligner filologens konjekturalkritik, når den gennemføres af »en Mester, der med naturligt Skarpblik forener omfattende Studium, navnlig nøjagtigt Kjendskab til den vedkommende Forfatters Sprog og Tankegang, [og] paapeger det rette ogsaa uden at kunne bevise det af gamle Codices« – »hans Gætning [slaar] ofte ved sin Genialitet, der umiddelbart fravrister den tænkende Betragtnings Samtykke«. På een gang viser disse betragtninger, hvor nær Paludan-Müller i sin teori står de filologiske discipliner, og hvorledes dette irrationelle element – eller den plads der indrømmes geniet – langt fra at være undtagelsen fra alle regler, er disse reglers kulmination og højeste begrundelse.

Noget tilsvarende gælder om den af de historiske fremstillingsarter, som Paludan-Müller sætter højest, den såkaldte pragmatiske historie. Det er en historieskrivning, der bæres af et gennemanalyseret årsag-virkningsforhold på alle niveauer af fremstillingen, den samler alle de (kritisk udvundne, men netop ved kritikken isolerede) enkeltheder til en organisk helhed. »Den pragmatiske Fremstillingsart bliver da den, hvori Begivenhederne sammenstilles i deres indre Sammenhæng, saa at Hovedsagen er, at deres Aarsager og Virkninger staa tydeligt frem« – »Naar denne Bestræbelse er forenet med levende Sandhedskjærlighed, der hellere vedgaar Uvidenhed og Kræfternes Utilstrækkelighed til at se og forklare Sammenhængen dér, hvor denne er dunkel, end fylder Fremstillingen med Fantasterier, saa er den en Fremstilling af en højere Art end de hidtil afhandlede: Sagaarten, Memoiren, Annalen, Krøniken, den kritiske Afhandling. Men man maa stærkt fremhæve dette Naar«.[55]

Kendemærket på det gode og det slette i denne forbindelse er den enkelte historiske forfatters begavelse, hans integritet og frem for alt hans retsindighed. I bedste overensstemmelse med den europæiske historisme sætter Paludan-Müller den retfærdige vurdering af personerne og tidsaldrene som

54. Smstds. s. 71.
55. Smstds. s. 109.

historieskrivningens højeste ideal, ikke en vurdering i absolut forstand, men netop i disse personers og disse tidsaldres egen sammenhæng. Han siger ikke udtrykkeligt, men det er tydeligt, at han mener med Ranke at »Jede Epoche ist unmittelbar zu Gott«. Og kun inden for rammerne af den videnskab der ikke sætter kristendommen i tvivl, men just heri søger sin forankring, er det forståeligt, hvorledes det geniale (dvs. egentlig irrationelle) kan placeres i toppunktet af reglernes system og fungere som reglernes yderste begrundelse.

I formen er Paludan-Müllers propædeutiske forelæsninger et program, i praksis blev de en nekrolog. Over en videnskabsopfattelse, der i sine grundtræk havde behersket historieforskningen i århundreder, men snart forlodes så grundigt, at den nærmest indtil i dag har været glemt, i hvert fald inden for historikernes kreds; en videnskabsopfattelse der er idealistisk og spekulativ, i slægt med den romantiske filosofi, men samtidig i Paludan-Müllers udformning kendetegnet af en kritisk tanke, som de følgende slægtled kunne tilegne sig uden at favne helheden. Den følgende tidsalder har sit særpræg ved at ville erstatte historien med fortiden.

DET KRITISK-VIDENSKABELIGE GENNEMBRUD

Besættelsen af Paludan-Müllers og Schierns professorater i henholdsvis 1882 og 1883 med historikere, der kun i begrænset forstand kan siges at være deres elever, afstedkom en nyorientering i fagets virksomhed, og der har med rette været talt om et gennembrud.[56] Et moderne, kritisk eller videnskabeligt gennembrud, som i mange henseender lignede de udviklinger der foregik i andre videnskabelige discipliners udøvelse i Danmark, men som i andre henseender fik sit eget specielt faglige præg, og som tillige temmelig hurtigt blev tidens egne historikere bevidst. En af dem, Kr. Erslev, gjorde begrebet kritik til den nye bevægelses bannermærke og gjorde kort proces med den kritik der tidligere havde været udøvet i faget ved, for Paludan-Müllers vedkommende at kalde den genial, og i alle andre henseender at betegne den som naiv. Han har tillige (senere) gjort opmærksom på, at fagets nye folk var præget af, at de var modnede til mænd under indtryk af Danmarks store nederlag i 1864; de var heraf bestemt til at se anderledes på dansk politik end de nationalliberale førere i sin tid havde gjort, og de var disponerede for at forstå noget andet ved den historiske videnskabs muligheder og udfordringer end den foregående tidsalder havde kunnet.[57]

56. Knud Fabricius: *Gennembruddet i dansk Historieforskning og Historieskrivning i 1870'erne og 1880'erne,* Historisk Tidskrift 10. r. V, 1940, s. 385-411.

Det vil fremgå af det følgende, at begrebet kritik – selv når der bevidst tilstræbes en anden bestemmelse af det end den, som Paludan-Müller havde udformet – kun dækker temmelig mangelfuldt, hvad der var den nye historieforsknings væsen. Og der findes ved siden af Erslevs kritiske skole – som egentlig er den eneste egentlige skoledannelse i nyere dansk historisk videnskab – andre bestræbelser der i tidens løb og måske mere indirekte fik nok så stor betydning for fagets udvikling, da først selve den elementære kildekritik engang var indført og antaget af alle.

Diskontinuiteten ved 1882-83 var på baggrund af den foregående praksis ikke noget særsyn. Det havde ikke i den foregående tid været nogen fast praksis, at de historiske professoraters indehavere skulle have fået deres væsentlige uddannelse af embedernes forrige indehavere. Faggrænserne mellem historie og fakultetets øvrige fag, først og fremmest den klassiske filologi, var forud for dette tidspunkt så flydende, at det ikke giver mening at forestille sig historikerne som elever af hinanden. Det interessante er måske, at det bliver de senerehen.

Kr. Erslev

Da den netop 30-årige *Kristian Sofus August Erslev* (1852-1930) i 1883 blev professor i historie ved universitetet (efter Schierns død), må han have været sig bevidst, hvad hans elskede afdøde lærer C. Paludan-Müller havde sagt om, at »vor hele Historie trænger til en gennemgribende Kritik, hvis første Gærning maa være Opløsning af Traditionens Bestanddele og Prøvelse af dens Værd«.[58] Men det må også have stået ham klart, at ordene for så vidt ikke var sagt til ham. Paludan-Müller havde ganske vist været den eneste af hans lærere ved universitetet der havde fået nogen dybere betydning for ham, og f. eks. Erslevs berømte Huitfeldt-studier, der for alvor blev en gennemskærende (og bortskærende) kritisk traditionsforskning, er utvivlsomt inspireret af en af Paludan-Müllers universitetsøvelser.[59] Erslev har flere gange sat sin gamle lærer et smukt minde i, hvad han skrev om ham,[60] lige som der er

57. Kr. Erslev: *Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie,* Rektortale ved Københavns Universitets Aarsfest 16. November 1911, udg. i Tilskueren 1911, II, genudg. 1922.

58. Citeret af Poul Nørlund i dennes mindeord over Kr. Erslev i Videnskabernes Selskab 13. februar 1931, Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1930-31. s. 67.

59. Lektionskatalogen foråret 1873, s. 9. Ellen Jørgensen: *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede,* s. 230 f. og s. 184.

60. Først og fremmest i Brickas Dansk biografisk Lexikon XI, 1897, s. 618-626. Desuden i Salmonsens Konversationsleksikon (se bind XVIII, 1925, s. 790).

bevaret nogle velvillige privatbreve fra Paludan-Müller til den unge Erslev,[61] men de to mænd kom ikke til at stå hinanden nær.

Paludan-Müllers ord var for så vidt ikke sagt til nogen bestemt – og Erslev kunne tage dem op og gøre med dem hvad han ville. Den lidt ældre kollega *Johannes Steenstrup* (1844-1935), der året forinden (1882) havde fået Paludan-Müllers embede som Rostgardianus, havde ganske andre ærinder med vor ældste historie, under en realistisk, næsten naturvidenskabelig angrebsvinkel. Da han fra sin halvfemsårsdag i 1934 så tilbage på sin virksomhed som universitetslærer, fremhævede han som en hovedlinje i sine bestræbelser at redegøre for, hvorledes naturforholdene til forskellig tid havde indvirket på menneskelivets vilkår i Danmark.[62] Den unge Steenstrup havde med sine *Studier over Kong Valdemars Jordebog* (1873-74) trådt op imod selve Paludan-Müller og forsvaret dette vor middelalders måske vigtigste kildeskrift imod det (hyper-)kritiske angreb, som Paludan-Müller i 1871 havde rettet imod det.[63] Paludan-Müller havde hævdet – hvad der var ubestridelig rigtigt – at dette håndskrifts stærkt blandede karakter og de enkelte bestanddeles ufuldstændighed kun svarede slet til dets pertentlige ydre form (når denne var færdiggjort, for også i formen var det ufuldstændigt), og han havde foreslået som hypotese med hensyn til håndskriftets proveniens – hvad der forekom alle, måske også i grunden ham selv, bizart – at det skulle være en øvebog fra en skriverskole til uddannelse i kancelliskrift. Steenstrups forsvar for Jordebogen er ført på et realistisk, praktisk grundlag, og ledsaget af dybtgående undersøgelser af vore middelalderlige samfundsforhold, som endnu har bevaret deres værdi, men han måtte høre fra den gamle mester, som ikke ville give sig, at han (Steenstrup) »manglede Aar og Overblik« til at tage stilling til det kritiske problem hvorom det drejede sig. Dette har måske medvirket til at styre Steenstrups lyst fra videre kritiske eksercitier og måske grundlagt den tilbøjelighed han senere i livet viste til at opfatte dem som noget i retning af barneleg, »der er andre Veje for Forskningen end den af (Professor Erslev) saa stærkt fremdragne Kildekritik«.[64]

Både Steenstrup og Erslev forelæste lejlighedsvis – således som også Paludan-Müller havde gjort – over indledningen til historiens studium.[65]

61. Bjørn Kornerup (udg.): *Caspar Paludan-Müller. Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve* II, 1958, s. 284 f., jfr. s. 274 f., 270 f. og 263 ff.

62. Johannes Steenstrup: *Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer,* 1934, s. 30.

63. C. Paludan-Müller: *Studier til Danmarks Historie i det 13de Aarhundrede II. Om Kong Valdemars Jordbog,* Videnskabernes Selskabs Skrifter 5. R., historisk og philosophisk Afdeling IV, 1871, s. 161-259.

64. Steenstrup: *Nogle Omrids,* s. 15.

65. Steenstrup i efteråret 1884 forelæsninger over indledningen til historiens studium

Fig. 101. Kr. Erslev (1852-1930). Fotografiet stammer fra hans ungdom og giver vel et karakteristisk indtryk af den unge forskerpersonlighed, der ville vise »wie es eigentlich gewesen«, men på en fuldstændig ny måde.

Men hos Erslev tog dette mere og mere form af praktiske øvelser i kildebehandling efter mønster i, hvad der ved tyske universiteter kaldtes seminarier. Til støtte for denne undervisning udgav han i 1892 *Nogle Grundsætninger for historisk Kildekritik,* det skrift der senere i betydelig omarbejdet form blev til hans *Historisk Teknik* (1911), og som siden da, indtil de seneste årtier, har været grundlaget for den efterhånden obligatoriske undervisning i historisk metode og teknik ved universitetet.[66] Erslev var blandt initiativtagerne til oprettelsen af filologisk-historisk laboratorium, det var under hans dekanat 1895-96 at fakultetets andragende om dets oprettelse

(lektionskatalogen s. 10). Erslev foråret 1887 mundtlige og skriftlige øvelser i historisk granskning for begyndere og viderekomne (lektionskatalogen s.11). Steenstrup i efteråret 1887 forelæsninger over indledningen til historiens studium (lektionskatalogen s. 11, fortsat i foråret 1888, kat. s. 10). Erslev efteråret 1888 øvelser for begyndere i historisk granskning (lektionskatalogen s. 11) og samme øvelser i historisk granskning, men nu for viderekomne, i efteråret 1889 (kat. s. 12). Steenstrup i foråret 1889 skriveøvelser for viderekomne, særlig med hensyn til pragmatisk granskning og behandling af den studerede periode (lektionskatalogen s. 12).

66. Erslevs *Nogle Grundsætninger for historisk Kildekritik,* 1892, havde nogle hektograferede forarbejder (jfr. forordet til *Historisk Teknik,* 1911); disse er vurderet i forhold til de senere arbejder af Karsten Thorborg: *Arbejdspapirer til historisk metodelære* (1975-76); jfr. også Bernard Eric Jensen: *Et bidrag til revision af metodelærens grundlag* (Historisk Tidsskrift 1976).

indgaves, og Erslev blev laboratoriets første forstander.[67] Indrettet på første sal i bygningen mod Nørregade, kommunitetsbygningen, skulle det betjene fagene nordisk, latinsk, græsk, romansk, tysk og engelsk filologi, samt historie og filosofi (især fra dennes historiske side, Høffding var en af de professorer der straks i efteråret 1896 annoncerede undervisning »i Laboratoriet«, Erslev naturligvis en anden).[68] Fakultetet havde i sin ansøgning henvist til en rejseberetning af de to klassiske filologer Drachmann og Heiberg og tillige anført »at Dekanus under et Ophold i Tyskland havde gjort sig nærmere bekjendt med de derværende historiske Seminarier«. Hvad der sigtedes til, var »den videnskabelige Øvelse, hvorved de Studerende stilles ligeoverfor deres Videnskabs Kilder og øver sig i at bearbejde dem under Lærerens Vejledning«. Formen havde fra Tyskland bredt sig til Frankrig efter 1870, til Sverige for nylig, og herhjemme havde Madvig holdt øvelser af denne art som havde været meget »frugtbringende«.[69]

Lokalet skulle være et fagbibliotek, åbent hele dagen og tilgængeligt for alle (ældre) studerende, og laboratoriet skulle styres af en forstander valgt af et råd »hvori enhver til fakultetet knyttet lærer, der virker derved, har sæde«. Hvad angår historieundervisningen ved universitetet, er det vanskeligt at pege på nogen enkelt omstændighed, der har været af så revolutionerende betydning som indretningen af dette lokale. Ved opførelsen af Studiegården flyttedes det filologisk-historiske laboratorium hertil, og ved Studiegårdens ombygning 1938-39 blev laboratoriets historiske del udskilt som et særligt Historisk Laboratorium.[70] Der var efterhånden laboratorier for talrige andre universitetsfag, også uden for naturvidenskaberne, og universitetet var herved blevet et arbejdsmiljø, hvor det før havde været nogle katedre og nogle høresale.

For den historiske forskning og undervisning var dette som sagt af skelsættende betydning. Historieforskningens overvejende praktiske orientering imod kildebehandlingen og analysen af (ofte snævert) afgrænsede emner, som i stigende grad blev karakteristisk, har sit væsentlige udspring herfra. Fagets professionalisme i generationerne efter Kr. Erslev går tilbage hertil. Der var nylig, med studieordningen af 1883, indrettet et egentligt eksamensfag i historie, nu skabtes der med laboratorieøvelsen det miljø frem for noget, hvori eksamenskandidaterne fik deres afgørende præg. Et præg der ikke forhindrede at de kunne være meget forskellige i deres senere faglige udfoldelse, i de resultater de nåede og de konkrete fremgangsmåder de tog i

67. Årbog for Københavns Universitet 1895-96, s. 88-93.
68. Lektionskatalogen efteråret 1896, s. 11-12.
69. Årbog for Københavns Universitet 1895-96, s. 88.
70. Årbog for Københavns Universitet 1938-39, s. 222-223.

anvendelse for at komme til dem, men et præg der kendetegnede dem i deres udgangspunkt og som indprentede dem forestillingen om et fælles grundlag at argumentere på. Et grundlag, der vel at mærke ikke var teoretisk, men praktisk indrettet. Der havde været debat blandt historikere før, med enighed og uenighed, men det havde været tilfældigt, hvilke konkrete miljøer det havde manifesteret sig i. Professoren der over for sine studerende ville være historikeren i sit værksted, var en ny type. Ranke var urtypen, men den var her og i udlandet udført i mange modeller.

Kr. Erslev dannede skole, og det lå naturligt for ham og for hans tid. Men når hans skoledannelse ikke blev snæver og lukket, når den fik så mange helt forskellige konkrete udførelser, og når den kom til at mønstre så betydelige kræfter, snart sagt alle der i hans og den nærmest følgende tid stillede sig i historieforskningens tjeneste, skyldtes det at det ikke var en skole på meninger. Erslevs styrke (og svaghed) som historiker er hans nøgternhed og objektivitet, hans indstilling på det konkrete og »hans gennemskuende evne« over for problemer i historieforskningen;[71] han kunne selv, og han kunne lære sine studerende, at se igennem et problem og sige hvori det bestod, ret beset.

Denne evne fremgår klart af hans første egentlig videnskabelige afhandling, der er intet mindre end et indlæg i Paludan-Müllers strid med Steenstrup og flere om »skrivebogsteorien« med hensyn til Kong Valdemars Jordebog.[72] Den er imponerende, naturligvis ikke ved sin dybde og lærdom – også Erslev manglede på det tidspunkt år og og overblik, men fik det så vidt vides ikke at høre af den gamle løve – men først og fremmest ved sin selvtillid og sit anlæg for kritik. Det var ikke en kritik hvis konklusion kan have behaget Paludan-Müller, men fremgangsmåden kan han ikke have haft noget imod. Erslevs anliggende var at anerkende øvebogshypotesen som den konsistente forklaring den – sin absurditet til trods – var på håndskriftets konkrete beskaffenhed, men så at føre tanken det videre at slutte til, at de afsnit der virkelig indgik var pålideligt gengivne. Herved ville han på kritisk grund have reddet stort set det samme, som Steenstrup forsøgte med sin konkret realistiske tankegang – blot måtte der renonceres på enhver slutning e silentio samt over

71. Poul Nørlund i Videnskabernes Selskabs Oversigt 1930-31, s. 71.

72. Kr. Erslev: *Kong Valdemars jordebog og den nyere kritik,* Historisk Tidsskrift 4. R. V, 1875-77. Om Paludan-Müllers venlige modtagelse af denne afhandling foreligger der et brev fra Paludan-Müller til Erslev af 18. juni 1875 (udg. Bjørn Kornerup: *Caspar Paludan-Müller. Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve* II, s. 270-72); Paludan-Müller kritiserer dog Erslevs forsøg på at antyde, at stykkerne kunne være samlet af en højtstående gejstlig i kongens kancelli, »Den høie Geistlige synes mig er for svag til at bære Deres Resultat. Skriverbogen forklarer Alt. Tiden faaer vise, om nogen anden tilstrækkelig Forklaring kan findes. Skeer det, inden jeg flytter ud paa Kirkegaarden, skal jeg med Fornøielse lade Skriverbogen fare«.

Fig. 102. Kr. Erslev i hans manddomsår, med glimtet i brilleglassene. Fred. Riise fot. KB. Billedsamlingen.

forholdet mellem de enkelte bestanddele af det meget sammensatte håndskrift. Det er en nøgtern, klar og objektiv karakteristik af det foreliggende spørgsmål, langt mere præcis end de øvrige deltagende havde formuleret det, og i sin temmelig begrænsede rækkevidde er det en opfattelse af kilden der er blevet stående til i dag, også efter at det på andet grundlag er lykkedes at bestemme oprindelsen til håndskriftet (der ifølge Erik Kromans undersøgelse er blevet til i Sorø kloster omkr. 1300, godt et halvt århundrede efter det årstal i jordebogens såkaldte hovedstykke, 1231, der hidtil havde virket nærmest hypnotiserende på forskningen).[73]

Erslevs jordebogsafhandling 1875 var måske det første klare signal i dette forfatterskab, der iøvrigt var begyndt med nogle betydelige, men uskyldige, numismatiske studier. Den første demonstration af vingefanget er disputatsen *Konge og Lensmand i det 16. Aarhundrede* (1879), hvor Erslev stiller sig spørgsmålet om betydningen af statsomvæltningen 1536 (reformationens timelige konsekvenser) specielt med hensyn til magtforholdet mellem konge og adel. 1882 kom monografien *Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæg-*

73. Erik Kroman: *Kong Valdemars Jordebog. Et Haandskrifts Historie,* 1936.

gelse, en fyldig skildring af nogle afgørende og problematiske årtier i nordisk historie, hvilende på et stort materiale, der for væsentlige deles vedkommende hidtil ikke havde været udnyttet; i stil og anlæg kan den minde om Paludan-Müllers *Grevens Feide* og om Allens unionshistorie, men kildebehandlingen er naturligvis en ganske anden. Siden kom der andre, mindre studier i nordisk senmiddelalder og 1901 bogen *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning.* I de mindre, kritiske undersøgelser fejrede hans skarpsindighed sine største triumfer, hvad enten det drejede sig om at opnå en forfinet opfattelse af et begivenhedsforløb (eks. *Erik Plovpennings Strid med Abel. Studier over ægte og uægte Kilder til Danmarks Historie,* 1890) eller det angik et opgør med andre forskeres resultater eller metode (eks. *Det stockholmske Blodbads Forhistorie og C. Paludan-Müllers Opfattelse deraf* og *C. Paludan-Müllers Theori om Sagnkritikens Methode,* begge 1891).

Svagheden ved denne nøgternhed, klarhed og objektivitet viser sig i Erslevs historieskrivning, der er mærkeligt blottet for hovedlinjer. Hans store fremstilling af Danmarks historie i den senere middelalder (1241-1481) i *Danmarks Riges Historie* (II, 1899-1905) har ikke andre teser end dem, som sammenstillingen af konkrete kildesteder, nøje afvejet og kritisk lutret, giver anledning til, ingen gennemgående stillingtagen til, hvorledes den udvikling der var i gang skulle forstås. Den har derimod som sin afslutning fået en oversigt over samfundstilstandene i middelalderens slutningstid, som måske ved siden af *Valdemarernes Storhedstid* (1898) er det bedste Erslev har ydet inden for dansk middelalderhistorie. Her gennemgås nøgternt og velafvejet alle de væsentlige forhold i middelalderens samfundsliv hvorom vi har nogen konkret viden. Afsnittet rummer kimen til mange af de undersøgelser, som senere slægtled skulle sætte i gang, og dette førte naturligvis til at kendskabet til en række fænomener uddybedes, men der er sådan set ingen del af Erslevs oversigt der selv i dag kan kaldes omstødt.

Erslevs styrke som historiker er objektiviteten, den gennemskuende evne over for problemerne, som tillod ham at lade løsningen melde sig så at sige af sig selv, under arbejdets gang. Men objektiviteten kunne i historieskrivningen, når han da ikke glemte sig,[74] blive til en total mangel på engagement. »Den fuldkomne Lidenskabsløshed rummer altid en Fare for en vis Goldhed, og kun Erslevs glimrende Intelligens reddede ham over dette Skær«, sagde Poul Nørlund om ham i sine mindeord i Videnskabernes Selskab.[75] Hertil fortjente nok at tilføjes engagementet i retfærdigheden, som Vilhelm Grøn-

74. F.eks. karakteristikken af Dronning Margrethe i *Danmarks Riges Historie* II, 1898-1905, s. 395 ff.

75. Poul Nørlund i Videnskabernes Selskabs Oversigt 1930-31, s. 74.

bech har fremhævet, »retfærdighed er et køligt ord, men retfærdighed blev til noget varmt, når den øvedes af Erslev«.[76]

Kr. Erslevs betydning for den historiske videnskab i Danmark er større end nogen enkelt anden persons måske i de sidste to århundreder. »Ved Kristian Erslevs Død den 20. Juni 1930 afsluttes inden for dansk Historieforskning et halvhundredårigt Tidehverv, som ubestridelig vil komme til at bære hans Navn. Ingensinde før har en dansk Historiker indtaget en saa dominerende Stilling indenfor sit Fag som Erslev i denne Periode, og det til Trods for at han stod midt i en Kreds af Medforskere, hvoraf flere i og for sig var hans jævnbyrdige i Aand og Lærdom«, er en anden karakteristik af den kyndige Poul Nørlund, også den iblandet – ved siden af den uforbeholdne anerkendelse af de store mål og de ikke mindre betydningsfulde resultater – en kritik der først og fremmest går på personligheden.[77]

Hvad var det for videnskabelige idealer Erslev repræsenterede, hvad var hovedsagen i hans indsats, og hvorved er det især at han har påvirket eller rettere skæbnebestemt sine efterkommere blandt historikerne? På disse spørgsmål har fagets nulevende udøvere ingen parate svar, den første videnskabelige biografi af mesteren ser lyset netop som disse linjer skrives,[78] og faget befinder sig i en proces af tilbageskuende selvransagelse, der er indledt af Erslev-eleven Arups elevers elever – en proces der nok vil komme til at implicere alle fagets udøvere og alle facetter af dets virksomhed i det sidste hundrede år, og hvis konklusioner det er håbløst at ville foregribe eller forudsige. Men nogle tentative svar på de anførte spørgsmål må forsøges.

Erslev var ikke kun kyndig og betydelig som praktisk arbejdende, kildeforskende problemanalytiker, men også som filosofisk bevidst erkendelsesteoretiker – det viser mere end noget andet de grænsedragende definitioner han har udarbejdet til *Historisk Teknik* (1911). Men han holdt sig ganske vist som filosof til det strengt fagrelevante, i virkeligheden i en grad der kræver en forklaring. Det kan ikke andet end undre, at en videnskabsmand så bevidst som Erslev med hensyn til erfaringens væsen – i nutid og fortid – kun har brugt sig på sådan artsbestemmende afgrænsning af sit fag over for andre som var strengt nødvendig, og aldrig har udgivet et egentlig filosofisk, f.eks. erkendelsesteoretisk arbejde, når bortses fra det nu om dage så forkætrede

76. Vilhelm Grønbechs mindeord i Videnskabernes Selskab over Harald Høffding 11. december 1931, hvori Grønbech afslutningsvis giver en kort omtale af andre i det slægtled der da nedlagde arbejdet, blandt dem historikerne Edvard Holm og Kr. Erslev. Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1931-32, s. 129.
77. Poul Nørlunds nekrolog over Kr. Erslev i Historisk Tidsskrift 10. R. I, 1930-31, s. 210.
78. Leo Tandrup: *Ravn* I-II, 1979.

skrift *Historieskrivning. Grundlinjer til nogle Kapitler af Historiens Theori* (1911).[79] Der er forklaringer nok, der vil begrunde dette i hans psykologi, i hans offentlige og private (til dels intime) samspil med sine medmennesker, hans personlige tilfredsstillelse ved karrieren, universitetsgerningen (indtil 1915), embedet som rigsarkivar (1916-24), posten som formand for Carlsbergfondets direktion (1913-26), hans forhold til hustruerne og de få, men meget nære venner.[80] Det tegner til at blive almindeligt at tolke hans afgang fra universitetet og overtagelsen af embedet som rigsarkivar som tegn på personlig skuffelse, og det er sandt at skriftet *Historieskrivning* i sin mærkelig uafklarede og ikke helt logiske karakter er vidnesbyrd om en vis krise i forskerens forhold til sit fag – også at private breve kan understøtte denne tolkning. Men det må ikke glemmes, at han ved sin udnævnelse til rigsarkivar var 62 år gammel og havde været (en meget aktiv og produktiv) professor i mere end tredive af disse år. Der er grænser for, hvad der bør lægges i denne overgang til anden virksomhed (selv om vi tror han stadig er en ung mand, fordi ordene klinger lige så frisk eller ungdommeligt i hans senere skrifter som i de første).

Samtidig foreligger der givetvis saglige, internt videnskabelige grunde til Erslevs forbeholdne stilling til filosofisk (for slet ikke at tale om historiefilosofisk) spekulation, og til den disciplin han pålagde sig med hensyn til egentlig erkendelsesteoretisk forskning, selv om hans skrifter dokumenterer, at den interesserede ham. For en videnskabsmand af Erslevs format må sådanne saglige grunde have spillet en meget betydelig (også personlig) rolle ved siden af de privatpsykologiske omstændigheder og måtte fremfor disse udgøre elementer i hans egen videnskabelige selvforståelse.

Erslev var et knap tre års barn, da Søren Kierkegaard døde, og det er ikke bekendt at han på noget tidspunkt af sit liv fik noget særlig dybtgående eller særlig indsigtsfuldt forhold til denne store dæmoniske faktor i det 19. århundredes danske åndsliv. Men Erslev har vidst hvad det indebar at ville være en a-religiøs og positivistisk videnskabsdyrker i Danmark i Søren

79. Den teoretiske kritik af dette arbejde er indledt af Povl Bagge: *Om historieforskningens videnskabelige karakter. Nogle bemærkninger i anledning af Kr. Erslevs skrift »Historieskrivning«,* Historisk Tidsskrift 10. r. V, 1940, s. 355-384.

80. Leo Tandrup: *Ravn* I-II, 1979. Kristof Glamann giver i *Carlsbergfondet,* 1976, et levende indblik i Erslevs vindende væsen som forhandler over for brygger Carl Jacobsen, samt af den kølige bestemthed hvormed Erslev gennemførte sin vilje (s. 77-82); Arups påstand om at Erslev som formand for Carlsbergfondet begunstigede udgiverarbejdet på bekostning af »det egentlige historiske forskningsarbejde« (jfr. Arups nekrolog over Erslev i Københavns Universitets Festskrift 1930, s. 173) afvises s. 135 med henvisning til at der bestod et Hass-Liebe forhold imellem dem.

Kierkegaards nære eftertid. Han og Marcus Rubin påvirkedes i deres studietid stærkt af Georg Brandes' forelæsninger – ville Brandes have haft så let et spil med det danske åndsliv, hvis ikke Kierkegaard allerede tidligere havde leget med det? – overalt omkring Erslev i hans ungdom og manddom lå ruinerne af den verden, som Kierkegaard havde fået til at styrte sammen. Overalt mærkedes bølgerne af den radikale konflikt som Kierkegaard havde rejst, mellem religion og videnskab, mellem tro og viden, mellem sandheden som subjektivt og sandheden som objektivt begreb. Erslevs store nybrydende indsats i dansk historieforskning lader som om denne konflikt aldrig havde eksisteret – men det glimt i brilleglassene, som hans studenter elskede, kunne her betyde at denne seen bort fra den dæmoniske konflikt ikke nødvendigvis var så tankeløs som den så ud.

Der var i Erslevs omverden en meget betydelig videnskabsmand, der så at sige på sin egen krop havde gennemlevet den kierkegaardske konflikt og løst den til fordel for erfaringsvidenskaben, i hvert fald for sit eget vedkommende. Det var *Harald Høffding* (1843-1931), som Erslevs studenter i øvrigt kunne høre i filosofi, således som han selv og Marcus Rubin havde gjort det; Høffding havde desuden været deres lærer allerede i Mariboes Skole. Høffdings eksistens og eksempel kan meget vel høre til de indirekte begrundelser for den stilling Erslev indtog til sin historiske undervisnings filosofiske perspektiver.

Vilhelm Grønbech har i en nekrolog – som udgør en indforstået og uddybende kommentar til Høffdings *Erindringer* (1928) – karakteriseret Høffdings ungdomskrise med Søren Kierkegaards forfatterskab, og den lykkelige udgang derpå, på en sådan måde at en del deraf (i det mindste det om den lykkelige udgang) lige så godt kunne have haft Erslev til hovedperson: »For [Kierkegaard] eksisterede der kun et eneste, nemlig den enkelte sjæl eller ret udtrykt Søren Kierkegaards sjæl ... Han forkyndte, at den eneste menneskeværdige måde at leve på var at isolere sjælen fuldstændig for at iagttage og nyde de reaktioner der fremkom ved isoleringen. Med overlegen foragt satte han erfaringen fra omverdenen til side som ligegyldig – uvæsentlig – men hans foragt var kun tilsyneladende, i virkeligheden udnyttede han med raffineret kunst modsætningen mellem mennesket og omverdenen til at frembringe en højspænding i sjælen, lidenskab, som han kaldte den ... Af Kierkegaard havde [Høffding] lært at finde sit midtpunkt i personligheden, sådan siger han selv; i virkeligheden gik det lidt anderledes til. Høffding behøvede ikke at lære ansvar, den store ensomme blev fødselshjælperen til forståelsen af ansvarets rækkevidde og tyngde ... Kierkegaard havde kunnet lære mennesker, hvorledes de efter hans mening skulle leve, men ikke hvad de skulle leve af eller for. Høffdings ærlige sans for realiteten tvang ham til at

Fig. 103. Medaille i anledning af Kr. Erslevs 70 års dag den 28. december 1922, hvor gamle elever ville sætte rigsarkivaren et minde over hans tidligere virke som universitetslærer. Under tilsyn af historikeren og numismatikeren Georg Galster blev stemplerne skåret af medailløren Arnold Hartig i Wien, der udførte 200 eksemplarer i bronze; et originaleksemplar i guld prægedes i København af Den kgl. Mønts medailløer Gunnar Jensen, overraktes Erslev på dagen og skænkedes efter hans død til Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

søge et indhold for dette personlige, og han fandt det ifølge sin natur i det givne, i nutid og fortid eller i nutiden som fortidens arvtager, i samfund og natur, i forhold til mennesker og i forhold til kræfter«.[81] Også Erslev havde en ærlig sans for realiteten, der forhindrede ham i at lade sig bedrage af nogen slags sofisteri. Men de tanker han lagde frem for sine studerende var filosofisk stærkt bevidste og fintmærkende over for de irrationelle elementer. Religionshistorikeren J. P. Jacobsen, der blev student 1889, skrev ved Erslevs 25 års jubilæum som universitetslærer, at han »altid baade i sine Øvelser og i sine Forelæsninger [havde] indskærpet sine Elever ikke at lade deres Nutidsbevidstheds Indhold være uvirksomt i deres Forskning«, og han fremhæver fra forelæsningerne »Følelsen af medmenneskelig Samleven« med de historiske personer, f.eks. med Erik af Pommern som Jacobsen hørte forelæsninger over i sit rusår og måske ikke havde ventet at skulle føle samleven med; »gennem den historiske Sympati førtes Tilhøreren lempeligt ind i Forstaaelsen af det fjerne og fremmede«. Jacobsen nævner naturligvis risikoen for, at den metodiske skole avler formalisme og pedanteri, men gør opmærksom på at småtterier aldrig er ligegyldige i historisk forskning, hvor det hører til de daglige erfaringer at liden tue vælter læsset, »men iøvrigt maa enhver jo bruge sin metodiske Optugtelse, som han har Forstand og Temperament til«. Men

81. Vilhelm Grønbechs mindeord over Harald Høffding i Videnskabernes Selskab 11. december 1931, Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1931-32, s. 66 og 110.

det er åbenbart for Jacobsen den historiske sympati der er det vigtigste ved Erslevs betydning som universitetslærer: »Sammen med den metodisk-tekniske Optugtelse har denne stadige Paavisning af det lyriske Element i Forskningen den pædagogiske Betydning, at den ægger til at opøve Evnen til Selvfordobling, saaledes at medens man spørger med Nutidsbevidsthed, søger man at svare med Datidsbevidsthed, ud fra Datidens Forudsætninger«. Erslev er ifølge Jacobsen repræsentant for en naturalistisk historieforskning, der afløste den ældre humanistiske. »Han har udvidet Historiens Begreb og hos de unge vakt Drift og forhaabentlig Evne til at følge den Fane, Naturalismens Gennembrudsmænd rejste«.[82]

I sine forskrifter for historisk granskning henviser Erslev til udenlandske teoretikere, især den tyske historiske positivisme, men i det hjemlige åndelige miljø har Høffding sikkert været et referencepunkt af væsentlig betydning, også selv om han ikke udtrykkelig beskæftigede sig meget dermed. Den måde, hvorpå Erslev i sine skrifter tier enhver spekulation og ethvert fantasteri ihjel – når han da ikke går direkte til angreb på produkter deraf – er talende for, hvilke farer han mente der lurede på hans studenter. Han satte pris på den afsluttende betragtning i Marcus Rubins værk om 1807-14, også den sætning hvori Danmark efter 1814 kaldes en udmattet nation, der uden klage lod sig udelukke fra det offentlige livs affærer, »men til Gengæld hengav sig til en Sammendigtning af Fortid og Nutid, Æventyr og Virkelighed, hvis Fantasterivirkninger bleve kommende Slægtleds farlige Arvelod«.[83] Erslev spændte en høj himmel ud over sine historiske forelæsninger – selv om ikke alle havde øjne og øren som J. P. Jacobsen, blev det klart for mange. Men han ville skåne sine lærlinge for spekulationen og fantasteriet – Erslev er en af dem der har taget filosofien ud af historien, men han har gjort det som en fader der vil beskytte sine børn ved ikke at fortælle dem om det onde. Reaktionen har sidenhen indfundet sig.

Erslev havde selv været udmærket fortrolig med de videnskabsbegreber, der havde ligget i Paludan-Müllers arbejder, eksplicit og implicit. Måske var han en af de sidste, som havde dem så tæt inde på livet, at han sjældent lod sig mærke dermed, og i hvert fald forsømte at gøre det klart, hvor radikalt han i tidens løb kom til at afvige fra disse gamle begreber. Frem for alt var han den første universitetslærer, som ikke lærte sine studenter denne gamle lærdom. I sin praksis var han som Paludan-Müller selv overvejende begivenhedshistori-

82. J. P. Jacobsen: *Kr. Erslev som Universitetslærer,* Tilskueren 1908, s. 217-222; her citeret efter Jacobsens *Afhandlinger og Artikler,* udg. Lis Jacobsen, 1919, s. 451 f.

83. Citeret af Kr. Erslev i dennes mindeord over Marcus Rubin i Videnskabernes Selskab 23. marts 1923, Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1922-23, s. 41.

ker, selv om han også kunne levere ypperlige tilstandsbeskrivelser som den over senmiddelalderens danske samfundsforhold i *Danmarks Riges Historie* II (1898-1905). Men han har aldrig gjort det klart, om han mente eller eventuelt var holdt op med at mene, at historien kun var begivenheder, dvs. hvorvidt begrebet begivenhed er af eksklusiv betydning med hensyn til, hvad der er historie og hvad der ikke er det (således som det forholdt sig i Paludan-Müllers propædeutik) – eller rettere, dette at han ikke har gjort det klart, viser at han ikke længere mente det, hvis han nogensinde rigtig havde ment det. Erslev blev den der hos os indledte bevægelsen bort fra den gamle definition af, hvad historien er, i Paludan-Müllers formulering: videnskaben om [dvs. den videnskabelige behandling af overleveringen om] de begivenheder i fortiden, gennem hvilke menneskeslægten eller en del deraf har udviklet sig. Han blev måske den første blandt vore historikere der snarere søgte fortiden end historien.

I sit forhold til den historiske videnskab er Kr. Erslev også en udgiver; han har tillige undervist i udgiverteknik.[84] I Tyskland havde han fået et stærkt indtryk af den betydelige indsats der lå bag de store tyske kildeværker (*Monumenta Germaniae Historica* og andre, ikke blot som bøger, men som arbejdsfællesskaber eller institutioner i forskningsarbejdet), og han ville gerne overføre dette arbejdes principper til dansk grund. Tanken var den, at der ved kildeudgivelsen skulle gennemføres den præliminære bearbejdelse af kilden, som ellers enhver forsker måtte gøre for sig selv, inden han kunne bruge den til sit bestemte forskningsformål. Århundredets erfaring med omfattende historiske arbejder på grundlag af hidtil ubearbejdet og fortsat uudgivet arkivalsk materiale havde lært hele den historisk-videnskabelige verden, at der i praksis var en hel række præliminære undersøgelser af kilderne der måtte gøres af alle (og på i alt væsentligt samme måde) før end kildernes vidnesbyrd kunne være parat til at indgå i selve den saglige undersøgelse. Det måtte så blive et teoretisk spørgsmål, hvilke faser af dette indledende kildestudium alle historikere (i det mindste alle gode historikere) ville udføre på nøjagtig samme måde, og dette spørgsmål mente mange på Erslevs tid især i Tyskland at have løst på tilfredsstillende måde. Der kunne opstilles sæt af regler for denne præliminære behandling af kilden – i praksis gælder det arbejdet fra begyndelsen, selve konstateringen af fænomenet kilden, indtil den formelle og indholdsmæssige karakteristik af den – Erslev og mange med ham mente, at sådanne regler kunne gøres så præcise og detaljerede, når blot man virkelig holdt sig til den generelle og almengyldige kildebehandling, at afvigelser derfra på forhånd kunne konstateres som fejltagelser. Således som

84. Lektionskatalogen efteråret 1890, s. 11.

Kr. Erslevs kildekritik i tidens løb er blevet udformet er dens sigte, rettesnor og målestok blevet udgiverarbejdets teknik, nok mere udpræget end i tilsvarende udenlandske bidrag.

Der var en ældre kritisk praksis både i Danmark og i udlandet at forholde sig til, men at gøre udgiverarbejdets fineste teknik til den teoretiske målestok var noget fuldstændig nyt. Umærkeligt betegner dette en revolutionær ændring af formålet med den såkaldte kildekritik, fra at være rettesnor for behandlingen af overleveringen bliver den nu et nødvendigt og almengyldigt sæt af regler for præliminær behandling af alle objektivt konstaterbare vidnesbyrd om fortidens menneske- og samfundsliv. Grænserne for reglernes rækkevidde er ganske vist almengyldigheden; de gælder kun den indledende kildebehandling som alle (gode) historikere ville udføre ens – men dette er jo ikke ligefrem nogen klar grænse, selv om der foreløbig var så meget praktisk arbejde at gøre med at applicere reglerne, at de færreste forstyrredes deraf. Historisk Teknik i betydningen udgiverteknik afstedkom i den Erslevske tradition en vis tingsliggørelse af kilderne, en udvendig tilsyneladende objektiv betragtning af kilderne uden hensyn til den anvendelse der skulle gøres af dem i historikerens undersøgelse (som dog var det vigtigste). Og Erslev fangedes selv i så høj grad af rydnings- og ordningsarbejdets første faser, at hans advarsler mod afsporing ikke blev mange og tydelige nok. Umærkeligt blev det fortiden, snarere end historien, det drejede sig om at udforske.

Erslev havde naturligt nok sin tidsalders begejstring for de fremskridt, der da var vundet og stadig vandtes, med hensyn til det reelle kendskab til fortiden, ikke blot dens begivenheder, men også dens tilstande. Ingen kunne være i tvivl om, at der her var ydet arbejdspræstationer af dybde og omfang som aldrig før i denne henseende; resultaterne, det udvundne kendskab til fortidslivet i de undersøgte felter, var så langt bedre end det realgrundlag der tidligere havde foreligget for historieforskningen, at denne tids mennesker med fortrøstning lagde gamle forestillinger til side og samlede opmærksomheden om disse nyfundne skatte, og om at sætte forskerne i stand til fortsat at udgrave nye.

Om dette formål kunne flere være enige. De afvigende meninger om, hvilke elementer af fagets virksomhed der eventuelt var vigtigere end andre, kunne samles om dette nytteformål. Metodernes værdi kunne prøves på, om de resultater de afstedkom var interessante eventuelt epokegørende, eller de ikke var det. Erslev gjorde selv begrebet kritik til bannermærke for den bevægelse han ville sætte i gang, og eftertiden har godkendt dette ved bestandig at gøre et kritisk »gennembrud« i dansk historieforskning under Erslevs ægide til det ene epokegørende der frem for alt andet er sket med dansk historisk videnskab

i de sidste par hundrede år. Det kan hævdes at en sådan betragtning kun er trofast mod Erslevs ord og ikke mod hans gerninger. For ham var ganske vist kritikken det vigtigste, men kun fordi den førte til alt det andet.

Ikke kun i sin historieskrivning, men også i sin universitetsundervisning, har Erslev gjort det til en hovedbestræbelse at leve sig ind i fortiden og at sætte andre i stand til at gøre det samme. Det er en indlevelse, der er fjernt fra romantik og spekulation, men som godt kan være stemningsfuld og tangere det sværmeriske. Erslevs begejstring for den italienske renæssance, og hans beundring for Jakob Burckhardts *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860) er karakterisktisk for ham og typisk for hans tid. Hans skrift om *Historieskrivning* (1911) dokumenterer en optagethed af kunstens væsen, som har været overordentlig betydningsfuld for ham,[85] men samtidig at kunsten med hensyn til historieforskningen kun kom i betragtning, når det drejede sig om at formidle eller illustrere (ikke om at erkende). Og han har været tilfreds med, at der på titelbladet til *Danmarks Riges Historie* (I-VI, 1896-1906) kom til at stå »Historisk illustreret« – og med, at der i det hele værk, hvori han selv og fagfæller lagde deres viden frem, ikke var et eneste billede der ikke kunne kaldes ægte og »fra tiden«.

Kontinuiteten. Johannes Steenstrup og Edvard Holm

Erslevs kritiske laboratorieundervisning i historisk granskning havde en modstander af et godt hjerte i *Johannes Steenstrup* (1844-1935). Ved en enkelt lejlighed gav denne offentligt udtryk for sin bekymring for, at undervisningen i kildekritik skulle føre til gold skematisering, men fik til svar, at den stringente metodiske kildekritik var en nødvendig forudsætning for al kritisk historiegranskning.[86] Det var ikke noget svar, således som spørgsmålet egentlig heller ikke var noget spørgsmål; de to mænd var forskellige i hele deres væsen, og deres uenighed var fundamental; begge markerede klart deres

85. Erslevs forhold til kunsten er et fyldigt behandlet emne i Leo Tandrups biografi (*Ravn* I-II, 1979), af meget betydelig interesse for vurderingen af hans person og hans miljø. Tandrup stiller sig sympatetisk over for de betragtninger om historie*skrivningens* kunstneriske, i modsætning til historie*forskningens* videnskabelige karakter, som Erslev havde fremført i skriftet *Historieskrivning. Grundlinjer til nogle Kapitler af Historiens Theori,* 1911. Tandrup fører et forsvar for disse betragtninger (især bind II kap. 62) imod det angreb, som Povl Bagge har rettet mod dem (i Historisk Tidsskrift 10. R. V, 1940, s. 355-384), og heraf fremgår endnu tydeligere, end af Erslevs egne ord, hvorledes Erslevs historieskrivning forholdt sig til Erslevs forskerpraksis; men kritikken af Povl Bagges standpunkt rammer ikke, fordi dennes udgangspunkt er, at Erslevs skrift er et teoretisk arbejde, ikke en personlig redegørelse.

86. Dagbladet 1891, 23. marts, 6. og 7. april.

standpunkt, men i urbane former; begge anerkendte ærligt værdien af den andens indsats. Steenstrup kan have fundet den Erslevske kritik overdreven i sin systematisering af den elementære kildeforskning – det var den forsåvidt også – han kan have ment, at andre mindst lige så lødige opgaver forsømtes derved – det var nok en unødvendig bekymring, for Erslev ville jo ikke, at hans elever blev stående ved den elementære kildekritik (det gjorde de heller ikke). Det er temmelig sandsynligt, at Steenstrup i tidens løb kom til at mene at den Erslevske skole var en skole på meninger, og at disse meninger sejrede, ikke fordi de var den sandeste videnskab, men fordi de var *comme il faut,*[87] et standpunkt der ville være forståeligt, selv om det ikke er retfærdigt.

Steenstrup var mindre dragen mod de problemkomplekser, hvor påstand stod mod påstand og hvor det således kunne håbes eller forventes, at en hårfin kritik ville hidføre den savnede løsning. Han havde fra begyndelsen en bredere interesse for menneskelivets mangfoldige fremtrædelsesformer i de forskellige tider, der gjorde ham langt mere til tilstandenes end til begivenhedernes historiker. Han havde en højtudviklet evne til at undres, og det var naturligt at hans indstilling prægedes dybt af faderen, naturforskeren Japetus Steenstrup, hvis valgsprog: Øv synet, som Gud dig gav, sønnen gerne gjorde til sit eget motto. Som faderen havde han tillid til, at det ubevæbnede øje kunne være den bedste vejleder,[88] og i sin irritation over kildekritikken ligner han en trænet naturvidenskabsmand der bliver utålmodig over amatørers overdrevne forventninger til lakmuspapir.

Steenstrups realitetssans og hans fornemmelse for funktionerne i samfundslivet på dettes forskellige niveauer (fortrinsvis nede blandt almindelige mennesker) gav hans forskning stor saglig bredde og betydelig plastik i fremstillingen. Han bevæger sig gerne på de grænselinjer hvor naturforholdene støder sammen med de menneskelige indretninger, og det retshistoriske aspekt ved hans undersøgelser af ældre dansk samfundshistorie fortjener at fremhæves i metodisk henseende. Her tolkede han ofte skrevne og uskrevne

87. Johannes Steenstrup: *Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer,* 1934, s. 16; jfr. Steenstrups mindetale over Erslev i Danske Selskab, trykt i Historisk Tidsskrift 10. R. II, 1932, s. 116ff. Aage Friis fremhæver i sin nekrolog over Steenstrup (Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1935-36, s. 118) dennes modstand mod »Overførelse af Nutids Synspunkter paa ældre Samfundstilstande; han kom voldsomt i Harnisk, hvor han med Rette eller Urette mente, at sligt skete for at imødekomme et moderne Læserpublikums Smag«. Dette har Friis, Erslev-eleven, naturligvis ikke ment, at Erslev gjorde sig skyldig i, men den stemning hos Steenstrup, som han beskriver, kan meget vel være den samme, hvori han om Erslev (i Historisk Tidsskrift anf. st.) tørt bemærker, at han blev, på grund af sine kritiske øvelser den, som et helt slægtled af historikere kom til at se hen til som den store mester.

88. Steenstrup: *Nogle Omrids,* s. 17.

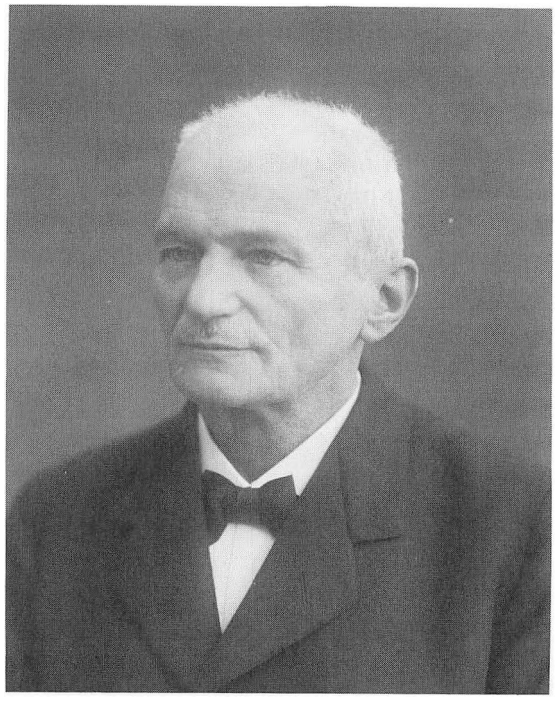

Fig. 104. Johs. C. H. R. Steenstrup (1844-1935). Professor i historie fra 1882 til 1917, aktiv som forsker endnu i sin høje alderdom. Søn af naturforskeren Japetus Steenstrup (1813-97). Julie Laurberg & Gad fot. 1918. KB. Billedsamlingen.

retsnormer på en sådan måde, at de åbnede for store perspektiver som næppe kunne være opdaget på anden måde.[89] Steenstrups *Studier over Kong Valdemars Jordebog* (1875) viste allerede nogle af forfatterskabets grundtræk. 1876–82 kom værket *Normannerne* i fire bind, hvoraf det sidste under titlen *Danelag* udgjorde hans afhandling for den juridiske doktorgrad. Foruden de specielle afhandlinger om vornedskabet og om fæstebondens retsstilling i det hele taget gav han i 1888 i *Den danske Bonde og Friheden* nogle mere oversigtlige indtyk af disse retshistoriske studier. Snart blev dog bebyggelseshistorien, samspillet mellem naturvilkårene og den menneskelige aktivitet til forskellig tid, hovedtemaet i hans arbejde. Hans studier over danske stednavne blev banebrydende, en række specialafhandlinger og oversigtsfremstillingen *De danske Stednavne* (1908). Titlerne på nogle af hans små kritiske bidrag til Historisk Tidsskrift kunne være snurrige, *Har Susaa i den historiske Tid været en sejlbar Strøm til Sjællands Midte?* (1905), *De danske Kongers Ret til Hvaler og meget store Fisk* (s.å.), eller der kunne bag en uskyldig titel åbne sig overraskende perspektiver som med *Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie* (s.å.), som først

89. Johannes Steenstrup: *Vornedskabet hos den danske Bonde,* og *Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid,* begge i Historisk Tidsskrift 5. R. VI, 1886-87, hhv. s. 339-462 og s. 655-714. Begge afhandlinger er frugt af Steenstrups første forelæsningsrække på universitetet, der handlede om den danske bondes historie.

og fremmest redegjorde for, at en egentlig fiskerbefolkning ikke eksisterede i middelalderen, hvor fiskeriet måtte opfattes som en sæsonbeskæftigelse i landbruget. I anledning af Den danske historiske Forenings 50 års jubilæum skrev han *Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarhundrede (1801–1863)* (1889), og han udarbejdede lærebøger i tidsregning (1908) og i skriftarternes historie og diplomatikken (1915). Mere engagement har han lagt i *Den danske Kvindes Historie fra Holbergs Tid til vor* I–II (1917) og i *Nogle Strejflys over Christian IV.s Tidsalder, særligt med Hensyn til Kvindens Stilling* (1930).

Steenstrup har på flere af disse områder ydet en væsentlig metodisk indsats på et højere forskningsniveau end det, hvorpå den elementære kildekritik befandt sig. Dette er langt vigtigere end den overdrevne pietetsfølelse han i selve det kritiske gennembruds år fortsat nærede for Saxo og de øvrige traditionskilder, som fremgår så tydeligt af hans bind i *Danmarks Riges Historie* (om tiden indtil 1241), og som han siden er blevet stærkt kritiseret for. Hans utålmodighed med den Erslevske kildekritik indeholder først og fremmest den mening, at de studerende hurtigere burde slippes løs på de mere sammensatte fortolkningsopgaver, og hans egen energi i selve gennembruddets år gav ikke Erslevs noget efter.

Der var en udglattende faktor mellem de to, ikke en egentlig mægler, men en ældre kollega der fuldt anerkendte og understøttede begge de yngres bestræbelser – men vel at mærke selv foretog sig noget tredje. Denne kloge, stilfærdige, flittige og retsindige mand, der tillige blev en bærer af kontinuiteten, var *Peter Edvard Holm* (1833-1915), der i 1862 ved Velschows død var blevet udnævnt til docent for at overtage dennes forelæsninger over nyere politik for de statsvidenskabelige studerende, og som 1867 ved Werlauffs afsked blev ordinær professor i historie.

Skønt tidligere orienteret imod den klassiske oldtids historie – doktor 1860 på en afhandling om de græske undersåtters stilling i det romerske kejserrige indtil Caracalla – gav Edvard Holm sig som universitetslærer ud i et arbejde, hvis genstand var Danmarks nyere historie, og hvis sigte var grandiost. Han ville præstere en redegørelse for Danmarks, oprindelig ydre, men efterhånden som opgaven formede sig også den indre, historie fra Den store nordiske Krigs afslutning 1720 til Freden i Kiel 1814. Formålet ligner det, Allen havde med at skrive *De tre nordiske Rigers Historie,* og arbejdet blev grebet an med en tilsvarende målbevidsthed. Opgaven var blot så langt større, materialet fuldstændig ubearbejdet og emnet politisk endnu mere krævende. Det blev en meget lang række af bøger og afhandlinger, et af de største forfatterskaber i den danske historiske litteratur, imponerende ved omfanget af den nybrydende arbejdsindsats der lå til grund, og ved fremstillingens klarhed og nøgternhed – selv om hans værker værdsættes højere for det overblik,

Fig. 105. Edvard Holm (1833-1915). Med baggrund i ungdommens frie oldtidsstudier, sit vidtspændende forfatterskab og sit åbne og ærlige sind var Holm en højt værdsat lærer, om end ingen reformator. Med hans egne ord, en »praktikus af den gamle skole«. Mary Steen fot. KB. Billedsamlingen.

hvormed Holm uddrog det væsentlige af de pågældende arkivpakker og ligesom førte læseren ad en genvej til dette (vanskeligt tilgængelige) materiale, end de værdsættes for deres skønhed eller finhed i den formelle bearbejdelse. Et første større bidrag er *Danmark–Norges udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleons Krige fra 1791 til 1807* (I–II, 1875). Herpå fulgte 1885–86 *Danmark–Norges indre Historie under Enevælden 1660–1720* (I–II). Sammen (og sammen med mange mindre bidrag) var de forberedelse til hovedværket *Danmark–Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720–1814)* der udkom i syv bind 1891–1912. Således som arbejdet var grebet an, blev det til en sikker og sagkyndig indsats for at gøre det danske folk – i hvert fald den del af det, som Holm fik i tale – bekendt med sine nærmeste forudsætninger således som de forelå i den dansk-norske enevældige stat, hvis ydre politik og indre indretning naturligvis var ukendte for det sene 19. århundredes danskere. Dette betød, at Holms store arbejde også havde et nutidsanliggende, at sætte historisk perspektiv på, hvad den nationalliberale tænkning og handlen i sin orientering netop mod traditionerne i den gamle danske stat havde indebåret, og en hel række af Holms skrifter kom til at beskæftige sig med de normer der havde været gældende i det gamle dansk-norske monarki for de enkelte undersåtters forhold til staten. En

karakteristisk titel er *Om det Syn på Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af det 18. Aarhundrede* (1883); han skrev 1885 *Nogle hovedtræk af Trykkefrihedstidens Historie 1770–73;* tidligere, 1879, ved universitetets 400 års jubilæum, havde han skrevet festskriftafhandlingen *Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade;* ved hundredårsfesten i 1888 for stavnsbåndets løsning skrev han *Kampen om Landboreformerne i Danmark 1773–91.* Til *Danmarks Riges Historie* skrev han femte bind om perioden 1699–1814.[90]

Både Steenstrup og Holm var konservative, om end på forskellig måde og af forskellig alder af år og sind som de var – men begge med en meget åben og liberal indstilling over for anderledes tænkende. Holms selvironi på begges vegne, da han i 1905 over for sin norske kollega Ludvig Daae vil forsvare den unge Aage Friis, der netop havde været i Norge og som forekom Daae at være en »venstrekøbenhavner« og »radikaler«, er ganske talende: »jeg tror, man skulle lede med en Lygte hernede for i hans Slægtled af yngre Videnskabsmænd at finde nogen, som ikke er radikal... det kan være lidt trist for mig og Johannes Steenstrup at se, at vi, hvad Livsanskuelse angaar, ikke har haft Gnist af Indflydelse paa det yngre Slægtled af Historikere«.[91]

Begges indsats – deres forskelle til trods – har haft stor betydning for kontinuiteten og i kombinationen med de nye kildekritiske systematiseringsbestræbelser, som for den tids studenter var en given nødvendighed. Hos Holm var der en livslang praksis med hensyn til udnyttelse af et stort, men dog afgrænset, arkivstof at drage lærdomme af – lærdomme vel at mærke, som hvis de gaves hos Erslev, gaves i teoretisk form, for hans liv havde ikke ved siden af alt det andet plads til at bringe et sådant arbejde i udførelse. Og hos Steenstrup var der, mere i hans forfatterskab end i hans undervisning – for han kunne være overordentlig tilbageholden i samtale – en åndelig bredde og en menneskelig rigdom, som var større end hos nogen anden af det 19. århundredes danske historikere.

J. A. Fridericia

Den kreds af medforskere, som Kr. Erslev stod midt iblandt – og hvoraf flere ifølge Poul Nørlund for så vidt var hans jævnbyrdige i ånd og lærdom, men

90. Hans Kargaard Thomsen: *En karakteristik af historikeren Edvard Holm,* Festskrift til Povl Bagge, 1972, s. 331-348, udgør et interessant oplæg til ny vurdering af Edvard Holm, især i hans forhold til det nationale spørgsmål i nutid og fortid, med reservationer over for Ellen Jørgensens karakteristik (i *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede,* 1943, s. 116-119).
91. Citeret af Erik Stig Jørgensen, *Aage Friis,* Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, s. 54, efter utrykte breve i Holms og Daaes privatarkiver.

alligevel ikke opnåede Erslevs indflydelse – talte også *Julius Albert Fridericia* (1849-1912), Erslevs nære ven, som havde været hans medansøger til professoratet i 1882 (ved bedømmelsen næsten sidestillet med ham), og som først kom til universitetet 1899 efter Edvard Holms afgang.[92] Det var Erslev der havde været virksom for omsider at få Fridecicia ansat i en stilling, hvori hans videnskabelige arbejde kunne komme til fri og selvstændig udfoldelse (og der var ved Holms afgang allerede kort forinden skaffet bevilling til et ekstraordinært professorat til Fridericia, som da imidlertid kunne falde bort, da et ordinært blev ledigt og Fridericia kunne kaldes dertil).[93]

Fridericia var den eneste af Erslevs kolleger, der kunne og ville supplere hans kildekritiske undervisning på de højere planer, som den egentlig var beregnet til,[94] og de senere slægtled af Erslevs elever fik herved helt andre perspektiver ind i arbejdet under studiet, end de ældre havde haft det. Fridericia var ikke blot en fornem kritiker og fremragende arkivforsker, med *Danmarks ydre politiske Historie fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn (1629-1660)* I-II (1876-81), den store udgave (sammen med C.F.Bricka) af *Christian IV's egenhændige Breve,* festskriftet ved hundredåret for stavnsbåndets løsning *Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigørelse* (1888) og *Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie* – han havde også ved sin ansættelse nylig optaget sociale undersøgelser af en dybde og et omfang, som ikke tidligere havde været gennemført i Danmark, *Kjøbenhavns Befolkningsforhold i 17. Aarhundrede* (1889) og *Historisk-statistiske Undersøgelser om Danmarks Landboforhold* (1890). Han har banet vej for kvantitative, socialhistoriske undersøgelser for de perioders vedkommende, hvor arkivmaterialet kunne bære sådanne, på et tidspunkt hvor denne art undersøgelser ikke var almindelige i Danmark eller i udlandet. 1894 kom hans *Adelsvældens sidste Dage. Danmarks Historie fra Christian IV's Død til Enevældens Indførelse (1648–60).* Hvad han savner i klarhed i forhold til Erslev, har han til gengæld i dybsindighed og i sin kyndige nedtrængen i et rigt stof som han beherskede til fuldkommenhed.

Da han blev ansat ved universitetet, tog han fat på en gennemgang af hele Europas nyere historie og lod sine forelæsninger blive til en række lærebøger, som fik en lang levetid ved universitetet, *Revolutionen og Napoleon I* (1903), *Fra*

92. Årbog for Københavns Universitet 1898-99, s. 22-24.

93. Fridericia er fyldigt omtalt i Leo Tandrups biografi af Kr. Erslev (*Ravn* I-II, 1979) til dels på grundlag af brevmateriale, der ikke tidligere har været almindelig kendt. Jfr. også forfatterens biografi af Fridericia i Dansk biografisk Leksikon, 3. udgave, 1980, bind IV, s. 605-608.

94. Lektionskatalogen foråret 1900, s. 14, hvor Fridericia lidt senere i semesteret ved skriftlige og mundtlige øvelser på laboratoriet vil vejlede begyndere i »Forstaaelse af spredte historiske Afhandlinger«.

Fig. 106. J.A. Fridericia (1849-1912). Professor fra 1899, redaktør af Historisk Tidsskrift fra 1897, Kr. Erslevs nære ven. Ved siden af denne er Fridericia den, der dybest har præget historieforskningens nyorientering i Danmark, med en indflydelse der måske var mere stilfærdig, men ikke mindre stærk. J. Petersen & Søn fot. 1881. KB. Billedsamlingen.

Wienerkongressen til Februarrevolutionen (1905), *Udsigt over den politiske Historie fra 1848 til Nutiden* (1905-06) og *Det 17. og 18. Aarhundrede* (1910-11). Sammen med Erslevs *Oversigt over Middelalderens Historie* I-III (1891-95) og sammes *Det 16. Aarhundrede* (1910) udgjorde disse lærebøger en fuldstændig fornyelse af undervisningsgrundlaget,og de kan også anskues som monumenter over den nye undervisning, som særlig Erslev og Fridericia stod for, dens fylde af stof, dens forsøg på at drage hovedlinjerne frem og ikke mindst dens (overdrevent) sikre og absolutte stil.

I almindelig livsholdning synes Fridericia og Erslev at stå hinanden nærmere, end de stod nogen af deres fagfæller; men det er nok en betydningsfuld nuanceforskel som nylig er blevet påpeget i deres forhold til den videnskabelige praksis, at Fridericia i modsætning til Erslev isolerede sin videnskab fra sit øvrige liv,[95] og ikke mente der kunne baseres en livsførelse på de videnskabelige idealer alene. Hans forhold til den ældre tradition i historieforskningen er nok mere harmonisk end Erslevs – Fridericia bærer således et vist præg af at have været Allens amanuensis i sin tid, og han havde overskud til at se storheden i Grundtvigs indsats.

Fridericia overtog i 1897 redaktionen af Historisk Tidsskrift, og gav det

95. Tandrup i Dansk biografisk Leksikon IV, s. 607.

straks et nyt ansigt. I første bind af tidsskriftets syvende række optrådte for første gang en rubrik der beskedent kaldte sig »Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland«, men som i sin senere betydning og i sin umiddelbare hensigt var alt andet end beskeden. Programmet fremgår af en note: »Denne Rubrik, der for Fremtiden agtes optaget i hvert Hefte, vil indeholde Meddelelser fra Danmark og Udlandet om Personalia, Begivenheder og udkomne eller forventede Skrifter, der maatte være af fremragende Interesse for historisk Videnskab. Redaktøren har Ansvaret for Meddelelserne, for saa vidt som disse ikke er særlig signerede«.[96] Der er straks en nekrolog over Jakob Burckhardt, i 1899 en kort omtale af første bind af Henri Pirennes Belgienshistorie i tysk oversættelse, og nogle interessante metodiske betragtninger (af Fridericia) med hensyn til metodens anvendelse på memoirer, regeringsinstrukser, gesandtskabsrelationer o.lign. i anledning af en afhandling herom af Th. Schiemann i Historische Zeitschrift samme år – et vigtigt supplement til det kritiske system i spørgsmål, hvor rammerne for historikerens kritik var af afgørende betydning for, hvorledes der skulle kritiseres. Talende for den stil der anlægges i disse uprætentiøse noter, er nogle ord af Johannes Steenstrup i 1900 om »en overdreven Tilbøjelighed [i Tyskland] til at skrive Bøger eller Værker, anlagte efter nye Synspunkter«, bl.a. etnografiske og geografiske; han skriver at selv om man kun kan være »erkendtlig« for at blive ledet ved nye hjælpemidler til en bedre forståelse af historiens gang, så »synes en saadan Fremgangsmaade dog at maatte rent overvælde Historiens Hovedopgave og at overskære de naturlige Traade indenfor Verdenshistorien«.[97]

Det er *Historische Zeitschrift* og Gabriel Monod's *Revue historique* der særlig er de udenlandske poler der sigtes på. Og det er også et tidens tegn, at Historisk Tidsskrifts organisationsbestræbelser over for den historiske kildeforskning i Danmark (som havde været formålet fra dets stiftelse) nu på emneplan og med hensyn til metoder og meninger udstrækkes til orientering om nye strømninger i forskningen i ind- og udland, dels af alment oplysende karakter, dels af metodisk dannende eller korrigerende hensigt og virkning.

Nye studieformer

Fordringerne til de historiske kandidater (med hovedfag) efter eksamensordningen af 1883 fordelte sig på fire discipliner, hvori der eksamineredes

96. Historisk Tidsskrift 7. R. I, 1897, s. 118.
97. Historisk Tidsskrift 7. R. I, 1897 s. 120, 7. R. II, 1899, s. 133 og 242, 1900, s. 606.

skriftligt og mundtligt: 1) den såkaldt *almindelige historie* (hvormed mentes verdenshistorien) indbefattende hovedtræk af (den ligeledes almindelige) litteratur- og kulturhistorie samt grundtræk af den almindelige statsret og de vigtigste nationaløkonomiske systemers udvikling i nyere tid; 2) nogle bestemte områder af historien hvori der fordredes »mere indgaaende Kundskab«, nemlig dels Nordens historie (der krævedes i et omfang som Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie* (1840 og senere) med særlig vægt på Danmarks indre udvikling, dels enten oldtidens historie eller et af de europæiske hovedlandes historie (dvs. Englands, Tysklands eller Frankrigs) der krævedes tilegnet i et lignende omfang; 3) en enkelt periode af historien, der krævedes opgivet som særlig lært (der nævnes eksempler som Grækenland 479-404 eller 404-338, Rom fra forbundsfællekrigen til 44 f. Kr., Valdemarernes tid 1157-1241, Frankrig under Ludvig XIII, England 1629-1660 eller 1760-1801, Nederlandene under deres kamp mod Filip II, Frederik II af Preussen o.fl.eks.), her fordredes af kandidaten »dels i Almindelighed Kundskab om de Kilder paa hvilke Kjendskabet til dette Tidsrum hviler, dels ikke blot [at han har] gjort sig bekjendt med de nyere videnskabelige Behandlinger af Perioden, men ogsaa har sat sig ind i de vigtigste Kilder«; 4) lige som i den tidligere gældende ordning af 1849 krævedes »Kundskab om den historiske Granskning Væsen, den historiske Fremstillings forskellige Arter samt passende Kjendskab til de historiske Hjælpevidenskaber og deres Anvendelse»;[98] her havde ganske vist i stedet for ordet granskning stået ordet »forskning«[99] – uden at der måske behøver at lægges store forskelle deri. Ordet granskning var dog det, som Erslev oftest anvendte, når han annoncerede sine øvelser for begyndere og viderekomne.

Bifagskandidater i historie krævedes kun for de to første af de fire discipliner, og faget latin var efter anordningen et tvungent bifag til historie, medens det andet af de to bifag kunne vælges frit blandt fakultetets fag.[100]

Af den undervisning, der skulle leve op til disse eksamensbestemmelser, udvikles i tidens løb nogle nye træk, der fik blivende betydning for flere af fakultetets fag, ikke mindst for faget historie, dels den skriftlige eksamensopgave med hjælpemidler, at besvare i laboratoriet med adgang til litteraturen om emnet, dels den såkaldte specialeopgave. Begge lovfæstedes ved *eksamensordningen af 1901.*[101]

Specialet blev i faget historie nu et særlig studeret tidsafsnit – det lignede heri, hvad der i 1883-ordningen kaldtes den særligt studerede periode – og her

98. Årbog for Københavns Universitet 1883-84, s. 28-37.
99. Lindes Meddelelser 1849-56, 1860, s. 205.
100. Årbog 1883-84, s. 28.
101. Årbog 1900-1901, s. 709-727.

Fig. 107. Situationsbillede fra Filologisk-Historisk Laboratorium efter overflytningen til Studiegården. Det er måske ikke lykkedes arrangørerne af denne opstilling at gøre den levende, men den udtrykker sikkert noget karakteristisk om idealerne for laboratoriearbejdet i de humanistiske videnskaber. Efter Vore Herrer 24.11.1921.

skulle eksaminanden ved en skriftlig prøve (indtil 10 timer med hjælpemidler) godtgøre, at han »forstod at opfatte og gengive hvad den historiske Granskning har fremdraget«, han skulle være orienteret i den videnskabelige speciallitteratur og på enkelte angivne punkter have studeret hele det trykte kildestof og »fulgt dets Bearbejdelse«. Prøven i specialet kunne imidlertid afløses ved to afhandlinger, der var skrevne ved universitetsøvelser – og heri ligger kimen til den senere specialeordning, hvor dette element af studiet blev til en skriftlig hjemmeopgave af temmelig stort omfang – sådanne afhandlinger skulle efter at være bedømte ved øvelsen og uden at der var foretaget ændringer i dem afgives af den pågældende universitetslærer til fakultetets dekanus og til sin tid indgå med specialets (dobbelte) karaktervægt i det endelige eksamensresultat.

Ved siden af det tidsafsnit, som i 1901-ordningen kaldtes specialet, krævedes desuden på fem (andre) punkter »valgte i forskjellige Tiders og Landes Historie« læsning af speciellere fremstillinger; i alt skulle kandidaten have stiftet bekendtskab med mindst ti fremragende historieværker fra nyere eller ældre tid. Det var til opfyldelse af dette krav, at de tre historiske professorer i fællesskab (Steenstrup, Erslev og Fridericia) i efterårssemesteret

1901 holdt øvelser i laboratoriet (over de i bekendtgørelsen omtalte specielle punkter samt over læste forfattere);[102] fra omkring dette tidspunkt tog også Johannes Steenstrup laboratoriet i regelmæssig anvendelse.[103]

1901-ordningen afskaffede latin som tvungent bifag til historie, men pålagde til gengæld historikerne en forpligtelse til »af Hensyn til Latinens Vigtighed for Historikeren« at opgive som læste »150 Teubnerske Tekstsider af forskjellige Prosaforfattere udenfor det i Skoletiden læste samt af Aktstykkesamlinger; mindst Halvdelen heraf skal være Middelalders-Latin«.[104]

Universitetsundervisningen i historie samlede sig i disse år mere og mere om laboratoriet, med dets muligheder for kildegranskning og intensiv litteraturanalyse, ikke kun på foranledning af Erslev, men også ved J. A. Fridericia.[105] Det bliver fra disse år vanskeligere at gennemskue, hvad der ligger i de historiske professorers undervisningstilbud – når det i lektionskatalogen blot hedder, at de i øvelser for viderekomne i laboratoriet vil gennemgå udvalgte emner af et eller andet – og dette svarer utvivlsomt til en begyndende reel lukkethed over for omverdenen med dens bestand af uorganiserede amatører i faget. Det blev en eksklusivitet, som i stigende grad hvilede på en faglig selvbevidsthed, men som dog vel mente at kunne fralægge sig anklage for videnskabeligt hovmod, når blot frugterne af det professionelle arbejde kom til at foreligge i historieskrivningen.

Udgaverne, udgiverne og historieskrivningen

Betydningen af Kr. Erslevs indsats kan også måles på resultaterne i videre forstand, i form af de faglige præstationer, hans slægtled kom til at stå for. Ikke mindst med hensyn til udgivelse af kilder blev denne indsats revolutionerende. Erslev var en af stifterne af Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie 1877 (Kildeskriftselskabet)[106] og han udgav selv for dette selskab en lang række grundlæggende kildegrupper, som hidtil havde måttet benyttes i manuskript, sammen med W. Mollerup *Frederik I.s danske Registranter* (1879) og *Danske Kancelliregistranter 1535-50* (1881-82), alene *Aktstykker og Oplysninger*

102. Lektionskatalogen efteråret 1901, s. 11.

103. Således f.eks. i foråret 1903 (Lektionskatalogen s. 13), hvor Steenstrup holder øvelser alene over de særligt udvalgte punkter samt over fremragende historieværker.

104. Årbog 1900-1901, s. 723.

105. Lektionskatalogen foråret 1900, s. 14.

106. Kr. Erslev: *Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie i dets første 50 Aar,* 1927. Jfr. *Kildeskriftselskabet i 100 år 1877-1977,* 1977 (med kommenteret oversigt over selskabets publikationer).

til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV.s Tid I-III (1883-90) og sammen med Anna Hude og William Christensen det omfattende *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen,* første række i fire bind 1894-1912, anden række i ni bind 1928-39 med omfattende registre og endnu mere dybtgående arkivalske redegørelser end i første række (i langt overvejende grad William Christensens arbejde). Kildeskriftselskabets stiftelse var en bevidst reaktion på de (forældede) udgivelsesprincipper, som gjaldt for, hvad der udgaves af Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog – også på, at der efter de unges mening ikke udgaves nok (og hurtigt nok) af Danske Magazin – men dette forhindrede dog ikke, at da Erslev var blevet medlem af dette selskab 1886, tilbød han for selskabet at udgive, hvad der måske er hans mest vellykkede udgiverarbejde, *Testamenter fra Danmarks Middelalder til 1450* (1901).

Udgiverarbejdet ville forsøge at indføre på dansk grund de fornemme udgivelsesprincipper, som gjaldt for *Monumenta Germaniæ Historica,* især de omfattende og dybtgående redegørelser for manuskriptgrundlageet (også dets materielle beskaffenhed) og – for berettende kilders vedkommende – undersøgelse af tekstens slægtskabsforhold til andre tekster. Erslev var tidligt gået i gang med et kritisk arbejde med Arild Huitfeldts Danmarkskrønike (1595-1604), givetvis med en udgave for øje. Det blev et arbejde som han i alt væsentligt kom til at testamentere følgende slægtled af danske historikere, og som siden har gjort væsentlige fremskridt;[107] men Erslev nåede kort før sin død at udgive den lille *Svaning-Hvitfeld 1241-1282* (1928), som for disse år sammenstiller disse to 16. århundredes Danmarkshistorier og påviser dels deres indbyrdes slægtskab, dels deres fælles afhængighed af endnu bevarede middelalderlige kilder – efter princippet i *Monumenta Germaniæ Historica* markeret med mindre sats for disse pågældende (altså værdiløse) partier. Det var en praktisk udførelse af kritiske principper over for Arild Huitfeldt, som Erslev længe havde givet udtryk for i sine afhandlinger, og som en gang for alle havde demonstreret, at Huitfeldts (og andre 16. århundredes historikeres) afvigelser fra det bevarede middelaldermateriale skyldtes egne gætterier og konstruktioner, ikke – hvad der ellers havde været almindelig antaget – at de havde haft rådighed over middelalderligt stof, som siden var gået tabt. Det havde været en af den kritiske indstillings første og klarest udtrykte landvindinger i den historiske forskning, forkastelsen af det sene traditionsmateriale afstedkom en forfinet – teknisk og sagligt set langt mere kyndig – ny

107. F.eks. Harald Ilsøe: *Håndskriftet H 112 og de danske historikere,* Historisk Tidsskrift 12. r. I, 1965.

beskæftigelse med dette middelalderlige materiale, hvis kvaliteter havde været ringeagtet. Værdien af Erslevs Huitfeldt-kritik bliver ikke mindre af, at det længe efter hans tid har vist sig, at denne almindelige regel om Huitfeldts kildeværdi kun gælder for middelalderafsnittene, og at historieskriveren i de perioder der ligger hans egen levetid nærmere må have haft en delvis anden arbejdsmåde.[108]

Da Erslev 1888 var blevet medlem af Videnskabernes Selskab, fik han indflydelse på dettes store udgiverarbejde af regester af trykte breve til dansk historie før 1535 *(Regesta diplomatica historiæ Danicæ),* der bragtes til afslutning i 1907, og som sammen med Erslevs eget *Repertorium* (som var en fortegnelse over breve vedr. dansk historie, bevaret i dansk eje, og med udtog af de hidtil utrykte) kom til at afhjælpe tåleligt for en tid savnet af et egentligt dansk diplomatarium, som havde været en historikernes drøm siden Langebeks dage, men som foreløbig selv for Kildeskriftselskabet var for stor en opgave.

Men dettes præstationer i en imponerende kort årrække var betydningsfulde nok endda. Ellen Jørgensens *Annales Danici* (1920-21), M. Cl. Gertz' *Vitae Sanctorum Danorum* (1908-12), og sammes *Scriptores minores historiæ Danicæ* (to bind 1917-22), Alfred Krarups, Laust Moltesens og Johannes Lindbæks *Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536* (afsluttet i syv bind 1904-43), for blot at nævne de allervigtigste. Det var udgaver, der alene ved at fremkomme øvede indflydelse på historieforskningens orientering – ved at gøre hidtil utilgængelige materialegrupper eller materialearter parate for forskningen. Tillige var det et arbejde, der på en ny måde afstedkom en intensiv kontakt til udenlandske forskningsmiljøer, enten fordi materialet helt eller delvis var bevaret i udlandet, eller fordi udgiverarbejdet gennemførtes i den strengest mulige efterlevelse af retningslinjer, der var udviklet og gældende hér. Filologen M. Cl. Gertz' indsats i Kildeskriftselskabet betød overordentlig meget for udgavernes filologiske niveau, Erslevs vidsyn og begejstring lige så meget for deres igangsættelse og gennemførelse.

Til denne tids store nybrydende indsatser hører også skabelsen af *Dansk biografisk Lexikon* (under redaktion af C.F. Bricka) og *Danmarks Riges Historie.*

108. Astrid Friis: *Nogle Betragtninger over Arild Huitfeldt og Danmarks Riges Krønike,* Til Knud Fabricius 13. august 1945, s. 68-93.

Fig. 108. En side af Kr. Erslev: »Svaning-Hvitfeld« (1928), der viser hvorledes Erslev tillempede de moderne udgivelsesprincipper særlig med hensyn til markering af tekstlig afhængighed. Svanings tekst er øverst, derunder aftrykkes Huitfeldt; kommentarerne nederst på siden (med kursiv) angår frem for alt proveniensen af kildernes meddelelser.

[47] Och finder mand dictet en herlig Vis[e] om thende Konning Erik, ath hand thilspurde Spaaqvinden, hvor lenge hand skulde lefve, och hund svarede: Thil den neste s. Laurens Dag, I vide deth vel, K. Erik. Och siges hand at hafve icke haft uden xl m⁄ och ii Gylden, da hand døde, forthi hand vor saare gefmild emodt alle. [48] Och skal mand her vide, ath alle de, som vorre i Raad och Gierning, ath thende fromme Kong Erik blef forradt, the finge allesamens en uchristelig Dødt af thende Verden. Lage Gudtmundsen, som dref thende Gierning til Ende, blef ihiel stungen i Lanthe Holsten, som hand sad och ligthe Skag Tauffel. Hermand Kerkvider, som ligthe med Kongen, tha hand blef fangen, och viste her ud af thilforn, hannom slog en Bonde ihiel, som hand redt paa Marken i Jakt. Och the

Dag findis oc er at see de Jernkieder, hand vaar nedersenket met, til en evig Ihukommelse.

46. 202, F. 224: Jeg finder skrefvet, at den Tid Kong Erich stod _ _ tilspurdis hand efter Hertug Abels Befalning, hvor hans Guld og Liggendefæ vaar nederlagt. Da svarede hand _ _ _ Kiste.

203, F. 224: Det Aar Kong Erich blef halshuggen, da skref mand 1250. Oc denne Gierning skede paa S. Laurentii Aften, 5. Idus Augusti, efter at hand hafde regeret met Faderen udi 10 Aar oc self paa det 9. Aar.

47. 204, 224: Mand finder dictet en Vise _ _ _ fordi hand vaar mild imod alle oc hafde met Krig leddig oc tomt giort hans Rentekammer, tilmet vaar hannem al Forraad opgangen udi den lange Feyde, hand førde.

48. Oc skal mand her vide _ _ _ Død oc ond Afgang af _ _ _

---

46. Kristjern Pedersøn 129 (efter Jydske Krønike), som dog har: sad paa sine Knæ. Dødsaar og Regeringsaar efter Krantz, som har faaet 1251 fra Korner — og har stolet mere paa ham end paa den samtidige Albert af Stade; at Sv. her følger Krantz, skønt han finder 1250 i alle sine danske Aarbøger, vidner om, hvor overvældet man i Danmark var af alt det nye, den tyske Humanist bragte (sml. 2 om Valdemar II.s Dødsaar).

47. Visen maa vel være en Variation af Spaadommen i den store Vise om Marsk Stig, hvori ogsaa Steenstrup (Vore Folkeviser 290) ser et Flyvemotiv. Det nævnte Pengebeløb har jeg ikke fundet nogetsteds.

Hv.s Tilføjelse falder noget prosaisk.

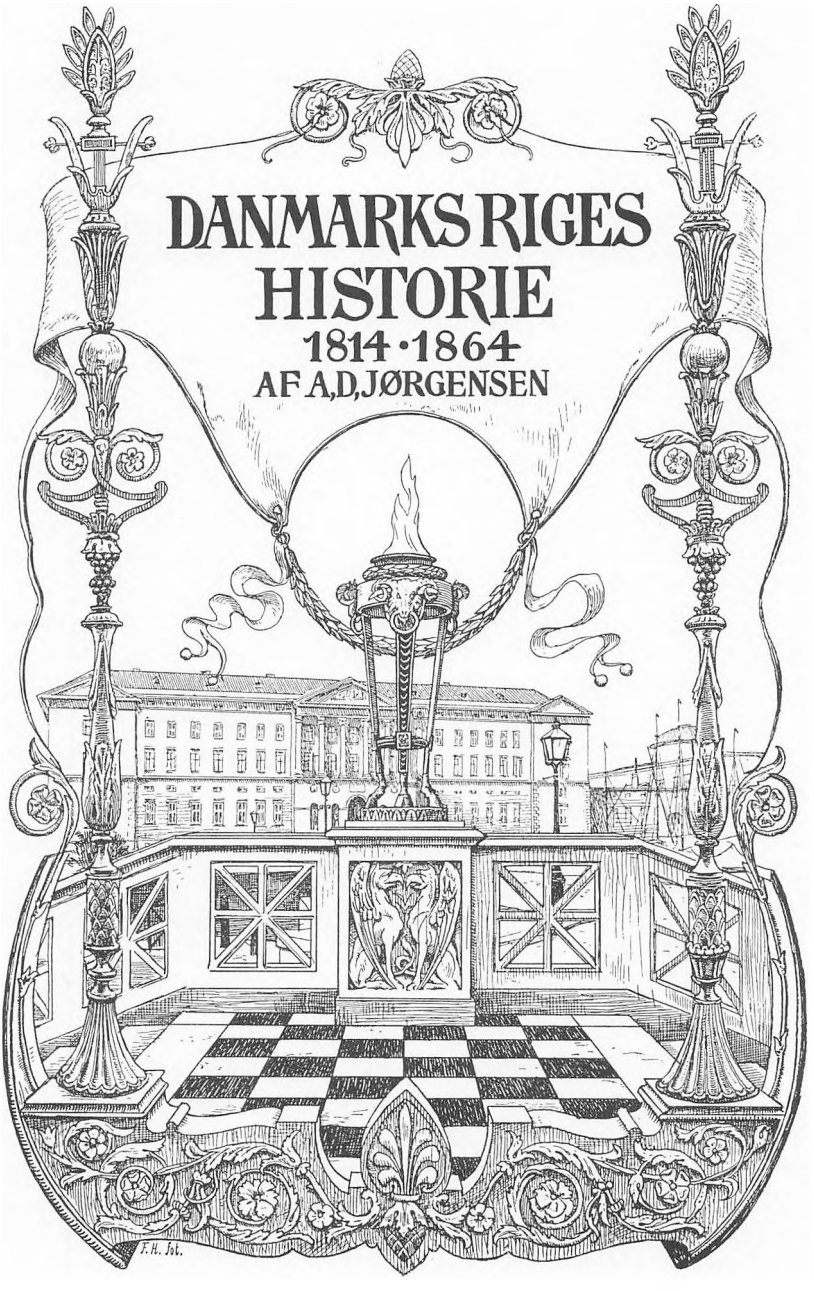

VI 1

Fig. 109. Frontispice til sjette bind af »Danmarks Riges Historie«.(1896-98), skrevet af A.D. Jørgensen og (for tiden efter 1852) af Niels Neergaard. Til hver forfatters bidrag udførtes værket igennem karakteristiske motiver som frontispicer, her Det 2. Christiansborg i klassicistisk indramning.

Fig. 110. A.D. Jørgensen (1840-97), den selvlærte originale historieforsker forankret i grænselandet Sønderjyllands nutid og fortid. Gehejmearkivar 1882. Træsnit efter fotografi i de senere udgaver af Jørgensens »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie«, udgivet 1882 efter opfordring af bryggeri J.C. Jacobsen og uddelt i 10.000 eksemplarer i Nordslesvig (foruden de talrige oplag hvori den solgtes i kongeriget forud for Genforeningen).

Karakteristisk for begge værker er, at her kunne – kritisk gennembrud eller ikke, divergenser, personlige sympatier og antipatier til side – alle tidens bedste historikere medvirke og inden for nogle meget faste – men tillige meget rummelige – rammer yde noget af deres allerbedste. Leksikonnets første bind udkom i 1887 og anlagde straks et meget højt niveau i personskildringens kvalitet og i den forskning der lå til grund. – I *Danmarks Riges Historie,* hvis seks bind udgaves 1896-1906, skulle afslutningsbindet indtil skæbneåret 1864 skrives af den selvlærte, af universitetshistorikerne helt uafhængige *A. D. Jørgensen* (1840-97). Det nåede kun at fuldføres til 1852 og måtte skrives færdigt af Niels Neergaard, men kom ikke des mindre til at stå som et monument over denne, i romantikken og nationalitetsfølelsen fast forankrede hovedskikkelse, den som Kr. Erslev kom til at forvirre sine disciple med at henvise til som tidens store historieskriver frem for alle andre (dvs. først og fremmest frem for sig selv). Første bind blev skrevet af Johannes Steenstrup (indtil 1241), det 18. århundrede af Edvard Holm, begge bestemte af konservative holdninger, i hvert fald ganske uberørte af den nyere kritik – medens Erslev skrev den senere middelalders (1241-1481) og J. A. Fridericia det 17. århundredes historie: bindet om reformationstiden skreves af A. Heise og W. Mollerup.[109]

109. Aksel E. Christensen: *Fra Kr. Erslev til Erik Arup,* Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, indeholder s. 15-26 en karakteristik af arbejdet med *Danmarks Riges Historie.* Om A. D. Jørgensen se desuden Lorenz Rerup: *A. D. Jørgensen,* 1965, og Hans Lund: *A. D. Jørgensen. Paa hans hundredaarsdag 11. Juni 1940,* trykt i Historiker i Højskolens Tjeneste, 1960, s. 9-22.

REALISMEN OG NYKRITIKKEN

For Kr. Erslev havde den positive, konkrete historiske viden været det vigtigste. Det er åbenbart sin indsats for at fremskaffe, forøge eller forbedre dele af denne viden, han selv har anset for sit vigtigste bidrag til den historiske videnskabs udvikling i Danmark. Heri ligger måske en væsentlig (personlig) begrundelse for, at han ved flere lejligheder selv tog en så demonstrativt ydmyg eller forbeholden stilling til sine egne evner og præstationer som historieskriver (i modsætning til forsker).[110] Sådan set var der ingen der alvorlig havde draget disse i tvivl; det var ham selv der ikke var tilfreds.

Caspar Paludan-Müller havde ment, at historien udgjordes af overleveringen om begivenhederne i fortiden – de begivenheder, gennem hvilke menneskeslægten eller en del deraf havde udviklet sig – og for ham havde begrebet begivenhed haft en eksklusiv betydning med hensyn til at bestemme, hvad der var historie, og hvad ikke.

Erslev har sit udgangspunkt i denne begivenhedshistoriske begrebsverden, men han fjernede sig i tidens løb umærkeligt fra Paludan-Müllers definitioner, uden udtrykkelig at sætte noget andet i stedet. Erslev ville ganske vist ikke have kunnet godkende Lucien Febvre's ord om, at historien ikke eksisterer, der eksisterer kun historikere.[111] De videnskabsmænd han er beslægtet med i Tyskland og i Frankrig var dem der havde ment, at historien eksisterer. Men Erslev kunne have forklaret sig med, hvis han var blevet udfordret – hvad han jo ikke blev – at den positivt foreliggende, konkrete historiske viden, i den skikkelse den til enhver tid måtte have, virkelig eksisterer – men så til gengæld have været temmelig åben over for, hvorledes denne viden i de forskellige sammenhænge skulle tolkes. Således ville han, flere årtier forinden, have lignet Lucien Febvre mere, end det skulle synes.

Det blev en af Erslevs elever, den mest selvstændige, den mest selvrådige, og i tidens løb metodisk den mest toneangivende af dem alle, *Erik Arup* (1876-1951), der skulle komme til at ændre eller skærpe dette positivistiske syn til et, som måske kan kaldes realistisk. Arup mente – endte i hvert fald med at mene – at ikke blot den historiske viden i dens skikkelse af råmateriale for historiske slutninger – men også resultatet af den disciplinerede kritiske tolkning af materialet, den såkaldte kendsgerning, eksisterede.

110. Rektortalen 1911, *Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie,* Tilskueren 1911, II, s. 457-68, genudgivet 1922; Erslevs mindeord over Troels-Lund i Videnskabernes Selskab 4. marts 1921, Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1920-21, s. 41.
111. Forord til Charles Morazé: *Trois essais sur histoire et culture* (Paris 1948), citeret af Povl Bagge i *Videnskab og livssyn,* Menneskets Tiden VIII, 1952, s. 85.

Arup havde kritiske evner, der var fuldt på højde med Erslevs, men af en anden art, og mindre egnede til at overføres til andre – hvis der skulle blive en skoledannelse efter Arup, måtte den nødvendigvis blive snæver, hvor Erslevs skoledannelse havde haft sit største fortrin i sin åbenhed.

Striden om Erslevs arv. Aage Friis og Erik Arup

Det var Arup en stor personlig skuffelse, at ikke han, men den ældre fagfælle *Aage Friis* (1870-1949), blev den foretrukne, da J. A. Fridericias professorat skulle besættes – og ikke mindst, at det havde været Kr. Erslevs vilje, at det skulle være således. Med udtryk der stammer fra Arup selv har Aksel E. Christensen karakteriseret Arups Standpunkt som, at dette var at foretrække »facade for grundmur«, retfærdigvis også tilføjet, at dette skal ses på baggrund af Arups sårbare sind.[112]

Friis var doktor 1899 på afhandlingen *A. P. Bernstorff og Ove Høegh Guldberg,* et arbejde der repræsenterede en første fase af hans beskæftigelse med et stort, før størstedelens vedkommende privat, arkivmateriale til belysning af Bernstorfferne og deres kreds i deres forhold til Danmark, som kom til at optage ham resten af livet. Det var tilfældigheder, der havde ført ham til at opspore dette kæmpemæssige, og hidtil fuldstændig ukendte materiale, »dansk historieforsknings største guldgravereventyr«,[113] på baggrund af sin magisterkonferens 1896 med speciale i dansk historie 1766-1830 havde han fået den opgave af Udenrigsministeriet at tilrettelægge en udgave af A. P. Bernstorffs diplomatiske papirer, men han gav sig på egen hånd til at lede efter privatarkiverne, fandt dem og benyttede dem. I tidens løb blev det til hovedværket *Bernstorfferne og Danmark* I-II (1903-19), sideløbende med udgaven *Bernstorffske Papirer* I-III (1904-13). Tusindvis af privatbreve, der dannede grundlag for en skildring af familiens historie i de tre slægtled, hvor medlemmer af den virkede i dansk statstjeneste – en skildring af stor kulturhistorisk bredde omkring det vekselspil mellem dansk og tysk, der var hovedtemaet i Friis' historiske interesse overhovedet. Indtil professorudnævnelsen havde Friis været beskæftiget i Udenrigsministeriet som konsulent i sønderjyske spørgsmål, hans interesse for Sønderjylland og hans nære forhold til H. P. Hanssen gik tilbage til studietiden, hvor han sammen med P. Munch og flere havde drevet et korrespondancebureau, der skulle forsyne danske

112. Aksel E. Christensens nekrolog over Erik Arup i Festskrift for Københavns Universitet 1952, s. 119, jfr. sa. forf. i Linier i dansk historeskrivning, s. 12.

113. Erik Stig Jørgensen: *Aage Friis,* Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, s. 56.

Fig. 111. Aage Friis (1870-1949). Det fremgår bedre af værkerne, end af fotografiet, at Friis var en videnskabsmand, der »erkendte ved begejstringens medium« (Erik Stig Jørgensen). Julie Laurberg & Gads Eftf. fot. KB. Billedsamlingen.

aviser med artikler om Sønderjylland,[114] og 1910-11 havde han været leder af et pressebureau, som Udenrigsministeriet havde oprettet med henblik på kontakt til den inden- og udenlandske presse, også her med det sønderjyske spørgsmål som et af de vigtigste anliggender.[115]

Friis var – og betegnede sig gerne som – elev af Erslev. Denne har højt værdsat hans »guldgravereventyr«, men det var i Holms periode, at Friis' speciale lå, og disputatsen viser frem for noget andet, hvilket harmonisk forhold til Holm Friis stod i. Men hvor Holms fremstilling i dens form og dens perspektiver havde været forbeholden og behersket, noget bleg og farveløs, kom nu her Friis med en levende, farverig fremstilling – og at tilstræbe en sådan havde han uden tvivl lært af Erslev. Det er rammende sagt, særlig om

114. Lis Jacobsen & Holger Brøndsted (udg.): *En ungdomsbrevveksling mellem P. Munch og J. P. Jacobsen 1889-1901,* I-II, 1962, belyser det nære forhold mellem Aage Friis og de to studiekammerater; det sønderjyske korrespondancebureau medvirkede Jacobsen dog ikke i.
115. Lorenz Rerup: *Marcus Rubins Brevveksling* I-IV, 1963, Indledningen. Erik Stig Jørgensen: *Aage Friis,* Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, s. 63-66, jfr. sa. forf. s artikel om Aage Friis i Dansk biografisk Leksion, 3. udgave, bind IV, 1980.

første bind af *Bernstorfferne og Danmark,* at Friis erkendte ved »begejstringens medium«,[116] og det kan umiddelbart se ud som om dette udgør en afvigen fra den videnskabelige kildekritiks boldbane. Men den måde, hvorpå Friis bevidst betragter hele hændelsesforløb så at sige gennem sine hovedpersoner, ikke blot på grundlag af realoplysningerne i deres private breve, men med udnyttelse af hele deres tankeverden og deres (konstruerede) standpunkter til sin (historikerens) fremstilling, er en måde at føre Erslevs idealer om historieskrivning ud i livet på. Måske ville mesteren ikke have gjort sådan selv, men hans tankeverden var stor nok til at rumme denne art fremstilling (måske særlig, burde vi tilføje, når den samtidig var forbundet med fremlæggelse af et stort nyt og utrykt kildemateriale). Friis er en Erslev-elev, som i sin praksis demonstrerer, at arven fra Erslev også indeholdt andet end kritikken.

Arup blev først professor ved universitetet i 1916, da Kr. Erslev blev rigsarkivar: men da kom han også til universitetet med en rig og for ham selv betydningsfuld baggrund i statsadministrationen, 1909 var han blevet arkivar i Udenrigsministeriet og 1913 departementschef i Konsejlspræsidiet (og hermed statsrådssekretær).[117] Han var på én gang en mere trofast Erslevdiscipel og en mere original historieforsker end nogen af sine samtidige fagfæller; han har besvaret (og fået guldmedalje for) en prisopgave om Huitfeldts kilder, en opgave der havde sit udspring i Erslevs Huitfeldtkritik – og det blev ikke kun et kuriosum, at det lykkedes ham at bestemme en tabt kilde hos Huitfeldt.[118] Doktor blev han 1907 på en afhandling om et ganske utraditionelt, rent internationalt og handelshistorisk emne, kommissionshandelens udvikling fra 1350 til 1850, i teori og praksis, *Studier i engelsk og tysk Handels Historie,* som straks ville have skaffet sin forfatter international berømmelse, hvis værket ikke havde været skrevet på dansk. Kommissionshandelens udvikling er et centralt tema i de økonomiske processer, der har skabt den moderne vesteuropæiske økonomi; emnet er ikke blot handelsorganisatorisk i sin beskaffenhed, men hænger sammen med mangfoldige andre forhold; Arup har i bedste overensstemmelse med de toneangivende europæiske forskere på dette (dengang temmelig nye) område intentioner om i det behandlede fænomen at se en målestok for selve den økonomiske eller kulturelle udvikling.

116. Erik Stig Jørgensen i Linier i dansk historieskrivning, s. 57 f.

117. Aksel E. Christensens nekrologer over Erik Arup i Festskrift for Københavns Universitet 1952 og i Historisk Tidsskrift 11. r. III, 1951-52. Lauritz Weibull i Scandia XXI, 1951-52. C. O. Bøggild-Andersens mindeord over Arup i Videnskabernes Selskab den 4. april 1952, Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1951-52.

118. Jfr. Erik Arup: *En tabt kilde hos Hvitfeld,* Historisk Tidsskrift 8. R. I, 1907-08, s. 383-94.

Bag sig havde Arup allerede flere skarpsindige afhandlinger, blandt andet *Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460-1487*,[119] der er et kompliceret stykke rekonstruktionsarbejde, med udgangspunkt i en tilsyneladende uforklarlig bemærkning i en berettende kilde. Arup opdager, at da Christian I i 1460 overtog grevskabet Holsten og hurtugdømmet Sønderjylland efter sin onkel hertug Adolf der var død barnløs det foregående år, udbetalte han de øvrige arvinger med lån optaget på de nordtyske pengemarkeder mod kaution af fremtrædende medlemmer af selve det slesvigholstenske ridderskab (det vidstes allerede af ældre behandlinger), men – og her ligger Arups store opdagelse – under den stiltiende forudsætning, at kongen ikke skulle betale disse lån tilbage selv. I stedet skulle denne forpligtelse overgå til kautionisterne, men disse skulle da have deres tilgodehavender dækket med regulering i pantesummerne for de sønderjyske slotte som de sad inde med. Et finansielt arrangement af yderste raffinement, hvis opdagelse gav Arup grundlag for en langt sikrere og mere nuanceret forståelse af hertugdømmernes forhold til Danmark i disse afgørende år.

I trykken var, da Fridericia døde og Friis foredroges for Arup, dennes måske mest skarpsindige afhandling, *Leding og ledingsskat i det 13. aarhundrede*,[120] udgående fra en ganske ny og opsigtsvækkende læsning af ledingsbestemmelserne i Jyske Lov, hvor de første syv af tyve paragraffer alle forbinder ordet leding med handlingsverber, medens de sidste sætter leding sammen med verber der betyder udrede eller betale. Iagttagelsen fik Arup til at skabe hypotesen om den ældre reelle ledingsydelses omdannelse på et tidspunkt i højmiddelalderen til en skattebetaling, og han applicerer tanken på det 13. århundredes øvrige materiale vedrørende disse og lignende forhold på en sådan måde, at resultatet bliver en fuldstændig nytænkning af spørgsmålet om rigets finansielle og militære opbygning, en nytænkning som alle senere behandlinger af disse komplicerede spørgsmål har måttet tage i betragtning.

Det er ikke vanskeligt at se indflydelsen fra den Erslevske metodiske skoling i disse skarpsindige arbejder; men det er også let at erkende, at denne forfatter har sin egen baggrund og sit eget sind. Han foretager i disse afhandlinger en rekonstruktion af stykker af den fortidige virkelighed langt sikrere og langt mere plastisk, end Erslev havde kunnet (eller gjort, i det mindste). Denne realrekonstruktion blev Arups særkende, han er uovertruffen i sine bestemmelser af de organisatoriske eller andre rammer, hvori fortidslivet udspillede sig, han drager her på sine egne personlige forudsætninger og på inspiratio-

119. Historisk Tidsskrift 7. R. IV, 1902-04, s. 317-88 og 399-489.
120. Historisk Tidsskrift 8. R. V, 1914-15, s. 141-237.

nerne fra hans anden højt elskede lærer, J. A. Fridericia, der tillige blev hans nære ven.

Tidligt foreslog Arup de historiske professorer en plan om at udarbejde til universitetsbrug en lærebog i Danmarks historie til afløsning af Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie;* de godkendte planen og anerkendte dermed for så vidt forfatterens sjældne evner for at drage forbindelsen mellem den skarpsindige kildekritiske forskning og den plastiske fremstilling, men det blev et arbejde som trak længe ud, stærkt ændredes i sit hele væsen undervejs og som blev forfatterens skæbne på godt og ondt.

Det var ikke sandt, at Erslev i 1913 ved at støtte Friis frem for Arup havde foretrukket facade for grundmur. Den kvalitative forskel mellem dem – og de kunne dårligt have lignet hinanden mindre – bestod snarere i, at Arup kunne bruge den mest forfinede konstruktive skarpsindighed på emner, der var enten centrale eller fundamentale, medens Friis repræsenterer et frodigt, næsten kunstnerisk indstillet sinds fantasifulde søgen efter virkeligheden på det politisk-historiske, åndshistoriske eller kulturhistoriske område. Også af denne grund kan Friis' produktion på det pågældende tidspunkt have forekommet større og mere afsluttet end Arups, selv om dette er en vurdering der ikke kan opretholdes i retrospektiv. Konflikten mellem fantasi og rationalitet i Friis' arbejder er væsentlig alvorligere end det umiddelbart fremgår, og Arups store syntesedannende evne, som han siden udfoldede så stærkt, er ret beset allerede dokumenteret af de tidlige arbejder.

Det blev i tidens løb et hovedanliggende for Arup at påvise, at hans egen kritisk rekonstruktive metode var Friis' overlegen, ikke blot i absolut forstand (dvs. at den tankemæssigt var det bedste svar på, hvorledes historikerens iagttagelsesbetingelser var beskafne), men også i praksis og relativt (derved, at den frembragte resultater, der var bedre og sikrere end Friis'). Eller sagt på en anden måde, Arup ville vise, at det var hans – og ikke Friis' – praksis som historieforsker der repræsenterede Erslevs sande arv.

Til Edvard Holms firsårsdag i 1913 skrev Arup i det festskrift, hvormed Den danske historiske Forening hyldede sin mangeårige formand og dansk historieforsknings nestor, en afhandling om Rantzau-Aschebergs sendelse til Rusland i 1762, hvori han fremførte en tese om et dybtgående modsætningsforhold mellem J. H. E. Bernstorff og A. G. Moltke under krisen i 1762, en tese der var resultat af – og klart præsenterede sig som udvundet af – betragtninger af kilderne meget forskellige fra dem, Friis plejede at anlægge.

Det kom til en polemik mellem Arup og Friis, da Arup i 1920 – efter at have overtaget redaktionen af Historisk Tidsskrift – publicerede den første af en række »Kritiske Studier i nyere dansk Historie«, hvori han rejser påstanden,

at det både i Europa og (især) i Danmark skortede på kritisk grundlagsarbejde under undersøgelser af nyere historiske emner. Friis svarede straks derpå med en tilbagevisning af Arups tese i Rantzau-Ascheberg-afhandlingen fra 1913.[121]

Arup fortsatte med at hævde, at hans kolleger i den nyere historie (dvs. frem for alle Friis) undlod at efterkomme den historiske kildekritiks mest elementære krav, med hensyn til vurdering af den enkelte kildes ydre og indre beskaffenhed, dens tendens, dens mulighed for at meddele korrekte oplysninger osv., kort sagt, at arbejder med emner i disse perioders historie, hvor kilderigdommen var så betydelig i forhold til middelalderen, var mere impressionistisk prægede end de burde være.

Friis var ingen polemiker af lyst, hvad der ikke er at sige, at han var parat til at gøre indrømmelser. Han kunne med rette hævde, at der i de stofrige områder af historien var mindre brug for de skarpsindige hypoteser til at kæde kildernes oplysninger sammen, som var nødvendige i kildefattige perioder som middelalderen. Stillet over for det store stof, måtte man være varsom med at skabe hypoteser for tidligt og i stedet læse videre i materialet for om muligt at få forklaringerne på sine tvivl dér.[122] Dette ramte, i hvert fald umiddelbart og tilsyneladende, et hovedtræk i Arups Rantzau-Ascheberg-afhandling, hvis tese hvilede – snarere end på en fuldstændig gennemgang af det store materiale – på en håndfast og original tolkning af enkelte bestanddele. Sikkert er Friis' ord også beregnet til at drage i erindring, at Arup havde udtalt sig om, hvordan historikeren nødvendigvis måtte digte – det var ganske vist sagt i et kritisk opgør med et religionshistorisk arbejde, Vilhelm Grønbechs *Religionsskiftet i Norden,* hvor der på forhånd var talt om nødvendigheden af at digte, når der skulle skrives om de ældste, ukendte tider – og Arups ord i anmeldelsen havde været, at vel måtte historikeren digte, ja, men over kendsgerningerne, over dem alle, ikke imod dem og ikke udover

121. Aage Friis: *Bernstorff og Moltke under Krisen 1762. En kritisk Undersøgelse,* Historisk Tidsskrift 9. R. I, 1918-20, s. 317-354; jfr. Erik Arup: *Kritiske Studier i nyere dansk Historie, I. Bernstorff og Holstein,* sstds., s. 129-213, og samme: *Kritiske Studier... Intermezzo. Bernstorff og Moltke,* Historisk Tidsskrift 9. R. II, 1921-23, s. 78-125.

122. Aage Friis i Historisk Tidsskrift 9. R. I, s. 353 f.: »Historikere, der behandler Emner fra 18. Aarh., har ofte rige Kilder og behøver da ikke at bygge Bro eller søge Forklaring ved Hjælp af Hypoteser; de kan tilvejebringe en pragmatisk Fremstilling ved omhyggelig Udtømning af Stoffet og en kritisk Vurdering af dette. Historikere, der arbejder i andre Perioder med nødtørftigt Materiale, tvinges vel ofte til Hypoteser, fordi de ingen anden Mulighed har til at komme fremad, men ved Brugen af Materiale fra 18. Aarh. bør man efter mit Skøn baade af principielle og af praktiske Grunde være forsigtig med at opstille Hypoteser og i alt Fald sikre sig, at de ikke omstødes alene ved en udtømmende Bearbejdelse af det foreliggende Kildemateriale«.

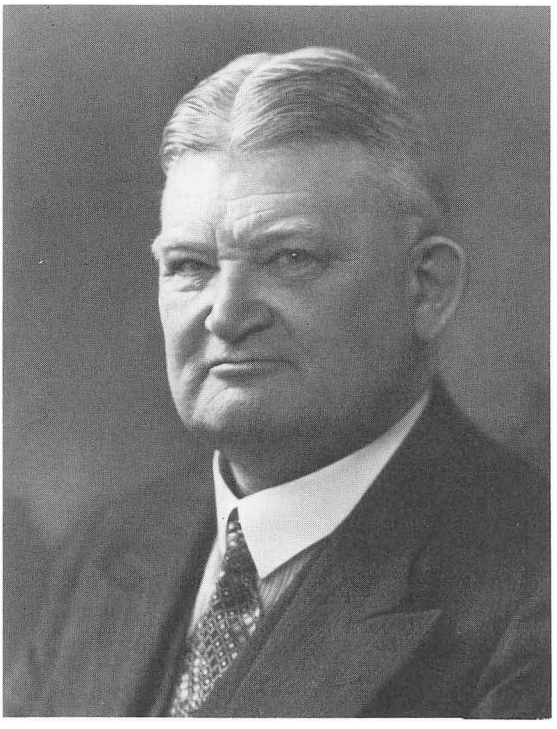

Fig. 112. Erik Arup (1876-1951). Den populære universitetslærer, som fængslede studenterne, »Idérig i smått som i stort, en ofte skarpsindig og sjældent eller aldrig kedelig lærd« (Fridlev Skrubbeltrang i Historisk Tidsskrift 1979). KB. Billedsamlingen.

dem.[123] Friis' fine antydningsvise anvendelse af denne betragtning allerede i 1921 – før den store strid om Arups Danmarkshistorie brød ud – har medvirket til, at denne digten-over-kendsgerningerne har kunnet opfattes i eftertiden som en positiv udtalelse af Arup om, hvad hans (eller den rette) historiske metode skulle være, medens den i sin kontekst var en for diskussionens skyld foretagen indrømmelse til en modparts standpunkt, med det formål derpå straks at vende det på hovedet.

De senere faser af polemikken mellem Arup og Friis, der kom til at dreje sig om Danmarks kriseår 1863, konsejlspræsident Halls stilling og to beretninger af C. N. David derom (hvor Arup i kildekritikkens navn hævdede, at ikke Davids samtidige, men hans senere beretning indeholdt sandheden), skærpede modsætningen. Arup fastholdt sin anklage, at den nyere histories dyrkere svigtede en kritisk hovedopgave; forsvaret fra Friis' side mere end antydede, at det skortede Arup på dybtgående kendskab til åndet end det materiale, han vilkårligt valgte at isolere.[124] Der var noget rigtigt – og noget aldeles

123. Erik Arup i Historisk Tidsskrift 8. R. V, 1914-15, s. 107 f.

124. Aage Friis: *C. N. David, Christian IX og Sir Augustus Paget i November 1863,* Historisk Tidsskrift 9. R. VI, 1929, s. 133-248, foranlediget af Erik Arup: *David og Hall. Krisen i Danmarks Historie 1863. Kritisk Studie,* Scandia I, 1928.

overdrevet – i begge parters standpunkter, og Arup måtte, fordi hans oprindelige påstand og hans fastholden af den repræsenterede den største ufordragelighed, bære konsekvenserne i form af en stigende isolation fra sine ældre og jævnaldrende fagfæller. Striden overførtes på Den danske historiske Forenings bestyrelse; i Arups korte redaktørperiode kom det til alvorlige konflikter – hvor også Erslev stod på flertallets side imod redaktøren. Ungdommen – eller en meget stor del af den – havde Arup derimod på sin side, og udgangen blev, at Arup forlod Historisk Tidsskrift, og at han (og hans elever) siden skrev i Lauritz Weibulls tidsskrift Scandia, da dette var blevet startet i 1928.[125] Arups dybeste skuffelse var utvivlsomt, at han ikke fandt støtte hos Erslev. I sin nekrolog over ham har Arup blandt flere bitre bemærkninger den, at Erslev blev »stedse mere bestemt en modstander af dem, der søgte at føre hans egen forskning videre ud fra hans egne forskningsprincipper«.[126] Modsætningen til Historisk Tidsskrift – der kom til at blive opfattet som radikalismen imod konservatismen, eller som den strengt objektive kritik over for den mere lemfældige kritik (ingen af disse påstande er helt sande eller særlig perspektivrige) – opløstes i virkeligheden først i 1942/43, da redaktionen af Historisk Tidsskrift overtoges af Astrid Friis og Povl Bagge.

Arups Danmarkshistorie

I 1925 udkom første bind af det værk, som var frugten af Arups gamle plan om at tilvejebringe en universitetslærebog i dansk historie til afløsning af Allens håndbog. Dens forudsætninger er på én gang beskedne og fordringsfulde; forfatteren tager sine udgangspunkter i nogle (ganske vist meget fyldige og dybt gennemarbejdede) leksikonartikler han havde skullet udarbejde, og hvoraf den sidste udgaves selvstændigt 1921 under titlen *Rids af Danmarks Historie,* og han tænkte sig efter eget udsagn oprindelig, at opgaven blot skulle bestå i at udarbejde en forkortet og ajourført version af *Danmarks Riges Historie.*[127] Men samtidig er værket resultat af en dybtliggende trang til

125. Birgitta Odén: *Scandia – tidskrift för en annan uppfattning,* Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén, 1975.

126. Arups nekrolog over Erslev i Festskrift udgivet af Københavns Universitet november 1930, s. 172 f.

127. Oplysningen findes i Erik Arup: *Redegørelse for min Danmarkshistorie,* trykt i *Danmarks Historie* III, udg. af Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup, 1955, s. 253-59. At påstanden ikke er grebet ud af luften, kan f. eks. konstateres ved parallel læsning af tidsrummet 1241-1340 i de to værker; her er Arups skjulte citater af Danmarks Riges Historie særlig mange. Reformationstiden er et andet eksempel.

at udvide, forfine og forbedre, det ældre billede af Danmarks fortid, og det er båret af en grundfæstet overbevisning om, at forfatteren ejede evnerne og midlerne til at gennemføre denne opgave. Som arbejdet tog form, andet bind udkom i 1932, udvidedes sigtet fra universitetslærebogens til en mere folkelig fremstilling; som skildringen skrider frem, samledes stadig mere af opmærksomheden omkring de linjer i dansk historie som aldrig før havde været fremdraget på denne måde, hele den plastisk livfulde skildring af det reelle fortidsliv på alle dets niveauer og i alle dets aspekter, her er overklassen og det jævne folk, her er det åndelige og det materielle, hvor forfatterens eminente skrivekunst fejrede sine største triumfer. Værket blev en torso, ender ved 1624, da Christian IV før sin indtræden i Trediveårskrigen stod på tærskelen til sin ulykke; der er noget Holger Drachmannsk over skildringens afslutningsbillede, eftermiddagssolen over Rosenborg, der skinner ind på Kirstine Munk og hendes smukke børn.[128] Som folkebog slog den alligevel ikke an; som universitetslærebog blev den ved sine synteser (og ved de tolkninger af centrale kilder, de hvilede på) først forkætret, siden udfordrende og perspektivrig som ingen andre lærebøger.[129]

Allerede første bind rejste en storm af protest i dagspressen, mest fra den konservative opinion, der anede radikalisme bag alt, hvad Arup skrev. Men også fagligt kompetente og seriøse anmeldere var rystede over fremstillingen, mest måske Lis Jacobsen, der ud over at kritisere forfatterens anvendelse af runologien betegnede Arups værk som »apriorisk historieskrivning« – hvilket i datidens danske debat var mere end at antyde, at det var marxistisk.[130] De faglige anmeldelser anerkendte vel, at der her om mangfoldige centrale spørgsmål var fremsat elementer af en grundlæggende nytænkning, men forholdt sig i flere tilfælde tvivlende over for nødvendigheden heraf og ytrede – da værket savnede specifikke henvisninger – ofte tvivl om, hvad der var det

128. Erik Arup: *Danmarks Historie* II, 1932, s. 682.

129. De vigtigste videnskabelige anmeldelser af Arups Danmarkshistorie er Ellen Jørgensens af bind I (Historisk Tidsskrift 9. R. IV, s. 285-97), Poul Johs. Jørgensens ligeledes af bind I (sstds. s. 297-351) og Knud Fabricius' af bind II (Historisk Tidsskrift 10. R. II, 1932-34, s. 323-369). Fra Arups hånd foreligger der to (ufuldendte) koncepter til en imødegåelse af kritikken, det ene trykt i Erik Arup: *Danmarks Historie* III, udg. af Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup, 1955, s. 253-59, det andet i Erik Arup: *Udvalgte afhandlinger* II, udg. af Aksel E. Christensen, 1977, s. 436-463. – De bedste historiografiske vurderinger af Arups Danmarkshistorie skyldes Poul Nørlund (i Tilskueren 1926), Aksel E. Christensen (flere steder, sidst i Dansk biografisk Leksikon, 3. udgave, bind I, 1978, bedst måske i nekrologen over Arup i universitetets festskrift november 1952), samt Povl Bagge (afsnittet *Erik Arup* i Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, s. 35-53).

130. Lis Jacobsen: *Apriorisk Historieskrivning,* Kronik i Politiken, 22., 23. og 25. januar 1926. Jfr. Erik Arup: *Lille svar til lærd frue,* sstds. 26. januar 1926.

konkrete kildegrundlag for denne eller hin mening der i bogen var fremsat i absolut form.

Ved udgivelsen af andet bind, der var mere end dobbelt så stort som første (og dækkede tiden 1282-1624), gentog begge arter af protestytringer sig, blot mere omfattende og i skarpere form (for begges vedkommende). I mellemtiden var Kr. Erslev død. For Arup, hvem disse reaktioner åbenlyst kom fuldstændig bag på, betød kritikken en lammelse; der blev ikke skrevet mere af værket ud over nogle tilløb til fortsættelsen. Disse fragmenter kunne udgives efter forfatterens død, men de savner det øvrige arbejdes indre overbevisning om sig selv og vidner blot om, hvor mange af Arups kræfter der var gået til spilde.

Hvad der vakte forargelsen, er en blanding af mangfoldige synspunkter, som ikke alle kan behandles her (og heller ikke alle var videre lødige). Til de underordnede spørgsmål hører forfatterens åbenlyse nutidige, radikale sympatier, som var velkendte, og som fik ham til at indtage en til arrogance grænsende ligegyldig holdning over for krigsvæsen, udenrigspolitik og kongerøgelse. Et hovedpunkt derimod i såvel den faglige kritik som den lødige del af dagbladskritikken var, at her var flere hypoteser, end der plejede at være i historiebøger, og deres forudsætninger, grundlag og nødvendighed var enten slet ikke begrundet, eller blot antydningsvis markeret, så at læseren for at kunne vurdere fremstillingen strengt taget måtte gøre væsentlige dele af arbejdet selv. Det var end ikke på alle punkter tydeligt af fremstillingen, hvor overgangen mellem det sikre og det hypotetiske lå; begge dele fremsattes i lige absolut stil. Arup kunne – kan vi nu se – have vundet en række af sine positive kritikere for sig ved at redegøre for specielt de hypoteser der for ham havde været nødvendige for at forbinde sikre oplysninger med andre sikre oplysninger, eller for at give sikre oplysninger perspektiv i forhold til et længere forløb. Arup kunne – efter vor mening, som er sen og derfor uforstående og bagklog – have indrømmet, at mangt og meget var frit opfundet (i den forstand, at der ingen kilder var, som hverken begrundede eller afkræftede, at fænomenet havde eksisteret – dette gælder, måske med enkelte undtagelser alle de bekendte middelalderlige kanslere, der antoges at have regeret i stedet for kongerne, som i almindelighed antoges ikke at have været egnede dertil eller interesserede deri). Han kunne i det mindste have ladet dette (manglende) kildeforhold træde klart frem – eller, synes vi, fremført den gode begrundelse for frihåndstegningen, som der oftest var, nemlig at den gav mulighed for at få bedre mening i et antal forhold, som hver for sig var veldokumenterede og vanskelige at forklare. Men det ville Arup ikke.

Arups meninger, også de usikre, er fremsatte *ex cathedra*. I et indlæg imod kritikken af første bind, som først udgaves efter Arups død, har han redegjort

for sine – også på anden måde kendte – tanker om muligheden af at gøre historien til en eksakt videnskab som naturvidenskaben eller medicinen; et af de argumenter han fremfører i anledning af dagbladskritikken af Danmarkshistorien er urimeligheden af at medens den der aldrig har foretaget en medicinsk undersøgelse heller ikke vil anse sig for berettiget til at kritisere en mediciner, så tror enhver, der ikke har en historisk uddannelse, sig kompetent til at udtale sig om et historisk videnskabeligt arbejde.[131] Den videnskabelige sammenhæng Arup befandt sig i kunne indebære, at han krævede respekt i videnskabens navn også for sine løseste hypoteser.

På dette punkt er han ikke nogen trofast efterkommer af Kr. Erslev, hvem han ellers i mangfoldige andre egenskaber ligner. Det er heller ikke de franske positivistiske teoretikere Langlois og Seignobos, der i dette stykke er hans forbilleder, selv om det var dem han normalt selv henviste til, når han omtalte sit ståsted i den historiske videnskabs teori.[132] Han taler snarere her som den trænede økonomiske historiker af europæisk format han også var, som har opnået sin indsigt i det reelle livs vilkår og i dets udvikling netop ved at forbinde serier af givne oplysninger ved hjælp af plausible teser, og som for at forstås måtte kræve sig forstået på helheden. Hans dybe skuffelse over Danmarkshistoriens modtagelse kan – i det mindste i hovedsagen – forklares med, at for hundrede der ville diskutere (diskutable) enkeltheder, var der næppe en der ville diskutere helheden.

Hans modstandere så ret, da de gjorde hans bemærkning om at digte over kendsgerningerne til nøgleord i den debat de ville føre mod ham. For her var han sårbar; hans særpræg er, at medens begrebet kendsgerning for de fleste historikere, også hans samtidige, i sig selv indeholder en tolkning og derfor må være genstand også for ikke-faglig vurdering, så var kendsgerningen for Arup noget absolut sikkert, når den vel at mærke var videnskabeligt kritisk etableret. Den frihed, hvormed han forbinder de etablerede størrelser, kendsgerningerne, ligner den der var begyndt at blive anvendt inden for den økonomiske historie når den – gerne med et kvantitativt imponerende materiale – brugte den nationaløkonomiske teori til at forestille sig en økonomisk kulturel udviklingsbane for den vesteuropæiske menneskehed og søgte at forbinde disse forestillinger med realoplysninger fra de forskellige tider.

Realgrundlaget for Arups fremstilling var ganske vist ikke således beskaffent, men det var således det skulle forstås. Meningen med at anlægge overordnede og gennemgående betragtninger over Danmarks historie med

131. Erik Arup: *Danmarks Historie* III, s. 258.

132. Sstds. s. 259. Jfr. Erik Arup: *Historie ved Københavns Universitet 1537-1937,* Scandia XI, Lund 1938, s. 10.

holdepunkt i produktionslivet (»Vil nogen staa op og benægte, at det danske landbrugs historie er den inderste kerne i Danmarks historie?«, som han polemisk ville have spurgt sine kritikere) var i sin beskaffenhed en økonomisk-historisk mening; det var de – mest muligt sikre – reelle oplysninger om Danmarks økonomi til de forskellige tider, han ville lægge til grund for sin skildring af Danmarks indre og ydre udvikling fra oldtidssamfundet til den moderne tid, med udgangspunkt i landbrugsproduktionen, organisationen af de kræfter der skulle sættes ind på at forøge eller fastholde den, vilkårene for dens afsætning til udenlandske eller hjemlige købere, spillet mellem de private, gruppevise, statslige eller offentlige interesser i denne sammenhæng. Det var noget ganske andet end at digte over kendsgerningerne, det var et forsøg på at anlægge en økonomisk-historisk syntese over Danmarks udvikling i dens længst tænkelige forløb. Arup var inderlig overbevist om, at disse forhold var vigtigere, mere grundlæggende, end de idéer, begreber, motiver og holdninger som ellers udfoldede sig dominerende i historiebøgerne. En del af den danske offentlige mening lugtede marxisme heri, hvad der forsåvidt støttedes af nogle letsindige betragtninger Arup havde indsat i andet bind om den materialistiske historieopfattelses sejrsgang som en rigtigere tolkning af det historiske udviklingsforløb, men hvad der alligevel var en lidet rammende karakteristik af hans eget ståsted som historieforsker og skribent. Allerede ledsagebemærkningerne om den materialistiske historieopfattelse viser, at Arup ikke havde noget nært forhold til den, og hele hans fremstilling er i øvrigt blottet for søgen efter bundne lovmæssigheder mellem de økonomiske, specielt produktionsmæssige, forhold og de mere afledede størrelser i samfundslivet. Arup var ikke marxist, men økonomisk historiker – og på mangfoldige punkter er han en, der stiller sig tilfreds med (og viser glæde ved) at have opdaget, hvilke konkrete økonomisk-politiske interesser eller motiver der havde været bestemmende for bestemte menneskers handlinger i bestemte situationer. Situationsfornemmelse havde han som ingen af sine forgængere og samtidige, og han formåede i enkle pennestrøg at formidle sin karakteristik af situationen til andre på en måde der blev uforglemmelig for dem, selv om de ikke fattede – eller ville have kunnet acceptere – de store linjer hvori Arup ville have den pågældende situation anbragt.

Den økonomiske historie

I 1927 oprettedes med lokaler i Studiegården et *Institut for Historie og Samfundsøkonomi*, på initiativ af *P. Munch* (1870-1948) der fra oprettelsen til sin død var formand for instituttets bestyrelse. Formålet var at etablere et

samarbejde mellem lærerne i økonomi og historie ved universitetet, ledende embedsmænd og fremtrædende politikere for at fremme et økonomisk-historisk forskningsarbejde der kunne indgå i det internationale forskningsmiljø på dette og beslægtede områder, som var ved at udvikle sig i mellemkrigstiden, og som P. Munch tillagde en væsentlig politisk betydning. Instituttet skulle udgive et tidsskrift, der fik navnet *Økonomi og Politik*.[133]

Det var en første institutionalisering af historisk forskning i Danmark. Der kunne næres store forventninger til, hvad indsamling og bearbejdning instituttet ville kunne sætte i gang, ikke mindst fordi det kunne og havde til hensigt at skaffe penge til et sådant arbejde mange steder fra. Der var opgaver nok i landbrugets, industriens, pengeinstitutternes, de faglige organisationers og den offentlige økonomiske politiks historie, og der var en udbredt fornemmelse af, dels at Danmark på disse områder havde noget at byde på, som havde interesse langt ud over Danmarks grænser, dels at materialet til en del af disse fænoneners historie befandt sig i en vis risiko for at gå tabt. Instituttet kom i tidens løb til at virke igangsættende på et omfattende forskningsarbejde inden for det store område, hvor økonomi og politik spillede sammen; det skulle orientere om sådanne forhold til den danske offentlighed og tilvejebringe sådanne reference-værker om specielt danske emner, der kunne formodes at være af særlig interesse i udlandet. Selve organisationen af forskningsarbejdet – der oprindelig var tænkt mere fortættet (der var dem der forestillede sig noget i retning af et naturvidenskabeligt institut) – indskrænkede sig i praksis til at koordinere de enkelte forskeres indsamling og præliminære behandling af materialet. Det har været en skuffelse for enkelte, at samarbejdet ikke kunne blive mere intensivt, men årsagen skal dels søges i en udpræget individualistisk forskningstradition i faget historie – som ikke kunne ændres inden for en enkelt generation – dels i, at de enkelte forskeres bestræbelser, hvis de f.eks. skulle vinde universitetets videnskabelige anerkendelse (som disputatser) nødvendigvis efter reglerne måtte være helt og aldeles enkeltmandsværker. Mellemkrigstidens beskæftigelsessituation for akademikere var sådan, at der kunne regnes med en temmelig stor gruppe højt kvalificerede yngre videnskabsmænd at inddrage i instituttets arbejde, og lønningerne var lave, så pengene rakte langt.

En hovedkraft i arbejdet var økonomen *Axel Nielsen* (1880-1951), der tillige omtrent samtidig tilvejebragte den første danske økonomiske historie, værket *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, der udsendtes 1933 i en tysk serie; det var redigeret af Axel Nielsen og skrevet af Erik Arup (for middelalderens

133. Kristof Glamann: *Historie, økonomi og statistik,* Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, især s. 100-106. Årsberetninger om instituttets virksomhed findes i Økonomi og Politik 1927 ff. Se også Niels Finn Christiansen i Årbog for arbejderbevægelsens historie, 1978, s. 211-223.

vedkommende), O. H. Larsen og Albert Olsen (der delte afsnittet 1536-1840 således at Larsen skrev om landbruget, Olsen om det øvrige), og endelig af Axel Nielsen selv (der skrev om tiden efter 1840).

Naturligvis inspirerede Arups universitetsundervisning også direkte til selvstændige forskningsindsatser på området. To af hans første elever var begge blevet magistre i historie 1920. *Astrid Friis* (1893-1966) disputerede 1927 på en afhandling om det 17. århundredes engelske handelspolitik og handelsorganisation, *Alderman Cockayne's Project and the Cloth Trade* der straks vandt engelske eksperters højeste anerkendelse, og *Albert Olsen* (1890-1949) blev doktor 1930 på afhandlingen *Studier over den danske Finanslov 1850-1864.*

Begge arbejder er karakteristiske – for de to forskeres særpræg, som var stort – men også for arten af den inspiration, Arup repræsenterede i økonomisk historisk forskning. Astrid Friis analyserede et (mislykket) engelsk handelspolitisk forsøg, der bl.a. havde haft til hensigt at styrke englænderne over for konkurrencen fra Holland i klædehandelen på Østersøen (ved at sørge for, at englænderne i stedet for at eksportere ufærdigt klæde til Nederlandene – hvorfra det efter forarbejdning eksporteredes videre til Balticum – i stedet selv færdigbehandlede klædet i England). Det var et projekt som viste lige ind i et hovedspørgsmål vedrørende Englands datidige økonomiske forhold til udlandet, og Astrid Friis lod ikke blot de store perspektiver komme til deres ret, men fremdrog også de konkrete træk af det interessespil, der lå bag det pågældende projekt; således er hendes undersøgelse tillige en skildring indefra af det handelsmiljø hvori det hele foregik, og af dets forhold til samtidens engelske (specielt finansielle) politik. De engelske toldregnskaber (Port Books) tillod hende en nøje analyse af handelens sammensætning og fordeling, geografisk og personelt.

Også Albert Olsens undersøgelse havde sit kærnepunkt i spørgsmålet om den offentlige økonomis forhold til den private. Han gennemgik det meget omfattende arkivmateriale, der kunne belyse interessespillet omkring den danske finanslov i helstatens sidste år, og kom derved til at bryde nye veje til forståelse af disse omvæltnings- og udviklingstider for det danske samfund i politisk og materiel forstand. Det lykkedes ham dog ikke – og er ikke siden lykkedes nogen af de mange efterfølgere på dette område – at drage den faste forbindelse mellem den nationalpolitiske og den økonomisk-politiske problematik, som givetvis tilstræbtes, men for hvis tilvejebringelse der både savnedes realhistoriske monografiske forarbejder og metodiske nybrud.

Der havde for så vidt været en temmelig rig forskning i Danmark på det økonomisk- og socialhistoriske område, siden Erslevs samtidige *Marcus Rubin* (1854-1923) og J. A. Fridericia.[134] Rubins undersøgelser, også på statistisk basis, af københavnske (og danske) sociale forhold i slutningen af det 18. og

Fig. 113. Astrid Friis som præses og Erik Arup som officiel opponent ved forsvarshandlingen den 22. september 1927. Tegning af Carl Jensen i Politiken 23.9.1927.

begyndelsen af det 19. århundrede, og Fridericias studier over landbefolkningen i det 17. århundrede, havde både metodisk og emnemæssigt ført historieforskningen ind på hidtil ukendt grund, og der er som nævnt ikke tvivl om den nære påvirkning specielt fra Fridericia til Erik Arup. Men det nye og særligt Arupske er ønsket om at undersøge i det konkrete og med hensyn til det operative, hvorledes statsmagtens økonomiske tiltag influerede på samfundsøkonomien. Det kunne med hensyn til det sidste århundredes historie give anledning til politisk prægede modsætninger til andre fagfæller, men gjaldt sådan set alle tider. Astrid Friis tog en sådan problematik op med hensyn til selve det emne, hvorom Erslevs forskning havde afdækket den realpolitiske problemstilling, reformationsproblematikken eller statsomvæltningen 1536, da hun i afhandlingen *Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III's Regeringstid* (1942) undersøgte lensreformen efter den forøgelse af krongodset der var sket med bispegodsets inddragelse og konstaterede, at kongemagtens muligheder for at skaffe sig likvide midler af sin nyvundne rigdom var væsentlig mere komplicerede i praktisk forstand end Erslev havde set.[135] Noget tilsvarende ligger bag hendes kritik af Erslev-eleven Nina Ellinger Bangs tabellariske udgave af Øresundstoldregnskaberne der var begyndt at udkomme i 1906, og hvor Astrid Friis efterlyste (hvad alle måtte erkende mangelen af) en nøjere bestemmelse af toldadministrationens beskaffenhed og

134. Lis Jacobsen (udg.): *Fortegnelse over Marcus Rubins Skrifter, Afhandlinger og Artikler*, 5. marts 1924.

135. Historisk Tidsskrift 10. R. VI, 1942, s. 1-140.

regnskabsførelsens teknik til forskellige tider, inden der skredes til en så oversigtlig udgivelsesform som et tabelværk, men også lagde op til (hvad måske ikke alle ville erkende perspektiverne i) en virkelig undersøgelse af den statsfinansielle problematik, som regnskaberne også var kilde til.[136]

Den økonomiske historie krævede en teknisk specialviden af sine udøvere, som lå på helt andre felter end dem, historikerne hidtil havde bevæget sig på. Indsigt i statistik, driftsøkonomi, regnskabsteknik, handelsjura og hvad det ellers måtte være. Deres fagfæller synes ikke altid at have forstået nødvendigheden af denne specialviden. Der er f.eks. ikke tegn til, at Erslev – i den tid, han havde mulighed for at opleve disse nye fremstød – har haft noget særligt til overs for bestræbelserne. Og dog var det netop en af hans, fint formulerede regler for tolkning af det historiske materiale, som her for alvor søgtes efterlevet om end på nye områder, kravet om at historikeren skal tolke kilden således at det kommer frem »hvad den kyndige Læser i Datiden vil have fået ud af den«.[137] De første økonomiske historikere i Danmark har ikke helt uden ret følt sig miskendt.

Den nationale linje i historieforskningen

Erslevs henvisning til, i rektortalen 1911, at A.D. Jørgensen var historieskriveren frem for nogen anden i det slægtled Erslev kaldte »vort« – og som han med hensyn til historieopfattelsen karateriserede først og fremmest som det, der havde lagt de nationalliberale anskuelser bag sig – var også en håndsrækning til en ny, anderledes nøgtern, men ikke mindre varmhjertet, national holdning i historieforskningen. Erslev fandt det karakteristisk for sig selv og sine jævnaldrende, at de var modnede til mænd i skyggen af nederlaget 1864, og hvad var vel mere naturligt end i denne kreds også at inddrage den lidt ældre historiker, der efter sit eget udsagn virkelig var blevet historiker i kraft af 1864. Det var også en erkendelse af, at for visse af Erslevs elever var A.D. Jørgensen, skønt ikke universitetslærer, blevet fuldt så meget mesteren og forbilledet som Erslev selv. Det gjaldt f.eks. M. Mackeprang og Aage Friis. Erslev havde også selv lejlighedsvis ydet bidrag til udforskningen af de emner, der særligt var nationalt belastede; Sønderjyllands historie indgår som et meget væsentligt tema i bøgerne om *Dronning Margrethe* (1882) og *Erik af Pommern* (1901) og i hans middelalderafsnit i *Danmarks Riges Historie,* han

136. Astrid Friis: *Bemærkninger til Vurdering af Øresundstoldregnskaberne og Principerne for deres Udgivelse,* Historisk Tidsskrift 9. R. IV, 1925-26, jfr. sa. forf.: *Rosenobeltolden eller skibstolden i Sundet o. 1550,* Festskrift til Erik Arup 22. november 1946.
137. Kr. Erslev: *Historisk Teknik,* (1911), 1926, s. 37.

Fig. 114. Knud Fabricius (1875-1967). Mellem Arups og Friis' unægtelig forskellige radikalisme var Fabricius repræsentanten i mellemkrigstiden for den nationale og konservative linje i historieforskningen og i kulturlivet. Foto. KB. Billedsamlingen.

havde også studeret hertugdømmets historie i det 18. århundrede, specielt i statsretlig sammenhæng i *Frederik IV og Slesvig* (Universitetsprogram 1901) i en polemik 1914-15 med P. Lauridsen om, hvorvidt Kongelovens arvefølge gjaldt i den kongelige del af Slesvig før 1721 og i afhandlingen *Augustenborgernes Arvekrav* (1915).

Det er i bedste fortsættelse af Erslevs virksomhed, at Friis' gennemgående arbejdstema blev forholdet mellem dansk og tysk i Danmarks nyere historie, med hertugdømmet Sønderjylland som et nødvendigt centrum for historieforskningens nationale orientering. Der var andre, i hvem påvirkningen fra Erslev og A.D. Jørgensen også flød sammen til en harmonisk helhed og med andre indstillinger til følge.

En af dem var *Knud Fabricius* (1875-1967), der 1917 blev Steenstrups efterfølger som professor ved universitetet. Han var søn af præsten og historikeren *Adam Fabricius* (1822-1902), der havde udgivet nogle interessante små arbejder om sporene af nordisk indflydelse i Frankrig og Spanien, *Ingeborg, Filip Augusts Dronning* (1870) og *Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø i ældre Tider* (1882), men mest huskes for en *Illustreret Danmarks Historie for Folket* (1853-55), som hans søn genudgav i revideret skikkelse 1914-15.

Fabricius var blevet doktor 1906 på det sidste af de to første bind af værket *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige,* et værk der kom til at beskæftige ham bogstavelig hele hans liv, idet de to sidste bind først udgaves i hans høje alderdom (1952 og 1958). Det udgør en dybtgående undersøgelse i alle facetter af det nationalitetsskifte, som Skaane havde gennemgået i tiden fra det skæbnesvangre tab for Danmark. Fabricius' fint afvejede analyse er ment som en undersøgelse af, hvorledes folkekarakteren reagerede på de forskellige ydre påvirkninger, en praktisk behandling af, hvori dette nationalitetsskifte egentlig bestod, og er derved tillige et bidrag til forståelse af samspillet mellem statsretlige, politiske, sproglige og kulturelle komponenter i fænomenet nationalitet inden for en længere, moderne periode.

Sin ekstraordinære statsretlige indsigt i historisk perspektiv har Fabricius særlig demonstreret i bogen om *Kongeloven* (1920), der måske er hans mest originale værk, betydningsfuld ved den konkrete indsigt den formidler i lovens tilblivelse og udførelse, og ikke mindre ved sin placering af det statsretlige kompleks inden for den europæiske tankeverden af relevans derfor. Tidligere havde han, delvis på grundlag af nyfundet arkivmateriale i udlandet kunnet uddybe kendskabet til Griffenfeld, og herom dels skrevet afhandlingen *Griffenfeld og Fuenmajor* (1909), der i virkeligheden tillige behandler de indre forudsætninger for den danske udenrigspolitik i begyndelsen af 1670'erne, dels bogen *Griffenfeld* (1910).

På universitetet var Fabricius' særlige ansvarsområde det 16. og 17. århundredes historie, det var i denne egenskab han afviste andet bind af Arups Danmarkshistorie som videnskabeligt uforsvarlig, men hans syn på den realistiske tankegang mildnedes måske noget med årene; han læste tillige lejlighedsvis over historieskrivningens historie, hvad han gjorde med samme redelighed hvormed han udførte alt sit øvrige arbejde, men uden at dette formidlede de helt store inspirationer til hans studerende. Det påhvilede ham også at varetage undervisningen i den græske oldtids historie, hvori han besad en grundig lærdom og levende forskningsinteresser.[138]

I modsætning til Aage Friis, der var radikal, var Fabricius konservativ. Dette bevirkede, at der tilfaldt ham en særlig rolle i det spil der fra forskellige politiske sider sattes i gang efter Genforeningen 1920, for at aktivere universitetet særligt i et forskningsarbejde omkring Sønderjyllands historie, kultur og topografi osv. – inspireret naturligvis af det store arbejde der i de samme år udfoldedes fra tysk side (universitetet i Kiel). Politiske kredse der var overvejende konservative tænkte sig en lærestol ved universitetet i

138. Knud Fabricius: *The Hittite System of Land Tenure,* Acta Orientalia VII, 1929; samme: *Das antike Syrakus,* Klio Beiheft XXVIII, 1932; samme: *Sybaris. Its History and Coinage,* Congrès international de numismatique, Paris 1953.

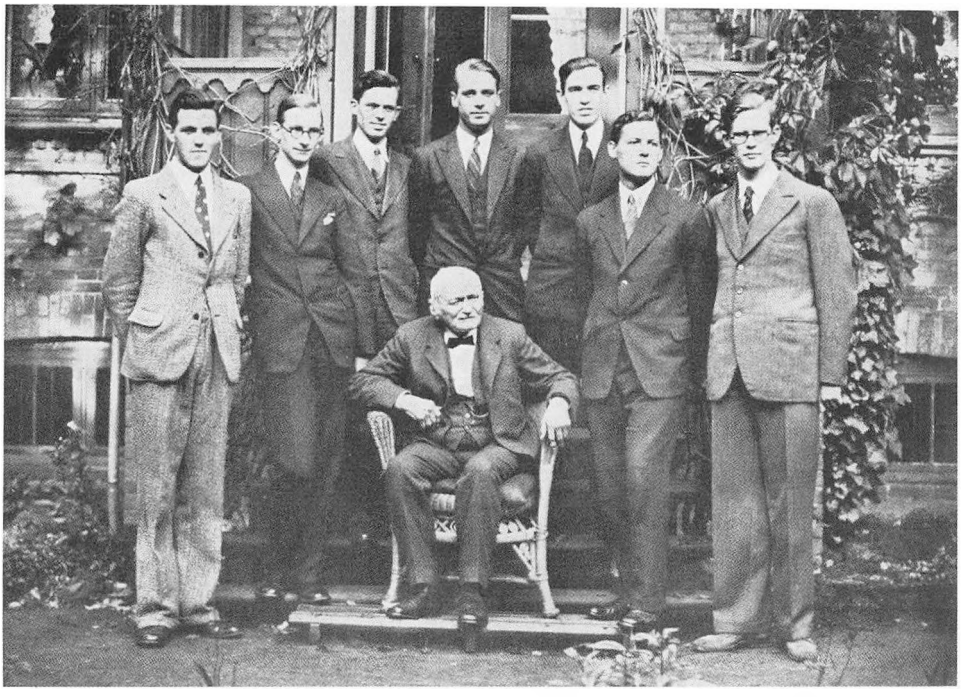

Fig. 115. Den næsten 90-årige Johs. Steenstrup sammen med historiestuderende i efteråret 1934. Fra venstre til højre: Ib Koch-Olsen, Sven Henningsen, Roar Skovmand, Aage Hartvig Andersen, Troels Fink, Kjeld Winding, Jørgen Steining. Efter Johs. Steenstrup: »Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer«, 1934.

København i sønderjysk historie eller et forskningsinstitut i tilknytning til universitetet med særligt henblik på sønderjyske forhold, men projektet fandt en bestemt modstander i Aage Friis. Han mente at universitetet (ved ham selv bl.a.) allerede beskæftigede sig tilstrækkeligt med sønderjysk historie, og han blev ikke træt af at formane den – i øvrigt højt kvalificerede – forsker, som folkemeningen tænkte på som hovedkraften i et sønderjysk forskningsfremstød, nemlig *Vilhelm la Cour* (1883-1973), om at »dansk Forskning af Sønderjyllands Historie altid havde været Enkeltmands Sag – naar den var *bedst*«.[139] La Cour på sin side fandt, at den gamle metode ikke slog til over for, hvad han kaldte »et regulært Masseopbud, som det, der nu fandt Sted i Kiel«, selv om han højt værdsatte A.D. Jørgensens, Kr. Erslevs og P. Lauridsens indsats i den ældre generation, Friis', Fabricius' og Holger Hjelholts i den yngre.

Arup var naturligvis af andre grunde modstander af et nationalpolitisk

139. Vilhelm la Cour: *Lukkede Døre,* 1956, s. 108.

træk af den art, der var tale om med en lærestol eller et institut til at veje Kieler-bestræbelserne op, så det var Fabricius, folkemeningen måtte håbe på, når sagen kom op i slutningen af 1920'erne og i løbet af 1930'erne, men Fabricius' forhandlingsevner slog ikke til, slet ikke når det drejede sig om et emne, hvor Friis og Arup undtagelsesvis var enige. Det eneste ydre resultat der kom ud af bestræbelserne, var den moderne videnskabeligt funderede *Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk* I-V (1930-1943), hvori Fabricius skrev afsnittet 1805-1864, og som han redigerede sammen med Vilhelm la Cour, Holger Hjelholt og Hans Lund.

Både Fabricius og la Cour tilhørte dem der mente, at Danmark ved Genforeningen burde have haft mere af Sønderjylland tilbage – dette spørgsmål udgjorde det stærkeste modsætningsforhold mellem tidens konservative opinion og de ledende kræfter i Det radikale Venstre, som Aage Friis stod meget nær og som mente som han, at 1920-løsningen ikke kun var den politisk, men også den historisk rigtige – og det var i det hele uundgåeligt, at debatter om nationale spørgsmål mellem historikere i mellemkrigstiden fik politiske undertoner. Det gjaldt i høj grad de angreb, der var blevet rettet imod Arup for hans – venstreradikalt farvede – Danmarkshistorie, og la Cour havde gjort sig til hans mest markerede modstander i den mest lødige (dvs. videnskabeligt prægede) del af dagbladskritikken. I 1928 fulgte han nu sine angreb op med en serie stærkt udfordrende kronikker i dagspressen om de meninger Arup havde hævdet imod Aage Friis i spørgsmålet om Danmarks Krise 1863. De udmundede i en pjece *Professor Arup og Sandheden* (udgivet 18. april 1928), hvori la Cour udfordrede Kr. Erslevs efterfølger på universitetet i intet mindre end sandhedens navn.

La Cour disputerede for doktorgraden i foråret 1927 (på afhandlingen *Sjællands ældste Bygder)* og han ville fra forårssemesteret 1928 som privatdocent holde forelæsninger over emner af sønderjysk historie og topografi. Friis havde formanet ham til at holde pressen borte fra sådanne foretagender, men det overholdt la Cour ikke. Modsætningerne mellem de to grupperinger af historikere på universitetet, både blandt lærere og studerende, var på dette tidspunkt på deres højeste; talende er f.eks. årsmødet i Den danske historiske Forening 1927, hvor Fabricius kritiserede Axel Linvalds redaktion af Historisk Tidsskrift og hvor dette gav anledning til et voldsomt ordskifte mellem eksponenter for Arups og Friis' partier, eller generalforsamlingen i Historisk Samfund 1930, hvor et flertal (væsentligst bestående af studerende) væltede den siddende bestyrelse (formand var Erik Møller) og valgte Arup *in absentia* til ny formand.[140] Det kunne ikke undgås at striden mellem Arup og

140. Vagn Skovgaard-Petersen: *Historisk Samfund 1899-1974,* Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, s. 9 f.

Friis skærpedes ved, at Friis' meninger forsvaredes (eller Arup angrebes på helt eller delvis nyt grundlag) af medlemmer af en nationalpolitisk højrefløj. Og her var Vilhelm la Cour for så vidt den toneangivende som hans videnskabelige anseelse med rette var betydelig; han har egentlig ikke tilført den metodisk-saglige debat mellem Friis og Arup et eneste nyt moment, de var allerede fremført af selve de to kombattanter, men han har uddybet modsætningerne mellem de politiske konnotationer af de to historikeres standpunkter. Særlig talende er det måske, at den danske historikerverden skulle gennemleve hele Anden Verdenskrig og den første efterkrigstid, før Friis' og Arups partier ikke længere var de grupperinger man fordelte sig på.

Forinden kom imidlertid den store konfrontation mellem de to fløje, striden omkring det professorat, som Aage Friis forlod i 1935.

Professorkonkurrencen 1936

Ved Aage Friis' afgang overtog Erik Arup embedet som Professor Rostgardianus i nordisk historie og antikviteter, og der opsloges ledigt et professorat i historie, uden nærmere præcisering af et arbejdsområde, skønt Friis jo havde virket i den nyere historie. Blandt ansøgerne måtte fire stå i forreste række, tre fordi de især havde ydet fremragende arbejde inden for den nyere historie (Holger Hjelholt, Hans Jensen og Albert Olsen), én fordi han havde en stor, måske større, mere afsluttet produktion over et større arbejdsfelt (Vilhelm la Cour). To ansøgere (Povl Bagge og C. O. Bøggild-Andersen) var yngre, deres disputatser var antagne, men endnu ikke forsvarede. Det stod tidligt klart, at valget måtte stå mellem de første fire.

Bedømmelsesudvalget bestod af Aage Friis, Erik Arup og Knud Fabricius,[141] og dets indstilling forelå et par måneder efter dets nedsættelse. Et flertal bestående af Friis og Fabricius indstillede til konkurrence mellem de seks ovennævnte ansøgere, et mindretal bestående af Arup indstillede Albert Olsen (der allerede var professor ved Aarhus Universitet) til kaldelse. Men Arups indstilling gjorde flertallet den indrømmelse at overveje muligheden af konkurrence, præciserede imidlertid, at der i så tilfælde kun kunne være tale om at lade Holger Hjelholt, Hans Jensen og Albert Olsen konkurrere, fordi de øvriges produktion for Bagges og Bøggild-Andersens vedkommende endnu ikke var stor nok og for la Cours vedkommende lå uden for, hvad Arup kaldte professoratets område, nemlig den nyere historie. Arup forkastede imidlertid straks i selve indstillingen, at der var grund til at pålægge universitetet og ansøgerne det store besvær, der var forbundet med en konkurrence, og

141. Om besættelsen af det ved Aage Friis' afgang ledigtblevne professorat, Aarbog for Københavns Universitet 1936-37, 1943, s. 80-92.

indstillede således uden videre Albert Olsen, en forsker af »stor videnskabelig Kraft og Klarhed«.

Det var for så vidt ingen hemmelighed i historikernes verden, at Arup ville have Albert Olsen, og at Friis ikke ville have ham. Arup havde også forsøgt at få Friis udelukket fra bedømmelsesudvalget af formelle grunde, fordi han ikke længere var ansat ved universitetet (idet han havde taget sin afsked, før bedømmelsesudvalget blev nedsat), og idet Arup ikke mente, at der forelå den situation, at universitetet blandt sine lærerkræfter manglede den fornødne ekspertise. Det lykkedes ikke at få dette standpunkt antaget i fakultetet, og Friis forblev således i bedømmelsesudvalget, men det var ikke på forhånd nogen given sag, hvem han ville give sin stemme.

Fakultetet fulgte flertallets indstilling og udskrev konkurrencen, dog mellem samtlige ansøgere (også en ingeniør, hvem udvalget ellers havde været enigt om at udelukke), og det udpegede til konkurrencekomité foruden bedømmelsesudvalget (Friis, Arup og Fabricius), professor Nils Ahnlund fra Stockholm, professor Curt Weibull fra Göteborg, professor Jacob Worm-Müller fra Oslo og fakultetets dekan, assyriologen O. E. Ravn; suppleant blev Ellen Jørgensen. Konkurrencen bestod dels af en skriftlig opgave til besvarelse inden for to måneder, »En kritisk Redegørelse for, hvorledes Forbindelsen mellem Danmark og Norge i det 18. Aarhundrede virkede paa de to Folk«,[142] dels tre forelæsninger, en over selvvalgt emne, en med syv døgns forberedelse (»Fremlæggelse af et kildekritisk Problem efter eget Valg«), og en med fire døgns forberedelse der skulle handle om »Maal og Principper for Laboratorieøvelser i Historie«.

Konkurrencen (fra hvilken Povl Bagge trak sig tilbage, straks da den var blevet udskrevet), afsluttedes i efterårssemesteret 1936 og faldt ud til fordel for Albert Olsen. Det blev snart almindeligt kendt, at stemmerne mellem bedømmelseskomitéens seks sagkyndige medlemmer havde stået lige, idet Ahnlund, Fabricius og Friis gik ind for Vilhelm la Cour, medens Arup, Weibull og Worm-Müller stemte på Albert Olsen; til denne sidste gruppe sluttede dekanen sig, og hans stemme blev således afgørende for, at Albert Olsen vandt. La Cour fik kort efter at vide af Friis, der havde afæsket dekanen en begrundelse for denne stillingtagen, at han havde stemt således fordi han derved støttede flertallet af de indbudte udlændinge.[143]

142. Tre af disse konkurrencearbejder udkom i trykken; Albert Olsen: *Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede,* 1936; Hans Jensen: *Dansk-norsk Vekselvirkning i det 18. Aarhundrede,* 1936; og Vilhelm la Cour: *Mellem Brødre,* 1943. De er anmeldt samlet af Povl Bagge i Historisk Tidsskrift 10. R. VI, 1944, s. 717-720. Jfr. Fridlev Skrubbeltrangs anmeldelse af de to førstnævnte i Fortid og Nutid XII, 1937, s. 57-60.

143. Vilhelm la Cour: *Lukkede Døre,* 1956, s. 215.

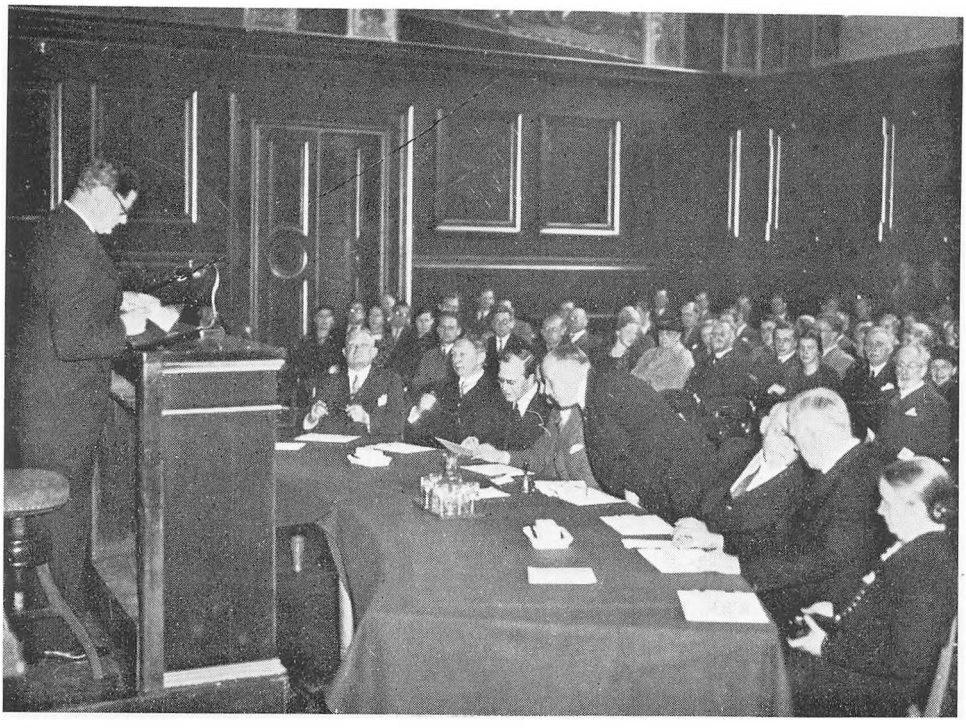

Fig. 116. Vilhelm la Cour forelæser under professorkonkurrencen 1936. Ved dommerbordet fra venstre til højre: Erik Arup, Jac. Worm-Müller, Knud Fabricius, Curt Weibull (næsten skjult), O.E. Ravn, Aage Friis, Nils Ahnlund, Ellen Jørgensen. Efter Vilh. la Cour: »Lukkede Døre«, 1956.

Sagens udfald grundfæstede det personlige nag, der havde udviklet sig mellem Arup og la Cour. Den stillingtagen til ansøgernes produktion i forhold til, hvad Arup i sin mindretalsindstilling havde betegnet som professoratets område, nemlig den nyere historie (en betegnelse som fakultetet i øvrigt ikke godkendte, idet embedet var slået op som et professorat i historie), blev efter et par års forløb genstand for et retsligt opgør mellem de to. La Cour havde forståeligt nok ikke lyst til igen at blive underkastet en videnskabelig bedømmelse af Arup, men han søgte i 1938 – i en forventning om at Arup ikke ville blive medlem af bedømmelsesudvalget – det professorat i Århus, der var blevet ledigt efter Johan Plesners død. Aarhus Universitet udpegede imidlertid et udvalg bestående af Arup, Franz Blatt, professor Sture Bolin (Lund), professor Oscar Albert Johnsen (Oslo) og Nationalmuseets direktør Poul Nørlund. Dette medførte øjeblikkelig, at la Cour meddelte universitetet, at han hermed anså sin ansøgning for bortfaldet. Skrivelsen, der straks blev offentliggjort i dagspressen, anfører som begrundelse netop den oversigt over

1936-ansøgernes produktion, som Arup havde ladet ledsage sin mindretalsindstilling, og ifølge hvilken la Cours produktion med en usvæsentlig undtagelse faldt helt uden for det pågældende professorats område. La Cours skrivelse konstaterer, at oversigten er i »aabenlys Strid med Ministeriets Opslag angaaende Embedet«, han hævder at Arup »ved en bevidst falsk Gruppering af Produktionen« havde søgt på forhånd at afskære la Cour fra at komme i betragtning, og han påstår at Arup ikke har udtalt sig fair og uvildigt og derved på det groveste har krænket sin pligt som embedsmand. Indstillingen kaldte la Cour perfid i sin form »i den Grad ... at den een Gang for alle burde have udelukket ham fra fremtidige Opfordringer til at afgive Responsa i analoge Tilfælde«.[144]

Hverken pressen eller la Cour kunne provokere Arup til at udtale sig, ud over at han bad sig fritaget for hvervet som medlem af bedømmelsesudvalget. Der udfoldedes omfattende bestræbelser fra mange sider på at få Arup til at anlægge sag mod la Cour, men Arup var nu så såret, bitter og vred, at han afviste ethvert skridt i denne retning. Hvis universitetet – for sin anseelses skyld – ønskede beskyldningerne mod ham for pligtforsømmelse og bevidst falskneri ved bedømmelse af ansøgere til profesoratet prøvet ved domstolene, måtte universitetet rigtignok selv tage skridt dertil. Udgangen blev, at det offentlige rejste tiltale mod la Cour for bagvaskelse, subsidiært for ærekrænkelse, og krævede de ærefornærmende sigtelser fra la Cours side mod Arup kendt ubeføjede.

Retsforhandlingen, som påkaldte sig overordentlig stor offentlig opmærksomhed, foregik i Helsingør den 29.-31. marts 1939. Dommen lød, måske ikke overraskende, på, at de af la Cour fremsatte sigtelser var at kende ubeføjede, fordi der ikke var ført sandhedsbevis for dem (det kunne ikke anfægtes, at hvad Arup sagde var hans skøn, virkelig var hans skøn), men at la Cour frikendtes både for bagvaskelse og for ærekrænkelse, fordi retten fandt at han havde haft grund til at tro på sandheden af sine sigtelser og dermed ikke havde udtalt sig mod bedre vidende samt at han ikke havde fremsat nogen ringeagtsytring mod Arup. Der afhørtes som vidner en lang række historikere fra de to partier der i årevis havde stået skarpt imod hinanden; det blev herved end yderligere klart, også for vide kredse i landet, hvor skarp modsætningen var, men forbrydelser konstateredes ikke. Hverken Arup ved at skønne som han havde skønnet, eller la Cour ved at sigte som han havde sigtet, hvade gjort sig skyldige i noget, som de kunne straffes for. Men sagen måtte med nødvendighed give Arup et personligt knæk, som han aldrig forvandt, fordi den viste ham, hvor angribelig samtiden fandt hans optræden,

144. Vilhelm la Cour: *Lukkede Døre,* 1956, s. 236 f.

selv om den ikke var forbryderisk eller strafbar. At høre genklangen af disse trommehvirvler påny, kan ikke undgå at rejse spørgsmålet om, hvorvidt alt dette virkelig var nødvendigt.

KRIGS- OG EFTERKRIGSTIDEN

Ved Anden Verdenskrigs udbrud og Danmarks besættelse var historikernes verden endnu lammet af den store indre strid og fik ikke nogen særlig betydningsfuld forbindelse med den folkelige historiske vækkelse, der foregik i Danmark i løbet af de første krigsår. Retssagen mellem det offentlige og la Cour havde ingen udsoning bragt; Arup måtte opfatte den som et retsligt skridt, som offentligheden i virkeligheden havde taget mod ham (Arup), og i folkeligt omdømme stod den naturligvis som en sag mellem Arup og la Cour, medens den for så vidt også med nogen ret kunne kaldes en sag mellem Arup og Friis. Luften var ikke renset. Den virksomhed, som de videnskabeligt arbejdende historikere stod i ved krigsudbruddet, kan måske ikke med rette kaldes ufolkelig, al den stund et hovedanliggende var at undersøge stadig dybere nogle af de vigtigste aspekter af fortidslivet i Danmark, stadig den danske stat forstået som den dannelse der fulgte af det danske folks arbejde og det danske folks kultur – men det kan nok siges med en vis ret, at således som virksomheden lige på det tidspunkt var beskaffen, var dette arbejde vanskeligt at give en folkelig appel.

Arups *Danmarks Historie* var ikke blevet den folkebog, den var beregnet til, og mellemkrigstidens samleværk *Det danske Folks Historie* I-VIII, 1926-29, der under krigen iøvrigt genopstod i let revideret form som *Schultz Danmarkshistorie* I-VI, 1941-43, var beregnet til at udgøre et mere moderat, nationalt præget modstykke, men savnede det enhedspræg der måske kunne have fået dette til at lykkes. Den videnskabelige historieskrivning i Danmark fik fra dette tidspunkt et vist præg af ufolkelighed eller utilgængelighed for ikke-fagfolk, som først 1960'ernes store populære fremstød i nogen grad har betaget den.

Den folkelige udfordring

Hvorledes det gik til, at mellemkrigstidens stærke modsætninger i historikernes verden fik en ny aktualitet for vide danske kredse, da først Danmark stod over for den tyske besættelse, kan ikke forklares uden omtale af kirkehistorikeren *Hal Koch* (1904-1963). Han var oprindelig oldkirketeolog, men havde for at kvalificere sig til professoratet i dansk kirkehistorie i 1936 med lynets hast

skrevet den vidtskuende og skarpsindige afhandling *Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder* I-II (1936), der ud over at være en skoledannende inddragen af internationale kirkehistoriske betragtninger i tolkningen af den danske middelalders problemer, tillige var et skarpsindigt opgør med nogle af de kritiske standpunkter, der havde været indtaget af Erik Arup og ikke mindst af Lauritz Weibull, der hvad angik den ældste danske historie var Arups nærmeste fagfælle. Hal Kochs hastige og velskrevne fremstilling kunne ganske vist næppe overbevise disse forfattere, men nok bringe (yderligere) forvirring i rækkerne af deres læsere.

Hal Koch reagerede på besættelsen ved at lade de forelæsninger han i efterårssemesteret 1940 skulle holde over N. F. S. Grundtvig få en form der kunne samle meget store tilhørerskarer. De resulterede i Kochs biografi af den unge Grundtvig, der udkom i Sverige i 1941.[145] Som Koch behandlede Grundtvig, kom han til at stå som en af de store skikkelser, der i sin tænkning over menneskelivets vilkår havde ført en identitetskamp på alle personlighedens og fællesskabets områder, og vundet den. Det implicerede det religiøse liv og den lutherske teologis tradition i Danmark, det implicerede det politiske og nationale liv, både spørgsmålet om det danske demokrati, dets beskaffenhed og dets fjender, og spørgsmålet om eksistensen og beskaffenheden af en dansk folkekarakter, og det implicerede endelig det filosofiske spørgsmål om gyldigheden og nytteværdien af den indsigt i fortidslivet som kunne fremskaffes videnskabeligt – i virkeligheden, selv om det ikke sagdes således, det gamle spørgsmål som Grundtvig selv havde rettet til historikernes fremtidsplaner, om det var en livets eller en dødens gerning de ville.

Forelæsningerne medførte umiddelbart, at Hal Koch blev valgt til formand for den sammenslutning af de politiske og andre ungdomsbevægelser, der netop var dannet under navnet Dansk Ungdomssamvirke,[146] og arbejdet her førte ham ind i en mangesidet folkelig virksomhed, der også indbefattede utallige populærhistoriske foredrag og trykte skrifter. I disse tog han ofte spørgsmål op, der havde verseret mellem Arup og hans modstandere, han bidrog forsåvidt til at hæve nogle af partistridighederne ud af deres hidtidige leje; oprindelig havde han stået Arups anskuelser temmelig nær, men han endte med at blive en af hans skarpeste kritikere på et andet grundlag end

145. Hal Koch: *N. F. S. Grundtvig. Människan, diktaren, folkledaren,* Stockholm 1941. Da. udg.: *Grundtvig,* 1943. Jfr. bd. V, s. 507.

146. Henrik S. Nissen & Henning Poulsen: *På dansk friheds grund. Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd 1940-1945,* 1963. – Om karakteren af Hal Kochs folkelige arbejde i forhold til hans videnskabelige stilling har Povl Bagge skrevet i sine mindeord over Koch i Videnskabernes Selskab den 1. maj 1964, Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1963-64, s. 81-93.

både Friis og la Cour, men alligevel med reminiscenser af en række af deres standpunkter. Han nyskrev højmiddelalderafsnittet til *Schultz Danmarkshistorie* I (1941) en fremstilling han siden har lagt til grund for sine afsnit i *Den danske Kirkes Historie* I (1950) og i Politikens *Danmarks Historie* III (1963). Han, der ingen personlig baggrund havde i det grundtvigske miljø, kom til at repræsentere en levende udfordring fra den grundtvigske tradition i det danske åndsliv til den videnskabelige, ny-realistiske fløj af historieforskningen, som Arup og de økonomiske historikere repræsenterede. Som la Cour, men også på anden måde end han, gjorde Hal Koch i flere henseender fælles sag med Aage Friis og Knud Fabricius i omsorgen for de åndelige størrelser i historien imod den jagen efter det materielle, som han så hos Arup og dem der lignede ham. Han havde det fortrin, at han i anlæg for den skarpsindige kritik var på niveau med Arup og langt overgik Friis, Fabricius og la Cour. Som syntetiker kunne han nok leve op til Arup, hvad vidsynet angår, men næppe med hensyn til detaljens plads i helheden, hvor Arup er langt mere konsekvent.

Arups elever og udsoningen

Erik Arup dannede ikke egentlig skole i den forstand, hvori dette kan siges om Kr. Erslev. Der var også fra begyndelsen advarende røster nok derimod – Poul Nørlund udtalte karakteristisk nok allerede i anledning af Danmarkshistoriens første bind (anerkendende dens orginalitet og høje niveau): »Gud fri os for efterlignere!«[147] – og det måtte stå klart for enhver, at Erslev selv under optakten til striden mellem Arup og Friis ikke kun forholdt sig neutral, men lagde distance mellem sig og det outrerede kritiske standpunkt som Arup repræsenterede.

Arup øvede en dybtgående påvirkning på de fleste af de studerende, som han kom i berøring med, langt flere end dem der i streng forstand kan kaldes hans elever. Han kom til at stå for dem som den af de nordiske historikere i nyere tid »om hvem man med mindst skyhed vover at bruge ordet genial« (C. O. Bøggild-Andersen),[148] selv om de måske ved senere eftertanke fandt, at de

147. Poul Nørlund i Tilskueren, 1926, s. 119. »På den anden side vil jeg ikke nægte, at just denne talentfulde bog, med dens tårne af formodninger, hypoteser og kombinationer, kan gøre én betænkelig og svimmel. Een ting må man i hvert fald sige: Gud fri os for efterlignere! Jeg håber ikke, universitetslæreren danner skole«.

148. C. O. Bøggild-Andersens mindeord over Erik Arup i Videnskabernes Selskab den 4. apr. 1952, Oversigt over Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1951-52, s. 122.

»ikke havde ment andet end at han på en meget begavet måde har sagt noget overraskende nyt« (Povl Bagge).[149]

Det blev Arup der efter Erslev videreførte undervisningen i historieforskningens metode. Han bidrog selv med sin eminente evne til rekonstruktion af de fortidige situationers problematik, og han er tillige den der har indarbejdet i den danske Erslevske, kritiske tradition de resultater og især de fremgangsmåder, som de to store svenske historikere Lauritz og Curt Weibull repræsenterede. De metodiske konsekvenser af Curt Weibull: *Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI* (1915) er det fra dansk side først Arup der har draget. Han viste i sin Danmarkshistorie, hvilket billede der kom frem, når man for alvor tog hensyn til, at Saxo er en sen og stærkt bearbejdet kilde til den ældste middelalders historie, og at Saxo (som Curt Weibull overraskende kunne dokumentere) også for sin egen tids historie arbejdede med skriftlige forlæg, overvejende endnu bevarede, som han underkastede sin ideologisk prægede bearbejdelse. Lauritz Weibulls *Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo,* der stod i første bind af Weibulls tidsskrift Scandia (1928) blev for Arup et mønster på, hvorledes den strengt objektive metodiske kritik kunne påvise interessekonflikter eller ideologiske modsætninger, der ikke kunne erkendes på anden måde. I sit forsvar for Danmarkshistorien imod dens (ukritisk indstillede) angribere, er det konsekvenserne af brødrene Weibulls forskningsindsatser, Arup selv drager frem som den afgørende årsag til, at der måtte skrives, som han skrev. Det gælder nok fuldt så meget hans metodeundervisning, at her var Weibullernes metode(r) og den åbenlyse anvendelighed af deres resultater en langt mere entydig årsag til, at Arup her underviste på en anden måde end Erslev havde gjort. I Danmarkshistoriens plan og sigte havde der trods alt – ved siden af brødrene Weibulls betydning – foreligget flere andre afgørende motiver fra Arups side. Det var især Lauritz Weibull, som Arup stod nær – ironisk nok var det Johannes Steenstrup der i 1907 havde formidlet kontakten mellem dem.[150] Steenstrup selv blev den sidste forsvarer for Saxo i den danske historikerverden, imod Weibulls og Arups angreb. Og det der irriterede Arup mest ved Lis Jacobsens forsøg på at betegne hans Danmarkshistorie som »apriorisk historieskrivning« var, at hendes karakteristik af ham bragte ham i bås med Steenstrup og Saxo med hvem han intet fællesskab vedkendte sig, men skilte ham fra Weibullerne og Erslev, som han følte sig forbundet med.

Arup genudgav 1931 *Erslevs Kildesteder til Øvelser i Historieforskningens Teknik,* med nogle udeladelser og med nye eksempler af egen tilvirkning (bl.a.

149. Povl Bagge: *Erik Arup,* Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, s. 52.
150. Aksel E. Christensen i Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, 1976, s. 31.

Fig. 117. Lauritz Weibull, Aksel E. Christensen og stud. mag. Jørgen Quistgaard Hansen ved Dalby kirke i Skåne under ekskursion 1956. Foto i privateje.

et af dem hvorom han havde stredes med Aage Friis). Støttet til brødrene Weibulls kritik, men også af egen kraft, fjernede Arup sig temmelig langt fra nogle af elementerne i den Erslevske tradition. Han anså det således for et tilbageskridt, at Erslev i tidens løb havde fundet sin egen gamle skelnen mellem levning og beretning utilstrækkelig til forståelse af kildernes væsen; han kom, siger Arup i sin nekrolog over ham, »ind paa en mindre heldig tanke om, at man burde anlægge en mere filosofisk betragtning af kildernes natur og historieforskerens stilling til dem«.[151] Arup ville holde fast ved den gamle sondring, ikke mindst med Erslevs indlysende rigtige konstatering, at enhver beretning tillige var en levning (nemlig af den situation der havde frembragt den), medens en levning ofte kunne indeholde (elementer af) en beretning, f.eks. når et retsstiftende dokument indeholdt en redegørelse for et forudgående sagforhold.

Arup har indbygget i al sin undervisning en tydelig advarsel imod enhver filosofisk spekulation i forbindelse med historisk videnskab, endnu stærkere end Erslev oprindelig, og med et andet formål. Det gjaldt for Arup at vise i

151. Erik Arups nekrolog over Kr. Erslev, Festskrift udgivet af Københavns Universitet November 1930, s. 163.

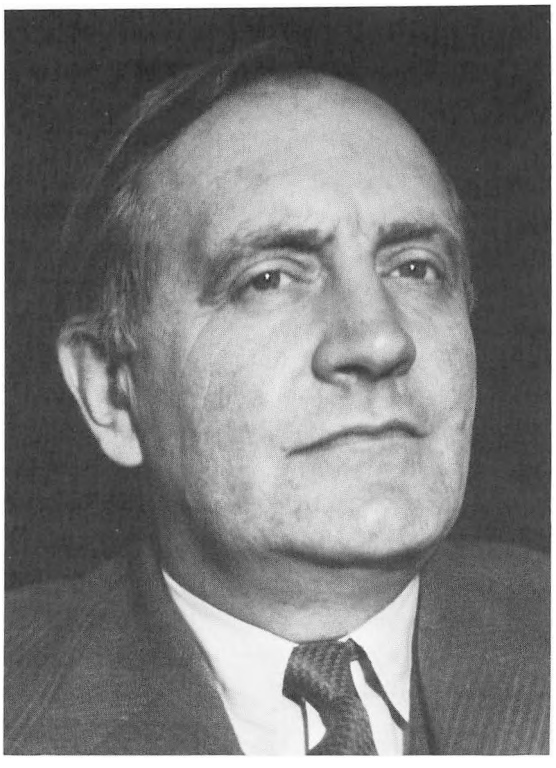

Fig. 118. Albert Olsen (1890-1949), »en Forsker af stor videnskabelig Kraft og Klarhed« (Erik Arup). Fot. 1942. KB. Billedsamlingen.

praksis, at historieforskningen kunne præstere resultater af en sådan sikkerhed og konkret værdi, at forskellen mellem denne videnskab og naturvidenskaberne blev af underordnet betydning. Arups metodiske belæring adskiller sig nok i særlig grad fra Erslevs deri, at den stedse sigter på den historiske rekonstruktion, konstateringen af de afgørende brydninger mellem forskellige interesser eller motiver i den fortidige situation. Den har således mere den historiske fremstilling i tankerne, medens Erslev i højere grad anlagde kriterier der kunne minde om moderne udgiverteknik. Herved kunne han – den store fremstiller – måske komme til at opføre for sine studerende noget der mindede om et strålende ækvilibristisk kunststykke, måske af en vis fremmedgørende virkning,[152] men måske også bibringe dem den (heldige) fornemmelse, at de netop ikke skulle gå hen og gøre ligeså.

Når Arup ikke dannede egentlig skole, skønt han påvirkede mange stærkt, charmerende og inspirerende som hans undervisning var, har det også til

152. Dette kan være, hvad der ligger i Aksel E. Christensens omtale af Arups metodeundervisning (i *Ret og Magt i dansk Senmiddelalder,* 1976, s. 71).

årsag, at hans mest betydelige elever var kendetegnet af et stærkt personligt særpræg. Albert Olsen var måske den første og kæreste, og han blev den der mest direkte førte et forskningsarbejde videre i Arups ånd, måske med større beherskethed i syntesen, men med samme skarpsindighed i tolkningen og samme opfindsomhed i opsporingen af materialet. I modsætning til Arup var Albert Olsen virkelig marxistisk orienteret, men dette afstedkom ikke ideologisk præget kritik. Som Arup havde skyet al filosofisk spekulation, søgte heller ikke Albert Olsen imponderabilia. Ikke at sige, at han ikke kendte dem og værdsatte dem. Hans studerende kunne – når de ikke skræmtes bort af en barsk ydre form – finde en varmhjertet og inspirerende beskytter i ham.

Albert Olsen opholdt sig i Sverige i krigens sidste år, og da han vendte tilbage efter befrielsen, blev det ham der måtte lede reorganisationen af arbejdet i *Institut for Historie og Samfundsøkonomi* efter krigsårenes stilstand. Da Astrid Friis udnævntes til professor 1946, blev hun hans nærmeste medarbejder heri; de satte særlig ind på et betydningsfuldt dansk bidrag til et internationalt prishistorisk forskningsarbejde, der var påbegyndt i 1930'erne, og som til sin tid resulterede i Astrid Friis & Kristof Glamann: *A History of Prices and Wages in Denmark* I (1958).

Som universitetslærer varetog Albert Olsen den nyere tids historie. Hans forskningsindsats ud over disputatsen om finansloven fik sit tyngdepunkt i merkantilismen, dels med hans studier over bybefolkningen i Danmark på merkantilismens tid (Acta Jutlandica 1932) i forbindelse med hans bidrag til *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, dels i internationalt perspektiv med hans arbejder om det 16. og 17. århundredes kobberhandel (i polemik med den store svenske økonomiske historiker Eli F. Heckscher).

Sekretær ved instituttet var *Frantz Wendt* (f.1905), lektor i moderne historie og samfundskundskab ved universitetet fra 1935 til han 1943 udnævntes til direktør i Foreningen Norden. Wendt havde 1934 samme med *Povl Engelstoft* udgivet *Haandbog i Danmarks politiske Historie fra Freden i Kiel til vore Dage*, et supplement til det Erslev-Fridericia'ske lærebogssystem, som kom til stor nytte i undervisningen, men var vanskelig at lære. Wendt bevarede tilknytningen til Institut for Historie og Samfundsøkonomi efter sin afgang fra universitetet indtil instituttets opløsning i 1958.

Albert Olsen fik stor betydning som ansporende kraft i arbejdet ved historieforskningens dengang eneste institut i Danmark. Hans realviden var meget stor, og han lånte gerne sin arbejdskraft til dette fællesarbejde. Han påvirkede – og nåede at se resultaterne af – nogle arbejder der var påbegyndt eller næsten afsluttet før hans professorudnævnelse. Blandt dem er Henry Bruun: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900* (1938), Harald Jørgensen: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det*

Fig. 119. Astrid Friis (1893-1966). Elfelt fot. Privateje.

19. Aarhundrede (1940) og Fridlev Skrubbeltrang: *Husmand og Inderste. Studier over sjællandske Landboforhold i Perioden 1660-1800.* Sven Henningsen, der blev instituttets sekretær efter Frantz Wendt, skrev disputatsen: *Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark I: Landhaandværket* (Göteborg 1944). Instituttet var et løst organiseret og stærkt individualistisk præget forskningsmiljø; arbejderne ligner ikke hinanden i andet, end at der lå omfattende masser af (normalt utrykt) materiale til grund, og at materialet var udtømt uden at være presset.

Astrid Friis' økonomisk-historiske forskning var tilstræbt selvstændig; under disputatsarbejdet ved Public Record Office i London i 1920'ernes første år holdt hun sig med vilje for sig selv, men det færdige arbejde bragte hende naturligvis i frugtbar kontakt med engelske kolleger (R. H. Tawney, M. M. Postan, Eileen Power o.fl.) hvis forskningsresultater hun kom til at introducere i Danmark, i sin undervisning og sine skrifter, bl.a. afhandlingen *Moderne engelsk Historikerskole. Økonomisk Historie. Nogle Aspekter* (1948). Hun udviklede evner til den på een gang dybtgående og bredt orienterende skildring af en hel tidsalder, som ikke gav disse engelske kolleger noget efter i retning af forståelse og indlevelse. Sit ypperste af denne art har hun ydet i afsnittet ca.

1490-1660 i den af William Norvin og Albert Olsen redigerede *Gyldendals Verdenshistorie* (III, 1937). Den repræsenterer også de mest vellykkede træk af hendes universitetsundervisning, hvor hun i heldige greb kunne føre sine studerende med lethed ad veje de aldrig havde kendt – men hvor hun unægtelig også, på grund af en meget ejendommelig diktion og en stærkt springende tankegang (der kendetegnede den mundtlige, men aldrig den skriftlige form), kunne lade flere af sine tilhørere i stikken, hvis de ikke var villige til på egen hånd at gøre et meget stort arbejde for at rede trådene ud.

Astrid Friis havde sekunderet Arup i hans forsvar for Danmarkshistorien, afhandlingen *Kansler Johan Friis' første Aar* (i Scandia VI-VII, 1933-34) fremlagde nogle administrationshistoriske undersøgelser, hvis resultater støttede Arups fremstilling af Christian III.s historie, og forfatteren ledsagede dem med sarkastiske bemærkninger om kvaliteten af professor Knud Fabricius' anmeldelse af Danmarkshistoriens andet bind i Historisk Tidsskrift. Også *Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid* (Historisk Tidsskrift 1942) kunne opfattes som en befæstelse af den fremstilling Arup havde givet. I universitetsundervisningen, da Astrid Friis var blevet professor, blev hendes gennemgange af dansk historie i det 16. og 17. århundrede jævnligt nogle fint indforståede redegørelser for særpræget ved den fremstilling, som Arup havde valgt at give af et eller andet fænomen. Det medvirkede til at fjerne, for hendes studerende, det gådefulde eller overdrevent kategoriske der kunne være ved Arups tekst, som ikke mindst for disse århundreders vedkommende led hårdt under savnet af noter. Tillige kunne hun herved yde væsentlige bidrag til forståelse af afgørende problemer i Danmarks nyere historiografi – lige så levende, som hendes almindelige forelæsninger over historiografiens historie var tørre. Nærmede hun sig her kontroversielle emner, kunne det være nødvendigt at kende fuglenes sprog for at gribe hendes mening. »Hvad der karakteriserede Astrid Friis både som forsker og lærer var først og fremmest en enestående intuition, der med beundringsværdig sikkerhed fik hende til at søge direkte mod kernen i det problem, hun syslede med. Det gav store videnskabelige resultater, men det var kun beskåret de studerende, der var tilstrækkeligt begavede og dertil indstillede på at udføre et stort selvstændigt arbejde, at følge hende på denne vej. Det var også kun denne begrænsede kreds af elever, der virkelig interesserede professoren, men til gengæld i en grad, som var uden sidestykke«.[153]

Astrid Friis var blevet professor efter konkurrence med *Aksel E. Christensen* (f.1906).[154] Til det embede, som Aksel E. Christensen opnåede i 1948, Arups

153. Svend Ellehøjs nekrolog over Astrid Friis i Historisk Tidsskrift 12. r. III, 1968-69, s. 172 f.
154. Årbog for Københavns Universitet 1945-46, s. 51 ff.

professorat omdannet fra Rostgardianusstillingen (der sattes i bero) til et ordinært professorat i historie, havde Astrid Friis egentlig ønsket en anden. De to havde efter Aksel E. Christensens disputats *Dutch Trade to the Baltic about 1600* (1941) ført en polemik i Historisk Tidsskrift,[155] der ikke var fri for personligt prægede undertoner, og de kunne meget vel have udviklet et indbyrdes modsætningsforhold af samme karakter som det mellem Arup og Friis. At dette ikke skete, skyldtes deres eget væsen, velsagtens også det forhold at sporene skræmte, og endelig utvivlsomt at den ældre kollega Albert Olsen anlagde en forsonlighedens tone.

Det blev i hvert tilfælde Astrid Friis og Aksel E. Christensen i fællesskab, der kom til at gennemføre udsoningen mellem de to ældre fløje i historikerverdenen. Et skridt var opnået, da Astrid Friis sammen med Povl Bagge i 1942 havde overtaget redaktionen af Historisk Tidsskrift, men den mest afgørende omstændighed var, at professoratet efter Albert Olsen i 1951 besattes med *Povl Bagge* (f. 1902) og at der i 1953 opnåedes et personligt professorat i moderne historie og samfundskundskab til *Sven Henningsen* (f. 1910). Hermed var professorkollegiet således sammensat, at de gamle frontlinjer ikke længere kunne kløve universitetsfaget i uforenelige modsætninger.

Aksel E. Christensen er Arups mest kritiske elev, hører heller ikke til hverken det ældste eller det yngste kuld, og han modtog i løbet af sin udvikling som videnskabsmand afgørende påvirkninger fra mange andre end Arup. Han har selv understreget den menneskelige betydning af forholdet til Aage Friis,[156] og han modtog straks efter sin embedseksamen 1932 (fra Knud Fabricius) en opfordring til at deltage i et baltisk seminar i Stockholm under professor Eli F. Heckscher, der fik afgørende betydning for den retning hans studier senere tog – også måske for det forhold, at han med sine omfattende arbejder inden for økonomisk, social og materiel historie alligevel hårdnakket benægter at være økonomisk historiker,[157] og for, at han skønt afgørende inspireret af Arup har formået at fjerne sig meget langt fra såvel Arups meninger som hans metode.

En studieordning af 1948 indførte et mere intensivt specialstudium i ni frit valgte perioder af historien (6 i verdens og 3 i Nordens historie) samt indrettede en såkaldt forprøve efter to års studium, hvorved der eksaminerede (skriftligt og mundtligt) i én af disse perioder, særlig gennemgået i en af

155. Historisk Tidsskrift 11. r. I, 1944-46. Jfr. Astrid Friis' anmeldelse af Aksel E. Christensens arbejde, sstds. 10. R. VI, 1942-44, s. 702-713.

156. Aksel E. Christensens nekrolog over Aage Friis i Festskrift udg. af Københavns Universitet November 1950, s. 205-215. Samme: *Ret og Magt i dansk Senmiddelalder,* 1978, s. 71 ff.

157. Aksel E. Christensen: *Ret og magt,* s. 83. Jvf. Univ. festskrift november 1942, s. 64 ff.

professorernes undervisning det foregående år, samt (skriftligt) i historieforskningens metode. Den afgørende forskel i forhold til den ældre ordning bestod i, at denne forprøve kom til at indebære en meget intensiv skoling af fagets yngste studerende, og at den kom til at fungere som en effektiv stopprøve. Ved den endelige eksamen, normalt efter syv års studium, skulle absolveres fire skriftlige og fire mundtlige prøver (verdens historie, Nordens historie, de samfundsfaglige bidiscipliner, samt særligt opgivne hovedværker og kilder, hvormed forbandtes generelt historieskrivningens historie). For de skriftlige prøver i verdens og Nordens historie gjaldt, at der enten kunne eksamineres i de udvalgte perioder (i så fald en prøve med hjælpemidler og normalt ikke under seks timers varighed) eller i det interperiodale lærebogsstof (fire timer uden hjælpemidler).

Studieordningen trådte i kraft samtidig med at Aksel E. Christensen blev professor og den passede meget vel til hans intentioner og undervisningsform. Den begrænsede det helt overdrevne hukommelsesstof til eksamen til fordel for mere intensive studier i begrænsede perioder og åbnede mulighed for at lægge undervisningen til rette efter de videnskabelige kritiske problemstillinger, der i hver enkelt sammenhæng var de mest interessante. Det lykkedes ham at kombinere den undervisning i historieforskningens metode, som han overtog fra Arup, med periodegennemgangene (mest vellykket, når han selv havde perioden til forprøven) på en sådan måde, at der virkelig blev tale om at befinde sig i historieforskningens værksted.

Disputatsen om hollændernes stilling i Østersøhandelen omkring 1600 var metodisk set et nybrud, både i forhold til dansk og udenlandsk økonomisk-historisk eller handelshistorisk forskning. Forfatteren havde held til, ved hvad han kaldte »konfrontationsmetoden« – der indebar at sammenstille oplysninger fra en kildegruppe om handel og trafik med andre kildegruppers oplysninger om samme handel og trafik i andre faser af handelsforløbet – at nå til objektive bestemmelser af sådanne kildegruppers (kvantitative kilders) udsagnskraft med hensyn til handelshistorien. Det var især denne fremgangsmåde, han måtte forsvare over for Astrid Friis, der angreb den stærkt.

Som undervisningsassistent hos Arup fra 1938 blev Aksel E. Christensen sat til at gennemgå i eksaminatorier nogle afsnit af Arups Danmarkshistorie, og da han antydede over for professoren, at han ville gøre det i form af kildediskussion, bemærkede denne at det var for meget at gøre ud af det (underforstået til det lave honorar det indebar),[158] men assistenten gjorde det alligevel. Da han i 1943 fik et af de nyoprettede stipendier som universitetsad-

158. Interview med Inge Skovgaard-Petersen og Kai Hørby i 1066. Tidsskrift for historisk Forskning III, 1973, nr. 1.

junkt, og dette indebar en forpligtelse til forelæsninger, valgte han som emne de danske statsopfattelsers historie indtil unionstiden. Det blev til Aksel E. Christensens første hovedværk inden for dansk middelalderhistorie, *Kongemagt og aristokrati* (1945), der dels er en kildekritisk analyse af de mest grundlæggende spørgsmål i Arups Danmarkshistorie, dels introducerer nogle originale, af nyere udenlandsk forskning inspirerede, tanker om beskaffenheden af det danske kongedømme i middelalderen, der ikke siden er overgået af nogen. Bogen blotlagde også nogle af de mest problematiske punkter i Arups kontroversielle Danmarkshistorie, ikke konfronteret med ideologierne, men med kilderne – og den lagde en alen til dens vækst. For middelalderens vedkommende kunne Arups Danmarkshistorie ikke have gjort fyldest som lærebog ved universitetet indtil i dag, hvis ikke *Kongemagt og aristokrati* havde eksisteret.

I sin læremesters ånd – men på en fuldstændig anden måde end han – blev Aksel E. Christensen syntetikeren blandt de danske historikere, der var unge eller yngre under Anden Verdenskrig. Forelæsningen var på universitetet en form, han i stadig højere grad mestrede; han holdt store auditorier i ånde ofte langt ud over det fastsatte tidsrum, og det til trods for, at hans talegaver oprindelig ikke var særlig velegnede dertil. Som *Kongemagt og aristokrati* er også hans behandling af *Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk baggrund* (1969) oprindelig en forelæsningsrække.

Aksel E. Christensen omskabte det obligatoriske kursus i historieforskningens metode og teknik efter sit eget hoved, så at det i modsætning til Arups – der havde sigtet på den magistrale rekonstruktion af det fortidige begivenheds- eller problemkompleks – kom til at sigte på en rigt facetteret bestemmelse af den situation der havde skabt kilderne. Han tillod gerne sig – og de studerende – at benytte en tøjlet fantasi, men det var mere kilderne end kendsgerningerne han »digtede« over, og dette udgjorde utvivlsomt en reaktion på Arups langt mere autoritative form.

At hukommelsespræstationer fik en langt mere underordnet plads i studiet efter 1948 end de havde haft tidligere, til fordel for et intensivt kildestudium i alle sammenhæng og på alle stadier af studieforløbet, skyldes mere end nogen anden Aksel E. Christensen. Hans egen undervisning optog gerne metodiske problemstillinger på grænsen mellem historien og andre videnskaber, blandt hvilke især arkæologien. Bogen *Vikingetidens Danmark* og arkæologers anmeldelser af den bærer vidnesbyrd om karakteren af denne konfrontation og dens nytte for begge parter.[159]

Selv om mellem- og efterkrigstidens øgede interesse for historiens teori

159. Historisk Tidsskrift 12. r. V, 1971, s. 441-451 (Olaf Olsen).

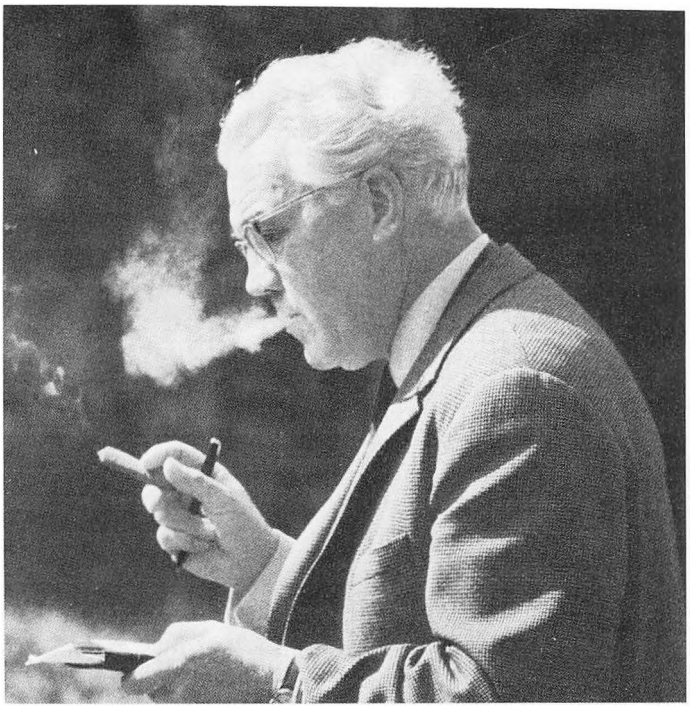

Fig. 120. Aksel E. Christensen i Pompeii marts 1966. Søren Mørch fot. Efter »Middelalderstudier. Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen«, 1966.

betød meget for Aksel E. Christensens orientering som forsker (han nævner selv Lucien Febvre og R. G. Collingwood), mente han ikke at have evner for at behandle sådanne spørgsmål i undervisningen, hvor han foretrak praktiske, konkrete problemkomplekser – dog gerne sådanne, hvis teoretiske forudsætninger var betydningsfulde. Debatten omkring Alphons Dopsch's og Henri Pirennes teser om overgangen fra oldtiden til middelalderen, der beskæftigede ham meget i undervisningen, er et eksempel herpå.

Han opsøgte gerne polemikken med forskere, der var nået til andre opfattelser end hans egne. Da han 1957 var dansk rapportør til Det nordiske Historikermøde i Århus, hvis emne var »Det nordiske Syn paa Forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden«, blev dette indledningen til et livslangt opgør med de tyske historikeres meninger om Lübecks indflydelse i Østersøhandelen før ca. 1250, en indflydelse Aksel E. Christensen pure benægtede, hævdende at det var utilladeligt at slutte tilbage fra hansestadens (ubestridelige) magtstilling ved 1200-tallets midte til situationen godt hundrede år tidligere, da Lübeck grundlagdes. Aksel E. Christensens undersøgelse af grundlaget for disse opfattelser har også fået karakter af en påvisning af, at Arups meninger om disse spørgsmål (der for så vidt lå tyskernes nærmere) var afhængige af en udviklingstankegang, hvis betydning for Arups Dan-

marks Historie ikke tidligere var fuldt erkendt. Både i undervisningen og i videnskabelige diskussioner har Aksel E. Christensen ofte vist sin glæde over at vinde indsigt i de bestemte forudsætninger, der gjaldt for hans egne og hans forgængeres (f.o.fr. Arups) opfattelser af forskellige problemer. Men det har ikke altid vakt glæde hos hans modparter i polemik, der måske ikke kunne godkende Aksel E. Christensens bestemmelse af det grundlag de udtalte sig på – eller måske ikke engang forstod, at dette var hans hovedanliggende eller overhovedet det eneste formål med at diskutere.

En nydannelse i undervisningen, som Aksel E. Christensen var sjælen i, var regelmæssige historiske ekskursioner til danske landsdele eller til udlandet, af en eller to ugers varighed. De historiske monumenter besigtigedes under kyndig vejledning, og formålet var, ud over at give anledning til en saglig problemdiskussion i direkte konfrontation med realiteterne på det pågældende sted, at udvide de studerendes kendskab til rigets enkelte egnes beskaffenhed i historisk perspektiv. »Aksel E.« (hvilket var hans eneste navn i omtale eller tiltale ved disse og lignende lejligheder) bidrog selv af sin store kundskabsmasse om ældre danske landbrugs- og socialforhold, byvæsen, markedshistorie, lovgivning o.m.a., og han organiserede et samarbejde med Nationalmuseet, først med dettes direktør Poul Nørlund, og siden på den måde at en af Nørlunds medarbejdere, historikeren og middelalderarkæologen *Tage E. Christiansen* (f. 1918) knyttedes fast til universitetet som lektor med undervisning i middelalderens historiske monumenter som særligt område. De ekskursioner, som Aksel E. Christensen og Tage E. Christiansen afholdt i 1950'erne og 1960'erne, jævnligt i samarbejde med universitetet i Lund, blev for de studerende stærke videnskabelige tilskyndelser af anden art end dem, der normalt forelå i universitetsundervisningen. Vel forberedte hjemmefra, med orienterende foredrag af studerende eller lærere om de vigtigste af de monumenter, der skulle beses – en forberedelse, der gerne optog et semester forinden – er disse ekskursioner en direkte forudsætning for at yngre historikere i 1960'erne kendetegnes af en stærkt øget interesse for middelalderens arkæologi, et af den nyere danske historikerverdens særpræg.

Som formand for Historisk Samfund fra 1948 til 1964 – den længste formandsperiode, dette samfund har kendt – gjorde Aksel E. Christensen et stort (og lignende) arbejde inden for rammerne af denne gamle historiske foredragsforening for at skabe debat om aktuelle forskningsproblemer i historiens eller tilgrænsende videnskabers frontlinjer.[160]

160. *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid,* 1976, udgivet i anledning af Historisk Samfunds 75 års jubilæum, heri bl.a. s. 125-129. – Jfr. i øvrigt om Aksel E. Christensen som universitetslærer Inge Skovgaard-Petersen i Tabula gratulatoria til Historisk Instituts udgave af Aksel E. Christensens udvalgte afhandlinger, *Danmark, Norden og Østersøen,* 1976.

Traditionelt har kurset i historieforskningens metode og teknik – som Aksel E. Christensen overtog fra Arup og denne havde overtaget fra Erslev – hvilet hos den professor, der tillige havde ansvaret for middelalderens historie, og det kunne ikke undgås, at de studerende (eller middelalderprofessorens kolleger) opfattede middelalderstoffet som dominerende i metodekurset. Dette havde en vis sammenhæng med Arups påstand over for Aage Friis, at historikerne i de yngre perioder forsømte den nøje og dybtgående kritik, som var reglen blandt den ældre tids historieforskere – men også uden problemet mellem Arup og Friis havde dette spørgsmål en vis aktualitet, selv om det var underordnet for princippernes almengyldighed, at de i undervisningen lettest kunne demonstreres på materiale fra middelalderen. Det kunne ikke afbøde meget på dette misforhold, at Astrid Friis – når turen til at undervise i den særligt studerende periode til forprøven kom til hende – samtidig tog kurset i metode og teknik på sig. Først i 1970'ernes begyndelse er metodekurset omsider løst fra en organisatorisk forbindelse med middelalderundervisningen, som i stigende grad måtte føles utilfredsstillende, fordi begrundelsen derfor tog sig saglig ud, men kun var traditionel.

Syntese af økonomi, kultur og politik. Povl Bagge

Siden mellemkrigstiden havde der foreligget i historieforskningen og i den tilsvarende universitetsundervisning i Danmark to helt forskellige adgangsveje til indsigt i det område af historien, der for ethvert folk må være det vigtigste – eller dog et af de meget vigtige – nemlig dets egen historie i de foregående fire-fem generationer. Den økonomisk-politiske historie, således som den var repræsenteret af Arup og Albert Olsen, og den nationalt og kulturelt politiske historie, således som den var repræsenteret af Aage Friis. De personligt prægede modsætninger mellem disse forskere kunne gøre det vanskeligt (eller alt for let) at veje deres indsatser imod hinanden – men også uden disse modsætninger måtte begges indsats efterlade fornemmelsen af, at eksperterne lod mange vigtige spørgsmål ubehandlede. Det omfattende konkrete, delvis statistiske, materiale til økonomi og socialforhold kom til kort, når det drejede sig om at forklare f.eks. forholdet mellem grundtvigianere og Indre Mission, de åndelige konflikter i ledende politikeres sind (f. eks. D. G. Monrad eller Viggo Hørup) eller dynamikken i provisorietidens kulturkamp. Den nationalpolitiske indstilling førte overvejende til studier over udenrigspolitik og dermed sammenhængende statsretlige konfliktspørgsmål, til arbejder vedrørende rigsdagspolitikken i sig selv eller til den politiske biografi. De to retninger gjorde intet for at skjule, at der til grund for deres

forskelle lå meget afvigende opfattelser af, hvad der var det vigtigste formål med historieforskningen, og hvorledes det skulle realiseres.

Den der i sin egen forskning og måske især i sin undervisning har etableret forbindelse mellem de to linjer er Povl Bagge, og han har gjort det på en måde, der indebærer et brud med – eller dog en række selvstændige betragtninger i forhold til – dem begge. Hans tiltrædelsesforelæsning som professor i 1951 handlede om *Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede* (udg. 1970), og dens argumentation er konkret, der ligger statistiske undersøgelser bag, men anliggendet er et åndeligt, kulturelt eller politisk, hvilken indflydelse og hvilke vilkår embedsmændene havde i denne periode, når de gjorde sig til politikere. Et mere centralt spørgsmål til den tids politik, der var domineret af de nationalliberale eller deres politiske arvtagere, kan ikke stilles. Bag sig havde han disputatsen *Studier over D. G. Monrads Statstanker* (1936), af hvilken det måske ikke umiddelbart kunne erkendes, at her var Aage Friis' mest selvstændige elev; men desuden afhandlingen *Om historieforskningens videnskabelige karakter* (1940), der rokkede ved intet mindre end Erslevs og den Erslevske traditions videnskabsteoretiske grundlag; og begyndelsen til en række afhandlinger der skulle handle om den sociale menneskevurderings historie i Danmark i det 18. århundrede.[161]

Det var ikke mærkeligt, at Povl Bagge var den, som den folkelige udfordring til historikerne opsøgte – udfordringen til at befatte sig med åndelige vurderingsspørgsmål eller livsanskuelsesproblemer i historisk(-dansk) perspektiv, de forhold som den almindelige mening var utilfreds med, at historikerne lod ligge i videnskabens eller objektivitetens navn – og det var ikke mærkeligt, at han reagerede på udfordringen. Da en sprogforsker, en biolog og en historiker i 1952 gik sammen om at udforme en stillingtagen til Martin A. Hansens *Leviathan* (1950) – som var en lægmands udfordring til videnskaben – var Povl Bagge historikeren, og bidraget hed *Historiesyn og historieforskning,* et emne som vitterlig ikke længe havde været på historikernes dagsorden.[162] Det var ganske vist karakteristisk for Bagge, at hans tekst var således udformet, at den afskar væsentlige dele af polemikken, hvad Martin A. Hansen tørt konstaterede i forordet, idet han udtrykte taknemmelighed for, at »man her faar den fyldige Redegørelse for den moderne Historieforsknings Synspunkter som man uden Held har ledt efter i nyere dansk

161. Povl Bagge: *Bidrag til den sociale menneskevurderings historie i Danmark under enevælden,* Historisk Tidsskrift 11. r. III, 1950-52, s. 649-692. Om Bagges forfatterskab i almindelighed, se Erik Stig Jørgensens biografi i Dansk biografisk Leksikon 3. udgave, I, 1979. Om Bagge som universitetslærer Vagn Skovgaard-Petersens forord i *Festskrift til Povl Bagge,* 1972.

162. Paul Diderichsen, H. V. Brøndsted og Povl Bagge: *Videnskab og Livssyn,* Mennesket i Tiden VIII, 1952 (med Forord af Martin A. Hansen).

Fig. 121. Povl Bagge (f. 1902). Elfelt fot. ca. 1962. KB. Billedsamlingen.

Faglitteratur«. Men også karakteristisk, at den ud over at orientere nøgternt om de videnskabelige krav, som inden for fagets tradition plejede at henføres til kildekritikken og dens konsekvenser (hvor eksemplerne fortrinsvis er valgte mellem Arups og Lauritz Weibulls bidrag, undgående konflikten mellem Arup og Friis), tillige redegjorde for nødvendigheden af, at historieforskerne og deres læsere beskæftigede sig med de størrelser der ikke kunne måles og vejes. Ofte fik det karakter af en art forsvar på historieforskningens vegne, selv om der også var tale om en udfordring til fagets egne udøvere, når Bagge hævdede historieforskningens ret til at beskæftige sig med størrelser der ikke kunne måles og vejes, afviste at sådant pr. definition faldt uden for fagets rammer. »En historieforskning, der ikke havde lov at kalde Parthenonfrisen dejlig, handelen med negerslaver oprørende og Frans af Assisi from, ville ikke være den historieforskning vi kender« (s. 63).

Betragtningen: »Vidt forskellige former for historiesyn har vist sig at kunne forenes med redelig forskning og med den stræben efter objektivitet, som er en forudsætning for alt videnskabeligt arbejde« (s. 65) tillod Bagge at redegøre polemisk over for Martin A. Hansen for de mest forskellige historiesyn, fra f.

eks. Rankes idélære til Marxismen, i begge tilfælde med en indlevelse i disse idéverdener, som ingen dansk historiker tidligere havde formuleret så klart. Central er argumentationen omkring historikernes valg af årsager, motiver eller drivkræfter i historiens gang, f. eks. – under hensyntagen til de store filosofiske systemer – betydningen af de økonomiske motiver i den konkrete begivenhedssammenhæng; betydningen af økonomiske motiver »afhænger efter mange historikeres mening ikke af, om sådanne motiver er direkte nævnt i kilderne. Hvis alle Danmarks biavlere dannede et politisk parti, ville de fleste vel også formode, at formålet bl. a. var at varetage biavlens interesser, selv om partiprogrammet nobelt afholdt sig fra at tale om honning« (s. 71). – Den filosofiske diskussion lod Bagge udmunde således: »Jeg ser ikke rettere, end at konsekvensen, således som historieforskningens vilkår er, må blive relativismen. Digteren [dvs. Martin A. Hansen] vandrer på den vej, som jeg her har søgt at følge. Går han den til ende, vil han måske nå til samme indsigt som den franske historiker Lucien Febvre: Historien eksisterer ikke, der eksisterer kun historikere« (s. 85).

Det konkrete over for det idémæssige i det lange perspektiv og i den snævre historiske sammenhæng er et hovedtema i Povl Bagges forfatterskab, som det har været det i hans universitetsundervisning, og ikke mindst i den vurdering af mennesker eller af andre historikeres arbejder, som embedet jævnligt førte ham til. Han demonstrerede gerne den civilcourage, der kræves for at udtale personlige, men begrundede mishagsreaktioner, som da han i sin biografi af *Johan Nicolai Madvig* (1955) fandt ikke at kunne eller ville lægge skjul på, at den biograferede person i løbet af arbejdet var blevet ham menneskeligt utiltalende. Hans stil kunne i sådanne sammenhæng blive tilslebet sarkastisk, som da han beskriver forværringen i forholdet mellem Madvig og dennes hustru i en række citater af breve, hvor Madvig hentyder til hendes skranten og upasselighed, eller da han (i en note) gennemgår Madvigs gæld til en af rektorerne i den lærde skole i den periode hvor Madvig var denne skoles øverste tilsynsførende.[163]

Bagge blev ved flere lejligheder en af universitetets officielle bedømmere af

163. *Johan Nicolai Madvig. Et mindeskrift,* udgivet af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab og Carlsbergfondet, I, 1955, s. 8 f.: »Fru Madvig omtales kort og ret konventionelt i Madvigs erindringer, i hans breve temmelig sjældent og lidet udførligt. I de første år fortæller han ganske fornøjet til vennerne om sin huslige lykke, men vinteren 1840-41 skranter hun, 1846 virker hendes hyppige ildebefindende »deprimerende« og 1857-58 skriver han om hendes »svage kræfter og andre besvær« i vendinger, der synes at forudsætte en mere permanent sygelighed«. Om Madvigs gæld, sstds. s. 169 note 7. – Som bilag til biografien trykkes en udtalelse om Madvigs personlighed, som psykiateren Ib Ostenfeld har vist forfatteren den vennetjeneste at udarbejde.

Fig. 122. Professor ved Danmarks Lærerhøjskole Kjeld Winding, der var lektor i historie ved Københavns Universitet fra 1943 til 1956, forsvarer den 22. oktober 1959 sin disputats »Frihandelsproblemet i Danmark 1855-63«. Fra venstre til højre ses Aksel E. Christensen, præses, Povl Bagge som første officielle opponent og Knud Fabricius. Tegning af Otto C. i Berlingske Tidende 23.10.1959.

økonomisk-historiske arbejder, som var udgået af det institutionaliserede forskningsfremstød på dette område; fra sit tidligere virke i arkivvæsenet havde han ofte et meget stort kendskab til det utrykte materiale til det foreliggende eller beslægtede emner, som kunne give anledning til meget perspektivrige konklusioner og/eller til skarp kritik. Et eksempel på frugtbar anvendelse af utrykt materiale, som doktoranden ikke havde udnyttet, er hans opposition ved Richard Willerslevs disputats *Studier i dansk Industrihistorie 1850-1880* (1952), hvor Bagge supplerer oplysningerne om virksomheders størrelse og deres maskiner på grundlag af vurderingsforretninger til deres brandforsikring, henviser til panteregistres oplysninger om prioritetslån til industrien og gør opmærksom på den københavnske firmaprotokol (fortegnelse over anonyme selskaber i København i henhold til lov af 1862 om benyttelse af firmaer) som kilde til antallet af aktieselskaber, deres kapital og bestyrelse.[164]

I sin undervisning og til eksamen, når det drejede sig om det 18. og 19. århundredes Danmark, viste Bagge ofte, hvor suverænt han beherskede materialet til den økonomiske og sociale udviklings historie, såvel som detaljerne i den politiske og kulturelle personalhistorie og strukturen i den danske statsret og administration (og de studerende lærte at gøre forsøg på at følge ham deri). En gennemgang af provisorietidens danske historie kunne beskæftige sig meget indgående med jernbanerne og stationsbyerne, emigrationen og de indenrigske vandringer, forbrugs- og boligforeninger og lignende forhold, helt til en sammenligning af antallet af centrifuger på herregårds-

164. Historisk Tidsskrift 11. r. IV, 1953, s. 112-15.

mejerierne med antallet af centrifuger på andelsmejerierne – gerne med en karakteristisk ironisk distance til cifrene, »Denne talrække er jeg særlig stolt af, for den har jeg selv regnet ud« – de øvrige stammede naturligvis fra Scharling og Falbe-Hansens statistiske tabelværk eller lignende kilder. Professoren vidste godt, at den store tilhørerskare væsentligst var kommet for at høre om Estrup, og han skuffede dem ikke. Men han ville på sin karakteristiske, diskrete, men bestemte facon gøre dem opmærksomme på, at der var meget andet væsentligt i tidens historie, og han tog dermed tillige indirekte og i al beskedenhed en stilling til den problematik i historieforskningen, der havde lammet det foregående slægtled.

Bagge førte gerne sine studerende hen til det problem, hvor det historiske materiale skulle konfronteres med livsanskuelserne – og efterkrigstidens studerende viste sig i tidens løb at tørste fuldt så meget som den læge opinion efter belæring på dette område – men han førte dem kun hen dertil, hvor de måtte klare problemerne selv. Martin A. Hansens skuffelse over, at *Historiesyn og historieforskning* gjorde polemikeren uvirksom – Hansen havde just ønsket polemikken, men beherskede sig og valgte at udtrykke taknemmelighed over hvad han kaldte »Professor Povl Bagges rolige Stykke« – ligner den utilfredshed, som Bagges studerende kunne sidde tilbage med, når professoren havde sluppet deres hånd og ikke ville lede dem videre. Bagges forelæsninger handlede tit om paradokser – og de fleste af dem var virkelige paradokser – ikke blot nogle tilsyneladende, som f. eks. Arup med sin objektivitet havde villet kunne rede ud. En af Bagges elever har kaldt hans indstilling »holdningskompleksitet«,[165] og dermed for så vidt ramt noget centralt – for så vidt som der kræves anden forklaring derpå end den, at verden, samfundet og menneskelivet også i virkeligheden er sammensat og indviklet.

Povl Bagges indsats som universitetslærer samlede sig i tidens løb stadig mere om historieteoretiske emner, på grænsen til historiefilosofi; han skabte hermed en videnskabelig teoretisk bevidsthed hos et helt slægtled af yngre historikere (ikke kun dem, der havde forskningsinteresser i den nyere tids historie), en bevidsthed som den obligatoriske undervisning i historieforskningens metode og teknik ikke havde kunnet bibringe dem, fordi den ikke var beregnet dertil og fordi deres trang til fordybelse på disse områder var stærkere end de forrige slægtleds havde været, til hvis behov dette hæderkronede kursus egentlig var udviklet. Bagge introducerede i Danmark en lang række af de internationale historiske teoretikere, som øvede indflydelse i

165. Inga Floto: *60'ernes dilemma. Noget om at skrive historie,* Fortid og Nutid XXVI, 1976, s. 383.

efterkrigstiden (Lucien Febvre og Marc Bloch, E. H. Carr, Patrick Gardiner og R. G. Collingwood, Pieter Geyl, Theodor Schieder og mange flere) – uden at der forelå andre støttepunkter i den danske tradition, end at den franske Annales-skole havde gjort sig gældende hos enkelte forskere herhjemme før krigen, og at Friedrich Meineckes Ranke-forskning naturligvis også havde gjort indtryk i Danmark. Bagge udformede denne formidling således, at den fik direkte relevans for den danske forskningstradition, selv om han var varsom med at gøre udtrykkelig opmærksom på hvorledes. Og han havde evnen til at formulere sig om disse komplicerede spørgsmål på en sådan måde, at de kunne blive formidlet til en større kreds end historikernes. Hans foredrag *Emne, vurdering og valg i historien* (1957) og *Historien og de andre samfundsvidenskaber* (1965) er særlig karakteristiske eksempler derpå.[165a]

Ved sin undervisning – og ved polemiske konfrontationer med historikere og andre om aktuelle forskningsbidrag, stridigheder som han aldrig selv gav anledning til, men heller aldrig unddrog sig, og hvori han normalt i første replik gav skarpe udtryk for sine meninger – afstedkom Bagge en ny interesse blandt historikerne selv for det grundlag deres videnskab befandt sig på. Han hævede historiografiske studier ud af den ligegyldighed, hvori de hidtil ikke helt uden grund havde befundet sig. Han ejer en sjælden fortolkningsevne, der tillader ham at leve sig ind i miljøer og tankeverdener, der egentlig er ham fremmede eller af den ene eller den anden grund byder ham imod – afhandlingen *Nationalisme, antinationalisme og nationalfølelse* (i Festskrift til Astrid Friis, 1963) er et eksempel herpå, der også ligner undervisningsformen godt. I de samtaler han førte med sine studerende om historiografiske problemer eller til vurdering af baggrund, motiver, interesser og årsager bag f. eks. bestemte politiske handlinger eller forhold, holdt han af at stille spørgsmål, der udvidede eller ændrede undersøgelsesfeltet (spørgsmålet: »Ved De, hvem Grundtvigs svogre var?« er ikke ukarakteristisk for formen, eller for de perspektiver der kunne ligge i spørgsmålet) – eller han kunne stilfærdigt bemærke om vor stillingtagen til store og uløselige meningskonflikter i den internationale historikerverden: »Det er vigtigt at historikeren er en klog mand«. Hans egen efterleven af denne regel har bl. a. bragt ham den hæder, at hans kræsne kollega kunsthistorikeren Christian Elling har kaldt ham »Eenhjørningen blandt Nutidens danske Historikere«.[166]

165a. Trykt i henholdsvis Rapport fra Nordisk Sommeruniversitet 1957 og Historisk Tidsskrift 12. r. III, 1968-69, s. 453-68.

166. Christian Elling: *Aftenspil,* 1968, s. 282.

UDDANNELSESEKSPLOSIONEN

Fra begyndelsen af 1960'erne voksede tilgangen til faget historie så voldsomt, at dets samlede studentertal i løbet af fem-seks år steg fra noget over hundrede til noget over tusinde. Fra omkring midten af 1960'erne var der økonomiske og personelle muligheder for en betydelig udvidelse af fagets lærerpersonale, hvad der naturligvis i dette som i andre fag, der var under tilsvarende vilkår, kunne afstedkomme en hidtil ukendt faglig differentiering. Indtil 1968, under det såkaldte professorvælde hvor fagets virksomhed lededes af kollegiet af professorer, drog disse omsorg for, at deres yngre medarbejdere i videst muligt omfang drev selvstændig undervisning og selv var ansvarlige for de dertil hørende eksaminationer, og denne tradition er fortsat efter, at der er indført mere moderne styreformer på universitetet. Det faglige miljø, som professoraterne før var midtpunkter for, er således bevaret ved, at lærerstaben fordeler sig i et antal sektioner med en status der lempeligt er indpasset i de nye organisationsformer.

Nye faggrene og forskningsprojekter

Den faglige differentiering, som det voksende studentertal og forøgelsen af lærerstaben fremmede, var i faget historie længe forberedt. Især med nedlæggelsen i 1958 af *Institut for Historie og Samfundsøkonomi* på en sådan måde, at dette instituts historiske aktiviteter overgik til to nye institutter, et *Historisk Institut,* hvis forstander blev Astrid Friis, og et *Institut for Samtidshistorie og Statskundskab,* hvis forstander blev Sven Henningsen.

Hermed var der gennemført en organisation af det historiske forskningsmiljø på universitetet, der i højere grad svarede til de forhold der rådede i efterkrigstiden. Institut for Historie og Samfundsøkonomi havde naturligvis ikke været uberørt heller af konflikten mellem Arup og Friis, i tidens løb med den lidt vanskelige konsekvens, at Friis endnu i 1930'erne havde væsentlig indflydelse i instituttets arbejde, og at denne efter krigen overgik til Arups elever Astrid Friis og Albert Olsen, medens Arup på et meget tidligt tidspunkt blev isoleret også fra det arbejde, der udførtes på dette institut.

Det blev Sven Henningsen der kom til at formidle et omfattende nybrud i arbejdet med den danske og internationale historie i den allernyeste tid, på grænsen mellem historieforskningen og de moderne systematiske samfundsvidenskaber, specielt i de udformninger de havde fået i U.S.A. Det blev hovedemnet for hans undervisning som professor, stort anlagte forelæsningsrækker over emner af den nyeste internationale politiks historie, i begyndelsen

Fig. 123. Sven Henningsen (f. 1910). Politikens Pressefoto 1958.

efter angelsaksisk lærebogsmateriale, senere på grundlag af egne lærebøger, og i øvelser der inspirerede til specialstudier, ikke mindst i det 20. århundredes historie. Henningsens personlige kendskab til det amerikanske forskningsmiljø var ved rejser blevet betydeligt og han kunne vise sine studerende nye veje til det konkrete arbejde med det meget omfattende materiale, for hvis udnyttelse der krævedes helt speciel indsigt i de administrationsformer der havde frembragt det eller i de overleveringsforhold, der havde bestemt den skikkelse hvori det da forelå til benyttelse. Det var en tydelig bestræbelse i Henningsens undervisning og i de forskningsarbejder, han inspirerede til, at udnytte de systematiske discipliner, moderne statslære og international politik, til at opnå den sikkerhed i den historiske vurdering, som de traditionelle historiske arbejdsmåder ikke kunne give (og under de moderne europæiske teoretikeres læseglas viste sig at give i endnu ringere grad end mellemkrigstidens historikere havde troet). Henningsens erfaring med journalistisk arbejde før udnævnelsen til professor støttede hans metodiske belæringer om udnyttelsen af avismateriale som historisk kildestof, og hans fortid som sekretær ved Den parlamentariske kommission 1947-53 havde givet ham en indsigt i krigsperiodens danske administrative kildestof,

som var betydelig og gav anledning til perspektivrige metodiske betragtninger i undervisningen. Det var med rette, at Henningsens studerende, når de ved forprøvestudiet eller i forbindelse med specialet kom til at optage mere dybtgående arbejde med den nyeste historie, følte sig stillet over for opgaver, der var mere levende, spændende eller rent ud farlige end de mere uskyldige der bødes i fagets øvrige discipliner. Men det var næppe med rette, hvis de heraf drog den konklusion, at arbejdet dermed var nemmere eller førte til sikrere resultater. Og her havde de i hvert fald ikke professoren på deres side. Men det var ikke for intet, at han – der mere skyldte Albert Olsen end Arup sin udvikling som historiker – jævnligt gav udtryk for savnet af en metodisk belæring i faget, der sigtede specielt på den moderne histories krav. Da metodeundervisningen endelig omkring 1970 løstes fra sin faste forbindelse med undervisningen i middelalderhistorie, gik Henningsen selv ind deri.[167]

Det historiske Institut, der fra 1960 fik lokaler i bygningen på Bispetorvet; var i de første år efter sin oprettelse næsten udelukkende beskæftiget med undervisningen af det stigende antal historiestuderende, og i de discipliner der hørte til dets område var der med enkelte undtagelser ingen tradition i Danmark for institutforskning. Men instituttet havde alligevel straks fra sin oprettelse varslet at ville give sig i kast med et bestemt forskningsprojekt, i smukkeste overensstemmelse med en lang tradition i kritisk dansk forskning ville det foranstalte en kritisk udgave af Arild Huitfeldts Danmarks Riges Krønike (1595-1604). Der nedlagdes et meget stort forberedende arbejde deri, dels i et udvalgsarbejde, hvori foruden en række af fagets professorer også deltog stednavneforskeren Kristian Hald, dels af en række af de yngre historikere der i tidens løb ansattes ved universitetet (først og fremmest Svend Ellehøj og Inge Skovgaard-Petersen) dels endelig af historikere der knyttedes specielt til dette forskningsprojekt (Grethe Ilsøe og Harald Ilsøe). Arbejdet, der støttedes af Statens almindelige Videnskabsfond og siden af Statens humanistiske Forskningsråd, led i begyndelsen mere af mangel på kyndig arbejdskraft end af mangel på bevillinger; men i tidens løb ændrede dette forhold sig til sin modsætning, og det måtte opgives at realisere den oprindelige plan, en udgave med kritisk apparat af alle Huitfeldts ti bind (ikke mindst med eftervisning af, hvilke kilder der på ethvert punkt lå til grund for Huitfeldts fremstilling), og i stedet udgaves 1976 et bind med Huitfeldts bevarede originalmanuskripter (der aldrig var udgivne).[168] Omtrent samtidig viste det sig kommercielt realisabelt for et forlag at udgive

167. Jfr. om Sven Henningsens arbejde i faget statskundskab nedenfor s. 530 ff.
168. *Huitfeldt manuskripter,* udg. ved Grethe Ilsøe, 1976. Indledende redegørelse for Huitfeldts manuskripter af Harald Ilsøe.

Fig. 124. Historisk Instituts mødeværelse i Bispetorvsbygningen. Efter kgl. bygningsinspektør Kaj Gottlobs pietetsfulde istandsættelse af huset stod rummet med okkerfarvede vægge og gråt træværk. Det anvendtes oprindelig som kontor for instituttets forstander. Karsten Fledelius fot. 1979. Privateje.

kvartudgaven af Huitfeldt i faksimile, og instituttets håb er nu ad åre at kunne levere en række kritiske kommentarbind hertil.

En lignende indsats har været et samarbejde mellem nogle af Astrid Friis' ældre og yngre elever (ledet af Svend Ellehøj og Harald Ilsøe) om registrering og delvis udgivelse af ældre udenlandske rejsebeskrivelser over Danmark. Arbejdet skyldes Astrid Friis' inspiration, hun gjorde med rette opmærksom på, at historikerens situation når han skal orientere sig i den ældre tids miljø ligner den fortidige rejsendes situation, heller ikke han kender det som er selvklart for de indfødte, og måske omtaler han sine iagttagelser på en sådan måde, at vi kan vinde en indsigt der ikke kunne opnås fra de lokale. En bibliografi (ved Harald Ilsøe) *Udlændinges rejser i Danmark indtil år 1700* udgaves af Historisk Institut 1963 i anledning af Astrid Friis' afgang fra universitetet. Nogle rejsebeskrivelser fra det 16. århundredes slutning er for tiden under udgivelse i Danske Magazin.

Ikke uden sammenhæng med denne interesse for det ældre danske miljø er det, at Historisk Instituts medarbejdere i 16--18. århundredes historie i

1970'erne har taget initiativ til et projekt med sigte på at tilvejebringe et *Historisk Atlas over Danmark,* et forehavende der kræver samarbejde mellem geografisk kyndige historikere, historisk kyndige geografer og andre. Lektor Karl-Erik Frandsen udarbejder et kort over Danmarks administrative inddeling, og det øvrige projekt videreføres nu i samarbejde med Statens humanistiske Forskningsråd.

1960 udnævntes *Kristof Glamann* (f. 1923) til professor i historie; hans særlige område var den økonomiske historie, der ikke mindst efter opløsningen af Institut for Historie og Samfundsøkonomi i forskningssammenhæng havde brug for organiseret kontakt med universitetets økonomer; i 1966 oprettedes derfor *Institut for økonomisk Historie,* som et institut under både Det filosofiske og Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet, og med Kristof Glamann som dets første forstander. Oprettelsen af dette institut har i lighed med, hvad der gælder for Institut for Samtidshistorie og Statskundskab, formidlet en række moderne internationale forskningsimpulser til det danske miljø. Glamann havde været medarbejder ved Institut for Historie og

Fig. 125. Institut for økonomisk Histories hold ved fodboldturneringen mellem de tre historiske institutter efteråret 1974. Øverst ses fra venstre til højre: Ole Justesen, Ole Lange, Preben Loug, Peter Thonning Olesen, Karsten Hedemann, Gunnar Viby Mogensen og Ole Feldbæk, nederst Ole Hyldtoft, Ove Hornby, Gregers Kringelbach, Kristof Glamann og Erik Helmer Pedersen. Birgit Kragh fot. 1974. Privateje.

Fig. 126. Kristof Glamann (f. 1923). Elfelt fot. 1971. Videnskabernes Selskab.

Samfundsøkonomi, og havde i denne sammenhæng først og fremmest deltaget i det prishistoriske arbejde.[169] Det var nærmest en selvfølge, at videreførelsen af dette arbejde blev henlagt til det nye institut.

På baggrund af de studier der havde ført Glamann til hans disputats *Dutch-Asiatic Trade 1620-1740* (1958) har det været naturligt for ham at lede yngre fagfæller ind på studier over andre facetter af dette store forskningsområde,[170] og at indgå i nært samarbejde med de internationale forskningsorganisationer på den økonomiske histories område, som er dannet efter Anden Verdenskrig.[171] I 1970 var han vært for den internationale økonomisk-historiske kongres i København, og han har været en af hovedkræfterne i indretningen af et Centralinstitut for nordisk Asienforskning med sæde i København.

Skabelsen af det økonomisk-historiske institut og ansættelsen derved af en række yngre forskere, der tillige indgik i undervisningen i historie, har styrket

169. Jfr. s. 489.

170. Ole Feldbæk: *India Trade under the Danish Flag 1772-1808,* 1969.

171. Glamann har i årene 1970-1975 været præsident for Association internationale d'histoire économique.

Fig. 127. Fridlev Skrubbeltrang (f. 1900). Elfelt fot. 1965. Videnskabernes Selskab.

de økonomisk- og socialhistoriske aspekter af historiestudiet i København meget væsentligt. Instituttets – usædvanlig frugtbare – forskningsmiljø har umærkeligt haft sin betydning også for universitetsundervisningen; det blev f.eks. tidligt skik, at professor Glamann og hans medarbejdere holdt specialeseminarer i fællesskab, og valget af emner for de studerendes specialeopgaver kunne naturligt foregå i koordination med – eller under inspiration af – de forskningsprojekter, der var i gang ved instituttet. På grund af instituttets nære samarbejde med universitetets økonomer, betød dette tillige en tidlig indsats for en større tværfaglighed i faget histories daglige tilværelse. Instituttet har indledt omfattende studier over dansk kolonihistorie, der også har virket inspirerende på undervisningen; det samme gælder arbejdet med det store forskningsprojekt om »Industrialismens bygninger og boliger« i Danmark, som Statens humanistiske Forskningsråd i 1970'erne har placeret ved instituttet.[172] Det er et velorganiseret – og temmelig højt integreret – forskningsmiljø, som er skabt omkring Kristof

172. Projektets nyhedsblad *Industrialismens bygninger og boliger,* 1972 ff.

Glamanns professorat, og det fortsætter også efter at han i 1980 har taget sin afsked fra universitetet på grund af den store arbejdsbyrde der er forbundet med formandskabet i Carlsbergfondets direktion, som Glamann beklæder siden 1976 og nu forener med formandskabet i De forenede Bryggeriers bestyrelse.

Af meget væsentlig betydning for styrkelsen af de social- og økonomisk-historiske aspekter ved universitetsstudiet i historie har det imidlertid også været, at landbohistorikeren *Fridlev Skrubbeltrang* (f. 1900) fra 1956 knyttedes fast til universitetet som lektor i landbohistorie. Det betød især en øget tilskyndelse til (og praktisk mulighed for) at de studerende kunne optage dybtgående specialestudier i landbohistoriske emner fortrinsvis i det 17.-19. århundredes danske historie og modtage den kyndigste vejledning deri som landet rådede over – Skrubbeltrang havde tidligere været tilknyttet universitetet som undervisningsassistent, men først af lektoratet fulgte indflydelsen på de mere videnskabeligt orienterede dele af studiet.

Med Skrubbeltrangs store forskningsindsats realiseredes en række af de programpunkter med hensyn til udforskning af det danske landbrugs historie i stort samfundsmæssigt perspektiv, som havde foreligget for dansk historisk videnskab siden Fridericias tid (i svøb måske allerede hos Allen), dem som Arup havde givet så prægnante udformninger, men som i høj grad trængte til nuancering i det konkrete, både med hensyn til problemstillingerne, og hvad angik de materialegrupper der kunne tænkes særlig at bidrage til deres løsning. Skrubbeltrangs disputats *Husmand og Inderste. Studier over sjællandske Landboforhold 1660-1800* (1940) er et pionerarbejde, der kaster lys over nogle hidtil fuldstændig upåagtede og særdeles væsentlige faktorer i det gamle landbosamfunds opbygning. En hovedretning i de studier, Skrubbeltrang siden har taget op, har angået arbejdskraftens organisation, først og fremmest hoveriets historie, der krævede bearbejdelse af meget disparat og vanskeligt tilgængeligt kildemateriale, langt vanskeligere end det adkomstmateriale, der hidtil havde været landbohistoriens foretrukne. Sin lange lærergerning i universitetets tjeneste kunne Skrubbeltrang foreløbig afslutte med *Det danske Landbosamfund 1500-1800* (1978), der er udarbejdet i de første år efter hans afgang fra universitetet på grund af alder i 1971, og som ved siden af disputatsen må betegnes som hans hovedværk. Det hviler på et uhyre materiale først og fremmest til fæstevæsenets historie, og det reviderer eller nuancerer en række af de hævdvundne, men ikke velunderbyggede forestillinger der havde rådet om bøndernes vilkår forud for landboreformerne, ikke mindst meddeler det nye oplysninger om mangfoldige forhold, som hidtil slet ikke havde været kendt – og hele dette kompleks af ny viden er sat ind i et rigt facetteret billede af tidens danske samfundsudvikling. Her er hele det

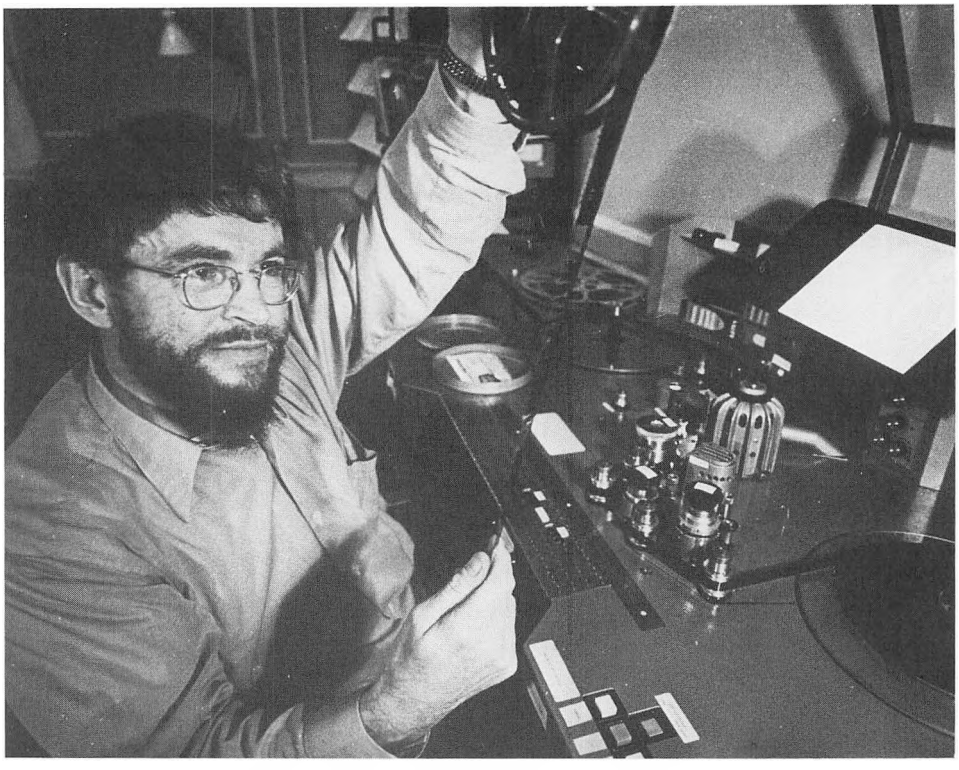

Fig. 128. Professor Niels Skyum-Nielsen ved det klippebord, som var Historisk Instituts første apparaturanskaffelse til det filmkritiske arbejde, Skyum-Nielsen optog straks efter sin udnævnelse til professor. Ebbe Andersen fot. Privateje.

kompleks af realviden, som manglede i Arups Danmarkshistorie – og her er ingen fanfarer. Skrubbeltrangs forfatterskab og lærergerning bærer præg af, at han er modnet som historiker under striden mellem Arup og Friis, forstod dem begge, men ikke ønskede at efterligne nogen af dem. Han fik mange elever på universitetet, og mange jævnaldrende eller kun lidt yngre forskere sluttede sig til ham som den foregangsmand i studiet af dansk landbohistorie som han har været. Et festskrift de gav ham på halvfjerdsårsdagen i 1970 vidner om den spændvidde denne forskning havde opnået i tiden efter Anden Verdenskrig.[173]

Blandt de nye faggrene, der fik betydning i årene efter krigen, må også nævnes et fremstød for kritisk undersøgelse af historisk filmmateriale, der blev taget op i slutningen af 1960'erne af *Niels Skyum-Nielsen* (f. 1921), som i 1965

173. *Landbohistoriske studier tilegnede Fridlev Skrubbeltrang på halvfjerdsårsdagen den 5. august 1970.*

var blevet udnævnt til professor i en nyoprettet stilling. Skønt egentlig middelalderhistoriker med ekspertise i middelalderlig retshistorie og diplomatik, forfatter til banebrydende afhandlinger om den kanoniskretlige problematik i Jakob Erlandsen-striden (*Kirkekampen i Danmark 1241-90,* 1963) og Det stockholmske Blodbad (*Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering,* 1964), elev af Lauritz Weibull og Poul Johs. Jørgensen, havde Skyum-Nielsen fået interesse også for moderne eller almen dokumentarisme. Bistået af flere yngre medarbejdere og i kontakt med international forskning på området, har Skyum-Nielsen taget flere af Anden Verdenskrigs propagandafilm op til undersøgelse, med henblik på at fastslå deres dokumentariske værdi.[174]

Endelig udvidedes fagets rækkevidde – tiltrængt – ved at *Jens Erik Skydsgaard* (f. 1932) i 1970 udnævntes til professor i antik historie. Oldtidens historie havde før dette tidspunkt været lagt i hænderne på skiftende undervisningsassistenter eller lektorer, blandt hvilke må fremhæves den alt for tidligt afdøde *Erik Bach* (1915-1958),[175] i 1930'erne og 40'erne havde Fabricius undervist i Orienten og Hellas, medens Arup havde taget sig af Rom (som i sin tid Kr. Erslev havde gjort det), men savnet af en professor i antikkens historie var udtalt. At der rådedes bod på denne mangel, har foreløbig medført – foruden at hele dette store emneområde nu fik en behandling i undervisningen og til eksamen, som for alvor kunne inddrage også den nyere internationale forskning på området – at kontakten mellem faget historie og faget klassisk filologi atter blev nærmere, efter at den i en årrække havde været uden større betydning for det historiske studium (ud over at der krævedes kendskab til latin af dets udøvere). Skydsgaard havde før sin udnævnelse bl.a. været amanuensis ved *Det danske Institut for Videnskab og Kunst i Rom* (1967-69), hans disputats *Varro the Scholar* (1968) er et arbejde om den klassisk romerske landbrugslitteratur, og han har i sine første professorår sammen med sin ældste medarbejder lektor *Niels Mathias Saxtorph* (f. 1923) gennemført et forskningsprojekt om dele af den antikke vejføring i det sydlige Etrurien, bl.a. inspireret af klassiske vejstudier der i en årrække havde været gennemført af den britiske skole i Rom.[176] Af stor værdi for undervisningen og for den populære formidling af moderne forskningsresultater i romersk historie har bogen *Pompeii* (1970) været.

174. Niels Skyum-Nielsen & Per Nørgart: *Film og kildekritik,* 1972.

175. Knud Hannestads nekrolog over Erik Bach i Historisk Tidsskrift 11. r. V, 1957-59, s. 625-628.

176. Jens Erik Skydsgaard i Analecta Romana Instituti Danici VIII, 1977.

Den metodisk-teoretiske bevidsthed

Tilbageholdenheden med at filosofere over den historiske videnskab, når det gik ud over de praktiske arbejdsmåder eller hvad Erslev kaldte »Historisk Teknik«, holdt sig fra Erslevs dage indtil Anden Verdenskrig. Den kreds af tilhørere Povl Bagge havde i 1939 til sit foredrag om historieforskningens videnskabelige karakter har nok i almindelighed ment, at en historisk objektivitet i forskningsarbejdet var mulig (og at den danske historiske videnskab udviste ikke helt få eksempler herpå); den har sikkert tillige været tilfreds med at få konstateret, at heller ikke den videnskabelige formidling, historieskrivningen som videnskabelig disciplin var helt så subjektiv eller kunstnerisk i sit væsen, som Erslev havde villet gøre den til (det havde altid forvirret Erslevs disciple, og forvirringen over standpunktet blev ikke mindre i de næste generationer); derimod er det tvivlsomt, om forsamlingen har været parat til at akceptere foredragsholderens reservationer over for historieforskningens objektivitet.[177] Objektivitetskravet var fortsat urokket i den almindelige bevidsthed, og det var længe en almindelig mening, at hvor der var tale om at formidle eller endog popularisere videnskabens resultater var det tilladt (og nødvendigt) af hensyn hertil at slække på de strenge krav til videnskabelig objektivitet, kritik og fuldstændighed i dokumentationen. Et nordisk sommeruniversitet i 1957 diskuterede bl. a. sådanne videnskabsteoretiske problemer, som havde med historieforskningen at gøre,[178] men det var først Bagges systematiske undervisning i historieteori der skabte virkelig interesse for det spørgsmål, hvad det i grunden var historikeren foretog sig, når han udøvede sin métier. Bagge diskuterede med sine studerende de lettest tilgængelige blandt krigs- og efterkrigstidens historisk-teoretiske værker, f. eks. Marc Bloch: *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien* (1949), Ottar Dahl: *Om årsaksproblemer i historisk forskning* (1956), E. H. Carr: *What is History?* (1961), Patrick Gardiner: *The Nature of Historical Explanation* (1952) over for William Dray: *Laws and Explanation in History* (1957), fortrinsvis sådanne der gav anledning til analyse af historikeres faktisk foretagne undersøgelser eller virkeligt indtagne standpunkter, med tilbageholdenhed over for programskrifter om hvad historikere teoretisk burde gøre i stedet for hvad de faktisk gør, og med en enkelt undtagelse (Arnold Toynbee) også over for egentlig historiefilosofi, dvs. teorier om historiens gang. En af hans tidlige elever H. P. Clausen (f. 1928) skrev 1963 bogen *Hvad er historie?;* af bogen og af Bagges

177. Historisk Tidsskrift 10. R. V, 1940. Foredraget holdtes i arkivarforeningen i januar 1939.
178. Rapport fra Nordisk Sommeruniversitet 1957. Heri Povl Bagges foredrag *Emne, vurdering og valg i historien.*

anmeldelse i Historisk Tidsskrift[179] fremgår ganske tydeligt, hvorledes denne betydningsfulde belysning af fagets erkendelsesteori foregik under en devise af *common sense,* en størrelse der ganske vist er vanskelig at definere, men ikke til at tage fejl af, når man møder den.

Siden 1957 har der årlig været afholdt en nordisk fagkonference om historisk metodelære med deltagelse af universitetslærere med særlig interesse for disse discipliner; den række af »Studier i historisk Metode«, som de publicerede foredrag og forhandlinger udgør, vidner om betydningen af det nordiske forum for debat om historiens erkendelsesteori, som har kunnet vokse op mellem yngre nordiske historikere, Pentti Renvalls elever i Finland, Ottar Dahls, Jens Arup Seips og Ingrid Semmingsens i Norge, Erik Lönnroths og Sture Bolins i Sverige og Povl Bagges og Aksel E. Christensens i Danmark.[180]

Med det – nu snart klassiske – kursus i historieforskningens metode og teknik, som efter Arups afgang overgik til Aksel E. Christensen, foregik der efter indførelsen af studieordningen af 1948 umærkeligt en udvikling i retning af større koncentration om den elementære kildeforskning, efterstræbelsen af den højest mulige præcision i tekstlæsningen, kildetolkningen og bestemmelsen af den enkelte kildes ophavssituation – under en ubegrænset åbenhed over for tolkningsmulighederne på højere niveauer. Udviklingen støttedes af den eksamensform, der nu efterhånden blev den eneste brugte, en otte timers skriftlig prøve bestående i elementær analyse af (for eksaminanden ukendt) kildestof til en bestemt, ofte snævert afgrænset, begivenhedsrække eller problematik. Typisk drejede sådanne opgaver sig om levn over for beretning, om tekstafhængighed og tendens. Siden indgik mange af disse eksamensopgaver i det eksempelmateriale, der var samlet siden Erslevs tid.[181] Efter Niels Skyum-Nielsens udnævnelse til professor i 1965 deltes undervisning og eksamination i historisk metode mellem ham og Aksel E. Christensen, med den ikke helt heldige konsekvens, at to forskellige læreres undervisning skulle forberede til samme prøve for alle fagets studerende og målestokken for vurdering af eksamenspræstationerne nødvendigvis være den samme. Aksel E. Christensen fastholdt at bruge overvejende middelalderligt eller 16. århundredes materiale i sin undervisning med den begrundelse, at her var de alment gyldige principper hvorom det drejede sig lettest at demonstrere på nogle (indrømmet vilkårlige) udsnit af materialet, medens Skyum-Nielsen gerne inddrog stof fra alle historiens perioder, men nødvendigvis måtte afstå

179. Historisk Tidsskrift 12. r. II, 1966-67, s. 147-159.
180. Studier i historisk metode, 1966 ff.
181. Aksel E. Christensen: *Historiske kildesteder,* 1966.

fra at anvise ubegrænsede tolkningsmuligheder derfor, kraftigere indskærpe en fra Erslev hentet systematisering af kilderne i deres ydre form og overvejende koncentrere sig om kildernes dokumentariske værdi eller om at sondre det samtidige materiale fra det der havde været eller havde kunnet være genstand for en traditionsudvikling. I årevis var det vanskeligt for de studerende og umuligt for censorerne at finde en modus vivendi mellem disse to meget forskellige angrebsvinkler til en af fagets elementære discipliner, og det var en forbedring, at metodekurset fra omkring midten af 1970'erne opdeltes således, at lærere fra alle fagets sektioner underviste deri og ved siden af det klassiske stof inddrog materiale fra deres egne perioder. Det er ganske vist et fremskridt der nok må betales med, at kursets tekniske facetter får større betydning end hidtil, på bekostning af de rent metodiske.

I den metodisk-teoretiske bevidsthed, der har gjort sig gældende i faget i det sidste tiår eller mere, foreligger der to retninger. En er orienteret imod filosofi og almen videnskabsteori, en anden er historiografisk indstillet. Til den første retning hører *Et bidrag til revisionen af den klassiske metodelære* (1976) af Bernard Eric Jensen og desuden Karsten Thorborgs *Arbejdspapirer til historisk metodelære* I-II (1975-76), der begge stærkt vil understrege forskerpersonlighedens indflydelse på emnevalg og fremgangsmåde og afsløre uholdbarheden i den objektivitet, som hidtil har været anset for i det væsentlige opnåelig i dansk historisk videnskab. Karsten Thorborg har gennemført en ny analyse af Erslevs metodelære og afdækket en brydning i Erslevs tankegang mellem to uforenelige kildebegreber, hvoraf Thorborg betegner det dominerende som »materielt« og det, der fremføres komplementarisk eller parantetisk som »funktionelt«.[182] Hermed har han vist tilbage til, hvad det var som Arup kaldte en mindre heldig tanke hos Erslev om, at man burde anlægge en mere filosofisk betragtning af kildernes natur og forskerens stilling til dem, klarere end Arup udtrykte det, og tillige bidraget til karakteristik af fagets selvforståelse under det »materielle« kildebegrebs devise, det begreb der anså det for en given ting, hvad en given kilde var kilde til (ikke ville indse, at dette begrundede sig i et valg af historikeren selv). Det følger af sig selv, at denne retning har måttet indtage et afvisende standpunkt over for den dokumentaristiske retning i metodelæren, som især Niels Skyum-Nielsen repræsenterer.[183]

Den historiografiske retning har endnu ikke markeret sig med fuld styrke, fordi den lægger op til en gennemgribende undersøgelse af historieforskningens praksis i større eller mindre komplekser, og dette kræver omfattende empirisk efterforskning. Til retningen hører et idéhistorisk arbejde som Leo

182. Karsten Thorborg: *Arbejdspapirer til historisk metodelære* I, 1975, s. 7.

183. Bernard Eric Jensens anmeldelse af Niels Skyum-Nielsen & Per Nørgart: *Film og kildekritik* (1972) i Historisk Tidsskrift 74, 1974, s. 364-381.

Tandrups biografi af Kr. Erslev, *Ravn* I-II (1979), der hviler på en gennemgang af hele Erslevs privatarkiv og forfatterskab og som forsøger at placere hans historieskrivning i dens åndelige miljø, 1880'ernes og 1890'ernes brydningstider mellem naturalisme og idealisme, og prøver at lodde dybden i de personlige og åndelige kriser Erslev må antages at have befundet sig i.[184] Andre (mindre) arbejder har villet sætte fokus på Erik Arups centrale og kontroversielle skikkelse; det gælder Inga Floto: *Problematiseringen af objektiviteten* (1978) og *Traditionskritik* (1979), Erling Ladewig Petersens *Erik Arup og hans kritikere* (1978), alle i Historisk Tidsskrift, som Ladewig Petersen og Inga Floto redigerer i fællesskab siden 1973, og som i de senere år i sin udgiverpolitik har vist betydelig interesse for historiografi og historieteori. Andre bidrag til diskussion især omkring Arups problematiske stilling i forskningsudviklingen er Jens Henrik Tiemroth: *Erslev – Arup – Christensen* (1979) og Kristof K. Kristiansen & Jens Rahbek Rasmussen: *Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab* (Fortid og Nutid 1976).[185] Idé- eller åndshistoriske indslag har hverken historieundervisningen ved universitetet eller den nyere historieskrivning været rig på, når bortses fra nogle bidrag af Torben Damsholt om det 17. og 18. århundredes historiefilosofi og rationalitet (set gennem Giambattista Vico og Ludvig Holberg), forelagt i de sidste år før Damsholt i 1980 har taget sin afsked fra universitetet for at blive præst ved Vartov valgmenighed.[186]

Et særlig kontroversielt bidrag til den historiografiske litteratur er Århusprofessoren Jens Engbergs *Dansk Guldalder* (1971), der vil redegøre for vidnesbyrdene om klassekampen i en normalt idylliseret periode af Danmarks historie, og specielt vil analysere bevæggrundene for denne idyllisering, hvori forfatteren ser en borgerlig kultur-snobbistisk laden-hånt om økonomisk udbytning og social elendighed, som de herskende klasser var ansvarlige for.

Status for faget ved slutningen af 1970'erne

Studieordningen af 1968 tilstræbte at videreudvikle fordelene ved 1948-ordningens forprøvestudium, det intensive og metodisk krævende specialstudium inden for begrænsede perioder. Ordningen afskaffede i alt væsentligt det

184. Et delvis andet syn på Erslevs forhold til sin samtids videnskab er formuleret ovenfor s. 427-41, uden at der i enkeltheder har kunnet tages stilling til Leo Tandrups bog, som er udkommet under arbejdets sidste fase.

185. Jfr. ovenfor s. 388.

186. Torben Damsholt (om Sneedorff og Holberg) i Festskrift til Povl Bagge 30. november 1972, og i Tidehverv (Om Vico) 1977. Se nu afhandlingssamlingen *Tidernes aften*, 1980.

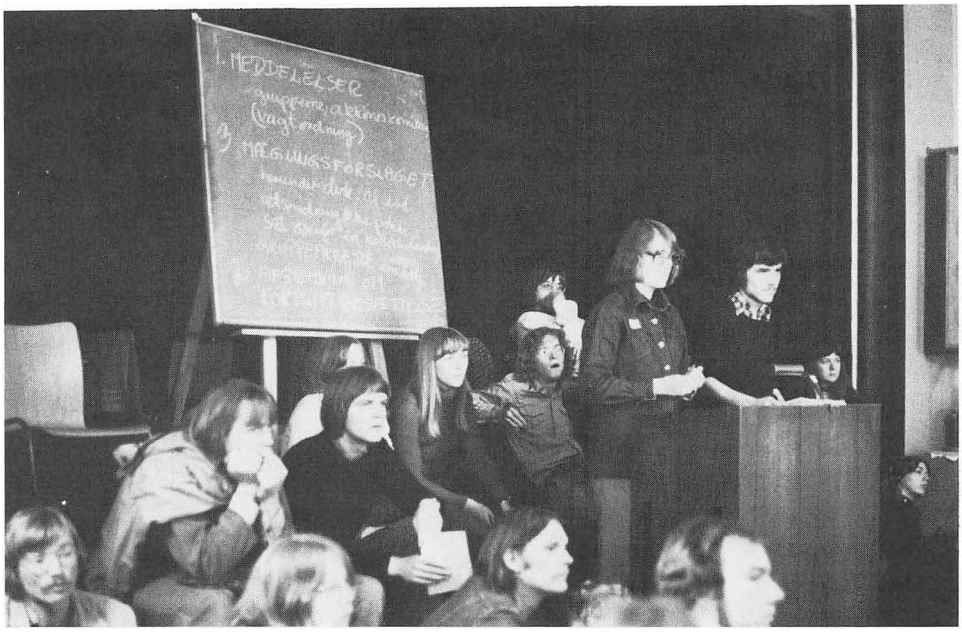

Fig. 129-30. Teatersalen i Bispetorvsbygningen, det største af de auditorier der benyttedes i den historiske undervisning. Det anvendtes tillige bl.a. til undervisningen i dramatik og til teaterforestillinger. Lokalet rummede maksimalt ca. 150 tilhørere, og det ses her under den studenterbesættelse af faget historie, der

generelle lærebogsstof (det interperiodale stof), der tidligere med rette havde været frygtet af de fleste, og indførte i stedet et kursus og en prøve i »håndbogsbenyttelse« samt forordnede, at ét af tre værker der skulle opgives i forbindelse med hver af syv perioder skulle være »bredt«, dvs. omfatte hele det pågældende område i dets fulde kronologiske og emnemæssige udstrækning. Perioderne (der nu kaldtes områder) blev nu syv i tallet, men kunne i højere grad vælges inden for emnekredse over et længere kronologisk forløb. Fire områder indgår efter denne ordning (som i princippet stadig gælder) i studiets første del (bifag), sammen med håndbogsbenyttelsen, den historiske metode, et kursus i nationaløkonomi og et i international politik med statskundskab. De store studentertal har bevirket, at denne førstedelsundervisning i stadig højere grad har måttet organiseres og skemalægges (dog er to af de fire områder i førstedelsstudiet overladt til den studerendes frie valg), og 1968-ordningen har på godt og ondt indebåret, at fagets lærerkræfter i overvejende grad har været sat ind på begynderundervisningen, medens undervisningen af de ældre studerende har måttet tilgodeses af de tiloversblevne ressourcer. En væsentlig nydannelse i 1968-ordningen er de såkaldte afløsningsopgaver, skriftlige hjemmeopgaver udarbejdet normalt i løbet af to uger, som i den ældre ordning havde været en mulighed, men nu blev et

gennemførtes i foråret 1977, under devisen »Solidaritet med RUC«, over for en trussel om afskaffelse af den samfundsvidenskabelige basisuddannelse ved Roskilde Universitetscenter. Paul Becker fot. Privateje.

nødvendigt led i studiet. Omkring specialestudiet, der naturligvis er studiets væsentligste videnskabelige bestanddel, er der i dette århundrede ikke sket reelle, men nok forskellige formelle ændringer. Således var det indtil 1968 ikke en specialeopgave, men et specialeområde, den studerende aftalte med sin lærer, og efter normalt et halvt års studium skulle så opgaven besvares inden for en tre-fire ugers periode. Ofte var studiet dog således tilrettelagt, at opgavens ordlyd på forhånd var næsten givet, og i 1968 ændredes reglerne til, at student og lærer i fællesskab fastlagde titlen. Specialestudiet har altid bestået i en så vidt mulig selvstændig undersøgelse af et væsentligt historisk emne, på grundlag af alt trykt kildemateriale og med et (minimums) krav om kendskab til det evt. utrykte materiales art og omfang.

Det epokegørende nye ved omdannelsen af Historisk Laboratorium til Det historiske Institut var muligheden for at ansætte videnskabelige assistenter og amanuenser. Fagets første amanuensis var *Svend Ellehøj* (f. 1924), der ansattes 1959 og på hvem arbejdet med opbygningen af instituttet hvilede; han varetog den daglige drift af instituttet indtil 1965, da han udnævntes til professor efter Astrid Friis' afgang. I amanuensisstillingen afløstes han af *Kai Hørby* (f. 1935), der beklædte stillingen til 1971, hvorefter den har været bestridt i to-tre års perioder af andre af instituttets yngre medarbejdere på

skift. Ligeledes 1959 ansattes *Erling Ladewig Petersen* (f. 1929) som videnskabelig assistent med den opgave at bestyre instituttets bibliotek, en stilling han varetog indtil han i 1966 udnævntes til professor ved Odense Universitet. Som bibliotekar efterfulgtes han af lektor *Jørgen Tvevad* (f. 1920). Denne afløstes 1972 som bibliotekar af lektor *Niels Lund* (f. 1939).

Med udvidelsen i 1960'erne var antallet af professorater steget til syv, Sven Henningsens og Kristof Glamanns tilknyttet henholdsvis Institut for Samtidshistorie (og Statskundskab) og Institut for økonomisk Historie, de øvrige Historisk Institut.

Astrid Friis' professorat besattes i 1965 med Svend Ellehøj, der bag sig havde dels omfattende studier i den tidlige middelalders skandinaviske historieskrivning (disputatsen *Studier over den ældste norrøne Historieskrivning,* 1965), dels et bidrag til Højesterets historie ved rettens jubilæum 1961 om en periode hvor rettens virksomhed og stilling hidtil ikke havde været meget kendt, dels store sammenfattende fremstillinger af moderne dansk og europæisk historie (fremhæves må bindet om Christian 4.s tidsalder i den af Hal Koch og John Danstrup redigerede Politikens *Danmarks Historie,* bind 7, 1964, der er en fuldstændig nybearbejdelse af dette betydningsfulde tidsrum i dansk historie, og i dansk historiografi – Arups Danmarkshistorie var som bekendt standset midt i denne periode). Han havde siden 1950 været medarbejder ved Institut for Historie og Samfundsøkonomi, og her under Astrid Friis' vejledning gennemført omfattende studier over 1500- og 1600-tallets danske øksne-eksport, studier der endnu er upublicerede, men hvis grundighed anmeldelser af andre forskeres værker bærer vidnesbyrd om.[187] Som universitetslærer har han, i lighed med Astrid Friis, varetaget det 16.-18. århundredes historie. Han ejer sin gamle lærers sikre judicium, også over for arbejder med andre emner end dem, han selv foretrækker, og han tog i arv efter hende den krævende redaktion af Historisk Tidsskrift, som han bestred indtil 1972. Ham skyldes det, at Historisk Tidsskrift blev levende orienteret imod den internationale forskningsudvikling inden for en langt bredere emnekreds end før; det svarer til den fornyelse af tidsskriftet, hans forgænger J. A. Fridericia kan krediteres med. Det store antal af yngre historikere, som faget efterhånden rådede over, ansporedes til anmeldelser af nyere faglitteratur i tidsskriftets stærkt udvidede Nyt-rubrik. Mange unge skribenter har her prøvet deres første kræfter under hans rolige, forstående, men bestemte redaktion. Han er sammen med Aksel E. Christensen, H. P. Clausen og Søren Mørch redaktør af den Danmarkshistorie til universitetsbrug, som forlaget

187. Især anmeldelsen af Svend Aage Hansen: *Adelsvældens grundlag* (1964) i Historisk Tidsskrift 12. r. IV, 1969-70, s. 208-219.

Gyldendal udgiver siden 1978, og hvori han også skriver afsnittet 1648-1730. Det foreliggende værk, *Københavns Universitet 1479-1979,* hvoraf han er hovedredaktør, er hans foreløbig største blandt mange redaktionsopgaver.

Kendetegnende for fagets status ved slutningen af 1970'erne er det, at mangelen på lærebøger vel ikke er afhjulpet, men dog er mindre akut end før. Der foreligger endog moderne danske lærebøger til nyere europæisk historie,[188] hvor universitetsundervisningen ellers har kunnet benytte sig af det internationale marked; det er fortsat et krav, at studerende i historie skal beherske engelsk, tysk og fransk og opgive studerede værker på originalsproget, hvis dette er et af disse hovedsprog. Til dansk historie har Niels Skyum-Nielsen i 1971 indledt en række lærebøger under fællestitlen *Danmarkshistorie uden retouche;* første bind behandler tiden 1085-1250 og bærer den blikfangende titel *Kvinde og Slave.* Det er et nøjagtigt annoteret og gennemført dokumenteret arbejde; det vil aldrig møde den anklage, som mødte Arups Danmarkshistorie, at henvisninger manglede; til gengæld har det med rette forekommet anmeldere dunkelt med hensyn til, hvorledes forfatteren tænkte sig sine fint udanalyserede kendsgerninger kombinerede med hinanden. Gennem værket går som en rød tråd en dyb indignation på vegne af samfundets laveste, undertrykte grupper, en indignation der er påvirket af sociale strømninger i tiden. Af den omtalte Gyldendals *Danmarks Historie* er udkommet bind I og II (1978 og 1980); afsnittet om de ældste tider indtil 1042 er skrevet af Inge Skovgaard-Petersen, der her i korte velskrevne kapitler rejser og belyser de mest grundlæggende spørgsmål omkring den tidlige danske samfundsdannelse og kultur, og ikke mindst opridser de kulturforbindelser der ligger bag slægtskabet mellem den danske og den almindelig europæiske sagnhistorie; Aksel E. Christensen skriver afsnittet 1042-1241 og yder her sit ypperste, på baggrund af et langt livs erfaring, i kildekarakteristik og kildediskussion med hensyn til de århundreder der alt i alt har draget ham mest, dem der markerer Danmarks indtræden i den kristne europæiske civilisation, et rigt facetteret problemkompleks, hvis historiker han frem for alle andre er blevet; tiden 1241-1340 er skrevet af Helge Paludan som en syntese af de senere årtiers forskning vedrørende den sociale strukturudvikling i Danmark i dette omstridte århundrede. I bind II skrives perioden 1340-1523 af Kai Hørby, 1523-1559 af Mikael Venge og 1559-1648 af Helge Gamrath og E. Ladewig Petersen. Kendetegnende for værket er dets forankring i den politiske historie og den samfundsmæssige struktur – dets tilbageholdenhed over for kulturhistorien og arkæologien, når

188. Sven Henningsen: *Det XX århundrede* I-II, 1965-72. Johny Leisner: *Europas historie i det 19. århundrede* I- , 1969.

disses resultater ikke kunne integreres i den politisk-socialt orienterede fremstilling, har været kritiseret[189] – en række analyserende litteraturoversigter efter hvert af værkets hovedafsnit, og nogle fyldige, ligeledes analytiske kilde- og arkivoversigter hører til nydannelserne. Endelig er der under udgivelse en marxistisk fremstilling af dansk historie, Klassekampen i Danmarks historie, hvis første bind *Feudalismen* (1976) behandler tiden efter 1500 og er skrevet af Benito Scocozza. Værkets styrke er dets indsigt i den politiske historie, og det repræsenterer en af de mulige videreudviklinger af Arups Danmarkshistorie; derimod har det ikke kunnet nyttiggøre de nyere resultater af landbohistorisk forskning, som først Fridlev Skrubbeltrangs *Det danske Landbosamfund 1500-1800* (1978) har gjort almindeligt tilgængelige, og som før dette arbejdes udgivelse krævede en specialists indsigt for at kunne udnyttes.

Povl Bagges professorat besattes efter dennes afgang i 1972 med *Niels Thomsen* (f. 1930), der en kort tid forinden havde været professor ved universitetet i statskundskab og tidligere havde været medarbejder ved Institut for økonomisk Historie og ved Journalisthøjskolen i Århus. Hans disputats *Dagbladskonkurrencen 1870-1970* I-II (1972) er straks blevet et hovedværk inden for dansk pressehistorie, der her for første gang er underkastet grundlæggende undersøgelse for en række strukturelle og driftsøkonomiske forhold, med affinitet til traditionerne inden for dansk økonomisk historie, men også med stor metodisk fantasi over for det meget omfattende og disparate materiale, som ligger til grund for undersøgelsen.[190]

Ved Aksel E. Christensens afgang fra universitetet i 1976 besattes dette professorat med *Niels Steensgaard* (f. 1932), der er en af Astrid Friis' sidste elever, og som under hendes inspiration og vejledning havde studeret det 17. århundredes Asienshandel og efter nogle arkivrejser til England, Spanien og Italien kunne fremlægge disputatsen *Carracks, Caravans and Companies: The Structural Crisis in the European-Asian Trade in the Early 17th Century* (1973) der yder et væsentligt bidrag til et internationalt økonomisk-historisk emne som i tiden efter Anden Verdenskrig har beskæftiget en række af de bedste kræfter inden for international økonomisk historie og som har væsentlig betydning for forståelsen af Europas plads i verdensøkonomien ved begyndelsen til den moderne tidsalder – ironisk at just denne disputats' titel kort efter fremdroges

189. Olaf Olsens anmeldelse af *Danmarks Historie* I, 1978, i Aarhuus Stiftstidende den 27. april 1978. Tage E. Christiansen i et foredrag om historie og arkæologi ved jubilæumssymposiet om dansk middelalderhistorie i København september 1979, hvis akter er under udgivelse.
190. Om det metodiske jfr. Niels Thomsen: *Politik og forretning i dansk presse 1900-1940* i Beretning, Foredrag og Forhandlinger ved Det nordiske Historikermøde i København 9.-12. august 1971 (1973), s. 252-264.

i en avispolemik, hvor nogle såkaldt almindelige mennesker ville gøre opmærksom på det nytteløst naragtige ved universitetsforskningen i almindelighed og disputatserne i særdeleshed. Steensgaard har såvel i undervisning som i foredrag behandlet metodiske grundspørgsmål i forbindelse med det emne der kaldes overgangen fra feudalismen til kapitalismen og tilskyndet yngre forskere til undersøgelser på dette felt.[191]

Til trods for den indskrænkning i fagets ressourcer, der har fundet sted i de senere år, er fagets undervisningsudbud stadig forholdsvis rigt. Foruden de allerede nævnte discipliner og de traditionelle tidshistoriske gennemgange, som faget ikke kan undvære – heller ikke efter at det generelle lærebogsstof er blevet af mindre betydning i studiet til fordel for specialviden i afgrænsede perioders historie – har der været undervist i byzantinsk historie (Karsten Fledelius), europæiske kætterbevægelser (Niels Skyum-Nielsen), kvindehistorie (Nanna Damsholt), socialhistoriske aspekter af reformationen i Tyskland (Alex Wittendorff), tværvidenskabelig (historisk og klassisk filologisk) behandling af overgangen mellem antikken og middelalderen (Peter Ørsted og Brian Patrick McGuire), for blot at nævne nogle enkelte emner. Fremmede verdensdeles historie og europæisk moderne socialhistorie har, takket være den danske økonomisk historiske forsknings nære kontakt med det internationale forskningsmiljø, nydt godt af den store internationale interesse for disse emner, der har kunnet konstateres i de senere år. Studieordningen indebærer imidlertid et meget stort forbrug af lærerkræfter i de første to års undervisning, dels i kurset i håndbogsbenyttelse (der ved indførelsen af studieordningen af 1968 trådte i stedet for dele af hukommelsesstoffet til eksamen), dels i metodekurset, dels i en række særligt studerede perioder. Siden slutningen af 1960'erne varetages den vigtige bidisciplin Nationaløkonomi med statistik af lærere med statsvidenskabelig uddannelse, medens disciplinen International politik har været varetaget af Institut for samtidshistories lærerkræfter. I de sidste ti år har udbuddet af undervisning med henblik på speciale- og afløsningsopgaver inden for emnerne metode og teori, herunder specielt historiografi, været stigende (Inga Floto, Johny Leisner, Inge Skovgaard-Petersen, Karsten Thorborg, Kai Hørby).

Til trods for store undervisningsopgaver, der lagdes på de yngre forskere, der i 1960'ernes ekspansionsperiode knyttedes som medarbejdere til de tre historiske institutter, har flere af dem kunnet afslutte deres disputatsstudier. Fra Institut for økonomisk Historie udgår Ole Feldbæk: *India Trade under the Danish Flag 1772-1808* (1969) og Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsrådet som erhvervspolitisk toporgan 1919-39* (1979). Inden for den samfundsfaglige og

191. Niels Steensgaard: *Fra feudalisme til kapitalisme,* Studier i historisk metode 8, 1973.

samtidshistoriske emnegruppe foreligger Ole Karup Pedersen: *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik* (1970), Inga Floto: *Colonel House in Paris* (1973), Henrik S. Nissen: *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken* (1973), Knud Larsen: *Forsvar og folkeforbund. Studie i Venstres og Det konservative folkepartis forsvarspolitiske meningsdannelse 1918-22* (1976), Hans Kirchhoff: *Augustoprøret 1943 – Samarbejdspolitikkens fald. Forudsætninger og forløb. En studie i kollaboration og modstand* (1979) og Bent Jensen: *Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924* (1979). Fra Historisk Instituts mere spredte arbejdsfelt foreligger Alex Wittendorff: *Alvej og kongevej* (1973), Kai Hørby: *Status regni Dacie* (1978) og Mogens Rathsack: *Fuldaforfalskningerne* (1980).

Faget har aldrig rådet over meget teknisk-administrativt personale. Indtil 1970 var der kun to stillinger som kontorassistent knyttet til Historisk Institut, den ene besat siden 1960 med fru Grethe Christensen, der i 1972 udnævntes til overassistent og forestår den daglige ledelse af instituttets teknisk-administrative arbejde. Siden er kontorpersonalet forøget til i alt to fuldtids og tre halvtidsstillinger; fru Birgit Sampson (ansat 1970) varetager nu administrationen i forbindelse med studienævnets arbejde og afholdelse af eksamen; en videnskabelig medarbejder ved et af de tre historiske institutter fungerer på skift som studienævnssekretær og eksamensleder, idet hele fagets eksamensadministration er overgået fra Det filosofiske Fakultet til faget selv.

Med det videnskabeligt historiske arbejde uden for Københavns Universitet har universitetshistorikerne naturligvis altid stået i nær forbindelse, særlig intensiv efter Kr. Erslevs tid. Historikerne har arbejdet sammen i videnskabelige selskaber og foreninger. Kildeskriftselskabet, Landbohistorisk Selskab og Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie har hver på deres måde været fælles arbejdsmiljøer for universitetshistorikere og arkivarer; Den danske historiske Forening med sit tidsskrift Historisk Tidsskrift har siden stiftelsen været landsdækkende; inden for Dansk historisk Fællesforening som i vort århundrede har organiseret dansk (lokal)historisk forskning har også universitetshistorikerne og deres sammenslutninger været repræsenteret. Særlig mellem universitetet og Rigsarkivet har forbindelsen været intensiv; universitetsundervisningen i den kildekritiske tilretning har øvet sin stærke indflydelse på udviklingen af dansk arkivpraksis; i det mindste i dette århundrede har hovedparten af danske arkivembedsmænd været historiske kandidater fra Københavns Universitet; desværre er det aldrig lykkedes at oprette en permanent lærerstilling ved universitets historiske institut i arkivkundskab og dansk administrationshistorie, eller etablere et praktisk-teoretisk samarbejde om at udbygge undervisningstilbuddene i disse emner.

Mellem det historiske studium ved Københavns Universitet og de tilsva-

Fig. 131. Bispetorvsbygningen med demonstranter mod nedskæringerne ved universitetsjubilæet den 1. juni 1979. Foto. KU.

rende studier ved Aarhus Universitet har der bestået forskelle af en vis praktisk betydning, men uden afgørende saglig relevans. De to universiteter har været fælles om studieordningen (og Odense Universitetscenter har fra dets oprettelse deltaget i dette fællesskab), men forskellige traditioner og praktiske arbejdsmuligheder har naturligvis indebåret, at samme ordning er ført ud i praksis på forskellig måde. En væsentlig forskel er, at de klassiske studier, den romerske oldtid og til dels dens forbindelser ind i den italienske middelalder, har været emner der fra første færd har været stærkt repræsenteret i Aarhus Universitets virksomhed under *Adam Afzelius* (1905-57), *Johan Plesner* (1896-1938), *Knud Hannestad* (1915-1972) og *Rudi Thomsen* (f. 1918), medens Københavns Universitet længe ikke rådede over lærerkræfter med speciel interese og speciel ekspertise i disse væsentlige emner. De dyrkedes i Århus under de internationale synsvinkler, som sådanne studier indebærer.

Et andet af Aarhus Universitets særpræg i forhold til København har været den betydning, grænselandets historie har haft for det jyske universitet, særlig harmonisk under *Troels Fink* (f. 1912), som indtil sin afgang fra universitetet i 1959, da han blev dansk generalkonsul i Flensborg, havde held til at medvirke

til sådanne studiers frugtbare udvikling og til at skabe forbindelse mellem de specielt grænsehistoriske forhold og rigshistorien, specielt udenrigspolitikken.

Aarhus Universitets mest markante særpræg skyldtes dog – i tiden indtil udgangen af 1960'erne – *C. O. Bøggild-Andersen* (1898-1967), der ved sin lange funktionsperiode og ved sin særprægede begavelse satte et stærkt præg på historiestudiets praksis i Århus. Han kom til at formidle en helt selvstændig tradition efter Kr. Erslev, helt upåvirket af den moderne økonomiske historie, som de kildekritiske indstillinger kom i berøring med i København, til gengæld formidlet af en markant forskerpersonlighed, der i sit væsen rakte tilbage til romantikken eller dog til Paludan-Müllers dage og ikke lagde skjul på sine reservationer over for mange moderne tiltag i forskningsudviklingen – men rigtignok selv indtog standpunkter, der har forekommet efterverdenen stærkt outrerede (tydeligst udtrykt i biografien af *Hannibal Sehested* I-II, 1946-70).

Ved Odense Universitetscenter har *Erling Ladewig Petersen* (f. 1929) der blev professor dér ved universitetets oprettelse i 1966, videreført en tradition især i den metodisk-teoretiske undervisning, der mere end noget andet bærer Aksel E. Christensens præg.

En af de aktive forbindelser mellem det videnskabelige arbejde ved Københavns Universitets historiske institut og det historiske forskningsmiljø uden for universitetet, både arkiverne, de lokalhistoriske samfund og til dels provinsmuseerne, er en *Lokalhistorisk Afdeling,* der oprettedes 1970 under ledelse af *Knud Prange* (f. 1930) der tidligere var arkivar ved Landsarkivet i Viborg. Den lokalhistoriske afdeling der efter forslaget var tænkt oprindelig som et institut, fik straks fra oprettelsen til huse i Landsarkivet for Sjælland m.v., men er administrativt og bevillingsmæssigt tilknyttet Historisk Institut.

I august 1979 er de tre historiske institutter flyttet til nye og større lokaler i universitetsbygningen på Amager.

Samfundsfag

Af Ole Karup Pedersen

STUDIET AF POLITIK GRUNDLÆGGES

Ved en kongelig anordning af 17. marts 1965 indførtes skoleembedseksamen i samfundsfag ved Københavns Universitet.[1] Når man skal prøve at skildre dette fags udvikling i de forløbne 15 år, må man bevæge sig ud i et næsten uoverskueligt samspil mellem fagets historiske rødder, den internationale akademiske udvikling og dennes afsmitning i Danmark, det danske samfunds økonomisk-politiske udvikling i efterkrigstiden, ændringerne i universiteternes styrelsesformer og hele de sidste årtiers diskussion om, hvad der etablerer og profilerer et universitetsfag. Dette er en så stor opgave, at den ikke vil blive søgt løst her. Men dermed er samtidig tilkendegivet, at denne skildring af fagets udvikling i mange henseender er utilstrækkelig, idet mange forklaringer må savne den dybde og nuancering, som burde have været givet.

Sammen med en række nyetablerede fag ved danske universiteter har samfundsfag ikke haft alt for klare og veldefinerede indre traditioner at bygge videre på. Det har heller ikke fået en rolig og stilfærdig vækstperiode, hvor fagets udøvere i ly for denne verdens larm og tummel har kunnet koncentrere sig om opbygningen af det intellektuelle fundament, uden hvilket et universitetsfag let forfalder til enten ren erhvervsoplæring eller til vejrhaneagtige modeskift med formelle akademiske forklædninger. Det er ikke alene et spørgsmål om tilstedeværelsen af etablerede traditioner, men også om at have mod og råd til en bestandig kritisk selvransagelse. Det er formentlig indlysende, at når fagets udvikling som i denne skildring ses indefra, vil den uvægerligt bære præg af fagets egen forståelse af både ydre vilkår og indre overvejelser om dets placering i en bredere videnskabelig og samfundsmæssig sammenhæng.

1. *Årbog for Københavns Universitet*, 1964-65, s. 133 ff. I det følgende vil denne kun blive citeret som »Årbog«, og der vil i øvrigt kun blive henvist til den, når det skønnes nødvendigt. I det hele taget bygger meget af fremstillingen på interne papirer, der beror i arkivet ved Institut for Samfundsfag, ligesom jeg har benyttet mig af fagets interne meddelelsesblad, »Samfundsfag Kontakt«, der er udkommet siden 1971.

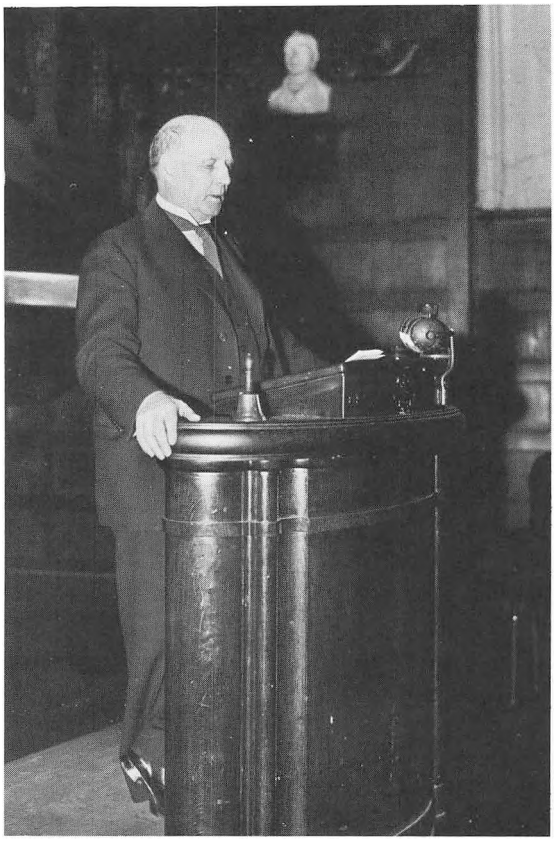

Fig. 132. P. Munch (1870-1948) blev mest kendt som politiker og især som udenrigsminister 1929-40. Men han var samtidig aktiv historiker og lagde vægt på den aktive brug af indsigter, især i den nyeste tids historie. Han grundlagde i 1927 »Institut for Historie og Samfundsøkonomi«, hvis formand han var indtil sin død. Billedet viser ham som foredragsholder i Studenterforeningen omkr. 1930. KB. Billedsamlingen.

Den spinkle tradition

Det er med rette blevet hævdet, at studiet af politik, således som det er blevet universitetsmæssigt etableret i Danmark i løbet af de sidste 20 år, bygger på ganske spæde forbindelser til en bagvedliggende dansk tradition.[2] Men dette er ikke ensbetydende med, at emner og områder, der ligger inden for enhver definition af politik, ikke var blevet behandlet i den danske forskning og undervisning, både på universitetsplan og udenfor. Her skal ikke trækkes for store veksler på linierne tilbage til de ridderlige akademier i Sorø og

2. Sven Henningsen and Erik Rasmussen: *Political Research in Denmark 1960-65*, Scandinavian Political Studies, Vol. 1, 1966, s. 254-57. Peter Nannestad: *Forskningstendenser i politisk videnskab i Danmark 1960-1975*, Økonomi og Politik, 50. årg., 1976, s. 406-18. Samme: *The Growth of a Profession: Political Science in Denmark 1960-1975*, Scandinavian Political Studies, Vol. 12, 1977, s. 13-27. Samme: *Political Science in Denmark: Trends of Research 1960-1975. Some Footnotes to a Bibliography*, sst., s. 85-104.

København eller på megen forskning og undervisning inden for såvel historie, statsvidenskab og jura, som findes omtalt andre steder i dette værk, og som i høj grad beskæftiger sig med politik. I stedet skal der gøres opmærksom på en nutidig udvikling inden for tænkningen om samfundets politiske aspekter, som på mere direkte måde har præget oprettelsen af og videreudviklingen inden for samfundsfag. Her bliver hovedpersonen uundgåeligt *P. Munch,* hvis forestillinger om en institutmæssig beskæftigelse med de seneste perioders politiske historie, et nært samarbejde mellem økonomer og historikere og, sidst men ikke mindst, en formidling af den derved opnåede indsigt til hele skolesystemet og offentligheden i almindelighed, ligger meget tæt op af de formulerede begrundelser, der både indadtil og udadtil gives for indførelsen af universitetsstudier af politik.[3] P. Munchs både faglige og praktiske betydning for etableringen af det »Institut for Historie og Samfundsøkonomi«, der i 1927 blev oprettet i København, og som i de følgende 3 årtier blev en frugtbar faglig arbejdsplads for mange økonomer og historikere, er ikke indtil nu blevet anfægtet. Men virkeliggørelsen af hans mere langsigtede ideer blev ikke opnået inden for dette instituts rammer. For en række yngre historikere, der siden midten af 1930'erne samlede sig om professor *Albert Olsen,* blev instituttet og det dertil knyttede tidsskrift »Økonomi og Politik« en stimulans til at beskæftige sig med den nyeste tids historie i bred forstand. Men hvilken retning denne beskæftigelse skulle tage, og om den skulle føre til etableringen af et nyt akademisk studium, stod endnu ved krigsafslutningen i 1945 hen i det uvisse.

Ydre stimulanser

Det er et generelt træk i den internationale udvikling af studiet af politik, at efterkrigsårene kom til at betyde en stærkt øget offentlig og akademisk interesse for alle fag, der beskæftigede sig med samfundet og forholdet mellem mennesker og samfund. Skal man forklare dette, må man inddrage hele den nyeste udvikling i tænkningen om samfundet, der utvivlsomt var blevet stærkt påvirket af tiden op til og under den 2. verdenskrig. Et sådant arbejde er imidlertid ikke blevet udført, hvorfor det bliver nødvendigt at holde sig til de erklærede begrundelser, der fremhæver betydningen af demokratiets sejr i 1945 og nødvendigheden af grundigere studier af betingelserne for demokra-

3. Ole Karup Pedersen: *Hvad er politik?,* Økonomi og Politik, 50. årg., 1976, s. 330. Samme: Anmeldelse af P. Munchs erindringer, Historisk Tidsskrift, 1977, s. 305-11. Erik Rasmussen: *Statskundskab,* i Gustav Albeck (red.): *Aarhus Universitet 1928-1978,* 1978, s. 341-57. *Samfundsfag,* 1978, især bogens første 3 artikler af Sigurd Højby, Erik Rasmussen og Tage Kaarsted. Lise Togeby: *Den uopslidelige lærebog. En analyse af Folkeskolens samfundslærebøger,* Århus 1978.

tiet og en derpå hvilende formidling.[4] Samtidig blev der givet udtryk for en stor tillid til, at styrkede samfundsvidenskaber ville kunne bistå øvrighed og offentlighed med indsigter, som muliggjorde en bedre, mere fornuftig samfundsindretning.

Mens samfundsvidenskaberne iøvrigt fandtes rigeligt repræsenteret ved de to danske universiteter i Århus og København, var dette ikke tilfældet med sociologien og studiet af politik. For det sidstes vedkommende, skulle den internationale udvikling formidles ind i det danske forsknings- og uddannelsesmiljø, hvorefter konkrete personer skulle gøre sig til talsmænd for dets universitære etablering, inden det fik fodfæste i det danske akademiske miljø.

Det var ikke nogen enkel proces. Ved Københavns Universitet blev den omtalte internationale tendens i første omgang ført ind i historiestudiet, markeret ved begrundelsen for oprettelsen af professoratet i »moderne historie og samfundskundskab« i 1953, der blev besat med *Sven Henningsen.*[5] Kurser i »samfundsvidenskab« hørte allerede forlængst – ligesom gennemgange af nationaløkonomi i overskueligt omfang – med til historiefagets »frynser«, som skulle opfylde læseplanerne i gymnasieskolen om også at give undervisning i moderne samfundsforhold. Det nye var, at der blev oprettet et professorat med dette specifikke indhold, og det indhold, som Sven Henningsen gav disciplinen »samfundskundskab«. Han hørte til i den kreds af yngre historikere, der allerede i studietiden havde arbejdet på »Institut for Historie og Samfundsøkonomi«, hvor han i 1945 blev sekretær, d.v.s. den daglige leder, og samtidig redaktør for tidsskriftet »Økonomi og Politik«. I de første efterkrigsår var han på flere studieophold i USA, og her som ved sin almindelige internationale orientering blev han opmærksom på den nyere udvikling inden for studiet af politik, som han bestræbte sig på at indføre i sin undervisning for de studerende. Hermed indførtes også begrebet »statskundskab« – en nok ikke alt for heldig svedisme – i dansk akademisk sprogbrug om studiet af politik.[6] For de overvejende empirisk indstillede københavnske historikere – lærere såvel som studenter – var det i mange år en sælsom oplevelse at stifte bekendtskab med Hesséns nok ikke så fremragende *Statskunskap* og Morgenthaus *Politics Among Nations.*

4. UNESCO: *Comparative Political Science*, Paris 1950.

5. Årbog 1953-58, s. 122 ff.

6. Om den danske, ja hele skandinaviske usikkerhed om betegnelsen for dette studium, se bl.a. Scandinavian Political Studies, Vol. 1, 1966, og Vol. 12, 1977 i oversigtsartiklerne fra de enkelte lande. Et kuriøst dansk eksempel på misforståelse af indholdet i et politisk studium er afsnittet om »Political Science» i værket *The Humanities and the Sciences in Denmark During the Second World War*, 1948. Afsnittet omhandler udelukkende økonomi – i Danmark kaldet statsvidenskab – samt et lille bidrag om sociologi.

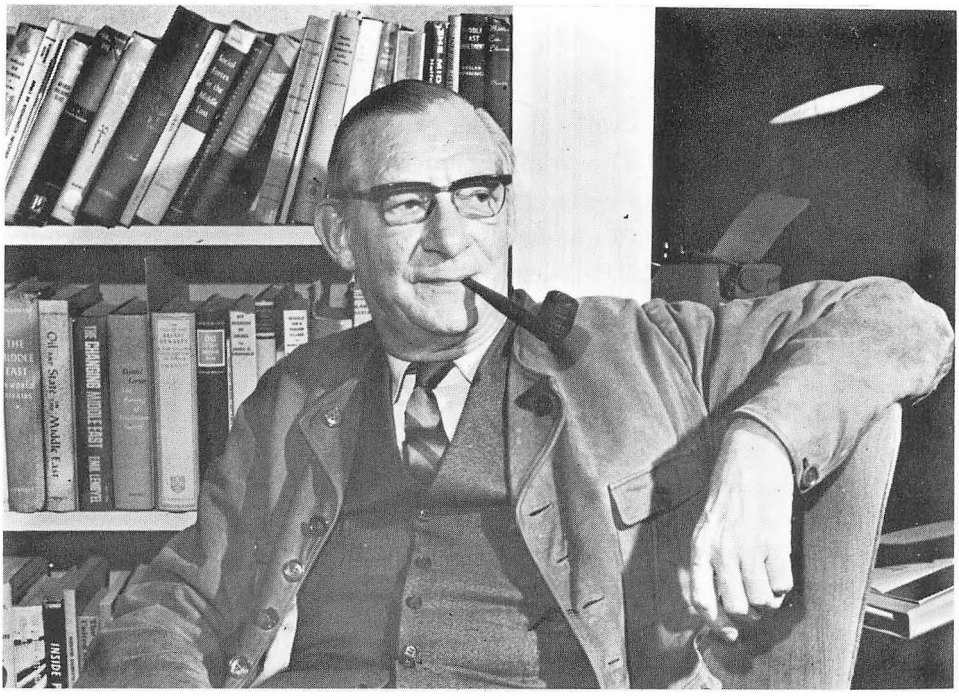

Fig. 133. Professor, dr. phil. Sven Henningsen arbejdede allerede som student ved »Institut for Historie og Samfundsøkonomi« og blev fra 1945 dets sekretær. Ved oprettelsen af det professorat, som han tiltrådte i 1953, indførtes betegnelsen »samfundskundskab« i forbindelse med en lærestol ved Københavns Universitet. Foto i privateje.

En tilsvarende undervisning fandt efterhånden indpas i historiestudiet ved Aarhus Universitet. Her kom en anden yngre historiker fra kredsen omkring Albert Olsen, instituttet og tidsskriftet, *Erik Reske-Nielsen,* til at stå for den. I de nærmest følgende år kan med rette hævdes, at det var enkeltpersoner ved Aarhus Universitet, der tog têten med hensyn til indførelsen af et egentligt universitetsstudium af politik. Det skyldtes især samarbejdet mellem de to professorer *Max Sørensen* og *Troels Fink* fra henholdsvis jura- og historiestudiet, at det i 1958 lykkedes at få oprettet »Institut for Statskundskab« ved Aarhus Universitet og samtidig indført statskundskabsstudiet, der førte til graden »cand. scient. pol.«[7] En tilsvarende fællesindsats over fakultetsgrænser fandtes ikke ved Københavns Universitet. Her var der en udbredt skepsis over for den akademiske lødighed af dette hævdede nye fag, hvis emneområder man mente at beskæftige sig med i forvejen, og hvis ofte fremhævede

7. Erik Rasmussen: *Statskundskab,* i Gustav Albeck (red.): *Aarhus Universitet 1928-1978,* 1978, s. 341-57.

generaliseringer og tendenser til »social ingeniørvirksomhed« ikke vandt megen gehør.

En yderligere ydre impuls, der på endnu nærmere hold manifesterede den internationale udvikling, skulle til, inden studiet af politik blev etableret ved Københavns Universitet. Den kom i form af *Det Nye Gymnasium. Betænkning nr. 269* (1962). Her foresloges indførelsen af en samfundsfaglig gren i gymnasiet, men som forudsætning sattes indførelsen af et universitetsstudium, der kunne garantere uddannelse af lærere i denne grens hovedfag på samme niveau som i gymnasiets øvrige fag.[8] Denne såkaldte »røde betænkning« – udelukkende på grund af omslagets farve – satte for alvor gang i de interne overvejelser på Københavns Universitet om, hvorledes et sådant fag kunne etableres, hvorledes det skulle organiseres, og hvordan det kunne sikres en tilstrækkelig lødighed.

INDFØRELSEN

Fagets oprettelse og organisering

Primus motor i disse overvejelser var *Sven Henningsen.* Hans uofficielle indsats ved udarbejdelsen af »den røde betænkning« er allerede omtalt andetsteds.[9] Det var i høj grad ham, der fremsatte forslag til drøftelserne i universiteternes forskellige organer. Den føromtalte skepsis gjorde sig fortsat gældende. I Det filosofiske Fakultet, som, da der måtte blive tale om en skoleembedseksamen, skulle rumme det nye fag, var der pragmatisk tilslutning til, at der på denne måde tilførtes fakultetet et nyt fag, som ikke umiddelbart kunne ses at støde sammen med de øvrige bortset fra historiestudiet. I Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet var der både blandt jurister og økonomer en udtalt modstand mod fagets juridiske og økonomiske delelementer, som man frygtede for skulle udarte til halvkvalifikation inden for de to fag. Imidlertid var presset ude fra så stort – og blev ikke mindre, da Aarhus Universitet i 1964 kunne påbegynde optagelsen af studenter i samfundsfag ved Institut for Statskundskab – at alle organer i løbet af efteråret 1964 gav deres tilslutning, således at den kongelige anordning som nævnt kunne foreligge i marts måned.[10]

8. Erik Rasmussen: *Nogle bemærkninger om hvordan samfundsfag blev til*, i *Samfundsfag*, 1978, s. 14-21.

9. Anf. arb., s. 17 f.

10. Ovenstående bygger på Københavns Universitet, Konsistoriums arkiv, j.nr. 135/57.

Men endnu skulle mange spørgsmål afklares, hvis man skulle være parat til at modtage de første studenter 1. september s.å. Administrativt og universitetsorganisatorisk blev faget henlagt under det bestående »Institut for Samtidshistorie og Statskundskab«, hvis bestyrer var Sven Henningsen. Dette institut var blevet oprettet i 1960 ved en opdeling af det tidligere omtalte »Institut for Historie og Samfundsøkonomi« i ialt tre institutter, hvoraf de to øvrige var Historisk Institut og Økonomisk Institut.[11] Men vigtigere end selve opdelingen var nok, at institutterne blev direkte underlagt Københavns Universitet i alle bevillingsmæssige og styrelsesmæssige henseender.[12] Noget paradoksalt kan det formuleres på den måde, at først med opsplitningen af det, som havde været hovedindholdet i P. Munchs faglige forestillinger, lykkedes det at gennemføre en anden af hans kongstanker, nemlig den fuldstændige integration i universiteternes forskning og undervisning af nyere samfundsudvikling. Det nye »Institut for Samtidshistorie og Statskundskab« var startet meget beskedent; først i 1963 ansattes der en amanuensis og året efter endnu en. Da der ikke var knyttet nogen undervisning til instituttet, var disse to stillingers indhold udelukkende forskningsmæssig; for den enes vedkommende formuleret bredt som »Statskundskab«, for den andens som »International politik, herunder studiet af internationale konflikter«. Stillingerne blev besat med to ikke helt nyuddannede historikere, der efter endt uddannelse på forskellig måde havde vist interesse for at beskæftige sig med nyere politiske forhold og studiet heraf. I 1963 ansattes også en halvtids kontorassistent, og ved en ekstraordinær bevilling fra Undervisningsministeriet direkte til instituttet etableredes en forskningsgruppe på i alt 3 medarbejdere omkring emnet »Nedrustningsstudier«. Også disse 3 var historikere af uddannelse. Denne pludselige og meget kraftige vækst i instituttets medarbejderkreds fandt således sted, inden et egentligt studium af politik var blevet indført ved Københavns Universitet. Skal man prøve at forklare den, må man – foruden at påpege Sven Henningsens energiske indsats – igen gå uden for universitetet og inddrage den stigende interesse, både internationalt, nordisk og nationalt for samfundsudviklingens politiske aspekter, herunder ikke mindst på det internationale plan, hvor spørgsmål om styring og løsning af internationale konflikter var sat i centrum.[13]

Det var utvivlsomt også af væsentlig betydning, at Danmark netop i disse

11. Økonomi og Politik, 34. årg., 1960, s. 175.
12. Årbog 1963-64, s. 280.
13. Ole Karup Pedersen: *Studiet af internationale konflikter efter 1945*, Historisk Tidsskrift, 12. rk. II, 1966, s. 123-38.

år havde en undervisningsminister, *K. Helveg Petersen,* som personligt interesserede sig for disse spørgsmål og gjorde meget for at fremskaffe de fornødne bevillinger.

Instituttet var således i besiddelse af en medarbejderkreds, som også kunne varetage de rent administrative opgaver. Den ene af medarbejderne ved »Nedrustningsstudierne« blev i august 1965 ansat som den første amanuensis i samfundsfag, og det påhvilede ham sammen med endnu en amanuensis, der blev ansat måneden efter, at overvåge de praktiske sider af studiets igangsættelse. Samtidig blev der knyttet endnu en kontorassistent til instituttet. Instituttets lokaleproblemer havde indtil 1963 været overskuelige, idet dets eneste lokale var bestyrerkontoret på 2. sal i Studiegården. I 1964 ønskede Økonomisk Institut at overtage dette kontor, hvorfor instituttet fik anvist lokaler – i alt 4 kontorer – i ejendommen Skt. Pedersstræde 19 i stuen. Dette forslog dog ikke ved igangsættelsen af samfundsfag, hvorfor der yderligere anvistes instituttet 2 kontorer i Museumsbygningen i Krystalgade, foruden at instituttet fik overladt 3 rum til indretning af et bibliotek, der blev opstillet i løbet af foråret og sommeren 1965. Grundstammen i dette bibliotek udgjordes af et betydeligt antal bøger, som instituttet havde overtaget ved delingen i 1960. Siden havde midlerne til nye boganskaffelser været beskedne, men i forbindelse med oprettelsen af samfundsfag fik instituttet tildelt en ekstraordinær bevilling på 75.000 kr., som muliggjorde supplering, således at et rimeligt forsynet hånd- og studiebibliotek kunne stå til rådighed for de studerende. Undervisningslokaler måtte fremskaffes i de forskellige bygninger, som universitetet rådede over i den indre by.

Det lykkedes at få alle ydre faciliteter bragt til stede, således at man var parat til at modtage de første studerende den 1. september 1965. Der havde været en betydelig forhåndsinteresse for studiet, især blandt historiestuderende, som enten ønskede at overgå til det nye fag som hovedfag eller havde håbet at kunne kombinere deres hovedfag med et bifag i samfundsfag. For de sidste var det en skuffelse, at faget i første omgang kun kunne studeres som hovedfag.

Skal man summere op, hvad der betingede indførelsen af et studium af politik ved Københavns Universitet, må man således følge samspillet mellem ydre og indre vilkår ved universitetet. Det kan ikke hævdes, at studiet opstod på grundlag af nogen stærk indre tradition, som netop på dette tidspunkt tilsagde, at oprettelsen af et selvstændigt studium var påkrævet. På den anden side kan man påpege den internationale udvikling, der naturligt også satte sig spor i Danmark og fandt sine talsmænd. Her gik Aarhus Universitet i spidsen ved oprettelsen af et egentligt statskundskabsstudium, og ved Københavns Universitet var det først kravet om oprettelsen af en gymnasielæreruddannel-

se til at varetage undervisningen i den nyoprettede samfundsfaglige gren, der skabte de tilstrækkelige indre forudsætninger for fagets oprettelse. Det havde nogle vigtige følger. For det første blev faget på den måde fortrinsvis betragtet som et skoleembedseksamensfag under Det filosofiske Fakultet, mens det internationalt – og i øvrigt også i Århus – som regel blev henregnet til samfundsvidenskaberne inden for de daværende rets- og statsvidenskabelige fakulteter. For det andet var det med betegnelsen samfundsfag ingenlunde på forhånd givet, at studiet af politik skulle blive det centrale element i studiet, idet gymnasiets læseplaner lagde lige megen vægt på sociale, økonomiske og politiske aspekter af samfundsudviklingen. For det tredje var det stærke islæt af historikere, der reelt kom til at præge fagets oprettelse og igangsættelse, med til at påvirke dets rent faktiske udformning og indhold.

DE YDRE RAMMER GENNEM 15 ÅR

Forud for skildringen af det, der er det væsentligste for et universitetsstudium, nemlig udviklingen af dets faglige indhold i såvel forskningen som formidlingen heraf, vil det være formålstjenligt at føre fremstillingen af de ydre vilkår til ende. I flere henseender var der naturligvis tale om fælles vilkår, som gjaldt alle fag ved Københavns Universitet, og som derfor ikke skal gøres til genstand for særskilt omtale her. Det gjaldt således den samlede bevillingsmæssige situations omskiftelser, ændringerne i forbindelse med indførelsen af den nye styrelseslov, herunder indførelsen af studienævn, samt indførelsen af en ny stillingsstruktur for det heltidsbeskæftigede videnskabelige personale. Det gjaldt også hele den øgede uddannelsesstøtte, den offentlige, ofte skarpe debat om forholdet mellem universiteter og samfund, som fulgte i kølvandet på det såkaldte »studenteroprør« i 1968 og med særlig styrke efter etableringen af de nye universiteter i Odense, Roskilde og Aalborg. I den forbindelse fik hele den administrative nyindretning af Undervisningsministeriets opbygning og den voksende interesse for planlægning og styring af såvel forskning som uddannelse naturligvis også sin betydning. Nogle af disse fælles vilkår fik særlig betydning for samfundsfags udvikling, hvorfor det vil være nødvendigt senere at vende tilbage til dem.

Tilgang af studenter og lærere

Et afgørende særligt vilkår for samfundsfag var tilgangen af studerende til faget. I hosstående diagram er aftegnet den markante, for ikke at sige

eksplosive tilgang af studerende, der kulminerede i 1970 for derefter at falde til et forholdsvis stabilt leje omkring 200 studiestartere indtil 1976, hvor indførelsen af adgangsbegrænsningen førte til et drastisk fald. Den stærkt øgede tilgang af studenter i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne hører nok til de fælles ydre vilkår for de fleste universitetsfag, men havde sin særlige virkning på et nyt fag under stadig opbygning.

Den havde som øjeblikkelig og direkte virkning et behov for en forøgelse af heltidsansatte videnskabelige medarbejdere, der kunne meddele undervisning på en tilstrækkelig forskningsmæssig baggrund. Men eftersom faget var nyt, og der endnu ikke inden for landets grænser fandtes ret mange kandidater, som havde gennemgået en universitetsuddannelse inden for studiet af politik eller samfundsfag, måtte rekrutteringen af det nødvendige videnskabelige personale foregå blandt kandidater med meget forskelligartet uddannelsesmæssig baggrund og tradition, hvilket forståeligt ikke øgede homogeniteten i medarbejderkorpset. Dertil kom, at rekrutteringen måtte foregå i en periode, hvor beskæftigelsesvilkår for færdigtuddannede kandidater var yderst gunstige, hvorfor konkurrencen om kandidater var meget udtalt. Et nyt fag med begrænset akademisk status og erfaring kunne måske virke mindre tiltrækkende. De, der søgte til samfundsfag, måtte være indstillet på en videreuddannelse på egen hånd, hvor de foruden at skulle bibringe det nye fag indsigter, metoder og traditioner fra deres oprindelige uddannelse, måtte kunne omsætte disse i et samarbejde med kolleger fra andre fag og være parat til at sætte sig ind i helt nye områder. Den positive side heraf var, at de ansatte ved samfundsfag uundgåeligt blev tvunget ind i et tværfagligt miljø i forhold til de mere traditionsbundne fag. Men den negative var, at de ofte på grund af det meget store undervisningspres blev tvunget til at klare dagen og vejen med den faglige ballast, som de bragte med sig fra deres oprindelige uddannelse. Dog skal der gøres opmærksom på, at den stærkt øgede studentertilgang ikke automatisk omsattes i et dertil svarende antal faste stillinger. Såvel i faget som i dets overordnede organer var man opmærksom på de nævnte rekrutteringsproblemer, hvorfor man ønskede at afvente en stabilisering i studenterbestanden, inden den udløste en øget oprettelse af faste stillinger. I mellemtiden søgte man at klare de mest påtrængende undervisningsopgaver ved hjælp af deltidslærere, især i form af de såkaldte eksterne lektorater, men for nogle deldiscipliner med ældre studerende som undervisningsassistenter. Dette medførte tilknytninger til fagets undervisning af et betydeligt antal lærere, hvis forpligtelser over for fagets samlede videreudvikling naturligvis måtte være begrænsede.

Men det samlede resultat af såvel den kraftige studentertilgang som det øgede antal faste medarbejdere samt deltidslærere var, at samfundsfag

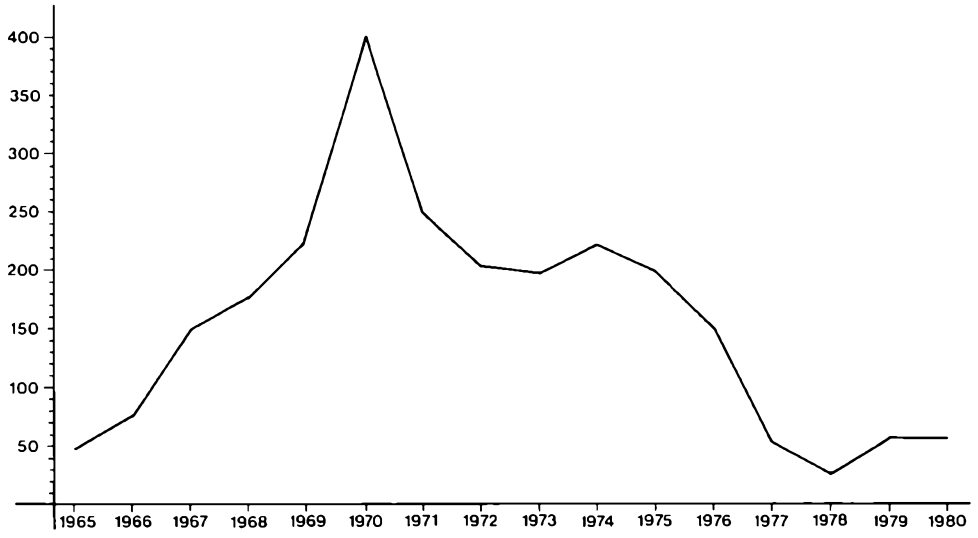

Fig. 134. Studentertilgang til samfundsfag 1965-80. Tallene omfatter alle studiestartere, dvs. nyimmatrikulerede, studieskiftere og bifagsstuderende. Indtil 1970 er tallene forbundet med stor usikkerhed, idet indskrivningen ikke altid var nøje fagspecificeret. Samlet bestandstal findes kun fra 1971. Indtil 1976 svinger det omkring 900 studerende, derefter falder det til godt 600 i 1979. Tegning af Hanne Rasmussen.

allerede omkring 1970 var blevet et af de kvantitativt tungestvejende fag i Det filosofiske Fakultet. Set ud fra en kortsigtet virksomhedsbetragtning kunne dette forekomme yderst tilfredsstillende. Men vurderet ud fra hensigten med at opbygge et fagligt forsvarligt universitetsstudium var det mere problematisk.

Institutudbygningen

Den kraftige kvantitative vækst medførte naturligt også et behov for yderligere lokaler og øvrige faciliteter. I 1966 flyttede instituttet fra lokalerne i Skt. Pedersstræde og Museumsbygningen til den af universitetet lejede ejendom i Rosenborggade 15-17, den hidtidige K.F.U.M.-borg. Her fik det lokalefællesskab med Sociologisk Institut og Institut for Navneforskning. Et særligt administrativt fællesskab blev oprettet med det endnu nyere fag kultursociologi, hvis professor *Verner Goldschmidt* dermed indtrådte i medarbejderkorpset. Dette fællesskab ophævedes dog året efter, idet der oprettedes et selvstændigt Institut for Kultursociologi.

Siden har instituttet haft sit faste tilholdssted i Rosenborggade 15, kaldet Rosenborg-annexet. Det er dog først i de allerseneste år – i forbindelse med udbygningen af universitetet på Amager – lykkedes at samle samtlige

medarbejdere og afholde al undervisning her. Siden 1978 er bygnings- og biblioteksfællesskabet med faget kultursociologi blevet genetableret ved dette fags tilbageflytning til Rosenborg-annexet. De to institutter er nu de eneste i hele bygningen, der i mellemtiden er blevet erhvervet af Københavns Universitet.

Instituttet for Samtidshistorie og Statskundskab udbyggede fra 1965 sin medarbejderstab til at kunne levere undervisning både inden for historie i de områder, som lå inden for Sven Henningsens professorat, og i samfundsfag. I konsekvens af den nye styrelseslov og den deraf følgende reorganisering af universitetet blev det nødvendigt at tilstræbe så nært sammenfald som muligt mellem fag og institutter. Det medførte, at instituttet i 1972 blev delt i to: Institut for Samtidshistorie, hvortil blev knyttet de medarbejdere, der underviste i faget historie, og Institut for Samfundsfag. Hermed blev den direkte linie tilbage til det oprindelige institut for Historie og Samfundsøkonomi afbrudt, og helt konkret betød det, at Sven Henningsen ikke længere kunne bevare nogen tilknytning til samfundsfag og heller ikke være bestyrer for instituttet. I stedet udpegedes bestyreren af og blandt det nyoprettede institutråd. Denne post har siden været besat af skiftende faste medarbejdere ved instituttet. Der har i institutrådet været tilslutning til den opfattelse, at sådanne poster – således også medlemskab af fakultetsrådet, hvor faget til stadighed har haft 1 repræsentant, samt medlemskab af studienævnet – måtte gå på skift mellem medarbejderne for at opnå en rimelig fordeling af den administrative arbejdsbyrde. Samtidig ønskede man at undgå, at enkelte medarbejdere koncentrerede sig om disse poster. Der ligger således ikke en negligering af det administrative arbejde heri, idet det jo ofte er langt mere fagpolitisk end egentligt administrativt, men langt snarere en bestræbelse på, at alle inddrages i og gøres medansvarlige for denne side af instituttets virksomhed. Til konkretisering heraf oprettede de faste heltidsbeskæftigede videnskabelige medarbejdere en helt privat – og hermed menes hverken styrelseslovs- eller statutmæssigt hjemlet – »valggruppe«. Den har i årenes løb udviklet sig til disse medarbejderes faste baggrundsgruppe, hvor alle spørgsmål af fælles interesse for hele faget bliver forelagt og gennemdrøftet, inden der tages beslutning om dem i de formelle organer. Denne »valggruppe« har haft den vigtige funktion, at fagets faste videnskabelige medarbejdere udadtil har kunnet optræde i enighed, og at de uenigheder, som naturligt gør sig gældende inden for denne gruppe, har kunnet gennemdrøftes og -bearbejdes, inden de blev udmøntet i en ydre stillingtagen. Dette har haft betydning ikke blot for faginterne beslutninger og udviklinger i forhandlinger med øvrige repræsenterede grupper – her først og fremmest studenterne, hvis faste organisationsmåde nok har været inspirerende – men også for hele fagets

Fig. 135. Rosenborgannekset, Rosenborggade 15. Bygningen er opført kort efter århundredskiftet som hovedbygning for KFUM i København. Allerede i begyndelsen af 1960'erne begyndte Københavns Universitet at leje lokaler til undervisning i bygningen, og i 1966 lejede universitetet hele bygningen til indretning af institutter. Samme år flyttede Samfundsfag hertil. Bygningen ejes nu af universitetet. Foto i privateje.

og instituttets ydre fremtræden. Der har vanskeligt udefra kunnet spilles på den tilstedeværende brydning i gruppen af faste videnskabelige medarbejdere. Men en sådan fast disciplineret gruppe har naturligvis også sine negative sider, idet enigheden inden for gruppen kan tendere imod den mindste fællesinteresse og derfor risikere at få en meget konserverende virkning, ligesom beslutningsgangen i alle spørgsmål bliver meget træg. For samfundsfags vedkommende, hvor hovedproblemet har været opbygningen af et fagligt forsvarligt universitetsstudium fra grunden og samtidig en overholdelse af og tilslutning til de vilkår – herunder den højere grad af fagpolitisering – som styrelsesloven rummer, må virkningen af »valggruppen« alt i alt vurderes positivt. Dens betydning for en kollektivisering af det faglige ansvar har i hvert fald såvidt angår fagets formidling – bl.a. i undervisningen – været stor, og den har i flere konkrete tilfælde kunnet markere den tærskel for, hvad de faste medarbejdere har fundet fagligt forsvarligt, uden hvilket et universitetsfag risikerer at gå i opløsning. Den bagvedliggende ideologi er, at de faste videnskabelige medarbejdere har et særligt – om ikke regelbundet klart

Fig. 136. Situation fra et møde i de heltidsbeskæftigede videnskabelige medarbejderes »valggruppe« 1975. På billedet ses fra venstre til højre Bertel Heurlin, Leif Pedersen, Gunnar Sjöblom, Torben Grage, Søren Villadsen, Hanne Juul Jørgensen, Lars Bille, Kirsten Thomsen, Peter Dencik og Karl-Henrik Bentzon. Foto i privateje.

formuleret – ansvar for et universitetsfags udvikling og faglige stade. En ideologi, som ikke vinder almindelig tilslutning, hverken inden for eller uden for danske universiteter, men som er blevet fastholdt på samfundsfag.

Nu er ovenstående naturligvis set fra de faste videnskabelige medarbejderes side. Det er indlysende, at set fra f.eks. studenterside har »valggruppens« tilstedeværelse nærmest været en forhindring for en hurtig gennemførelse af deres ønsker og synspunkter, fordi de aldrig har kunnet manøvrere med en splittet videnskabelig gruppe, hvoraf nogle i hvert fald var indstillet på at støtte dem i de besluttende organer. Som det vil fremgå senere er dette dog ikke ensbetydende med, at studentersynspunkter ikke har haft væsentlig betydning for fagets udvikling og nuværende stade. De har blot måttet underkastes en prøvelse og drøftelse i »valggruppen«, inden de har kunnet omsættes til vedtagelser i de besluttende organer. Under dem er der ofte blevet nedsat underudvalg, hvor en egentlig fagpolitisk forhandling med både given og tagen har fundet sted. Men det skal erkendes, at hvor kompromisser ikke har kunnet findes, har det gennemgående været den opnåede enighed

Fig. 137. Det første møde med instituttet var gennem mange år dette forkontor med det opretstående telefonbord. På billedet ses sekretærerne Annie Mortensen og Birthe Nyholm efter at de har fordelt dagens post, som blev afhentet af medarbejderne i samme kontor. Foto i privateje.

blandt de faste videnskabelige medarbejdere, der har slået igennem. Så langt har den ovennævnte ideologi vist sin gennemslagskraft.

Instituttets teknisk-administrative personale har talmæssigt slet ikke holdt trit med med antallet af studenter og faste videnskabelige medarbejdere. Der er knyttet ialt 4 heltidsstillinger som sekretærer til instituttet, og dette fører i særlig hektiske perioder til et hårdt arbejdspres for dette personale.

Fakultetsskift

Den skildrede, af ydre vilkår afledte indre organisering og opbygning af et forhandlingsmønster og et administrationsapparat har også haft betydning for andre sider af hele fagets optræden udadtil. Fagets fakultetstilknytning blev optaget til ny overvejelse ved hele reorganiseringen i 1972. Der var aktuelt tale om, hvorvidt faget fremtidigt ønskede at forblive under Det humanistiske Fakultet eller foretrak at overgå til Det samfundsvidenskabelige

Fakultet. Spørgsmålet blev behandlet udførligt i »valggruppen«, hvor der var et klart flertal for at forblive i Det humanistiske Fakultet, mens studenterne nåede til enighed om at foretrække overgang til Det samfundsvidenskabelige Fakultet. I institutrådet gjorde de faste videnskabelige medarbejderes stemmeovervægt udslaget, og faget forblev under Det humanistiske Fakultet. Kun 4 år senere – men under indtryk af en ganske uforudset ydre situation, som straks skal omtales – skiftede de to grupper totalt standpunkt. I 1976 var det »valggruppen« og dermed de faste videnskabelige medarbejdere, der gik ind for overflytning til Det samfundsvidenskabelige Fakultet, mens studenterne nærmest var imod og i hvert fald forlangte så mange forhold afklarede først, at deres standpunkt blev et nej. Igen afgjorde de faste videnskabelige medarbejderes stemmevægt i institutrådet, denne gang forøget med TAP-personalets, sagen, og bestyreren kunne henvende sig til de to fakulteter med en anmodning om overflytning.

Ønsket om fakultetsskifte hang sammen med hele den parlamentariske og centraladministrative bestræbelse for at nå frem til en centralt styret forsknings- og uddannelsudvikling for Danmark som helhed. I denne bestræbelse nesatte undervisningsministeren i 1974 en række faglige landsudvalg til at rådgive sig med hensyn til dimensioneringen af de forskellige uddannelsesområder inden for de højere læreanstalter. Her blev samfundsfag – der foruden ved Københavns Universitet også fandtes ved landets øvrige 4 universiteter – rimeligt nok placeret i det samfundsvidenskabelige landsudvalg som det eneste fag fra Det humanistiske Fakultet. I udvalgets overvejelser blev det udelukkende betragtet som et skoleembedseksamensfag, hvad det jo også var. Men man inddrog ikke de arbejdsområder uden for gymnasieskolen og HF, hvor fagets kandidater – som kandidater fra en række andre humanistiske fag – kunne anvendes og allerede havde fundet anvendelse. Set fra et overordnet planlægningssynspunkt var dette forståeligt; man må arbejde med store blokke af rimeligt klart omfang, og kan dårligt tage hensyn til småafvigelser fra det fremherskende mønster. Men for dimensioneringen af samfundsfag blev resultatet af disse overvejelser i landsudvalget, at man ved en afvejning af mange forskellige hensyn – herunder videreudbygningen af de nye universiteter samt de yderst negative beskæftigelsesprognoser for samfundsfagkandidater i gymnasieskolen og HF – i 1976 nåede frem til at foreslå faget nedlagt ved Københavns Universitet. Det var naturligvis ikke ensbetydende med nedlæggelse af instituttet, men ville som konsekvens få, at der ikke ville blive optaget nye studenter ved faget, og at de til instituttet knyttede ressourcer derfor i løbet af en overskuelig årrække måtte nedskæres ganske betydeligt, eventuelt overføres til andre fag ved Københavns Universitet. Dermed ville godt 10 års anstrengelser for at opbygge et fagligt forsvarligt

Samfundsfag udgår næste år på Københavns Universitet

Direktoratet for De Videregående Uddannelser foreslår, at Københavns Universitet i 1977 ikke optager nye studenter til faget samfundsfag. Direktoratet har dermed taget hensyn til det forslag, som Det faglige Nedlæg samfundsfagsstudiet på Københavns (og Århus) Universitet.

Ved forslagets fremsættelse sagde udvalgets formand, professor Jørn Henrik Petersen, at når et flertal i landsudvalget gik ind for benhavns Universitet. 2: En geografisk spredning af uddannelserne og 3: En styrkelse af centertanken. Udvalget foreslog derfor, at tilgangen til studiet blev skåret ned fra ca. 250 (1975-tal) til 75. De 75 studenter skulle da indføres der generel adgangsbegrænsning — højst optage i alt 20.000 studerende. Direktoratet har nu udarbejdet forslag om, hvorledes de 20.000 skal fordeles. Forslaget er for tiden til udtalelse på de enkelte uddan-

Københavns Universitet kan blive Vesteuropas eneste uden et studium i politik

»Hvis Instituttet for Samfundsfag ved Københavns Universitet nedlægges, betyder det, at landets eneste rigtigt gennemprovede og mest udbyggede samfundsfagstudium forsvinder. I Århus har studiet altid stået lidt i skyggen af scient. pol. uddannelsen, og ved centeruniversiteterne er det slet ikke gennemprøvet.«

Sådan kommenterer Københavns Universitets Institut for Samfundsfag den indstilling fra Det faglige landsudvalg for samfundsvidenskabelige og sociale uddannelser til Undervisningsministeriet, der går ind for, at samfundsfagstudiet ved Københavns og Århus Universitet nedlægges. Udvalget er rådgivende for ministeriet, og forslaget er et led i bestræbelserne for at begrænse adgangen til samfundsfagstudiet.

Det er første gang, et fag foreslås nedlagt, uden at de berørte institutioner tages med på råd. Repræsentanter for Instituttet for Samfundsfag ved Københavns Universitet og rektor Morten Lange, fremlagde i går instituttets synspunkter.

die, er RUC. Københavns

Ministermøde skal slutte fire års usikkerhed om universitets-uddannelse

Af

Merete Bjørn Hanssen

Københavns Universitets Institut for Samfundsfag håber i næste uge ved et møde med undervisningsminister Dorte Bennedsen at få gjort ende på fire års usikkerhed om instituttets fremtid. Usikkerheden drejer sig om, hvorvidt Københavns Universitet må oprette en forvaltningsuddannelse, der

ningsvis oplyses det, at der efter 15. juni fra universitetet kan gives oplysning, om de kan komme til at tage forvaltningsuddannelsen. I øjeblikket er hverken tilmeldingssekretariatet eller instituttet i stand til at give svar. Og de får daglig henvendelser.

»Oprindelig skulle afgørelsen være truffet i marts«, oplyser institutbestyrer lektor L. C. Bille. »Men så viste det sig, at de forskningsmæssige konsekvenser ikke som lovet var undersøgt. Nu er imidlertid alle parter

ning i København. Får København lov til at optage væsentligt flere studerende, mener rådet, det kan få uheldige konsekvenser for Århus. Fordi sagen har været så langvarig og speget, har Københavns Universitet bedt om aktindsigt.

»Den har bekræftet vor fornemmelse af at være en brik i et større spil«, siger lektor Bille. Instituttet skal, hvis den ny uddannelse godkendes, flyttes fra det humanistiske til det samfundsvidenskabelige fakultet.

Fig. 138. Samfundsfags beståen eller nedlæggelse har siden 1976 ofte været genstand for mere eller mindre dramatiske omtaler i dagspressen. Her ses et udsnit af de mere stilfærdige overskrifter; de er alle fra Berlingske Tidende fra 1976 til 1980.

studium af politik ved Københavns Universitet have været spildt, ligesom samme universitet – i forhold til den almindelige internationale udvikling – ville være ret enestående ved ikke at rumme et sådant studium. Såvel fagets repræsentanter som rektor ved Københavns Universitet imødegik overfor undervisningsministeren indstillingen fra det faglige landsudvalg. Det lykkedes da også – blandt andet ved en betydelig indsats fra fages fakultetsrådsrepræsentant og instituttets bestyrer i fællesskab – i første omgang at bevæge ministeren til at tillade et begrænset optagelsestal på 50. Men derved var truslen mod studiet af politik i den udformning det gennem etableringen af samfundsfag havde fået ved Københavns Universitet ikke afværget. Den var blot udskudt.

Det var i denne situation, at fagets faste videnskabelige medarbejdere fremsatte deres ønske om fagets overflytning til Det samfundsvidenskabelige Fakultet, hvor dets ressourcer i forbindelse med en overbygning af forvaltningsmæssig karakter måtte anses for bedre at kunne udnyttes end ved udelukkende at fastholde dem ved et humanistisk skoleembedseksamensfag. Samtidig udarbejdedes i løbet af 1977 et forslag til en sådan forvaltningsmæssig overbygning, og det blev umiddelbart tilstillet det faglige landsudvalg for at kunne indgå i dets videre overvejelser.

Dette forslags lange og trange gang gennem universitetets interne organer skal ikke gennemgås i detaljer her. Mange af problemerne – bl.a. ved behandlingen i fagets studienævn og senere i de højere organer – skyldtes også forskellige fagpolitiske synspunkter, som bedre forstås i forbindelse med den senere skildring af fagets indre faglige udvikling. Her er det tilstrækkeligt at notere, at Undervisningsministeriet i 1979 tilstillede Københavns Universitet et forslag fra det faglige landsudvalg, som indebar samfundsfags indarbejdelse i en mere omfattende samfundsvidenskabelig uddannelse, og samtidig udbad sig en udtalelse herom. Københavns Universitet svarede i løbet af efteråret 1979 og samtidig vedtog Konsistorium at overflytte Institut for Samfundsfag til Det samfundsvidenskabelige Fakultet under forudsætning af den nye uddannelses indførelse. Undervisningsministerens principbeslutning herom kom i juni 1980, og i henhold til vedtagelsen i Konsistorium blev faget og instituttet pr. 1. september 1980 overflyttet til Det samfundsvidenskabelige Fakultet, hvor det altså nu befinder sig.

Nationale og internationale kontakter

Til et fags ydre rammer hører også det mere omfattende faglige miljø, som det søger at placere sig i forhold til. For samfundsfags vedkommende var det i de

Fig. 139. Således opfattede en københavnsk samfundsfagskandidat overvejelserne i Det faglige landsudvalg, da det i 1976 fremsatte forslag om nedlæggelsen af Samfundsfag ved Københavns Universitet. Tegning af Poul Bache fra Universitetsavisen april 1976.

første mange år helt nærliggende at knytte forbindelser til og søge inspiration fra statskundskabsstudiet i Århus. Dette antog mange forskellige former, men blev fortrinsvis institutionaliseret i Dansk Selskab for Statskundskab, som blev grundlagt ved et stiftende møde på Jyderup Kro i 1964, hvor *Sven Henningsen* fra København, *Erik Rasmussen* og *Poul Meyer* fra Århus blev de drivende kræfter gennem mange år. Igennem dette selskab er instituttet også tilknyttet IPSA, International Political Science Association, og mange af medarbejderne har i årenes løb deltaget i denne organisations kongresser og øvrige arbejde. I 1976 tilknyttedes instituttet ECPR, European Consortium for Political Research, hvis mange faglige arrangementer i form af work-shops om mere begrænsede emner har været en vigtig inspirationskilde for mange. Samme år indmeldtes instituttet i IPRA, International Peace Research Association, og flere medarbejdere har i årenes løb deltaget i nordiske fredsforskningskongresser.

I det hele taget blev de nordiske kontakter hurtigt etableret allerede fra fagets begyndelse. Herunder bør særskilt nævnes kontakter til de norske og svenske udenrigspolitiske og politologiske institutter, men også forbindelser til de finske faglige miljøer har været hyppige. Faglige kontakter og inspirationer foregår under mange forskellige former; for de nordiske forbindelsers vedkommende har deltagelse i indbyrdes bedømmelsesarbejder ved stillingsbesættelser og indleverede afhandlinger været et væsentligt islæt.

I det nationale miljø er forbindelserne til såvel statskundskabsstudiet i Århus som samfundsfagsstudierne ved de øvrige universiteter i årenes løb blevet knyttet tæt gennem gensidig censurvirksomhed og deltagelse i gensidig bedømmelse. Efter udbygningen af studiet ved samtlige 5 universiteter har faget ved Københavns Universitet anset det som sin rimeligste placering at være ét af disse på lige fod med de andre til gensidig inspiration for hele det danske politologiske faglige miljø. Der findes naturligvis forskelle og faglige nuancer mellem studierne ved de 5 universiteter, men de er ikke større, end at en fælles faglig referenceramme til stadighed har kunnet opretholdes.

STUDIETS FORM OG INDHOLD

Som skoleembedseksamensfag og placeret under Det humanistiske Fakultet har samfundsfag hidtil været underlagt de fælles overordnede regler for studier af denne art, ligesom kandidatbetegnelsen har været den samme som for de øvrige humanistiske fag: cand. phil. ved bestået hovedfagseksamen og cand.mag. når der var bestået en bifagseksamen i forbindelse hermed.

Indførelsen af et konferensstudium har aldrig været til seriøs overvejelse, idet etableringen af licentiatstudier ved de humanistiske fag i 1969 overflødiggjorde sådanne overvejelser.

Som omtalt begyndte studiet i 1965 udelukkende som hovedfag. Først efter flere forhandlinger mellem fagenes repræsentanter ved Aarhus og Københavns universiteter blev der i 1968 åbnet mulighed for at aflægge bifagseksamen i faget. Den forsinkede indførelse af bifag skyldtes tvivl om, at det ville være muligt inden for et normeret 2-årigt studieforløb at opnå de tilstrækkelige kvalifikationer til at varetage undervisningen i samfundsfag i gymnasiet og HF.

Den oprindelige studieordning

Studiets rammer var fastlagt i den allerede nævnte anordning af marts 1965.[14] Heri anførtes eksamensfordringerne og -bestemmelserne for både forprøve og endelig eksamen. Det fremgår heraf, at forprøven omfattede disciplinerne moderne historie, dansk økonomisk-social samfundsbeskrivelse, nationaløkonomi og sociologi, og at der ved eksamen skulle afholdes prøver i nationaløkonomi, dansk økonomisk-social samfundsbeskrivelse og sociologi. Endelig eksamen omfattede disciplinerne almindelig statskundskab, det danske politisk-retlige system samt international politik, og der skulle afholdes prøver i almindelig statskundskab, international politik, retsreglerne og deres samfundsmæssige funktion, samt de særligt studerede områder. Disse sidste udgjorde mere afgrænsede konkrete emneområder, som studenterne kunne indstille sig til efter eget valg; som eksempler kan anføres »Dansk skolepolitik 1903-58«, »Udviklingen i det arbejdsretlige system 1899-1956« og »Det nordiske samarbejde i internationale organisationer 1920-1939«. Endelig fordredes det, at studenterne skrev et speciale, hvis emnevalg kunne finde sted inden for dansk samfundsbeskrivelse, statskundskab og international politik.

Som det fremgår af disse rammer var formålet med samfundsfag at sammenføre en række hidtil adskilte discipliner for at nå frem til en omfattende forståelse af de forskellige aspekter af samfundsudviklingen. Prioriteringen af de forskellige discipliner var ikke klart fastsat. Men at hovedvægten lå i de politologiske og økonomiske discipliner, og herved altså især på samspillet mellem politiske og økonomiske aspekter af samfundsudviklingen, syntes dog at fremgå af disciplinernes respektive placering på henholdsvis forprøve og endelig eksamen og ikke mindst det bundne

14. Se note 1.

emnevalg ved udarbejdelsen af specialet. På den anden side var det også tilkendegivet, at både historie og sociologi var nødvendige forudsætninger for at opnå den ønskede forståelse af dette samspil, mens de retlige aspekters placering og dermed betydning var mindre klargjort. At netop sammenføringen og samspillet mellem de nævnte discipliner var tilsigtet, fremgår også af anordningens bestemmelse om, at undervisning og eksamination skulle besørges »ved samvirke mellem lærerne under henholdsvis det rets- og statsvidenskabelige ... og det filosofiske fakultet«.

Til opfyldelse af denne bestemmelse nedsattes det såkaldte »professorudvalg«, hvis medlemmer var udpeget af de to fakulteter. Fra Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet indtrådte professorerne *Bent Christensen* (jura) og *H. Winding Pedersen* (økonomi), mens Det filosofiske Fakultet udpegede professorerne *Mogens Blegvad* (filosofi), *Verner Goldschmidt* (kultursociologi) og *Sven Henningsen* (historie). I de umiddelbart følgende år – indtil udnævnelsen af professorer i samfundsfags discipliner og ændringerne i universitetets styrelseslov og stillingsstrukturen – lå det formelle ansvar for fagets udvikling hos medlemmerne af dette udvalg, herunder også ansættelsen af yderligere lærerkræfter inden for den daværende amanuensisgruppe samt deltidslærerne. Også reelt deltog udvalgets medlemmer i både undervisning og eksaminationer ved samfundsfag, omend de i stigende grad overlod begge dele til amanuenser og såvel eksterne som interne lektorer, efterhånden som disses antal øgedes.

Ønsker man mere udførligt at danne sig et indtryk af samfundsfags indholdsmæssige stade ved overgangen fra 1960'erne til 1970'erne, kan man med udbytte læse den *Introduktion til samfundsfag,* som blev udsendt i 1971.[15] Heri findes – foruden en indledning af *Knud Larsen* – redegørelser om samfundsvidenskaberne og deres indbyrdes forhold af *Mogens Blegvad,* om de politiske videnskaber af *Nils Andrén,* om sociologi og socialpsykologi af *Mogens Blegvad,* om retlig samfundsbeskrivelse af *Agnete Weis Bentzon,* om økonomi af *Steen Leth Jeppesen* og om historie af *Knud Larsen.* Både redegørelsernes konkrete indhold og ikke mindst måden at fremstille de forskellige discipliner på afspejler meget dækkende den bestræbelse efter syntese, som Knud Larsen omtaler i indledningen. Han fortsætter: »Endnu har man næppe nået nogen afklaring m.h.t. en samlet målsætning for faget og dermed for deldisciplinerne, men netop derfor vil hver enkelt studerende have ret og pligt til ikke blot at tilegne sig en præcis faglig viden, men også til stadig at diskutere og overveje denne videns relevans, målt i forhold til det samlede studium«.[16] De

15. Lars Bille (red.): *Introduktion til samfundsfag,* 1971.
16. Anf. arb., s. 7.

forskellige bidrag – herunder ikke mindst Mogens Blegvads første redegørelse – demonstrerer også, hvorledes man i bestræbelserne for at opnå syntesen og den samlede målsætning lagde megen vægt på at tage udgangspunkt i fundamentale erkendelsesteoretiske og -filosofiske overvejelser, der strakte sig lige fra spørgsmål om mulighederne for »objektivitet« til forholdet mellem teori og empiri, mulighederne for en kumulativ viden og disciplinernes relevans både rent erkendelsesmæssigt og i forhold til samfundet som helhed. Således slog den genrelle – både nationale og internationale – diskussion om universitetsstudiers indhold, formål og rækkevidde også igennem på samfundsfag. Det skete netop i selve opbygningsfasen af faget og bidrog til, hvad man positivt kan formulere som åbenhed over for helt nye utraditionelle teoretiske synspunkter og metoder, men som negativt kan udlægges som en manglende fast strukturering af studiet.

Ny studieordning

Både blandt studerende og de faste videnskabelige medarbejdere var begge vurderinger repræsenteret. Det førte til, at man efter etableringen af studienævn gik i gang med arbejdet på en mere omfattende studieordningsændring, som også var nødvendig efter indførelsen af ændrede overordnede regler, der bl.a. krævede sammenfald mellem fagenes 1. del (tidligere forprøve) og bifag. En mindre justering havde fundet sted i 1968. Den nye studieordning trådte i kraft i efteråret 1975. Den indebar først og fremmest, at samtlige deldiscipliner blev inddraget i hele studieforløbet. Statskundskab var i forvejen ved justeringen i 1968 blevet inddraget i 1. delsundervisningen i indførende form; nu blev også international politik indført i undervisningen, idet det sammen med statskundkab skulle rummes indenfor undervisningen i politologi. Endvidere flyttedes et kursus i forskningsteknik fra 2. til 1. del, hvis hele karakter ændredes til en basal, indførende undervisning i alle fagets enkeltdiscipliner – politologi, sociologi og økonomi – hvis samspil og gensidige støtte skulle konkretiseres i et samfundsbeskrivende seminar, hvor de studerende efter egne valg og drøftelser på enkelte hold skulle udarbejde skriftlige opgaver inden for en fælles, konkret temaramme. Som eksempler kan anføres »Krisens gennemslag i Danmark«, »Dansk energipolitik«, og »Udviklingen i forholdet mellem i- og u-lande«. Hensigten var, at de basale kundskaber, som studenterne havde erhvervet inden for de enkelte discipliner, i opgaverne på dette seminar skulle kunne anvendes – foruden forskningsteknikken og den statistik, som der også undervises i – til at foretage konkrete, mindre undersøgelser. Inspirationen til dette seminar kom i høj

grad fra de nye universiteters »projektundervisning«, og det havde længe været et udtalt studenterønske også på denne måde at opnå mere integration af fagets enkeltdiscipliner. I sin udformning er hele den ændrede 1. del – herunder også det samfundsbeskrivende seminar – et klart kompromis mellem to modstridende synspunkter på både form og indhold i et universitetsstudium. På den ene side det traditionelle synspunkt, at studenterne kun ved at stifte bekendtskab med de opnåede indsigter, teoretiske og metodiske overvejelser inden for de enkelte discipliner vil være i stand til at løse egentlige undersøgelsesopgaver på egen hånd med tilstrækkeligt videreuddannende formål. På den anden side det synspunkt, at studentene kun ved konkret at beskæftige sig med undersøgelser af spørgsmål, som i forvejen optager dem, vil være i stand til at opnå den tilstrækkelige studiemotivation og så ved egen hjælp kan inddrage de elementer af de enkelte discipliner, som de får brug for ved arbejdet med undersøgelsen. Når kompromiset blev opnået, skyldtes det i høj grad en energisk og gennemarbejdet indsats fra studenternes side – ikke mindst deres skiftende repræsentanter i studienævnet og dets forskellige udvalg. Men medvirkende var også, at en ikke ubetydelig del af de faste videnskabelige medarbejdere havde stor sympati for studenternes ønsker og fandt, at de kunne imødekommes inden for det fagligt forsvarlige.

Iøvrigt medførte både forarbejder til og den endelige vedtagelse af den nye studieordning en lang række intense fagpolitiske drøftelser ved instituttet og faget, som i høj grad var medvirkende til at udkrystallisere en syntese og nogle ståsteder for fagets videre udvikling. I denne forbindelse er det vigtigste nok at fremhæve den almindelige tilslutning til, at studiet klart blev markeret som havende et politologisk sigte. Det kan forekomme ejendommeligt, at det først var på dette fremskredne tidspunkt af fagets opbygning, at denne tilsyneladende selvfølge blev fastslået. Men både udviklingen i den samfundsfaglige undervisning i gymnasiet og HF og den almindelige udvikling af modstanden mod disciplinopdelingen inden for universitetsstudier i almindelighed og ikke mindst de samfundsvidenskabelige havde i årenes løb udløst en række anfægtelser vedrørende de politologiske discipliners definerende status inden for samfundsfag. Anfægtelserne kom også i form af betænkeligheder ved politologiens teoriudviklende og -efterprøvende sigte, hvis berettigelse ikke alle var lige overbeviste om, hvorfor det hævdede, systematiske, samfundsvidenskabelige studium af politik blev karakteriseret som en kimære, der egentlig ikke havde noget fagligt indhold eller berettigelse. I stedet fremhævedes på én gang det nødvendige i at studere samfundsfænomener udfra et helhedssynspunkt, hvor de enkelte aspekter ikke lod sig udskille, samt hvert fænomens specifikke egenart i både tid og sted, som gjorde det absurd at arbejde med generaliseringer. Uden af afvise det forholdsvis berettigede i

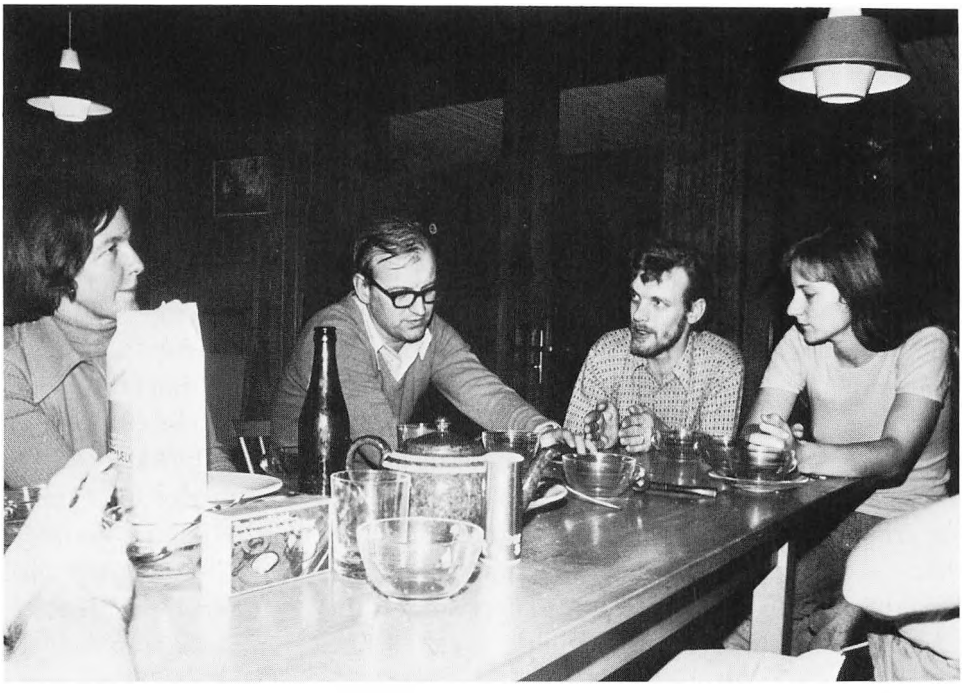

Fig. 140. Foruden den almindelige indføring i studiet på instituttet foregår der ofte ved faget en yderligere rusintroduktion, hvor studenter og lærere er sammen nogle dage uden for København. Billedet er fra en sådan introduktion i 1973, der foregik i Helsingør, og viser studenter og lærere, der drøfter faget. Foto i privateje.

begge indvendinger, blev det imidlertid fastholdt af repræsentanter for begge de to politologiske discipliner – både af institutionelle grunde inden for fagspektret ved Københavns Universitet og under henvisning til den stadig mere markante internationale udvikling – at det kun var som samfundsvidenskabeligt studium af politik, at samfundsfag kunne opnå nogen egentlig faglig identitet og bidrage til en kumulativ videnserhvervelse. Alene den talmæssige overvægt af politologer blandt de faste videnskabelige medarbejdere kunne gøre udslaget i disse diskussioner. Men det er nok mere rimeligt at være opmærksom på det kompromis, som også blev indgået på dette område, og som dannede forudsætningen for den enige tilslutning til studiets politologiske sigte.

Det gav sig udslag i udformningen af studiets 2. del, hvor den nye studieordning fastslog tilstedeværelsen af 3 blokke: statskundskab, international politik og tilvalg. Den sidste blok rummede alle de ikke-politologiske deldiscipliner – altså økonomi, sociologi og historie – som herved opnåede en integration i 2. delsundervisningen, ligesom valget af specialeområde blev gjort helt frit inden for de tre blokke, dog at det skulle have et politologisk

sigte. På denne måde kunne de ikke-politologiske deldiscipliner på eget grundlag yde deres bidrag til videreudviklingen også af de politologiske fag. En helt central forudsætning herfor var naturligvis, at definitionen af politologiens emneområde var meget vid, således at der fortsat var mulighed for at beskæftige sig indgående med samspillet mellem de forskellige aspekter af samfundsfænomenerne. Af særlig betydning fik her samspillet mellem økonomiske og politiske aspekter, som blev søgt givet en særlig fremtrædende placering i studiet.

Iøvrigt indebar den nye studieordning – som de fleste øvrige studieordningsændringer, der i disse år blev gennemført på universiteterne – at mens 1. delsstudiet er meget nøje planlagt og med et højt ugentligt timetal, såfremt normeret studietid skal overholdes, er 2. del meget fri og afhængig af forskellige undervisningstilbud inden for de bredt definerede blokke. På 2. del er der skabt gode muligheder for, at studenterne selv kan udvælge både emner og arbejdsmåder, ligesom den i høj grad opmuntrer til selvstudium. Formålet har været at sætte studenterne i stand til på egen hånd – men gerne med udgangspunkt i de foreliggende undervisningstilbud – at formulere problemstillinger, der lader sig belyse inden for de 3 blokke og i et vist omfang på tværs af disse. Afslutningen af studiet er fortsat den helt selvstændige undersøgelse, der fremlægges i specialet, hvortil studenterne har krav på vejledning fra den lærer, de måtte foretrække.

I de nu fem år, hvor denne studieordning har fungeret, har den stort set virket efter hensigten. Indførelsen af den nye 1. del har ikke været problemfri, idet afbalanceringen mellem studenternes frie valg af emner i det samfundsbeskrivende seminar og lærernes opfattelse af, hvad der er fagligt relevant og forsvarligt inden for studieordningen, ikke altid har været let at opnå. Men stort set er problemerne blevet klaret ved forhandlinger mellem studenter og lærere på de enkelte hold. Når dette har kunnet lade sig gøre, hænger det også sammen med den omtalte vide definition af, hvad der er politologiens emneområder. Der undervises således ikke efter noget fast, for længere tid fastlagt pensum, men som regel efter tidsskriftsartikler eller uddrag af nyere faglige hovedværker, som belyser forskellige synspunkter på fagets eller enkeltdisciplinens nuværende stade og de hovedspørgsmål, som er under debat. For at sikre kontinuiteten, kendskabet til fagets eller disciplinens traditioner og den tilstrækkelige lødighed, vil lærerne foreslå litteratur, der opfylder disse krav, men stiller sig samtidigt åbne over for at modtage forslag fra studenterne og indpasse disse i gennemgangen. Hovedsynspunktet er – som tidligere omtalt – at det er lærerne, der har det endelige faglige ansvar for kvaliteten af den litteratur, der anvendes ved undervisningen, men at de på

den anden side ikke på forhånd vil udelukke, at der kan findes litteratur udover den, som de har kendskab til, der på kvalificeret måde kan indføre i det omhandlede emne eller den gennemgåede disciplin.

Pensumdrøftelser

Da alle obligatoriske opgivelser eller opgivelsesområder er sløjfet i den nye studieordning, kommer den endelige overvejelse af opgivelsernes anvendelighed til opfyldelse af de stillede eksamenskrav til at foregå i forbindelse med stillingtagen til de petita, som studenterne indgiver med henblik på deres forestående eksamen. Disse petita, altså litteraturopgivelser inden for hvilke studenten ønsker sig eksamineret, har ingen formel status inden for de overordnede eksamensregler, men har til gengæld en lang tradition bag sig inden for en række humanistiske fag. Der er tale om en udviklet praksis, som er blevet værdsat af såvel studenter som lærere. For de studerende udgør et godkendt petium et værn imod at blive spurgt om hvad som helst inden for de ofte meget brede områder, som eksamen formelt omfatter. For lærerne giver det en garanti for, at opgivelserne er af tilstrækkelig kvalitet og tilstrækkeligt brede til at udgøre en rimelig dækning af den eksamen, som de skal anvendes til. Petitumdrøftelser er således en halvårlig tilbagevendende foreteelse, der som regel foregår uden større vanskeligheder. Studenterne vil enten fra undervisningen eller tidligere petita være forberedt på, hvilke krav – herunder konkrete litteraturopgivelser – der vil blive foreslået opfyldt af lærerne. På den anden side vil lærerne hverken godkende eller forkaste litteraturforslag, som de ikke er bekendt med, hvorfor de gennem studenternes forslag kan blive opmærksom på litteratur, som de meget gerne ser inddraget i en eksamensopgivelse. Kun i et enkelt tilfælde har uenigheder under disse drøftelser ført til en klagesag, som måtte forelægges rektor til afgørelse, og som senere dannede grundlag for principielle overvejelser i universitetets øverste organer. Men denne sag var af en helt særegen karakter, og dens forløb kan ikke overskygge den gennemgående fagligt positive virkning af hele petitum-proceduren, som rummer såvel et kvalitetshævdende som fornyende aspekt. Sagen er netop i al sin enkelhed, at det fagligt set vigtigste for et universitetsstudium sker i den direkte kontakt mellem lærere og studenter, hvor de i fællesskab og under stadig udveksling af synspunkter kommer til at samvirke om studiets og fagets udvikling. Det sker under sådanne petitumdrøftelser, men det sker i lige så høj grad i de daglige undervisningstimer og under den vejledning, som gives i forbindelse med specialeskrivning eller udfærdigelsen af afløsningsopgaver, der kan erstatte den egentlige eksamen i et vist omfang.

Eksamensformer

Eksamensformerne har i samfundsfag udviklet sig i samme afdramatiserede retning, som ved de fleste øvrige universitetsstudier. Der lægges vægt på, at eksaminer kommer til at indgå som et rimeligt evalueringselement i hele studieforløbet. Inden for de overordnede regler kan de studerende vælge mellem flere forskellige former, som de finder mest passende, lige som der naturligvis også kan aflægges kollektive eksaminer eller gruppeeksaminer inden for de samme regler. Fagligt mest spændende – foruden specialet, som har sin helt særskilte status – har været den eksamensform, hvor studenterne skriver en 8-dages hjemmeopgave i besvarelse af et spørgsmål stillet af lærerne inden for deres petita. For denne opgave opnår de en skriftlig karakter, og i samme eksamen tager den efterfølgende mundtlige eksamination udgangspunkt i opgaven, hvor der bliver lejlighed til at drøfte andre besvarelsesmuligheder, eventuelle videre forskningsperspektiver i opgaven og dennes placering inden for hele det opgivne område. Her får studenterne gode muligheder for at demonstrere, hvad de har lært og hvad de har lyst til at beskæftige sig mere indgående med. Men denne eksamensform er naturligvis også mere tidskrævende end affattelsen af skriftlige opgaver inden for enten 6 eller 8 timer. Ved udviklingen af de forskellige eksamensformer og til sikring af såvel kvalitet som relevans i studiet har faget i årenes løb fået udbygget et meget alsidigt censorkorps, der afspejler så godt som alle de beskæftigelsesområder, hvor kandidater i samfundsfag kan forventes anvendt. I korpset indgår faste videnskabelige medarbejdere fra de andre universiteter og højere læreanstalter, lærere fra gymnasiet, HF og seminarier, ligesom der findes repræsentanter for såvel den centrale som den lokale administration. I de tilfælde, hvor censorkorpset har skullet udtale sig om fagets udvikling, kvalitet og relevans, har dets vurdering altid været positiv, ligesom det gav den nye studieordning fra 1975 sin fulde støtte.

Den nye uddannelse

Det nye forslag til en mere omfattende samfundsvidenskabelig uddannelse – stilende mod forvaltning eller administration – som dannede grundlag for undervisningsministerens principbeslutning i juni 1980 foreligger endnu ikke fuldt gennemarbejdet, ligesom udarbejdelsen af en bekendtgørelse i ministeriet tilbagestår. Det vil derfor være for tidligt at fastslå den nye uddannelses konkrete form og indhold. Men det ligger allerede nu klart, at den nye uddannelse vil indgå som en integreret del i det allerede bestående studium,

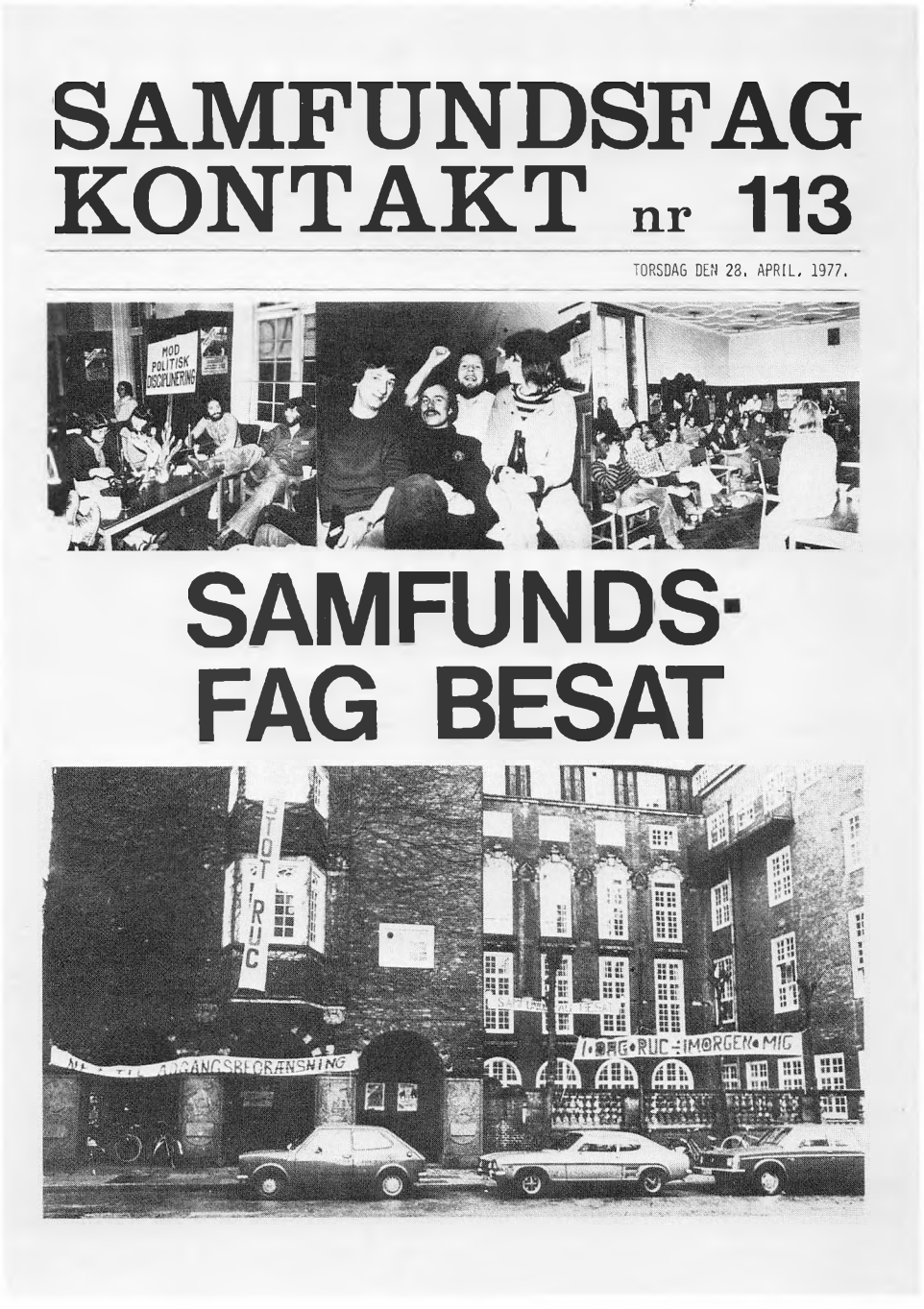

Fig. 141. Samfundsfag Besat! Billedet viser forsiden af fagets interne blad under studenternes aktion til støtte for Roskilde Universitetscenter i 1977. Instituttet har også ved andre lejligheder været besat, men besættelserne har altid været meget rolige og uden væsentlig gene for de faste medarbejdere.

således at studenterne efter eget valg kan tage afsluttende eksamen i samfundsfag eller i den nye uddannelse. Indarbejdelsen af de forvaltningsmæssige eller administrative aspekter i studiet har ikke voldt mange problemer, idet disse i forvejen indgår som integrerede dele af undervisning i begge de politologiske discipliner. Formålet er at uddanne kandidater, hvis særlige kvalifikationer til at analysere de politiske aspekter af ethvert forvaltningsorgans virksomhed, vil kunne supplere og støtte dette organs såvel juridiske som økonomiske ekspertise. Det er allerede et forlængst hævdvundet element i de fleste politologiske uddannelser, og kun samfundsfags hidtidige placering som skolembedseksamensfag har kunnet give anledning til at formode, at det ikke også indgik i dette studium. Fra fagets side anses den nye uddannelse mest som en formalisering af noget allerede reelt forekommende.

Licentiatstudiet

Licentiatstudiet ved samfundsfag har på grund af de ydre ugunstige vilkår, som er gældende for alle licentiatstuderende, ikke haft den store søgning. Der er ved faget udarbejdet nogle interne retningslinier til udfyldning af de overordnede regler om licentiatstudier. Disse regler rummer også mulighed for en mere formaliseret uddannelse. Men den hidtidige praksis har været, at de licentiatstuderende er blevet knyttet til en vejleder, og at den studerende derefter gennem samtaler med denne har forelagt sine problemer i forbindelse med udarbejdelsen af den krævede afhandling. Det er på grundlag af denne og en efterfølgende forelæsning eller diskussion, at de hidtidige licentiater har opnået deres grad. Den førsee licentiat i samfundsfag var *Tove Lise Schou,* der erhvervede graden på grundlag af en afhandling om *Norge og EF. En undersøgelse af indre faktorers påvirkning af de norske partiers stillingtagen til spørgsmålet om Norges forhold til EF.*[17] Derpå fulgte i januar 1980 *Ib Martin Jarvad,* hvis afhandling bar titlen *The Role and Function of the World Court 1922-1970. An empirical quantitative study of the interaction between the World Court and the system of sovereign states with some theoretical implications.* I juni 1980 blev *Peter Bogason* licentiat på en afhandling om *Decentralisering og planlægning. Lands- og regionsplanlægningens iværksættelse i Storstrøms amt 1974-78. Kirsten Westergaard* forelæste i oktober 1980 ud fra sin afhandling *The Relationship Between the State and Rural Society in Bangladesh* og blev dermed fagets 4. licentiat.

17. Udkommet med samme titel 1980.

FORSKNING

Rekruttering

Det hører til de hidtil respekterede grundsætninger i dansk universitetstradition, at al undervisning som sit hovedgrundlag skal have lærernes egen, selvstændige forskning, der i skriftlig tilgængelig form skal kunne fremlægges til bedømmelse. Dette indebærer, at et fags udvikling i mange henseender kommer til at afhænge af, hvilke forskere det formår at rekruttere, og hvorledes deres forskning videreudvikler sig efter deres tilknytning til faget. Det er allerede tidligere omtalt, at samfundsfag ved sin begyndelse havde nogle rekrutteringsvanskeligheder, som imidlertid skulle overvindes, dersom al for megen undervisning ikke skulle foregå ved deltidslærere uden nogen forskningstilknytning til faget. Nævnt er også, at de første 2 amanuenser blev ansat ved studiets start i 1965. Den ene var *Knud Larsen* (f. 1936), der i 1963 var blevet cand.mag. fra Københavns Universitet med historie som hovedfag og græsk kultur som bifag. Den anden var *Frode Rasmussen* (f. 1918), der var cand.polit. fra 1952, og som i sit hidtidige faglige arbejde havde beskæftiget sig indgående med sociologiske emner. Med disses ansættelse var tilkendegivet bestræbelsen for at forene historiske og sociologiske forskningstraditioner i det nye fag. Deres konkrete arbejdsopgaver blev i første omgang den praktiske tilrettelæggelse og opbygning af studiet samt undervisning i deres respektive discipliner. Undervisningen i fagets øvrige discipliner blev varetaget af medlemmerne af det allerede omtalte »professorudvalg«, indtil ansættelse af amanuenser kunne finde sted. Undervisningen i statskundskab blev i betydeligt omfang overdraget til *Hans Jørgen Nielsen* (f. 1940), der var cand.scient.pol. fra 1965. Snart ansattes også *Morten Kelstrup* (f. 1942) og *Torben Worre* (f. 1940), begge cand.scient.pol., til samme undervisning, men de forlod begge faget efter få års ansættelse. Undervisningen i international politik blev fra 1967 for en væsentlig del varetaget af *Christian Thune* (f. 1940), der samme år var blevet cand.mag. fra Københavns Universitet med historie som hovedfag og engelsk som bifag. *Ib Damgaard Petersen* (f. 1933) havde i mange år været knyttet til instituttet som stipendiat, da han i 1969 blev ansat som amanuensis i international politik. Han var cand.mag. fra Københavns Universitet i 1961 med historie og fransk som hoved- og bifag. I samme periode lykkedes det at få ansat *Steen Leth Jeppesen* (f. 1938), cand.polit. fra 1962, til at varetage og koordinere undervisningen i de økonomiske discipliner, og *Henrik S. Nissen* (f. 1933), der var cand.mag. fra Københavns Universitet i 1960 med historie som hovedfag og kristendomskundskab som bifag til at undervise i historisk forskningsteknik. Til samme undervisning

ansattes også *Willy Johannsen* (f. 1935), der var mag.art. i historie fra Københavns Universitet 1966. Endvidere knyttedes *Agnete Weis Bentzon* (f. 1918), der var dr. jur. fra Oslo Universitet, som ekstern lektor til faget for at forestå undervisningen i retlig samfundsbeskrivelse, mens *Jørgen Wedebye* (f. 1930), der var cand.polit., forestod undervisningen i statistik, ligeledes som ekstern lektor.

Med disse ansættelser var staben af faste amanuenser og eksterne lektorer til dækning af hele fagets undervisningsområde blevet opbygget. Denne rekruttering var, som anført, foretaget under »professorudvalgets« formelle ansvar og på grundlag af indstillinger fra dette. De ansatte amanuensers akademiske grader demonstrerer tydeligt mangfoldigheden i deres uddannelsesmæssige baggrund, ligesom deres aldersmæssige sammensætning viser deres forskelligartede forskningsmæssige forudsætninger. Det fremherskende træk er, at amanuenserne overvejende var meget nyligt uddannede, men kun for ganske fås vedkommende var der tale om en første ansættelse. Der er nok grund til at fremhæve, at disse amanuenser og en lang række af de eksterne lektorer, hvoraf her kun er anført dem, der varetog undervisning i områder, hvor ingen heltidsstillinger oprettedes, påtog sig meget store både undervisningsmæssige og administrative byrder i fagets opbygningsfase. De må alle have været besjælet af en pionérånd og trang til at overskride deres egne uddannelsesmæssige begrænsninger, idet beskæftigelsessituationen og deres kvalifikationsgrundlag var sådan, at de ville have kunnet opnå ansættelse inden for andre områder og fag, som ikke havde stillet de samme krav til videreuddannelse og nytænkning.

Indtil indførelsen af styrelsesloven i 1970 og den nye stillingsstruktur i 1972 blev kun professoraterne betragtet som egentligt faste videnskabelige stillinger med selvstændigt forsknings- og undervisningsansvar. Derfor blev et fag ikke anset for etableret, før der var knyttet et eller flere professorater til det. Kun for deres besættelse var der fastsat regler for, hvilken fremgangsmåde der skulle anvendes, herunder at de faglige bedømmelser af ansøgerne skulle fremlægges til offentlig kundskab. Men med det kvalifikationsniveau, som fordres for at opnå kompetence til et professorat, var samfundsfag i ganske særlige rekrutteringsvanskeligheder. Da der ikke ved fagets oprettelse skønnedes at være tilstrækkeligt kvalificerede danske ansøgere, måtte man enten håbe på at kunne tiltrække udenlandske ansøgere eller formå allerede ansatte professorer med relevante kvalifikationer til at søge over til det nye fag. Endelig bestod også den mulighed at udskyde oprettelsen af professorater i håb om, at der var kvalificerede ansøgere på vej. Ved fagets oprettelse havde Det filosofiske Fakultet stillet forslag om oprettelse af 2 professorater, et i

statskundskab og et i international politik.[18] Begge professorater blev bevilget på finansloven for året 1966-67. Det nedsatte bedømmelsesudvalg fandt endnu ikke nogen af de fremkomne ansøgere til professoratet i international politik tilstrækkeligt kvalificerede. Under 10. maj 1967 kunne samme udvalg derimod indstille preceptor, fil.dr. *Nils Andrén* (f. 1918) til professoratet i statskundskab. Han blev – fordi han ikke havde dansk indfødsret – konstitueret som professor i statskundskab ved Københavns Universitet fra 1. august 1967. Nils Andrén havde siden 1958 været faktisk fungerende professor i statskundskab ved Stockholms Universitet. Med hans ansættelse knyttedes en linie direkte til den svenske politologiske tradition, der således også vandt indpas i opbygningsfasen af samfundsfag. Hans lange erfaring som både underviser og forsker – herunder forskningsorganisering – betød en vigtig stimulans for fagets yngre medarbejdere, ligesom hans meget åbne indstilling over for nye metoder og emner inden for disciplinen i forbindelse med hans sikre overblik over den internationale politologiske udvikling medvirkede til at styrke disciplinen. Professoratet i international politik blev genopslået i 1967, og det nedsatte bedømmelsesudvalg indstillede i juli 1969, at stillingen blev besat med amanuensis, cand.mag. *Ole Karup Pedersen* (f. 1929), der samme år og af samme udvalg havde fået antaget sin afhandling om *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik* til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Ole Karup Pedersen var cand.mag. fra Københavns Universitet med historie som hovedfag og engelsk som bifag fra 1953. Han var i 1963 blevet ansat som den ene af de to tidligere omtalte amanuenser ved »Institut for Samtidshistorie og Statskundskab« med international politik, herunder internationale konflikter som sit forskningsområde. Han blev udnævnt til professor i international politik ved Københavns Universitet fra 1. februar 1970.

Af rent personlige grunde tog Nils Andrén sin afsked allerede fra 1. september 1969, og efter at professoratet havde været opslået pány, indstillede det nedsatte udvalg 10. december 1971 docent., fil.dr. *Gunnar Sjöblom* (f. 1933) til det ledige professorat. Han blev – da han ikke havde dansk indfødsret – konstitueret som professor i statskundskab ved Københavns Universitet fra 1. maj 1972. Gunnar Sjöblom var uddannet ved Lunds Universitet og havde i 1968 erhvervet doktorgraden på grundlag af sin afhandling om *Party Strategies in a Multiparty System.* Med ham knyttedes tråden atter til den svenske politologiske tradition, ligesom han gennem længere studieophold i Storbritannien og USA havde mange kontakter til

18. Årbog 1966-67, s. 144.

politologiske forskningsmiljøer i begge disse lande. Først hermed var de to oprindeligt foreslåede professorater blevet endeligt besat. I mellemtiden havde ændringer i styrelseslov og stillingsstruktur medført, at alle fastansatte videnskabelige medarbejdere var lige ansvarlige og selvstændige i forhold til fagets forskning, undervisning og administration. De to professorer gik derfor ganske naturligt ind i den etableringsfase, som allerede var indledt inden deres ansættelser.

Som omtalt var det i væsentlig grad de første amanuenser i samarbejde med de eksterne lektorer, der havde det daglige konkrete arbejde med fagets opbygning. Efter indførelsen af den nye stillingsstruktur overgik de alle til betegnelsen lektorer, og deres antal var i de mellemliggende år blevet øget væsentligt.

Hvad angår enkelthederne i udvidelsen af staben af adjunkter/lektorer må der henvises til universitetets årbøger for de enkelte år. Her skal kun påpeges nogle mere generelle træk for den rekruttering af heltidsansatte videnskabelige medarbejdere, som har fundet sted siden 1970.

Det samlede antal medarbejdere udgjorde i 1972 27, fordelt med 2 professorer og 25 adjunkter/lektorer. Denne stærke udvidelse var sket inden for en ganske kort årrække, idet oprettelsen af nye stillinger brat ophørte netop dette år med det almindelige stillingsstop inden for alle statens områder.

Umiddelbart forinden var det dog lykkedes faget at få oprettet endnu et professorat under henvisning til den meget ulige fordeling i forholdet mellem professorater og adjunkt/lektorstillinger. Professoratet blev opslået i samfundsfag med særligt henblik på styring og kommunikation, og det nedsatte bedømmelsesudvalg indstillede 4. marts 1973 *Niels Thomsen* (f. 1930) til professoratet. Han havde i en årrække beskæftiget sig med presseforskning, og erhvervede i 1972 doktorgraden på grundlag af sin afhandling *Dagbladskonkurrencen 1870-1970.* Han blev udnævnt til professor i samfundsfag fra 1. maj 1973, men allerede fra 1. oktober samme år blev han udnævnt til professor i historie ved Københavns Universitet og foretrak at overgå til dette professorat. Herefter skulle opslaget af professoratet genovervejes. I instituttets bestyrelse vaklede man mellem et helt uspecificeret opslag i samfundsfag, eller opslag med specifikationer i enten samspillet mellem økonomi og politik eller i studiet af politik. Resultatet blev et opslag med sidstnævnte specifikation, og det nedsatte bedømmelsesudvalg indstillede 24. april 1975, at *Lennart Lundquist* (f. 1938) blev ansat i professoratet. Han var oprindelig uddannet ved Lunds Universitet, men havde en kort årrække været ansat som lektor i statskundskab ved samfundsfag i København, inden han i 1974 blev udnævnt til professor ved Aalborg Universitetscenter. Han havde i 1972 erhvervet

doktorgraden på grundlag af sin afhandling *Means and Goals of Political Decentralization,* der var blevet forsvaret ved Lunds Universitet. Han blev konstitueret som professor i samfundsfag med særligt henblik på studiet af politik fra 1. september 1975.

Hermed var antallet af faste videnskabelige medarbejdere steget til 28, og staben var så fuldt udbygget, som kombinationen af budgetmæssige vilkår og studenterbestand og -tilgang muliggjorde. Ser man nærmere på de faste videnskabelige medarbejderes fordeling på discipliner, bestod den af 3 sociologer, 3 økonomer, 5 historikere, 6 i gruppen international politik og 9 i gruppen statskundskab, mens 1 var ansat som datalog i de økonomisk-statistiske discipliner og 1 blev ansat til at koordinere instituttets administrative funktioner. Den aldersmæssige sammensætning af medarbejderne var således, at 4 var født i årene 1925-29, 4 i årene 1930-34, 6 i årene 1935-39, 11 i årene 1940-44 og 3 i årene 1945-49. I begge henseender er der ved senere stillingsskifter og nyansættelser sket mindre ændringer. Således er det samlede antal faste stillinger i 1980 blevet reduceret til 25, idet gruppen af historikere er blevet nedskåret til 4, gruppen international politik til 5, og stillingen med henblik på instituttets administrative funktioner er blevet nedlagt.

Men disse ændringer har ikke forrykket helhedsbilledet. Hvad fordelingen mellem discipliner angår, viser den tydeligt de to politologiske discipliners talmæssige overvægt, idet de tilsammen udgør 14 af de faste videnskabelige medarbejdere. Hermed er også det politologiske forskningspotentiel det største ved faget. Men det er lige så bemærkelsesværdigt, at antallet af medarbejdere i de øvrige discipliner er tilstrækkeligt til udviklingen af egentlige forskningsmiljøer, samt at disse er integreret i samfundsfag som helhed, hvad der har skabt gode muligheder for tværdisciplinære forskningsgrupper. Skellene mellem disciplinerne er i stadig aftagen, og mange medarbejdere bevæger sig både forsknings- og undervisningsmæssigt på tværs af disciplingrænserne. Aldersfordelingen viser en formentlig ikke utypisk situation, hvor langt størsteparten af de nu ansatte først vil falde for aldersgrænsen fra år 2000 og til år 2015. Situationen er måske særlig karakteristisk for nyoprettede fag, der har gennemgået en meget kortvarig, men omfattende rekrutteringsperiode. Denne situation har vakt bekymring langt ud over samfundsfag, fordi den indebærer risikoen for en faglig stagnation, idet nyrekrutteringen af forskere vil foregå meget langsomt. Måske er denne bekymring noget overdrevet. Dels sker der til stadighed stillingsskift, der muliggør en nyrekruttering i de derved ledigblevne stillinger. Det gælder ikke mindst et fag som samfundsfag, der med sin vidtstrakte faglige rekrutteringsflade – fra såvel humanistiske som samfundsvidenskabeli-

ge fag – naturligt også rummer mange videre karrieremuligheder uden for universitetet. Dels tvinger det fagligt set stærkt sammensatte lærerkorps til en stadig fornyelse, idet impulser fra andre fag uundgåeligt vil blive kanaliseret ind i de videre overvejelser om fagets udvikling. Endvidere kan påpeges den fornyende virkning, som allerede er omtalt i forbindelse med studenternes øgede selvstudium og de ønsker, de fremkommer med f.eks. i forbindelse med petitumdrøftelser. Endelig er det næppe nogen naturlov, at forskere behøver at gå fagligt i stå, når de er blevet over 40 år; i så fald skulle store dele af dansk forskning være gået i stå længe inden 1960. Men tilbage bliver problemet med de meget yngre potentielle forskere, hvis udsigter til en fast tilknytning til faget naturligvis er stærkt hæmmede af stabens nuværende aldersfordeling. Som nyrekrutteringsmulighed findes for dem kun de stipendier, som måtte blive stillet til rådighed for faget. Til egentlig rekruttering, idet der her ses bort fra videreuddannelsen af allerede ansatte medarbejdere, har instituttet kun haft i alt 4 kandidatstipendier i løbet af de sidste 5 år.

Forskningspolitik

Det er indlysende, at hver enkelt af de faste medarbejdere tilfører instituttet og faget sin særlige forskningsinteresse og -profil. Netop på grund af den meget forskelligartede uddannelsesmæssige baggrund og med det formål at fremme en kumulativ forskning, der kunne tjene som grundlag for den syntese, som tilstræbes ved faget, har det været drøftet at søge gennemført forskellige former for en forskningspolitik ved instituttet. Denne kunne antage mange forskellige former, bl.a. ved opbygning af projektgrupper, som inden for større emneområder udførte sammenlignelige og sammenførbare enkeltundersøgelser, eller ved fastsættelsen af nogle meget overordnede problemstillinger – som f.eks. samspillet mellem økonomi og politik, den nationale og internationale forvaltnings politiske funktioner eller forholdet mellem vælgere, partier og parlamenter – som kunne sammenfatte mange medarbejderes individuelle forskningsinteresse. Tanken har dog ikke vundet større tilslutning, idet de fleste under henvisning til styrelseslovens § 13, stk. 2[19] har ønsket at fastholde den enkelte forskers frie valg af forskningsopgaver og -områder. Der har også været udtrykt betænkelighed ved den risiko for forskningsstyring, som ville ligge i en sådan forskningspolitik. Det har dog ikke forhindret, at der er opstået projektgrupper, enten af mere langvarig eller ad hoc præget karakter,

19. Det hedder her: Institutrådet kan ikke træffe beslutning om den enkelte forskers valg af forskningsopgave.

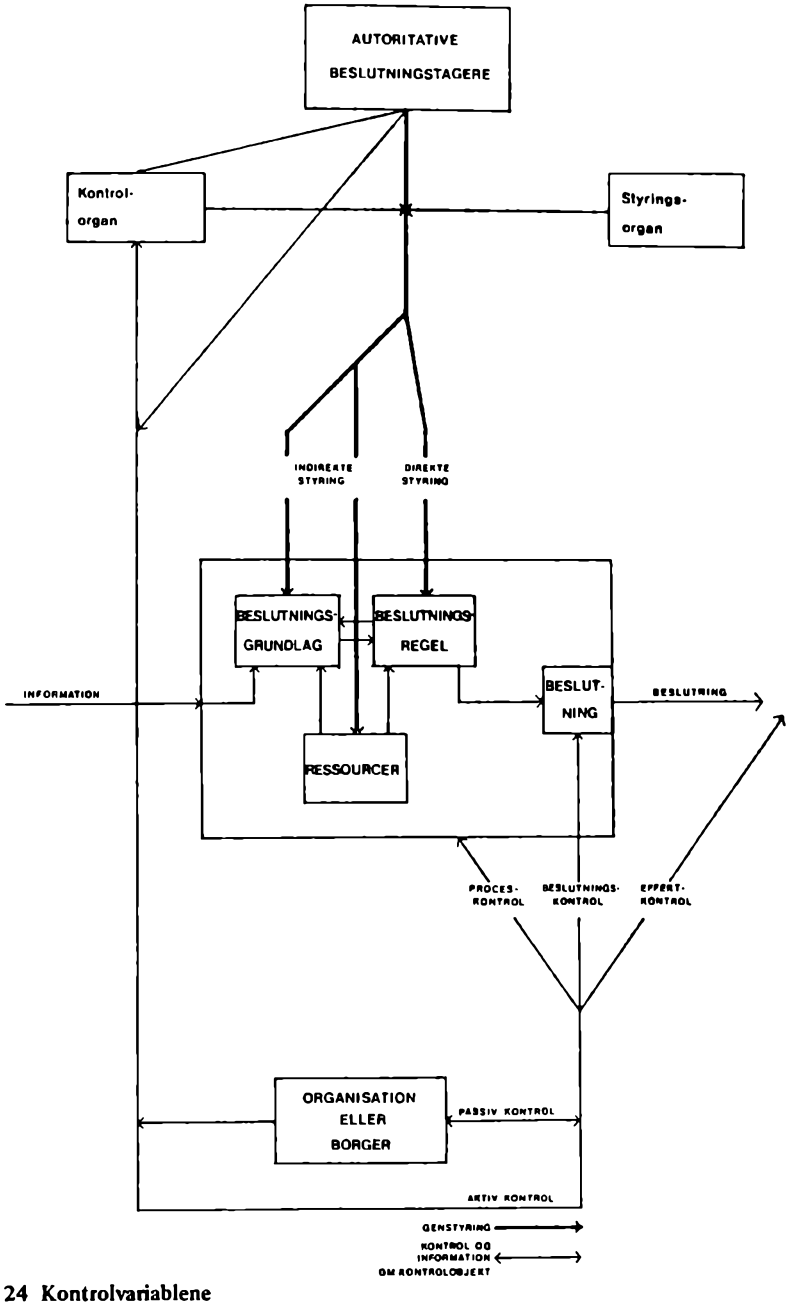

Fig. 24 Kontrolvariablene

Fig. 142. Model-udarbejdelsen er et typisk træk ved moderne samfundsvidenskab, herunder politologi. Modellen på tegningen viser relationen mellem beslutningstagere og forvaltning med særligt henblik på kontrollen. Den er udarbejdet af Lennart Lundquist og er her gengivet fra hans bog »Forvaltningen i det politiske system« fra 1976.

Fig. 143. Beundringen for modeludarbejdelse er dog ikke lige udbredt. Tegningen fra Samfundsfag Kontakt 1977 viser en mindre respektfuld opfattelse.

ligesom der under bestyrelsen er nedsat et forskningsudvalg med henblik på at rådgive bestyrelsen ved fordelingen af forskningsmæssige ressourcer. For at modvirke den helt disparate forskning og stimulere medarbejderne til at udveksle forskningssynspunkter med hinanden er der arrangeret et forskningsseminar ved instituttet. Her fremlægges resultater af medarbejdernes igangværende forskning i den form, som den enkelte selv foretrækker; derefter diskuteres disse med henblik på at kunne give yderligere impulser til det videre arbejde. Deltagelse i seminaret er selvfølgelig frivillig, men dels ønsker de fleste naturligt at høre deres kollegers mening om et igangværende arbejde, dels har der i årenes løb udviklet sig en moralsk forpligtelse til ikke at forsømme dette forskningsseminar for meget. Offentliggørelsen af medarbejdernes forskningsresultater kan ske på mange forskellige måder, men for at støtte udbredelsen af dem er der ved instituttet indrettet en skriftserie med forskelligtfarvede omslag. »De gule«, såkaldte Arbejdspapirer, anses for at være foreløbige, ofte skitseagtigt affattede resultater, som ønskes kommenteret af andre medarbejdere og kolleger, inden de bliver endeligt udformede. De kan udsendes på medarbejdernes eget initiativ. »De blå« kaldes Forskningsrap-

porter og betragtes som færdige, større eller mindre endelige forskningsbidrag, som nok kan indgå i senere og mere omfattende forskningsarbejder, men som allerede i den foreliggende form ønskes inddraget i en egentlig forskningsdebat. De kan udsendes efter at have været forelagt det omtalte forskningsudvalg, der skal godkende, at de kan fremstå som forskningsresultater i instituttets navn. Endelig findes der en »rød« serie, som omfatter lærebøger m.m. Nogle af disse rummer ikke egne, selvstændige forskningsbidrag, men søger at overskue og vurdere den faglige udvikling og nuværende stade inden for større emneområder. Men andre er mere omfattende afhandlinger, herunder en enkelt disputats. Afgørende er, at arbejder inden for denne serie umiddelbart egner sig til inddragelse i undervisningen. Optagelsen i denne serie er også afhængig af forskningsudvalgets godkendelse.

Der er, siden disse serier begyndte i 1975, udsendt i alt 77 arbejdspapirer, 51 forskningsrapporter og 18 lærebøger m.m. En fortegnelse over dem er vedføjet hvert eksemplar af arbejdspapirer og forskningsrapporter, som kan rekvireres ved henvendelse til instituttet. Her samt i de årligt afgivne indberetninger om instituttets virksomhed, der offentliggøres i årbøgerne fra Københavns Universitet, kan man mere detaljeret danne sig et indtryk af kvantiteten af medarbejdernes forskningsindsats, og hvilke emner den har beskæftiget sig med. På dette sted er det rimeligt at forsøge en kvalitativ karakteristik, som uundgåeligt også må omtale de emneområder, som medarbejderne har taget op i deres forskning.

Forskningsindsats

Ifølge gammel akademisk tradition markeres forskningsindsatser og -profiler fortrinsvis ved den omfattende, selvstændige afhandling, der dokumenterer, at vedkommende forsker »sidder inde med betydelig videnskabelig indsigt og modenhed og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre«.[20] I alt 6 disputatser til forsvar for doktorgraden er udgået fra instituttets medarbejdere.

Den første var Ole Karup Pedersens, som er nævnt tidligere og blev forsvaret i 1970. I 1972 forsvarede Niels Thomsen og Lennart Lundquist deres tidligere omtalte afhandlinger. *Henrik S. Nissen* forsvarede i 1973 sin

20. Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 31. januar 1977 om erhvervelse af doktorgraden, § 2.

disputats om *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken.* I 1976 forsvarede *Knud Larsen* sin afhandling om *Forsvar og Folkeforbund. En studie i Venstres og Det konservative Folkepartis forsvarspolitiske meningsdannelse 1918-1922.* Endelig forsvarede *Ib Damgaard Petersen* i 1979 sin afhandling om *Kybernetiske systemers udviklingslove.*

De indleverede licentiatafhandlinger er allerede omtalt tidligere. Af disse er dog kun Tove Lise Schous og Peter Bogasons at betragte som udgået fra forskningsarbejde på selve instituttet, omend de to øvrige også afspejler emneområder, inden for hvilke der foregår forskning ved instituttet. Studenternes specialeafhandlinger rummer ofte selvstændige forskningsresultater. En fuldstændig fortegnelse over dem kan fås ved henvendelse til instituttet.

Når instituttet selv skal redegøre for sin forskningsvirksomhed, er det i de senere år ofte sket med følgende formulering: »Da instituttets emneområde omfatter hele samfundet i dets fulde sociale og historiske udstrækning og såvel det danske som fremmede samt det internationale samfund med særligt henblik på de politiske aspekter, er det rimeligt, at der i dets forskningsvirksomhed viser sig stor metodisk og emnemæssig spredning«.[21] I denne spredning tegner sig dog trods alt nogle hovedområder. Således udgør vælgerundersøgelser og hele kommunikationsproblemet mellem partipolitikere og vælgere et emneområde, som er blevet dyrket på instituttet gennem mange år. Medarbejdere fra instituttet er inden for dette område i nært samarbejde med kolleger fra andre institutter, fortrinsvis Institut for Samtidshistorie og Institut for Statskundskab. Der er ligeledes blevet arbejdet intenst med regionalproblemer i kølvandet på den danske kommunalreform fra 1970, og også her foregår et nært samarbejde med andre institutter. Politiske partier og interessegrupper i det politiske system er et andet hovedområde, ligesom forvaltningen som del af det politiske system. Et for instituttet meget egenartet område er forholdet mellem religion og politik, hvor forskningen konkret foregår inden for Afrika. Studier af militær op- og nedrustning har i snart 20 år haft en stadig placering ved instituttet, ligesom konflikt- og fredsforskningen også indgår. Dansk udenrigspolitik set som element i både den regionale og globale internationale politik er ligeledes et område, som der til stadighed forskes i. Forholdet mellem økonomi og politik – nationalt som internationalt – er endnu et centralt forskningsområde, som bl.a. har ført til mere afgrænsede studier af forholdet mellem arbejderbevægelse, arbejdsgivere og staten både i Danmark og andre europæiske samfund. Det er også vigtigt at påpege, at instituttets medarbejdere til stadighed har drevet

21. Årbog 1978, s. 223.

egentlig metodologisk forskning, herunder udviklingen af nye modeller og andre forskningsredskaber til brug ved en datalogisk behandling af store datamængder. Desuden har videreudviklingen af mere overordnede forskningsstrategier – herunder begrebsanalyser, mulighederne og forudsætningerne for en akkumulering af forskningsresultater samt forskellige forklaringsniveauers rækkevidde og sammenhæng – fortsat været genstand for forskning.

Det er indlysende, at indsatsen inden for alle de nævnte områder ikke hele tiden kan være lige stor. Rent metodisk – i videre forstand erkendelsesteoretisk – rummer instituttets forskning, og afledt heraf også fagets undervisning, meget store variationer. Ved fagets begyndelse var den positivistiske indstilling nok den mest fremherskende, og i orienteringen om de internationale udviklingslinier for studiet af politik kom de fleste inspirationskilder fra den angelsaksiske, behavioralistiske forskning. For mange var kendskabet til denne forskning en åbenbaring af stringens, metodebevidsthed, begrebsafklaring og holdbare resultater. Men der var dog flere, der var opmærksomme på de betænkelige sider, som også findes i denne forskningsindretning, og som supplement pegede på tilstedeværelsen af andre europæiske traditioner for studiet af politik, herunder ikke mindst nyere tendenser i Frankrig og de øvrige nordiske lande. Hovedmodsætningen forekom rent erkendelsesteoretisk en overgang at være mellem enten en »blød«, historisk præget europæisk forskningsindretning, og en »hård« især amerikansk, nærmest naturvidenskabelig indretning. Bestræbelserne inden for faget har været at skabe en egen faglig indretning, der lod sig inspirere af begge disse hovedmodsætninger og søgte at anvende det der syntes bedst fra dem begge. Den post-behavioristiske diskussion ikke mindst i amerikansk samfundsvidenskab forekom at falde i tråd med denne bestræbelse, ligesom de nyere formuleringer fra Frankfurterskolen meget vel lod sig indpasse. Disse overvejelser og bestræbelser blev fra begyndelsen af 1970'erne yderligere varieret med den stigende interesse for historisk materialisme. For flere af medarbejderne var Marx og hele den marxistiske tænkemåde ikke nogen ny og ukendt verden, som de først da blev opmærksom på. Der kan her peges tilbage til fagets på det tidspunkt helt glemte rødder i det gamle »Institut for Historie og Samfundsøkonomi«, hvor en økonomisk og ofte materialistisk historieopfattelse havde været helt integreret og naturlig. Den fandt sin plads ved siden af de øvrige impulser, som faget havde modtaget, og blev indarbejdet som en udramatisk del af den metodiske og erkendelsesteoretiske pluralisme, som faget altid har bestræbt sig for at rumme. Sammentænkningen af alle de forskellige videnskabsindretninger – uden på forhånd at udelukke nogen – har været og vil forhåbentlig fortsat være fagets kendetegn. Her synes også den internationale udvikling i

studiet af politik at være i overensstemmelse med instituttets linie – nogle vil måske mene omvendt. Flere og flere forskere fra alle mulige nationer og vidtforskellige politiske systemer eller observanser beskæftiger sig nu centralt netop med samspillet mellem samfundsudviklingens forskellige aspekter, herunder ikke mindst samspillet mellem økonomi og politk. Og de gør det under inddragelse af alle de inspirationer og indsigter, som de kan finde i vidt forskellige videnskabstraditioner.

Personregister

Henvisninger til afbildninger er i kursiv. Hovedomtale er, hvor den strækker sig over mere end én side, angivet med bindestreg.

Abélard 2.
Abildgaard, Søren 365.
Abrahamson, Joseph N. B. von 249, 261, 263.
Achenwall, G. 357.
Adolf den Ottende (greve af Holsten og hertug af Slesvig) 462.
Afzelius, Adam 525.
Aggesen, Svend 327, 328, 330.
Ahlmann, Klaus *304.*
Ahnlund, Nils 480, *481.*
Albertsen, Peder 4.
Allen, C. F. 344, 349, 378, 382, 385, 399, 409-12, *411,* 413, 414, 416, 417, 419, 420, 423, 433, 444, 448, 450, 463, 466, 511.
Ancher, P. Kofoed 29, 30, *31.*
Anchersen, H. P. 234, 235, 236, 351, 352, 354.
Andersen, H. C. 98.
– Henning *304.*
– Aage Hartvig *477.*
Andrén, Nils 548, 559.
Antigonos 361.
Aristoteles 3, 4, 5, 8, 11, 19, 26, 39, 97, 135, 362.
Arup, Erik 344, 387, 388, 395, 399, 434, 435, 458 f., 461-70, *465,* 471, 472, 473, *473,* 475, 476, 477, 478 f., 480, 481, *481,* 482, 483, 484, 485-89, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 499, 502, 504, 506, 511, 512, 513, 515, 516, 517, 520, 521, 522.
Arvin, G. J. 186, 289.
Asplund, Karl Johan 219.
Augustin 2, 3.
Augustus 325.

Bach, Erik 513.
Bacon, Francis 8, 12, 18, 39.
Baden, Gustav Ludvig 363.
– Jacob 243, 251 f., 361.
Bagge, Povl 441, 466, 467, 479, 480, 486, 492, 498-503, *499, 501,* 514, 515, 522.
Baggesen, Jens 49, 255.
Bahnsen, Poul 185, 208, *209.*
Bak, Kate *304.*
– Thor A. 300, 302.
Baltzer, Annie 303.
Bang, Niels 288.
– Nina Ellinger 473.
Banning, Knud 302.
Barfod, Frederik 385.
– H. P. 96.
Barnekow, Christian 423.
Barrington, Daines 246.
Bartholin, Caspar 11, 312.
– Erasmus 11 f., 13.
– Thomas (den Ældre) 12.
– Thomas (den Yngre) 320 f., 323 f., 327, 330, 332, 350, 375.
Basedow, Gertrud Elisabeth (f. Hammer) 239.
– J. B. 235, 239, 240, 241, 251, 256, 257, 258.
Bayle, Pierre 26.
Beaune, Florimonde de 12.
Becker, F. C. 162.
– P. W. 380.
Bell, Andrew 261.
Bentham, Jeremy 40, 48, 78.
Bentzon, Agnete Weis 548, 558.
– Karl-Henrik *540.*
Bereday, G. Z. F. 249.
Bergson, Henri 101.
Berkeley, George 85.
Berman, Arthur 303.
Bernhoff, Inge 131.
Bernstorff, A. P. 459.
– J. H. E. 463.
Bernth, Inger *304.*
Beyer, Karen 300.
Bille, Lars *540.*

Binet, Alfred 85, 289.
Bircherod, Hans Jensen 320, 325, 326, 327, 328 f., 330, 334, 345.
– Jens Jacobsen 331, 332.
Björner, E. J. 353.
Blanc, Louis 88.
Blatt, Franz 481.
Blegvad, Mogens 112, 115, 117 f., 124, 126, 130, 300, 548, 549.
Blicher, St. St. 144.
Bloch, Marc 503, 514.
– Søren N. J. 254.
Boëthius de Dacia 2, 3, 97.
Bogason, Peter 556, 566.
Bohr, Chr. 151.
– Niels 85, 104, 109.
Boisen, P. O. 260.
Bojesen, E. F. C. 500.
– Ernst 279.
Bolin, Sture 481, 515.
Borch, Ole 12.
– Rasm. 384.
Borg, Vilhelm 219.
Bornemann, Cosmus 321.
Boxhorn, M. Z. 317.
Boye, Johannes 39, 40.
Brahe, Tycho 5 f., 7, 23, 24.
Brammer, G. P. 260.
Brandes, Georg 66, 78, 86, 436.
Brandt, Frithiof 59, 82, 98-100, *99,* 103, 115, 116, 127, *199,* 199 f.
Bricka, C. F. 86, 447, 454.
Brochmand, Jesper 230.
– Rasmus Enevoldsen 317.
Brodersen, Poul 105.
Brorson, Broder 330.
– Hans Adolf 19, 330.
Bruhn, Charlotte 70.
– Maximilian 70, 71.
Bruhns, Inger 303, 305.
Bruno, Giordano 70.
Bruun, Chr. 410.
– Henry 489.
– Thomas Christoffer 256.
Brøchner, Hans 66-70, *67,* 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77.
Brøndsted, H. V. 498.
Buch, E. 155.
Buder, C. G. 362.
Buffon, G. L. L. 45.
Bugge, K. E. 307.
Burckhardt, Jakob 441, 449.
Büsch, J. G. 377, 378.
Büsching, A. F. 253, 362.
Bøggild-Andersen, C. O. 421, 479, 485, 526.

Callewaert, Gustave J. M. 306.
Campe, J. H. 235, 257.
Caracalla 444.
Carion, Jo. 312, 317.
Carlos, Don 396.
Carlsen, Olaf 292 f.
Carnap, Rudolf 101.
Carr, E. H. 503, 514.
Cassini, Jacques 24.
Castrup, Elieser 354.
Cato, Marcus Porcius (Uticensis) 361.
Cattell, James Mc Keen 149.
Certeau, Michel de 123.
Charles den Første 22.
Christensen, Aksel E. 459, 467, *487,* 491 f., 493-97, *495, 501,* 515, 520, 521, 522, 526.
– Bent 548.
– Grethe 524.
– Johnny 97, 300, 302.
– Niels Egmont 111, 126.
– William 453.
Christian den Første 343, 462.
Christian den Anden 343, 409, 420.
Christian den Tredje 309, 313, 420, 491.
Christian den Fjerde 11, 229, 315, 335, 342, 343, 366, 423, 467, 520.
Christian den Femte 15, 321, 335, 342.
Christian den Sjette 336, 346, 350, 351.
Christian den Syvende 366.
Christian den Ottende (Christian Frederik) 38, 405, 406.
Christiani, W. E. 362, 363.
Christiansen, C. 151.
– Tage E. 496.
Cicero, Marcus Tullius 311.
Clausen, H. N. 380.
– H. P. 514, 520.
Cluver, Philip 318.

Collingwood, R. G. 389, 495, 503.
Comenius, J. A. 228, 282.
Comte, Auguste 72, 73, 76, 86.
Conrad, Joan 303.
Coopmans, Gadso 371.
Copernicus, Nicolaus 6, 23, 24.
Coriolanus, Cajus Marcius 331.
Cour, Vilhelm la 477, 478, 479, 480, 481 f., *481,* 483, 485.
Cramer, Johan Andreas 239.
Crusius, C. A. 34.
Cæsar, Gaius Julius 311, 325, 331.

Dahl, Ottar 514, 515.
Dalholf, Herlov 353, 355.
Dam, Axel 274, 279, *283,* 283-85, 289.
Damsholt, Nanna 523.
– Torben 517.
Daniel 317.
Daniel (Père) 343.
Danstrup, John 520.
Darwin, Charles 45, 72, 73.
– Erasmus 45.
David, C. N. 465.
Davidsen, Peder se Petrus Scotus.
Demetrios 361.
Dencik, Peter *540.*
Descartes, René 11, 12, 13, 28, 29, 36, 98, 106, 142.
Diderichsen, Paul 498.
Diogenes Laertius 33.
Dobrzanski, Leonard 124.
Dohn, Helge 303.
Dopsch, Alphons 495.
Drachmann, A. B. 115, 430.
Dray, William 514.
Dreier, Frederik 119.
Driesch, Hans 106.
Dumas, Georges 180.
Durant, Will 106.
Durkheim, Émile 293.
Daae, Ludvig 446.

Eddington, Arthur Stanley 115.
Ehlers, Martin 256.
Eilschov, Frederik 28, 29-32, 236.
Einertsen, Halfdan 354.
Einstein, Albert 83, 84, 85, 104, 109.
Ekner, Lilly 198.
– Solveig 148.
Ellehøj, Svend 506, 507, 519, 520 f.
Elling, Christian 503.
Elten, Erik 121, 124.
Engberg, Jens 517.
Engels, Friedrich 123.
Engelstoft, Laurids 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380-83, *381,* 384, 385, 399, 407.
– Povl 489.
Epikur 97.
Eplov, Peter *304.*
Erasmus af Rotterdam 4, 9.
Erik Plovpenning 353.
Erik Menved 3, 402.
Erik af Pommern 437.
Erslev, Kr. 154, 329, 388, 389, 394 f., 396, 417, 421, 423, 426, 427 f., 429 f., *429,* 431-39, *432, 437,* 440, 441 f., 444, 446 f., 448, 450, 451, 452-54, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 466, 468, 469, 472, 473, 474 f., 477, 478, 485, 486, 487, 488, 497, 498, 513, 514, 515, 516, 517, 524, 526.
– Louise Augusta 435.
Espersen, Jon 121, 124.
Estrup, J. B. S. 502.
Euklid 180.

Fabricius, Adam 475.
– Knud 467, 475 f., *475,* 477, 478, 479, 480, *481,* 485, 491, 492, *501,* 513.
Falbe-Hansen, V. 502.
Farup, Bodil 214, 215, 216, 217.
– Inger 214.
Favrholdt, David 121, 122, 126.
Faye, Jan 124.
Febvre, Lucien 458, 495, 500, 503.
Fechner, G. T. 133 f., 135, 159, 160, 170, 172.
Feilberg, Ludvig 152, 166.
Feldbæk, Ole *508,* 523.
Ferdinand den Første 361.
Ferdinand den Anden (storhertug af Toscana) 13.
Ferdinand den Katolske 355.
Fernald, Grace 245.

Feuerbach, Ludwig 68, 69, 70, 88.
Fibiger, J. A. G. 135.
Fichte, J. G. 41, 49.
Filip den Anden 450.
Fink, Troels *477,* 525 f., 531.
Fledelius, Karsten 523.
Floto, Inga 502, 517, 523, 524.
Fog, Mogens 299 f., 301, 302.
Foighel, Isi 300, 302.
Fourier, François 88.
Francke, Herm. Aug. 236.
Frandsen, Karl-Erik 508.
Frank, Philipp 101.
Franklin, Benjamin 373.
Frans af Assisi 499.
Frederik den Første 420.
Frederik den Anden 8, 322, 323, 342.
Frederik den Tredje 335, 343.
Frederik den Fjerde 233, 329.
Frederik den Femte 235.
Frederik den Sjette 44, 250, 251, 261, 378, 406.
Frederik (arveprins) 29, 238.
Frederik (kronprins) se Frederik den Sjette.
Frederik den Store 373, 450.
Frederik Christian (hertug af Augustenborg) 253, 255.
Frederiksen, Kirstine 279.
Frege, Gottlob 101.
Freud, Sigmund 123.
Fridericia, J. A. 447-49, *448,* 451 f., 457, 459, 462, 463, 472 f., 511, 520.
Friedrich (hertug af Meklenborg) 138.
Friis, Astrid 466, 472, 473 f., *473,* 489, 490-92, *490,* 493, 497, 504, 507, 519, 520, 522.
– Christian (til Kragerup) 317.
– Christian (til Lyngbygård) 317.
– Aage 395, 399, 442, 446, 459-61, *460,* 462, 463-66, 474, 475, 476, 477, 478 f., 480, *481,* 483, 485, 487, 492, 497, 498, 499, 504, 512.
Frisch, Hartvig 119.
From, Franz 136, 181 f., 190, 195, 197, 199, *199,* 200, 203-06, *205,* 212, 220, 223, 281.

Gad, P. C. Stenersen 407.
Galén 8.
Galilei, Galileo 11, 12, 13, 98.
Galletti, J. G. A. 375.
Gamborg, Anders 33, *34,* 35 f., 41, 55, 243-47, *244,* 250, 260.
Gamrath, Helge 521.
Gardiner, Patrick 503, 514.
Gatterer, J. C. 362, 372, 377.
Gedike, Friedrich 253.
George, Henry 87, 88, 90.
Gertz, M. Cl. 280, 454.
Geyl, Pieter 503.
Gibbon, Edward 382.
Gierlew, A. C. 249.
Glamann, Kristof 435, 489, 508 f., *508, 509,* 510 f., 520.
Goldschmidt, Verner 537, 548.
Gottlob, Kai 507.
Grage, Torben *540.*
Gram, Hans 313, 331, 333, 337, 338, 340, 345-49, *347,* 350, 351, 353, 364, 365, 366 f., 368, 383.
Grandjean, Asger 209.
Gregersen, J. 333.
Griffenfeld, Peder 13, 15, 476.
Grue-Sørensen, K. 107, 274 f., 281, 288, 292, 293-96, *295,* 297, 298, 299, 300 f., 302, 305.
Grundtvig, N. F. S. 144, 260, 264 f., 374, 400, 402, 404 f., *405,* 406, 407 f., 409, 419 f., 448, 484, 503.
Grønbech, Vilhelm 433 f., 436, 464.
Graae, G. Fr. 383.
Gude, Jacob 354.
Gunnerus, J. E. 34.
Guthrie, William 362, 371.
Gyldenløve, Christian Ulrik 11.
– Hans Ulrik 11.
Gyllembourg-Ehrensvärd, Thomasine 57.
Goethe, J. W. 49, 145, 247.

Hadorph, Johan 324.
Hald, Kristian 506.
Hall, C. C. 465.
Hammerich, Frederik 54, 380.
– L. L. 187.
Hannestad, Knud 525.
Hannibal 331.
Hans (dansk konge) 409.
Hansen, Constantin 399.

Hansen, Helmuth 121, 124.
– Henriette Christrup 303.
– Holger Hybschmann 298.
– Jørgen Quistgaard *487.*
– Kr. Holt 179, 221.
– Martin A. 498, 499, 500, 502.
– Oscar 278, 280, 281, 282, 299.
– Troels Eggers 121.
Hansen-Tybjerg, Chr. 210, 211, 287.
Hanssen, H. P. 459.
Hartmann, V. 288.
Hartnack, Justus 107, 110 f.
Hass, Jørgen 121, 124.
– L. D. 380.
Haugland, Åge 191, 197 f.
Haugaard, Gudrun 131.
Hecht, Friedrich August 247.
Heckscher, Eli F. 489, 492.
Hedemann, Karsten *508.*
Heegaard, Sophus 66, *73,* 73 f., 75, 82, 260, 278.
Heeren, A. H. L. 377, 378.
Hegel, G. W. 41, 49, 50, 55, 56, 60, 62, 64, 65, 68, 69, 70, 73, 89, 145, 273.
Heiberg, J. L. (digter) 49, 272.
– J. L. (filolog) 115, 135, 430.
– P. A. 96.
Heise, A. 457.
Helms, Poul 97.
Helvicus se Christoph Helwig.
Helwig, Christoph 229.
Hemmingsen, Niels 5, 9, *10,* 10 f., 348.
Henningsen, Erik 279.
– Sven *477,* 490, 492, 504-506, *505,* 520, 530, *531,* 532, 533, 538, 546, 548.
Henrik den Fjerde (engelsk konge) 361.
Heraklit 200.
Herbart, J. F. 264, 267, 272.
Herodot 362.
Hertz, Henrik 98.
– Poul 280.
Hesslén, G. 530.
Heurlin, Bertel *540.*
Heyne, C. G. 256, 371.
Hilker, Georg 399.
Himmelstrup, Jens 115.
Hipparchos 6.
Hitler, Adolf 102.
Hjelholt, Holger 477, 478, 479.
Hjelmslev, Johannes 180.
– Louis 122.
Hjärne, Harald 396.
Hobbes, Thomas 11, 28, 89, 98, 99, 119.
Hojer, Andreas 328, 333, 334-36, 337, 338, 339, 346, 356 f., 359.
Holberg, Ludvig 16-26, *17,* 47, 137, 138, 141, 143, 232-34, 236, 310, 328, 329, 332, 333, 334, 335, 336, 337-44, *342,* 345, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 360, 363, 364, 367, 410, 416, 517.
Holm, A. K. 258.
– Edvard 434, 444-46, *445,* 447, 457, 460, 463.
– Jørgen Nielsen 140 f.
Holstein, Carl 334.
– Chr. Fr. 334.
– J. L. 235.
Homer 408.
Horn, Friderich 234.
Hornby, Ove *508.*
Hornemann, Christian 38 f.
Horrebow, Peder 23, 24, *24,* 340.
Hude, Anna 435, 453.
Hugo (af Sct. Victoire) 1.
Huitfeldt, Arild 312, 315, 338, 342, 344, 349, 453, 454, 461, 506.
Humboldt, Wilhelm von 247.
Hume, David 36, 44, 84, 89, 382.
Hunø, L. M. 185.
Husén, Torsten 299.
Husserl, Edmund 65, 175.
Husted, Jørgen 121.
Hutcheson, Francis 34, 35, 44.
Hvidberg, Else 130.
Hviid, Jørgen 198, 204, 223.
Hyldtoft, Ole *508.*
Høegh Guldberg, Ove 32, 360, 361, 362, 363, 364, 367, 370.
Høffding, Harald 54, 61, 66, 73, 75-82, *76, 81,* 83, 86, 89, 90, 91, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 134, 138, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 162 f., 164, 170, 174, 175, 176, 178, 181, 430, 436 f., 438.
Højby, Sigurd 301.

Højer, Jacob 236.
Hørby, Kai 519, 521, 523, 524.
Hørup, Viggo 497.
Høst, J. K. 372.
Høxbroe, C. E. 380.

Ilsøe, Grethe 506.
– Harald 506, 507.
Ingemann, B. S. 144.
Ingerslev, C. F. 266.
Iversen, Herbert 107.

Jacobsen, Bo 303, 306.
– Carl 435.
– Holger 320, 325.
– J. C. 457.
– J. P. 437 f., 460.
– Lis 467, 486.
– Matthias 320, 321.
– P. V. 98, 407.
– Per 304.
Jacobæus, Holger se Holger Jacobsen.
James, William 79, 82.
Japsen, G. 308.
Jarvad, Ib Martin 556.
Jensen, Bent 524.
– Bernard Eric 516.
– C. E. 163.
– Hans 479.
– Hans Siggaard 121, 124.
– Johs. V. 100.
– Kr. Thomsen 289.
– Povl Johs. 97.
Jeppesen, Steen Leth 548, 557.
Jersin, Jens Dinesen 11, 228-30.
Jesus 26, 60, 61, 245.
Joachim, J. Fr. 357.
Johannes de Dacia 2, 3, 97.
Johannsen, Willy 558.
Johansen, Karsten Friis 97, 115, 120, 124, 129, 130.
– Martin 198, 219, 222.
Johnsen, Oskar Albert 481.
Josef den Anden 373.
Josephos 6.
Jugurtha 361.
Justesen, Ole *508.*
Justinian 327.
Jürgensen, Fritz 63.
Jørgensen, A. D. 456, 457, *457,* 474, 475, 477.
– Ellen 310, 394 f., 396, 421, 446, 454, 467, 480, *481.*
– Erik Stig 460.
– Hanne Juul *540.*
– Hans Peter *304.*
– Harald 489.
– Jørgen (professor) 82, 86, 98, 100-06, *102,* 108, 109 f., 115, 116, 117, 121, 126, 127.
– Jørgen (lærer) 260.
– Krista (f. Kjær) 106.
– Peter 105.
– Poul Johs. 467, 513.
– Sophie (f. Møller) 105.

Kall, Abraham 253, 360, 361, 363, 364, 368, 370 f., 373, 374, 375, 376, *376,* 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384.
Kant, Immanuel 33, 34, 35, 36 f., 38, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 49, 50, 73, 74, 78, 79, 84, 85, 87, 91, 109, 111, 115, 258.
Kaper, Ernst 279.
Karl den Store 327.
Karl den Femte 379.
Karl den Tolvte 340.
Katharina den Store 373.
Katz, David 175.
Kelstrup, Morten 557.
Kemp, Peter 121, 122 f., 124, 130.
Kepler, Johannes 11.
Key, Ellen 286.
Kierkegaard, Søren 51, 54, 55, 57, 58-61, *59,* 62, 64, 70, 75, 80, 82, 86, 94, 98 f., 106, 115, 137 f., 147, 435 f., 436.
Kierulf, Jørgen 254, 256, 375, 377, 378, 379.
Kirchhoff, Hans 524.
Kirkelund, Marie 212, 288.
Kisbye, R. S. 352.
Kjørup, Søren 121.
Kleopatra 361.
Knudsen, Frede 198, 219, 223, 300, 302.
Koch, C. H. 121, 124, 130.
– Hal 483-85, 520.
Koch-Olsen, Ib *477.*

Koefoed, Else *304.*
Kolderup-Rosenvinge, J. L. A. 407.
Konstantin den Store 327, 379.
Koskenniemi, Matti 299.
Kraft, Jens 29.
Krag, Anders 5, 8.
– Niels 313, 346.
Krarup, Alfred 454.
– Per 264.
Kratzenstein, C. G. 41.
Krieger, A. F. 412, 417.
Kringelbach, Gregers *508.*
Kristensen, Tom 100.
Kristiansen, Kristof K. 517.
Kroman, Erik 432.
– Kristian 82-86, *83,* 87, 98, 99, 100, 102, 134, 151, 152, 156, 167, 168 f., 172, 275-78, 279, 289.
Krustjev, Nikita 106.
Kuhn, Thomas S. 388.
Kuhr, Victor 82, 89, 90, 91-96, *94,* 103, 106, 107, 112, 115, 127, 167, 168, 169, 184, 281, 282 f., 288.
Kurth, Godefroi 396.
Kyng, Birthe 216.

Lackmann, A. H. 359.
Lancaster, Joseph 261, 263.
Lang, Kaj Linderstrøm 100.
Lange, F. A. 74.
– Frederik 259 f., *269,* 268-73.
– H. O. 115.
– Lovise (f. Paludan-Müller) 269.
– Ole *508.*
– Rasmus 269.
– Rebekka (f. Tommerup) 269.
– Villum 318, 322.
Langebek, Jacob 348, 349-51, 353, 356, 364-66, *365,* 367, 368, 370, 383, 454.
Langkjær, Asger121 f.
Langlois, Charles-Victor 469.
Laplace, Pierre-Simon 50.
Larsen, Carl Åge 299.
– Helge 125, 127.
– J. E. 407.
– Joachim 245, 286.
– Knud 524, 548, 557, 566.
Larsen, Mihail 308.
– O. H. 472.
Lassalle, Ferdinand 88.
Laubjerg, Kristian 306.
Lauridsen, P. 475, 477.
Lauritsen, Laurits 124.
Laurup-Fogt, Johs. 198.
Lehmann, Alfred 98, 133, 134 f., 136, 137, 147-66, *155, 163, 165,* 167, 168, 170, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 182, 183 f., 185, 205, 206-09, 210, 211, *211,* 212, 213, 285, 286, 287, 289.
– Inge 135.
– J. Edv. 135, 164, 165.
– Orla 383.
– Wilhelm Otto Waldemar 158.
Leibniz, G. W. 26, 28, 30, 367.
Leisner, Johny 523.
Lessing, G. E. 82.
Levetzau, Hans Frederik 357.
Lewin, Kurt 180.
Lindberg, A. J. 356.
– Jac. Chr. 380.
Lindbæk, Johannes 454.
Linderstrøm-Lang, C. F. 282.
Linderup, Hans Christian 256.
Linvald, Axel 478.
Livius, Titus 311, 324, 325, 417.
Loccenius, Johannes 319.
Locke, John 26, 28, 39, 40, 44, 119, 234, 239, 250, 258.
Lodberg, Christen 318, 348.
Longomontanus, Christen 348.
Lotze, Hermann 86.
Loug, Preben *508.*
Lucretius 34.
Ludvig den Trettende 450.
Ludvig den Fjortende 340.
Lund, Hans 478.
– Niels 520.
Lundhoff, Andreas 28.
Lundquist, Lennart 560 f., 563, 565.
Lunn, Villars 214, 302.
Luther, Martin 9, 26.
Lykurgos 373.
Lyschander, Claus 315, 322.
Lütken, Johs. Chr. 264.

Lætus, Erasmus 312.
Lönnroth, Erik 515.
Løve, Jan 300.

Mach, Ernst 79, 106.
Mackeprang, M. 474.
Madsen, K. B. 222.
– Aage 179.
Madvig, Elisabeth Agathe Helene Jensine (f. Bjerring) 500.
– J. N. 83, 120, 264, 266, 380, 383, 407, 430, 500.
Magnússon, Árni 17, 323, 327 f., 329, *329*, 330 f., 332, 337, 345, 346, 347, 375, 383.
– Finnur 418.
Malantschuk, Gregor 129.
Malling, Ove 354, 360.
Mandelberg, Johan Edvard 251.
Marcussen, Hanne *304*.
Margrethe (dronning) 343.
Marius, Gajus 361.
Marstrand, Vilhelm 480.
Martensen, H. L. 49, 62, 66, 272.
Martinus de Dacia (Morten Mogensen) 2, 3, 97.
Marx, Karl 54, 88, 116, 123, 567.
McGuire, Brian Patrick 523.
Mehl, Roger 123.
Meinecke, Friedrich 503.
Melanchton, Philipp 5, 9, 10, 309, 311, 312.
Melchior, Hans Bøchmann 249 f.
Mercator, Gerhard 319.
Meursius, Johannes 315, 333, 346.
Meusel, J. G. 378.
Meyer, Henning 185, 186, 214.
– Poul 546.
Meyerson, Emile 82.
Michelet, Jules 404, 408.
Mill, John Stuart 72, 73, 77, 78, 84.
Millot, C. F. X. 363.
Mogensen, Gunnar Viby *508*.
– Morten, se Martinus de Dacia.
Molbech, Chr. 400, *401*, 401 f., 406 f., 409.
– Johan Christian 401.
Moldenhawer, D. G. 254, 255, 256.
Mollerup, W. 452, 457.
Moltesen, L. 387, 454.
Moltke, A. G. 463.
Monod, Gabriel 408, 449.
Monrad, D. G. 66, 274, 497.
Montesquieu, Charles de Secondat 362, 382.
Moore, G. E. 117.
Morgenthau, Hans J. 530.
Morsing, Christen Thorkelsen 4.
Mortensen, Aksel 219.
– Annie *541*.
– Arne Thing 121, 122.
– Finn Hauberg 308.
Moses 35.
Moustgaard, I. K. 198, 219, 222 f.
Munch, P. 387, 459, 460, 470, 471, *528*, 529, 533.
Munch-Petersen, Gustaf 180.
Munk, Kaj 86, 105.
– Kirstine 467.
Murray, H. 214.
Muschinsky, Lars Jakob 306.
Muus, Jacob 331.
Müller, G. E. 170, 171, 177.
– Peter Erasmus 399.
Mynster, J. P. 264, 380.
Münter, Friedrich 361.
Møinichen, Christian à 336.
Møller, Bertel 354 f.
– Erik 387, 478.
– Jens 376, 403.
– Malthe 384.
– P. L. 98.
– Poul 54, *55*, 55-58, 59, 137, 272, 376.
Møllmann, Bernhard 351, 352-55, *355*, 357, 358, 359, 367, 375.
Mønster, Peter Hans 247-49, 263.
Mørch, Søren 520.
Maaløe, Christopher 17, 18.

Neergaard, Niels 387, 456, 457.
Nerva 325, 327.
Neurath, Otto 101.
Newton, Isaac 18, 24, 29, 36.
Niebuhr, Barthold Georg 376, 402, 404, 417, 421.
Nielsen, Axel (økonom) 471, 472.
– Axel (cand. pæd.) 288.
– Chr. 279.

Nielsen, Flemming Steen 121, 124.
– Frisenberg 66.
– Gerhard 195, 197, 202, 224.
– Hans Jørgen 557.
– Helle Høpfner 224.
– Julius 281, 282.
– O. Møller 186.
– Rasmus 61 f., 63, *64,* 64 f, 66, 67, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 86, 158, 159, 272.
– Torsten Ingemann 223.
Niemeyer, A. H. 257, 258.
Nietzsche, Friedrich 78.
Nilsson, Torben 131.
Nissen, Gunhild 307.
– Henrik S. 524, 557, 565 f.
– Niels Lang 256.
Nordenbo, Sven Erik 121, 288, 298.
Norvin, William 96, 491.
Novalis (pseudonym for Friedrich von Hardenberg) 41.
Nyerup, Rasmus 230, 359, 363, 367, 368, 384, 400 f., 402.
Nyholm, Birthe *541.*
Nørgaard, Ellen 307.
Nørlund, Poul 310, 387, 433, 434, 446, 467, 481, 485, 496.
Nørr, Erik 308.

Occam, William 178.
Ochsner, Bjørn *125.*
Odén, Birgitta 388, 389.
Olavius, Jo. 354.
Olivier, Louis-Henri-Ferdinand 244.
Olrik, Hans 289.
Olesen, Peter Thonning *508.*
Olsen, Albert 387, 472, 479, 480, *488,* 489, 491, 492, 497, 504, 506, 529, 531.
– O. 162.
– Oluf Ulnes 185, 186.
Olufsen, Oluf Christian 384.
Ortelius, Abraham 319.
Ostenfeld, Ib 500.
Ostwald, Wilhelm 106.
Otto, Alfred 97.
– Everh. 357.
Owen, Robert 88.

Palladius, Peder 347.
Paludan, Helge 521.
– J. 255, 278.
– Jens Jacob 379.
Paludan-Müller, Caspar 310, 344, 378, 399, 402 f., 410, 419-26, *423,* 427 f., 431, 433, 438, 439, 458, 526.
Paracelsus, Philippus Theophrastus Bombastus von Hohenheim 8.
Pascal, Blaise 14.
Paulli, Jacob Henrik 322.
– Simon 12.
Paulus 9, 10.
Peano, Giuseppe 101.
Pedersen, Christiern 4, 312.
– Erik Helmer *508,* 523.
– H. Winding 548.
– Holger 154.
– Leif *540.*
– Olaf 97.
– Ole Karup 524, 559, 560, 565.
– R. H. 136, 148, 155 f., 162, 167, 168, 169 f., 180, 181, 185, 186, 207 f., 210, 212, *213,* 285, 286, 288, 289.
– Stig Andur 121, 124.
Peirce, C. S. 79.
Perch, Poul W. 206.
Pestalozzi, J. H. 253, 260, 261, 268.
Petersen, Eggert 224.
– Erling Ladewig 517, 520, 521, 526.
– F. C. 266.
– Ib Damgaard 304, 557, 566.
– K. Helveg 534.
– N. M. 407.
Petrus Parvus 4.
Petrus Scotus (Peder Davidsen) 4.
Pihl, Mogens 97, 126.
Pinborg, Jan 97, 121.
Pingel, V. 276.
Pirenne, Henri 449, 495.
Platon 3, 5, 8, 10, 60, 91, 96, 120, 311.
Plesner, Johan 481, 525.
Plotin 45, 97.
Ploug, C. 380.
Plum, Fr. 258.
– Preben 214.
Plutarch 249.

Pompejus, Gnæus 331.
Pontanus, Johannes 315.
Pontoppidan, Erik 350, 351, 354, 362, 363.
Postan, M. M. 490.
Power, Eileen 490.
Prahl, Arne 219.
Prange, Knud 526.
Preisler, Johan Martin 251.
Proudhon, Joseph 88, 119.
Ptolemæus 6.
Pufendorf, Samuel 19, 233, 334, 336, 342.
Pythagoras 29.
Pütter, J. St. 357.

Rahbek, Knud Lyne 256, 361, 380.
Rammel, Else 98.
Ramus, Chr. 266.
– Petrus (Pierre de la Ramée) 8 f.
Ranke, Leopold von 396, 402, 404, 417, 420, 421, 423, 426, 431, 500.
Rantzau, Christian 347.
– Otto Mandrup 347.
Rantzau-Ascheberg, Schack 463.
Ranulf, Svend 97.
Rasborg, Finn 302, 307.
Rasch, Georg 213, *215.*
Rasmussen, E. Tranekjær 136, 179, 180 f., 182, 183, 186, 187 f., 189, 190, 195, 196, *199,* 200-03, *201, 205,* 212, 214, *215,* 218, 219, 222, 224, 225, 281, 291 f.
– Erik 546.
– Frode 557.
– Hans C. 298.
– Helge 199.
– Jens Rahbek 517.
– Vilhelm 289.
Rathsack, Mogens 524.
Ratichius, Wolfgang 228 f., 253, 282.
Rattleff, Anker 221.
Ravn, Hans Mikkelsen 230.
– O. E. 480, *481.*
Reinhardt, C. E. F. 387.
Reinold, K. L. 38.
Reitzer, Chr. 19, 333, 334, 345.
Renvall, Pentti 515.
Resen, Peder 323.
Reske-Nielsen, Erik 531.
Reventlow, C. D. 257.
– Iven 213, 220, 221.
Reverdil, E. S. F. 250.
Rhuman, Wolfgang 315.
Ricoeur, Paul 123.
Rifbjerg, Sofie 185, 186, 212, 288.
Riisbrigh, Børge *33,* 33-35, 39, 41, 42, 44, 46, 142, 247.
Robertson, Wm. 382.
Rode, Johan 315.
Roos, Heinrich 97.
Rosenhoff, P. 274.
Rosenkrantz, Holger (den Lærde) 229, 316.
Ross, Strange 222, 223.
Rostgaard, Frederik 399.
Rothe, Tyge 39, 356.
– Wenja 216.
Rousseau, Jean-Jacques 21, 231, 234, 240, 241, 249, 250, 258, 279, 290.
Rubin, Anne Marie 213.
– Edgar 82, 89, 98, 136, 156, 167, 168, 169, 170-79, *171, 176,* 180, 181, *182,* 182 f., 185, 186, 187 f., 189, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 210, 212, 213, 214, 215, 221, 222, 223, 289.
– Gottfred 170.
– Marcus 387, 436, 438, 472 f.
Rudolf den Første af Habsburg 327.
Rudolf den Anden 361.
Rudolph, Rigmor 198.
Russell, Bertrand 85, 101, 105.
Rühs, Fr. 377.
Ryle, Gilbert 110.
Rymer, Thomas 364.
Rømer, Ole 13, 23, 24, 329.

Saint-Simon, Claude Henri de 88.
Salomon 352.
Sampson, Birgit 524.
Sander, Levin Christian 255, *256,* 256-59, 260.
Sandven, Johs. 299.
Sartre, Jean-Paul 58.
Saxo 312, 313, 315, 323, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 399, 401, 405, 422, 423, 444, 486.

Saxtorph, Niels Mathias 513.
Scavenius, Peder 321.
Scharling, William 502.
Scheffer-Boichorst, Paul 396.
Schelling, F. W. J. 41, 44, 49.
Schieder, Theodor 503.
Schiemann, Th. 449.
Schiern, Frederik 378, 385, 413, 414, *415,* 417, 420, 426, 427.
Schiller, Friedrich von 92.
Schlegel, August Wilhelm von 41.
– Friedrich von 41.
– J. E. 357.
– J. F. W. 38 f.
– Johann Heinrich 357-59, 360, 361, 362, 363, 364, 366 f., 370, 377.
Schlick, Moritz 101.
Schlözer, A. L. 372.
Schmidt, Rudolf 66.
Schnack, Karsten 121, 124.
Schneekloth, Hans 273.
Schopenhauer, Arthur 52, 57.
Schou, Tove Lise 556, 566.
Schow, Niels Iversen *38,* 38.
Schröckh, J. M. 370.
Schultzer, Bent 106-10, *107,* 115, 118, 119, 126.
Schøning, Gerhard 353, 362, 363, 367.
Schönning, Claudius Ursin 354.
Scocozza, Benito 522.
Scooten, Fr. van 12.
Seignobos, Charles 469.
Seip, Jens Arup 515.
Sejdelin, P. 385.
Sellin, Kjell 121, 127 f.
Semmingsen, Ingrid 515.
Sesostris 370.
Severus, Sulpicius 316, 317.
Sibbern, F. C. 49-55, *51,* 56, 57, 59, 65, 66, 67, 74, 77, 115, 137, 138, 143-47, 266, 267.
– Friedrich Gabriel Gottlieb 143.
– Gabriel 66, 145.
Siewers, Berent 230 f.
Sigmund, Einar 258.
Sjallung, Gr. 179, 180, 281.
Sjöblom, Gunnar *540,* 559, 560.
Skjelderup, Michael 48.
Skovgaard-Petersen, Inge 506, 521, 523.
– Vagn 307.
Skovmand, Roar *477.*
Skrubbeltrang, Fridlev 465, 490, *510,* 511 f., 522.
Skydsgaard, Jens Erik 513.
Skyum-Nielsen, Niels 512 f., *512,* 515 f., 521, 523.
Slange, Niels 346, 366.
Slect, Tileman 4.
Sleidan, Johann 312, 317, 331, 334.
Slottved, Ejvind 320.
Smith, Adam 34, 35, 40, 44.
– L. 370.
Sneedorff, Frederik 41, 367, 370, 371-73, *372,* 374, 375, 377, 380, 381.
– J. S. 29, *238,* 238-40, 356, 517.
Snorri Sturluson 333, 401, 405, 422.
Sokrates 39, 96.
Solon 373.
Spelling, Kaj 224, 307.
Spencer, Herbert 73, 76.
Spinoza, Baruch de 11, 14, 28, 41, 45, 48, 68, 91, 119.
Spormand, Peder 317 f., 319, 322, 323.
Stalin, Josef 106.
Stampe, Henrik 29.
Starcke, C. N. 88-91, *90,* 100, 102, 160, 167, 168, 169, 184, 282, 283.
Steen, Adolph 65.
Steensen, Niels *12,* 13 f.
Steensgaard, Niels 522 f.
Steenstrup, Japetus 442.
– Johannes 329, 399, 428, 429, 431, 441-44, *443,* 446, 449, 451 f., 457, 475, *477,* 486.
Steffens, Henrich 32, 41-43, *42,* 44, 46, 49, 143, 374.
Steincke, K. K. 88.
Steining, Jørgen *477.*
Stephanius, Stephan 323, 345.
Stirner, Max 119.
Storm, Gustav 396.
Strauss, David 68.
Struensee, J. F. 250, 251.
Stybe, Svend Erik 115, 116, 118-20, 121, 124, *125,* 129, 130.
Sueton 362.

Suhm, Karen (f. Angell) 367.
– P. F. 310, 359, 360, 363, 364, 365, 366, 367 f., *368*, 370, 371, 373, 378, 386, 416.
Sulla, Lucius Cornelius 361.
Sunesen, Anders 1 f., 3.
Svaning, Hans 309, 312, 313, 362.
Sveidahl, Erik 303.
Sverdrup, G. 256.
Sørensen, Max 531.
– Peder (Petrus Severinus) 5, 6, 8.

Tacitus, Cornelius 324.
Tandrup, Leo 441, 516 f.
Tauber, J. H. 32, 354.
Tausen, Hans 4, 347.
Tawney, R. H. 490.
Terman, Lewis Madison 289.
Terpager, Lars 332.
Tetens, J. N. 137, 138-40, *139*.
Thaulow, G. 259, 272 f.
Thomas Aquinas 2 f., 5, 97.
Thomasius, Chr. 19, 233, 234.
Thomsen, Anton 89, 90, 100.
– Erik 186 f.
– Julius 151 f.
– Kirsten *540*.
– Niels 522, 560, 565.
– Ole B. 298-300, 303, 304, 305.
– Rudi 525.
Thorborg, Karsten 394, 516, 523.
Thorlacius, Børge 247, 256, 376.
Thorsen, P. G. 385.
Thou, J. A. de 343.
Thoyras, Rapin de 343.
Thucydid 362.
Thune, Christian 557.
Thura, Albert 332.
Thyssen, Ole 121, 123, 124.
Tieck, Ludwig 41.
Tiemroth, Jens Henrik 517.
Togeby, Lise 308.
Tordrup, S. A. 179, 186, 224, 307.
Torfæus, Thormod 310, 327, 328, 329, 330, 333, 338.
Torpe, Harald 190, 210.
Torsting, Einer 96.
Tout, T. F. 396.
Toynbee, Arnold 514.
Trapp, Ernst Christian 241, 253, 256, 257.
Treschow, Christiane Frederikke (f. Oldeland) 143.
– Niels 44-49, *46*, 50, 53, 56, 77, 87, 137, 138, 140-43, 144, 145, 146, 403.
– Peter 141.
Trier, Herman 274, 278.
Troels-Lund, Troels 54, 66, 310.
Tscherning, C. C. 299.
Tuxen, S. L. 276.
Tvevad, Jørgen 520.
Tønsberg, V. 288, 298.

Wad, Gregers 256.
Wadskiær, C. F. 336, 354, 355, 356 f., 359.
Wagner, K. D. 288, 297, 298.
Wahlgren, Bjarne 303.
Waitz, Georg 396.
Vauban, Sébastian Le Prestre de 329.
Wedebye, Jørgen 558.
Vedel, Anders Sørensen 312, 313.
– Vald. 154.
Wegener, C. F. 378, 381, 385, 418, *419*.
Weibull, Curt 480, *481*, 486, 487.
– Lauritz 388, 389, 466, 484, 486, 487, *487*, 499, 513.
Velly, P.-F. de 362.
Velschow, H. M. 266, *398*, 399, 407, 411, 414, 444.
Wendt, Frantz 489, 490.
Venge, Mikael 521.
Venusin, Jon Jacobsen 313, 314, 328, 377.
Werlauff, E. C. 330, 341, 365, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, *381*, 383-85, 398, 399, 409, 422, 444.
Westergaard, Harald 134 f., 169.
– Kirsten 556.
– N. L. 385.
Whitehead, A. N. 85, 101.
Vico, Giambattista 517.
Vidriksen, Poul 219.
Wieth-Knudsen, Helge *304*.
Wilkens, Cl. 86-88, *87*, 90, 91, 94, 278.
Villadsen, Søren *540*.
Willanger, Rolf 219, 224.

Willerslev, Richard 501.
Winding, Kjeld *477, 501.*
Vinding, Poul 320, 321.
– Rasmus 318-20, 322.
Winther-Jensen, Thyge 298.
Witt-Hansen, Johs. 115-17, *116,* 121, 124, 126, 130.
Wittendorff, Alex 523, 524.
Wittgenstein, Ludwig 101, 111, 122.
Witting, W. 303.
Wolf, F. A. 253, 255.
– Jacob 256.
Wolff, Chr. 27, 28, 29, 30, 31, 34, 36, 38.
Voltaire, F. M. A. de 364.
Worm, Ole 12, 323, 345, 383.
– Willum 322.
Worm-Müller, Jacob 480, *481.*
Worre, Torben 557.
Worsaae, Jacob 403.
Wundt, W. 133, 134, 135, 148, 149, 156, 178.

Zenon 97.
Zinkernagel, Peter 123 f.

Oehlenschläger, Adam 42.
Øhrgaard, Per 307.
Øhrstrøm, Arnold 185.
Ørsted, A. S. 37 f., 43, 409.
– H. C. *43,* 43 f., 50.
– Peter 523.
Østergaard, Lise 198, 200, 216, 223.
Østrup, F. L. J. 279.

Aagaard, Knud 298.